This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

WIDENER
HN Q8NE P

Digitized by Google

MG 1240.4 (4)

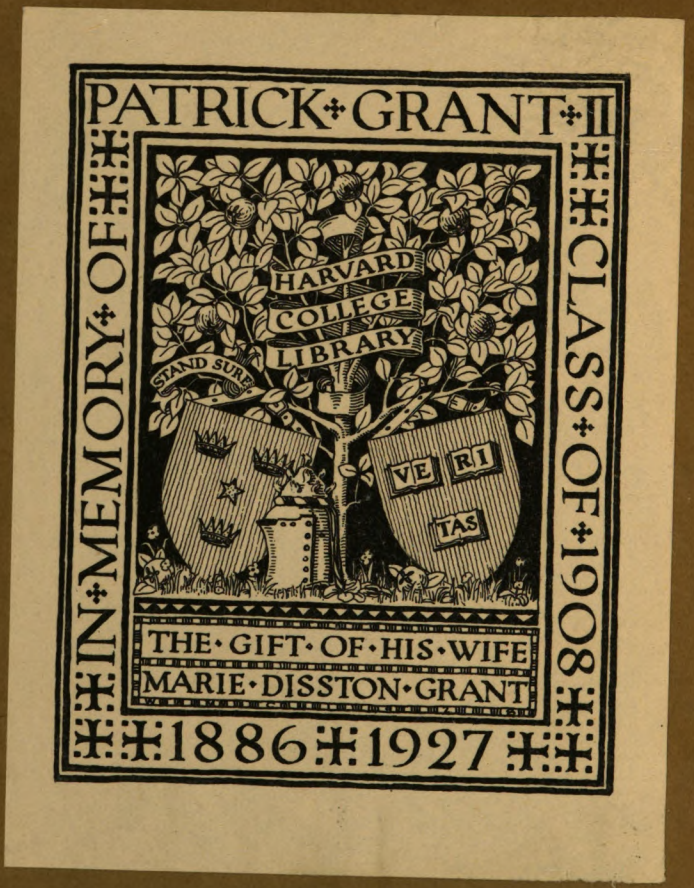

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ΟΧΙ

ΓΙΑΝΝΗ ΨΥΧΑΡΗ

Δέρμα
Κρέας

ΤΡΙΑ ΛΟΓΙΑ

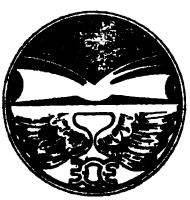

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Digitized by Google

ΑΠΟ ΤΑ ΡΟΔΑ ΚΑΙ ΜΗΛΑ Δ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ῥόδα καὶ Μῆλα

Digitized by Google

Τυπωθήκανε, ὁ λα μαζί, ἀντίτυπα

1057, δηλαδὴ

σὲ καλὸ γάλλικὸ χαρτὶ	ἀντ. 1000
σὲ χαρτὶ τοῦ λούσσου	30
σὲ χαρτὶ ὁλλαντέζικο διαλεχτὸ	25
σὲ χαρτὶ γιαπανέζικο ἀφτοκρατορικὸ	2
	1057

Τὰ χαρτιὰ λοῦσσο (30 ἀντ.) καὶ τὰ γιαπανέζικα (2 ἀντ.) δὲν πουλιοῦνται.

Πουλιοῦνται μονάχα τὰ χίλια, τὸ καθένα.	φρ. χρ.	6
καὶ τὰ ὁλλαντέζικα, ὅσα μείνουνε, τὸ καθένα.	φρ. χρ.	25

Digitized by Google

ΨΥΧΑΡΗΣ

Ῥόδα καὶ Μῆλα

ΤΟΜΟΣ Δ'.

Quale i fioretti dal notturno gielo
Chinati e chiusi, poi che 'l Sol gl'imbianca,
Si drizzan tutti aperti in loro stelo.
DANTE, *Inf.* II, 43 (1-3).

ΑΘΗΝΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΥΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ
à PARIS, chez :
H. WELTER, EDITEUR
4, RUE BERNARD PALISSY, 4
1907

Digitized by Google

MG 1240.4 (4)
✓

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
DEC 19 1961

Digitized by Google

ΤΡΙΑ ΛΟΓΙΑ

Ὅπως τὸ ξηγήσαμε στὸν *Πρόλογο τῆς Ἀπολογίας* (σ. 1), ὁ τέταρτος ἀφτός μας ὁ τόμος *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, συνεχίζει τὸ δέφτερο στὴ χρονολογικὴ τὴ σειρὰ ὅπου δημοσιέβουμε τὰ παλιά μας. Κι ἀλήθεια, σὰ φίλοι παλιοὶ μοῦ φαίνουνται τώρα ποὺ τὰ ξαναδιαβάζω, τἄρθρα, τὰ γράμματα, οἱ μελέτες, ὅσα, μ' ἕνα λόγο, ἔχω σκορπισμένα δῶθε κεῖθε σὲ φημερίδες ἢ περιοδικά, γιὰ νὰ βαστάξουμε ὄρθια τὴν μπαντιέρα τῆς Ἰδέας, στὸ βράσιμο ἢ ἀκόμη καὶ στὸ ξεψύχισμα κάποτες τοῦ ἀγώνα. Μοῦ ἔρχεται κιόλας νὰ τοὺς χαιρετήσω σὰ φίλους πιστούς, ποὺ κάμανε τὸ χρέος τους ὁ καθένας, κι ἄξαφνα βγαίνουνε ἀπὸ τὸν τάφο τους τὸ μακρινόνε, νὰ μοῦ δηγηθοῦν ἕνας ἕνας τὰ ἱστορικά του. Μοῦ εἴπανε τόντις πὼς τὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα* εἶναι εἶδος χρονογραφία καὶ μᾶς ξεϊστορίζουνε βῆμα γιὰ βῆμα τὸ δρόμο ποὺ ἀκολούθησε τὸ ζήτημα στὰ τελεφταῖα τὰ χρόνια. Ἔτσι κι ὁ τέταρτος ὁ τόμος θαρρῶ μᾶς καθρεφτίζει πολλὰ ποὺ γενήκανε ἀπὸ τὰ 1901 ὡς τὰ σήμερα. Μπαίνουνε ὅλα μαζὶ σ' ἕνα βιβλίο, μὰ διόλου δὲ μοιάζουνε ἀνάμεσά τους· ὑπάρχει μάλιστα διαφορὰ μεγάλη ἀπὸ τὸ ἄρθρο τῆς πρώτης ὡς τὸ ἄρθρο τῆς στερνῆς σελίδας τοῦ τόμου ἀφτουνοῦ. Παίχτηκε στὸ μεταξὺ ἀληθινὸ δρᾶμα, καὶ γιὰ νὰ νοιώσῃ καλήτερα ὁ ἀναγνώστης τὰ καθέκαστα, νὰ μπορέσῃ καλήτερα νὰ τὰ πάρῃ ἀράδα ἀράδα, νὰ τὰ καταλάβῃ μὲ τὸ νόημα ποὺ εἶχε τὸ καθένα στὴν ὥρα του, μοῦ φάνηκε σωστὸ καὶ χρήσιμο νὰ τοῦ τὰ ξηγήσω, τὸ ἕνα κατόπι ἀπὸ τἄλλο, νὰ ξετυλίξω τὸ φάδι ποὺ θὰ τὸν ὁδηγήσῃ στὸ ποικιλόδρομο τὸ ταξίδι μας.

Ὁ δέφτερος ὁ τόμος, ποὺ βγῆκε στὰ 1903, ἐδῶ καὶ τέσ-

Digitized by Google

[illegible] τὸ βουλὴ στοὺς νέους γιὰ τὸ [illegible] τὰ πηγαίναμε καλά. Δηλαδή, [illegible] ξέβαια, μὰ πληθαίναμε στὰ [illegible] τὰ παιδιὰ μόνο συναμεταξύ μας. Γιὰ [illegible] ἔφερνε εἴδηση πὼς κάμαμε κ' ἕναν [illegible] πὼς κάποιος πουθενὰ μᾶς [illegible] μόνο, κι ἀμέσως, τέτοια πρόληψη [illegible] ἐωμαϊκο ἐναντίο μας, θαρρούσαμε [illegible] κανέναν καλὸ λόγο στὸν ἀγαθὸ τὸν [illegible] καὶ λίγο θάρρος. Φανταστῆτε λοι- [illegible] ἀρτὰ ποὺ σᾶς ξεδιάλισα, τί σημαντικὸ [illegible] τί ἀπίστευφτο μοῦ φάνηκε, ὅταν [illegible] ἕνα πρωί, ἔμαθα πὼς ὁ « γυμναστικὸς [illegible] », ἔτσι ἔγραφε, μὲ διάλεξε γιὰ ἐπίτιμο [illegible] Σύλλογος Ῥεθύμνης! Καὶ στοχαστῆτε [illegible] πὼς στὴ Ῥέθεμνο ποτέ μου δὲν πάτησα. [illegible] ἀκόμη πὼς στὰ 1900 — γιατὶ ἐφτὰ χρό- [illegible] ἀροτου μοῦ ἔγινε ἡ τιμὴ — καιρὸς πιὰ ποὺ δὲ [illegible] σκλα τῆς γυμναστικῆς, ποὺ ἀλτῆρες δὲ σήκωνα, [illegible] κουτρουβάλλες γῦρο στὸ τραπέζιο δὲν ἔκανα, ποὺ πηδή- [illegible] ἀμμο δὲ συνήθιζα, ποὺ παραίτησα ὡς καὶ τὴν [illegible] τὴν ἀγγλικὴ μαζὶ μὲ τὴ γαλλική. Λοιπὸν πῶς νὰ [illegible] τὰ πράματα καὶ τί νὰ τοὺς πῶ, ἀφοῦ δὲν ἔχει [illegible] μέλος; Πῶς νὰ φανῶ ἄξιος, μιὰ καὶ μοῦ στέλνανε [illegible]; Πῶς νὰ τοὺς ἐφκαριστήσω; Γιὰ κουτρουβάλλες, τὰ [illegible] δὲν τὶς θέλανε· βρισκόμουνε καὶ μακριά. Εἶπα μὲ [illegible] μου· « Μέλος ἐπίτιμο μὲ προκηρύξανε· γλωσσικὸ ζή- [illegible] γυρέβουνε! » Καὶ νά σου ἀμέσως ἕνα γράμμα γλωσ- [illegible] Μὰ δὲ μοῦ κόστισε νὰ τοὺς τὸ γράψω. Τὴν Κρήτη — [illegible] ἄπειρες φορὲς θὰ ξέρετε πὼς τὸ φώναξα, τὸ δείξα μά- [illegible] μιὰ σημαντικὴ περίσταση — τὴν Κρήτη μὲ τὴν καρ- [illegible] τὴ λατρέβω. Μὴν ἀπορῆτε. Χατζηδάκηδες ὅλοι δὲν

Digitized by Google

εἶναι στὴν Κρήτη. Ἕναν εἶδα μονάχα — καὶ ζῇ στὴν Ἀθήνα. Τὸ μεγάλο τὸ Νησὶ μοῦ δίνει κ' ἐλπίδες μεγάλες. Φρέσκοι φρέσκοι, πραχτικοί, καὶ μὲ θέληση, ἀφτοὶ μιὰ μέρα θὰ τὴν ἀσπαστοῦνε ὁλόψυχα τὴν Ἰδέα, ποὺ καὶ στὸ δέκατο ἕβδομο τὸν αἰώνα τὴν ὑψώσανε ἀφτοί, γράφοντας πρῶτοι στίχους ἀλάθεφτους στὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα. Τὸ γνωρίζουνε τί σημαίνει λεφτεριά, τί ἀγῶνες χρειαστήκανε γιὰ νὰ τὴν ἀποχτήσουνε, τί βάσανο ποὺ εἶναι ἡ σκλαβιά. Θὰ μᾶς γλυτώσουνε κι ἀπὸ τῆς καθαρέβουσας τὰ χέρια — τὰ μάβρα, τὰ πισσόμαβρα, μὲ τὸ μελάνι ποὺ τοὺς στάζει κι ἀπὸ τὰ νύχια.

Στὴν Ἀθήνα, ὡςτόσο, ἴσια ἴσια τὴν ἴδια τὴν ἐποχὴ ὅπου τοὺς μιλοῦσα ἐκεῖ κάτω γιὰ λεφτεριά, γιὰ γλώσσα — καὶ γιὰ γυμναστική, μὴν τὸ ξεχνοῦμε — στὴν Ἀθήνα οἱ Ἀθηναῖοι, κάποιοι Ἀθηναῖοι δὲ μοιάζει νὰ καταλαβαίνανε ὅπως πρέπει τὴ λεφτεριά, ὅπως τὴν καταλαβαίνουνε τουλάχιστο στὴν Ἐβρώπη. Κάτι τέτοιο σημειώνω στὸ *Ῥώτημά* μου τὸ μικρό. Ἔχω τὴν ἀλλόκοτη πεποίθηση στὰ σπλάχνα μου ῥιζωμένη πὼς τὸ καλό, τὸ δίκιο, τὸ σωστό, φτάνει νὰ τὰ πῇς, ἂς εἶναι καὶ μὲ λίγα λόγια, πάντα θὰ σ' ἀκούσουνε οἱ ἄλλοι. Μὰ τὰ λόγια στὴν Ἑλλάδα εἶναι καὶ μνήσκουνε λόγια. Δηλαδὴ δὲν τοὺς δίνουνε ἄλλη σημασία. Δὲν τὸ στοχάζουνται πὼς ἕνας λόγος μπορεῖ νἄχῃ μέσα του νόημα, μπορεῖ νὰ κρύφτῃ καὶ κάποιο ἠθικὸ μάθημα. Μοῦ εἴχανε πεῖ πὼς ὁ κ. Τσούντας — κ' εἴμουνε θαῤῥῶ καλὰ πλεροφορημένος — σ' ἕνα του βιβλιαράκι γιὰ τὸν περίφημο *Σύλλογο πρὸς διάδοσιν*, ἀναγκάστηκε νἀλλάξῃ μερικοὺς τύπους, ἐπειδὴ καὶ δὲ συφωνούσανε ὑποθέτω μὲ τὸ σύστημα τοῦ Συλλόγου, ποὺ ἡ γλώσσα ἐ'του πρέπει νἄναι « ἀπέχουσα ἐπίσης καὶ τῆς ἀρχαϊζούσης καὶ τῆς λεγομένης δημώδους[1]. » Κατόπι ἄκουσα τόντις πὼς πολὺ συχνὰ — *συχνάκις!* — ὁ ἀξιότιμος κ. Δ. Βικέλας λέει στὸν

1) Κ. Ῥ. κ. Μ., Β', σ. 253 κι ἀκόλ.

Digitized by Google

ένανε καὶ λέει στὸν ἄλλονε, ἂς εἶναι καὶ μεγάλο πρόσωπο, νὰ διορθώση, νὰ βγάλη τὸ τάδε ἢ τὸ τάδε, ποὺ ὁ κ. Βικέλας δὲν τὸ ἐγκρίνει. Κατόπι ἄκουσα πὼς ὁ κ. Βικέλας δὲν εἶναι διόλου ὁ μόνος ποὺ τὰ κάνει ἀφτά. Κατόπι ἄκουσα πὼς κι ὁ κ. Μιχαηλίδης (Κ.), στὰ *Παναθήναια*, σβήνει, καθαρίζει καὶ παστρέβει, ὅταν ἕνας τύπος δὲν τοῦ φαίνεται σύφωνος μὲ τὴ γλώσσα ὅπως τὴ θέλει, ὅπως τὴ νομίζει γλώσσα, γιατὶ κι ὁ κ. Μιχαηλίδης (Κ.) πολεμᾷ νὰ κάμη μιὰ γλώσσα καινούρια, μιὰ γλώσσα ποὺ καὶ δάφτη νἀπέχη « ἐπίσης καὶ τῆς ἀρχαϊζούσης καὶ τῆς λεγομένης δημώδους [1] », ἀπαράλλαχτα σὰν τὸν κ. Βικέλα, μὲ τὴ διαφορὰ ποὺ ἡ γλώσσα του θὰ τὰ μετρᾷ κάπως ἀλλιῶς τὰ διαστήματα καὶ πότε θἀπέχη λιγώτερο, πότε περισσότερο θἀπέχη ἀπὸ τὴν « ἀρχαΐζουσα » κι ἀπὸ τὴ « λεγομένης δημώδους. » Ἂν οἱ δυὸ κύριοι, ὁ κ. Μιχαηλίδης (Κ.) κι ὁ κ. Βικέλας (Δ.), κατασταλάξουνε ποτέ τους σὲ καμιὰ γλώσσα ποὺ νὰ τοὺς εἶναι *ὁμοιόμορφη* καὶ στοὺς δυό, ἐγὼ δὲν τὸ ξετάζω καὶ δὲν τὸ ξέρω. Ξέρω μονάχα πὼς ὥςπου νὰ τὸ καταφέρουνε, κόβουνε καὶ ῥάβουνε ὁ καθένας μὲ δικό του ψαλίδι. Ἔχει κι ὁ κ. Ἄ. Βλάχος ἕνα δικό του, γιατὶ τἄκουσα καὶ τοῦτο, πὼς ὁ κ. Ἄ. Βλάχος γιὰ τίποτα δὲν τὄχει, σ' ἕνα χερόγραφο ποὺ τοῦ φέρνουνε γιὰ τὸ Βασιλικὸ τὸ θέατρο, προτοῦ νὰ παιχτῆ, νὰ τὸ συγυρίση κατὰ πῶς τὰ βλέπει ὁ ἴδιος τὰ γλωσσικά του.

Κι ὅμως ὁ κ. Ἄ. Βλάχος, ὁ κ. Μιχαηλίδης (Κ.) κι ὁ κ. Βικέλας εἶναι ὅλοι τους γυρισμένοι στὴν Ἑβρώπη, πρώτης ἀράδας, πρώτης ἀναθροφῆς ἀθρῶποι. Μὰ τὴν Ἑβρώπη τὴν εἴδανε, δὲν τὴν καταλάβανε. Καὶ σὰν ἤρθανε πίσω στὴν πατρίδα, τοὺς ἀνατολικοὺς τοὺς τρόπους ξἀναρχίσανε. Ἴσως καὶ νἄχουνε δίκιο· ἴσως ὁ Ῥωμιὸς νὰ τὸ θέλη, νὰ τὸ σέβεται κιόλας τὸ ζόρι ποὺ τοῦ γίνεται. Ἴσως ἔτσι νὰ συνήθισε ὁ δύ-

1) Τὸ ἐπίσης θὰ ταίριαζε καλήτερις, ἂν τό λέγανε μὲ τὸ ἀπὸ καὶ μὲ μιὰ αἰτιατική· « ἀπὸ τὴν ἀρχαΐζουσαν » κι ἀπὸ τὴ δημώδη.

Digitized by Google

στυχος ἀπὸ τοὺς μάβρους τοὺς αἰῶνες ποὺ μᾶς ἔφερε τὸ 1453· ἴσως τὸ σέβας τοῦ ἄλλο νὰ μὴν εἶναι παρὰ τἀπομεινάρι τοῦ μακρινοῦ τοῦ φόβου. Ὅπως κι ἂν τὸ ψυχολογήσῃς, ἐμεῖς πιάσαμε ἀντίθετο σύστημα. Κοιτάξτε τὸ *Νουμά*· εἰδῶνε εἰδῶνε τύπους βλέπεις μέσα, βλέπεις καὶ ντοπιολαλιές. Γιατί; Γιατὶ ψαλίδι δὲ βαστοῦμε. Γιατὶ κανέναν ἐμεῖς δὲ βιάζουμε. Τοὺς κατηχοῦμε, ἄλλο τίποτα· τοὺς τὰ ξεδιαλύνουμε φαρδιὰ πλατιὰ τὰ καθέκαστα, νὰ τοὺς καταπείσουμε πρῶτα, ἔπειτα νἀλλάξουνε. Εἴδα κάμποσα χερόγραφα ποὺ μοῦ στείλανε στοὺς διάφορους διαγωνισμοὺς γιὰ τὴ γλώσσα· τὰ περιθώρια γεμάτα παρατήρησες καὶ γραμματική. Ὅλα τοὺς τὰ ξηγοῦσα. Τοὺς ξηγοῦσα, λ. χ., γιὰ ποιὸ λόγο πρέπει νὰ γράφουμε *τὸ βουλεφτή*, ὄχι *τὸν βουλεφτή*. Καὶ εἶναι τόντις πράματα ποὺ μπορεῖς ὡρισμένα, θετικά, ῥητά, νὰ τὰ ξηγήσῃς, ἐπειδὴ ἔχουνε γενικό, ἀπρόσωπο, ἀνάτομο κανόνα· δὲν εἶναι γοῦστο ἢ φαντασία τοῦ κ. Μιχαηλίδη (Κ.), τοῦ κ. Ἄ. Βλάχου ἢ τοῦ κ. Βικέλα. Καὶ γιὰ τοῦτο ἐμεῖς τὸν κανόνα τὸ δικό μας, τὸν εἴπαμε λεφτεριά.

Μὰ τί εἶναι Βλάχος, τί εἶναι Μιχαηλίδης, τί εἶναι καὶ Βικέλας μπροστὰ στὸν εἰσαγγελέα ἐκείνονε ποὺ τόλμησε νὰ μὴν ἀφήσῃ ἕναν τίμιο δικαστή, νὰ βγάλῃ τὴν ἀπόφασή του σὲ μιὰ γλώσσα ποὺ νὰ τὴν καταλαβαίνουνε τουλάχιστο οἱ δικασμένοι; Καὶ πῶς, καὶ μὲ τί μέσα δὲν ἄφησε τὸν κ. Στελλάκη νὰ ξακολουθήσῃ; Μὲ τὴ βία, μὲ τὶς φοβέρες, μὲ τὸ κνούτι τοῦ χαχόλου, δηλαδὴ τοῦ δυνατώτερου. Θὰ τὸν ἔπαβε, ἂν ξακολουθοῦσε. Εἴδαμε τότες καὶ κάτι πολὺ κωμικό. Ἡ καθαρέβουσα ἡ γελοία ἔλεγε πῶς εἶναι γελοία ἡ δημοτικὴ κι ἀπὸ τέτοιο λόγο δὲν ταιριάζει γιὰ δικαστήρια! Γιὰ δικαστήρια ταιριάζει τὸ σκοτάδι, τὸ χάος κ' ἡ ἀναρχία ἢ σὰ θέλεις ἡ γλώσσα τοῦ κ. εἰσαγγελέα. Τὸ στολίδι τοῦ τόμου ποὺ βγαίνει σήμερα εἶναι ἡ ἀπόφαση τοῦ Στελλάκη, ὅπως τὴ δημοσιέβω, καὶ γιὰ νὰ μὴ χαθῇ καὶ γιατὶ μοῦ φάνηκε πῶς μὲ

Digitized by Google

μιὰ δυὸ παρατηρησοῦλές, καθὼς θὰ δῆτε, μὲ λίγη γραμματικὴ καὶ λίγη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, κατορθώνουμε πολὺ ἔφκολα νὰ καθιερώσουμε μιὰ γλώσσα ἰδιαίτερη, πάντα ὅμως δημοτική, τῆς νομικῆς. Γιὰ τοῦτο, στὴν *Ἀπόφαση* τοῦ Στελλάκη πρόστεσα καὶ κάτι παρασημειώματα δικά μου.

Μὲ παρηγορούσανε καὶ πάλε οἱ φιλίες ποὺ σᾶς ἔλεγα πιὸ ἀπάνω καὶ ποὺ ὅσο πηγαίναμε, τὶς πιάναμε πότε ἀπὸ δῶ, πότε ἀπὸ κεῖ, σὲ κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδας. Δὲ μοιάζουνε ὅλοι ἀναμεταξύ τους οἱ ἀθρῶποι· δὲ μοιάζουνε κι ὅλοι ἀναμεταξύ τους οἱ φίλοι. Ἔτσι τὸ φέρνει κάποτες καὶ τὸ κλίμα. Στὴ Σάμο, λόγου χάρη, ἔχουμε σήμερα φίλους πολλούς, μὰ κι ἀπὸ τὰ 1901 εἴχαμε, ἀφοῦ στὴ Σάμο πρωτοβγῆκε, τὶς εἴκοσι ἕξη τοῦ Μαγιοῦ, 1902, μιὰ φημερίδα γραμμένη στὴ δημοτική, τὸ *Φῶς*, ποὺ τὄβγαζε ὁ Γ. Καρατζάς. Φίλοι πιστοί, δραστήριοι φίλοι, σὰν τὸ Ζήσιμο Σίδερη, τὸ Φαίδα, τὸ Σοφούλη, καὶ τόσους τόσους ἄλλους, ποὺ δοθήκανε ψυχὴ καὶ σάρκα στὴ λατρεία τῆς ἐθνικῆς Ἰδέας, ὥςτε πιθανὸ νὰ τὸ δοῦμε μιὰ μέρα καὶ τοῦτο, πὼς ἕνα νησὶ ἑλληνικὸ ἔκαμε μιὰν ἀρχὴ καὶ παραδέχτηκε πέρα γιὰ πέρα τὴν κοινή μας τὴ γλώσσα. Βέβαια πὼς ἔχουμε κι ἀλλοῦ — ποῦ δὲν ἔχουμε; — ἀξιόλογους φίλους κ' ἐνεργητικούς. Εἶναι ὅμως καὶ μερικοί, πῶς νὰ ποῦμε; πιὸ ἥσυχοι, πιὸ γλυκοί, γλυκοὶ σὰν τὸ γλυκὸ τὸ νερό. Ἔρχουνται μαζί μας· πάνε καὶ μὲ τοὺς λεγάμενους. Ζυγώνουνε σιμά σου, κάθουνται, τὰ λόγια τους ζαχαρένια, τὰ χάδια τους μέλι. Μὰ φοβοῦνται μπᾶς καὶ τοὺς δῇ ὁ τάδες, ποὺ ἴσως νἄναι καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο ἢ πρόσωπο στὴν Ἀθήνα σημαντικό. Βγαίνουνε περίπατο πλάγι σου κι ὅτι δοῦνε τὸ δάσκαλο, ἀγάλια γάλια, δίχως νὰ φαίνεται, ἀθόρυβα, ἐβγενικά, φιλικά, σὲ ξαπολνοῦνε. Λὲς καὶ δειλιάζουνε, ὅταν ἐσὺ τοὺς προστατέβεις, ὅταν τοὺς πλέξῃς καὶ κανένα στεφανάκι, ἐπειδὴ πολλοὶ τἀξίζουνε γιὰ ἕνα τους σύγραμμα ἢ γιὰ μιά τους μελέτη, ἂς εἶναι καὶ στὴν καθαρέβουσα —

Digitized by Google

ἐμεῖς δὲν κοιτάζουμε, ἅμα τὸ ζήτημα γιὰ ἔργο ἐπιστημονικό. Τοῦ λόγου τους προτιμοῦνε νἀκούσουνε τὸν ἔπαινό σου, στὸ πλεβρὸ κανενὸς δασκάλου, μὲ τὰ μάτια τους γυρισμένα πρὸς ἐσένα, μὲ τὰ μάτια τους τἀφωσιωμένα, γιὰ νὰ μοιάζῃ συνάμα πὼς ὁ δάσκαλος τοὺς προστατέβει — ἐνῶ τοὺς προστατέβεις ἐσύ — μὰ πὼς σοῦ ἔχουνε καὶ σένα χάρη μεγάλη.

Δὲ θέλω νὰ θαῤῥέψῃ κανένας πὼς ἔχω στὸ νοῦ μου ὡρισμένο πρόσωπο καὶ τὰ λέω. Εἶναι κάτι γενικὰ καὶ κακορίζικα ῥωμαΐκα ποὺ δὲ μᾶς τιμοῦνε καὶ γιὰ τοῦτο σᾶς τὰ ξεφανερώνω. Κι ἀλήθεια, μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ καταλάβω πῶς τὸ κατορθώνει ἕνας ἄθρωπος νὰ γίνῃ δυό, νἄχῃ δυὸ ψυχὲς καὶ δυὸ γλῶσσες, νὰ μιλᾷ μὲ τὸν ἕνανε τὴ δημοτική, τὴν καθαρέβουσα μὲ τὸν ἄλλονε — γιὰ τὸ χατίρι! Ποῦ εἶναι τότες ἡ πεποίθηση, μὰ κ' ἡ ἀξιοπρέπεια ποῦ εἶναι; Ἴσια ἴσια μερικοὶ φίλοι Κυπριῶτες μοῦ δώσανε τὴν ἀφορμή, στὰ 1901, νὰ ξετάσω λιγάκι καὶ τὰ ψυχολογικὰ τῆς ἀξιοπρέπειας, γιὰ νὰ ποῦμε. Εἴχανε δίκια παράπονα στὸ νησί τους μὲ τοὺς Ἄγγλους, ποὺ πασκίζανε, γιατὶ ἔτσι μοῦ γράφανε ἀπὸ κεῖ κάτω, νὰ εἰσάξουνε τὴ γλώσσα τους στὰ γυμνάσια. Καλὰ καλὰ τὸ ζήτημα δὲν τὸ παραβάθυνα κι ἄγνωστο μοῦ εἶναι ὡς τί βαθμὸ φταίξανε οἱ Ἄγγλοι. Μπορεῖ ἄλλο νὰ μὴ γυρέβανε παρὰ νὰ τοὺς μάθουνε τἀγγλικά, δηλαδὴ μιὰ γλώσσα χρήσιμη κι ἀθρώπινη, γιατὶ νὰ μὴν ξεχνοῦμε πὼς τὴν καθαρέβουσα διαφεντέβανε οἱ ἀγαθοί μας οἱ Κυπριῶτες. Ἂς εἶναι. Τοὺς Ἄγγλους, ἐγὼ συλλογίστηκα νὰ τοὺς συγκρίνω μὲ τοὺς δικούς μας. Ἔχουνε κ' οἱ Ἄγγλοι τὰ ψυχολογικά τους, μὰ τί διαφορὰ μὲ τὰ ῥωμαΐκα! Κοιτάξτε τους, ὅταν τοὺς ἀκολούθησε τίποτις δυσάρεστο, λόγου χάρη, ὅταν ἀπὸ κανένα λάθος τοῦ καπετάνιου βούλιαξε ἄξαφνα ἕνα τους θαρακωτὸ καὶ τὸ χάσανε, ἢ ὅταν ἔτυχε, ὅπως ἔτυχε συχνὰ στὸν πόλεμό τους μὲ τοὺς Μπόερς, ἀπανωτὰ νὰ νικηθοῦνε ὥςπου νικήσουνε. Ποτέ τους δὲ σκύφτουνε τὸ κεφάλι· ποτέ τους τὸ ἔθνος τους

Digitized by Google

δὲ θὰ τὸ κατηγορήσουνε· ποτέ τους δὲ θὰ τὸ μολογήσουνε πὼς φταίξανε. Μπορεῖ καὶ νὰ τὸ παρακάνουνε· πάντα ὅμως θὰ βαστάξουνε τὴν ἀγγλική τους τὴν ἀξιοπρέπεια. Κοιτάξτε τώρα τοὺς Ῥωμιούς. Μοῦ φάνηκε πὼς ὠνειρεβόμουνε, τὸν περασμένο τὸ χειμώνα, σὰ διάβασα πὼς ἕνας βουλεφτὴς στὴν ἑλληνικὴ Βουλή, ὄχι μόνο τὸ προκήρυχνε, μὰ καὶ τὸ φώναζε. γιὰ νὰ τἀκούσῃ ὁ κόσμος, πὼς ἡ γλώσσα μας εἶναι πρόστυχη, βάρβαρη, χυδαία, πὼς εἶναι καὶ γλώσσα τῆς σκλαβιᾶς. Ἐλᾶτε μιὰ στιγμὴ νὰ ὑποθέσουμε πὼς εἶναι. Ὁ Ἄγγλος, νὰ τὸν πλέρωνες, νὰ τονὲ σκότωνες, δὲ θὰ τὸ καταδεχότανε νὰ τἀναγνωρίσῃ τέτοιο πρᾶμα. Πῶς βάρβαρη καὶ πῶς τῆς σκλαβιᾶς, ἀφοῦ τοῦ λόγου του τὴ μιλᾷ; Στὴν Ἑλλάδα, χεροκροτοῦνε τοὺς βουλεφτάδες ποὺ τὰ λένε. Ἀπὸ κεῖ νὰ καταλάβῃς καὶ νὰ κρίνῃς.

Οἱ φίλοι μας οἱ Κυπριῶτες δὲν εἶναι ἀπὸ κείνους ποὺ ἀπαρνιοῦνται τὴ μητρική τους γλώσσα. Τὸ γράμμα μου — *Γλώσσα κι ἀξιοπρέπεια* — δημοσιέφτηκε στὴν *Ἀλήθεια* τῆς Λεμησσὸς τοῦ Φραγκούδη, ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος καὶ ποιητὴς καὶ πεζογράφος στὴ δημοτική, ἀπὸ τοὺς πιὸ ἄξιους καὶ πιὸ ἀγαπητούς μου. Καὶ τοῦ τἄγραφα, γιὰ νὰ σπείρουμε ἀναμεταξύ μας περισσότερη φιλία. Μὲ τέτοιο σκοπὸ ἔγραψα καὶ *Σὲ φίλο Κυπριώτη,* δηλαδὴ στὸ γλυκό μας τὸ Σῖμο Μενάρδο, ποὺ περίφημα κατέχει καὶ τὰ κυπριώτικα καὶ τὴν κοινή, μὰ ποὺ ἴσως, τέτοιο κολακεφτικὸ παράπονο ἔχω μαζί του, δὲ φαίνεται νὰ γράφῃ ἀρκετά, μ' ὅλους τοὺς ὄμορφους στίχους ποὺ τοῦ χρωστοῦμε, τὴν ὡραία τὴ γλώσσα ποὺ ξέρει τόσο κανονικὰ καὶ φίνα τὴ γραμματική της.

Γνωριμίες ἔκανα καὶ μ' ἄλλους φίλους στὴν ἐποχὴ ποὺ προσπαθῶ νὰ σᾶς ξαναστήσω, ἐποχὴ ὅπου τὸ ζήτημα ἔβραζε πάντα, μὰ ὅπου κάτι τοῦ χρειαζότανε γιὰ νὰ ξεσπάσῃ. Ὁ διαγωνισμός μου ξακολουθοῦσε. Καὶ πήγαινε λαμπρά. Πόσοι ξυπνούσανε ποὺ εἴτανε κοιμισμένοι! Ἀφορμὴ νὰ τοῦ δώσῃς

Digitized by Google

τοῦ Ῥωμιοῦ, τὰ μέσα νὰ τοῦ μάθῃς, κι ὅ τι θέλεις σοῦ τὸ καταφέρνει. Ἀφτὰ τοὺς ἔλεγα καὶ στὴν προκήρυξή μου, γιατὶ πότε σὲ μιὰ προκήρυξη, πότε σὲ μιὰν ἁπλὴ δήλωση πρὸς τοὺς διαγωνιστάδες, γύρεβα εἴτε νὰ πλέξω μερικὲς φιλοσοφίες, νὰ πῶ μερικές μου σκεψοῦλες γιὰ τὴ φιλολογία καὶ τὰ φιλολογικά, εἴτε καὶ τίποτις καινούριο νὰποχτήσουμε γιὰ τὴν Ἰδέα. Προσπάθησα στὴ δήλωσή μου νὰποχτήσω κι ἄλλο κάτι, ὄχι βέβαια πιὸ πραχτικὸ — πραχτικώτερο ἀπὸ τὴν Ἰδέα δὲν ὑπάρχει — μὰ κάπως ἀναγκαῖο, τὸν παρά. Τοὺς παρακινοῦσα νὰ δώσουνε ὁ καθένας, ὡς κ' οἱ φτωχοί, γιατὶ ὡς τὰ τώρα μόνο οἱ πλούσιοι στὴν Ἑλλάδα συνηθίσανε νὰ δίνουνε, ὥστε ὁ Ῥωμιός, ποὺ εἶναι καὶ περήφανος, τὸ παραδέχτηκε, ἅμα γιὰ τὸν παρὰ ὁ λόγος, νὰ μὴν ἀνακατέβεται, ἀφτὸς ποὺ ἀνακατέβεται σὲ ὅλα. Ἐγὼ πάλε θαῤῥῶ πὼς κάλλια νὰ δίνουνε πολλοὶ ἀπὸ λίγα, παρὰ νὰ δίνουνε λίγοι ἀπὸ πολλά. Μὰ μὴ βλέπετε. Ὅποιος θέλει καὶ πολλὰ νὰ μᾶς δώσῃ, νὰ μὴν ντρέπεται. Πρόθυμοι ἐμεῖς, εἶναι ἄδικο μάλιστα νὰ μὴ μᾶς δίνουνε, ἀφοῦ ξοδέβουνται τόσα καὶ τόσα γιὰ τὴν καθαρέβουσα. Σωστὸ νὰ ξοβέβουνται καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ τὸ δικό μας, ποὺ εἶναι ὁ σωτήριος. Ἂν εἴμουνε στὴ θέση κανενὸς πλούσιου, θὰ δοκίμαζα, μιὰ φορά, νὰ δοῦμε τί θὰ πογίνῃ. Μὴ σᾶς μέλῃ ὅμως· θὰ βρεθῇ ὁ πλούσιος, ὅπως βρεθήκανε σήμερα χίλια πράματα ποὺ δὲν τὰ εἴχαμε στὴν ἀρχή. Μὲ τὰ μικρὰ ποὺ θὰ δίνουνε συνάμα καὶ οἱ μικροί, θὰ καταντήσουμε γλήγορα ἑκατομμυριοῦχοι.

Ἐνῶ ξακολουθοῦσε ὁ ἀγώνας στὴν Ἑλλάδα, δὲν ξεχνούσαμε πὼς ἀξίζει κάπου κάπου νὰ μάθουνε καὶ στὴν Ἐβρώπη τί δουλειὰ κάνουνε οἱ καλοί μας οἱ δασκάλοι ἐκεῖ κάτω. Γιατὶ παρατήρησα πὼς ὅ τι κι ἂν τοὺς πῇς ῥωμαϊκα, δὲν τοὺς μέλει. Καὶ στὴν καθαρέβουσα δηλαδὴ νὰ τοὺς τἆλεγες, δὲ θὰ τοὺς ἔμελε περισσότερο. Ἀκόμη δὲν ξέρουνε τί θὰ πῇ γλώσσα καὶ τοὺς φαίνεται πάντα πὼς δὲν μπαίνει σὲ λογαριασμό.

Digitized by Google

Πᾶρε νὰ τὰ γράψῃς σὲ μιὰ γλώσσα γνωστή, κι ἀμέσως καταλαβαίνουνε. Δὲν εἶναι ὅμως ἀφτὸ ἴσιας ψυχῆς σημάδι, ἐπειδὴ καὶ σοῦ δείχνει ἐγωϊσμό. Δὲν ντρέπουνται τὸν ἑαφτό τους, τὴ συνείδησή τους δὲν τὴν ντρέπουνται, ντρέπουνται τοὺς ἄλλους. Ἀπὸ φιλότιμο ντρέπουνται — καὶ κάποτες ἀλλάζουνε — ὄχι ἀπὸ ἠθική. Χρόνια τώρα ποὺ εἶχα δημοσιέψει σὲ μιά μας παρισιάνικη φημερίδα ἕνα μου ἀρθρουδάκι γιὰ κάτι ἀθηναΐϊκες ρεπορταρίες[1]. Ὅσο ἀσήμαντο κι ἂν εἶτανε, τοὺς ἔδωσε στὴν Ἀθήνα ἐντύπωση μεγαλήτερη ἀπ' ὅλους τοὺς τόμους ποὺ δημοσίεψα ἑλληνικά. Τὰ καημένα μου τὰ γαλλικά, τἀγαπημένα. Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρό, σὰν εἴμουνε παλληκάρι, σὰν εἴμουνε καὶ παιδί, ἕνα πρᾶμα εἶχα στὸ νοῦ μου, τὰ γαλλικὰ νὰ γράψω μιὰ μέρα, νὰ γράψω μάλιστα στίχους, νὰ γίνω ποιητής, κανένας καινούριος Chénier. Ἔπειτα συλλογίστηκα τὴν Ἑλλάδα ποὺ ὄχι μόνο τοὺς στίχους ἔχει ἀνάγκη, ποὺ ἔχει ἀνάγκη καὶ τὰ πεζά, ποὺ ἔχει ἀνάγκη μιὰ γλώσσα. Ἔτσι θυσίασα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ὄνειρά μου. Τώρα μοῦ χρησιμέβανε εἴτε γιὰ νὰ δοξάσω, μὲ τὰ μικρά μου τὰ μέσα, τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ φιλολογία, τὴν ἀθάνατη γλώσσα τοῦ λαοῦ, εἴτε γιὰ νὰ πῶ ἕνα Ἐδῶ εἴμαστε, στοὺς δασκάλους. Λοιπὸν καὶ στὰ 1901 ἔγραψα ἕνα μεγαλούτσικο ἄρθρο ποὺ προσπάθησα νὰ δείξω τὰ πράματα ὅπως εἶναι, νὰ ξηγήσω καὶ στὸ δημόσιο τοῦ Παρισιοῦ τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικό[2]. Γιὰ τἄρθρο μου ἀφτὸ μίλησα κι ἀλλοῦ[3], ὥστε δὲν τὰ ξαναλέω. Στὴν Ἑλλάδα, τὴν ἴδια ἐποχή, δὲν πολεμοῦσα — τί νὰ πολεμᾷ κανεὶς μέρα νύχτα; — ἔπαιζα, γελοῦσα, γιὰ νὰ γελάσῃ κι ὁ ἀναγνώστης. Τέτοιο παιχνιδάκι ὁ *Ἔπαινος*, ἡ ἀπάντησή μου στὸ *Ἀφιέρωμα* τοῦ Ἀργύρη. Ψυχολογώντας στὴ γλώσσα

1) *L'interview athénienne, Autour de la Grèce,* 1897, 225.

2) *La bataille littéraire en Grèce, Revue de Paris,* 1er Mars 1901, 109-129.

3) Ἡ. κ. Μ., Β', 314 κι ἀκ.

Digitized by Google

του τὸ Ῥωμιό, τοῦ δείχναμε κιόλας πὼς μιὰ γλώσσα ποὺ ξέρει νὰ τὸν ψυχολογήση, μὲ τὰ σωστά της εἶναι γλώσσα του καὶ πρέπει νὰ τὴν ἀγαπήση. Τότες εἴχαμε καὶ φημερίδα δική μας, δηλαδὴ ὅ τι ἔστελνα στὸ *Ἄστυ*, χρωστῶ νὰ τὸ μολογήσω πὼς μοῦ τὸ βάζανε. Μοῦ βάζανε ἄξαφνα ἕνα μου γράμμα γιὰ τὸ *Γλωσσικὸ ζήτημα* καὶ στὴν Κρήτη, ἐπειδὴ τὴν Κρήτη ἐμεῖς, κι ὅλο τὴν Κρήτη βλέπουμε στὰ ὀνείρατά μας τὰ χρυσά, ἡ Κρήτη, ὅπως εἴπαμε, νὰ γλυτώση τὴν Ἑλλάδα κι ἀπὸ τῆς καθαρέβουσας τὴ σκλαβιά. Μὰ τἄρθρα μου τὰ περισσότερα δημοσιεβόντανε στὴν Ἀθήνα, καὶ κοιτάξτε τί περίεργο, σὲ μιὰ δασκάλικη φημερίδα, στὸ *Ἄστυ*. Ὁ Θ. ὁ Ἄννινος θαῤῥῶ πολὺ δημοτικιστὴς δὲν εἶτανε· εἶτανε πιὸ πολὺ ὁ ἄλλος. Εἴχαμε ὅμως παλιὲς γνωριμίες μὲ τὸν Ἄννινο κ' ἔτσι τίποτα δὲν ἔλεγε. Εἰδεμή, ποῦ νὰ κούση γιὰ δημοτική; Ἐγὼ πάλι ἔκανα σὰ νὰ μὴν τὸ ἤξερα — ἐπειδὴ πῶς νὰ τὸ παραδεχτῶ πὼς δὲν τιμᾷ τὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα ἕνας φίλος μου; — καὶ τὰ πηγαίναμε ἀξιόλογα. Εἴμουνε ἥσυχος, εἴμουνε χαρούμενος, τὸ ζήτημα πρόδεβε καλά. Κάπου κάπου ἔβγαζε κανένας κι ἀπὸ ἕνα βιβλιαράκι. Τὸ διαβάζαμε, τὸ διαλαλούσαμε — ἀναμεταξύ μας. Νὰ μὴν τὸ παρακάνουμε κιόλας. Ἐννοεῖται καὶ μοναχό του πὼς πλήθαινε τἀσκέρι τῆς δημοτικῆς, πὼς λίγο λίγο καταλάβαινε ὁ κόσμος, γιατὶ πάντα θέλει καιρὸ νὰ καταλάβη, ἀνοίγανε τὰ μάτια καὶ φωτιζόντανε τὰ μυαλά. Μὰ πῶς νὰ σᾶς τὸ ξηγήσω; Σιγὰ σιγὰ προχωρούσαμε. Καμαρώναμε καὶ τὸ λίγο ποὺ κερδίζαμε. Εἰρηνικὰ καὶ ῥαχατεμένα.

Τότες ξέσπασε ὁ πόλεμος ὁ βάρβαρος. Κόντεψε ὅλα νὰ μᾶς τὰ ῥίξη κάτω, νὰ μᾶς τὰ χαλάση ὅλα. Κι ὅλα μᾶς τἄβαλε στὸν ἴσιο δρόμο.

Τὴν αἰτία τὴν ξέρετε, ἡ μετάφραση τοῦ Πάλλη καὶ τὰ τέσσερα βαγγέλια στὴ δημοτική. Γιὰ τὴ μετάφραση καὶ γιὰ τὸν πόλεμο, τὰ εἴπαμε ἀλλοῦ. Τὰ λέει φαρδιὰ πλατιὰ κ' ἡ

Digitized by Google

φυλλαδούλα ποὺ δημοσίεψα τότες καὶ ποὺ σᾶς τὴν ξαναδη-μοσιέβω σήμερις ἀπαράλλαχτη ὅπως βγῆκε στὰ 1902. Ὁ πρόλογός μου ἐδῶ δὲν ἔχει νὰ σᾶς δηγηθῇ τὰ ἱστορικὰ τοῦ ἄγριου ἐκείνου τοῦ σηκωμοῦ. Ἔχω νὰ σᾶς ξηγήσω πῶς καὶ γιατί ἀναγκάστηκα νὰ βγάλω τὴ φυλλαδούλα μου τὴν ἴδια.

Ὅτι ἄκουσα γιὰ ταραχὲς — μάλιστα γιὰ ταραχὲς τέτοιου εἴδους — ἀμέσως τὄννοιωσα πὼς φοβερὰ θὰ μᾶς βλάψῃ, ἂς εἶναι μόνο καὶ μόνο γιὰ τὸ λόγο ποὺ ἀδύνατο πιὰ νὰ δημο-σιέψουμε τὸ παραμικρὸ ἀρθρουδάκι σ' ὅποια φημερίδα κι ἂν εἴτανε, ἄφησε ποὺ τώρα πιὰ μᾶς περνούσανε γιὰ Σατανάδες, τὸ πίστεβε καὶ τὸ κακόμοιρο τὸ πλῆθος. Εἶπα μέσα μου· Κάτι πρέπει νὰ κάμω. Ἔτσι ξεροὶ νὰπομείνουμε, δὲ γίνεται καὶ δὲν ταιριάζει. Ἀνάγκη νὰ φανοῦμε. Ὁ ἄντρας, σὰν ἄντρας νὰ φέρνεται. Ὅταν ἔρχεται ἀπάνω σου ἡ μπόρα, νὰ σκύφτῃς τὸ κεφάλι, ὅταν ἡ πρόληψη γυρέβει τὸ στόμα σου νὰ σοῦ στουμπώσῃ, ἐσὺ νὰ βουβαίνεσαι, εἶναι ντροπή, θὰ τὸ λέγανε κι ἀτιμία οἱ πατέρες σου τοῦ 21. Λοιπόν, ὀμπρός.

Εἶχα τὸ χειμώνα ἐκεῖνο ἄπειρες δουλειὲς — δουλειὲς ὅπως ἔχουμε βέβαια κάθε χειμώνα στὸ Παρίσι, μὰ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἄλλες χρονιές. Τὸ φέρνουνε κάποτες μερικὰ περιστα-τικά, οὔτε γιὰ τὴν ἀνάσα σου νὰ μὴν ἀδειάζῃς. Σκοτώθηκα ὥςπου νὰ τοιμάσω, νὰ τυπώσω, νὰ βγάλω τὴ φυλλαδούλα. Μὰ εἶχα συλλογιστῆ καὶ κάτι ἄλλο. Νὰ μὴν παίρνουνε ἄρθρα μας, τίποτα δὲν εἴτανε. Βιβλίο νὰ δημοσιέβαμε, ἄθρωπος μὲ τὰ χέρια του δὲ θὰ τὄπιανε, ἄθρωπος δὲ θἄρριχνε μιὰ ματιά, ἐπειδὴ τὸ θωρούσανε οἱ κακόμοιροι ἁμαρτία νὰ μᾶς διαβά-σουνε, τόσο τοὺς εἶχανε στρεβλώσει τὴν ἀλήθεια.

Μοῦ πέρασε λοιπὸν ἀπὸ τὸ νοῦ μιὰ ἰδέα τολμητερή. Πῆγε ἡ σκέψη μου στὸν οἰκουμενικὸ Πατριάρχη. Νἀ τοὺς δεί-ξουμε, λέω, πὼς ὑπάρχουνε ἀκόμα μερικοὶ ποὺ μᾶς διαβά-ζουνε, πὼς μᾶς διαβάζουνε μάλιστα πρόσωπα σημαντικά. Ἐγὼ τοῦ Πατριάρχη θὰ γράψω.

Digitized by Google

Εἴτανε τὸ βράδι, στὸ μικρὸ τὸ σαλονάκι ὅπου περνῶ μιὰ ὥρα, ὕστερις ἀπὸ τὸ φαγί, μὲ τὴ γυναίκα καὶ τὰ παιδιά, προτοῦ γυρίσω στὸ ἐργαστήρι μου νὰ δουλέψω. Μιλούσαμε γιὰ τὸ κίνημα τῆς φοιτηταριᾶς, γιὰ τὶς συνέπειες, γιὰ τὸ τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Τοὺς φανέρωσα κουβεντιάζοντας καὶ τὸ σκοπό μου, τὸ γράμμα μου στὸν Παναγιώτατο.

Ἡ γυναίκα μου γνώριζε τὸν Ἰωακεὶμ τὸν Γ'· τοῦ εἴχαμε κάμει μαζὶ μιὰ βίζιτα στὸ Μπογιατζίκιοϊ, μὲ τὸν πατέρα μου. Μὰ ἡ γυναίκα μου εἶναι φρόνιμος ἄθρωπος, ξέρει τὰ ἱστορικὰ τοῦ μπαμπᾶ της, τὰ λέει καὶ πολὺ νόστιμα, ἥσυχα ἥσυχα, σοβαρά, αἴ! καὶ μ' ἕνα χαμόγελο δικό της·

— « Μὲ τοὺς παπάδες, μοῦ παρατήρησε, πάντα πιὸ σίγουρο νὰ μὴν μπλέξῃς. Κι ἄφησε τὰ γραψίματα! »

— « Σώπα, καλὲ γυναίκα, κι ἀφτὸς εἶναι παπὰς ἀπὸ τοὺς καλούς. Τοῦ Φαναριοῦ. Τί ἄλλο θέλεις; »

Στὸ ἴδιο τὸ σαλονάκι, ἕνα μήνα πιὸ ὕστερα, καθόμεστα μὲ τὰ παιδιὰ καὶ τὴ γυναίκα, ὅταν ἡ πιστή μας ἡ δούλα, ποὺ κάτι θὰ μυρίστηκε ὡς καὶ δάφτη, ἐπειδὴ τὴν εἴχαμε τὴν καημένη σὰν τὸ μάτι τοῦ σπιτιοῦ, μοῦ φέρνει ἕναν πλίκο μεγάλο, προσεχτικὰ προσεχτικὰ καὶ μὲ νόημα, γιατὶ σὰ νὰ σάστισε μὲ τὴ θεόρατη βούλλα τοῦ πλίκου, καὶ τονὲ βαστοῦσε, πὲς πὼς βαστοῦσε θησαβρό.

Εἴτανε ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἰωακεὶμ τοῦ Γ'. Νὰ μὴ σᾶς τὰ κρύφτω, θὰ πήδηξα ὡς τὸ ταβάνι — μπροστὰ στὴν καλή μας τὴ δούλα.

— « Δίκιο εἶχες, ἄντρα μου, ἔκαμε ἡ γυναίκα· ὁ παπὰς ἀπὸ σόϊ· ἔξυπνος κιόλας. »

Ἀφτὸ μᾶς δείχνει πὼς δὲν πρέπει ποτὲς νὰπελπίζεται κανένας. Μᾶς ὠφέλησε πολὺ τὸ γράμμα τοῦ σεβαστοῦ Πατριάρχη. Νὰ ποὺ μᾶς διαβάζανε, ἀφοῦ μᾶς ἀπαντούσανε μάλιστα, καὶ ποιός; Ὁ Πατριάρχης — καὶ τέτοιος Πατριάρχης.

Νὰ δῆτε τώρα καὶ τἀποτέλεσμα τὸ πιὸ νόστιμο, τὸ πιὸ

Digitized by Google

ἀπροσμόνητο· δίχως τὸ γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη, θαῤῥῶ πὼς ὁ φίλος μου ὁ Κολλάρος, διάδοχος τοῦ Κασδόνη, ποτέ του δὲ θὰ τἀποκοτοῦσε νὰ κρατήση ἀντίτυπα τῆς φυλλαδούλας μου στὸ Βιβλιοπουλεῖο τῆς Ἑστίας. Κι ἀκόμη δὲν ξέρω ποῦ τἄβαλε, μέσα στὸ μαγαζί, σὲ καμιὰ γωνιά, ἢ κι ὄξω στὸ παράθυρο. Στὸ παράθυρο θὰ τἄβαλε. Μὴ νομίζετε. Ἥρωες εἶναι κάποτες κ' οἱ βιβλιοπῶλες.

Ἔγραφα πιὸ ἀπάνω πὼς καλὸ μᾶς ἔκαμε ὁ πόλεμος ἐκεῖνος. Ἐννοεῖται. Ἀκούστηκε τὸ ζήτημα, διαλαλήθηκε, μελετήθηκε ἀπὸ πολλούς. Τώρα πιὰ δὲν εἴμεστα μόνο ἀναμεταξύ μας, νὰ κουβεντιάζουμε, νὰ ῥαχατέβουμε, νὰ πιάνουμε κάπου κάπου κι ὀπαδούς. Τὸ ζήτημα καταντοῦσε γενικό, πανελλήνιο, καὶ οἱ φίλοι πληθαίνανε ὁλοένα, πρῶτα κρυφά, κατόπι πιὸ φανερά. Στὴν Ἑβρώπη μᾶς ἀνύψωσε. Γνωριστήκαμε κ' ἤρθανε ὅλοι μὲ τὸ μέρος μας. Ἀφτὸ τοῦ Πάλλη τὸ χρωστοῦμε. Ἄργησε ὅμως κάμποσο νὰ φανῇ πὼς μᾶς βγῆκε σὲ καλό. Στὴν ἀρχή, δηλαδὴ ἕνα δυὸ χρόνια ὕστερις ἀπὸ τὸ κίνημα, στὰ 1902 κι ἀκόμη στὰ 1903, ὁ φόβος στὴν Ἑλλάδα εἶχε γίνη ἀληθινὴ κωμῳδία. Καὶ δὲν τὸ πίστεβα. Ποῦ νὰ ὑποψιαστῇ κανεὶς τέτοια πράματα; Στὰ 1902, ἤθελα, χρειαζότανε κιόλας νὰ δημοσιέψω μιὰν ἁπλὴ προκήρυξη τοῦ Διαγωνισμοῦ γιὰ τὴ γλώσσα, νὰ δηλώσω μὲ δυὸ λόγια ποιὸς πῆρε, ποιὸς δὲν πῆρε τὸ βραβεῖο. Γιὰ τὸ ζήτημα δὲ φυσοῦσα λέξη στὸ ἄρθρο μου, ποὺ λογάριαζε μόλις μιὰ σελιδούλα. Δὲ στάθηκε τρόπος. Δοκίμασα ὡστόσο. Ἔγραψα τοῦ Γαβριηλίδη ποὺ νὰ ποῦμε καὶ τὸ δίκιο του, δημοσίεψε ὡς τὸ τέλος τὴ μετάφραση τοῦ Πάλλη, ὅπως καὶ τοῦ τὸ εἶχε τάξει. Ἐμένα ὅμως μοῦ ἀποκρίθηκε ξεκομμένα πὼς τῶρα πιὰ τέλειωσε καὶ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν ὑπάρχει. Τὸ πίστεβε μὲ τὰ σωστά του, ὕστερις ἀπὸ τὰ περίφημα ταβατούρια. Φαίνεται πὼς ὑπάρχει ἀκόμη, ἀφοῦ ξακολουθᾷ καὶ μὲ χτυπᾷ στὴν *Ἀκρόπολη*. Πολὺ φρόνιμα τὸ λοιπὸ τοῦ ἀποκρίθηκα

Digitized by Google

τότες καὶ γώ, πὼς δὲν τὸ ξέρω ἂν τέλειωσε τὸ ζήτημα ἢ ὄχι, μὰ πὼς ἐγὼ γιὰ σίγουρο δὲν τέλειωσα.

Ἔγραψα καὶ τοῦ Θ. Ἄννινου. Καὶ τί γράμματα! Φιλικά, χαδεφτικά, σοβαρά, ἔξυπνα, χαριτωμένα, γλυκοξυνούτσικα, ξυνογλυκούτσικα, ὅ τι θέλεις κι ὅτι φαντάζεσαι. Τρία τέσσερα. Τίποτα. Ὁ Γαβριηλίδης μοῦ ἀποκρίθηκε. Ὁ Θ. Ἄννινος μήτε ἀπόκριση δὲ μοῦ χάρισε, ὄχι νὰ βάλῃ τὴν προκήρυξή μου. Δὲν πειράζει. Βέβαιος εἶμαι — κάτι κι ἀφτὸ — πὼς τὸ τελεφταῖο μου τὸ γράμμα ποτέ του δὲ θὰ τὸ δημοσιέψῃ.

Τί νὰ κάμω; Ποῦ νὰ πάω; Οὔτε νὰ συλλογιστῶ πιὰ τὸ *Νέον Ἄστυ*, ποὺ ἄρχιζε νὰ βγαίνῃ, ἀφοῦ χωρίστηκε ἀπὸ τὸ *Ἄστυ* τοῦ Ἄννινου. Γιατί νὰ χωριστοῦνε, ἀκόμη δὲν τὄννοιωσα· ἕνα κ' οἱ δυό τους. Μήτε ὁ ἕνας μήτε ὁ ἄλλος δὲν τυπώνανε Ψ' κεφαλαῖο, μήπως θαρρέψῃ ὁ κόσμος πὼς γιὰ μένα ὁ λόγος. Νά λοιπὸ ποὺ κ' οἱ δυό τους θεοφάνερα τὸ δείχνανε στὴ φοιτηταριά, πὼς γιὰ τὴ δημοτικὴ μηδὲ συλλαβὴ μηδὲ ψηφὶ στὸ φύλλο τους δὲ βάζουνε. Μάλιστα ὁ διεφτυντὴς τοῦ *Νέον Ἄστη* θὰ φοβότανε ὑποθέτω καὶ τὴν πόστα, μὴν τύχῃ καὶ δῇ κανένας ὑπάλληλος τὄνομά μου στὸ πανώγραμμα, ἐπειδὴ λέξη δὲ μοῦ χάραξε στὸ χαρτί, ἂν καὶ τοῦ ἀφιέρωσα τὸν *Κυρούλη* μου — δυὸ μέρες πρὶν ἀπὸ τὰ φοιτητικά. Καὶ μὴ νομίζετε πὼς δὲ μοῦ ἔγραψε, γιατὶ σκόπεβε τάχα νὰ μοῦ ῥεκλαμάρῃ τὸ βιβλίο μου — *Γιὰ τὸ ῥωμαΐικο θέατρο* — στὸ *Νέον Ἄστυ*. Καλέ, δὲ βαριέστε; Κάποιος φίλος μου — ἥρωας, ἀλήθεια — τοῦ τὸ πρότεινε νὰ πῇ δυὸ λόγια, μόνο δυό, γιὰ τὸ *Θέατρό* μου. Δὲ θέλησε. Θέλησε ὅμως πολὺ ὡραῖα νὰ βάλῃ τὸ λόγο ἑνὸς βουλευτῆ ποὺ μ' ἔβριζε, ποὺ μ' ἔλεγε ἄτιμο, ἀντιεθνικό, καὶ δὲ θυμοῦμαι τί ἄλλο· τὰ ξεχνῶ ὕστερις ἀπὸ τόσα ποὺ ἀκούω.

Τέτοιες οἱ φιλίες στὴν Ἑλλάδα. Τί κρῖμα! Εἶτανε καὶ παιδὶ τοὺ τἀγαποῦσα. Ὁ Κακλαμάνος. Καὶ νὰ μὴν τὸ φανταστῆτε πὼς τὰ βγάζω στὴ μέση ἀπὸ κακία. Κακία στὴν

Digitized by Google

καρδιά μου δὲ χωρεῖ. Γιὰ νὰ ξέρουμε μόνο τὰ ἱστορικά μας.

Μὲ τὸ λυχνάρι τοῦ Διογένη στὸ χέρι, γύρεβα καὶ γὼ ἕναν ἄθρωπο στὴν Ἀθήνα. Τὸ πιὸ περίεργο εἶναι ποὺ τονὲ βρῆκα. Στὸ τέλος τῶν τελῶνε, μπῆκε ἡ προκήρυξή μου στὴν *Ἑστία*. Τὴ δέχτηκε ἀμέσως ὁ κ. Κῦρος. Εἶχε μάλιστα τὴν καλοσύνη νὰ μὲ παρακαλέση νὰ τοῦ στείλω καὶ τίποτις γιὰ τὸ λέφκωμα τῆς κυρίας του. Λοιπὸν οἱ δουλειές μας ἀρχίζανε κάπως νὰ πηγαίνουνε καλήτερα· νά ποὺ μᾶς θέλανε καὶ γιὰ λεφκώματα. Ἡ προκήρυξή μου βγῆκε τὶς 13 τοῦ Χριστοῦ, 1902· ἡ σελιδούλα μου γιὰ τὸ λέφκωμα, καὶ γιὰ τοῦτο τὴν ξανατυπώνω, κατόπι στὸ *Νουμά*, τὶς 20 τοῦ Φλεβάρη, 1903. Γιὰ τὸ *Νουμὰ* θὰ μιλήσω πιὸ κάτω. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσω πὼς ὅλο τὸ 1902, δηλαδὴ ὥςπου νὰ φανῇ ὁ *Νουμάς*, ἀδύνατο νὰ πῶ τὴ γνώμη μου πουθενά. Μᾶς βρίζανε, μᾶς τσαλαπατούσανε, μὰ δὲν τὸ ἐννοούσανε καθόλου, ἐμεῖς νὰ πιάσουμε τὴν πέννα. Λεφτεριά. Πῆρα τότες κ' ἔγραψα παντοῦ, ὅπου μπόρεσα, στὴν Ἑλβετία, στὴν Ἀγγλία, στὸ Παρίσι πιὰ ἐννοεῖται, μὰ τὸ πιὸ παράξενο, στὴν Τουρκιά. Τἄρθρα μου, ἂν καὶ δὲ γραφήκανε ῥωμαϊκα, τὰ βάζω ἐδῶ γιὰ πολλὲς αἰτίες. Γιὰ νὰ δείξω πὼς τὸ χρέος του πρέπει κανεὶς πάντα νὰ τὸ κάμη, στὸ μάνισμα τῆς φουρτούνας καὶ στὴ μάνητα τοῦ ὀχτροῦ. Ἔπειτα, γιὰ νὰ δείξω πὼς ἡ ἀλήθεια, φτάνει νὰ τὸ θέλη, καὶ τὸ κατορθώνει νὰ πῇ τὸ λόγο της. Νὰ μείνη καὶ γνωστὸ στοὺς στερνούς μας, ἂν ποτὲς κοιτάξουνε τὸ βιβλίο μου καὶ μελετήσουνε τοῦ ἀγώνα μας τὴν ἱστορία, πὼς ἀναγκαστήκαμε, γιὰ μιὰ ἰδέα ἱερή, νὰ γράψουμε σ' ὅλα τὰ μέρη τῆς οἰκουμένης, ὄξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ φανατισμὸς δὲ μᾶς ἄφινε στὸ δρόμο νὰ βγοῦμε. Μὰ θάῤῥεψα κιόλας πὼς τὰ μικρά μου τἄρθρα μποροῦνε κάτι νὰ μάθουνε σὲ μερικοὺς ἀναγνῶστες. Τὰ μεγάλα μου τἄρθρα, ἐκεῖνα ποὺ δημοσίεψα στὴ Γαλλία, ἕνα δυὸ ποὺ τὰ φιλοξένησε ἡ Ἑλβετία, θὰ τὰ δημοσιέψω κατόπι χώρια σ' ἕναν

Digitized by Google

τόμο στὸ Παρίσι. Ὅσα δημοσιέβω ἐδῶ δὲ θὰ τὰ δημοσιέβα στὸν παρισιάνικο τόμο, γιατὶ περισσότερο διάφορο νομίζω πῶς ἔχουνε γιὰ τὸ ἑλληνικὸ τὸ δημόσιο, παρὰ γιὰ τὸ ἑβρωπαΐικο. Νὰ μὴν πάνε καὶ χαμένα τὰ κακόμοιρα. Τὸ ζήτημα, ἐκείνη τὴ χρονιά, ἔκαμε βήματα γιγαντένια· τόπος στὴν Ἑβρώπη ποὺ νὰ μὴν πάτησε. Λοιπὸν ἀπὸ τὸ ταξίδι του κάτι καὶ στἄρθρα μου θὰ δῆτε.

Ἀλήθεια, τὸ χειμώνα ἐκεῖνο τοῦ 1901-1902, δὲν ξέρω πῶς δὲν πελάγωσα. Ἔπρεπε μὲ τὸ δίχως ἄλλο νὰ πολεμήσω γιὰ τὸν Πάλλη, ποὺ ὅλοι τότες τοῦ ριχνόνταντε, νὰ ξηγήσω καὶ τὸ ζήτημα σ' ὅσους δὲν τὸ καταλαβαίνανε, καὶ ποιὸς Ἑβρωπαῖος νὰ καταλάβῃ πῶς ὑπάρχει ἕνας τόπος στὴν οἰκουμένη, ὅπου ἀλλιῶς γράφουνε κι ἀλλιῶς μιλοῦνε, ὅπου μάλιστα δὲν τὄχουνε γιὰ ντροπὴ νὰ μιλοῦνε τὴ γλώσσα τους, μὰ νὰ τὴ γράφουνε τὄχουνε; Παρατήρησα ὅμως πῶς φτάνει κανεὶς νὰ δουλέβῃ, φτάνει τὸ χρέος του νὰ κάνῃ μὲ θάρρος, καὶ τὰ πράματα σιάζουνται μοναχά τους. Ἡ τραμουντάνα δὲ βάσταξε περισσότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο. Λίγο λίγο ξεσκορπίστηκε τὸ χάος. Ἀνάτελνε ὁ ἥλιος. Ἡ πρώτη του ἀχτιδιά, στὰ 1903, μὲ ξάφνιασε καὶ μένα τὸν ἴδιο. Τὰ *Παραθήραια* μοῦ γυρέβανε τὴ γνώμη μου γιὰ τὸ ζήτημα. Τὴ γυρέβανε φυσικὰ σὲ ὅσους ἔχουνε μιὰ πέννα στὴν Ἑλλάδα. Μὰ πάντα περίεργο νὰ μὴ μὲ ξεχάσουνε, νὰ τὰ τυπώσουνε κιόλας. Ἀφτὸ πιὰ θὰ τὸ χρωστῶ τοῦ Νιρβάνα. Κ' ἔτσι τὴν ἀξιώθηκα μιὰ φορὰ στὴ ζωή μου τὴ βασιλικὴ τὴν τιμὴ νὰ δοῦνε ὡς καὶ τὰ *Παραθήραια* τὰ πεζά μου, χωρὶς νὰ τὰ διορθώσουνε κιόλας. Ἀλήθεια ποὺ καὶ τὰ πεζά μου δὲν τοὺς διωρθώσανε.

Ἡ *Δασκάλισσα* ποὺ ἔρχεται κατόπι ἀπὸ τἄρθρο μου τῶν *Παραθηραίωνε*, δηλαδὴ κατόπι ἀπὸ τὸ γραμματάκι μου στὸ Νιρβάνα[1], μπῆκε στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, γιὰ νὰ δείξω πῶς

1) Τἄρθρο ἀφτὸ ξαναδημοσιέφτηκε στὴν Ἀπολογία, 339, καὶ γιὰ τοῦτο

Digitized by Google

τότες, ὕστερις ἀπὸ τὴν μπόρα, εἴμεστα κάπως ἀναγκασμένοι νὰ τὰ λέμε ἀναμεταξύ-μας. Καὶ τἄλεγα συχνὰ μὲ χαρὰ μεγάλη, γιατὶ τἄξιζε ἡ γενναία μας καὶ σοφὴ καὶ χαριτωμένη Ἀλεξάντρα Παπαμόσκο, νὰ τῆς κάμουμε κανέναν ἔπαινο μεγαλήτερο. Δὲν εἶχε ἀκόμη δημοσιέψει τὸν *Ἀθρώπινο Ὀργανισμό*, ποὺ μᾶς τὸν ἔδωσε κατόπι. Βάλθηκε ὅμως ἀπὸ καιρὸ νὰ μελετήση καὶ τὴ γλώσσα μας καὶ τὴ γραμματική της. Μπράβο της! Μὲ πολὶ κουράγιο, μὲ τῆς καρδιᾶς τὴν πίστη, μὲ τὸ αἴστημα τὸ γυναικήσιο ποὺ ὅλα ξέρει καὶ τὰ χρυσώνει μὲ κάποια ἰδανικὴ ὀμορφιά, δὲ φοβήθηκε μήτε τὴν ἐργασία μήτε τὸν ἀγώνα, ἕναν ἀγώνα ὅπου μερικοὶ δασκάλοι φημεριδογράφοι καταντήσανε νὰ μὴ σέβουνται μιὰ γυναίκα. Ἡ Ἀλεξάντρα δὲ φοβήθηκε, γιατὶ κατάλαβε τὸ χρέος τὸ ἐθνικό. Κανένας ποτέ του τόσο καλὸ δὲ θὰ κάμη στὴν Ἑλλάδα ὅσο ἡ γυναίκα μὲ τὴ γλώσσα της τὴν ἁπλή. Μὰ ἡ κυρία Ἀλεξάντρα Παπαμόσκο ἔννοιωσε πὼς ἡ ἁπλότητα δὲ φτάνει· θέλει καὶ κανόνα, γιὰ νὰ γίνη πιὸ ἁπλὴ ἀκόμη. Μακαρισμένος ὁ τόπος ὅπου καμιὰ μέρα θὰ φανοῦνε πολλὲς Ἀλεξάντρες.

Τἄλλο μου τὸ γράμμα στὸ Βαρλέντη — *Ἐθνικὸς Ἐβεργέτης* — εἶτανε γράμμα ἰδιαίτερο. Ἀφοῦ ὅμως τὸ δημοσίεψε στὴν *Ἐπιθεώρησή* του, ἂς τὸ βάλουμε κι ἀφτό. Τί νὰ κρύφτουμε κιόλας τὴν ψυχή μας; Τοὺς πλούσιους τοὺς τιμῶ, ἅμα πρῶτοι τοῦ λόγου τους τιμήσουνε τὸν ποιητή. Προσωπικὰ δὲν ἔχω μὲ κανέναν πλούσιο, κι ὅσα εἶπα δὲν τὰ εἶπα γιὰ τὸ δεῖνα ἢ γιὰ τὸν τάδε, ἂν καὶ θὰ βρῆτε στὸ γράμμα μου ἕνα ὄνομα. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν παραδέχουμαι εἶναι ἡ κακορίζικη συνήθεια τοῦ Ῥωμιοῦ νὰ νομίζη πὼς ὁ πλούσιος πρέπει καὶ καλὰ νὰ θωριέται βασιλιάς, νὰ προκηρύχνεται κ' ἐβεργέτης. Ἐγὼ ξέρω ἀπὸ τὴν ἱστορία, μόνο τὰ γράμματα νὰ ἐβεργετήσανε τὴν Ἑλλάδα, νὰ τὴν ἐβεργετοῦνε κι ἀκόμη. Τόσο

τἀνάφερα μόνο παρακάτω, στὸ τέλος τοῦ μικροῦ μου Διάλογου γιὰ τὸ λέφκωμα τῆς κυρίας Κῦρο.

Digitized by Google

θέλησα νὰ πῶ στὸ γράμμα μου τοῦ Βαρλέντη, ποὺ ἂν τοῦ ἔτυχε μιὰ φορὰ νὰ μιλήσῃ μὲ κάποια ὑπερβολὴ γιὰ ἕναν πλούσιο, τὄκαμε ἀπὸ καλὴ καρδιά. Μὲ τὴν ἴδια καρδιὰ πολέμησε ὅσο μπόρεσε καὶ στὸ κίνημα τῆς φοιτητεριᾶς, γιατὶ δὲ δίσταξε νὰ δηλώσῃ τὴ γνώμη του, μάλιστα στὴν *Ἀκρόπολη* καὶ στὴ δημοτική. Ἔβγαζε καὶ μιὰ δημοτικὴ φημερίδα, τὴν *Ἐπιθεώρηση* — δηλαδὴ ὄχι καθαφτό. *Ἐπιθεώρησις*, μὲ ς, ἔγραφε ὁ τίτλος ἀπ' ὄξω· *Ἐπιθεώρηση*, μὲ τὸ *η* της, εἴτανε μόνο ἀπὸ μέσα. Δὲν πειράζει. Κάτι τέτοια φαίνεται πὼς τὰ φέρνει ὁ ἀέρας τῆς Ἀθήνας. Ἐγὼ δὲ λυπήθηκα ποὺ δημοσιέφτηκε τὸ γράμμα μου στὴν *Ἐπιθεώρησις* ἀπ' ὄξω ἢ στὴν *Ἐπιθεώρηση* ἀπὸ μέσα, μιὰ κ' εἶναι ὁ Βαρλέντης ἄξιος ὁπαδὸς τῆς Ἰδέας.

Κάτι πιὸ σπουδαῖο ἀκολούθησε στὰ 1903 καὶ τὸ σπουδαῖο ἔγινε κάπως κωμικό, καθὼς γίνουνται πολλὰ σπουδαῖα στὴν Ἑλλάδα. Σπουδαῖο, νὰ στήσουνε ἀντριάντα τοῦ Σολωμοῦ οἱ Ζακυθιανοί, νὰποφασίσουνε καὶ γιορτὲς γιὰ τὰποκαλυφτήρια· κωμικό, νὰ συντάξουνε εἴδηση καὶ καλέσματα στὴν καθαρέβουσα[1]. Μὰ περισσότερο ἴσως ἀπὸ κωμικό, καὶ νὰ τὸ ποῦμε ὀρθὰ κοφτά, βέβηλο εἴτανε νὰ βάλουνε στὸν ἀντριάντα τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή· *Τιμήσατε τὸν μέγαν ποιητήν*[2]. Τόσο πιὸ βέβηλο ποὺ εἶναι μετάφραση ὅπως ξέρετε τοῦ περίφημου *Onorate l'altissimo poeta,* ποὺ εἶναι τοῦ Ντάντε[3]. Τὸ λοιπό, συλλογιστῆτε το λιγάκι· ὁ Ντάντες, δημοτικιστὴς ἀφτὸς καὶ σὰ δὲ γελιέμαι τῆς πρώτης ἀράδας, λέει τὸ στίχο γιὰ ἕναν ἄλλο δημοτικιστή, τὸ Βεργίλιο· καὶ τὸ βάζουνε τώρα στὸν ἀντριάντα τοῦ Σολωμοῦ, ποὺ εἶναι καὶ τοῦτος δημοτικιστής, σὲ τί γλώσσα; στὴ γλώσσα ποὺ τὴν πολέμησε ὅλη

1) Κ. τὸ βιβλίο Ἔκθεσις τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς κτλ., 1903, σ. 7, 11, 12.

2) Ἴδιο μέρος, σ. 24.

3) Inf. IV, 27 (2).

Digitized by Google

τὴ ζωή του. Μὰ ἔχω ἄδικο ποὺ θυμώνω· βέβηλα δὲν εἶναι, εἶναι ἄνοστα. Τί τὰ θέλετε; Ἀκόμη σὰν παιδάκια. Τὸ μέτρο, τὸ γοῦστο, δὲν τὸ μάθανε, ἢ δὲν τὸ νοιώθουνε. Μήτε θυμηθήκανε πὼς ὅποια ἰδέα κι ἂν ἔχουνε λόγου τους γιὰ τὴ γλώσσα, ἐδῶ δὲν ταίριαζε νὰ κοιτάξουνε τὴν ἰδέα τὴ δική τους, παρὰ τὴν ἰδέα τοῦ Ποιητῆ.

Ἐλᾶτε ὅμως νὰ μοῦ τὸ μολογήσετε ὅλοι σας, πὼς ἄνοστο εἶτανε νὰ παρακαλέσουνε ποιόνε τάχα θαῤῥεῖτε νὰ μιλήση γιὰ ἕνα Σολωμό; Ἕνα Μιστριώτη. Νἀκούσετε καὶ τὸ πιὸ νόστιμο. Ὕστερις ἀπὸ τὰ Βαγγελικὰ καὶ τὶς κατάρες τὶς δασκάλικες, μὲ καλέσανε καὶ μένα! Καὶ ποιὸς ἐνέργησε γιὰ νὰ γίνῃ ἀφτό; Σᾶς τὸ εἶπα δὰ πὼς οἱ Γιορτὲς τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὰ ἱστορικά τους ἔχουνε τὴ νοστιμάδα τους. Ἐνέργησε ὁ Ταβουλάρης — καὶ τοῦ εἶμαι ὑποχρεωμένος γιὰ τὴ φιλική του τὴν τόλμη. Ἀνεξάρτητος ὁ Ἐφτανησιώτης, βλέπετε, Τοῦρκο δὲ γνώρισε καὶ δὲν τοῦ μέλει. Πόσο λυπήθηκα ποὺ μοῦ στάθηκε ἀδύνατο — ἀδύνατο ἀλήθεια — νὰ πάω ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι. Μοναδικὴ ἀφορμὴ νὰ δῶ μαζὶ μαζὶ τὸν πέτρινο τὸ δάσκαλο — πέτρα εἶναι, ὄχι μάρμαρο — καὶ τὸν ποιητὴ τὸ ζωντανό.

Τοὺς ἔστειλα ἕνα λόγο, τὸ λόγο ποὺ εἶχα γράψει μὲ τὴν ἐλπίδα, ὁ ἴδιος νὰ τὸν ξεφωνήσω. Φαίνεται πὼς διαβάστηκε, πότε καὶ πῶς χαμπάρι δὲν ἔχω. Προσοχὴ δὲν ἔδωσε κανένας. Κι ὡςτόσο τί νὰ σᾶς τὰ κρύφτω; Ἄθρωπος καὶ γώ, μὲ τὶς ἀδυναμίες μου. Ἀδυναμία εἶχα γιὰ ὅσα ἔγραψα τότες νὰ δοξάσω τὸ Σολωμό. Μὲ ἀγάπη καὶ μὲ κάμποση σκέψη, ξεδιάλισα μερικὰ ποὺ ἤθελα νὰ φιλοσοφήσω γιὰ τὴν ποίηση καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἔβαλα μέσα καὶ δυὸ τρεῖς ἰδέες ἀπὸ κεῖνες ποὺ χρόνια τὶς βαστᾷ κανεὶς καὶ τὶς θρέφει μὲ τὸ νοῦ του, ὥςπου νὰ ὡριμάσουνε καὶ νὰ πέσουνε στὸ χαρτί. Μήτε οἱ φίλοι μου δὲν τὰ εἴδανε. Κατόπι[1] ξαναεῖπα τὰ ἴδια σὲ μιὰ διάλεξή

1) *Le poète Denys Solomos, Revue Bleue,* 30 Mars, 1907.

Digitized by Google

μου γιὰ τὸ Σολωμὸ στὸ Παρίσι — καὶ μοῦ κάμανε πιὰ χιλιάδες κοπλιμέντα. Πῶς ἀλλάζουνε τὰ πράματα μὲ τὸν τόπο ποὺ τὰ λές! Στὴ διάλεξή μου μίλησα καὶ γιὰ κάτι ἄλλα ζητήματα, ποὺ εἶναι μπορῶ νὰ πῶ ἡ βάση τῆς φιλολογικῆς καὶ γλωσσικῆς μου ἐνέργειας, γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ ἕνα ἔθνος ἡ στιγμὴ ὅπου ἀρχίζουνε τὰ πεζὰ καὶ γίνουνται γλώσσα του ἐθνική. Τὰ ἴδια κι ἀπαράλλαχτα, μάλιστα πιὸ ἀναλυμένα, πιὸ μελετημένα, τὰ κατάστρωσα στὸν Πρόλογο ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη ὁ Βαρλέντης νὰ μοῦ ζητήση γιὰ τὶς *Στροφές* του. Θὰ τονὲ δῆτε παρακάτω. Φαίνεται πὼς σὲ κεῖνα τὰ χρόνια, ἡ παραζάλη τοῦ 1901-1902 βαστοῦσε ἀκόμη, ἀφοῦ καὶ τοῦτα πολὺ περισσότερο ἀκουστήκανε στὸ Παρίσι παρὰ στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ λόγος μου γιὰ τὸ Σολωμὸ καθὼς κι ὁ πρόλογός μου γιὰ τὶς *Στροφές*, ξανατυπωθήκανε τότες στὸ *Νουμά*. Ὁ *Νουμὰς* ἔβγαλε τὸν πρῶτο του ἀριθμὸ τὶς δυὸ τοῦ Γεννάρη 1903. Τὸν Ταγκόπουλο κανένας ἀπὸ μᾶς δὲν τονὲ γνώριζε, τουλάχιστο κανένας ἀπὸ μᾶς στὴν Ἐβρώπη. Μὰ καὶ στὴν Ἀθήνα βέβαια πὼς δὲν τονὲ γνωρίζανε ὅπως εἶναι τώρα γνωστός. Ἔλαβα ἔτσι στὰ καλὰ καθούμενα, τὸ Γεννάρη 1903, ἕνα γράμμα τοῦ Ταγκόπουλου μὲ δυὸ τρεῖς *Νουμάδες*, φρέσκους φρέσκους. Τὸ γράμμα του γεμάτο φλόγα, γεμάτο ἀφοσίωση στὴν Ἰδέα. Νὰ σᾶς πῶ τὴν ἁμαρτία μου, πολὺ δὲν πρόσεξα. Δηλαδή, τοῦ ἀπάντησα, καθὼς ταίριαζε, καθὼς εἶναι καὶ χρέος μου, νὰ τοῦ δώσω λίγο θάρρος, νὰ τοῦ βάλω κ' ἕναν ἔπαινο γιὰ τὰ καλά του αἰστήματα. Μὰ μεγάλες ἐλπίδες δὲν εἶχα. Μοῦ ἔτυχε πολλὲς φορὲς νὰ μοῦ γράψουνε γράμματα φλογισμένα γιὰ τὴ δημοτική, καὶ νὰ μοῦ τὰ γράψουνε τὴ στιγμὴ ποὺ ἄρχιζε νὰ βλέπη τὸ φῶς κανένα καινούριο περιοδικό· ἔτυχε μάλιστα νὰ μοῦ τὰ γράψουνε προτοῦ βγῆ στὸ δημόσιο — καὶ νὰ μὴ βγῆ ποτέ του. Τὸ Γεννάρη 1903, ἔλεγα κιόλας πὼς ἀδύνατο ὕστερις ἀπὸ τὰ φοιτητικά, τὴν τρομάρα

Digitized by Google

καὶ τὴ σάχλα τὴ γενική, ἀδύνατο νὰ φανῇ ἄθρωπος ποὺ μόνος του, χωρὶς βοήθεια καὶ χωρὶς βοηθούς, νὰ πολεμήσῃ μὲ τὰ σωστά του γιὰ τὴ γλώσσα.

Περνᾷ καιρός. Ἕνα πρωί, νά σου ποὺ μοῦ ἔρχουνται μὲ τὸ ταχυδρομεῖο παράπονα τοῦ Ταγκόπουλου, καὶ τί παράπονα; πικρά, ποὺ δὲν τοῦ στέλνω, λέει, τίποτα νὰ τὸ δημοσιέψῃ. Παραπονιότανε καὶ στὸν Πάλλη, γιὰ νὰ μὲ παρακινήσῃ ὁ Πάλλης καὶ νὰ στείλω. Ξυπάστηκα. Ποῦ νὰ τὸ προσμένω τέτοιο πρᾶμα; Λοιπὸν εἴτανε ἀλήθεια; Δὲ χωράτεβε ὁ φίλος; Ἤθελε δημοτική; Δὲ φοβότανε τὸν ἀγώνα; Νὰ δῆτε τόντις τί περίεργο ποὺ εἶναι. Πολλὲς φορὲς τὸ συλλογίστηκα. Ὅταν εἶναι ὥριμη μιὰ ἰδέα, ὁ ἄθρωπος πάντα βρίσκεται. Ἀδιάφορο ἀπὸ ποῦ ξετρυπώνει, σὲ τί δουλειὰ καταγινότανε πρῶτα· μήτε ὁ ἴδιος κάποτες τὸ ξέρει γιατί ἔκανε πρὶν ἄλλη δουλειὰ καὶ πιάνει τώρα μιὰν ἄλλη, ὁλότελα διαφορετική. Ὁ Ταγκόπουλος εἶναι γιατρός. Θαῤῥῶ πὼς προτοῦ βγάλῃ τὸ *Νουμά*, δημοσιογραφοῦσε στὴν καθαρέβουσα. Θαῤῥῶ μάλιστα πὼς θᾶζησε χρόνια καὶ χρόνια ὁ Ταγκόπουλος, δίχως νὰ βάλῃ δημοτικὴ μὲ τὸ νοῦ του. Καὶ νά σου μιὰ μέρα ποὺ τὸν ἀδράχνει τὸ δαιμόνιο, τὸν ἁρπάζει, κι ἀφτὸς ποὺ ὁ δρόμος του πήγαινε ἀλάργα στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸ δικό μας, γυρίζει μὲ τὸ μέρος μας, τὴν ὥρα ἴσια ἴσια ὅπου τὸν εἴχαμε ἀνάγκη, καὶ γίνεται σήμερις ἀχώριστος ἀπὸ τὴν Ἰδέα.

Δὲ μιλῶ γιὰ τὸ ταλέντο του, γιὰ τὴ φιλολογική του, μὰ μήτε καὶ γιὰ τὴ δημοσιογραφική του τὴν ἀξία, τὴ μεγάλη. Ἀλλοῦ τὰ εἶπα. Ἕνα θέλω νὰ πῶ ἐδῶ, πὼς ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ποὺ εἴδαμε, ἀπὸ τὰ ὠφελιμώτερα ποὺ γενήκανε, εἶναι ποὺ ὑπάρχει ὁ *Νουμάς*. Ὑπάρχει ἕνα ὄργανο δικό μας. Καὶ θὰ εἶναι καλό, ἀφοῦ ἔκαμε κι ὀχτρούς. Νὰ μὴ θαῤῥῆτε πὼς μ' ἀφτά μου τὰ λόγια ἐννοῶ τοὺς δασκάλους. Κάμποσα γράμματα μοῦ ἤρθανε κι ἀπὸ φίλους κι ἀπὸ φιληνάδες τῆς δημοτικῆς, νὰ μοῦ τὸν κομματιάσουνε τὸν καημένο τὸ *Νου-*

Digitized by Google

μά. Τὰ ψεγάδια του σίγουρο πὼς θὰ τἄχῃ[1]. Μὰ νὰ εἶστε βέβαιοι πὼς καὶ τὸ Θεὸ νὰ βάζατε διεφτυντή, θὰ γυρέβανε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ τὸν ἀλλάξουνε τὴν ἄλλη μέρα. Τέτοιος ὁ Ῥωμιὸς καὶ τέτοιοι ὅλοι μας. Ἡ ἀλλαγὴ μᾶς ἀρέσει. Τἀναθεματισμένα μάβρα χρόνια τῆς σκλαβιᾶς! Ἴσως τῆς τὸ χρωστοῦμε καὶ τοῦτο. Τέσσερεις αἰῶνες, ἀλλαγὴ δὲν εἶδε ὁ Ῥωμιός. Ἀσάλεφτη πλάκα τοῦ καταπατοῦσε τὸ κεφάλι. Μὲ τὴ λεφτεριά, πῆρε τὴν ἀνάσα του, ὁ νοῦς του ἀερίστηκε, σὲ βαθμὸ μάλιστα ποὺ κατάντησε ἀνεμούρι, δηλαδὴ ποὺ γυρίζει κατὰ πὼς τὸ φέρνει κάθε ἄνεμος ποὺ φυσᾷ, φαντασία ἢ καπρίτσιο.

Ἐγὼ πάλε, τί νὰ σᾶς τὰ μασῶ; Νὰ τὸ ξέρετε, φράγκεψα, ἐπειδὴ καὶ τρελλαίνουμαι γιὰ τὴ συνέχεια. Εἶναι τὸ μόνο γιατρικὸ στὰ κακὰ ποὺ βλέπουμε. Νὰ δῆτε κιόλας πὼς ἡ συνέχεια, φτάνει καλὴ νὰ εἶναι ἡ ἀρχή, ὅλα λίγο λίγο τὰ διορθώνει. Μὲ τὴν ἀκαταστασία ὅμως χεροτερέβουνε ὅλα. Κ' ἔτσι νομίζω πὼς κάμποσοι φίλοι μας, ἀντὶς νὰ θυμώνουνε μὲ τὸ *Νουμὰ* καὶ νὰ μὴν τὸ καταδέχουνται τάχα νὰ γράφουνε σὲ μιὰ φημερίδα, ὅπου γράφουνε οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς, πολὺ πιὸ ἡρωϊκά, πολὺ πιὸ γενναῖα, πολὺ πιὸ πραχτικὰ θὰ φερθοῦνε, ἂν καταλάβουνε τὸ γενικὸ τὸ συφέρο, καὶ τὸ συφέρο τὸ γενικὸ εἶναι, νἄχουμε πάντα τὸ ἴδιο φύλλο καὶ πάντα νὰ εἴμαστε ὅλοι μας ἕνα.

Δὲν ἔχω πιὰ πολλὰ νὰ σᾶς ἀραδιάσω γιὰ νἀποσώσουμε τὰ ἱστορικὰ τοῦ τόμου μας ἀφτουνοῦ. Ἀκολούθησε ὅμως τὴν ἴδια τὴ χρονιά, 1903, ἕνα περιστατικὸ ποὺ τιμὴ καὶ καμάρι τοῦ βιβλίου μου εἶναι νὰ τἀναφέρω τουλάχιστο μὲ δυὸ λόγια. Δημο-

1) Ἔχει ἕνα πολὺ μεγάλο, ἀνυπόφορο μάλιστα, ποὺ δὲν ξέρουνε φαίνεται νὰ κάμουνε τὴν τυπογραφικὴ διόρθωση, κ' ἔτσι σὲ πολλὰ μέρη μοῦ ἀφανίσανε τὴν Ἄρρωστη Δούλα, σὲ τρόπο ποὺ καὶ τὸ νόημα καὶ τὴ γραμματικὴ μοῦ χαλάσανε. Δὲν παρακολουθοῦνε λέξη γιὰ λέξη τὸ κείμενο μὲ τὸ τυπωμένο καὶ γίνουνται τὰ λάθια. Ἐμεῖς ὅμως, τώρα ποὺ τὸ ζήτημα εἶναι καὶ γιὰ τοὺς τύπους, χρέος μας νὰ τὰ βάζουμε ἀπαράλλαχτα ὅπως τὰ γράφουμε. Θὰ τἀξιωθοῦμε κι ἀφτὸ μὲ τὸν καιρό.

Digitized by Google

πεφτεις τότες ἡ Γυναικόνενη τοῦ Παλαμᾶ κι ἀπ' ὅσα ὁ Παλαμας ὑπομπιστεβει, ἔπαθε ὅλοι μας κατι ν' ἀναφερουμε, μιὰ λεξούλα, ἐνὰν τόπο στὰ ὄκια μας. Τοῦ πιερωσα ἕνα μικρο ἄφθρα, καὶ με χαρα μου τὸ ξεκατοπωνω, ἐπειδὴ στὸν ἀγώνα μας ἕνας στίχος του ζηταζει περισσοτερο ἀπο μαλαμα, καὶ περισσότερα ἀπο ἀλλαιαιο ἀσκεφι σημαινει ἕνας ἄθρωπος σαν τὸν Παλαμά.

Τὰ δυο μου ἀθεουδάκια γιὰ τὸ Διαγωνισμὸ ξηγοῦνται καὶ μονάχα τους. Θὰ δῆτε τραβαλάτω ποσο δύσκολο μοῦ στάθηκε νὰ βγαλω τὴ φυλλαδουλα τοῦ Διαγωνισμοῦ, ἴσια ἴσια σ' ἕναν καιρο ποὺ ἔπρεπε κιόλας ἀνάγκη νὰ βγῆ. Ἂς εἶναι καλὰ ὁ Ἠλιας Σταθρος ποὺ μοῦ ἔδωσε χέρι καὶ δημοσίεψα τότες τὰ χαριτωμένα τὰ δημήματα του. Ἂς εἶναι καλὰ κι ὁ Φιλήντας ποὺ στὸν ἀκολουθο διαγωνισμὸ βραβέφτηκε ἡ Γραμματική του. Ἄστησε νὰ τυπωθῆ, γιατὶ κι ὁ ἴδιος ἄρτησε νὰ μοῦ τὴ στειλῆ διωρθωμένη καὶ ξεκαχυμένη. Ἀντὶς μικρὴ μάλιστα ποὺ τὴν εἶδα, σὰν τὴν πρωτολαβα, μεγάλωσε. φαίνεται, στὸ ταξίδι κ' ἔγινε δίτομη. Γιὰ τὴ γραμματικὴ τοῦ Φιλήντα, ποὺ σὲ πολλὰ μπορεῖ νὰ μᾶς σταθῆ χρήσιμη, θὰ μιλήσω καὶ στὸν πρόλογό της, ὥστε δὲ χρειάζεται ἀπὸ τώρα νὰ σᾶς τα λεω.

Εἶναι περιεργο πῶς ξεχνοῦνε στὴν Ἑλλάδα, ξεχνοῦνε μάλιστα περισσότερο ἀπ' ὅ τι πρέπει, γιατὶ τὰ σφάλματά του πρέπει κανεὶς νὰ τὰ θυμᾶται πάντα. Μάλις περάσανε δυὸ χρόνια καὶ τὰ φοιτητικὰ μήτε ἄθρωπος τὰ συλλογιάστηκε. Ἡ δημοτική, ὅπως τὸ σημειωσαμε καὶ πιο ἀπάνω, παράδεβε ὁλοένα. Βέβαια δὲν εἴχαμε φτάσει στὸ βαθμὸ ποὺ εἴμαστε σήμερα, ἐπειδὴ τὴν ὥρα ποὺ γράφω εἴδηση μοῦ ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πῶς ὁ δήμαρχος τῆς Κέρκυρας, ὁ κ. Κάλλας, σὲ περίσταση ἐπίσημη, δηλαδὴ ὅταν πῆγε σπίτι του ὁ βασιλιάς, τοῦ μίλησε, γιὰ νὰ τὸν ὑποδεχτῆ, στὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα, καὶ τὸ σπίτι σπίτι τὸ εἶπε. Ἴσως νομίζετε πῶς τὰ παραφουσκώνω καὶ δὲ βλέπετε πόσο εἶναι σημαντικὸς ἕνας τέτοιος λόγος,

Digitized by Google

σημαντικός, ἂν τὸ καλοστοχαστῆ κανένας, ὅσο κ' ἡ *Ἀπόφαση* τοῦ Στελλάκη. Θὰ συφωνήσετε μαζί μου, ἂν κάμετε τὴν ἁπλὴ σκέψη πὼς γιὰ νὰ νικήσουμε, στὸ μεγάλο μας τὸν ἀγώνα, ἕνα μόνο χρειάζεται, νὰ γίνῃ ἐπίσημη γλώσσα ἡ δημοτική. Λοιπὸν ὅταν ἐπίσημα πρόσωπα τὴ μιλοῦνε σὲ περίσταση ἐπίσημη, ἀφτὸ σημαίνει πὼς λίγο λίγο προχωροῦμε, ὥςπου νὰ πάμε ἴσα μὲ τὴν ἄκρη τοῦ σκοποῦ μας. Καὶ πὼς προχωροῦμε, ἀναντίλεχτο. Στὰ 1900, σὰν ἔβγαλε ὁ Στελλάκης τὴν *Ἀπόφασή* του στὴ δημοτική, βρέθηκε εἰσαγγελέας τοῦ Ἄρειου Πάγου νὰ τονὲ φοβερίσῃ, νὰ δηλώσῃ κιόλας πὼς τὸ νὰ γράφῃ τὴ δημοτικὴ ἕνας δικαστὴς στὰ δικαστήρια, εἶναι ἀσέβεια πρὸς τὸ νόμο, τόσο γελοία εἶναι ἡ δημοτική. Σήμερα, ὄχι μόνο δὲ βρέθηκε ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶνε ἢ πρωθυπουργός, νὰ κάμῃ τοῦ κ. Κόλλα τὴν παραμικρὴ παρατήρηση, ὄχι μόνο δὲ σκανταλίστηκε μήτε ὁ βασιλιάς, ποὺ εἶναι θαῤῥῶ ἀνώτερος ἀπὸ ἕναν εἰσαγγελέα, ὄχι μόνο δὲ φάνηκε ἡ δημοτικὴ γελοία κανενός, μὰ ἡ ἐντύπωση στάθηκε σπουδαία σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλοὶ σκύψανε τὸ κεφάλι, γιὰ τὸ κουράγιο, τὸ ἥσυχο τὸ κουράγιο τοῦ κ. Κόλλα, τοῦ δήμαρχου τῶν Κορφῶνε.

Στὰ 1904, τέτοια πράματα δὲ βλέπαμε. Εἴδαμε ὅμως ἄλλα. Ἔργα στὴ δημοτικὴ γραφόντανε παντοῦθε. Ἀνεβαίνανε τώρα καὶ στὴ σκηνή. Ἔτσι παίχτηκε ἡ *Ὀρέστεια* τοῦ Σωτηριάδη. Θὰ μοῦ πῆτε πὼς εἴτανε ἀποτυχία ἐλεεινή, πὼς μαζί της ἔπεσε κ' ἡ δημοτική. Σ' ἀφτὸ ἔχουμε κάμποσα νὰποκριθοῦμε. Τὸ νὰπότυχε ἡ *Ὀρέστεια,* δὲ σημαίνει πὼς εἶναι ἀχαμνή· μπορεῖ τὸ δημόσιο νὰ μὴν τὴν ἔννοιωσε. Καὶ τί πειράζει, θὰ μὲ ῥωτήσετε, ἀφοῦ ἀπότυχε; Ἀπὸ κεῖ νὰ καταλάβουμε, λέει, πὼς ὁ κόσμος δὲ θέλει τὴ δημοτική.

Ἐγὼ κατάλαβα τὸ ἐναντίο καὶ τὸ εἶπα στἄρθρο ποὺ ἔστειλα τότες στὸ *Νουμὰ* καὶ ποὺ θὰ τὸ διαβάσετε πιὸ κάτω. Γιὰ νὰ μὴ νομίζετε πὼς ἐκείνη μου ἡ γνώμη ἄλλο σκοπὸ δὲν εἶχε

Digitized by Google

παρὰ νὰ τὰ μπαλλώσῃ τὰ πράματα, γιὰ νὰ μὴ φαίνεται τάχα πὼς νικηθήκαμε, σᾶς τὸ ξαναλέω πὼς μὲ τὰ σωστά μου ἔγραψα ὅσα ἔγραψα, καὶ θὰ σᾶς τὸ ξηγήσω. Στὴν *Ὀρέστεια* ὁ Σωτηριάδης παραδέχτηκε τὴ μισὴ γλώσσα. Λοιπόν, ὅπως κι ἂν τὸ γυρίσουμε τὸ πρᾶμα, πρέπει πάντα νὰ μολογήσουμε πὼς ἡ δημοτικὴ δὲν ἀπότυχε, πὼς ἀπότυχε ἡ μισή, ἀφοῦ τὴ μισὴ ἀκούσανε στὸ θέατρο. Κ' ἴσια ἴσια τὴ μισὴ δὲ θέλουνε. Πῶς ἀφτό; Ναί, παράξενο κι ὡςτόσο ἀλήθεια. Ἕνας μεγάλος ποιητής, ποὺ εἶτανε καὶ μεγάλος μου φίλος, ἂν καὶ πολὺ πιὸ προχωρημένος στὴν ἡλικία, ὁ Leconte de Lisle, συνήθιζε, καθὼς καὶ γνωστό, νὰ προσέχῃ, ὅταν ἔκανε τοὺς στίχους του, σὲ κάθε συλλαβή, στὴ θέση, στὸ ρυθμό, στὴ μορφή, ἅς ποῦμε καὶ στὸ χρῶμα κάθε λέξης. Καὶ μοῦ ἔλεγε μιὰ μέρα, πὼς γιὰ σίγουρο τὸ δημόσιο ἀδύνατο νὰ μπῇ στὸ νόημα τῆς πολύπλοκης τέχνης, ἀδύνατο νὰ ψιλοδιαβάσῃ ἕναν ἕνανε τοὺς στίχους, ὅπως τοὺς ἔχει ψιλοδουλεμένους ὁ ποιητής. Μὰ πὼς ἀφτὸ δὲν πειράζει, πὼς ἀπὸ τὸ διάβασμα, ὅσο γλήγορο κι ἂν εἶναι, ὅσο ἀτεχνολόγητο κι ἂν τὸ φανταστῇς, πάντα θὰ τοῦ ἀπομείνῃ μιὰ γενικὴ ἁρμονία.

Δὲ θυμοῦμαι ἂν ὁ μεγάλος μου φίλος, *ἁρμονία* τὸ εἶπε ἢ ἂν τὸ εἶπε ἀλλιῶς. Κάτι τέτοιο ἐννοοῦσε ὅμως καὶ γὼ βρίσκω πὼς τὴν ἁρμονία, πολλοὶ σήμερα τὴν ξεχνοῦνε στὴ γλώσσα τους. Ἔχει μιὰ δύναμη ὡςτόσο ἡ ἁρμονία ποὺ τοῦ κάκου, θὰ τὴ νοιώσῃς καὶ κεῖ ἀκόμη ποὺ θαῤῥεῖς πὼς δὲ σὲ μέλει, καὶ κεῖ ἀκόμη ποὺ δὲν ξέρεις τί πρᾶμα εἶναι. Ἡ μισὴ γλώσσα, τὴν ἁρμονία δὲν τὴν ἔχει καὶ μήτε μπορεῖ νὰ τὴν ἀποχτήσῃ ποτέ της. Ὁ κόσμος πάντα θὰ τὸ καταλάβῃ, ὁ ἀγράμματος ὅπως κι ὁ γραμματισμένος. Τὸ αἴσθημα τῆς ἁρμονίας φαίνεται πὼς μέσα μας ζῇ· ἅμα τὸ βλάψῃς, ξυπνᾷ, ἐρεθίζεται μάλιστα, καὶ μὴ βρίσκοντας τὸ λογαριασμό του, καταντᾷ στὸ ἀντίθετό του, ἀγριέβει, φωνάζει, πέφτουνε τὰ μαξιλλάρια — κ' ἔτσι ἔπεσε ἡ *Ὀρέστεια*.

Digitized by Google

Γιὰ τοῦτο μοῦ φάνηκε σημαντικὸ καὶ νὰ παιχτῇ καὶ νὰ πέσῃ. Γιὰ τὸ ἄλλο τὸ σημαντικὸ ποὺ ἀκολούθησε στὴν ἴδια ἐποχή, μόλις τολμῶ νὰ σᾶς μιλήσω, ἐπειδὴ κ' εἶναι ἄρθρο δικό μου *Οἱ ἀπόλυτοι καιρόες*. Μὰ νὰ δῆτε πὼς ἡ σημασία του δὲν εἶναι ποὺ ἐγὼ τὄγραψα, ἡ σημασία του εἶναι ποὺ τὸ διαβάσανε φίλοι καὶ ποὺ τὄκαμα γιὰ φίλους. Θἀρθῇ καιρός, καθὼς τὄλεγα κι ἀλλοῦ[1], ὅπου θἀρχίσουμε ἥσυχα κ' εἰρηνικά, νὰ συζητοῦμε ἀναμεταξύ μας γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε στὰ βιβλία μας, γιὰ τοὺς τύπους ποὺ θὰ διαλέξουμε, γιὰ τὴ γραμματική, μ' ἕνα λόγο, ποὺ θὰ καθιερώσουμε. Ἀφτὸ ἐννοεῖται πὼς εἶναι σημαντικό, ἀφοῦ γιὰ νὰ συζητοῦμε, θὰ πῇ πὼς εἴμαστε πολλοί. Μὲ τοὺς *Ἀπόλυτους καιρόες* τὸ λοιπὸ συζητοῦσα κ' ἔτσι κατόπι, λίγο λίγο, ἔγινε κ' ἡ *Ἀπολογία*, ἔτσι θὰ γίνουνε κι ἄλλα. Κ' ἔτσι πάμε ὁμπρός. Στὰ 1904, κάποιο νόημα εἶχε ποὺ γιὰ νὰ συναγρικηθοῦμε ὅλοι μας, γιὰ νὰ φτάσουμε πιὰ σὲ ἀποτέλεσμα θετικό, ποὺ νἄχῃ καὶ τοῦτο τὴν *ἁρμονία* του, κανονίζαμε τὴ δύναμή μας. Ἀπὸ κάθε γωνιὰ τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Ἀνατολῆς, στὸ ῥωμαϊκο, σηκωνότανε κ' ἕνας δημοτικιστής. Πρίμα οἱ δουλειές μας. Πηγαίναμε ὡς τὴν Ἀλεξάντρεια· ἔτρεχε ὁ καλός μας ὁ Βουτιερίδης ἐκεῖ κάτω καὶ μάνι μάνι τοῦ ἔδινα ἕνα γράμμα γιὰ *τὸ ψωμὶ καὶ τὸ νερό*, νὰ τοὺς τὸ διαβάσῃ καὶ νὰ τοὺς κατηχήσῃ, ἐπειδὴ κάθε φορὰ ποὺ μᾶς δίνεται ἀφορμή, χρέος μας νὰ κατηχοῦμε. Ἀμέ; Ἡ δουλειά μας ἀφτὸ θέλει.

Τέτοια στὶς 12 τοῦ Χριστοῦ, 1904, τὰ ἱστορικά μας. Ἀρχίζει ὁ τόμος εἰρηνικά, εἰρηνικὰ τελειώνει, μ' ἕναν πόλεμο στὴ μέση. Κοιτάξτε τώρα τί παράξενο. Μόλις παίρναμε τὴν ἀναπνοή μας καὶ ξέσπασε πάλε ἄλλος πόλεμος, μὰ τί πόλεμος; Φοβερός. Κι ὡστόσο ἡ ἀφορμή του κωμική, ὁ *Σουρής*.

1) Ἡ. κ. Μ., Β', 1-2.

Digitized by Google

Μιὰ ψυχολογική, κριτικὴ μελέτη γιὰ τὸ Σουρή, τοὺς ἄναψε τὰ μυαλά. Θὰ σᾶς δηγηθῶ τὸν πόλεμο μὲ ὅλες του τὶς λεφτομέρειες, μὰ θὰ σᾶς τονὲ δηγηθῶ τοῦ χρόνου, στὸν ἀριθμὸ Ε'. Δὲ χωρεῖ ἐδῶ. Ἔλπιζα πὼς θὰ σᾶς ἀποσώσω τὰ *Ρόδα καὶ Μῆλα* μὲ τὸν Δ'. Δὲ γίνεται. Καὶ πρέπει νὰ σᾶς τὰ παρουσιάσω τὰ πράματα μὲ τὴ σειρά τους, ὥστε καὶ τἄρθρο μου γιὰ τὸ Σουρὴ δὲν τὸ βάζω. Σᾶς βεβαιώνω πὼς ἔχω λαχτάρα νὰ βγῇ κι ὁ πέμτος, γιὰ νὰ πιάσουμε ὕστερα μὲ τὴν ἡσυχία μας τὰ μυθιστορήματά μας ποὺ εἶναι ὁλοέτοιμα καὶ διψοῦνε γιὰ φῶς.

***

Σᾶς ἔταξα στὴν ἀρχὴ ΤΡΙΑ ΛΟΓΙΑ. Οἱ τρεῖς ἀστερίσκοι ποὺ βλέπετε σᾶς εἰδοποιοῦνε πὼς τέλειωσε τὸ νούμερο ἕνα, πὼς ἀρχίζει τὸ δυό.

Καὶ τὸ δυό, πάλε γιὰ τὴν ἁρμονία.

Μακρὶ δὲν εἶναι· εἶναι ὅμως δύσκολο, γιατὶ ἔχω κάμποσα δυσάρεστα νὰ σᾶς πῶ.

Τί νὰ κάμουμε καὶ πῶς νὰ τὰ ποῦμε; Νὰ τὰ ποῦμε νέττα σκέττα, μ' ὅλο τὸ θάῤῥος. Μὲ ξέρετε γιὰ φίλο τῆς ἀλήθειας. Amicus Plato, magis amica veritas. Κ' οἱ ὀχτροί μας, κ' οἱ ἀντίπαλοί μας νὰ μᾶς ἀκούσουνε, δὲ μὲ μέλει ἐμένα, μιὰ καὶ λέμε τὴν ἀλήθεια. Τὸ λοιπόν, ἄφοβα κι ὀμπρός.

Πελαγώνουμε.

Ὅσο πάμε ὅπως πάμε σήμερα, πελαγώνουμε καὶ λιμάνι δὲ βρίσκουμε.

Πελαγώνουμε, παιδιά, ἐπειδὴ καὶ γλώσσα δὲν ἔχουμε. Δηλαδή, ἔχουμε χίλιες, ἀπαράλλαχτα σὰν τὴν καθαρέβουσα, γιατὶ ὁ καθένας ἔχει τὴ δική του. Δική του γλώσσα κι ὀρθογραφία δική του.

Τὸ *Νουμὰ* δὲν ἀνοίγω, γράμμα δὲ διαβάζω, βιβλίο δὲ

Digitized by Google

βλέπω, ποὺ ὁ καθένας νὰ μὴ μᾶς βγῇ καὶ μ' ενα σύστημα τοῦ κεφαλιοῦ του. Τώρα τελεφταῖα, ἔγραψε ὁ Φυτίλης σὲ μιὰ πολίτικη φημερίδα ἕνα χαριτωμένο ἀρθρουδάκι, δημοσίεψε κ' ἕνα πολυσήμαντο πάρεργο — *Γλωσικὰ* — ποὺ μοῦ ἔκαμε κιόλας τὴν τιμὴ νὰ μοῦ τἀφιερώσῃ, μὰ καὶ πάρεργο καὶ ἀρθρουδάκι γλωσσολογημένα σὲ μιὰ γλώσσα, ὠρθογραφημένα σὲ μιὰ ὀρθογραφία, ποὺ νὰ σᾶς πῶ πιὰ καὶ τὴ μάβρη, ἐγὼ πέρα δὲν τὰ βγάζω. Οἱ ἄλλοι μας οἱ Πολῖτες, τὰ λαμπρά μας τὰ παλληκάρια ποὺ ἡρωϊκὰ δουλέβουνε γιὰ τὴν Ἰδέα, ποὺ δουλέβουνε καλήτερις ἀπὸ κάθε ἄλλονε, καὶ τοῦ λόγου τους κάθε τόσο μοῦ καινοβολοῦνε. Ἀπ' ὅλους ὅμως τρομερώτερα ὁ Πάλλης. Πάρτε μου, σᾶς παρακαλῶ, τὸ τελεφταῖο του τὸ βιβλίο ἢ τὴν τελεφταία του μετάφραση ἀπὸ τὸ γερμανικὸ τὸ κείμενο τοῦ Brugmann : *Γραφτὴ καὶ δημοτικὴ καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν Ἑλλάδα*[1]. Πάρτε το καὶ μελετήστε το καλά. Ὁ Πάλλης ἔχει γλωσσοπλαστικὴ δύναμη πρώτης ἀράδας· τὸ δείχνει καὶ δῶ μὲ κάτι ὅρους ποὺ τοὺς ἁρπάζει τὸ μάτι σου καὶ τοὺς χαίρεσαι ἀμέσως, σὰν τὸ φρέσκο, τὸ κρουσταλλένιο τὸ νερό, τόση ὄρεξη σοῦ δίνουνε· *ξεσυντροφιάζω* (σ. 7), *παντοτινέβω* (8, 1), *ἀτομοσύνη, τραγοδύναμο* (9), *γραφαγάπη, ἀρκετοσύνη* (11), *ἀρχαιοπετριὲς* (19), καὶ κάμποσα τέτοια. Γιὰ τἀποδέλοιπα, μὴ ῥωτᾶτε. Ἀλλοίμονο καὶ τριαλλοίμονο! Μὴ ῥωτᾶτε οὔτε γιατί βάζει *ἀτομοσύνη* μὲ *ο*, ἐνῶ τὸ *στερώτατα* θὰ σᾶς τὸ βάλῃ μὲ *ω*, ἐκεῖ μάλιστα ποὺ ὡς κ' ἡ ἀρχαία γραμματικὴ μᾶς τὸ παράδωσε μὲ *ο*, *στερότατος, κερότατος*. Ἂς ἀφήσουμε, σὰν ἀγαπᾶτε, καὶ τἀνυπόφορο τὸ *θὰν* καὶ τὸ ἀλλόκοτο ἐκεῖνο τὸ *κι'*, μὲ τὸν ἀπόστροφό του[2]. Ἐλᾶτε νὰ ξετάσουμε κάτι πιὸ σημαντικό. Θὰ μᾶς τὰ παραξηλώσῃ πάντα ἢ στὴν καθαρέβουσα ἢ στὴ δημο-

1) Γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Brugmann, κ. Ῥ. κ. Μ., Γ', 2 κι ἀκ.

2) Ἀφτό, χρόνια τώρα ποὺ τὸ εἶπα, κ. *Rev. crit.*, N. 24, 1901, 470 : « cela est purement absurde. », ἔλεγα τότες — ὅπως λέω καὶ σήμερα.

Digitized by Google

τική. Στὴν καθαρέβουσα· *στερώτατα* (5), *φυσικώτατα* (20), *πασιγνωστότατη* (21, 1), *λιγώτατοι* (21, 2), *χαραχτηριστικώτατο* (24, 1), *κλασσικοφωνότατα* (25, 2)[1]· *συνήθως* (5, 7), *κυρίως* (23), *δυστυχῶς* (30)· *ὡς πρὸς τὴ γραφὴ* (5), πλημμύρα τὸ *ὡς ἀντὶς σὰν ἢ ἀντὶς γιὰ*[2], *ἐναντίον ἀφτῆς* (13), *ἐναντίον τῶν Τούρκων* (14), *ἐναντίον τοῦ σκολαστικισμοῦ* (25, 3)· *ἤδη* (15)· *ὑπὲρ τοῦ Κόντου* (14, 1)· *σχηματισμοὺς* (15), *ἰσχυρισμὸς* (25). Στὴν ὑπερδημοτική· *ἀμπόδια, προρισμὸ* (7), *λεξῶνε* (15, 2), *συνέχρονη Δύση* (14)· *τῶν συνέχρονων* (18, 3), *ζημιὲς* (22), *κοριτσῶνε* (21, 2)· *λογοτεχνιὰ* (17, 23), *διγλωσσιὰ* (24, 2), *μονογλωσσιὰ* (27), ἀλλοῦ ὅμως, *ἄξαφνα, πλειοψηφία, ἐφημεριδογραφία* (26) μάλιστα καὶ μὲ τὸ *ἐ* τάρχικό, *ἐφκολία* (29). Γενικὲς πληθυντικές· *τῶν διαλεχτικῶν νόμων* (6), *τῶν ὑπαλλήλων* (16· ἂν εἶτανε τουλάχιστο *τῶν ὑπάλληλων!*), *τῶν συνέχρονων* (18, 3), *τῶν γλωσσῶν* (29), μὰ *τῶν ξένων λεξῶνε* (15, 2), *τῶν κοριτσῶνε* (21, 2), *τῶν ριζοσπαστῶνε* (27)· *τῶν φωνηέντων* (23), κοίτ. ὅμως 28, 1 (στὸ τέλος) *τῶν οὐδέτερων ἰσοσύλλαβων*, ὅπου μᾶς λέει τὸν κανόνα, δηλαδὴ πὼς ἡ γενικὴ ἑνικὴ (καθὼς κ' ἡ πληθυντικὴ στὸ *οὐδέτερων ἰσοσύλλαβων*) ἔχει τὸν ἴδιο τόνο ποὺ ἔχει καὶ ἡ ὀνομαστική. Τὰ ἐπίθετα μὲ κατάληξη *-κὴ* τοῦ θηλυκοῦ, παίρνουνε ὅλα τους μονομιὰς τὴν κατάληξη *-κιά*, ὡς καὶ κεῖνα ποὺ εἶναι καθαρεβουσιάνικης παραγωγῆς· *κοιρωνικιᾶς, λαϊκιὰ* (7), *ὑλικιᾶς* (15), *διανοητικιᾶς* (15, 24), *πρακτικιὰ* (15), *λογοτεχνικιὰ* (18, 24), *γλωσσικιᾶς* (18), *ἐκκλησιαστικιὰ* (20, 2, 22), *ἐθνικιᾶς, ἐθνικιὰ* (20, 2, 21, 2,

1) Ὅπως στὰ γαλλικὰ — le meilleur — ὅπως στὰ ἰταλικὰ — *maggior Piero* (τοῦ Ντάντε) — τὸ ἴδιο καὶ στὴ νεοελληνική, ὁ ἀρχαῖος ὑπερθετικὸς ἢ περιγράφεται ἢ μπῆκε στὴ θέση του ὁ συγκριτικὸς μὲ τὸ ἄρθρο. Εἶναι ὡραῖος νόμος καὶ βλέπουμε τί ὄμορφα τὸν ἀκολουθοῦνε κ' οἱ νεολατινικὲς γλῶσσες κ' ἡ νεοελληνική. Γράφω κάποτες φίλτατε μὰ εἶναι ἁπλὸς ὅρος χωρὶς καμιὰ συγκριτικὴ σημασία — καὶ τώρα τὸ μετανοιώνω μὲ τὰ κλασσικοφωνότατα κτλ.

2) Κ. σ. 3 ἀναγνωρίστηκε ὡς κανόνας. Τὸ ῥωμαίϊκο, γιά.

Digitized by Google

22, 1, 28), *στοματικιά*, *φυσικιὰ* (21), *ἀρχοντικιὰ* (22), *σημαντικιὰ* (26), *θεωρητικιὰ* (29), μὰ *χωραΐτικης* (20)[1]. Τὸ *r*· χωρὶς *r*, *σύθολες* (18), *συβιβασμὸς* (28), *ὅτα βγεῖ* (23, 1), *ὅτα μὲ τὸ καλὸ* (27, 1), *ὅτα στὴ γλώσσα*, *ὅτα λεει*, *ὅτα μας* (28, 1), *ὅτα θωρεῖς* (30)· ἔτσι καὶ τὸ *r* τοῦ *δὲν* ποὺ ἀκολουθᾷ τὸν κανόνα· μὰ χωρὶς κανόνα καὶ μὲ *r*, *σύνθεση* (15, 2, 28, 1), *ἀπαρέμφατο* (16), *λοιπὸν μὲ* (16), *λοιπὸν βρισκότανε* (17), *λοιπὸν δὲ θέλει* (22), *ἐξὸν* [ἀπὸ] *συκοφαντίες* (28, 1). Θυμηθῆτε καὶ τὶς γενικὲς πληθυντικὲς μὲ τὸ *r*, ποὺ ἀραδιάσαμε πιὸ ἀπάνω. Μήτε μέτρο, μήτε γλώσσα, μήτε σύστημα, μήτε γραμματική. Τῶν ἀδυνάτωνε τἀδύνατο νὰ μάθουνε κατόπι τὰ παιδιὰ τέτοια γραμματικὴ-ἀγραμμάτιστη.

Ἀφτά, φίλοι μου καὶ *φίλτατοι*, πρέπει μὲ τὸ δίχως ἄλλο νὰ τἀλλάξουμε. Καὶ γιὰ νὰ τἀλλάξουμε, πρέπει νὰ τὰ φωνάξουμε. Σᾶς τὰ λέω ἐσᾶς ὅλους τοὺς ἀγαπητοὺς κι ἀγαπημένους. Χρέος μου μάλιστα νὰ σᾶς τὰ πῶ. Εἰδεμή, τί καλὸ κάνω; Δὲν τὰ λέω μόνο γιὰ τὸν Πάλλη. Στοῦ Πάλλη τὰ βιβλία φαίνεται καλήτερα ἴσως ἡ γενική μας ἀκαταστασία, καὶ τὸ διάλεξα γιὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ὁ ἄθρωπος προσπαθεῖ νὰ καταφέρῃ σύστημα δικό του, πελαγώνει, κι ὅπως εἴπαμε στὴν ἀρχή, πελαγώνουμε μαζί του.

Μὰ θὰ μοῦ ἀπαντήσετε γιὰ σίγουρο, πῶς θέλεις ἀμέσως νὰ ταχτοποιηθοῦνε τὰ καθέκαστα; Μήπως καὶ σὺ ὁ ἴδιος ἀκανόνιστα δὲν ἔχεις; Μήπως δὲ μᾶς γράφεις *περιποίθηκα* καὶ στὴ στιγμή, τώρα τώρα, *ταχτοποιηθοῦνε* καὶ πάντα *ποιητής*;[2] Δοκιμάζουμε. Δοκιμάζει ὁ καθένας. Ἀπὸ τὴ δοκιμὴ τοῦ καθενός, θὰ βγῇ ὁ γενικὸς ὁ νόμος.

1) Ἡ κατάληξη -η πολὺ καλή, ἐπειδὴ καὶ τὴν ἔχουμε σὲ ἄπειρα ἐπίθετα, στοὺς τύπους ἀγαθή, χρυσή, ἀργυρή, ἁπλή, ἀθάνατη κτλ. κτλ., ὥστε εἶναι δημοτική, μοιάζει μὲ τὴν καθαρέβουσα (κ. Ῥ. κ. Μ., Β', 2), δὲ σκουντάφτει καὶ κανένας· ὅλα τἄχει.

2) Γιατὶ ἀφτὰ θαῤῥῶ πὼς δὲν ταχτοποιηθήκανε ἀκόμη, ἐπειδὴ κ' εἶναι δασκαλισμοί. Περιποιοῦμαι λέμε συχνά, κ' ἔτσι ἄκουσε τὸν

Digitized by Google

Νόστιμα, ὄμορφα, μοῦ τὸ ξεδιαλίσατε. Ἀφήστε με ὅμως τώρα νὰ σᾶς τὸ ψυχολογήσω καὶ γώ.

Βέβαια πὼς τὴ σημερνή μας τὴν ἀναρχία — γιατὶ ἀναρχία εἶναι, νὰ μὴν τὴν κρύβουμε — τὴ φταίει, ὄχι μόνο ἡ ἀνάγκη τῆς δοκιμῆς, ἀφοῦ λίγος καιρὸς εἶναι ποὺ βαλθήκαμε στὴ δουλειά, τὴ φταίει καὶ κάτι πολὺ πιὸ κολακεφτικὸ γιὰ τὸ φιλότιμό μας, ἡ μεγάλη ξυπνάδα τοῦ Ῥωμιοῦ. Ἕνας περίφημος γραφτοδίφης, ὁ O. Müller, παρατήρησε πὼς ἐκεῖ ποὺ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες θέατρο πρῶτα δὲν εἶχανε, κάμανε καὶ δρᾶμα καὶ κωμῳδία σὲ διάστημα ἑκατὸ χρονῶ. Γιὰ νὰ γίνῃ κάτι ἀπὸ τὸ τίποτα, κοντὰ στὸ νοῦ πὼς χρειάζουνται βαθμοὶ βαθμοί. Κανένανε λοιπὸν ἀπὸ τοὺς ἀπαραίτητους βαθμοὺς κάθε παρόμοιου ξετυλιγμοῦ, δὲν ἀμελήσανε, λέει ὁ ἱστορικός, μὰ τοὺς περάσανε γλήγορα γλήγορα καὶ φτάσανε ἄψε σβῆσε στὴν ἐντέλεια. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κ' οἱ δικοί μας, αἰ! ἂς τοῦ ποῦμε κι ἀφτουνοῦ τὄνομά του, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κι ὁ δικός μας ὁ ἀγαπητὸς ὁ Φωτιάδης ἀπὸ τώρα πολεμᾷ νὰ μᾶς σηκώσῃ τὶς δασεῖες, τὶς ψιλές, νὰ μὴ μᾶς ἀφήσῃ παρὰ ἕνα *ι* κ' ἕνα *ο* γιὰ ὅλα τὰ φωνήεντα, κ' ἔτσι πιὰ νὰποχτήσουμε ἀστροπελεκὶς τὸ ἰδανικὸ τῆς ὀρθογραφίας. Πὼς ἔχει δίκιο, ῥώτημα δὲν εἶναι. Ἡ ὀρθογραφία μας ἐλεεινή, καὶ δὲ θὰ μείνῃ. Νἀκούσουμε ὅμως καὶ τὸ *μά*. *Μὰ* ἔχει δυό, πὼς ἡ ὥρα δὲν ἦρθε ἀκόμη, γιατὶ ξυπάζουνται ἄδικα οἱ ἀθρῶποι καὶ μεῖς θέλουμε ἀναγνῶστες, μάλιστα μεταξὺ στοὺς γραμματισμένους, ποὺ συνηθίσανε ἀλλιῶς. Ὁ Anatole France, ποὺ πῆγε τώρα τώρα στὴν Ἀθήνα καὶ ποὺ τὸν ἔβαλε κάποιος φημεριδογράφος νὰ πῇ ἄρατα θέματα γιὰ τὴ δημοτικὴ καὶ γιὰ μένα, ἐνῶ μήτε τὰ στοχάστηκε ὁ χριστιανός, καὶ τὸ κατάλαβε λαμπρὰ ὁ ἥρωάς μας, ὁ Παλαμάς, ποὺ βγῆκε ἀμέσως

κανόνα· ταχτοποιοῦμαι δὲν πολυλέμε, καὶ τὸ ταχτοποιηθοῦνε σὰ νὰ βαστᾷ κάπως κ' ἕνα μισὸ δέφτερο ι· ὁ ποιητὴς τὸ ἴδιο. — Μὰ δὲν εἶμαι καὶ θεός· προσπαθῶ μονάχα νὰ εἶμαι ἄθρωπος.

Digitized by Google

νὰ τἀποδείξῃ τοῦ φημεριδογράφου[1], ὁ Anatole France, σὰ γύρισε στὸ Παρίσι, μᾶς ἔμαθε ξεναντίας πὼς εἶδε ἄλλα στὴν Ἑλλάδα, πὼς μίλησε μὲ κάμποσους Ἀθηναίους, μὲ κάμποσες Ἀθηναΐσσες καὶ σημείωσε πὼς ἴσια ἴσια στὴν κοινωνία, στὴν ἀριστοκρατικὴ τὴν κοινωνία, στοὺς προκομμένους, στοὺς καλλιεργημένους, βλέπει κανεὶς τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἀγάπη τῆς δημοτικῆς. Ἀφτοὺς ὅλους, χρέος μας εἶναι νὰ μὴν τοὺς δυσκολέβουμε τὸ διάβασμα, ἐκεῖ ποὺ δὲν πρέπει.

Ἔχει ὅμως καὶ δέφτερο *μά*. Τὸ ζήτημα ἐφκολόπιαστο δὲν εἶναι διόλου. Εἶναι πολύπλοκο, δηλαδὴ δὲ φτάνει νὰ ῥίξουμε στὸ γιαλὸ ἕνα ὠμέγα, δυὸ ἦτα, τρία ὕψιλο καὶ τέσσερα *οι, αι, ει,* παρὰ νὰ ξέρουμε ποῦ καὶ πῶς θὰ τὰ βγάλουμε, γιὰ νὰ βολέψουμε καὶ τἄλλα, γιὰ νὰ δείξῃ τὸ σύνολο τῆς ἀλλαγῆς τὴ χρειαζούμενη ἁρμονία. Καὶ μήτε τοῦτο δὲ φτάνει. Ἀχ! ἀκούστε με καὶ σᾶς τὸ λέω. Δὲν ὑποψιάζεστε τὴ δυσκολία. Ὅσο λίγο λίγο, μὲ προσοχή, μὲ κόπο, μὲ θρησκεία, δὲν καλλιτερέψουμε, δὲ διορθώσουμε, δὲν κόψουμε καὶ δὲν πλουτίσουμε τὸ ἀρφάβητό μας τὸ ἴδιο, δὲ σημαίνει καμιά σας ἀλλαγή. Στὸ παιδί, ποὺ θὰ παραδοθῇ κατόπι τὴ γραμματική μας, πάντα νἄχουμε τὸ νοῦ μας, καὶ τὸ ξεχνᾶτε. Θαῤῥεῖτε πὼς εἶναι μικρὰ πράματα, πὼς ἔτσι γίνουνται ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη; Θέλει μελέτη σπουδαία ἡ δουλειά.

1) Κ. τὴν Ἑστία, 21 Ἀπρίλη 1907, σ. 1, στ. 3-4 (ἄρθρο τοῦ Α. Τ., ὅπου ὁ Α. Φρὰνς μιλᾷ γιὰ « ἰδίωμα » τοῦ Γαλατᾶ· θὰ τὸν πῆρε γιὰ κανένα *Messager d'Athènes)*· Ἑστία, 23 Ἀπρίλη, 1907, σ. 2, στ. 1-2 (γράμμα τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ ἔπρεπε νὰ μπῇ στὴν πρώτη σελίδα, καθὼς καὶ τἄρθρο τοῦ λεγάμενου, ἀφοῦ ἀπαντοῦσε σ' ἀφτό)· Ἑστία, 24 Ἀπρίλη, 1907, σ. 2, στ. 1-2 (ἀπόκριση πολὺ ἄτοπη τοῦ Α. Τ. στὸν Παλαμά). Θέλω νὰ σημειώσω καὶ κάτι ἄλλο, γιὰ τὰ... ἤθη μας. Στὸν κ. Κῦρο (κ. π. ἀ., σ. 16) στέλνω κάθε χρόνο ἰδιαίτερο ἀντίτυπο ἀπὸ τὰ βιβλία μου. Καὶ ποιὰ θαῤῥεῖτε ἡ ἀνταμοιβή μου; Βγαίνει ἐπίκριση στὴν Ἑστία κι ἄξαφνα ἕνα παιδὶ μὲ κοροϊδέβει, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε πὼς μὲ βρίζει. Νομίζει κανεὶς στὴν Ἑλλάδα πὼς ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ἀθρώπους σοβαρούς· μὰ βλέπω καὶ δὲν καταλάβανε οὔτε πὼς πρέπει νὰ φέρνουνται μὲ σοβαρώτερους, γιατὶ ὅπως κι ἂν τὸ γυρίσουνε, δὲ θὰ μοῦ τὸ ἀρνηθῇ κανένας πὼς σοβαρὰ δουλέβω, καὶ δὲν παίζω.

Digitized by Google

Ἔπιασα φέτο νὰ τὴν ξετάσω καὶ σᾶς τοιμάζω μιὰ πρόχερη γραμματική. Σᾶς βεβαιώνω πὼς ἀκόμη πολὺ σκοῦρα τὰ βλέπω καὶ στὰ περισσότερα δὲν τολμῶ νὰ ποφασίσω. Σταθῆτε μιὰ στιγμὴ νὰ σᾶς παρουσιάσω ταπεινὰ ταπεινὰ καὶ γὼ τὴ γνώμη μου, ποὺ προσπαθῶ μ' ὅλη τὴ δύναμή μου νὰ σᾶς τὴν καταβαθύνω. Ἡ γραμματική μας δὲν ταχτοποιήθηκε· τί γυρέβετε ταχτοποίησή τῆς ὀρθογραφίας;[1] Σταθῆτε. Σταθῆτε.

Καὶ σίγουρο ἐσεῖς πὼς θὰ σταθῆτε. Δὲ στέκεται ὅμως ἔτσι ἔφκολα ὁ Ῥωμιός. Γιατί; Ἐδῶ ἀξίζει νὰ τὸ ψυχολογήσουμε τὸ γιατί.

Ὁ Ῥωμιὸς θέλει ἀνεξαρτησία.

Ἡ ἀνεξαρτησία!

Τί ὡραία λέξη — καὶ τί μοῦ δίνετε τώρα νὰ σᾶς ἀποδείξω πὼς ἀνεξαρτησία δὲν εἶναι, πὼς εἶναι τὸ ἀντίθετό της;

Ἐκεῖνο ποὺ λεγαμε καὶ πιὸ ἀπάνω. Τὰ μάβρα, τὰ καταραμένα τὰ χρόνια, οἱ τέσσερεις οἱ αἰῶνες. Ὁ Ῥωμιὸς τότες κίνημα δὲν ἔκανε, ἀναγκαζόταν μάλιστα νὰ πνίξῃ καὶ τὸ ἀγαπημένο του τὸ ἐγώ. Ἅμα γλύτωσε ἀπὸ τὴ σκλαβιά, σηκώθηκε στὸ ποδάρι, ῥίχτηκε ὄξω καὶ τὴν ἀναρχία του τὴ βάφτισε ἀνεξαρτησία· ἔτσι μπόρεσε πιὰ νὰ φανῇ καὶ τὸ καταπατημένο του πρῶτα τὸ ἐγώ. Νόμο δὲ θέλει, δὲν καταλαβαίνει, δὲν ξέρει. Ὅπως τοῦ καπνίσῃ. Θἀκολουθήσῃ τὴ φαντασία του, τὸ καπρίτσιο του. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ γλώσσα. Καὶ γιὰ τοῦτο, νὰ μὴ θαῤῥῆτε πὼς τὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα εἶναι ζήτημα γλωσσικό· τὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα εἶναι ζήτημα ἠθικό. Τὴν ψυχή μας νὰ βάλουμε σὲ τάξη· βάζουμε σὲ τάξη

1) Τὸ πολὺ πολύ, νομίζω, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ παραδεχτῇ γιὰ τὴν ὥρα, εἶναι τὸ ει τῆς ὑποταχτικῆς ἀντὶς η. Μὰ καὶ τοῦτο θέλει σκέψη, ἐπειδὴ μπορεῖ καμιὰ μέρα νὰ γράφεται ι, ὥστε δοκιμάζουμε ἀλλαγὴ ποὺ κι ἀφτὴ θἀλλάξῃ. Μὰ δὲν ἔχει καὶ νόημα νὰ βάζουμε ει στὴν κατάληξη, ἐνῶ γράφουμε ἄξαφνα φτιάνω, ἀντὶς φτειάνω, ἢ μιάζω ἀντὶς μσιάζω· τότες καὶ τὸ νὰ πεῖ θἀπρεπε νὰ πῖ νὰ τὸ γράφουμε. Κάθε μεταῤῥύθμιση πρέπει νὰ εἶναι γενική, πρέπει, σὰν τὴ γραμματική μας, νἄχῃ ἁρμονία.

Digitized by Google

καὶ τὴ γραμματική μας. Καὶ μὴ μοῦ λέτε πὼς προσμένουνε νὰ τοὺς κάμω μιὰ γραμματική· τὴ γραμματική μου ἀπὸ τὰ βιβλία μου τὴν ξέρουνε, καὶ τὶς περισσότερες φορὲς φτειάνουνε δική τους, ὄχι τάχα γιατὶ δὲν τοὺς ἔπεισε ἡ δική μου, μὰ γιατὶ προτιμοῦνε τὸ ἅγιο τὸ κέφι. Λοιπὸν ἄλλοῦ εἶναι τὸ κακὸ κι ἄλλο μᾶς λείπει ἀπὸ γραμματική. Πρέπει νὰ γίνουμε ἄντρες. Νομίζει ὁ Ῥωμιὸς πὼς εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ δὲ βλέπει πὼς εἶναι παιδί. Πρέπει κανεὶς μέσα του νὰ νοιώθῃ τί σημαίνει λεφτεριά, πρέπει ἀνεξάρτητος μέσα του νὰ εἶναι, γιὰ νὰκούσῃ θελληματικὰ ἕναν κανόνα, μιὰ πειθαρχία. Κοιτάξτε τὸν Ἄγγλο, ποὺ πιὸ ἀνεξάρτητος ἄθρωπος ἀπὸ τὸν Ἄγγλο στὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει, ποὺ δὲν ὑπάρχει καὶ πιὸ σκλάβος τοῦ νόμου. Δὲν τὴν καταλάβαμε ἀκόμη τὴν Ἑβρώπη. Δὲν καταλάβαμε ἀκόμα μήτε τὴν ἀρχαία τὴν Ἑλλάδα. Εἴμαστε ἀλογατάκια νόστιμα, πηδηχτά, χαριτωμένα κι ἀπὸ σόϊ. Μὰ ξεχνοῦμε τὸ βαθηστόχαστο καὶ λυπητερὸ λόγο τοῦ Ξενοφώντα· *Ἄχρηστον μὲν γὰρ δήπου καὶ οἰκέτης καὶ στράτευμα ἀπειθές· ἵππος δὲ ἀπειθὴς οὐ μόνον ἄχρηστος ἀλλὰ πολλάκις καὶ ὅσαπερ προδότης διαπράττεται*[1]. Τέτοια αἰστήματα, τέτοια φερσίματα μακριά μας. Νὰ τὸ κάμουμε ἀπόφαση μιὰ καὶ σώνει, μὲ θέληση ἀκλόνιστη, σοβαρή. Ἐδῶ χρέος μας, ἀλήθεια, νἆναι σιδερένια ἡ θέλησή μας, πάντα τίμιος ὁ νοῦς μας καὶ ἡ θυσία μας ἀπέραντη, γιατὶ σήμερα ἡ ἑνότητα εἶναι τἀπαραίτητο ἀγαθό, ἡ μόνη δύναμή μας κ' ἡ ἑνότητα θέλει θυσία, δηλαδὴ ἀγάπη.

Καὶ γιὰ νὰ μὴν τὸ παρατραβήξουμε στὸ τραγικό, τὸ κάτω κάτω τί τρέχει; Τρέχει ποὺ ὁ καθένας φοβᾶται νὰ μιμηθῇ τὸ γείτονά του, μπὰς καὶ ποῦνε πὼς δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος. Πεισματώνει καὶ δὲν ἀλλάζει, τὸ πεῖσμα του μάλιστα γιὰ θέληση τὸ περνᾷ, ἐνῶ δὲν ξέρω δυὸ πράματα ποὺ νὰ μοιά-

1) Π. Ἱππ. Γ', 6.

Digitized by Google

ζουνε λιγώτερο, ἀφοῦ ἡ θέληση στηρίζεται σὲ μιὰ λογικὴ καὶ τὸ πεῖσμα λογικὴ δὲν παραδέχεται. Γιὰ τοῦτο ἡ θέληση κάποτες ἀλλάζει δρόμο, ἅμα ἔρθῃς καὶ τὴν ὁδηγήσῃς καλήτερα· τὸ πεῖσμα δὲν ἀλλάζει, ἀφοῦ ὁδηγία δὲν ἔχει. Μὰ νὰ σᾶς τὰ ψυχολογήσω νέττα σκέττα; Ὁρίστε. Δὲν τὸ φταίω γώ. Τί νὰ γίνῃ ποὺ συχνὰ ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος θἀκούσῃ τὴ φαντασία του, τὸ καπρίτσιο του θἀκούσῃ, γιὰ νὰ μὴν ἀκούσῃ, τουλάχιστο σὲ ὅλα — τὸ τουλάχιστο εἶναι ἀριστούργημα — γιὰ νὰ μὴν ἀκούσῃ τάχα τὸν Ψυχάρη, σὰ νὰ μὴν ἄκουγε πρῶτος ὁ Ψυχάρης ἕναν κανόνα ποὺ στέκει ὄξω ἀπὸ τὸν ἑαφτό του, καὶ ποὺ ἀναγκάζεται πολλὲς φορὲς ἴσια ἴσια ὁ Ψυχάρης τὸν ἑαφτό του νὰ βασανίσῃ, γιὰ νὰ τὸν ἀκούσῃ καλά[1].

Ἐγώ, παιδάκια μου, τύραννος δὲν εἶμαι. Ἄλλη τέχνη, ἄλλη δύναμη δὲν ἔχω παρὰ νὰ σᾶς τὰ ξηγῶ ἕνα ἕνα. Πρῶτος μαθητής σας θὰ προκηρυχτῶ, ἅμα μὲ πείσετε πὼς ἀντὶς τὸν τάδε τύπο, πιὸ σωστὰ τὸν τάδε πρέπει νὰ συνηθίσω. Τὄδειξα κιόλας πὼς μὲ χαρά μου, μὲ σέβας, μὲ βνωμοσύνη σᾶς ἀκολουθῶ ἐκεῖ ποὺ ἔχετε δίκιο. Δὲν ντρέπουμαι διόλου. Φιλότιμο σ' ἀφτὰ δὲν ἔχω. Λέω μάλιστα νὰ σᾶς δώσω καὶ μιὰν ἀφορμὴ καινούρια, νὰ μοῦ τὸ μολογήσετε ἀπατοί σας. Γιατὶ μὴ βλέπετε ποὺ φωνάζω καὶ σᾶς τὰ ψέλνω. Ἀγαπᾷ ὅποιος ψέλνει καὶ φωνάζει, ὅποιος ἴσως καὶ θυμώνει. Ὅποιος τὰ κρύφτει μέσα του εἶναι κακός, ὄχι ὅποιος τὰ κουδουνίζει μὲ τὴν εἰλικρίνεια, μὲ τὴν ἡσυχία τῆς πίστης καὶ τῆς ἀλήθειας.

Τὸ λοιπό, ξέρετε πῶς θὰ τελειώσῃ ἀφτή μας ἡ κουβέντα;

Μ' ἕνα ταξίδι.

Ἔμαθα τὶς προάλλες πὼς ὁ Ταγκόπουλος πῆγε στὴν Πρίγ-

1) Κατωρθώσαμε μόνο μερικοί, ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης, ὁ Γρυπάρης, ὁ Ἕρμονας, ὁ Μαρκέτης, ὁ Παρορίτης, ὁ Σκοπελίτης, ὁ Ταγκόπουλος — κι ὁ Σίμος Μενάρδος, στὰ γράμματα ποὺ μοῦ γράφει — μαζὶ μ' ἀφτοὺς δυὸ τρεῖς ἄλλοι, νἀκολουθοῦμε τὸ ἴδιο σύστημα στὴν ὀρθογραφία καὶ στὴ γλώσσα. Κοιτάξτε ὅμως τὸν Παλαμά, πῶς τὰ κανονίζει καὶ πάει. Ἀνοίξτε τὸ Δωδεκάλογο, σ. 110. Τί λέει; Τῶ γυναικῶνε. Νά το στὸ τέλος κι ἀφτό.

Digitized by Google

κηπο, τὸ θεόμορφο τὸ νησί, νὰ συναγρικηθοῦνε μὲ τὸ Φωτιάδη μας καὶ μὲ τοὺς φίλους, γιὰ ἕνα δυὸ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦνε τὸ *Νουμά*. Ἐγὼ λέω καμιὰ μέρα ὅλοι μας στὴν Πρίγκηπο νὰ πάμε, νὰ κάμουμε συνέδριο στοῦ Φωτιάδη, νὰ ξετάσουμε πιὰ τὰ πιὸ σπουδαῖα τὰ ζητήματα τῆς γραμματικῆς, νἀκούσω τὴ γνώμη σας, νἀκούσετε τὴ δική μου, καὶ νὰ εἴμαστε σύφωνοι σὰν τὰ καλὰ τἀδέρφια.

Ἕνα μονάχα θὰ σᾶς παρακαλέσω, νὰ μὴ μὲ βάλετε πρόεδρο, ἐπειδὴ ὁ πρόεδρος σωπαίνει καὶ γὼ σκοπέβω νὰ μωρολογήσω ἀλάκαιρες ὧρες.

Νά σας καὶ πάλε οἱ ἀστερίσκοι. Θὰ πῇ πὼς τέλειωσε τὸ νούμερο δυό. Καὶ τέλειωσε περίφημα, ὅσο δύσκολο κι ἂν εἶτανε, ἀφοῦ σᾶς μίλησα μὲ τὴν καρδιά μου, κ' ἡ καρδιὰ νίκησε πάντα ὅλες τὶς δυσκολίες.

Ἂς ἀρχίσουμε τώρα καὶ τὸ τρία. Μὲ τὸ συμπάθειο, ποὺ λέει ὁ χωρικός.

Τὸ τρία πολὺ πιὸ ἔφκολο. Γιὰ τοὺς δασκάλους.

Μὰ νὰ ξαναγυρίσουμε πρῶτα στὸ ζήτημα τῆς ἠθικῆς, ἀφοῦ τὸ προκηρύξαμε κιόλας πὼς ἠθικὸ ζήτημα τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικό.

Μὲ τὴν ἠθικὴ λοιπὸν ὁ ἄθρωπος κάνει δύναμη καὶ μὲ τὴ δύναμη μπορεῖ νἀντισκέταιι ἥσυχα, δίχως λόγια πολλά, μὰ καὶ δίχως φόβο. Βλέπω κ' ἡ δείλια σὲ μερικούς μας φίλους εἶναι μεγάλη. Ἕνας ἄξαφνα θὰ σοῦ τὰ φέρῃ μὲ τρόπο ποὺ νὰ σοῦ γράψῃ τὴ δημοτικὴ μόνο σὲ στίχους, ἐνῶ γιὰ τὰ πεζὰ ὁ πόλεμος κ' ἡ ἀντάρα. Σὰν τοῦ τὸ παρατηρήσῃς καὶ τοῦ τἀποδείξῃς πὼς ἀπὸ τέτοιο λόγο δὲν ξεπεζέβει ἀπὸ τὸν Πήγασό του, σοῦ ἀποκρίνεται γλυκὰ πὼς μᾶς ἀγαπᾷ, μᾶς θαμάζει, κι ὅ τι θέλεις, μὰ πὼς γιὰ τὸ ζήτημα δὲ σκοτώνεται·

Digitized by Google

τὸ συλλογίζεται ψυχρά. Παιδιάτικες ἀνώφελες ψυχές. Senza infamia e senza lode. Καὶ γιατί; Γιατὶ τοὺς δασκάλους διόλου ψυχρὰ δὲν τοὺς συλλογίζουνται, ἀφοῦ τοὺς τρέμουνε ὁλοένα. Κι ὡςτόσο κοντὰ στὸ νοῦ πῶς μὲ τὸ νὰ τοὺς τρέμουνε, τοὺς δίνουνε θάρρος, κ' οἱ δασκάλοι καταντοῦνε κίντυνος ἠθικός.

Νά ποὺ πάλε ἐρχούμαστε στὴν ἠθικὴ καὶ θὰ δῆτε πῶς ἔχουμε δίκιο.

Πολλοὶ δημοδασκάλοι καταλάβανε πῶς γιὰ τὰ παιδιά, γιὰ τὸ ἔθνος, ὄξω ἀπὸ τὴ γλώσσα τὴ μητρική, σωτηρία δὲν ὑπάρχει. Μέρα τὴ μέρα πληθαίνει λοιπὸν ὁ ἀριθμὸς τῶ δημοδασκάλωνε ποὺ ἀκολουθοῦνε καὶ σέβουνται τὴν Ἰδέα. Οἱ ἄλλοι ὅμως οἱ δασκάλοι τὸ βλέπουνε ἀφτὸ καὶ ἡσυχία δὲν ἔχουνε. Νοιώθουνε πῶς συζήτηση νὰ πιάσουνε μαζί τους, γιὰ νὰ τοὺς φέρουνε μὲ τὸ μέρος τους, δὲν μποροῦνε, ἀφοῦ συζήτηση τοῦ λόγου τους δὲ συνηθίζουνε· χτυποῦνε, δὲν πείθουνε — καὶ πῶς νὰ πείσουνε; Τότες τί κάνουνε; Τὰ τυραννικὰ τὰ συστήματα κι ὀμπρός. Εἶδα τὶς προάλλες σὲ μιὰ πολίτικη φημερίδα — τὴν *Πρωΐα* — ἕναν κατάλογο. Ἁπλὸς κατάλογος, ἔτσι δὲν εἶναι; Ποιόνε θὰ βλάψῃ; Ἀκούστε τώρα. Στὸν κατάλογό της μετρᾷ τάχα ὅλους τῆς Πόλης τοὺς δημοτικιστάδες. Σιγὰ σιγὰ — καὶ πρέπει νὰ τὸ φανταστῆτε πόσο μῖσος, πόση ἔχτρα, πόση κακοήθεια χωρεῖ σ' ἕνα τέτοιο *σιγά*, μὰ καὶ πόσος ταρτουφισμὸς — σοῦ βάζουνε μέσα στὸν κατάλογο καὶ τὰ ὀνόματα — μὲ τὸ ἀπάγγελμά τους, ἐννοεῖται — τῶ δημοδασκάλωνε ποὺ ἀγαποῦνε τὴν ἐθνικὴ λαλιά τους. Τὰ βάζουνε δηλαδή, γιὰ νὰ τοὺς πάψουνε, γιὰ νὰ χάσῃ τὸ ψωμί του ἕνας πατέρας, ποὺ ζῇ γυναίκα καὶ παιδιά.

Νὰ σᾶς πῶ τὴν ἀλήθεια, δὲ βάσταξα. Τῆς *Πρωΐας* τὸν ἀρχισυντάχτη δὲν τονὲ γνωρίζω. Τὸ πρόσωπο μοῦ εἶναι ἀδιάφορο. Ἔπιασα ὅμως καὶ τοῦ ἔγραψα. Ἔπειτα συλλογίστηκα πῶς τὸ γράμμα μου τί θὰ τὸ κάμῃ; Καὶ τί ὄφελος νὰ τοῦ τὸ

Digitized by Google

στείλω; Δὲν τὄστειλα λοιπὸ καὶ τὸ δημοσιέϑω ἐδῶ, νὰ τὸ χαροῦνε μαζὶ μὲ τὴν *Πρωΐα* καὶ ἄλλοι·

Παρίσι 27 τοῦ Μάη 1907.

Κύριε Οἰκονομίδη,

Διάϑασα τἄρθρο τοῦ *Φαρμακίδη* στὴν *Πρωΐα* τῶν 29 τοῦ Ἀπρίλη 1907. Λοιπόν, ἥσυχα καὶ κρύα σᾶς τὸ λέω, ἡ δουλειὰ ποὺ κάνετε, ὁ Φαρμακίδης καὶ σεῖς, εἶναι *ἀχρεία* δουλειά. Δὲν ἔχει ἄλλη λέξη καὶ δὲ βρίσκω. Μὰ μήτε γυρέϑω. Ἐσεῖς Ἕλληνες πιὰ δὲν εἶστε. Τούρκεψε ὡς καὶ ἡ ψυχή σας. Βάζετε χρονογραφήματα γιὰ τοὺς μαλλιαρούς, μόνο καὶ μόνο γιὰ νἀναφέρετε τοὺς δημοδασκάλους ποὺ εἶναι δημοτικιστάδες κ' ἔτσι νὰ τοὺς σηκώσετε τὸ ψωμί τους, γιατὶ τὸ ξέρετε πολὺ καλὰ πὼς θὰ τοὺς πάψουνε, φτάνει νἄχουνε γιὰ τὴ γλώσσα γνώμη δική τους, μελετημένη. Μαντατουρέματα καὶ προδοσίες. Τώρα τελεφταῖα, ἕνας δημοδάσκαλος, ὁ Καρατζάς, γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τοὺς λίγους παράδες τοῦ μιστοῦ ποὺ παίρνει, ἀναγκάστηκε νὰ γράψῃ γράμμα δημόσιο, νὰ δηλώσῃ πὼς δὲν εἶναι δημοτικιστής, ἂν καὶ μᾶς σύνταξε ὁ ἴδιος ἕνα πολὺ πετυχημένο ἀναγνωστάρι γιὰ τὰ παιδιά, ποὺ τὸ βράϑεψε ὁ *Νουμᾶς*. Ἰδοὺ τί μαθαίνετε στὸ ἔϑνος, τὴν ψεφτιά, τὴν ἀνήϑικη τὴν ψεφτιά, κι ἂν τὸ νομίζετε πὼς μὲ τέτοιες ψεφτιὲς τὸ ἔϑνος θὰ προκόψῃ, γελιέστε. Πάει κάτω καὶ τὸ φταίτε πρῶτοι ἐσεῖς.

Μὰ νὰ μὴ θαῤῥῆτε πὼς μπορεῖ ἕνας ἄϑρωπος νὰ βλέπῃ τέτοια καμώματα, καὶ νὰ μὴ βάλῃ τὰ δυνατά του, γιὰ νὰ τελειώσουνε μιὰ ὥρα προτήτερα. Ἐγὼ ξέρω τί σᾶς χρειάζεται καὶ θὰ τὸ κάμω, ἐπειδὴ κιντυνέϑει τἄμοιρο τὸ ἔϑνος μὲ τὰ σωστά του. Ὡς τώρα σᾶς λυπήϑηκα ὅλους καὶ δὲ μίλησα. Θὰ γράψω ἄρθρο γιὰ τὸ ζήτημα καὶ θὰ τὸ γράψω νὰ δημοσιεφτῇ σὲ κανένα παρισιάνικο περιοδικό. Ἐκεῖ θὰ ξεσκεπαστοῦνε τὰ φερσίματά σας. Τὶς καταγγελίες, τὰ μαντατουρέματα, ἐκεῖνο τὸ ἀσιατικό, τὸ κούρδικο, ποὺ δὲν ἀφίνει τὸν ἄλλονε νἄχῃ

Digitized by Google

γνώμη δική του, τὴν κατάχρηση τῆς δύναμης τὴν κακορίζικη, ὅλα θὰ τὰ φανερώσω, γιατὶ ἔτσι τὸ θέλει πιὰ τὸ χρέος τὸ ἠθικό. Δὲ θὰ παραιτήσω, χωρὶς νὰ τοὺς διαφεντέψω μὲ τὰ μέσα μου, τόσους νέους ποὺ τὸ καλὸ γυρέβουνε καὶ ποὺ ἡ πρόληψη τῆς ἀμάθειας καὶ τοῦ δασκαλισμοῦ, πολεμᾷ μὲ κάθε τρόπο νὰ τοὺς καταστρέψῃ. Ἅμα πρῶτοι ἐσεῖς προδίνετε τοὺς δικούς σας, οἱ Τοῦρκοι τί θὰ τοὺς κάμουνε τότες; Νὰ ντρέπεστε γιὰ τὸν ἀχρεῖο τὸν τρόπο. Μὲ τὴν καθαρέβουσα καταστρέφετε τὸ ἔθνος. Μπορεῖ ἀφτὸ νὰ μὴν τὸ νοιώθετε. Δὲ σημαίνει ὅμως πὼς ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ καταγγέλνετε καὶ νὰ καταδιώχνετε. Μοῦ ἔδωσε καὶ μένα ἡ τύχη μιὰ πέννα. Θὰ τὸ δῆτε, γιατὶ ἀφοῦ ἔτσι φέρνεστε, θὰ πῇ πὼς παίρνετε ἀπάνω σας καὶ τὴν ἐφτύνη. Ἀξίζει νὰ μάθῃ ὁ κόσμος ὅλη τὴν ἀλήθεια, γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ἑλλάδας.»

Τόσα τοῦ ἔγραψα τοῦ φίλου, γιὰ νὰ ξέρῃ. Καὶ ἡσύχασα. Καὶ εἶναι περίεργο τί γαλήνη ἀμέσως βασιλέβει στὴν ψυχή μας, ἅμα καταλάβουμε τὸ χρέος μας, ἅμα μιλήσῃ μέσα μας ἡ δύναμη τῆς Ἰδέας, ἅμα δὲ φοβηθοῦμε ἀθρώπους ποὺ σωστὸ ἐκεῖνοι νὰ μᾶς φοβοῦνται, ἀφοῦ ἐμεῖς ἔτσι ποτέ μας δὲ θὰ φερθοῦμε, καὶ φυλάγουμε κατάβαθα τὴ λατρεία τῆς λεφτεριᾶς καὶ τῆς ἠθικῆς. Φτάνει μιὰ φορὰ κανεὶς νὰ τοὺς δείξῃ θάρρος καὶ θὰ δῇ τί ἔφκολο ποὺ εἶναι, θὰ δῇ πόσο θὰ τὸν ἀνταμείψῃ τὸ συναίστημα τοῦ ἥσυχου τοῦ κουράγιου. Ἔτσι θὰ συνηθίσῃ καὶ μάλιστα θὰ καμαρώνῃ τὸν ἑαφτό του μὲ ἄδολη χαρά.

Καὶ τώρα νὰ πάμε στὸ Νησί μας, τὸ θεῖο τῆς Πρίγκηπος τὸ Νησί. Ἐκεῖ νὰ χαροῦμε καὶ μεῖς τὴ χαρὰ τῆς Ἰδέας. Νὰ γεμίσῃ τὴν καρδιά μας ὁ ἀπέραντος ὁ πόθος τοῦ καλοῦ. Κάθε χρόνο ἔρχουμαι καὶ σᾶς γράφω ἀπὸ ἕναν Πρόλογο. Στὸ μεταξὺ ἀκολουθοῦνε τἀθρώπινα ποὺ εἴτε κακὰ εἴτε ὄχι, ὁ καθένας μας τὰ δοκιμάζει. Ἀφτὸς ὁ Πρόλογός μου θέλω νὰ μᾶς φέρῃ στὸ Νησί, τὸ Νησὶ τῆς Ἁρμονίας, ὅπου λάμπουνε παντοτινὰ ἡ Ἀλήθεια, ἡ Θέληση καὶ ἡ Ἀγάπη.

Τετάρτη, 26 τοῦ Θεριστῆ 1907.

Digitized by Google

ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

7 τοῦ Σταβροῦ, 1900.

Ἀξιότιμε κύριε Πρόεδρε,

Ἄργησα πολύ, ἄργησα μὲ τὸ παραπάνω νὰ σᾶς ἀποκριθῶ! Καὶ θὰ σᾶς πῶ τὸ λόγο ἁπλὰ κ' εἰλικρινά. Εἶμαι βέβαιος πὼς θὰ μὲ καταλάβετε, πὼς δὲ θἀπορήσετε μὲ τὴν ἄργητά μου, φτάνει νὰ ξέρετε τί θὰ πῇ Κρήτη γιὰ μένα. Σὰν εἶδα πὼς ὁ Σύλλογός σας μὲ κάνει ἐπίτιμο μέλος του, δὲ χάρηκα μονάχα γιὰ τὴν τιμὴ τὴ μεγάλη, μὰ τόσο πολὺ συγκινήθηκα, μοῦ τάραξε τόσο κατάβαθα τὴν καρδιά, μοῦ ἦρθε σὰ χάδι τόσο γλυκὸ στὴν ψυχὴ νὰ μὲ συλλογιστοῦνε στὴν Κρήτη, ποὺ εἶπα μὲ τὸ νοῦ μου· « Γράμμα δὲ σώνει. Σὲ γράμμα δὲ χωροῦνε ὅσα ἔχω νὰ πῶ, δὲ χωροῦνε ὅσα χρειάζουνται. Πρέπει νὰ καθήσω καὶ νὰ γράψω τίποτις ποὺ νἀξίζῃ, ποὺ νὰ μπορέσω κιόλας νὰ τὸ δημοσιέψω, γιὰ νὰ τὸ μάθουνε καὶ τἄλλα τῆς Κρήτης τὰ παλληκάρια μὲ τί πόθο καὶ μὲ τί λαχτάρα, τὴ θυμᾶμαι τὴν πατρίδα τους τὴν περίφημη, μὲ τί καρδιὰ τὴν ἀγαπῶ! »

Βλέπετε ὅμως, ἀξιότιμε κύριε Πρόεδρε, πὼς ἀντὶς νὰ σᾶς κάνω κανένα ποίημα, ποὺ θὰ τὸ ἤθελα πολύ, κόντεψε νὰ κάνω χωριατιά, ποὺ δὲν τὸ ἤθελα διόλου. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ποὺ δὲν πρόφτασα. Εἶχα καὶ πολλὲς πολλὲς δουλειές, ἐδῶ καὶ τρεῖς μῆνες. Τώρα μόλις μπορῶ λιγάκι κι ἀνασαίνω. Θὰ μοῦ δώσετε λοιπὸν τὴν ἄδεια νὰ σᾶς πῶ, ἂς εἶναι ἀκόμα καὶ σὲ ἁπλὸ

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Ἄστυ, Παρασκεβή, 15 τοῦ Σταβροῦ, 1900. Εἶναι γράμμα στὸν Πρόεδρο τοῦ γυμναστικοῦ Σύλλογου τῆς Ῥέθεμνος, ποὺ μὲ εἶχε ἐκλέξει μέλος του ἐπίτιμο. — Κ. τὸν Πρόλογό μας, σ. 2-3.

Digitized by Google

γράμμα, ὅσα καμιὰν ἄλλη φορὰ ἴσως προσπαθήσω νὰ πῶ καλήτερα καὶ μὲ λόγια πιὸ πολλά, γιὰ τὴν Κρήτη τὴν καταπονεμένη, ποὺ εἶδε τόσα καὶ τόσα, ποὺ σήμερα πιὰ ξαναζωντανέβει, ποὺ ἄρχισε πιὰ ζωὴ καινούρια, ποὺ θὰ ζῇ ἀπὸ δῶ κι ὁμπρὸς γιὰ τῆς κοινῆς πατρίδας τὸ καλό, ποὺ θὰ δοξαστῇ ἀκόμη περισσότερο παρὰ ποὺ δοξάστηκε ἴσα μὲ τώρα.

Γιὰ βέβαιο νὰ τὄχετε πὼς ἔτσι θὰ γίνῃ, γιατὶ χρέος μας ὁλονῶνε νὰ τὸ ποῦμε, πὼς εἶναι τὸ Νησί σας διαμάντι σωστὸ τῆς Ῥωμιοσύνης. Πρώτη θαῤῥῶ ἡ Κρήτη, ἀφοῦ πήρανε οἱ Τοῦρκοι τὴν Πόλη, ἀφοῦ κατασκλαβώθηκε ἡ Ἑλλάδα ὅλη καὶ παντοῦ μεριὰ σώπαινε, ἡ Κρήτη ἀπὸ τὰ 1620 ἔβγαλε φωνὴ γιὰ νὰ πῇ στὸν κόσμο πὼς λεφτεριὰ θέλει, λεφτεριὰ διψᾷ, καὶ μάλιστα πὼς μιὰ μέρα ἡ Ἑλλάδα πρέπει νὰ γίνῃ βασίλειο καὶ βασίλειο μεγάλο. Ἕνας ποιητὴς σηκώθηκε νὰ τὰ πῇ τέτοια λόγια καὶ τὰ εἶπε μὲ θάῤῥος τόσο πιὸ πολί, ποὺ ἔγραψε τοὺς στίχους του ἰταλικά, γιὰ νὰ τὰ διαβάσουνε ἀφτὰ κ' οἱ Βενετζιάνοι ποὺ κρατούσανε τότες τὴν Κρήτη![1]

Τὸ ξέρετε ὅμως, πὼς δὲν κάνανε μονάχα στίχους ἰταλικοὺς οἱ ποιητάδες σας σὲ κεῖνα τὰ χρόνια. Καὶ δῶ πάλι ἔχουμε νὰ ποῦμε ἄλλη δόξα τῆς Κρήτης, ἄλλη τόσο μεγάλη, γιατὶ καὶ σ' ἀφτὸ στάθηκε πρώτη. Στὴν Κρήτη, στὰ 1600, ἀπάνω κάτω, ἴσως καὶ καμιὰ δεκαπενταριὰ χρόνια πιὸ ἀργά, γράφηκε πρώτη φορὰ ἡ γλώσσα μας ἡ δημοτική, ὅπως τὴ μιλοῦμε καὶ σήμερις ἀκόμη, μὲ τὴν ἴδια γραμματική, μὲ τὸ ἴδιο λεχτικό, μόλις μὲ δυὸ τρεῖς ἰδιωτισμοὺς ποὺ ἡ κοινὴ γλώσσα δὲν τοὺς ἔχει, σὰν τὴ γενικὴ *τσῆ* ἀντὶς *τῆς*, κι ἄλλα μερικὰ τέτοια. Μὰ δὲν εἶναι καὶ νἀπορήσῃ κανένας ποὺ ἔγινε στὴν Κρήτη ἀφτό, προτοῦ νὰ γίνῃ ἀλλοῦ. Ἅμα ἡ πρώτη φωνὴ ἀκούστηκε ποὺ γύρεβε λεφτεριά, ἀκούστηκε τὴν ἴδια ὥρα κι ἄλλη μιὰ φωνὴ ποὺ μιλοῦσε τὴ μητρικὴ λαλιά, τὴ

1) Κοίτ. Σάθα, Κρητικὸν θέατρον, σελ. μ', κι ἀκόλ.

Digitized by Google

γλώσσα τὴν ἐθνική. Ταίρι ταίρι πάνε καὶ τὰ δυό, ἕνα πρᾶμα εἶναι κ' οἱ δυὸ οἱ πατριωτισμοί, ὁ πατριωτισμὸς ποὺ θέλει ῥωμαΐϊκη τὴ γλώσσα κι ὁ πατριωτισμὸς ποὺ θέλει τὸ χῶμα του ῥωμαΐϊκο, κ' ἔτσι βρεθήκανε ἀμέσως στὴν Κρήτη δυὸ ποιητάδες, ὁ ἕνας γιὰ νὰ γυρέψῃ νὰ κάμῃ λέφτερο τὸ χῶμα, ὁ ἄλλος λέφτερη τὴ γλώσσα, μαζὶ κ' οἱ δυό τους λέφτερη τὴν ψυχή.

Βλέπετε λοιπὸν πὼς εἶναι ὅλο ποίηση τὸ Νησί σας τὸ ζηλεμένο. Πολὺ φρόνιμα τὸ στοχαστήκατε καὶ κάματε γυμναστικὸ Σύλλογο. Μὲ τὴ γυμναστικὴ τὸ κορμὶ δυναμώνει, γίνεται παλληκάρι ὁ Κρητικός, ἀφοῦ στὴν παλληκαριά του χρωστᾷ τὴν ὕπαρξή του, κ' εἶναι πάντα καλὸ πρᾶμα καὶ νὰ τὸ θυμᾶται καὶ νὰ μείνῃ παλληκάρι, γιατὶ μὴ σᾶς μέλῃ καὶ πάντα χρειάζεται παλληκαριά. Μὰ νὰ μὴν ἀποξεχάσουμε ποτὲς τὴ μητρική μας γλώσσα, γιατὶ μ' ἀφτήνε δυναμώνει ὁ νοῦς. Πρέπει πιὰ τώρα καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ δισταξιά, πρέπει νὰ τἀπαραιτήσουμε μιὰ καὶ καλὴ τὰ ὁλέθρια ἐκεῖνα τὰ συστήματα, ποὺ τὰ σοφιστήκανε καὶ ποὺ τἀκολουθοῦνε μάλιστα καὶ σήμερις ἀκόμη ἀθρῶποι μὲ θέληση καλή, μὲ καλὴ προαίρεση, δίχως ὅμως νὰ δοῦνε, μὰ γιὰ νὰ μαρτυρήσουμε τὴν ἀλήθεια, δίχως καὶ νὰ μπορέσουνε νὰ δοῦνε, γιατὶ ἀργὰ τὰ βλέπει κανεὶς ἀφτά, ποιὸ εἶναι τὸ σωστό, ποιὸ εἶναι τὸ φρόνιμο, ποιὸ προσμένει ἀπὸ μᾶς ὁ καθαφτὸ πατριωτισμός. Πρέπει νὰ τἀλλάξουμε ὅλα ἀπὸ πάνω ἴσα μὲ κάτω. Καὶ θὰ γίνῃ, γιατὶ ἀδύνατο νὰ μὴ γίνῃ.

Ἡ καθαρέβουσα εἶναι παιδὶ τῆς σκλαβιᾶς καὶ τίποτις ἄλλο. Ἀφτὸ νὰ τὄχουμε στὸ νοῦ μας καὶ νὰ τὸ ξέρουμε. Ἡ μόνη γνήσια κόρη τῆς ἀρχαίας, τὸ μόνο της τἀληθινὸ παιδί, εἶναι ἡ δημοτική, καὶ δὲν ὑπάρχει σήμερα στὸν κόσμο γλωσσολόγος, δὲν ὑπάρχει σοφὸς μὲ κάποιαν ἀξία — εἶπα σοφός, ὄχι ὅμως σοφιστής — ποὺ νὰ μπορέσῃ, μὰ ποὺ μήτε κἄνε νὰ τοῦ περάσῃ ἀπὸ τὸ νοῦ νἀποδείξῃ τὸ ἐναντίο, δηλαδὴ

Digitized by Google

νἀρθῇ καὶ νἀποδείξῃ πὼς ἡ καθαρέβουσα δὲν εἶναι γλώσσα κλεμμένη ἀπὸ τὰ βιβλία, ἀκανόνιστη γλώσσα, γλώσσα μὲ χίλιες γραμματικὲς ποὺ γραμματικὴ δὲν ἔχει, ἀνακατεμένη γλώσσα μ' ἕνα σωρὸ ἀντίθετους τύπους κι ἀντίθετες λέξες, καὶ πὼς ἡ δημοτική μας δὲν εἶναι ἡ ἀλάθεφτη συνέχεια τῆς ἀρχαίας. Τὴ δημοτικὴ θέλει ἡ ἐπιστήμη, ἡ ποίηση ἀφτήνε θέλει, ἀφτήνε θέλει ἡ τέχνη, ἀφτήνε θέλει κ' ἡ καρδιά. Ἕνα ἔθνος ποὺ ντρέπεται τὴ μητρικὴ τὴ λαλιά του, ἔθνος δὲν εἶναι. Θὰ πῇ πὼς δὲν ἔμαθε ἀκόμη τί ἀξίζει. Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρό, γιὰ νὰ δείξουνε τάχα πὼς κατάγουνται οἱ σημερνοὶ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἤρθανε μερικοὶ δασκάλοι καὶ φτειάσανε μιὰ γλώσσα, ποὺ μὲ τὰ σωστά τους τὴ νομίζανε πὼς ἔμοιαζε μὲ τὴν ἀρχαία, καὶ πού, γιὰ ὅποιονε ξέρει, μελέτησε κι ἀγάπησε τὰ χρυσὰ τὰ ἑλληνικά, εἶναι λάθος ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν πρώτη λέξη, μὰ κι ἀπὸ τὴν πρώτη συλλαβὴ ἴσα μὲ τὴ στερνή. Κ' ἔτσι καταφέραν ἕνα πρᾶμα μονάχα, δηλαδὴ ποὺ χαλάσανε καὶ τὴν ἀρχαία, ποὺ κοντέβουνε νὰ χαλάσουνε καὶ τὴν ἀλάθεφτη γλώσσα τοῦ λαοῦ, τὴ γλώσσα ποὺ ὅσοι τὴ σπουδάσανε, καταλάβανε καὶ τὸ φωνάζουνε πὼς ἀφτὴ ξάστερα μᾶς φανερώνει συγγένεια στενὴ μὲ τὴν ἀρχαία. Ἂν τὸ βλέπανε ἀπὸ τότες ἀφτὸ ποὺ σᾶς λέω οἱ δασκάλοι, δὲ θὰ φτειάνανε μιὰ γλώσσα τεχνητή, ποὺ τὴν ἔχουνε φτειασμένη, πρέπει νὰ τὸ συχνολέμε, ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς, γιατὶ νοιώθανε κάποιαν ἀνάγκη νὰ τοὺς καμαρώσουνε οἱ ξένοι, νὰ μὴν τύχῃ καὶ θαῤῥέψουνε πὼς ξέπεσε ἡ Ἑλλάδα, καὶ γιὰ νὰ τἀποδείξουνε, στολίσανε τὴ γλώσσα μὲ ψέφτικη ἐβγένεια, μὴν καταλαβαίνοντας ἀκόμη ποιὰ εἶναι ἡ ἀληθινή.

Ἀπ' ἀφτὰ ἡ Κρήτη δὲν ξέρει. Ἡ Κρήτη ἀπαρχῆς μᾶς ἔδειξε τὸ δρόμο τὸ σωστό, ἡ Κρήτη κόντεψε ἀπὸ τὰ τότες νὰ μᾶς βγάλῃ ἐθνικὴ φιλολογία. Εἶναι χρέος της, ἅγιο χρέος ἀφτό, νὰ ξακολουθήσῃ.

Ἕνα ἔθνος ποὺ βλέπει, ποὺ νοιώθει τί ἀξίζει, ποὺ εἶναι

Digitized by Google

ἀνεξάρτητο ἔθνος, μὲ τὴν ψυχή του, μὲ τὸ νοῦ του, μὲ τὴν παλληκαριά του καὶ μὲ τὴ γλώσσα του μιλᾷ, σὰ θέλει νὰ-κουστῇ, κ' εἶναι γλώσσα ποὺ ὁ κόσμος, ὅταν ξέρει τὸ ἔθνος νὰ τὴ μιλήσῃ, ἀμέσως τὴν ἀκούει, καὶ θέλοντας μὴ θέλοντας τὴν καμαρώνει κιόλας καὶ τὴ σέβεται.

Καὶ γὼ ἀπὸ μακριὰ τώρα ποὺ γράφω, τὸ καμαρώνω, τὸ σέβουμαι τὸ Νησί σας καὶ τἀγαπῶ. Ἐλπίζω καμιὰ μέρα ὅλους σας πιὰ νὰ σᾶς καμαρώσω κι ἀπὸ πιὸ κοντά. Σκοπός μου νἀρθῶ στὴν Κρήτη νὰ καθήσω δυὸ τρεῖς μῆνες, καὶ πιστέβω σ' ἕνα δυὸ χρόνια νὰ τὸ καταφέρω. Χαρά μου θὰ εἶναι, χαρὰ μεγάλη, νὰ πατήσω τὸ λέφτερο χῶμα τὸ κρητικό, νὰ δῶ τὸ Σύλλογό σας, ποὺ καθὼς εἴπαμε, ἀφοῦ εἶναι γιὰ νὰ βγάζῃ παλληκάρια, εἶναι καὶ γιὰ νὰ παλληκαρώσῃ τὴ δημοτική, κ' ἔτσι νὰ μιλήσουμε ὅλοι μαζὶ τὴ γλώσσα τῆς λεφτεριᾶς.

Πρόθυμός σας καὶ πάντα δικός σας.

Digitized by Google

ΡΩΤΗΜΑ[1]

Ἕνα ῥώτημα, ἔτσι, ἀπὸ ἁπλὴ περιέργεια.

Ἔμαθα πὼς ἔβγαλε ὁ κ. Τσούντας ἕνα βιβλιαράκι γιὰ τὴν Ἀκρόπολη, στὸν περίφημο τὸ *Σύλλογο πρὸς διάδοσιν*, κτλ.

Ἔμαθα μάλιστα πὼς κάποιος — μὰ σὰν ποιὸς νἆναι ἀφτὸς ὁ κάποιος; — δὲν ἄφηκε τὸν Τζούντα νὰ γράψῃ ὅπως ὁ Τσούντας ἤθελε καὶ νόμιζε σωστό, μὰ πὼς τοῦ *χαλίνωσε* κάπως τὴ γλώσσα του.

Ἤθελα τώρα νὰ ξέρω, εἶναι ἀλήθεια ἀφτὰ ἢ δὲν εἶναι;

Ἂν εἶναι, χαίρουμαι πολύ. Βλέπει ὁ καθένας μὲ τί τρόπο ἐννοοῦνε οἱ κάποιοι ποὺ λέμε, κάτι πράματα ποὺ συνήθισε καὶ τὰ σέβεται ὁ πολιτισμένος ὁ κόσμος στὴν Ἑβρώπη, καὶ ποὺ ἔχουνε ὄνομα κιόλας, γιατὶ λέγουνται γνώμη ἀνεξάρτητη, συνείδηση, νοῦς καὶ ψυχή. Ἄλλα μέσα δὲν τοὺς ἀπομνήσκουνε παρὰ τὸ ζόρι — λέξη τούρκικης καταγωγῆς, ὅσο κι ἂ δὲν τὶς θέλουνε τούρκικες — γιὰ νὰ πολεμήσουνε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, ποὺ μέρα τὴ μέρα δυναμώνει καὶ πάει.

Χαίρουμαι πολὺ καὶ γιὰ τὸ *χαλιράρι*. Τὸ σύστημα εἶναι λαμπρό, εἶναι ὠφέλιμο σύστημα, γιὰ λαὸ μάλιστα ποὺ πάντα καὶ πάντα τὴ λεφτεριὰ τὴν ἀγάπησε ἀχαλίνωτα. Λοιπὸν ἂς βάζουνε *χαλιράρια*, ὁ ἕνας τοῦ Τσούντα, ὁ ἄλλος τοῦ Στελλάκη[2]. Ἀκούω πὼς κι ὁ Βλαχογιάννης κάτι τέτοια παράπονα ἔχει γιὰ κάτι ἄλλους[3]. Ἂς βάζουνε *χαλιράρια* ὅσο μποροῦνε περισσότερα — ὥςπου δηλαδή, μιὰ καὶ καλὴ νὰ θυμώσῃ τἄλογο τὸ γενναιόκαρδο τῆς Ῥωμιοσύνης — καὶ νὰ τοὺς ῥίξῃ ὅλους στὴ μέση τοῦ δρόμου.

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Ἄστυ, Πέμτη, 22 τοῦ Μάρτη, 1901, — κ' ἔμεινε ἀναπάντητο. Κ. Πρόλ., 3-5. — 2) Ὁ λόγος γιὰ τὸν Εἰσαγγελέα τοῦ Ἄρειου Πάγου, ποὺ δὲν ἄφησε ἕνα δικαστὴ νὰ γράψῃ τὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα· κοίτ. παρακάτω τὴν Ἀπόφαση τοῦ Στελλάκη. — 3) Ὁ λόγος ἐδῶ γιὰ τὰ Παναθήναια, ποὺ δὲν ἀφήσαν ἕναν ποιητὴ νὰ γράψῃ, ὅπως θέλει, τὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα. — Τὰ ἴδια παντοῦ λοιπόν, τὰ ἴδια τὰ ντιεθνικά.

Digitized by Google

ΜΙΑ ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΦΑΣΗ[1]

Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ πολεμοῦμε γιὰ τὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα, τὸ πιὸ σπουδαῖο, τὸ πιὸ σημαντικὸ ποὺ ἔγινε, ἴσως εἶναι ἡ ἀπόφαση ποὺ ἔβγαλε ῥωμαΐκα γιὰ Ῥωμιούς, ὁ δικαστὴς ὁ Στελλάκης, στὸ Βόλο τῆς Θεσσαλίας.

Τὸ πιὸ τυραννικὸ βέβαια, τὸ πιὸ στενοκέφαλο καὶ τὸ πιὸ ἀντιεθνικό — γιατὶ ἔτσι κατόπι θὰ κρίνουνε — εἶναι τὸ κάμωμα ἐκεινοῦ ποὺ τόλμησε νὰ πῇ πὼς θὰ τιμωρήση τέτοιο δικαστή, τὸ κάμωμα τοῦ Εἰσαγγελέα τοῦ Ἄρειου Πάγου. Κρῖμα πὸὺ ξέχασα τὄνομά του· θὰ τὸ τύπωνα ἐδῶ μὲ γράμματα χοντρά.

Πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε πὼς ἀφτὸ ἔγινε στὰ 1901, δηλαδὴ στὸν αἰώνα ὅπου ὅλος ὁ κόσμος κατάλαβε τί σέβας, τί ἀγάπη χρωστοῦμε τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ λαὸς εἴμαστε ὅλοι.

Τὴν *Ἀπόφαση* τοῦ Στελλάκη τὴ διάβασα σὲ μιὰ φημερίδα τοῦ Βόλου — *Θεσσαλία* — · τὴν ἀντίγραψα καὶ τὴν ἔστειλα τοῦ κ. Στελλάκη μὲ τὴ σημείωση ποὺ θὰ δῆτε παρακάτω. Δημοσιέβω ἐδῶ καὶ τὴν Ἀπόφαση καὶ τὸ γράμμα μου, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶπα καὶ στὴ σημείωση.

Κατόπι θἀποροῦνε πῶς στάθηκε δυνατό, τὰ Δικαστήρια νὰ καταδικάζουνε τοὺς πολῖτες σὲ μιὰ γλώσσα ποὺ δὲν τὴν καταλαβαίνουνε οἱ καταδικασμένοι, ποὺ δὲν τὴν καταλαβαίνουνε μήτε ὅλοι οἱ κριτάδες. Καλὸ νὰ μείνῃ σ' ἀφτὸ τὸ βιβλίο ἡ *Ἀπόφαση* Ἐκεινοῦ ποὺ εἶδε πρῶτος τί θὰ πῇ Δικιοσύνη καὶ τί θὰ πῇ Ἀλήθεια.

29 τοῦ Σταβροῦ, 1901.

1) Ἀδημοσίεφτο. Κ. π. ἀ. τὸν Πρόλογο. 5-6.

Digitized by Google

Η ΑΠΟΦΑΣΗ[1]

Ἐπειδὴ σύμφωνα[1] μὲ τοὺς νόμους [κτλ. κτλ.], ὁ ἄντρας χρωστᾷ νὰ θρέφῃ τὴ γυναίκα του, γιατὶ ἀφτὴ[2] ἔχει ὅλα τὰ βάρη[3] τοῦ γάμου, κ' ἐπείδη τῆς γυναίκας ἡ συντήρηση λογίζεται βάρος τοῦ γάμου· τὴ διατροφή της ὅμως ἀφτὴ τὴ χρωστᾷ, κι ὅταν ἡ γύναικα του, ἀπὸ τὴν κακή του γιὰ λόγου της[4] διαγωγὴ καὶ τοὺς βάρβαρους[5] τρόπους του, ἀποφασίσῃ καὶ φύγῃ ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ ἀντρός της, χωρὶς νὰ ξετάζεται ἂν ἔχει ἢ δὲν ἔχει δική της[6] περιουσία, γιατὶ κατὰ τὸ νόμο ποὺ μᾶς κυβερνᾷ, ὁ ἄντρας δὲ χρωστᾷ μόνο νὰ θρέφῃ τὴ γυναίκα του, μὰ καὶ νὰ τὴν ἀγαπᾷ καὶ νὰ τὴν περιποιέται[7] καὶ νὰ τῆς δίνῃ τὴν πρεπούμενη θέση καὶ τιμὴ στὸ σπιτικό του· στὴν ὑπόθεση λοιπὸν ἀφτή, ποὺ ἡ γυναίκα κίνησε ἀγωγὴ τοῦ ἀντρός[8] της, καὶ τοῦ ζητᾷ τὴ διατροφή[9] της, ἐπειδὴ τὴν ἀνάγκασε μὲ τοὺς σκληροὺς τρόπους του νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ[10], ὀρθὰ ἔκρινε ἡ προηγούμενη[11] ἀπόφαση[12] τοῦ Δικαστήριου[13] καὶ διάταξε[13b] μαρτυρικὲς ἀπόδειξες[14], ἂν πράγματι[15] δηλαδὴ ὁ ἐναγόμενος τὴν ἔφερε σ' ἀφτὴ τὴ θέση, δηλαδὴ ἂν τὴν κακομεταχειριζότανε[16], πότε καὶ μὲ τί τρόπο, καὶ νόμιμα ἔρχεται τώρα τὸ Δικαστήριο νὰ ξετάσῃ[16b] καὶ κρίνῃ τὶς μαρτυρίες ἀφτές[17], καὶ νὰποφασίσῃ ἂν ἡ ἐνάγουσα μὲ τὸ δίκιο[18] της ἐγκατάλειψε τὸν ἄντρα της· ἀπὸ τοὺς μαρτύρους λοιπὸν ποὺ ξετάσανε[18b] κ' οἱ δυὸ διάδικοι, ἀποδείχτηκε πὼς δίκιο εἶχε ἡ ἐνάγουσα νὰφήσῃ τὸ σπίτι τοῦ ἀντρός της, γιατὶ ὅλοι σκεδὸν[19] οἱ μαρτύροι, ποὺ δὲ βρίσκει νόμιμο λόγο τὸ Δικαστήριο νὰ ἐξαιρέσῃ ἀπ' ἀφτοὺς οὔτε τὸ Γ. Β. οὔτε τὴν

1) Στὸ τέλος τῆς Ἀπόφασης, γιὰ νὰ μὴν κόψω στὸ διάβασμα τὴ σειρά της, ἔβαλα ὅσα γλωσσικὰ εἶχα νὰ σημειώσω, καὶ κεῖ θὰ τὰ βρῇ ὁ ἀναγνώστης. Εἶναι δηλαδὴ ὅσα εἶχα τότες σημειωμένα καὶ σταλμένα τοῦ κ. Στελλάκη τοῦ Ἴδιου· ὅσα καὶ τώρα στὸ ξαναπέρασμα, μοῦ φάνηκε πὼς θέλουνε σημείωση, γιὰ νὰ τὰ ξεχωρίσω ἀπὸ τὰ παλιά, τὰ σημειώνω μὲ ἀριθμοὺς δεφτερωμένους ἢ σὰν τύχῃ καὶ τριτωμένους, βάζοντας κοντὰ στὸν ἀριθμὸ κ' ἕνα μικρὸ *b*, γ, δ κτλ. Μὰ πρόστεσα κάποτες καὶ στὰ παλιά.

Digitized by Google

Εἰρ. Σφ., γιατὶ οὔτε ἡ ἔχτρα οὔτε ἡ φιλία εἶναι λόγος νὰ ἐξαιροῦνται[20] οἱ μαρτύροι, μὰ νὰ μὴν τοὺς πιστέβουνε σ' ὅλα, κατατεθήκανε[20β] πὼς ὁ ἐναγόμενος, ἐπειδὴ ἡ γυναίκα του δὲν τὰ πήγαινε καλὰ μὲ τὴ μητέρα του, κ' ἐπειδὴ σὲ κάθε γέννα της εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ γεννᾷ θηλυκὰ κι ὄχι ἀρσενικὰ παιδιά, σὰ νὰ μὴν εἶναι καὶ τὰ κορίτσια τοῦ Θεοῦ πλάσματα, τὴ σιχάθηκε[21], ποὺ τὸν παρακινοῦσε[22] μάλιστα κ' ἡ μητέρα του, γιατὶ δὲ χώνεβε τὴ νύφη της, ἄρχισε νὰ τὴ βρίζῃ μὲ λέξες πολὺ προσβλητικὲς καὶ νὰ τὴ χτυπᾷ, φτάσαντας[23] ἀκόμη κι ὡς τὴν τιμή της, πρᾶμα ποὺ τὴν ἐξέθετε καὶ στὴν κοινωνία· μὰ σὰ νὰ μὴν ἀρκούσανε[23β] οἱ προσβολὲς καὶ τὰ χτυπήματα καὶ τὸ περιστατικὸ ποὺ ἄντρας καὶ πεθερὰ τὴν κλείσανε[23γ] ὄξω μιὰ βραδειά, καὶ τὴν ἀφήσανε νὰ ξενυχτίσῃ μαζὶ μὲ τὸ κοριτσάκι της στοὺς δρόμους, καθὼς καὶ τἄλλο, ποὺ στὴν τελεφταία γέννα, λεχώνα τὴν ἀφήσανε μοναχὴ καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ περιποίηση, γιατὶ χολιάσανε[23γ] ἐπειδὴ γέννησε πάλε δυὸ κορίτσια, δικαιολογοῦνε[23δ] καθολοκληρία[24] τὴν ὑπὸ κρίσην ἀγωγή της[25], γιατὶ οἱ μαρτύροι καταθέσανε πὼς στὸ τέλος τὴ διώξανε[25β] ἀπὸ τὸ σπίτι, μαζὶ μὲ τὸ κοριτσάκι της, ποὺ δὲν τὸ κράτησε ὁ ἐναγόμενος· τὰ περιστατικὰ ὅμως ἀφτὰ δὲν τἀρνιοῦνται ὁλότελα μήτε οἱ μαρτύροι τοῦ ἀντρός, μὲ τὴ διαφορὰ ὅμως ποὺ ἀφτοὶ καταθέτουνε πὼς μὲ τὴν πεθερά της τρωγότανε, γιατὶ ἀπὸ φυσικό της[26] εἶναι ἡ ἐνάγουσα δύστροπη γυναίκα, κ' ἤθελε ἀφτὴ νὰ φαίνεται νοικοκερά[27], κι ὁ ἄντρας της τὴ χτυποῦσε καμιὰ φορά, ἐπειδὴ δὲν τὸν ἄκουγε[27β] καὶ δὲν τοῦ κρατοῦσε τὴν τιμή του· ἀφτὰ ὅμως καὶ νὰ εἶναι ἀληθινά, δὲν ἔχουνε στὴ δίκη ἀφτὴ καμιὰ σημασία, γιατὶ ἐδῶ ξετάζεται ἂν ἡ γυναίκα εἶχε ἀφορμὴ κ' αἰτία νἀφήσῃ τὸ σπίτι τοῦ ἀντρός της, δηλαδὴ ἂν πράγματι τὴν κακομεταχειριζότανε, γιατὶ κατὰ[28] τοὺς νόμους [κτλ.] εἶναι ὁ ἄντρας ὑπόχρεος[29] νὰ διατρέφῃ τὴ γυναίκα του, γιατὶ ὅπως ἀφτὸς ὀφείλει[30] νἀγαπᾷ καὶ νὰ συντηρῇ τὴ γυ-

Digitized by Google

ναίκα του, ἔτσι κι ἀφτὴ χρωστᾷ ἀφοσίωση κ' ὑπακοὴ καὶ σεβασμὸ στὸν ἄντρα της, κ' εἶναι ὑπόχρεη νὰ ζῇ μ' ἀφτόνε, ἀλλιῶς δὲν πετυχαίνει κι ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου, ποὺ εἶναι νὰ ζῇ τἀντρόγυνο πάντα μαζί[31]· ἐπειδή, ἂν καὶ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξῃ πὼς ἡ ἀξίωση[32] τῆς γυναίκας, τὸ νὰ ζητᾷ δηλαδὴ τὴ διατροφή της, ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ μέρα[32β] ποὺ κίνησε τὴν ἀγωγή της, μὰ κι ἀπὸ τὴ μέρα[32γ] ποὺ τὴν ἔδιωξε ὁ ἐναγόμενος, δὲ στηρίζεται στὸ νόμο, γιατὶ σκοπὸς τῆς διατροφῆς δὲν εἶναι νὰ κάνῃ πλούσιο ἐκείνονε[32δ] ποὺ ἔχει τὸ δικαίωμα ἀφτό, μὰ νἀσφαλίσῃ[33] σ' ἀφτόνε[33β], ὅ τι χρειάζεται γιὰ νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ζήσῃ (δηλαδὴ ῥουχισμό, θροφή, φωτισμό, θέρμαση, κατοικία καὶ τὰ γιατρικά του, ἂν τυχὸν[34] ἀῤῥωστήσῃ)· ἀφοῦ λοιπὸ δὲν κίνησε τὴν ἀγωγή της, ἡ ἐνάγουσα ἀμέσως ἅμα ἔφυγε, μὰ κατόπι, ὑποστηρίζεται πὼς δὲ δύναται[35] νὰ τὴ ζητήσῃ γιὰ τὸν περασμένο καιρὸ ἴσια με τὴν ἀγωγή, ἐχτὸς[36] κι ἀποδείξῃ πὼς δανείστηκε κατ'ἀφτὴ τὴν ἐποχὴ γιὰ νὰ συντηρηθῇ· μὰ πάλε ἀφοῦ δεχτήκαμε πιὸ ἀπάνω[37] πὼς τὸ δικαίωμα ἀφτὸ τῆς γυναίκας, νὰ θρέφεται δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ἄντρα της, πηγὴ καὶ στήριγμα ἔχει τὴν ὑποχρέωση ἀφτουνοῦ[38] νὰ βαστᾷ τὰ βάρη τοῦ γάμου, χωρὶς νὰ ξετάζεται[38β] ἂν ἡ γυναίκα ἔχει ἢ δὲν ἔχει δική της περιουσία, νόμιμη εἶναι ἡ ἀξίωση[39] ἀφτῆς νὰ τῆς δώσῃ ὁ ἐναγόμενος σὲ[40] χρήματα καὶ τὰ ὅσα ξώδεψε[41] γιὰ συντήρησή της, ἀπὸ τὴ μέρα[41β] ποὺ τὴν ἔδιωξε ὡς τὴ μέρα ποὺ κίνησε τὴν ἀγωγή της.

Ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους [κτλ.], ἡ ἐνάγουσα ζητᾷ κι ὅσα ξώδεψε γιὰ νὰ θρέψῃ τὴ μικρή της κόρη, ποὺ[42] δὲν τὴν κράτησε καὶ δὲ ζήτησε κατόπι[43] ὁ πατέρας της, γιατὶ[44] βέβαια[45] ὑποχρεώνεται[46] στὴ διατροφὴ τοῦ παιδιοῦ κ' ἡ μητέρα, μὰ κατὰ[46β] πρῶτο λόγο εἶναι ὑπόχρεος σὲ τοῦτο ὁ πατέρας, ἡ ὑποχρέωση ὅμως ἀφτὴ ποὺ ἔχουνε οἱ γονιοὶ[47] δὲ στηρίζεται στὴν πατρικὴ ἐξουσία, μὰ[48] στὴ φυσικὴ ἀγάπη

Digitized by Google

καὶ τὸν πόνο ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ γονιοῦ καὶ παιδιοῦ, ποὺ γεννᾷ δηλαδὴ τὸ αἷμα, κατ' ἀκολουθία[48β] ἂν ἡ μητέρα, ἐνῶ ζῇ ὁ πατέρας κ' εἶναι πλουσιώτερος ἀπ' ἀφτή, συντηρήσῃ τὸ παιδί τους, τῆς δίνει ὁ νόμος τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ καὶ λάβῃ ἀπὸ τὸν ἄντρα της τὰ ὅσα ξώδεψε, ὄχι μόνο γιὰ τὴ θροφή του κτλ., μὰ καὶ γιὰ τὴ σπουδή του ἀκόμη [κτλ.], γιατὶ ὁ νόμος ὑποθέτει πὼς κατὰ[48γ] τὴ γνώμη του καὶ γιὰ λογαριασμό του τὰ ἔδωσε, ἄλλως τε[49] καὶ κατὰ τὸν κανόνα πὼς κανένας δὲν μπορεῖ νὰ πλουτίζῃ μὲ ζημία τοῦ ἀλλουνοῦ, δικαιώνεται[50] νὰ τὰ ζητήσῃ· νόμιμο ὅμως εἶναι νὰ λάβῃ ὄχι ὅσα ζητᾷ, μὰ μόνο ὅσα ξώδεψε ἀπὸ τὴ μέρα[50β] ποὺ ἄφηκε τὸ σπίτι τοῦ ἀντρός της ὡς[51] τὴ μέρα[51β] τῆς ἀγωγῆς· γιὰ τὰ ὑστερνὰ[52] ὅμως ἔξοδα, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀφτὴ ἴδιο κι ἀτομικὸ συφέρο[53], τὸ παιδὶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὰ ζητήσῃ, ἀφοῦ πρῶτα[54] ζητήσῃ ἀπὸ τὸ Δικαστήριο καὶ τοῦ διορίσῃ εἰδικὸ ἐπίτροπο, ἐπειδὴ εἶναι ἀνήλικο, κ' ἔτσι ἀφτὸς νὰ κινήσῃ τὴν πρεπούμενη ἀγωγὴ ἐναντίο[55] στὸν πατέρα γιὰ τὴ διατροφή του, γιατὶ βέβαια εἶναι ὁ πατέρας ὁ φυσικὸς καὶ νόμιμος προστάτης τοῦ παιδιοῦ, μὰ ὅπου τὰ συφέροντα[53] τοῦ πατέρα ἔρχουνται σὲ σύγκρουση μὲ τὰ συφέροντα τοῦ παιδιοῦ, ἐκεῖ ὁ νόμος πάβει πιὰ[56] νάχῃ ἐμπιστοσύνη στὸν πατέρα κι ἀπαιτεῖ νὰ βάλουνε στὸ παιδὶ ἄλλο προστάτη, ποὺ νὰ τὸ ὑπερασπίσῃ ἐναντίο στὸν πατέρα του·

Ἐπειδὴ τὸ ποσὸ τῆς διατροφῆς γιὰ τὴν ἐνάγουσα[57], θὰ τὸ κανονίσῃ ἡ περιουσία τοῦ ἀντρός της κ' ἡ θέση ποὺ ἔχει στὸν τόπο του, γιὰ τὴ διατροφὴ ὅμως τοῦ παιδιοῦ του, θὰ τὸ κανονίσῃ κ' ἡ ἡλικία τοῦ παιδιοῦ[58]·

Ἐπειδὴ ὁ ἐναγόμενος στὴν πρώτη δίκη ἀρνήθηκε πὼς ἔχει περιουσία, κ' οἱ μαρτύροι ποὺ ξεταστήκανε[59] ἀπάνω σ' ἀφτή του τὴ βεβαίωση[60] εἴπανε[60β] πὼς ἀλήθεια[61] δὲν ἔχει καμιὰ περιουσία κινητὴ ἢ ἀκίνητη, δηλαδὴ εἴτε σὲ χρήματα εἴτε σὲ χτήματα[62], μὰ συνάμα καταθέσανε[62β] ὅλοι τους πὼς ἀφτὸς

Digitized by Google

εἶναι μοναχογιός, πὼς ἔχει πλούσιο πατέρα ποὺ ἐπειδὴ κ' εἶναι τυφλὸς ἔχει ἀφήσει[63] τὴν περιουσία του νὰ τὴ διαχειρίζεται ὁ ἐναγόμενος· κατὰ[63β] τὴν κρίση ὅμως τοῦ Δικαστήριου[64], ἕνας ἄνθρωπος[65], ποὺ διαχειρίζεται μιὰ περιουσία ἀπὸ τριάντα χιλιάδες δραχμές[66], δὲν μπορεῖ[67] νὰ λογιστῇ φτωχός, γιατὶ κ' ἡ ἐργασία του ἀφτὴ εἶναι στοιχεῖο περιουσίας, κι ἀπὸ τὴν ἐργασία του θἀπολαβαίνῃ[68] γιὰ τοὺς κόπους του τουλάχιστο ἑκατὸ δραχμὲς[69] τὸ μήνα· ἂν κανεὶς λογαριάσῃ τώρα καὶ τὰ εἰσοδήματα τῆς προίκας τῆς γυναικός του, ποὺ τὰ διαχειρίζεται[69β] καὶ τὰ διεφτύνει[70] ὁ ἐναγόμενος, γιατὶ ἀκόμη δὲ χωρίσανε μὲ διαζύγιο, μὲ λόγο περισσότερο[71] δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ γιὰ φτωχός[72].

Ἐπειδὴ κ' οἱ μαρτύροι ποὺ ξεταστήκανε[73], ὅλοι τους μὲ μιὰ φωνὴ καταθέσανε πὼς ἡ ἐνάγουσα ὄζω ἀπὸ[74] τὴν προίκα της ἄλλη περιουσία δὲν ἔχει, κανένας ὅμως ἀπ' ἀφτοὺς δὲν ὥρισε καὶ τί χρονιάτικα[75] εἰσοδήματα φέρνει[76] ἀφτή της ἡ προίκα, δηλαδὴ τὸ ἐλαιοπερίβολο καὶ τὸ μισὸ ἐλαιοτριβιό, εἶναι ἀναγκασμένο τὸ Δικαστήριο, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχουνε[76β] ἄλλες[77] ἀπόδειξες, νὰ ἐπιβάλῃ ἐχτιμητικὸ[78] ὅρκο στὴν ἐνάγουσα γιὰ νὰ ὁρίσῃ[79] μὲ τέτοιο τρόπο τὸν ὅρο τὸν ἀνώτερο[80] τοῦ ποσοῦ, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ξεπεράσῃ[81], δραχμὲς χίλιες διακόσιες τὸ χρόνο[82]· ἅμα ὅμως δώσῃ τὸν ὅρκο ἀφτὸ ἡ ἐνάγουσα, τότες[82β] τὸ Δικαστήριο θὰ κανονίσῃ τὸ ποσὸ τῆς διατροφῆς, καὶ θὰ λάβῃ[83] ὑπ' ὄψη[84] πὼς πρόκειται[85] γιὰ πρόσωπα ποὺ ἔχουνε λίγες ἀνάγκες[86], λοιπὸν[87] καὶ λίγα ἔξοδα, γιατὶ οὔτε ἀπὸ σόϊ κατάγουνται, οὔτε καὶ στὶς πολιτεῖες μνήσκουνε, μὰ σὲ χωριὸ ὅπου καθὼς εἶναι γνωστὸ σ' ὅλους, ζοῦνε[87β] οἱ ἀνθρῶποι[87γ] οἰκονομικὰ καὶ περιωρισμένα·

Γιὰ τοὺς λόγους λοιπὸν ἀφτοὺς [κτλ.].

Ἀπόφαση τοῦ Δικαστήριου Βόλου, γραμμένη ἀπὸ τὸν κ. Ξ. Στελλάκη, ἀντιγραμμένη ἀπὸ μένα μὲ λίγες, πολὺ λίγες

Digitized by Google

ἀλλαγές, γιατὶ συλλογίστηκα πὼς τὰ γράφει ἀφτὰ ὁ κ. Στελλάκης ἀπὸ τὸ Δικαστήριο, καὶ πὼς ἡ γλώσσα τοῦ Δικαστήριου εἶναι πάντα σὰν πιὸ παλιά, σὰν πιὸ δασκαλεμένη ἀπὸ τὴ συνηθισμένη καὶ τὴν κοινή, κ' ἔτσι ἄφησα κάμποσους τύπους ποὺ ὁ ἴδιος δὲ θὰ τοὺς ἔγραφα, μὰ ποὺ μὲ πολὶ δίκιο, μὲ πολὴ νοῦ καὶ κρίση τοὺς ἔβαλε ὁ κ. Στελλάκης στὴν ἀπόφασή του ἀφτή, ποὺ εἶναι καὶ πρέπει νὰ λογαριάζεται ἀπὸ τὰ μεγαλήτερα καὶ τὰ πιὸ σημαντικὰ πράματα ποὺ κατώρθωσε ἡ σημερνὴ Ἑλλάδα, ἡ ἄξια κι ἀθάνατη κόρη τῆς ἀρχαίας τῆς φουμισμένης.

Σ' ἕνα γράμμα καὶ μαζὶ μὲ τὰντίγραφό μου, τοῦ ξηγῶ καὶ μερικὰ γιὰ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἔκαμα, καὶ γιὰ τοὺς τύπους ποὺ δὲ μοῦ φάνηκε πὼς ἔπρεπε, σὲ τέτοιας λογῆς κείμενο, νὰ τοὺς ἀγγίξω, κ' ἔτσι θὰ δῇ πὼς ἡ γλώσσα ποὺ γράφω, καὶ ποὺ πρόσεξα πάντοτες, ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ νὰ τὴ μάθω καὶ νὰ τὴν πάρω, ἔχει λίγες, μικρούτσικες διαφορὲς μὲ τὴ γλώσσα ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε τὸ θάρρος καὶ τὴ δόξα νὰ γράψῃ στὰ Δικαστήρια, πρῶτος.

Παρίσια, μήνα Μάρτη, 10/23, 1901.

ΠΩΣ ΚΑΙ ΤΙ ΑΛΛΑΞΑ

1. *σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους.* Ἄφησα τὸ *μ* ἐδῶ, γιατὶ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὀρθογραφία καθιερωμένη. Ἔπειτα, καὶ *μ* νὰ βάλουμε, ἡ προφορὰ δὲν ἀλλάζει· μιλώντας, ἢ διαβάζοντας, θὰ τὸ ποῦνε ἢ μὲ μισὸ *μ* ποὺ μόλις ἀκούγεται ἢ καὶ χωρὶς *μ*, ὅπως τὸ συνηθίζουνε παντοῦ καὶ μάλιστα στὴ Θεσσαλία.

Ἀλλοῦ ὅμως, γράφω συφέρο, συφέροντα, γιατὶ δὲν εἶναι τύπος καθιερωμένος, τύπος τῆς νομικῆς, κ' ἔτσι, χωρὶς *μ*, τὸ ξέρουνε ὅλοι, σὰ μιλοῦνε φυσικά.

2. Δὲν πρέπει νὰ προσέχετε στὸ *φ* καὶ *β* ποὺ βάζω (*ἀφτός,*

Digitized by Google

πιστέβω)· τὰ γράφω ἔτσι, γιατὶ συνήθισα ἔτσι καὶ γιατὶ θαῤῥῶ πὼς μιὰ μέρα ἔτσι θὰ τὰ γράφουνε· μὰ σὲ κείμενα σὰν κι ἀφτὸ μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ λείψῃ — σὰ θέλετε.

3. *βάρη*. Τἄφησα, μὰ σὰ *βάρος* μοῦ κάθησε στὸ στομάχι, γιατὶ θαῤῥῶ πὼς ὁ λαὸς δὲν ἔχει πιὰ κατάληξη *-η* τοῦ πληθυντικοῦ στὰ οὐδέτερα ἀφτά, κι ὅπου τὸ λέει, θἄνται δασκαλισμός, ἂν καὶ στὴν Κρήτη λένε « τὰ θάῤῥη μου ἔχω στὸ Θεό », ποὺ φαίνεται ἡ φρασούλα σὰ νἄναι ὁλότελα δημοτική[1].

4. *γιὰ λόγου της* (ἀντὶς πρὸς αὐτήν). Ἴσως καὶ πολὺ καλὸ δὲν εἶναι τὸ δικό μου, ἴσως μποροῦσε καὶ νὰ μείνῃ (πρὸς ἀφτήνε), ἀφοῦ τὸ *πρὸς* τὸ συνηθίζουμε κάποτες μὲ τὴν αἰτιατική· μὰ νά ποὺ μὲ τὸ *γιὰ* γίνεται νὰ τὸ ποῦμε κι ἀλλιῶς, εἶναι καὶ πιὸ ῥωμαΐκο.

5. *βάρβαρους*. Τὸ ἐπίθετο προπαροξύτονο *(βάρβαροι)*· τὸ οὐσιαστικὸ παροξύτονο *(βαρβάροι)*.

6. *δική τους*, ὄχι *ἰδική τους*· ἔτσι πρέπει γιὰ δυὸ λόγους, καὶ γιατὶ *δική* τους τὸ λένε, καὶ γιατὶ παρακάτω ἔχουμε ἀνάγκη τὸ ἐπίθετο *εἰδική* (ἐπιτροπή), ποὺ μπορεῖ νὰ περάσῃ γιὰ νομικὸς ὅρος, κ' ἔτσι γίνεται καὶ στὴν προφορὰ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τὰ δυό. Μὰ τὸ *εἰδικός*, *βιώσιμο* δὲ μοιάζει.

7. *περιποιέται* (ὄχι πιὰ *περιποιεῖται*). Ἔτσι τὸ λένε· εἶναι καὶ τὸ σωστό. — Πιὸ κάτω *πρεπούμενη*, ὄχι *πρέπουσα*.

8. *ἀντρός*. Ἡ γενικὴ *-ὸς* ὑπάρχει κ' εἶναι μάλιστα δημο-

1) Ἀφτὰ ἔγραφα στὰ 1901, γιατὶ πρέπει κανεὶς πάντα νὰ προσέχῃ στὸν ἀκέριο τύπο τῆς δημοτικῆς καὶ τέτοιονε μονάχα νὰ παραδέχεται. Μὰ τὸ σωστὸ σήμερα μοῦ φαίνεται πὼς ὁ ἰσοσύλλαβος τύπος τοῦ πληθυντικοῦ — ἰσοσύλλαβος γιὰ τὴν τωρινή μας ἀντίληψη τοῦ ἰσοσυλλαβισμοῦ — ὑπάρχει στὸ λαό, δηλαδὴ πὼς λέει χρέη, θάῤῥη, βάρη κτλ., μὰ πὼς ἡ περιττοσύλλαβη ὀνομαστική, καθὼς τὴν ἔχουμε καὶ στὰ οὐδέτερα πρᾶμα, θάμα κτλ., πληθαίνει, ἔχει μάλιστα κάποια τάση νὰ γενικεφτῇ, ὥστε νὰ γίνῃ κατόπι ὁ πληθυντικὸς χρέηα, κέρδηα, θάῤῥηα. Λοιπὸν ἐγὼ νομίζω πὼς ἐκεῖ ποὺ ξέρουμε τέτοιες ὀνομαστικές, πρέπει νὰ τὶς παίρνουμε, καὶ κεῖ ποὺ δὲν τὶς ξέρουμε, νὰ βάζουμε τὶς ἰσοσύλλαβες, κ. Ῥ. κ. Μ., Β', 36, 2, 37, 1.

Digitized by Google

τικὴ γιὰ τὄνομα ἀφτό[1]. Μὰ νὰ προσέχουμε στὴν ὀρθογραφία καὶ νὰ μὴ γράφουμε *δ*. Οἱ ἀρχαῖοι τὸ *δ* τὸ λέγανε σ' ἀφτὴ τὴ λέξη ἀπαράλλαχτα ὅπως τὸ λέει σήμερις ὁ λαὸς καὶ πρέπει μὲ *τ* (πρόφερνε *d*) νὰ τὸ γράφουμε, ὅσο δὲν ἔχουμε ξεχωριστὸ ψηφί, νὰ τὸ σημειώνουμε. Ἡ προφορὰ τοῦ λαοῦ στὶς λέξες *ἄντρας, ἔντεκα, κίντυνος*, ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρχαῖα καὶ τὰ πιὸ ἀξιοσέβαστα ποὺ ἔχουμε στὴ γλώσσα μας, καὶ δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀλλάξουμε.

9. *θρέφῃ* (ἀντὶς *τρέφῃ*) κι ὅμως *διατροφή*. Τἀφίνω πλάγι πλάγι ἀφτά, γιατὶ μᾶς εἶναι χρήσιμη ἡ λέξη *διατροφή*· τἀλλάζω τὸ *τ* καὶ τὸ κάνω *θ*, γιατὶ ὁ λαὸς τὸ *θρέφω* ἔτσι τὸ ξέρει φυσικά του κ' ἔχει ἀξιοπερίεργους νόμους ἀπάνω στὰ τέτοια ἡ γραμματική του (*κάπτω*=*κάφτω*, ὕστερα *χάφτω· χαχανίζω*, σύγκρ. *καγχάζω· χοχλαδάκι*, σύγκρ. *κόχλαξ*, κτλ.)[2].

10. Τὸ *ἐγκαταλείψῃ*, τἀφίνω. Εἶναι ὅρος, ἔχουμε καὶ στὴ δημοτικὴ τὸν ἀόρ. *λείψῃ*.

11. Βέβαια, *ἐναγόμενος (ἐναγόμενη), ἐνάγουσα, προηγούμενη*, ὡραῖα. Δὲν τὶς ἔχουμε πιὰ γιὰ μετοχές· καταντήσανε εἶδος οὐσιαστικά. Κ' οἱ *διάδικοι* καλοί.

12. *ἀπόφαση* ἀντὶς *ἀπόφασις*. Ἀπαραίτητο μοῦ φαίνεται. Δὲ γίνεται μάλιστα ἀλλιῶς, γιατὶ ὁ λαὸς κλίση *-ις, -εως* δὲ θὰ μάθῃ ποτέ του, καὶ τὸ κάνει *τὴν ἀπόφασις*, αἰτιατική, ὅπου χάνουμε πολλά, καὶ τίποτα δὲν κερδίζουμε, ἀφοῦ ἀντὶς νὰ τοῦ μαθαίνουμε γλώσσα, τοῦ μαθαίνουμε σολοικισμούς.

13. *Δικαστήριον*. Ἴσως ἔχετε δίκιο καὶ τὸ προτιμᾶτε παροξύτονο. Δηλαδὴ μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς πὼς εἶναι σὰν ἀπολιθωμένη γενικὴ στὸ νομικὸ ἰδίωμα. Μὰ ἡ παροξύτονη γενικὴ *δικαστηρίου*, σὲ τέτοια λέξη, μοιάζει χοντρούτσικο λά-

1) Κ. τὰ *Essais* μου, Α', σ. 95, ἀφοῦ λένε καὶ τῆς μερὸς (μέρας) καὶ τῆς κοπελός. Μὰ εἶναι σπάνια γενική, ἀπομεινάρι τῆς περιττοσυλλαβιᾶς.

2) Τἄχω μελετημένα τὰ τέτοια στὶς *Observations phonétiques*, Paris, 1888 (Mém. de la Soc. de Ling., VI, 303-305).

Digitized by Google

θος, ἀφοῦ τὸ *ου* δὲν εἶναι πιὰ μακρόχρονο, πάρὰ κοντόχρονο, κι ὁ τόνος δὲν ἔχει πιὰ λόγο κανένα γιὰ νὰ κατεβῇ[1].

13[6]. Ὄχι *διέταξε*· κ. π. κ., 17.

14. Εἶχα βάλει τότες *ἀποδεῖξες* μὲ τὴν ἀκόλουθη σημείωση· « Στὰ τριτόκλιτα ἀφτὰ *-ις, -εως*, ὁ τόνος πάει θαῤῥῶ στὴν παραλήγουσα, γιατὶ ἀλλάζει μόνο ἡ κατάληξη τῆς ὀνομαστικῆς τοῦ πληθυντικοῦ *-εις* καὶ γίνεται *-ες*. Καμιὰ ἀνάγκη νἀλλάξῃ ὁ τόνος. Στὰ 1897, ὅλος ὁ κόσμος ἔλεγε οἱ Δυνάμες. » Ἡ παρατήρησή μου σωστή, καθὼς μοῦ φαίνεται σήμερα, μόνο γιὰ τὴ λέξη Δυνάμες, ποὺ τόντις ἔτσι τὴ λέγανε. Μὰ ἡ γλώσσα μας ἄλλο δρόμο παίρνει, κ' οἱ δικοί μας, βλέπω, κρατοῦνε στὸν πληθυντικὸ τὸν τόνο τοῦ ἑνικοῦ, *θέλησες, ἀπόφασες*, ὡς καὶ *δύναμες*. Ἔτσι λοιπὸν πρέπει νὰ τὰ ὁμαλώσουμε ἀπὸ δῶ κι ὁμπρός.

15. *Πράγματι*. Κι ἀφτὸ εἶπα νὰ τἀφήσω, σὰν εἶδος ἄκλιτο, σὰν ἐπίῤῥημα ποὺ κατόπι θὰ μπορέσουνε νὰ τὸ ποῦνε, κ' ἴσως καὶ τώρα τὸ λένε, *πράγματις*, μάλιστα *πράματις*[2]. — Γιατί ὅμως *-γμ-*; Γιατὶ σ' ἀφτὴ τὴ γλώσσα πάει· μὲ τὸν καιρὸ καὶ μοναχό του ἀλλάζει.

16. *κακομεταχειρίζουντας*, ὄχι *-ετο!* Σωστὸς ὁ τύπος τοῦ λαοῦ καὶ τὸν ἄλλονε δὲν τὸν ἔχουμε ἀνάγκη. Ἐγὼ μάλιστα καὶ κακομεταχερίζουμαι τὸ λέω[3].

16[6]. Καλήτερα *ξετάσῃ* παρὰ *ἐξετάσῃ*, ὅπως τἄφησα τότες.

17. *τὰς μαρτυρίας αὐτάς*. Δὲ γίνεται. Πρέπει χωρὶς ἄλλο *τὶς μαρτυρίες*. Κοινὴ πανελλήνια γλώσσα.

1) Κοίτ. Γιὰ τὸ ῥωμαΐικο θέατρο, Α', 1901, Πρόλ., σελ. 29-30.

2) Τὸ λένε καὶ τὸ παραλένε — ὥστε νὰ τὸ ποῦμε καὶ μεῖς. — Ὅσα ἔγραφα τότες τοῦ Στελλάκη, δὲν τἀλλάζω, ἂν καὶ μποροῦσα νὰ τἀλλάξω, χωρὶς νὰ πῶ λέξη, ἀφοῦ εἶναι ἀνέκδοτα! Μὰ θέλω νὰ δοῦνε μὲ πόση προσοχὴ μελετοῦμε τὴ γλώσσα ὁλοένα, νὰ δοῦνε καὶ μὲ πόση ἐπιφύλαξη ὁ ἴδιος τὴ γράφω, ἐγὼ ποὺ καθὼς ξέρουμε, γράφω ἀπὸ φανατισμό, ἀξέταστα καὶ βιαστικὰ — ὅπως μοῦ καπνίσῃ.

3) Καθὼς εἴδαμε στὴν Ἀπολογία, 174-175, πιὸ σωστὸ μάλιστα τὸ κακομεταχεριζότανε. Κ' ἔτσι τἄλλαξα τώρα στὴν Ἀπόφαση.

Digitized by Google

18. Τὸ *δίκαιο* μπορεῖ βέβαια νὰ μείνῃ στὸ κείμενο σὰν τύπος τῆς νομικῆς. Μὰ καὶ *δίκιο* λέει ὁ κόσμος μιὰ χαρά, καὶ γιατί νὰ μὴν τὸ βάλουμε; — *Ἐγκατάλειψε*, μὲ *α*, χωρὶς *ἀβγατισμό*.

18[β]. Καὶ δῶ, χωρὶς *ἐ* ἀρχικό· μάλιστα μὲ τὴν κατάληξη *-γε*, ἀντὶς *ἐξέτασαν* ποὺ εἶχε πρῶτα.

19. *σχεδόν*. Ἡ *σκεδὸν* πρέπει νὰ τὸ ποῦμε ἢ νὰ μὴν τὸ ποῦμε διόλου. Τὸ λένε πολὺ *σκεδόν*, συχνὰ κιόλας χωρὶς *ν*· ὅπως κι ἂν εἶναι ὅμως, ἴσως νὰ φαντάζῃ *ἀκόμη* σὰν παράξενα στὸ χαρτί, ὅταν τὸ βλέπουνε γραμμένο· ἐννοεῖται πὼς ὅταν τἀκούνε, μήτε τὸ παρατηροῦνε. Ἂς τἀφήσουμε στὸ κείμενο μὲ τὸ *ν*, ἀφοῦ ὑποθέτουμε πὼς ἡ γλώσσα τῆς νομικῆς βάσταξε κάπου κάπου κ' ἕναν τύπο παλιό. Μπορούσαμε νὰ βάλουμε κ' ἕνα *περίπου*.

20. *ἐξαιροῦνται*. Χοντρὸ ἀφτό· δὲν τἄλλαξα ὅμως. Μὰ πρέπει νὰ βρεθῇ καλήτερο, δηλαδὴς ἢ *ἐξαιριοῦνται* νὰ τὸ ποῦμε ἢ νὰ τὸ ποῦμε μ' ἄλλη λέξη, γιατὶ δὲν εἶναι δημοτικὴ κατάληξη (κ. *ἀγαπιοῦνται, μιλιοῦνται* κτλ.).

20[β]. Πρῶτα εἴχαμε *κατατέθηκαν*· κ. πιὸ ἀπάνω, σ. 56, σημ. 3.

21. *σιχάθηκε*, ὄχι μὲ *υ*.

22. *Παρακινούμενος*. Ἀδύνατο! Μετοχὴ τέτοια δὲν ἔχει. Κάλλια καὶ πολὺ πιὸ ἔφκολο νὰ τὸ ποῦμε ὅπως ἔβαλα.

23. *Φθάσαντες*. Δὲ γίνεται, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο. Ὁ γέρο Κολοκοτρώνης ἔβαζε μετοχὴ *πιστέψοντας, φτάσοντας* στὸν ἀόριστο. Πολὺ ὡραῖο καὶ σωστό. Ἐμεῖς βλέπω σήμερα τὸ πήραμε, μὰ τὸ εἴπαμε καὶ μ' ἕνα *α*, *φτάσαντας* — ὅπως καὶ δῶ. — Τὸ *ἐξέθετε*, ἴσως κάλλια χωρὶς *ε*· ὁ ἐνεστ. *ξεθέτω*.

23[β]. Ἀντὶς *ἀρκοῦσαν* ποὺ ἔλεγε πρῶτα.

23[γ]. Τὸ ἴδιο· ἀντὶς *ἔκλεισαν, ἐχόλιασαν*.

23[δ]. Κάλλια *δικιολογοῦνε*, κ. *δίκιο*, 18.

24. *καθολοκληρία*. Εἶδος ἐπίρρημα, καὶ χωνέβεται.

Digitized by Google

25. *τὴν ὑπὸ κρίσην ἀγωγή της*. Κι ἀφτὸ γίνεται. Ἴσως καταντήση μάλιστα εἶδος ἐπίῤῥημα μὲ τελικὸ *-ι*, *ὑποκρίσι*, ὅπως εἶναι καὶ τὸ *κατόπι* κτλ. Ὑποθέτω πὼς τὸ *ν* δὲν παράπεσε στὴν *κρίσην*, ἐπειδὴ κι ἀποτελεῖ μὲ τὴν ἀκόλουθη *ἀγωγὴ* μιὰ καὶ μόνη λέξη, ποὺ δὲν ἀλλάζει. Σὰν προφερθῇ μόνο του, θὰ τὸ ποῦνε ὑπὸ κρίση.

25[6]. Ἀντὶς *ἔδιωξαν*, ποὺ δὲν κάνει πιά

26. *ἀπὸ φυσικό της*, εἶναι τὸ ῥωμαΐικο καὶ τὸ σωστό, ἀντὶς *φύσει*. Καὶ δὲν εἶναι τρόπος νὰ τἀφήσουμε ἀφτό, καθὼς ἀφήσαμε τὴ δοτικὴ *πράγματι*, *πράμιτις*, γιατὶ τὸ *πράματις* τὸ γράφουμε τώρα καὶ μεῖς, ἐνῶ γράφουμε *ἡ φύση*, *τῆς φύσης*· τὸ *φύσει* ἀφτὸ διόλου δὲ μοιάζει νὰ γίνῃ ἐπίῤῥημα μήτε νὰ πῆρε τέτοιο δρόμο· πολὺ σπάνια τὸ λένε· τὸ *πράγματι* τὸ λένε συχνὰ καὶ γιὰ τοῦτο ἔγινε *πράματις*.

27. *νοικοκερά*, μὲ τὸ *ε* του, πιὸ σωστὸ ἔτσι. Τὸ *ι* (*κῖρὰ*) ποὺ ἀκούγεται στὴ Θεσσαλία εἶναι προφορὰ τοῦ *ε* (*κερά*), κι ὄχι τἀρχαῖο τὸ *υ*, γιατὶ στὴ Θεσσαλία τἄτονο *ε* γίνεται *ι*.

27[6]. *ἄκουγε*, μὲ *γ*, ὄχι *ἄκουε*, κ. *Ἀπολογία*, 159 κι ἀκ.

28. *κατὰ τοὺς νόμους*, *κατ' ἀφτὴ τὴν ἐποχή*, *κατὰ πρῶτο λόγο*, *κατ' ἀκολουθία*, *κατὰ τὴ γνώμη*. Ὁ λαὸς συνηθίζει ποὺ καὶ ποὺ τὴν πρόθεση *κατὰ* (νἀρθῇς *κατὰ* πὼς εἶσαι, ποὺ λέει καὶ τὸ τραγούδι, κ. Passow, *Popul. carm. Græciæ rec.*, 1860, ἀρ. 517, στ. 36), κ' ἔτσι τἀφίνουμε κι ἀφτὰ ἐδῶ *κατὰ πὼς εἶναι*, ἀφοῦ ἀπάνω κάτω τὴν ἴδια σημασία ἔχει τὸ *κατὰ* καὶ στὴ δημοτική.

29. *ὑπόχρεος*, μὲ *ο*, ἀρσενικό, ἀφοῦ ἔχουμε καὶ θηλυκὸ *ὑπόχρεη*, μὲ *η*. Κ' ἔτσι κλίνεται, *ὑπόχρεος*, ὄχι *ὑπόχρεως*.

30. *ὀφείλει*. Γιατὶ δὲν τἄλλαξα, καὶ γὼ δὲν τὸ ξέρω. Ἐμεῖς λέμε ἔχει χρέος, ἢ χρωστᾷ. Ἂς περάση πιὰ γιὰ *νομισμός*, ἂν ὄχι γιὰ *δασκαλισμός*. Κανόνα δὲν πειράζει.

31. Τὸ *μαζὶ* μὲ *ι*, τὸ *ῆ* δὲν ἔχει τὸ λόγο του.

32. *ἀξίωση*, καὶ τὰ τέτοια, μὲ *η*, ἀφοῦ γενήκανε πρωτό-

Digitized by Google

κλιτα κι ἀφοῦ ξακολουθοῦμε νὰ γράφουμε τὰ πρωτόκλιτα μὲ *η*.

32[6]. Πρῶτα κι ὁ ἴδιος ἔγραφα *τὴν ἡμέρα*· τὄκανα δηλαδὴ ἀπὸ κάποιονε *ὑπερδασκαλισμὸ* τῆς δημοτικῆς, γιατὶ πολλοὶ φαντάζουνται — καὶ πῶς νὰ μὴν τὸ φανταστοῦνε, ἀφοῦ δὲ μᾶς διαβάζουνε; — πὼς ἐμεῖς τὸ παραξηλώνουμε στὸ δημοτικισμὸ ἢ ὅπως λένε στὸ χυδαϊσμό· μὰ ἡ δημοτική μας ἐννοεῖται πὼς εἶναι καθὼς ὅλες οἱ γλῶσσες τοῦ κόσμου, ποὺ ὅλες τους εἶναι δημοτικές· παλιοὺς τύπους κράτησε κι ἀφτή. Κανονικὸ νὰ παραπέφτῃ τὸ ἀρχικὸ ἄτονο φωνήεντο *η*- τῆς *μέρας*. Μὰ σοφιζόμουνε τότες πὼς στὸν τύπο *τὴν ἡμέρα*, τὸ *η* ἀρχικὸ φωνήεντο δὲν εἶναι, μιὰ καὶ δὲ χωρίζεται τἄρθρο ἀπὸ τὸ οὐσιαστικό. Καὶ τόντις ἄκουσα κάμποσες φορὲς *τὴν ἡμέρα*, νὰ τὴ λένε ἀθρῶποι ποὺ τὴ δημοτικὴ μιλούσανε. Λοιπὸν τὸ εἶχα καὶ γὼ γιὰ καθάριο δημοτικό. Σ' ἀφτὸ δὲ γελιόμουνε καὶ συχνὰ παρατήρησα πὼς τύποι, ποὺ ἀπὸ πρώτη ὄψη τοὺς παίρνει κανεὶς γιὰ δασκαλισμούς, ἔχουνε τὸ λόγο τους, ἂν τοὺς ξηγήσῃς σύφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς. Γιὰ τοῦτο καὶ μοῦ ἄρεζε νὰ μὴν τἀλλάξω. Τἄλλαξε ὅμως ὁ καιρός· ἀπὸ τὴ συνήθεια ποὺ ἔχουμε νὰ κλίνουμε τὴ *μέρα* χωρὶς *η*, λ. χ., στὴν ὀνομαστική, *ἡ μέρα*, τὴν κλίνουμε χωρὶς *η* καὶ στὴν αἰτιατική, *τὴ μέρα*, ὅσο κι ἂν εἶναι, ποὺ νὰ πῇς, ἕνα εἶδος ὅρος χρονολογικός. Εἶναι καὶ πιὸ ἁπλὸ καὶ πιὸ ἔφκολο νὰ ὁμαλώσουμε τὸ παράδειγμα. Ἔτσι καὶ δῶ.

32[γ]. Κοίτ. τὴν προηγούμενη σημείωση.

32[δ]. *ἐκείνονε, ἀφτόνε* κτλ. Πολὺ καλήτερα ἀπὸ τὰ *ἐκείνονα, ἀφτόνα*, ξαιτίας τοῦ *να*, ποὺ μὲ *νὰ* συνακόλουθο, δὲ χτυπᾷ ὄμορφα στἀφτί.

33. *νὰσφαλίσῃ*. Δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ἀφτό, ἂν καὶ τἄφησα, γιατὶ δὲ διακρίνεται στὴν προφορὰ ἀπὸ τὸ *νὰ σφαλίσῃ*.

33[6]. Κοίτ. τὴ σημείωση 32[δ].

Digitized by Google

34. *τυχόν*. Τἄφησα, γιατὶ ἀρχίζει μὲ *α* (ἀῤῥωστήση) ἡ ἀκόλουθη λέξη. Ἀλλιῶς δὲν κάνει. Τὸ *ν* τοῦ *τυχὸν* πάει μόνο μὲ κατοπινὲς λέξες, ποὺ ἀρχίζουνε μὲ φωνήεντο ἢ *π τ κ (μπ ντ γκ, ξ, ψ)*. Δὲν εἶναι καὶ πολὺ δημοτικό. Ἡ δημοτικὴ τὸ λέει μὲ ῥῆμα, ὅπως καὶ δῶ μποροῦσε νὰ τὸ πῇ· *ἂν τύχῃ καί*. Μὰ δὲν πρέπει διόλου νὰ φοβούμαστε τὸ *τυχό*, δίχως *ν*, κι ἀκόμη λιγώτερο νὰ φανταζούμαστε πὼς πάντα μὲ *ν* τὸ λέμε. Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ ἄκουσα τὸ *πρί*, ἔτσι, σκέττο, μὲ κανένα *ν* στὸ τέλος. Κι ἀφοῦ ξέρουμε ἀπὸ τῆς γλώσσας μας τὰ ἱστορικά, πὼς τὸ κανονικὸ ἀφτὸ εἶναι, καλὸ νἀκολουθήσουμε ἀδίσταχτα τὸν κανόνα.

35. Κάπου μπῆκε, πιὸ ἀπάνω, κ' ἕνα *δύναται*. *Δύνεται* θἄτανε πιὸ σωστό. Ἴσως πάλε *νομισμὸς* μὲ τὸ *α*.

36. *ἐχτός*. Ἔτσι μὲ *χ* κ' οἱ πιὸ δασκάλοι ἀπὸ τοὺς δασκάλους τὸ συνηθίζουνε, ἀκόμη καὶ σὰ θαῤῥοῦνε πὼς τὸ λένε μὲ *κ*. Ἔχουμε κ' *ἐξὸν ἄν*. Μὰ κι ἀφτὸ δασκαλισμός.

37. *παραπάνω* (στὴ φράση « *δεχτήκαμε παραπάνω* »). Κάλλια ταιριάζει *πιὸ ἀπάνω*, γιατὶ τὸ *παραπάνω* τὄχουμε καὶ μ' ἄλλη σημασία, τὴ σημασία τοῦ *πιὸ πολύ*.

38. *αὐτοῦ*, ὅπως τὄχετε (« *τὴν ὑποχρέωση αὐτοῦ* »), εἶναι δασκαλισμός. Ἡ ἀντωνυμία ἡ δημοτική, σὰν εἶναι ἀληθινὴ ἀντωνυμία, δηλαδὴ σὰ γίνεται ὄνομα καὶ τὴ λέμε μονάχη δίχως τὄνομα, θέλει τὸ *-νοῦ* κτλ. *ἀφτουνοῦ*. Τὸ ἴδιο καὶ παρακάτω· *ἡ ἀξίωση ἀφτηνῆς*, ἔπειτα *ἐκείνονε, ἀλλουνοῦ*.

38[6]. *ξετάζεται*, ὅπως καὶ πιὸ ἀπάνω, σημ. 16[6].

39. *ἀξίωσις*. Ἀδύνατο! Δὲν κλίνεται σήμερα *-ις*. *Ἀξίωση*.

40. *εἰς χρήματα*. Κακό. Σὲ χρήματα.

41. *ἐξώδευσε*. Γιατί πάλε ἀφτό; Καθεμερνὸ καὶ κανονικὸ εἶναι τὸ *ξώδεψε*.

41[6]. *τὴ μερα*, ὅπως εἴπαμε καὶ σημείωση 32[6].

42. *τὴν ὁποία*. Εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἄνοστα, *ὁ ὁποῖος* κτλ. *Ποὺ δὲν τὴν κράτησε*, τὸ μόνο δημοτικὸ — καὶ ἁπλό.

Digitized by Google

43. *κατόπιν*, ὄχι! *κατόπι*.

44. *διότι*. Κάτι *ὅτι*, ἀντὶς πὼς («*δεχτήκαμε ὅτι τὸ δικαίωμα*»), *διὰ* ἀντὶς *γιά*, *διότι* ἀντὶς *γιατί*, εἶναι ὅλους διόλου περιττά. *Πώς*, *γιὰ* καὶ *γιατὶ* ξέρει ὁ κόσμος ὅλος.

45. *ναὶ μέν*. Κάπου μπορεῖ νὰ τὸ πῇ ὁ λαός, μὰ σὰν ἑλληνίζει. Εἶναι ἀπὸ τοὺς δασκαλισμοὺς ποὺ ποτέ τους δὲ θὰ γίνουνε γλώσσα του[1]. Πρέπει χωρὶς ἄλλο νὰ λείψῃ. Ἀπὸ τὸ *μὲν* δὲ βγαίνει μάλιστα καμιὰ προκοπή, ξαιτίας τοῦ *ν*, καὶ μὲ τὸ *δέ*, συχνὰ κανεὶς δὲν ξέρει ποιὸ εἶναι τὸ νόημα, ἐπειδὴ παρατήρησα σὲ μερικοὺς δικούς μας πὼς μπορεῖ νὰ τὸ πάρῃ ὁ ἀναγνώστης καὶ γιὰ τὸ ἀρνητικὸ *δέ*.

46. *ὑποχρεοῦται!* Μὲ κανέναν τρόπο! *ὑποχρεώνεται*. Ἔτσι, μὲ *-ώνω*, τὸ κλίνετε κι ἀλλοῦ, κ' ἔτσι πάντα τὸ λένε.

46[6]. *κατὰ πρῶτο λόγο*. Καὶ δῶ χωνέβεται, ὅπως εἴπαμε καὶ πιὸ ἀπάνω, σημ. 28.

47. *ἡ ὑποχρέωσις αὐτὴ τῶν γονέων*. Ἀφτά, ὁ Πλούταρχος νὰ τὰ λέῃ ἔτσι, ὄχι ἐμεῖς. Πολὺ ἔφκολα σιάζεται, θαῤῥῶ, σὰν ποὺ τὄβαλα.

48. *ἀλλά*. Γιατί; *Μὰ* τὸ δημοτικό.

48[6] καὶ 48[7]. Κοίτ. σημ. 28.

49. Μπορούσαμε νὰ δώσουμε δρόμο καὶ στὸ *ἄλλως τε*. Μὰ ἂς εἶναι πιὰ — στὴ νομική! — Γιὰ τὸ *κατά*, κ. 28.

50. *δικαιοῦται*. Ὄχι! Ἀδύνατο. Δικαιώνεται. Ἂς μείνῃ ὅμως τὸ *αι*, ὅπως καὶ στὸ *δικαίωμα*, ἂν καὶ λέμε *τὸ δίκιο του ὁ καθένας*· ἀπὸ κεῖ καὶ τὸ *δικιολογῶ*, 23[δ]. Τὸ *δικαίωμα* ἔχει τόνο, κ' ἔτσι βαστιέται περισσότερο τὸ *αι* στὸ *δικαιώνω*.

50[6]. *τὴν ἡμέρα*. Κοίτ. 32[6].

51. *ἕως*. Μήτε ἀφτὸ δὲν πάει. *Ὡς* τὸ δημοτικό. Εἶναι καὶ πιὸ γλήγορο.

51[6]. *τὴν ἡμέρα*. Κοίτ. 32[6].

1) Κοίτ. τἄρθρο μου γιὰ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη, στὴ *Revue critique*, 24, 1901, 471-472.

Digitized by Google

52. *ὑστερινά*. *Ὑστερνά*, μάλιστα καὶ *στερνά*.

53. *συμφέρο*. *Συφέρο* τὸ λέει ὁ κόσμος, καὶ μποροῦμε πολὺ καλὰ νὰ τὸ γράψουμε. Ἡ πληθυντικὴ ὅμως, ἐννοεῖται, *τὰ συφέρα μας*, ὅπως τἄκουσα κιόλας, ὅπως εἶναι καὶ τὸ κανονικό. Παρακάτω βλέπω *τὰ συμφέροντα*, δηλαδὴ *συφέροντα*. Μπορεῖ νὰ τὸ ποῦμε κι ἀφτό· μὰ ἡ ὀνομαστικὴ τοῦ ἑνικοῦ θἄτανε τότες τὸ *συφέροντο*. Θὰ κανονιστοῦνε ἀφτὰ μονάχα τους. Τὰ *συφέρα* ὅμως καλά.

54. *προηγουμένως*. Γιατί; *Πρῶτα* θέλει ἐδῶ, ποὺ καὶ ταιριάζει λαμπρά. Τὸ *προηγουμένως* πάλε, ἂν τὄχετε ἀνάγκη, νὰ μοῦ τὸ πῆτε *προηγούμενα*. Ἔτσι κανονίζουνται πολλά.

55. *ὁ ὁποῖος νὰ κινήσῃ*, δηλαδὴ κ' ἔτσι *ἀφτὸς νὰ κινήσῃ*, ἢ καί· *ποὺ ἀφτὸς ὁ ἐπίτροπος νὰ κινήσῃ*, ἢ· *μὲ τρόπο ποὺ ἀφτὸς νὰ κινήσῃ* κτλ. Ἅμα βγῇ *ὁ ὁποῖος*, ὅλα πάντοτες καλήτερα καὶ πιὸ καθαρά. — *τὴν πρεπούμενη*, ὄχι *πρέπουσα*, κοίτ. 7. — *κατὰ τοῦ πατέρα του*. Πρόθεση *κατὰ* μὲ γενική, ἀνύπαρχτο πρᾶμα. *Ἐναντίο στὸν π.*, ἔτσι καὶ πιὸ κάτω. Ἡ γενικὴ μόνο θαῤῥῶ μὲ ἀντωνυμία· *ἐναντίο του* κτλ.

56. *πλέον*. *Πιά*. Πανελλήνιο.

57. Ἀντὶς *διὰ μὲν τὴν ἐνάγουσαν*. Τὸ *μὲν* πρέπει νὰ λείψῃ χωρὶς ἄλλο, ὅσο καὶ τὸ *δὲν*. Καὶ τὰ τελικὰ τὰ *νῦ* μπορεῖ νὰ λείψουνε ὡραῖα, καὶ μάλιστα πρέπει.

58. *ἡ ἡλικία αὐτοῦ*. Ἡ *τοῦ παιδιοῦ ἡ ἡλικία*, ἢ *ἡ ἡλικία του*, ἀντὶς *αὐτοῦ*, ποὺ εἶναι φοβερὸς δασκαλισμός.

59. *ἐξετάσθησαν*. Ὄχι! *Ποὺ ξεταστήκανε* — χωρὶς ἀρχικὸ *ε*, κοίτ. σημ. 16[6].

60. *εἰς τὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ*. Καὶ γιατί; Ὅπως τὄβαλα, θαῤῥῶ πὼς πάει.

60[6]. *εἶπαν ε*, μὲ τὴν κατάληξη *ε*, κ. σημ. 18[6], 20[6] κτλ.

61. Ἀντὶς *πράγματι*, *ἀλήθεια*. Καμιὰ φορὰ νὰ τὸ βάζουμε κ' ἔτσι, ἀφοῦ τὄχουμε.

62. *χτήματα*. Ὅλος ὁ κόσμος ἔτσι, μὲ *χ*.

Digitized by Google

62[6]. *καταθέσαν*ε ἀντὶς *κατάθεσαν*, ὅπως πάντα.

63. *ἔχει ἀφήσει*. Μὲ *ει* τὰ τέτοια. Εἶναι ἀρχαῖα ἀπαρέφατα, ποὺ σώζουνται ἀκόμη στὸ ῥῆμα.

63[6]. *κατὰ τὴν κρίση*, κ. πιὸ ἀπάνω, 28.

64. *Δικαστήριου*. Κοίτ. πιὸ ἀπάνω, σημ. 13. *Δικαστήριου*, μὲ τὸν τόνο στὴν προπαραλήγουσα — ἤ, ἀφοῦ προφέρνουμε μονοσύλλαβα τὸ *-ιου*, στὴν παραλήγουσα — τὸ μόνο σωστό. Γνωστὸς ὁ κανόνας τοῦ τονισμοῦ στὴν ἀρχαία γλώσσα· ὅταν εἶναι ἡ λήγουσα κοντόχρονη, ἀνεβαίνει ὁ τόνος, ἢ μνήσκει στὴν ἴδια θέση ποὺ εἶχε καὶ στὴν ὀνομαστική. Τὸ *ου* τῆς λήγουσας εἶναι σήμερα κοντόχρονο, κ' ἔτσι ὅπως λέμε *ἀθάνατη*, θὰ ποῦμε καὶ λέμε τοῦ *Δικαστήριου*. Δύσκολο νὰ περάσῃ γιὰ καθιερωμένος ὁ τονισμὸς Δικαστηρίου, ἀφοῦ τέτοιους δὲν ἔχουμε, παρὰ μόνο στὸ *βιβλίο*, γεν. τοῦ *βιβλίου*, ποὺ εἶναι ἄλλο πρᾶμα, ἐπειδὴ προπαροξύτονη ὀνομαστικὴ δὲν ἔχει. Θὰ πῇ κανεὶς πὼς μποροῦμε νὰ τὸ κάμουμε ἄξαφνα καὶ *δικαστηριοῦ*. Ὄχι. Ἀφτὲς τὶς γενικὲς *-ιοῦ*, τὶς βλέπουμε μόνο στὶς πατροπαράδοτες δημοτικὲς λέξες καὶ μᾶς θυμίζουνε ἀκόμη καὶ τώρα μιὰ ἐποχὴ ὅπου ὁ λαὸς ἔλεγε *παιδίου*, ποὺ σύφωνα μὲ τὴ γραμματική του, κατάντησε καὶ τὸ εἶπε λίγο λίγο *παιδιοῦ*. Μὰ ὁ λαὸς σήμερα *-ίου* δὲ λέει. Τὸ *-ίου*, δασκαλισμός· καλὸ λοιπὸν καὶ νὰ ξεχωρίζεται ἀπὸ τοὺς τόντις δημοτικοὺς τύπους, δηλαδή, ὅπως καὶ τὸ ξεδιαλίσαμε, καλὸ νὰφίνουμε τὸν τόνο ἐκεῖ ποὺ τὸν ἀκούμε καὶ στὴν ὀνομαστική, ὅπως μᾶς εἶναι καὶ φυσικό, *δικαστήριου*, *πανεπιστήμιου* κτλ. — Μπορεῖ νὰ λένε ὅμως καὶ *δικαστηριοῦ*.

65. *ἄνθρωπος*. Σὲ μερικὰ μέρη λένε *ἄνθρ-*, *ἄνθος*, *ξανθὸς* κτλ., δηλαδὴ σὰν εἶναι *α*, *ν* καὶ *θ* μὲ τὴ σειρά· πρέπει ὅμως νὰ εἶναι *α* πρῶτα, γιατὶ τὸ *ν* ἀλλιῶς δὲν ἔμεινε, καὶ σὰν εἶναι, λόγου χάρη, *ε* ἀντὶς *α*, παντοῦ θὰ ποῦνε *πεθερός*, *θυμοῦμαι (ἐνθυμοῦμαι)* κτλ. Ἀλλοῦ ὅμως — στὴν Πόλη, στὴ Χιό, στὴ Θεσσαλία κτλ. — λένε *ἄθρωπος*, *ξαθὸς* κτλ., εἶναι

Digitized by Google

μάλιστα καὶ κανονικοὶ τύποι[1]. Ἐγὼ λοιπὸν τὸ *ν* τὸ βγάζω παντοῦ, γιὰ περισσότερη ἐφκολία καὶ γιὰ νὰ εἶναι μιὰ ἡ γραμματική. Μὰ μπορεῖ κανεὶς πολὺ καλὰ κι *ἄνθρωπος* νὰ τὸ γράψῃ κτλ.

66. *περιουσία ἀπὸ τριάντα χιλιάδες δρ.*, κι ὄχι μὲ γενική. Ἔτσι τὸ σωστὸ καὶ τὸ δημοτικό. Ἢ καὶ χωρὶς *ἀπὸ*.

67. *ἠμπορεῖ*. Μισοδασκαλισμός. Τὸ *ἠ-* λόγο κανένα δὲν ἔχει. *Μπορεῖ* λέμε ὅλοι.

68. *ἀπολαμβάνει*. Δὲ γίνεται! *Θἀπολαβαίνῃ*, *ἀπολαβαίνω*, ἀφοῦ ἔχουμε ῥῆμα *λαβαίνω*.

69. *δραχμάς*. Μὲ κανέναν τρόπο! *Δραχμές*, μὲ κατάληξη *-ες*. Πανελλήνιο, καὶ τὸ μόνο.

69[6]. *διαχειρίζεται*, μὲ δυὸ *ι* συνεχικά, κ. *Ἑ. κ. Μ.*, Γ', 191, *Ἀπολογία*, μὰ καὶ 186, ὅπου εἴδαμε πὼς μ' ἕνα *ε* τὰ κανονίσαμε ὅσα μορφώνουνται μὲ τὸ *χέρι*.

70. *διεφτύνει*. Τὸ λένε οἱ περισσότεροι. Κι ὁ *φτωχὸς* πιὰ παίρνει καὶ δίνει στὴν κουβέντα· λοιπὸν ὄχι *πτωχός*.

71. *κατὰ περισσότερο λόγο*. Κυριολεξία μοῦ φαίνεται τὸ *μέ*· καὶ τὸ *ἀπὸ* θἄτανε δῶ καλήτερο ἀπὸ τὸ *κατά*.

72. *νὰ θεωρηθῇ φτωχός*. Σὰν ξενισμὸς μοῦ ἔρχεται, μὰ

1) Κοίταξε Γιὰ τὸ ῥωμαίικο θέατρο, Α', Πρόλ. σ. 73. Ὁ Χατζηδάκης — ὁ ἴδιος ποὺ μᾶς χτυπᾷ γιὰ τὴ δημοτική μας, γιὰ τοὺς χυδαϊσμούς μας, γιὰ τὸ φανατισμό μας, ὁ ἴδιος ἐκεῖνος ὁ Χατζηδάκης ποὺ βρίσκει πὼς παραχυδαΐζουμε — λέει, ξηγᾷ κιόλας στὴν Ἀθηνᾶ, ΙΘ', 223, πὼς ὁ κανονικὸς τύπος εἶναι ὁ ἄθρωπος, « ἄνευ τοῦ ν ». Μὰ ἐγὼ νομίζω πὼς ἄσκημα τὸ παρατήρησε ὁ κ. καθηγητής, καὶ πὼς σὲ μερικὰ μέρη ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὸ ν, εἶναι τύπος κανονικός, γιὰ λόγους φυσιολογικούς, ἐπειδὴ μὲ τὸ α θἀνοίξουμε τὸ στόμα πιὸ πολὺ παρὰ μὲ τἄλλα φωνήεντα· ὅταν ὅμως ἀνοίγουμε τὸ στόμα, ἔχει τάση ὁ ἀέρας νὰ βγῇ κι ἀπὸ τὴ μύτη, γιατὶ τὸ στόμα γεμίζει πιὸ ἔφκολα. Κ' ἔτσι, βγαίνοντας ἀπὸ τὴ μύτη, βοηθᾷ τὸ ν, ὄχι μόνο τὸ βαστᾷ, σὰν ὑπάρχει, τὸ μορφώνει κιόλας ἐκεῖ ποὺ δὲν ὕπαρχε. Ἴσια ἴσια ὁ Χατζηδάκης (ὅ. εἰ., 223-227) μᾶς ἀνάφερε τέτοιους τύπους ὅπου ἀκούγεται ἄξαφνα ἕνα ὑστερογέννητο ν, Μανθαῖος (Ματθαῖος), Μάνθος, Σαμφώ. Πολεμᾷ νὰ τοὺς ξηγήσῃ καὶ τοὺς ξηγᾷ νοστιμούτσικα, χωρὶς ὡς-τόσο νὰ παρατηρήσῃ πὼς πρὶν ἀπὸ τὸ παράσιτο ν ἔχει τὸ α ποὺ λέμε.

Digitized by Google

δὲν τὸν ἔχουμε κι ἀνάγκη[1]. *Νὰ περάσῃ γιά,* τὸ ῥωμαΐικο.

73. *οἱ ἐξετασθέντες.* Ἄγνωστη κλίση στὸ λαό, ἄγνωστη μετοχή. Νὰ φύγῃ χωρὶς ἄλλο, νὰ φύγῃ ἀλύπητα — καὶ νὰ μὴ γυρίσῃ. Θέλει ῥῆμα, ὅπως τὄβαλα. — Καὶ *ξεταστήκαρε,* μ' ἕνα *-ε* στὸ τέλος, μὲ χωρὶς *ε* στὴν ἀρχή, κ. σημ. 16[6].

74. *ἐκτὸς ἀπό. Ὄξω ἀπό.* Σωστὸ ῥωμαΐικο.

75. Τὸ *κατ' ἔτος* δὲ μᾶς χρειάζεται. *Χρονιάτικο·* εἶναι καὶ πιὸ νόστιμο. Λένε *τὰ σοδήματα τῆς χρονιᾶς.*

76. *φέρει,* ὄχι δά! *Φέρνει.*

76[6]. *ὑπάρχουνε,* πάλε μὲ τὸ τελικὸ τὸ *-νε.*

77. *ἄλλαι.* Ὀνομαστικὴ *ἄλε* σήμερα δὲν ὑπάρχει, — μήτε ἀκούστηκε ποτές. *Ἄλλες.* — *Ἀποδείξεις* (δηλ. *ἀποδίξις*) δὲν κλίνεται. Νὰ προσέξετε ὡςτόσο καὶ θὰ δῆτε πὼς κάποτες στὴν κοινωνία τὸ λένε *ἀποδεῖξες,* δηλαδὴ ἀλλάζοντας μονάχα τὸ *-εις,* γιατὶ *-ες* ξέρουνε παντοῦ. Μὰ ὅπως εἴπαμε, σημ. 14, *ἀπόδειξες,* προπαροξύτονο σὰν τὴν ὀνομαστικὴ τοῦ ἑνικοῦ, τὸ καλήτερο. Κ. καὶ σημ. 64.

78. Μποροῦμε τὸ κάτω κάτω καὶ *ἐκτιμητικὸ* νὰ τὸ γράψουμε, σὰν παλιὰ ὀρθογραφία ποὺ τὴ βάσταξε τάχα ἡ νομικὴ γλώσσα, δὲ βλάφτει κιόλας, ἀφοῦ στὴν προφορὰ θὰ τὸ ποῦνε οἱ περισσότεροι μὲ *χ.*

79. *ὅρκον ὁρίζοντα.* Μετοχὴ ἄγνωστη· *ποὺ ἢ γιὰ νὰ ὁρίσῃ.*

80. *τὸν ἀνώτατο. Τὸν ἀνώτερο,* τὸ μόνο σωστό.

81. *νὰ ὑπερβῇ.* Τί ἀνάγκη; *Νὰ ξεπεράσῃ.*

82. *κατ' ἔτος = τὸ χρόνο,* ἢ καὶ *κάθε χρονιά.* Τὸ ἔτος βγῆκε στὴ μέση, γιατὶ θαῤῥέψανε οἱ δασκάλοι πὼς εἶναι χυδαῖος ὁ *χρόνος.* Νά ὅμως ποὺ εἶναι καὶ πλοῦτος, ἀφοῦ εἴδαμε πὼς ἔχουμε κ' ἐπίθετο *χρονιάτικος,* σημ. 75.

1) Εἶπα σὰν ξενισμός, γιατὶ καθαφτὸ ξενισμὸς δὲ μοῦ φαίνεται. Γαλλικὰ λένε *considérer comme nécessaire,* καὶ μάλιστα παρατήρησα πολλοὺς δικούς μας ποὺ μιλώντας γαλλικά, τὸ ῥωμαϊκίζουνε καὶ τὸ κάνουνε *considérer nécessaire,* ποὺ γαλλικὸ δὲν εἶναι· ὥστε θάναι κανένας δασκαλισμός, μισὸ ξένος, ἴσως καὶ μισὸ ῥωμαΐικος. Ἀρχαῖο ἑλληνικὸ δὲν εἶναι.

Digitized by Google

82[6]. *τότες*, μὲ τὸ ς τὸ ἐπιῤῥηματικό, καλήτερο, γιατὶ πιὸ ῥωμαϊϊκο.

83. *λαμβάνον*. Κι ἀφτὸ ἄγνωστο· θέλει διώξιμο. Ῥῆμα, ὅπως ἔβαλα.

84. *ὑπ' ὄψη*. Εἶδος ἐπίῤῥημα καὶ τ' ἀφίνω — μὰ τουλάχιστο μὲ *η*.

85. *πρόκειται*. Κι ἀφτὸ γίνεται σ' ἀφτὴ τὴ γλώσσα. Ἴσως κι ἀλλοῦ.

86. *ὀλίγας ἀνάγκας*. Ἡ σημερνὴ νεοελληνική, κατάληξη *-ες* ξέρει μονάχα γιὰ *-ας*. Καὶ *λίγες*, ἐννοεῖται.

87. *συνεπῶς*. Δὲν εἶναι σωστὰ στὴ γλώσσα μας τέτοια ἐπιῤῥήματα μὲ *-ως*. Τὸ *λοιπὸν* ἐδῶ πάει καλά. Μποροῦσε ἴσως κανεὶς νὰ τολμήσῃ κ' ἕνα *συνεπόμενα*, ποὺ δὲ μοῦ φαίνεται ἄσκημο διόλου, μάλιστα σὲ τέτοια γλώσσα, γλώσσα νομική, ποὺ βαστᾷ καὶ κάποιους παλιοὺς τύπους, γιατὶ ὅσο παράξενο κι ἂ φαίνεται ἀφτὸ ποὺ λέω, τὸ *συνεπόμενα* ἔχει κάποιαν *ἀρχαϊκὴ* χρωματιά[1].

87[6]. *ζοῦνε*, μὲ τὸ *-νε*, ὅπως καὶ παντοῦ.

87γ. Κοίτ. πιὸ ἀπάνω, σημ. 65.

1) Ὅσα ἔχω ἀλλαγμένα ἐδῶ, τἄλλαξα ἐγὼ στὸ κείμενο ποὺ δημοσίεψε ἡ Θεσσαλία. Δὲ λέω τὸ λοιπὸν πὼς ἔτσι τἄγραψε ὁ κ. Στελλάκης ὁ ἴδιος.

Digitized by Google

ΓΛΩΣΣΑ ΚΙ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ[1]

Παρίσια, 12 τοῦ Θεριστῆ, 1901.

Ἀξιότιμε φίλε,

Χρόνια ἔχω νὰ σᾶς γράψω! Γιατὶ, καὶ μῆνες νὰ εἶναι, μοῦ φαίνουνται χρόνια. Ἔχουνε τόση γλύκα τὰ λόγια ποὺ μοῦ ἔρχουνται ἀπὸ τὴν Κύπρο, γράψατε κι ὁ ἴδιος ἐσεῖς γιὰ μένα τόσο κολακεφτικά, εἶναι τόσο λαμπρὸ κι ὡραῖο τὄνομα *Ἀλήθεια,* τόσο νόστιμα τοῦ Ὀνήσιλου[2] τἄρθρα, τόσο χαριτωμένοι τοῦ Φραγκούδη οἱ στίχοι, ποὺ εἶχα λαχτάρα νὰ σᾶς ἀπαντήσω ἀμέσως. Μὰ ἡ δουλειά, ἡ πολλὴ δουλειὰ ἐδῶ τὸ χειμώνα, δὲ μοῦ ἄφησε στιγμή, δὲ μ' ἄφησε νὰ κουβεντιάσω λίγη ὥρα μαζί σας, καὶ κουβεντιάζοντας νὰ φαντάζουμαι καὶ νὰ χαίρουμαι πὼς βρίσκουμαι κάτι πιὸ κοντὰ στὴν Κύπρο.

Μὰ ἔχω κ' ἕνα παράπονο, ἕναν καημό. Εἶδα στὴν πρωτοχρονιάτικη τὴν *Ἀλήθεια* κ' ἕνα γράμμα δικό μου στὸ φίλο μας τὸ Σίμο Μενάρδο, ποὺ μὲ τιμήσατε καὶ τὸ τυπώσατε κι ἀφτό, ἂν καὶ δὲν εἴτανε γραμμένο γιὰ νὰ τυπωθῇ. Κι ἀπὸ τότες λέω μὲ τὸ νοῦ μου κάτι νὰ σᾶς γράψω πιὸ μεγάλο, ποὺ νὰ φαίνεται τουλάχιστο πὼς ἀξίζει, γιατὶ ἀθρῶποι εἴμαστε ὅλοι μας καὶ συχνὰ ὁ ἄθρωπος θαρρεῖ πὼς τὰ μεγάλα γράμματα εἶναι καὶ μεγάλα πράματα. Ἔπαθα ὅμως πάλε τὰ ἴδια· σὰν ἔχω τὸ σκοπὸ νὰ πιάσω νὰ γράψω μὲ τὰ σωστά μου, ἀπὸ τὸν πόθο μου νὰ τὸ κάμω καλό, τίποτα δὲν κάνω. Ἀθρώπινο καὶ τοῦτο.

1) Δημοσιέφτηκε στὴν Ἀλήθεια τῆς Λεμησσὸς (Κύπρο), Παρασκεβή, 22 τοῦ Θεριστῆ, 1901. Γράμμα στὸ διεφτυντή, Μ. Δ. Φραγκούδη. — Πρόλ., 8.

2) Ἄρθρα πολὺ ὡραῖα, μερικὰ στὴ δημοτική, τοῦ ἴδιου τοῦ Φραγκούδη.

Digitized by Google

Κάμποσα ὡςτόσο ἤθελα νὰ σᾶς πῶ. Εἶπα μερικά, μὰ τὰ εἶπα πολὺ ἄσκημα, γιατὶ δὲν μπόρεσα νὰ πῶ ἀρκετὰ γιὰ τὴν Κύπρο, σ' ἕνα μου παρισιάνικο ἄρθρο ποὺ σᾶς ἔστειλα, καὶ ποὺ θέμα μου εἶναι ὁ ἀγώνας ὁ γλωσσικός[1]. Δυὸ λόγια προσπάθησα νὰ βάλω μέσα καὶ γιὰ τὸν ἀγώνα τὸ δικό σας, τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ γιὰ τὴ γλώσσα. Τὰ δυό μου τὰ λόγια νὰ μοῦ δώσετε τὴν ἄδεια νὰ τὰ κάμω τέσσερα, κ' ἴσως κατορθώσω μ' ἀφτὰ καὶ βγῇ ἄξαφνα μισὴ ἰδέα.

Πρὶν ἀπὸ τὰ 1821, προτοῦ γίνῃ ὁ μεγάλος ὁ Σηκωμός, ἔλεγε ὁ Κοραὴς πὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶταν ἕτοιμη ἀκόμη, πὼς δὲν εἶτανε ὥριμη οὔτε γιὰ πανάσταση οὔτε γιὰ λεφτεριά. Ὁ Μαβροκορδάτος ἢ ὁ Καποδίστριας — δὲ θυμοῦμαι καλὰ ποιὸς ἀπὸ τοὺς δυό — τοῦ ἀποκρίθηκε πὼς ἡ καλήτερη προτοιμασία εἶτανε ἴσια ἴσια, πρῶτα τὸ ἔθνος νὰ σηκωθῇ, πρῶτα νὰ πολεμήσῃ, γιατὶ ὅσο ὑπάρχει σκλαβιά, δὲν μπορεῖ νὰ ὡριμάσῃ ἕνα ἔθνος. Τὸ ποιὸ γερὸ μάθημα, ἡ καλήτερη προτοιμασία εἶναι ἡ λεφτεριά.

Μοῦ φαίνεται πολὺ σωστὸς ὁ λόγος. Τὴ δύναμη, τὴ θέληση, τὸ θάρρος, τὴν ἀξιοπρέπεια, ὅλα ἡ λεφτεριὰ μᾶς τὰ μαθαίνει, κι ἀπ' ὅλα τὸ πιὸ σημαντικό, μαθαίνει σὲ κάθε ἄθρωπο, σὲ κάθε ἄτομο τὴν ἀξία του, καὶ παράξενο δὲν εἶναι ποὺ τοῦ τὴ μαθαίνει, ἀφοῦ πρᾶμα δὲ βρίσκεται στὸν κόσμο ποὺ νὰξίζῃ ὅσο ἡ λεφτεριά. Κοιτάξτε τώρα τοὺς Ἄγγλους, γιατὶ πρέπει κανείς, ἐπειδὴ μιλοῦμε γιὰ μαθήματα, νὰ παίρνῃ κι ἀπὸ κεινοὺς ποὺ πολεμᾷ. Ποιὸς δὲ θὰ τὸ μολογήσῃ, ποιὸς δὲ θὰ τἀναγνωρίσῃ, πὼς ἡ Ἀγγλία εἶναι μεγάλο ἔθνος; Καὶ τὸ μεγαλεῖο της ποιὸ εἶναι; Ὁ πολιτισμός της. Κι ὁ πολιτισμός της; Εἶναι, ποὺ ὁ Ἄγγλος ὁ πολίτης γεννήθηκε ἀνεξάρτητος, ποὺ ἀπὸ παιδὶ ἔμαθε λεφτεριά, ἔμαθε ποὺ εἶπαμε,

1) Κοίτ. *La Bataille littéraire en Grèce, Revue de Paris*, 1er Mars, 1901, 109-129· σελ. 127, ἀνάφερα τὸ φίλο τό Φραγκούδη καὶ τὴ φιληνάδα μας τὴν Ἀλήθεια.

Digitized by Google

τὴν ἀξία της, ἔμαθε συνάμα καὶ τὴν ἀξία τὴ δική του. Τόσο πολὺ μάλιστα ποὺ θέλει νὰ τὴ μάθουνε κ' οἱ ἄλλοι, ἂς εἶναι καὶ μὲ τὸ ζόρι! Πάει, περπατεῖ, σεργιανίζει, βγαίνει στὸ ταξίδι ἢ στὸν πόλεμο, πάντα μὲ τὴν ἴδια τὴν περηφάνια, πάντα μὲ τὴν ἰδέα νὰ ὠφεληθῇ ἀφτός, πάντα μὲ τὸ ἐγώ του, πάντα μὲ τὴ γλώσσα του ποὺ γυρέβει κιόλας μὲ χίλιες μαριολιές, γιατὶ τὄχει κι ἀφτό, νὰ τὴν κάμῃ γλώσσα τῆς Κύπρος. Δὲ φαντάζεται κανεὶς Ἄγγλο, ποὺ νὰ ντρέπεται τὴ γλώσσα του. Τὴν καμαρώνει μάλιστα· ἔτσι τὴν καμαρώνουνε κ' οἱ ἄλλοι.

Κι ὡςτόσο τί δὲν μποροῦσε νὰ πῇ κανεὶς γιὰ τὴν καμαρωμένη τὴ γλώσσα του; Ἡ ἐγγλέζικη γλώσσα! Γλώσσα ὡραία, γιομάτη ἀριστουργήματα, μὰ προσέξτε καὶ μὴν τὴ δείξετε τοῦ Κόντου, μήπως καὶ τῆς χτυπήσῃ κάτι *Γλωσσικὰς Παρατηρήσεις*, ποὺ οἱ φίλοι του οἱ δασκάλοι μπορεῖ ἄξαφνα καὶ νὰ πέσουνε ἀνάσκελα, βλέποντας τί χυδαία, τί βάρβαρη, τί χαλασμένη, τί στρεβλωμένη, τί ἀνάττικη ποὺ εἶναι ἡ ἐγγλέζικη γλώσσα. Δὲν πιστέβω πιὸ *ἀδόκιμη* καμιὰ νὰ ὑπάρχῃ, μὲ τὶς κουτσές, τὶς φαγωμένες, τὶς πρόστυχές της λέξες, παρμένες ἀπὸ δῶ καὶ κεῖ, φρίκη μου, παρμένες ἀπὸ ξένες γλῶσσες! Καὶ τί ἔχῃ νὰ κάμῃ; Μήπως ὁ Ἄγγλος τὸ συλλογιέται ἀφτό; Μήπως καταδέχτηκε νὰ τὸ συλλογιστῇ; Μήπως τὸ στοχάστηκε νὰ κάμῃ καθαρέβουσα; Τίποτα! Ἡ γλώσσα του, λέει, ἀξίζει ὅ τι ἀξίζει ὁ ἴδιος, καὶ τὴν ἀξία του τὴν ξέρει, ἀφοῦ ξέρει λεφτεριά.

Ἤθελα ὅμως νὰ μάθω τώρα καὶ γὼ ἂν ὁ Ῥωμιὸς ξέρει τί ἀξίζει ἡ γλώσσα ἡ δική του, ἂν ξέρει τί ἀξίζει κι ὁ ἴδιος. Γιὰ τὸ δέφτερο ἀφτό μου τὸ ῥώτημα, σᾶς ἀκούω πιὰ καὶ γελᾶτε. Καλέ, πῶς δὲν τὸ ξέρει ὁ Ῥωμιὸς τί ἀξίζει ὁ ἴδιος; Τὸ ξέρει καὶ τὸ παραξέρει μάλιστα. Τὸ παραξέρει, σωστό. Ἀφτὸ ἴσια ἴσια γιὰ μένα θὰ πῇ πὼς δὲν τὸ ξέρει. Δὲν τὸ ξέρει μὲ ψυχρὸ αἷμα, ἥσυχα, σοβαρά, μελετημένα. Δὲν τὸ

Digitized by Google

Κάμποσα ὡςτόσο ἤθελα νὰ σᾶς πῶ. Εἶπα μερικά, μὰ τὰ εἶπα πολὺ ἄσκημα, γιατὶ δὲν μπόρεσα νὰ πῶ ἀρκετὰ γιὰ τὴν Κύπρο, σ' ἕνα μου παρισιάνικο ἄρθρο ποὺ σᾶς ἔστειλα, καὶ ποὺ θέμα μου εἶναι ὁ ἀγώνας ὁ γλωσσικός[1]. Δυὸ λόγια προσπάθησα νὰ βάλω μέσα καὶ γιὰ τὸν ἀγώνα τὸ δικό σας, τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ γιὰ τὴ γλώσσα. Τὰ δυό μου τὰ λόγια νὰ μοῦ δώσετε τὴν ἄδεια νὰ τὰ κάμω τέσσερα, κ' ἴσως κατορθώσω μ' ἀφτὰ καὶ βγῇ ἄξαφνα μισὴ ἰδέα.

Πρὶν ἀπὸ τὰ 1821, προτοῦ γίνῃ ὁ μεγάλος ὁ Σηκωμός, ἔλεγε ὁ Κοραὴς πὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶταν ἕτοιμη ἀκόμη, πὼς δὲν εἶτανε ὥριμη οὔτε γιὰ πανάσταση οὔτε γιὰ λεφτεριά. Ὁ Μαβροκορδάτος ἢ ὁ Καποδίστριας — δὲ θυμοῦμαι καλὰ ποιὸς ἀπὸ τοὺς δυό — τοῦ ἀποκρίθηκε πὼς ἡ καλήτερη προτοιμασία εἶτανε ἴσια ἴσια, πρῶτα τὸ ἔθνος νὰ σηκωθῇ, πρῶτα νὰ πολεμήσῃ, γιατὶ ὅσο ὑπάρχει σκλαβιά, δὲν μπορεῖ νὰ ὡριμάσῃ ἕνα ἔθνος. Τὸ ποιὸ γερὸ μάθημα, ἡ καλήτερη προτοιμασία εἶναι ἡ λεφτεριά.

Μοῦ φαίνεται πολὺ σωστὸς ὁ λόγος. Τὴ δύναμη, τὴ θέληση, τὸ θάρρος, τὴν ἀξιοπρέπεια, ὅλα ἡ λεφτεριὰ μᾶς τὰ μαθαίνει, κι ἀπ' ὅλα τὸ πιὸ σημαντικό, μαθαίνει σὲ κάθε ἄθρωπο, σὲ κάθε ἄτομο τὴν ἀξία του, καὶ παράξενο δὲν εἶναι ποὺ τοῦ τὴ μαθαίνει, ἀφοῦ πρᾶμα δὲ βρίσκεται στὸν κόσμο ποὺ νὰξίζῃ ὅσο ἡ λεφτεριά. Κοιτάξτε τώρα τοὺς Ἄγγλους, γιατὶ πρέπει κανείς, ἐπειδὴ μιλοῦμε γιὰ μαθήματα, νὰ παίρνῃ κι ἀπὸ κεινοὺς ποὺ πολεμᾷ. Ποιὸς δὲ θὰ τὸ μολογήσῃ, ποιὸς δὲ θὰ τἀναγνωρίσῃ, πὼς ἡ Ἀγγλία εἶναι μεγάλο ἔθνος; Καὶ τὸ μεγαλεῖο της ποιὸ εἶναι; Ὁ πολιτισμός της. Κι ὁ πολιτισμός της; Εἶναι, ποὺ ὁ Ἄγγλος ὁ πολίτης γεννήθηκε ἀνεξάρτητος, ποὺ ἀπὸ παιδὶ ἔμαθε λεφτεριά, ἔμαθε ποὺ εἴπαμε,

1) Κοίτ. *La Bataille littéraire en Grèce, Revue de Paris,* 1er Mars, 1901, 109-129· σελ. 127, ἀνάφερα τὸ φίλο τό Φραγκούδη καὶ τὴ φιληνάδα μας τὴν Ἀλήθεια.

Digitized by Google

τὴν ἀξία της, ἔμαθε συνάμα καὶ τὴν ἀξία τὴ δική του. Τόσο πολὺ μάλιστα ποὺ θέλει νὰ τὴ μάθουνε κ' οἱ ἄλλοι, ἂς εἶναι καὶ μὲ τὸ ζόρι! Πάει, περπατεῖ, σεργιανίζει, βγαίνει στὸ ταξίδι ἢ στὸν πόλεμο, πάντα μὲ τὴν ἴδια τὴν περηφάνια, πάντα μὲ τὴν ἰδέα νὰ ὠφεληθῇ ἀφτός, πάντα μὲ τὸ ἐγώ του, πάντα μὲ τὴ γλώσσα του ποὺ γυρέβει κιόλας μὲ χίλιες μαριολιές, γιατὶ τὄχει κι ἀφτό, νὰ τὴν κάμῃ γλώσσα τῆς Κύπρος. Δὲ φαντάζεται κανεὶς Ἄγγλο, ποὺ νὰ ντρέπεται τὴ γλώσσα του. Τὴν καμαρώνει μάλιστα· ἔτσι τὴν καμαρώνουνε κ' οἱ ἄλλοι.

Κι ὡςτόσο τί δὲν μποροῦσε νὰ πῇ κανεὶς γιὰ τὴν καμαρωμένη τὴ γλώσσα του; Ἡ ἐγγλέζικη γλώσσα! Γλώσσα ὡραία, γιομάτη ἀριστουργήματα, μὰ προσέξτε καὶ μὴν τὴ δείξετε τοῦ Κόντου, μήπως καὶ τῆς χτυπήσῃ κάτι *Γλωσσικὰς Παρατηρήσεις*, ποὺ οἱ φίλοι του οἱ δασκάλοι μπορεῖ ἄξαφνα καὶ νὰ πέσουνε ἀνάσκελα, βλέποντας τί χυδαία, τί βάρβαρη, τί χαλασμένη, τί στρεβλωμένη, τί ἀνάττικη ποὺ εἶναι ἡ ἐγγλέζικη γλώσσα. Δὲν πιστέβω πιὸ *ἀδόκιμη* καμιὰ νὰ ὑπάρχῃ, μὲ τὶς κουτσές, τὶς φαγωμένες, τὶς πρόστυχές της λέξες, παρμένες ἀπὸ δῶ καὶ κεῖ, φρίκη μου, παρμένες ἀπὸ ξένες γλῶσσες! Καὶ τί ἔχῃ νὰ κάμῃ; Μήπως ὁ Ἄγγλος τὸ συλλογιέται ἀφτό; Μήπως καταδέχτηκε νὰ τὸ συλλογιστῇ; Μήπως τὸ στοχάστηκε νὰ κάμῃ καθαρέβουσα; Τίποτα! Ἡ γλώσσα του, λέει, ἀξίζει ὅ τι ἀξίζει ὁ ἴδιος, καὶ τὴν ἀξία του τὴν ξέρει, ἀφοῦ ξέρει λεφτεριά.

Ἤθελα ὅμως νὰ μάθω τώρα καὶ γὼ ἂν ὁ Ῥωμιὸς ξέρει τί ἀξίζει ἡ γλώσσα ἡ δική του, ἂν ξέρει τί ἀξίζει κι ὁ ἴδιος. Γιὰ τὸ δέφτερο ἀφτό μου τὸ ῥώτημα, σᾶς ἀκούω πιὰ καὶ γελᾶτε. Καλέ, πῶς δὲν τὸ ξέρει ὁ Ῥωμιὸς τί ἀξίζει ὁ ἴδιος; Τὸ ξέρει καὶ τὸ παραξέρει μάλιστα. Τὸ παραξέρει, σωστό. Ἀφτὸ ἴσια ἴσια γιὰ μένα θὰ πῇ πὼς δὲν τὸ ξέρει. Δὲν τὸ ξέρει μὲ ψυχρὸ αἷμα, ἥσυχα, σοβαρά, μελετημένα. Δὲν τὸ

Digitized by Google

ξέρει δίχως νὰ βγῇ στὴ μέση καὶ τὰ φιλότιμό του. Δηλαδὴ ἔχει φιλότιμο φοβερό. Μὰ εἶναι ἄλλο πρᾶμα τὸ φιλότιμο, κι ἄλλο νὰ βλέπῃ κανεὶς καὶ νὰ ζγιάζῃ, ποὺ νὰ ποῦμε, τὴν ἀξία του· ἄλλο νἄχῃ γιὰ τὸν ἑαφτό του ἰδέα μεγάλη, κι ἄλλο νἄχῃ ἰδέα σωστή. Θέλετε καὶ τὴν ἀπόδειξη ποὺ τὸ φιλότιμο δὲ φτάνει; Ὁ φιλότιμος κάποτες σηκώνει τὴ μύτη του τόσο ἀψηλά, ποὺ θαῤῥεῖς κι ἄγγιξε πιὰ τὸν οὐρανὸ — ἢ τὰ σύννεφα. Κάποτες πάλε τόσο τὴν κατεβάζει, ποὺ λὲς κ' ἔπεσε σύσσωμος χάμου, κ' ἡ μύτη του κι ἀφτός. Ὁ Ῥωμιὸς πότε βασιλιάς, πότε ὄρνιθα βρεμένη. Καὶ γιατί κι ἀπὸ τί; Ἀπὸ ἕνα λόγο ποὺ θἀκούσῃ, ἀπὸ ἕνα τίποτις ποὺ θὰ τοῦ περάσῃ ἀπὸ τὸ κεφάλι. Τοῦ φτάνει τὸ παραμικρὸ νὰ μᾶς τὸν ἀλλάξῃ. Σημαίνει λοιπὸν πὼς ἐκεῖνος ποὺ φαντάζεται, καὶ κεῖνος ποὺ ξέρει τὴν ἀξία του, ἔχουνε ὁ καθένας ἄλλα ψυχολογικά.

Κ' ἔτσι μᾶς ἔρχεται πιὸ ἔφκολο νἀποκριθοῦμε στὸ πρῶτο μου τὸ ῥώτημα, δηλαδὴ ἂν ξέρει ὁ Ῥωμιὸς τί ἀξίζει ἡ γλώσσα ἡ δική του, τί ἀξίζουνε τὰ ῥωμαΐκα. Δὲν τὸ ξέρει. Τὸ φιλότιμό του δὲν τὸν ἄφησε νὰ τὸ μάθῃ. Δὲν τὸ σπούδασε, δὲν τὸ κατάλαβε. Πῆγε κ' εἶπε ἀμέσως τὴ γλώσσα του χυδαία. Πῆγε καὶ στοχάστηκε μιὰ γλώσσα ποὺ διόλου δὲν εἶτανε ἡ ἀρχαία, ποὺ νόμισε πὼς εἶτανε περίφημη καὶ μεγάλη, μόνο καὶ μόνο γιατὶ δὲν εἶτανε ἡ δική του, μόνο καὶ μόνο γιατὶ μὲ τὸ φιλότιμό του φοβήθηκε νὰ φανῇ ὅπως εἶναι, νὰ μιλῇ ὅπως μιλεῖ. Ἂν εἶχε ὡςτόσο ἀντὶς φιλότιμο, περηφάνια, λέω τὴν περηφάνια, ποὺ περηφάνια δὲν εἶναι, ποὺ εἶναι συναίστημα τοῦ ἑαφτοῦ του, ἀφοῦ δὲ στολίζεται κανεὶς μὲ στολίδια ξένα, παρὰ νοιώθει ποιὰ εἶναι τὰ δικά του, ἂν τόντις ἔτσι τὰ ταίριαζε μὲ τὸ νοῦ του, καὶ χυδαία καὶ πρόστυχη καὶ ξεπεσμένη νὰ εἶτανε ἡ γλώσσα του, θἄλεγε· « Πρόστυχη δὲν μπορεῖ νἄναι, μιὰ καὶ δὲν εἶμαι πρόστυχος ὁ ἴδιος. Δὲν μπορεῖ νἄναι ξεπεσμένη, μιὰ κ' ἡ ψυχή μου δὲν εἶναι. Ἀξίζω

Digitized by Google

ἐγώ· λοιπὸν ἀξίζει κι ἀφτή.» Τὸ εἴδαμε πὼς ἄλλοι λαοὶ ξέρουνε καὶ μιλοῦνε μὲ τέτοιο τρόπο.

Καὶ σᾶς παρακαλῶ, τί θὰ γινότανε τότες, ἂν τἄλεγε δηλαδὴ ἀφτὰ ποὺ λέμε ὁ Ῥωμιός; Θὰ γινότανε ποὺ ποτές, μὰ ποτέ του κανένας μήτε θὰ τὄβαζε μὲ τὸ νοῦ του νὰ τὸ δοκιμάσῃ κἄνε, νὰ τοῦ ἀλλάξῃ τὴ γλώσσα του, εἴτε ντόπιος εἴτε ξένος. Πῶς θὰ τοῦ τὴν ἀλλάζανε ἄλλοι, ἅμα δὲν τὴν ἄλλαζε πρῶτος ὁ Ῥωμιός; Πῶς δὲ θὰ τοῦ εἴχανε σέβας μεγάλο, ἅμα σεβότανε τὴ γλώσσα του πρῶτος ἀφτός; Ποιὸς θὰ τολμοῦσε, ἅμα τολμοῦσε ὁ Ῥωμιὸς νὰ δείξῃ ἄφοβα ἐκεῖνο ποὺ εἶναι κ' ἡ γλώσσα του κι ὁ ἴδιος; Ἂς τὸ ποῦμε κιόλας παστρικά· τὴν καθαρέβουσα οἱ ξένοι τὴν ξέρουνε· τὸ ξέρουνε πὼς εἶναι γλώσσα τεχνητή, μ' ἄλλα λόγια πὼς δὲν εἶναι γλώσσα· τὸ ξέρουνε πὼς ἡ καθαρέβουσα εἶναι πιὸ βάρβαρη πολὺ ἀπὸ τὴ δημοτική, ποὺ δὲν εἶναι μάλιστα βάρβαρη διόλου, ποὺ εἶναι ἡ μόνη κανονική, ποὺ εἶναι ἡ μόνη κόρη τῆς ἀρχαίας. Καιρὸς τώρα ποὺ ἡ Ἐβρώπη τὰ ξέρει ἀφτὰ καὶ τὰ λέει. Κ' ἴσως ἔτυχε γιὰ τοῦτο νὰ φέρνουνται κάποτες μερικοὶ μὲ τὸ Ῥωμιὸ σὰ νὰ εἴτανε λαὸς δίχως γλώσσα. Ἔτυχε γιὰ τοῦτο νἄχετε παράπονο μὲ τοὺς Ἄγγλους ποὺ λίγο λίγο θέλουνε, λέει, νὰ εἰσάξουνε τὴ δική τους στὰ σκολειά σας. Ἂν καλλιεργούσαμε ἀπαρχῆς τὴ μητρικὴ λαλιά μας, ἃ δείχναμε ἀληθινὴ περηφάνια, δὲ θὰ δοκίμαζε κανένας τέτοιο πρᾶμα. Βλέπει ὅμως ὁ ξένος, καλήτερις ἀπὸ τὸ Ῥωμιό, πὼς γλώσσα ἡ καθαρέβουσα δὲν εἶναι — καὶ συλλογιέται νὰ βάλῃ στὴ θέση της μιὰ ποὺ τουλάχιστο νὰ εἶναι γλώσσα.

Καὶ τὸ συμπέρασμά μου ποιὸ εἶναι; Εἶναι ποὺ οἱ δημοδασκάλοι σας καλὰ κάμανε, πολὺ καλὰ καὶ διαμαρτυρηθήκανε, τὸ συμπέρασμά μου εἶναι πὼς ἔχουνε δίκιο. Ξύπνησε μέσα τους ἡ ἀληθινὴ περηφάνια· θὰ ξυπνήσῃ μέσα μας κ' ἡ ἀγάπη τῆς ἐθνικῆς λαλιᾶς. Τὸ ῥωμαΐικο θὰ νικήσῃ, θὰ νικήσῃ κ' ἡ γλώσσα, τὸ ἕνα δὲ γίνεται χωρὶς τἄλλο. Καὶ σὲ

Digitized by Google

ποιανοῦ χέρια βρίσκεται ἡ νίκη; βρίσκεται στὰ χέρια κάθε δημοδασκάλου. Ἀφτὸς κάνει τὸ ἔθνος, ἀφοῦ ἀφτὸς διαβάζει, ἀφτὸς ξανακάνει τὸ παιδί. Τὸ συμπέρασμά μου λοιπὸν εἶναι πού οἱ ἀξιόλογοι δημοδασκάλοι σας πρέπει πολύ, μὰ πολὺ νὰ προσέχουνε, πρέπει ῥωμαΐκα νὰ μιλοῦνε στὰ παιδιά, νὰ τοὺς μεταφράζουνε τὴν καθαρέβουσα ῥωμαΐκα, στὴν κοινή μας τὴ γλώσσα, νὰ τοὺς λένε τοὺς τύπους τῆς δημοτικῆς, νὰ τοὺς δείχνουνε τὴν ὀμορφιά της, τὴ γραμματική της — καὶ τὴν ἀξία της, γιὰ νὰ καταλάβουνε κατόπι τὰ παιδιά, σὰ γίνουνε ἄντρες, καὶ τὴν ἴδια τους τὴν ἀξία.

Καὶ τότες μὴ σᾶς μέλῃ! Θὰ ξανάρθουνε πάλε τἀρχαῖα τὰ χρόνια τὰ δοξασμένα, θἄχουμε ἄλλη μιὰ φορὰ *εὐώδεα Κύπρον, Κύπρο μυρωδάτη,* γιατὶ θὰ μυρίζῃ ἐθνικὰ λουλούδια, θὰ μυρίζῃ λεφτεριά.

Δικός σας.

Digitized by Google

ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΤΟΥ 1901[1]

Παρακαλῶ πολὺ ὅσους μοῦ στείλανε γιὰ τὸ Διαγωνισμὸ τοῦ 1901, νὰ κάμουνε ἀκόμη λίγη πομονή. Ἔλαβα κάμποσα καὶ κάμποσα καλά. Τὰ διαβάζω μὲ προσοχὴ μεγάλη καὶ θὰ τὸ δοῦνε, ἅμα τοὺς τὰ γυρίσω, ἀπὸ τὰ κατεβατὰ ποὺ τοὺς ἔχω ἀπὸ πάνω ὡς κάτω σημειωμένα. Εἶναι καὶ μερικὰ ποὺ τὸ γράψιμό τους περίφημο δὲν εἶναι. Ἔπειτα, ὅλα θὰ τὰ περάσω τουλάχιστο δυὸ φορές. Τὸ λοιπὸν ὡς τὸν Ἅη Δημήτρη, σὲ τρεῖς μῆνες δηλαδή, νὰ μὴ θυμώνουνε μαζί μου, γιατὶ δὲν πιστέβω νὰ προφτάσω προτήτερα, μὲ τὶς ἄλλες δουλειὲς ποὺ ἔχω, καὶ τοὺς βεβαιώνω πὼς δὲν εἶναι λίγες. Μὰ μποροῦνε ἀπὸ τώρα ὅσοι θέλουνε νὰ μοῦ στείλουνε καινούρια γιὰ τὸν καινούριο τὸ Διαγωνισμό. Διορία ὡς τὴν πρώτη τοῦ Γεννάρη, 1902. Καὶ πάλε θὰ δοθῇ τὸ βραβεῖο καὶ θὰ γίνῃ ἕνα εἶδος λογοδοσία καὶ θὰ βγῇ ἡ προκήρυξη τὸν Ἅη Δημήτρη, τὸν ἐρχάμενο χρόνο. Οἱ ὅροι τοῦ Διαγωνισμοῦ πάντα οἱ ἴδιοι, ὅπως δημοσιεφτήκανε στ' *Αστυ*, Ἰούνιο 22 - 23, 1900[2]. Παρακαλῶ νὰ τοὺς ξαναδιαβάσουνε καὶ μάλιστα μὲ προσοχή. Ἂς μοῦ ζητήσουνε κι ἀντίτυπα· ἔχω ἀκόμη μερικά. Πρέπει πάντα νὰ εἶναι τὰ χερόγραφα γραμμένα μόνο στὸ μισὸ τὸ κατεβατό, καὶ τἄλλο τὸ μισὸ νὰ μείνῃ ἄσπρο, γιὰ νὰ βάζω ποὺ καὶ ποὺ ὁ ἴδιος ὅ τι ἔχω νὰ πῶ. Νὰ μοῦ τὰ στέλνουνε συστημένα στὸ Παρίσι· M. Jean Psichari, Directeur d'études à l'Ecole des Hautes Etudes, 16, rue Chap-

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Ἄστυ, Δεφτέρα, 2 τοῦ Ἀλωνάρη, 1901.—Πρόλ., 9.
2) Κοίτ. τώρα Ῥόδα καὶ Μῆλα, Β', 1903, σ. 307 κι ἀκ.

Digitized by Google

tal, Paris – IX. Καὶ πάντα πεζά. Ὅλα τἄλλα ὅπως τὰ εἴπαμε καὶ πέρσι.

Τώρα κ' ἕνα λόγο στοὺς φίλους τῆς δημοτικῆς, γνωστοὺς κι ἄγνωστους. Νὰ ψάξουνε λιγάκι στὴν τζεπούλα τους, νὰ μοῦ στείλουνε παράδες! Ἀφανίστηκα πιά. Καὶ μοῦ χρειάζουνται κάμποσα. Δὲν τὰ θέλω γιὰ τὸ Διαγωνισμό — τὸ μερτικό του ὁ καθένας — τὰ θέλω γιὰ νὰ δημοσιεφτοῦνε ὅσα γίνεται ἀπὸ κεῖνα ποὺ ἔλαβα ὡς τώρα. Πολλὰ ποὺ τὸ ἀξίζουνε, ἄμα τὰ διορθώσουνε μάλιστα λιγάκι, κι ἀφτὸ ἔφκολο θὰ τοὺς εἶναι. Ἔχει δηγήματα, ἔχει καὶ γραμματικές — τρεῖς γραμματικὲς μὲ τὸ συμπάθειο! Εἶναι νἀπορήσῃ κανεὶς καὶ νὰ χαρῇ συνάμα, βλέποντας μὲ πόσο πόθο, μὲ πόση ἀγάπη, μὲ πόσο θάρρος, μόλις ποὺ τοὺς δόθηκε ἡ παραμικρὴ ἀφορμή, ἀρχίσανε ὅλοι, φρέσκα φρέσκα, μὲ ὁρμὴ καινούρια, μὲ θάρρος ξανανιωμένο, νὰ πολεμοῦνε γιὰ τὴν Ἰδέα. Καλέ, δίκιο εἶχε ὁ γέρος ποὺ μοῦ ἔλεγε στὴν Πόλη ἀπὸ τὰ 1886· « Πνέμα εἶναι στὴν Ἑλλάδα, μὰ εἶναι κοιμισμένο, θέλει ξύπνησῃ[1]. » Μόνο ποὺ μᾶς λείπει ὁ παράς! Θἄτανε κρῖμα νὰ μὴν τυπωθοῦνε, νὰ πάνε χαμένα πολλὰ ποὺ διάβασα καὶ διαβάζω, ἀπὸ κεῖνα ποὺ μοῦ στείλανε. Σκοτώθηκα κιόλας νὰ τὰ διορθώσω ποὺ καὶ ποὺ, νὰ βάλω, σὰν εἴτανε ἀνάγκη, κι ἀπὸ μιὰ παρατήρησῃ δῶθε κεῖθε, μὲ τρόπο ποὺ ὁ καθένας νὰ μπορέσῃ νὰ ὠφεληθῇ, ἂν τοῦ φαίνεται σωστή. Δὲ λέω πὼς εἶναι ὅλα καλά. Ποιὸς νὰ πῇ τέτοιο λόγο; Μὰ καλὰ καὶ περίεργα βρίσκουνται ὡς καὶ σὲ κεῖνα ποὺ δὲ μοιάζει ὡς τώρα νὰ πάρουνε βραβεῖο καὶ ποὺ κάπως πρέπει νἀκουστοῦνε. Νὰ τὰ κάμῃ ὅμως κανεὶς ὅλα μαζὶ ἕναν τόμο, σὰ δύσκολο πέφτει. Μπορεῖ κ' ἴδιοι τους νὰ μὴ θέλουνε. Μήπως δὲν εἶναι Ῥωμιοί; Καὶ πότε εἴδαμε τόσῃ ὁμόνοια μεταξύ τους, ποὺ νὰ βγαίνουνε κιόλας μαζί, ὅλοι τους μ' ἕνα ξώφυλλο; Τὸ πιὸ φρόνιμο, θαρρῶ, νὰ τὰ

1) Ἔτσι τὄβαλα κατόπι στὸ Ταξίδι μου, κ. ἔκδ. β', σ. 150, κ. 251.

Digitized by Google

κάμουμε σειρὰ βιβλιαράκια, πότε μικρά, πότε μεγάλα. Βάζουμε σ' ὅλα κ' ἕναν τίτλο γενικό· «Διαγωνισμὸς γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ 1901.» Ἔπειτα, τὄνομα τοῦ καθενὸς στὸ καθένα, μὲ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου. Ἔπειτα, ὅτι τἀνοίξῃ κανείς, στὴν πρώτη πρώτη σελίδα, τὰ ὀνόματα ἐκεινῶνε ποὺ θὰ δώσουνε καὶ τὸν παρά τους γιὰ νὰ δημοσιεφτοῦνε. Κ' ἔτσι ταιριάζει, ἀφοῦ θὰ τοὺς τὸ χρωστοῦμε. Μάλιστα θὰ βάζαμε τὰ ὀνόματά τους καὶ μὲ χρυσὰ γράμματα, μὰ θὰ κόστιζε τότες πιὸ πολύ.

Ἐγὼ τώρα λέω καὶ στοῦ παρᾶ τὸ δόσιμο, κάπως νἀλλάξουμε τὰ παλαιϊκὰ τὰ συστήματα, καὶ θὰ δῆτε πὼς θὰ βγῇ σὲ καλό. Ἅμα γίνῃ λόγος γιὰ χρήματα στὴν Ἑλλάδα, θαρροῦνε ἀμέσως ὅλοι πὼς οἱ πλούσιοι μονάχα ἔχουνε, ποὺ νὰ ποῦμε, τὸ δικαίωμα νὰ δίνουνε. Σὰ δὲ δώσῃ κανεὶς τουλάχιστο ἑκατὸ φράγκα, θὰ πῇ μὲ τὸ νοῦ του πὼς δὲν ταιριάζει νὰ δώσῃ καθόλου. Ἡ ἀξιοπρέπεια, βλέπετε, τὸ φιλότιμο. Εἴδανε μόνο τοὺς πλούσιους νὰ δίνουνε, κ' οἱ φτωχοὶ δὲ θέλουνε νὰ βγοῦνε στὴ μέση, μήπως καὶ φανοῦνε μικροί. Καλέ, μὴν τὸ πιστέβετε, παιδιά, τέτοιο πρᾶμα. Τὴν καρδιὰ νὰ κοιτάζετε, ὄχι τὴν τζέπη. Ἐγὼ καὶ λίρες δέχουμαι, μὰ δέχουμαι καὶ γαζέτες. Ὅσο μπορεῖ ὁ καθένας. Ἔτσι πιὸ δημοκρατικό. Ποιὸς πολλά, ποιὸς λίγα, ὅ τι θέλει. Φτάνει, σὰν προκηρυχτοῦνε τὰ ὀνόματα, τὸν Ἅη Δημήτρη, καὶ δοθῇ τὸ βραβεῖο — ἢ τὰ βραβεῖα — νἄχουν ἕτοιμους τοὺς παράδες ὅλοι. Γιατί ἄξαφνα νὰ μὴ δώσουνε καὶ κεῖνοι ποὺ θὰ δημοσιεφτοῦνε τὰ βιβλία τους; Μὲ τέτοιο τρόπο, δουλέβει ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλονε, δουλέβει ὁ καθένας γιὰ ὅλους, ὅλοι γιὰ τὸν καθένα, ποὺ εἶναι τὸ σωστό. Καὶ τί βγαίνει στὸ τέλος; Βγαίνει ποὺ δίχως ἐγωϊσμὸ κανένα, φιλικά, μὲ ἀγάπη, δουλέβουμε ὅλοι μαζὶ γιὰ τὴν Ἰδέα.

Digitized by Google

ΑΦΙΕΡΩΜΑ Κ' ΕΠΑΙΝΟΣ[1]

Ἄς τὸ δηγηθοῦμε κι ἀφτό, ποὺ εἶναι νόστιμο.

Σὰ μοῦ ἔστειλε ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης τ' *Ἀφιέρωμα* τῆς *Ἱστορίας* του, νὰ τὸ διαβάσω, εἶπα μέσα μου· « Στάσου! Νὰ δείξουμε στοὺς φίλους μας πὼς ἐμεῖς μ' ἕναν ἔπαινο δὲν τὰ χάνουμε — καὶ νὰ τοῦ κάμω ἄλλον ἕνανε, τοῦ Ἀργύρη μας. »

Τὸν ἔκαμα, τοῦ τὸν ἔστειλα, τοῦ ἄρεσε. Ἤθελε μάλιστα καὶ καλὰ νὰ βάλῃ τὴν ἀπάντηση, τὸν *Ἔπαινό* μου δηλαδή, μαζὶ μὲ τ' *Ἀφιέρωμά* του, στὸ βιβλίο του, μαζὶ νὰ δημοσιεφτοῦνε. Ὡραῖο πρᾶμα, ἰδέα περίφημη, μάθημα γιὰ τοὺς λεγάμενους ποὺ θὰ βλέπανε πὼς ἐμεῖς κοιτάζουμε τὰ πράματα, ὄχι τὰ λόγια, πὼς μπορεῖ νὰ βρεθοῦνε στὸν κόσμο δυὸ Ῥωμιοὶ ποὺ δὲν τρώγουνται, καὶ πὼς τοὺς ἔπαινους τόσο τοὺς ἀψηφοῦμε, τόσο λίγη σημασία τοὺς δίνουμε, ποὺ λέμε κιόλας· « Ὁρίστε! Ἡ ψέφτικη μετριοφροσύνη μονάχα, ἐκείνη ποὺ ψοφᾷ γιὰ μιὰ ῥεκλάμα, ντρέπεται γιὰ ἕναν ἔπαινο. Ντρέπεται, θὰ πῇ ἔχει λαχτάρα. Ἐμεῖς πλάγι πλάγι τὰ δημοσιέβουμε — κ' ἔτσι νὰ μὴ ζουλέβεστε ἀναμεταξύ σας, νἀγαπιέστε ὅπως ἐμεῖς, καὶ σὰ νὰ μὴν εἴτανε τίποτις, μὲ τὴν καρδιὰ ξέθαῤῥη, ἁπλά, φυσικά, νἀκούσετε κ' ἕναν ἔπαινο. »

Ῥεκλάμα, ξέρει ὁ Θεὸς πὼς ὁ Ἀργύρης μας μήτε στὄνειρό του δὲν τὴ γυρέβει. Ἔχει ὅμως τόση μετριοφροσύνη, ποὺ τοῦ κάκου, δὲν μπῆκε στὸ νόημα, κι ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ μοῦ ζήτησε νὰ τὰ δημοσιέψῃ τὰ δυὸ μαζί, κατόπι δὲ θέλησε μὲ κανέναν τρόπο. Δηλαδή, θέλησε, μὰ ἔπρεπε τότες νὰ βγάλω ἀπὸ τὸ

1) Δημοσιεφτήκανε καὶ τὰ δυὸ ἄρθρα στὸ Ἄστυ, Κεριακή, 8, καὶ Δεφτέρα, 9 τοῦ Ἀλωνάρη, 1901. — Πρόλ., 10.

Digitized by Google

δικό μου τοὺς ἔπαινους ποὺ τοῦ ἔκανα. Ὡςτόσο, ἂν τοὺς ἔβγαζα, τί θὰ γινότανε ἡ πρώτη μας ἰδέα; Τί γοῦστο θὰ εἶχε κιόλας; Θύμωσα, θύμωσε, μαλλώσαμε, ξεμαλλώσαμε, τίποτα! Δὲν τὄβαζε ποὺ δὲν τὄβαζε. Τότες τοῦ ἔγραψα μιὰ μέρα· « Τὸ βάζω ἐγώ! » Μὲ τὴν ἄδειά του, ἐννοεῖται. Καὶ πειδὴς εἴμαστε φίλοι πολὺ μεγάλοι, τὸ καμαρώνω σήμερα ποὺ βγαίνουμε στὸ βιβλίο μου ἀδερφωμένοι.

Τὸ καμαρώνω καὶ γι' ἄλλους λόγους. Εἶναι ὡραῖα ὅσα λέει κι ἀξίζουνε νὰ διαβαστοῦνε, νὰ μελετηθοῦνε κιόλας. Ἔπειτα, τί νὰ σᾶς πῶ; Σὲ κεῖνα τὰ χρόνια, ἔδειχνε ὁ Ἀργύρης κουράγιο ἀρκετό, νὰ μοῦ ἀφιερώσῃ ἕνα βιβλίο. Ἂς στολίσῃ λοιπὸν τώρα καὶ τὸ δικό μου.

30 τοῦ Σταυροῦ 1901.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗΣ

Ἀγαπητέ μου Ψυχάρη,

Σὰν καταστάλαξε ὁ τόπος μας ἀπὸ τὴ φουρτούνα ποῦ τὸν πλάκωσε τώρα καὶ τρία χρόνια, ὄρεξη δὲ μοῦμνησκε μήτε γιὰ στίχους μήτε γιὰ παραμύθια[1]. Ἁμαρτία μάλιστα μοῦ φαινότανε, νὰ πονῇ ἀκόμα τὸ ἔθνος ἀπὸ τέτοια φοβερὴ συφορὰ καὶ μεῖς νὰ τὸ νανουρίζουμε μὲ τραγούδια, ἀντὶς νὰ μελετοῦμε τὸ τί πρέπει καὶ τί δὲν πρέπει νὰ γίνῃ γιὰ νὰ μὴν ξανακυλήσῃ σὲ παρόμοια ταπείνωση· ἁμαρτία νὰ παίζουμε μὲ τὴ φαντασία, ἀντὶς νὰ δουλεύουμε μὲ τὸ νοῦ. Σὰ νὰ μὴν τὸ

1) Γραφήκανε ἀφτὰ ὕστερις ἀπὸ τὰ 1897, καὶ τὸν πόλεμο ἐννοεῖ ἐδῶ.

Digitized by Google

ψυχολόγησα καὶ πολὺ καλά, θὰ μοῦ πῇς, αὐτό. Σὰ νὰ τἀλησμόνησα πῶς ἡ δουλειά, καθὼς δὲ γίνεται μὲ τἀξίνι καὶ μὲ τἀλέτρι μονάχα, ἔτσι καὶ μὲ τὴ συλλογὴ καὶ μὲ τὴ μελέτη μονάχα δὲ γίνεται, παρὰ καὶ μὲ τὴ φαντασία καὶ μὲ τὸ στίχο. Μὰ μοῦ φάνηκε τότες — πῶς νὰ σοῦ τὸ πῶ; — πῶς τὸ πρόσωπό μας δὲν εἶταν ἀκόμα γιὰ τὰ στολίδια τῆς τέχνης· πῶς τὸ σύστημά μας ζητοῦσε τονικὸ γιὰ νὰ δυναμώσῃ, ὁ νοῦς μας *Ἱστορία* γιὰ νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ νοιώσῃ τὸ τί εἶταν, τί εἶναι, καὶ τί μπορεῖ νὰ ξαναγίνῃ τὸ Ἔθνος.

Κ' ἔτσι παραιτῶ μέτρα καὶ στίχους, καὶ καταπιάνουμαι δουλειὰ ποῦ μήτε τὴν ὀνειρευούμουν ἄλλοτε· τὴν *Ἱστορία τῆς Ῥωμιοσύνης!* Μ' ἀνάλαφρη καρδιὰ τὴν ἀρχίνησα καὶ μήτε ὑποψιάστηκα, δυὸ χρόνια ἀπονύχτερες μελέτες, καὶ πάλε μήτ' ἕνας σωστὸς τόμος νὰ μὴ βγῇ, ἐκεῖ ποῦ μήτε πέντε δὲ σώνουνε.

Θὰ μὲ ῥωτήξῃς τώρα — Καὶ γιατί σοῦ τὰ λέω αὐτά; Νὰ σοῦ τὸ ξηγήσω. Ὁ καθαυτὸ λόγος εἶναι ποῦ θέλω νὰ σοῦ τὴν ἀφιερώσω αὐτὴ τὴν Ἱστορία. Κι αὐτὸς ὁ λόγος πάλε στηλώνεται σὲ μερικοὺς ἄλλους, κι ὁρίστε δυό. Ἕνας λόγος, ποῦ σοῦ ἀξίζει, ἂς εἶναι καὶ τέτοιο φτωχικὸ ἀφιέρωμα· σοῦ ἀξίζει, γιατὶ μᾶς πέταξες τὴν μπόμπα τῆς Ἀλήθειας στὴ μέση. Ξέσπασε, ἀνάλαμψε, διασκορπίστηκε, χτύπησε, τσάκισε, χάλασε. Φόβο νὰ χαλάσῃ τίποτα βαριότιμο δὲν εἶχε. Μὰ κι ὅσα τέτοια εἶχε, λὲς καὶ σὰν τἀστροπελέκι γνώριζε τὸ τί νἀγγίξῃ καὶ τί νὰ μὴν ἀγγίξῃ. Μπρούντζους, τενεκέδες, λιθάρια, σβάρνα τὰ πῆρε· ὡστόσο τὸ φαφουρὶ δὲ τὸ πείραξε.

Καὶ πῶς μποροῦσε νὰ τὰ βλάψῃ τὰ πολύτιμά μας ἐθνικὰ φυλαχτήρια ἡ Ἐπανάσταση ἐκείνη, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ φυλλοκάρδια μας τὴν ἔβγαλες τὴν κοσμοχαλάστρα τὴν Ἀλήθεια! Πιὸ ἄταχτο καὶ πιὸ ἄμαθο πρᾶμα δὲν ἄκουσα παρὰ νὰ τὴ λὲν τὴ ῥωμαϊκὴ γλώσσα *Ψυχάρικη*. Ἴσως τιμὴ γιὰ λόγου σου τοῦτο, γιὰ τὸ Ἔθνος ὅμως ὄχι, ἀφοῦ στὸ Ἔθνος ἀνήκει ἡ γλώσσα,

Digitized by Google

ἀφοῦ εἶναι ἡ μόνη του γλώσσα. Αἰῶνες κ' αἰῶνες τὴν εἴχαμε μέσα στὴν καρδιά μας κι ἀπάνω στὰ χείλη μας, κι ἀρνιούμαστε νὰ τὴ δείξουμε στὸ χαρτί. Μᾶς ἔφερε αὐτὴ ἡ ἄργητα φοβερὰ δεινά, ποῦ καιρός τους δὲν εἶναι νὰ εἰπωθοῦνε δῶ πέρα. Αὐτή μας τὴ χωριατωσύνη, αὐτὴ τὴν πρόστυχη, τὴν ἀφύσικη ντροπή μας γιὰ τὸ μεγαλήτερό μας Ἐθνικὸ χτῆμα, σηκώθηκες ὁλομόναχος καὶ τὴ βάρεσες κατακέφαλα. Γιγαντένια δουλειά, κι ὡςτόσο πρῶτος τὴν πῆρες στὰ χέρια σου μὲ τέχνη καὶ μ' ἐπιστήμη.

Εἶναι λοιπὸ νὰ σὲ σεβαστῇ ἄθρωπος καὶ νὰ σ' ἀγαπήσῃ, ποῦ ἄνοιξες τὶς καρδιές μας καὶ μᾶς περέχυσες μὲ τὸ ῥωμαϊκο τὸ φῶς. Κι ὅσοι ἀπὸ μᾶς δουλεύουμε στὸ μεγάλο σου δρόμο ἀπάνω, μὲ τί ἄλλο νὰ σοῦ φανερώσουμε τὴν ἀγάπη μας καὶ τὸ σεβασμό μας παρὰ μὲ τὰ ὅσα λάτρεψες κι ὀνειρεύτηκες, μ' ἔργα ῥωμαϊκα, ἀδύναμα θὰ πῆς κι ἀλλοίμονα βλαστάρια ἀκόμα, μὰ ποτισμένα νερὸ κρυμμένο μέσα στὸ βράχο ποῦ μᾶς τονὲ ῥάγισες μὲ τὴ Μωσαϊκή σου τὴ ῥάβδο.

Ὁ ἄλλος ὁ λόγος εἶναι ποῦ δίχως τὴ δική σου τὴν παρακίνηση, σὰν πρωτοβγῆκα στὰ τέλειωτο αὐτὸ μονοπάτι, καὶ μ' ἔπιασε ἴλιγγας τηρώντας ὀμπρός μου ἀνήφορο μὲ θεόρατους γκρεμνοὺς καὶ μὲ βαθειὲς καταβόθρες, δίχως τὰ θαῤῥετικά σου τὰ λόγια δὲ θἄφτανα μήτε ὡς τὸν πρῶτο αὐτὸ σταθμό. Ἄ θἀξιωθοῦνε τὸ φῶς κ' οἱ ἄλλοι οἱ τόμοι ἕνας Θεὸς τὸ ξέρει. Αὐτὸς ὅμως, ὁ γραμμένος ὁ τόμος, ποῦ δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ ξεγίνῃ, εἶναι δικός σου. Δικαίωμά του νὰ στολιστῇ μὲ τὄνομά σου.

Καὶ τώρα νὰ ξανάρθουμε στὸ προκείμενο.

Τὸ προκείμενο εἶναι ἡ κατάσταση ποῦ ἔγινε ἀφορμὴ αὐτῆς τῆς Ἱστορίας. Πάει νὰ πῇ, τὸ κεφάλι μας, τὸ σκαρί μας, ὁ χαραχτήρας μας.

Τὸ εἶχα στὸ νοῦ μου νὰ καταστρώσω ἐδῶ τὰ πιὸ εὐκολόπιαστα σημάδια τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τοῦ χαραχτήρα, κι ὄχι μὲ

Digitized by Google

σκοπὸ γιὰ νὰ γίνεται ὁμιλία, μὰ πάντα μὲ τὴν ἀρχικὴ τὴν ἰδέα πῶς πρέπει ὅλο νὰ τὰ λέμε, ὅλο νὰ τὰ ξετάζουμε τὰ δικά μας, καὶ καλὰ κι ἀχαμνά, ὥςπου νὰ μάθουμε τὸ τί νὰ φυλάγουμε καὶ τί νὰ πετοῦμε, μὴν τύχῃ καὶ ξαναφανοῦμε καμιὰν ὥρα στὸν κόσμο καὶ βρεθοῦμε πάλε σὰν πρῶτ' ἀνετοίμαστοι. Ξεφύτρωσε ὅμως ἄξαφνα ὁμπρός μου ἀναπάντεχη δυσκολία. Ἡ ἀμηχανία ποῦ πιάνει τὸν ἄθρωπο ὅταν κοιτώντας μὲς στὸν καθρέφτη, θέλει νὰ ἱστορήσῃ τοῦ προσώπου του τὰ σημάδια! Μ' ἄλλους λόγους, σωστὸς Ῥωμιὸς κι ὁ ἱστορητής, μ' ὅλα ἴσως τὰ Ῥωμαΐκα ψεγάδια, χωρὶς τουλάχιστο καὶ μ' ὅλα ἴσως τὰ Ῥωμαΐκα παινέδια. Τέτοια ἀνάλυση, γιὰ νἄβγῃ ἀλάθευτη, πρέπει νὰ τὴν κάμῃ ἢ ἐπιστημονικὸς νοῦς ἢ βαθιοστόχαστος ξένος· καὶ μὴν ὄντας μήτε τόνα μήτε τἄλλο, ἀναγκάστηκα νὰ παραιτηθῶ καὶ νὰ περιοριστῶ σὲ μερικὰ γενικὰ σημειώματα, ποῦ σοῦ τὰ προσφέρνω τώρα κι αὐτὰ μὲ τὴν ἐλπίδα πῶς θὰ τἀποδείξῃ κατόπι κ' ἡ Ἱστορία.

Ἂν ὑπάρχει ξένος ποῦ ἔννοιωσε τὴ φυλή μας καὶ περίγραψε, μὲ τὸ νῦ καὶ μὲ τὸ σῖγμα, μερικά μας πολὺ σοβαρὰ χαραχτηριστικά, καὶ μάλιστα θρησκευτικά, εἶναι ὁ μεγάλος ὁ Πεθερός σου, στοῦ *Ἀπόστολου Παύλου* τὴν *Ἱστορία*. Δὲν τὰ ξαναλέω ἐδῶ, ἐπειδὴ γιὰ καλὴ ἢ κακή μας τύχη τὰ Γαλλικὰ τὰ νοιώθουν οἱ δικοί μας κι ἀπὸ τὰ Ῥωμαΐκα κάτι καλήτερα, καὶ μποροῦν, ἀντὶς ἄλλα ποῦ διαβάζουν πιὸ ξένα στὸ Ἐθνικό μας τὸ ζήτημα, νὰ διαβάσουν τοῦ Ῥενὰν τὸ βιβλίο.

Κι ὡςτόσο, μέσα στὴν πλημμύρα φῶς ποῦ χύνει ὁ μακαρίτης στὴ θρησκευτική μας ψυχολογία — τὸ συνήθειο λόγου χάρη ποῦ ἀπὸ τὰ πρῶτα μας εἴχαμε νὰ πανηγυρίζουμε καὶ νἀλαλάζουμε, ἀντὶς νὰ κατανυγούμαστε καὶ νὰ ψυχοπονοῦμε, τὴν ὄρεξη νἀπλώνουμε τὰ πλουμισμένα φτερούγια μας μέσα στὰ λιόλουστά μας λημέρια, ἀντὶς νὰ πετοῦμε σὲ τρίσβαθους αἰθέρες λατρευτικῆς μελέτης, καθὼς συνηθίζουν οἱ Βορεινοί,

Digitized by Google

μοῦ φαίνεται σὰν κρῖμα ποῦ ἀψήφησε ἕνα πολὺ σημαντικό μας συστατικό, ἐκεῖ μάλιστα ποῦ λέει πῶς « ἡ Ῥωμιοσύνη δὲν εἶταν ποτέ της χριστιανικὴ στὰ γερά, μήτε εἶναι ὡς τὰ τώρα. » Ἴσως θὰ περίγραφε τὴ Ῥωμιοσύνη πιὸ τέλεια, ἂν τὄπαιρνε ἀλλιῶς τὸ ζήτημα καὶ μᾶς ἔλεγε, ὄχι πῶς εἶτανε χαλαρωμένη ἡ χριστιανική μας ἡ πίστη, μόνο πῶς ζυμώθηκε μὲ τὸν πατριωτισμό, ἢ καλήτερα τὸν *ἀντικατάστησε* τὸν πατριωτισμό, κ' ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ τόσα μεγαλουργήματα στὴν ἀρχή, γιὰ τόσες θυσίες καὶ ἡρωϊσμοὺς στὰ στερνά μας, ποῦ δὲν εἶναι νὰ πῇς μᾶς ἔλειπε βάθος πίστης, παρὰ πῶς πῆρε ἡ πίστη μας ἀλλιώτικη χρωματιά.

Ἂν καὶ θὰ μὲ βρῇς τὸ λοιπὸ σύφωνο ὅσο γιὰ τὴ διαφορὰ τῆς λατρείας ἀπ' Ἀνατολὴ σὲ Βοριά, ὅσο ὅμως γιὰ τὴ σοβαρότητα αὐτῆς τῆς λατρείας, ὅσο γιὰ τὸ βάθος της, μᾶς σώνει, θαῤῥῶ, νἀνιστορήσουμε ὄχι πιὰ Ἡράκλειους κι ἄλλους ἡρωϊκοὺς διαφεντευτάδες τῆς Χριστιανοσύνης, ὄχι Γρηγόριους καὶ Γερμανοὺς καὶ Παπαφλέσηδες, μὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Κολοκοτρώνη τὰ λόγια, σὰν εἶπε πῶς « ὁ Θεὸς ἔβαλε τὴν ὑπογραφή του στὴ λευτεριὰ τοῦ τόπου, κι ὁ Θεὸς δὲν παίρνει τὸ λόγο του πίσω. » Μπορεῖ τέτοια ψυχικὴ δυναμωσύνη νὰ μὴ βρισκότανε μέσα στὸ ῥωμαϊκο τὸ αἷμα ἀπαρχῆς (ἀγκαλὰ μήτ' αὐτὸ δὲν τὸ πιστεύω, μιὰ καὶ θυμηθῶ τοὺς ἀρίθμητούς μας Μαρτύρους), μπορεῖ τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ τοῦ τηνὲ στάξανε μέσα οἱ συφορές. Ἀδιάφορο ὅμως αὐτό· σώνει ποῦ τὴν πίστη τὴν εἶχε, καὶ στὰ γερά.

Νὰ μὲ συχωρέσῃς νὰ σοῦ θυμήσω τώρα καὶ μερικὰ λόγια τοῦ Γεροδήμου ποῦ ἔχουνε, θαῤῥῶ, κάποια συγγένεια μὲ τὸ ζήτημα·

« Ὅσοι μας εἴπαμε καὶ γράψαμε πῶς δὲν ἔχει *βάθος* ὁ Ῥωμαϊκος χαραχτήρας, πὼς τοῦ λείπει ὁ ἀληθινὸς ἐνθουσιασμός, τὸ θρησκευτικὸ ἐκεῖνο τὸ χρῶμα ποῦ ξεχωρίζει τοῦ Βορεινοῦ λαοῦ τὴν κάθε ἰδέα, τὴν κάθε ἀγάπη, καὶ πῶς γιὰ

Digitized by Google

δαῦτο καὶ *Τιμὴ* τί πάει νὰ πῇ δὲν τὸ καλονοιώθουμε, ὅμως ὅσοι τὰ ψυχολογήσαμε ὅλ' αὐτὰ δὲν τὸν ἀναλύσαμε τὸν Ἐθνικὸ χαραχτήρα καθὼς τοῦ ἄξιζε, καὶ τὸν ἀδικήσαμε. Δὲν εἶναι πῶς τοῦ λείπει ἡ δύναμη νὰ τὰ νοιώσῃ καὶ νὰ τὰ λατρέψῃ τὰ εὐγενικὰ αὐτὰ προσόντα ὁ Ῥωμιός. Δὲν εἶναι πῶς δὲν ἔχει τὸ βάθος γιὰ νὰ ῥιζώσουνε μέσα του· εἶναι ποῦ ἡ ψυχή του καταπονέθηκε ἀπὸ τὸν παντοδύναμο τὸν Ἐγωϊσμό.»

Τί βγάζεις ἀπ' ὅλ' αὐτά; Ἐγὼ βγάζω πῶς ὁ Ῥωμαΐκος ὁ λαὸς εἶναι ψυχικὰ ὀργανισμένος ἀπάνω κάτω σὰν τοὺς καλλήτερους Εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Τοῦ λείπει ὅμως ἡ *πράξη*. Μ' ἄλλους λόγους, τοὺς πέντ' ἕξη αἰῶνες ποῦ ἡ Ἐβρώπη σιγοξυπνοῦσε καὶ προετοιμαζότανε γιὰ τὰ σημερνὰ ἂς τὰ ποῦμε φῶτα, ἐμεῖς ποῦ στοὺς πιὸ προτερινοὺς αἰῶνες ζούσαμε καὶ βασιλεύαμε, τώρα κοιτούμαστε λαβωμένοι, ἀποσταμένοι, ἀπονάρκωμένοι.

Πῆρε λοιπὸν ἕνα δρόμο ὁ ἐθνικός μας ὁ χαραχτήρας, ποῦ ἂν καὶ στὸ βάθος ἀναλογεῖ μὲ τὸν Εὐρωπαϊκό, ἔχει τώρα τὰ δικά του, καὶ καλὰ καὶ κακά, κι ἄσκοπο δὲν εἶναι νὰ σημειωθοῦνε στὰ πεταχτὰ τὰ πιὸ σπουδαιότερα.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ ψεγάδια, ἂς βάλουμε πρῶτα πρῶτα τὴν ἀψηφησιά μας σὲ κάθε εἶδος Νόμο. Βάλε Ῥωμιὸ νὰ συντάξῃ Νόμο, καὶ θὰ σοῦ προλάβῃ κάθε περιστατικὸ ποῦ πρέπει νὰ προστατεύῃ αὐτὸς ὁ Νόμος. Στὴν πράξη ὅμως ἀπάνω, ἄλλος ὁ λόγος. Πῶς ὁ νόμος εἶναι ἱερὸ συφωνητικὸ ποῦ ὁ καθένας ἀνάλαβε νὰ τὸ φυλάῃ μ' ὅλους τοὺς ἄλλους, μπορεῖ αὐτὸ νὰ σοῦ τὸ ἀποδείξῃ μὲ μιὰ διατριβὴ ἢ καὶ μ' ἕνα βιβλίο. Νὰ τὴ ζυμώσῃ ὅμως αὐτὴ τὴν ἀρχὴ μέσα στὴν καθημερνή του ζωή, ὄχι πῶς δὲν τὄχει στὸ αἷμα του — τὄχει, ἀφοῦ σὲ ξένους τόπους θέλοντας καὶ μή, τονὲ σέβεται τὸ Νόμο — στὸν τόπο τοὺ ὅμως, ποῦ ὁ Νόμος δὲν πολυδουλεύει (ἄλλη μελέτη αὐτή), δὲν τὸ καλόνοιωσε ὁ Ῥωμιὸς τὸ συφωνητικό του μὲ τοὺς συντοπῖτες του. Δὲν *ἄδειασε* ἀκόμα νὰ τὸ καλονοιώσῃ.

Digitized by Google

Ἔχει ἄλλες δουλειές. Ἔχει νὰ φροντίζῃ γιὰ τὸ δικό του, ἐκεῖνο δηλαδὴ ποῦ θαῤῥεῖ πῶς εἶναι δικό του συφέρο. Μᾶς φέρνει μ' ἄλλους λόγους τὸ ψεγάδι αὐτὸ στὸν Ἐγωϊσμό, ὄχι δὰ στὸν Ἐγωϊσμὸ ποῦ ἔχει ὅλος ὁ κόσμος, μὰ μιὰ σταλίτσα ἀκόμα.

Ἄλλο ἕνα. Δὲ θέλει νὰ κοπιάζῃ ἐξὸν ἂν εἶναι γιὰ τὸν παρᾶ. Ἄφησε τὴν κούραση γιὰ ἕνα κοινὸ καλό, ποῦ τὴν τρέμει σὰ δὲν προσμένει κι αὐτὸς ὠφέλεια, καὶ πᾶρε τίποτις ἄλλο. Πᾶρε τοὺς στίχους, ποῦ δὲ γραφήκανε στὸν τόπο μας μὲ σκοπὸ νὰ ζήσῃ ὁ ποιητὴς ἀπὸ δαύτους. Ἀπὸ τὶς μυριάδες ποῦ γράφηκαν τώρα κ' ἑξῆντα χρόνια, σκύψε καὶ μάζεψε ἀπ' ὅπου θέλεις. Θὰ βρῇς ἐννιακόσους ἐνενήντα στοὺς χίλιους ἢ ἀδούλευτους στίχους, ἢ μισοδουλεμένους, ἢ δουλεμένους, μὰ δίχως τὸ στερνὸ στερνὸ *λοῦστρο*. Τί βγάζουμε καὶ μὲ τοῦτο; Πῶς δὲν πονεῖ τίποτις ἄλλο, δὲ θυσιάζεται γιὰ τίποτις ἄλλο ὁ Ῥωμιὸς παρὰ γιὰ τὸ δικό του, ἐκεῖνο δηλαδὴ ποῦ φαντάζεται πὼς εἶναι δικό του συφέρο. Μᾶς φέρνει λοιπὸν κι αὐτὸ στὴν ἴδια τὴν πηγή, στὸν Ἐγωϊσμό.

Ἄλλο. Εἶναι λογᾶς, φωνακλᾶς, σοφιστής. Θἀναλυθοῦν αὐτὰ κάμποσο στὴν ἱστορία ἀπάνω, ποῦ εἶναι καὶ προπατορικὰ ἐτοῦτα. Ἂς ἀναφερθῇ ὅμως ἕνα πρᾶμα ἐδῶ· πῶς τὶς μεγάλες τὶς φωνές, τὰ πολλὰ τὰ λόγια, καὶ τὶς ἀτέλειωτες σοφιστεῖες τὶς ἔχει πρόχειρες ὁ φταιξιάρης, καὶ πάντα ὁ φταιξιάρης. Καὶ φωνάζοντας λοιπὸν καὶ συζητώντας καὶ λογομαχώντας ὁ Ῥωμιός, ἄλλο δὲν ἔχει στὸ νοῦ του παρὰ τὸ δικό του, ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ θαῤῥεῖ πῶς εἶναι δικό του συφέρο. Κ' ἔτι καταντοῦμε πάλι στὴν ἴδια πηγὴ τοῦ Ἐγωϊσμοῦ.

Τέταρτο ψεγάδι, ποῦ ἀγαπάει, σέβεται, φοβᾶται, τρέμει, προσκυνάει, λατρεύει καὶ τέλος μιμᾶται τὰ ξένα. Σημάδι ἀλάθευτο μισοβαρβαρισμοῦ. Ἀδύνατο πρᾶμα, φίλε μου, νὰ γυρεύῃς νὰ μιμηθῇς Ἄγγλους, Γάλλους, Γερμανοὺς κι ἀρχαίους Ἕλληνες, καὶ νὰ μὴν ἔχῃς δόση ἀπὸ βαρβαρωσύνη,

Digitized by Google

τὴ βαρβαρωσύνη ποῦ βλέπει τὰ φανταχτερὰ τὰ ξένα καὶ σκιάζεται, βλέπει τὰ δικά της καὶ ντρέπεται. Μᾶς φέρνει λοιπὸν αὐτὸ τὸ ψεγάδι ἴσια κ' ἴσια στὴν πηγὴ τῆς πηγῆς, δηλαδὴ στὴν πηγὴ ποῦ μέσαθέ της κι ὁ ἴδιος ὁ Ἐγωϊσμὸς ἀναβρύζει.

Καὶ νὰ δῇς ποῦ εἶναι ἡ βαρβαρωσύνη αὐτὴ χερώτερη κι ἀπὸ τοῦ ἄγριου Ἀφρικανοῦ. Νὰ εἶσαι ἀπὸ γεννήσιο φτωχὸς κακὸ πρᾶμα, μὰ ὄχι καὶ τόσο κακὸ καθὼς ὅταν εἶσαι πλούσιος καὶ ξαναπέφτεις στὴ φτώχεια. Ἠθικὴ φτώχεια ἡ δική μας. Χέρσο χωράφι ποῦ αἰῶνες δουλευτὴς δὲν τὸ πάτησε.

Ἂς ἔρθουμε τώρα καὶ στὰ καλά μας.

Καὶ πρῶτο πρῶτο, ἡ μοναδική μας ξυπνάδα. Τίποτις, φίλε μου. Ἐμεῖς κι ὄχι ἄλλοι. Μὴν πάρῃς μιὰ καὶ μονάχη ἀχτίδα τῆς ψυχικῆς μας φωτοπλημμύρας, πᾶρε τις ὅλες μαζὶ καὶ παράβαλέ τις μ' ὅλες μαζὶ ὁποιανοῦ ἄλλου λαοῦ θέλεις. Τὸ χῶμα τὄχει, τί τὰ θές. Αὐτό μας τὸ χάρισμα γέννησε τὴν ἐφτάψυχη τὴ δύναμη ποῦ μᾶς βάσταξε μέσα σὲ τόσους καὶ τόσους κατακλυσμούς, αὐτὸ μᾶς ξηγάει μὲ τί τρόπο τὰ κατάφερε ὁ Ῥωμιὸς καὶ τὰ *κατάπιε* ὅλα ἐκεῖνα τἀνήμερα θεριά, ἀπὸ Γόθους καὶ κάτω, καὶ τἄκαμε θροφή του ἀπὸ φαρμάκι του, τέλος μὲ τί τρόπο ξαναπρόβαλε ἐκεῖ ποῦ τονὲ θάρρειε ὁ κόσμος χαμένο, καὶ σήμερα ζῇ πάλε καὶ παραζῇ μάλιστα, ἀφοῦ μεγάλο Ἀνατολικὸ ζήτημα δὲ βγαίνει στὴ μέση δίχως νἀντιλαλοῦν οἱ φωνές του μέσα στὴ σαστισμένη Εὐρώπη. Χάρισμα φυσικό, καὶ δίχως κόπο ἀποχτημένο. Μάρμαρο ἀπὸ φυσικό του ἀξετίμητο.

Μπορούσανε κάμποσα νὰ λεχτοῦν καὶ γιὰ τὴ νοικοκυροσύνη του, τὴ σπιταρχοντιά του, τὰ ἐμπορικά του χαρίσματα, τὶς θαλασσινές του ἀγάπες καὶ δόξες. Μ' ἀφίνοντάς τα, σὰν παραβλάσταρα ποῦ εἶναι ἄλλων προσόντων του, ἂς πάμε στἄλλο, τὸ πιὸ γλυκύτερο, τὸ πιὸ παρηγορητικό, τὸ πιὸ θεϊκὸ ἀπ' ὅλα, τὴ ῥωμαϊκὴ τὴν ἀγάπη, τὴν ψυχοπονεσιά, τὴν

Digitized by Google

ἀφοσίωση, μὰ συγγενικὴ εἶναι, φιλική, πατριωτική. Πίστη καὶ θρησκεία σωστή. Θρησκεία ποῦ δὲν τὸ μυρίζουμε καὶ πολὺ τὸ θύμιαμά της στὰ βορεινότερα μέρη.

Καὶ τέλος νὰ μὴν παραλείψουμε τὴν ἀγάπη τῆς ὀμορφιᾶς, τὴν ἀγάπη τῆς ἀγάπης, τὴν καλλιτεχνικὴ τὴ φλέβα, ποῦ κλαδώνεται κι ἀφτὴ ἀργυρόχρυση μέσα στάσκάλιστο, τὰδούλευτο μάρμαρο.

Σπάνιο ὑλικό, καὶ νὰ μὴ θέλῃ, λέει, νάκούσῃ σμίλι! Νὰ μὴ θέλῃ νάκούσῃ νόμο, νὰ μάθῃ κόπο, νὰ σεβαστῇ ἀλήθεια κ' ἐπιστήμη, καὶ τὸ χερώτερο, νὰ μὴ θέλῃ νὰ τιμήσῃ καὶ τὰ δικά του.

Ξολοθρεμὸς κι ἀπελπισιά, θὰ μοῦ πῇς. Τίποτις. Ὅλο τὸ ἐνάντιο μάλιστα. Θὰ τὰ δῇ μιὰ μέρα τὰ ψεγάδια του ὁ Ῥωμιὸς μὲ τὴν ἀθάνατή του ξυπνάδα. Θὰ τὰ δῇ καὶ θὰ τὰ σιχαθῇ. Σώνει ὅποιος μας τὰ νοιώθει ἀπὸ τώρα νὰ κάμῃ τὸ χρέος του.

Αὐτὸ πασκίζει νὰ κάμῃ κι αὐτὴ ἡ Ἱστορία. Ἀσήμαντη βοήθεια θὰ πῇς, μὰ εἴμαστε πολλοί, κι ὄχι ἕνας. Ἔχουμε καὶ τὰ χρόνια μπροστά μας. Ἑκατό, διακόσια, πόσα θές; Ἔτσι πρέπει νὰ τὸ βλέπουμε τὸ ζήτημα. Εἴμαστε ἔθνος, κι ὄχι ἄτομο.

Ἔτσι θὰ τὸ δοῦμε καὶ θὰ τὸ νοιώσουμε, φίλε μου, τὸ τί ἀξετίμητο θησαυρὸ γιὰ μελέτη καὶ γιὰ πρότυπο μᾶς ἔχουν κρυμμένο τὰ περασμένα μας, τὰ ῥωμαΐκα περασμένα, καὶ τί μεγάλα κληρονομήματα μᾶς ἀφῆκαν οἱ καθαυτὸ οἱ προπατόροι μας, οἱ Βυζαντινοί.

Καὶ τώρα ποῦ σὲ ζάλισα κάμποσο

Σὲ χαιρετῶ

Ὁ πιστός σου φίλος

ΑΡΓΥΡΗΣ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗΣ

Digitized by Google

Ο ΕΠΑΙΝΟΣ

Ἀργύρη μου ἀγαπημένε,

Ἴσως τὸ νομίζεις πὼς θὰ δυσκολεφτῶ νὰ σοῦ ἀπαντήσω στ' Ἀφιέρωμα τῆς Ἱστορίας σου, ὕστερις ἀπὸ τοὺς ἔπαινους ποὺ μοῦ κάνεις. Διόλου. Ἐσὺ ξέρω πὼς μ' ἀγαπᾷς. Τὶς θυμᾶσαι, φίλε μου ἐσύ, τὶς ἀτέλειωτές μας τὶς κουβέντες, σὰν ἤρθα πρόπερσι καὶ περάσαμε μαζὶ μερικὲς μέρες, ἐκεῖ κάτω, στὰ βοριανά σου, πιὸ βοριανὰ κι ἀπὸ τὰ δικά μου, καὶ πήγαμε ὧρες καὶ περπατούσαμε στὴν ἀμμουδιά σου τὴ θεόρατη, μὲ τὴ θάλασσα μπροστά μας τὴ συννεφοσκέπαστη, μὲ τὸν οὐρανὸ ποὺ λιγοστὸ τὸ φῶς του, ποὺ ἡ θωριά του πάντα σὰ λυπημένη, μὲ τὴν ἀπέραντη γύρω γύρω μας τὴ μοναξιά, μὲ τὸ χαϊδοπαράπονο τοῦ κυματιοῦ στάκρογιάλι, μὲ τὰ θαλασσοπούλια ποὺ μεριὰ μεριὰ σωριαζόντανε στὸν ἄμμο κ' ἔπειτα τραβούσανε πρὸς τάνοιχτά, μ' ἕναν ἀναστεναγμὸ καὶ μεῖς στὴν ψυχή μας μέσα, μ' ἕναν ἀλάλητο καημὸ καὶ μ' ἕνα δάκρι, γιατὶ συλλογιόμεστα τὴν Ἑλλάδα, συλλογιόμεστα τὴ Ῥωμιοσύνη, καὶ σοῦ εἶπα τότες τὴν καρδιά μου ὅλη, καὶ σὰ φίλοι ποὺ εἴμαστε ἀγαπημένοι, σοῦ φανέρωσα τὸν πόθο μου τὸν κρύφιο, τῆς ζωῆς μου τἀπόβαθα, τὴν παρηγοριὰ καὶ τὴν πίκρα μου, τὴ χαρά μου καὶ τἀγιάτρεφτό μου τὸ σεκλέτι καὶ τὴν Ἰδέα ποὺ μ' ὁδηγᾷ, περπατώντας μαζί σου στὴν ἀμμουδιά σου ἐκείνηνε τὴ θεόρατη, καὶ μπροστά μας ἡ θάλασσα[1].

Παράξενο διόλου δὲν εἶναι νὰ μ' ἀγαπᾷς τὸ λοιπὸν καὶ νὰ μοῦ κάνῃς κιόλας τόσους ἔπαινους. Μὰ καὶ τέτοιος φίλος μου νὰ μὴν εἴσουνε, πάλε θὰ σοῦ ἔλεγα, δίχως τὰ γνωστὰ τὰ τσακίσματα ἐκεινῶνε ἴσια ἴσια ποὺ ψοφοῦνε γιὰ ἕναν ἔπαινο, γιὰ μιὰ ῥεκλάμα, θὰ σοῦ ἔλεγα πὼς καλὰ κάνεις καὶ μὲ παι-

1) Καθότανε τότες ὁ Ἀργύρης, κοντὰ στὸ Λιβερπούλι, σ' ἕνα μέρος ποὺ τὸ λένε Waterloo καὶ ποὺ προσπάθησα ἴσια ἴσια νὰ τὸ περιγράψω ἐδῶ.

Digitized by Google

νᾷς. Ἔχεις μάλιστα καὶ δίκιο. Ἀφοῦ γράφω τὴ δημοτική, μοῦ πρέπει ἔπαινος. Πᾶρε ἄξαφνα κανέναν ποιητὴ ἢ καὶ κανέναν πεζογράφο ποὺ, ἂς ὑποθέσουμε, ἀξία μεγάλη δὲν ἔχουνε οἱ στίχοι του ἢ τὰ πεζά του, μὰ ποὺ γράφει τὴ δημοτική. Ἔπαινο θέλει ὁ ἄθρωπος, ἂν ὄχι γιὰ τὴν ποίησή του, ἂν ὄχι γιὰ τὰ πεζά του, πάντα ὅμως γιὰ τὴν ὀρθή του κρίση, καὶ κρίση ὀρθὴ μπορεῖ νἄναι μεγαλήτερος θησαβρὸς ἀπὸ πεζὰ κι ἀπὸ ποίηση.

Ὀρθὴ κρίση θὰ δείξῃ πὼς ἔχει ἀφτὸς ποὺ λέμε, μόνο μὲ τὸ νὰ κατάλαβε πὼς χρέος του εἶτανε νὰ γράφῃ τὴ δημοτική, γιατὶ ἀφτὸς συλλογίστηκε τὴν Ἑλλάδα, συλλογίστηκε τὸ λαό, συλλογίστηκε τὸ Ἔθνος. Κ' ἔτσι ἔπαινος τοῦ χρειάζεται. Ἕνας ὅμως ποὺ γράφει καθαρέβουσα, πρῶτα πρῶτα καὶ μόνο γι' ἀφτό του τὸ κάμωμα, πρέπει νὰ τὸν κατηγορήσῃς. Ἔπειτα βλέπουμε.

Πολὺ σωστὸς τὸ λοιπὸν ὁ ἔπαινός σου γιὰ μένα. Μὰ θέλω τώρα, τί θαῤῥεῖς; Θέλω νὰ σὲ παινέσω καὶ γὼ γι' ἀφτὸ ποὺ ἔκαμες, δηλαδὴ ποὺ μὲ παίνεσες. Καὶ πῶς καὶ γιατί τάχα νὰ σὲ παινέσω γιὰ δάφτο; Θὰ σὲ παινέσω, γιατὶ μοῦ φαίνεσαι σὰν εἶδος ἥρωας, σὰ Ῥωμιὸς ἀνύπαρχτος, ἀπὸ κείνους τοὺς Ῥωμιούς, ποὺ τοὺς ὀνειρέβεται κανεὶς καὶ λέει πὼς δὲ θὰ τἀξιωθῇ ποτέ του νὰ τοὺς καμαρώσῃ στἀλήθεια, πὼς τέτοιοι Ῥωμιοὶ δὲ γίνουνται στὴ Ῥωμιοσύνη. Ἐσύ, φίλε μου, ἔπαινο μοῦ κάνεις ἐμένα. Στὴ ζωή σου, ξέρεις Ῥωμιὸ ποὺ νὰ παινέσῃ ἄλλονε; Ὄχι. Καὶ τί θὰ πῇ ἀφτό; Θὰ πῇ πὼς ὁ Ῥωμιὸς παινᾷ μόνο καὶ μόνο τὸν ἑαφτό του.

Μάλιστα! Καὶ σὰ σωπαίνει, παινιέται ὁ Ῥωμιός. Παινιέται, φτάνει ποὺ δὲν παινᾷ τὸν ἄλλονε τὸ Ῥωμιό, τὸ γειτονά του. Πῶς σοῦ φαίνεται ψυχολογημένο ἀφτὸ ποὺ σοῦ λέω; Σὰ νἄναι σωστό. Οἱ ψωριάρηδες λοιπὸν κ' οἱ ψεφτολεβέντηδες ποὺ καμώνουνται τάχα πὼς δὲν τοὺς μέλει, πὼς δὲν τὸ καταδέχουνται μάλιστα νὰ σὲ παινέσουνε, δὲ θὰ πῇ πὼς

Digitized by Google

δὲν τὸ καταδέχουνται μὲ τἀλήθεια, θὰ πῇ πὼς ζουλέβουνε καὶ μέσα τους βράζουνε. Καὶ κοίταξε τώρα ὡς ποῦ τὸ πάνε. Φτάνει νἄχῃ τὴν ἀνάγκη σου, κι ὁ ψεφτολεβέντης μας σὲ κολακέβει, μιὰ χαρά. Σὲ κολακέβει, ναί! δὲ σὲ παινᾷ ὅμως.

Θὰ παρατήρησες κι ἄλλο ἕνα, ἐσὺ ποὺ παρατηρεῖς. Σὰ γράψῃς ἄρθρο, σὰ βγάλῃς βιβλιοκρισία καὶ μοῦ παινέσῃς τρεῖς τέσσερεις μαζί, μὰ σὰ μοῦ τοὺς παινέσῃς ἔτσι στὰ γερά, ὅσο χοντρὰ θέλεις, τί θὰ τρέξῃ; Ἀπὸ τοὺς τέσσερεις ἀφτοὺς κανένας δὲ θὰ προσέξῃ στὸν ἔπαινο ποὺ τοῦ κάνεις τοῦ ἴδιου, θὰ προσέξῃ στὸν ἔπαινο ποὺ κάνεις τοῦ ἀλλουνοῦ, κι ἀμέσως πάει τὸ κέφι! Θὰ χαιρόταν πολὺ περισσότερο, νὰ μὴν ἔλεγες λόγο γι' ἀφτόνε, καὶ νὰ τοῦ συγύριζες στὰ γεμάτα τοὺς ἄλλους τοὺς τρεῖς. Δὲν τὸ εἴπαμε; Ῥίξε τὸ γείτονα χάμου· ἀνεβαίνω τότες καὶ φαίνουμαι Ἐγώ.

Καὶ νὰ δῇς πὼς τὸ μεγαλήτερο κακὸ τῆς Ῥωμιοσύνης εἶναι ἀφτή, πῶς νὰ τὴν ποῦμε; ἡ ἀπαινεσιά! Δὲν μπορεῖ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ παινέσῃ ὁ Ῥωμιός. Τὸν ἑαφτό του, ναί, τοὺς ἄλλους ποτές. Κ' ἔτσι τονὲ βλέπεις ποὺ εἶναι συνάμα περήφανος καὶ ταπεινούτσικος. Κ' ἴσως γιὰ τοῦτο δὲν ἔχουμε ἀκόμα φιλολογία!

Μὰ τί σοῦ τὰ λέω ἐσένα, ποὺ μοῦ τὸν ἔχεις ψυχολογημένο τόσο νόστιμα καὶ τόσο κατάβαθα τὸ Ῥωμιό, ἐκεῖ ποὺ γράφεις πολὺ ὄμορφα πὼς νὰ μιμιέται κανεὶς τὰ ξένα εἶναι «σημάδι ἀλάθεφτο μισοβαρβαρισμοῦ;» Καὶ σωστοῦ βαρβαρισμοῦ, μπορεῖς νὰ πῇς ἀκόμα.

Ὁ περήφανος ὁ Ῥωμιὸς τοὺς φοβᾶται τοὺς ξένους τρομερά, τοὺς ντρέπεται, μὰ θέλει καὶ νὰ φαντάξῃ μπροστά τους. Θὰ κάμῃ λοιπὸν ἀφτὸς τὸν πολιτισμένο, θἀφήσῃ ὅμως τὸν ξένο νὰ καταλάβῃ πὼς οἱ ἄλλοι Ῥωμιοί, πὼς οἱ δικοί του ὅλοι πολιτισμένοι δὲν εἶναι. Γιὰ τὴν ἴδια τὴν αἰτία, δὲ θὰ τολμήσῃ, μπροστὰ στὸν ξένο, νὰ παινέσῃ, λόγου χάρη, τὰ φιλολογικά του. Θὰ πῇ μάλιστα πὼς φιλολογία ποὺ νἀξίζῃ

Digitized by Google

δὲν ἔχουμε. Κ' ἔτσι δὲ θὰ φανῇ ποτὲς πὼς ἔχουμε, κι ὁ ξένος θὰ τὸ πῇ κι ἀφτὸς πὼς δὲν ἔχουμε. Τί τοῦ μέλει, ἀφοῦ ὁ Ῥωμιὸς κατηγορεῖ ἀπατός του τὰ δικά του; Κατηγορώντας ὅμως τοὺς ἄλλους, βγαίνει τὸ κάτω κάτω πὼς κατηγόρησε τὸ ἔθνος του, κατηγόρησε καὶ τὸν ἑαφτό του, ἴσια ἴσια δηλαδὴ ἀφτὸ ποὺ δὲ θέλει.

Τί λέγαμε; Ἀπὸ τὴν ἀπαινεσιά του δὲν μπόρεσε νὰ κάμῃ φιλολογία.

Οἱ ἄλλοι τώρα οἱ λαοί, τῆς Ἑβρώπης τουλάχιστο οἱ λαοί, ἔτσι δὲ χαντακώνουνται. Τὸ τί καλὸ ἔχουνε τὸ ξέρουνε λαμπρά, τὸ καμαρώνουνε, καμαρώνουνε ὡς καὶ τὰ μικρά τους τὰ στολιδούλια, καὶ σὲ κάνουνε καὶ σένα, τὸν ξένο, νὰ τὰ καμαρώσῃς. Μερικοὶ Γερμανοὶ μάλιστα εἶναι περίφημοι σ' ἀφτὴ ἀπάνω τὴν τέχνη, καὶ δὲν τὸ λέω διόλου νὰ τοὺς πειράξω, παρὰ γιὰ νὰ δείξω στοὺς δικούς μας πῶς φέρνεται ὁ κόσμος ἀλλοῦ. Μᾶς ἔτυχε, λόγου χάρη, κάποτες ἐδῶ στὰ Παρίσια, νὰ γράψουμε βιβλιοκρισία γιὰ κανένα βιβλίο γερμανικό, τῆς ἐπιστήμης βιβλίο δηλαδή — γιατὶ φιλολογικὰ ποὺ λέμε, πολλὰ γιὰ τὴν ὥρα δὲν ἔχουνε — βιβλίο βγαλμένο τὸ λοιπὸν κι ἀπὸ ἀναγνωρισμένους πιά, σπουδαίους σοφούς· μᾶς ἔτυχε καὶ νὰ ποῦμε πὼς ἔχει λαθάκια κάμποσα, μᾶς ἔτυχε νὰ τὰ δείξουμε κιόλας, καὶ νὰ δείξουμε ποῦ καὶ πῶς καὶ σὲ τί κουτσαίνει καὶ στραβοπατᾷ ἡ μέθοδο κ' ἡ ἐπιστήμη, μὰ νὰ τὰ ποῦμε δὰ ὄχι ἀπὸ πεῖσμα, ὄχι τάχα ἐπειδὴ κ' εἶναι Γερμανοί, γιατὶ θᾶτανε παιδιακήσιο, νὰ τὰ ποῦμε ὅμως, γιατὶ βρήκαμε τὰ λάθια, καὶ μᾶς φαίνεται πὼς ἂν τὰ διορθώσουμε, θᾶναι ὅλος ὁ κόσμος κερδεμένος.

Νὰ δῇς ἐσύ, φίλε μου, πὼς τὸ παίρνουνε. «Ναί, λέει, μπορεῖ νᾶχῃ καὶ κάτι ψεγαδάκια. Μὰ τὸ βιβλίο, εἶναι ποὺ εἶναι, βάσιμο πιά· θεμέλιο καινούριο στὴν ἐπιστήμη» ἢ «Τᾶρθρο του ἐκεῖνο ὁ τάδες γιὰ τὸν τάδε τὸ δικό μας, τὄγραψε ἀπὸ πίκρα, κέφι δὲν εἶχε, φαίνεται, τὴ μέρα ποὺ τὸ

Digitized by Google

σκάρωσε. » Τέτοια. Καὶ γιὰ τὰ λάθια ποὺ ἀράδιασες, ἂς εἶσουνε καὶ πικραμένος καὶ χολωμένος κι ὅ τι ἄλλο θέλεις, γιὰ τὴν οὐσία, γιὰ τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς, μήτε μιλιά!

Δὲν τὸ κάνουνε ἀφτὸ μερικοὶ Γερμανοὶ μὲ Γάλλους μονάχα, παρὰ καὶ μὲ τοὺς Ὀλλαντέζους καὶ μὲ τοὺς Ἐγγλέζους, κι ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ καταλάβῃς πόσο καὶ τί δυνατὰ βαστιοῦνται ἀνάμεσά τους. Μὰ τὸ κάνουνε κ' οἱ Ὀλλαντέζοι μὲ τοὺς Γερμανούς. Ὁ ἀνόητος ὅμως ὁ Ῥωμιὸς πάει στὴν Ἑβρώπη. Ἐπειδὴ στὸν τόπο του δὲν τολμᾷ νὰ σὲ παινέσῃ, ἀκόμη λιγώτερο θὰ τολμήσῃ σὲ ξένο τόπο, μὴν τύχῃ καὶ θαῤῥέψῃ ὁ ξένος πὼς δὲ νοιώθει ὁ Ῥωμιός, γιατὶ ἀπαρχῆς τὸ νομίζει πὼς ὁ ξένος θἄχῃ πολὺ ἀχαμνὴ γνώμη γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως θαῤῥεῖ πὼς πρέπει νἄχῃ κι ὁ ἴδιος μὲ τοὺς ξένους. Φιλότιμο πάντα. Κι ἀπὸ φιλότιμο πάντα, διὲς τώρα τί περίεργο! θἀκούσῃ τὸν ξένο νὰ τοῦ κατηγορήσῃ ἕνα δικό του καὶ θὰ τὰ πιῇ τὰ λόγια του νεράκι. Θὰ σκύψῃ τὸ κεφάλι ταπεινούτσικα. Ἂν τονὲ ῥωτήσῃ ὁ ξένος σὰν τί στοχάζεται γιὰ τὸ τάδε ποίημα τοῦ τάδε του πατριώτη, θὰ κοιτάξῃ πρῶτα τὸν ξένο στὰ μάτια, νὰ μάθῃ καὶ νὰ τοῦ ἀποδῇ μὲ τί τρόπο, μὲ τί νόημα ῥωτᾷ, κι ἅμα καταλάβῃ πὼς ὁ ξένος τὸ ξέρει ἀφτὸ τὸ βιβλίο καὶ πὼς δὲν τοῦ πολυάρεσε, δὲν τοῦ πολυαρέσει πιὰ καὶ τοῦ Ῥωμιοῦ, ἀκόμη κι ἂν τοῦ ἀρέσει, γιατὶ θὰ τὸ κρύψῃ. Πάντα θὰ νομίσῃ πὼς ὁ ξένος ξέρει καλήτερα. Κι ὡςτόσο ἂν ὁ ξένος δὲν τοῦ παινέσῃ ἐκεινοῦ τὰ ντόπια του, τὰ ῥωμαϊκά του, ἃ δὲν τοῦ παινέσῃ τοὺς στίχους του καὶ τὶς γραφές του, μέσα του θὰ πῇ ὁ Ῥωμιὸς πὼς ὁ ξένος δὲ νοιώθει.

Μέσα του θὰ τὸ πῇ, καὶ πολὺ σιγὰ μάλιστα καὶ μὲ φόβο, γιατὶ ἀπὸ τὴν ἀπαινεσιά του ποὺ εἴπαμε, καταντᾷ κάποτες καὶ σ' ἀφτὸ τὸ περίεργο τὸ σημεῖο, νὰ πιστέβῃ δηλαδὴ πὼς ὁ ἴδιος κάλπικο παρὰ δὲν ἀξίζει. Παράξενο ψυχολογικό, κι ὅμως θαῤῥῶ πὼς ἔτσι εἶναι, γιατὶ κοίταξε τώρα τί τρέχει· τὸ

Digitized by Google

φιλότιμό του τὸ πολὺ τὸν τρελλαίνει, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ γυρέβει κάτι νὰ φανῇ μπροστὰ στὸν ξένο. Τὸ φιλότιμό του πάλε, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μεριά, τὸν κάνει καὶ πιστέβει πὼς ὁ ξένος τὸν ἔχει γιὰ πέταμα. Ἀμέ, μήπως καὶ δὲν εἶναι ὁ ξένος Θεός; Γιὰ νὰ φανῇ καὶ τοῦ λόγου του πὼς εἶναι Θεός, γιὰ νὰ δείξῃ πὼς κατάλαβε, γιὰ νὰ φανῇ πὼς εἶναι κι ἀφτὸς ἕνα σόϊ μὲ τὸν ξένο, πὼς βλέπει μὲ τοῦ ξένου τὰ μάτια, ποὺ τἄχει γιὰ θεήσια, παίρνει πιὰ γιὰ τὸν ἑαφτό του ἰδέα πολὺ ἄσκημη, ἀκόμη πιὸ ἄσκημη, ἐννοεῖται, γιὰ τοὺς συντοπῖτες του. Καὶ καλὰ ποὺ τὴν παίρνει πιὸ ἄσκημη, ἀφοῦ μ' ἀφτὸ μονάχα παρηγοριέται καὶ ξαναχαμαρώνει. Κούκλα σωστή. Δική του κρίση δὲν ἔχει, μήτε δύναμη δική του, μήτε δική του ψυχή. Τὰ χάνει ἀμέσως. Ἔπειτα γυρίζει στὴν Ἑλλάδα καὶ περνᾷ τὸ ξόανο γιὰ πολιτισμένος.

Τέτοια, φίλε μου, τὰ ψυχολογικὰ τῆς Ῥωμιοσύνης καὶ μᾶς τὰ ξεδιάλισες περίφημα στ' *Ἀφιέρωμά* σου. Τὴ μέρα ποὺ ὁ Ῥωμιὸς θὰ βρῇ γιατρικὸ γιὰ τὴν ἀπαινεσιά του, γιατρέφτηκε πιὰ κι ὁ ἐγωϊσμός του. Τὴ μέρα ποὺ θὰ μάθῃ νὰ παινᾷ, θὰ παινιέται κι ὁ ἴδιος λιγώτερο κ' ἔτσι θὰ προκόψῃ, δὲν μπορεῖ. Πολὺ καλὸ θὰ τοῦ κάνῃ καὶ στὸν ξένο μπροστά, γιατὶ σὰν τονὲ ῥωτήσῃ ὁ ξένος, λόγου χάρη, πῶς τοῦ φαίνεται τὸ τάδε βιβλίο ποὺ γράφηκε στὴν Ἑλλάδα, καὶ δὲν κοιτάξῃ πρῶτα ὁ Ῥωμιὸς τὸν ξένο στὸ πρόσωπο, μὰ τὸ στοχαστῇ τὸ πρᾶμα κι ἀποκριθῇ μὲ κρίση καὶ μὲ σκέψη, καὶ παινέσῃ τοῦ συντοπίτη του τὸ βιβλίο κι ἀποξεχάσῃ τὸν ἑαφτό του, ὁ ἑαφτός του, ποὺ λέμε, τὸ ἐγώ του θὰ ὠφεληθῇ, ἐκεῖ ποὺ δὲν τὸ προσμένει ὁ Ῥωμιός, γιατὶ ὁ ξένος τότες θὰ δῇ πὼς ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ἄθρωπο ποὺ ξέρει καὶ μιλᾷ, ξέρει καὶ συλλογιέται, ξέρει τὰ δικά του τί ἀξίζουνε, καὶ τότες σέβεται πιώτερο καὶ τὴ Ῥωμιοσύνη καὶ τὸ Ῥωμιὸ τὸν ἴδιο ποὺ τοῦ τὰ λέει.

Πολὺ πιὸ φρόνιμα κάνεις λοιπὸν ἐσύ, Ἀργύρη μου, ποὺ μὲ

Digitized by Google

παινᾷς ἐμένα, καὶ καλὸ καὶ σωστὸ πρᾶμα εἶναι νὰ παινιούμαστε ἀναμεταξύ μας, ποὺ τἀξίζουμε ὅλοι μας ὅσοι γράφουμε τὴ δημοτική, ὅσοι θέλουμε νὰ κάνουμε τὴν Ἑλλάδα μεγάλη. Ὁ ἔπαινος θὰ μᾶς ἀνοίξῃ τὰ μάτια, κι ἀντὶς νὰ βλέπουμε μόνο τὸν ἑαφτό μας, θὰ βλέπουμε καὶ τοὺς ἄλλους, δηλαδὴ θὰ βλέπουμε καὶ τὸ ἔθνος.

Εἶναι καὶ γλυκὸ πρᾶμα, κάποτες μάλιστα πολὺ συφέρνει ὁ ἔπαινος καὶ μοιάζει σὰ νᾶχῃ καὶ τὴ διπλωματία του, ὅταν παινέσῃς ἄξαφνα ἕνανε ποὺ εἶναι κι ἀντίπαλός σου, ποὺ κάθε τόσο σοῦ βγάζει ἰδέες ὅλους διόλου ἀντίθετες ἀπὸ τὶς δικές σου. Ἕνας μου φίλος δάσκαλος, λόγου χάρη, στὸν πρόλογο ἑνὸς βιβλίου του μοῦ κάνει ἄπειρους ἔπαινους. Καὶ φαντάσου πὼς δὲν τὸ κατώρθωσα ποτέ μου νὰ τοῦ κάμω μήτε μισό.

Φίλε μου, μᾶς ἀπόμεινε τουλάχιστο μιὰ παρηγοριά, σὲ μᾶς ποὺ τὸ βλέπουμε καὶ τὸ λυπούμαστε συνάμα, πὼς ὁ Ῥωμιὸς δὲν ἀγαπᾷ τὸν ἔπαινο, γιὰ τοὺς ἄλλους δηλαδή. Ἔλα κι ἀφτὸ νὰ τὸ ξετάσουμε λιγάκι καὶ νὰ δοῦμε μαθές, τί εἶδος παρηγοριὰ εἶναι ποὺ σοῦ λέω. Πολὺ ὡραῖα τὸ γράφεις, στ' *Ἀφιέρωμά* σου, πὼς τὸ κακὸ τοῦ κακοῦ, *ἡ πηγὴ τῆς πηγῆς*, Ἀργύρη μου, εἶναι ὁ ἐγωϊσμός. Ναί! τὸ πρῶτο καὶ τὸ μεγαλήτερο ψεγάδι τοῦ Ῥωμιοῦ τέτοιο ὄνομα ἔχει. Ἂς τὸ ποῦμε ὅμως φιλοδοξία ἀφτὸ ποὺ τὸ λὲς ἐσὺ ἐγωϊσμό, φιλοδοξία ἢ φιλότιμο, μὲ τὰ κακά, μὰ καὶ μὲ τὰ καλὰ ποὺ φέρνει, καὶ τότες πιὰ βλέπουμε πὼς ἔτσι πάντα εἴτανε, ὡς καὶ στὴν ἀρχαία τὴν Ἑλλάδα, καὶ δὲ λέω πὼς ἀφτὸ πρέπει νὰ μᾶς παρηγορήσῃ, λέω πιὸ φρόνιμα πὼς μπορεῖ νὰ μᾶς κάμῃ νἄρθουμε στὸ νοῦ μας, νὰ συλλογιστοῦμε καὶ μερικὰ πράματα, μερικὰ νὰ μάθουμε, κάποτες κιόλας νὰ μᾶς διασκεδάσῃ τὸ μάθημα, γιατὶ πάντα θὰ διασκεδάσῃς, ἅμα ψυχολογήσῃς.

Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληιάδεω Ἀχιλῆος,

λέει ὁ πρῶτος στίχος τῆς Ἰλιάδας.

Digitized by Google

Σκολιάζει λοιπὸν τὸ στίχο ἕνας παλιὸς καὶ ῥωτᾷ πολὺ ἀνταρεμένος· « Ζητοῦσι διὰ τί ἀπὸ τῆς μήνιδος ἤρξατο, οὕτω δυσφήμου ὀνόματος », καὶ σοῦ ἀραδιάζει λογιῶ λογιῶνε πράματα, γιὰ νὰ σοῦ ξηγήση γιατὶ ἄρχισε ἀπὸ τὴ *μῆνιν* τάχατις. Σὰ δάσκαλος μοῦ φαίνεται ὁ σκολιαστής μας ἀφτός, κι ἀλήθεια ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ παραδίνουνε τὸν Ὅμηρο, δὲν πιστέβω στὴν Ἑλλάδα, μὰ μήτε καὶ στὴν Ἑβρώπη, νὰ παρατήρησε κανένας πὼς τὸ πρῶτο ποίημα τὸ ἑλληνικὸ ἀρχίζει μὲ πρώτη πρώτη λέξη· ὁ *Θυμός*, πιὸ σωστὰ μάλιστα, τὸ *πεῖσμα*, γιατὶ ἀφτὸ θὰ πῇ *μῆνις*. Θαῤῥῶ πὼς ἔχει κάποιο νόημα, φίλε μου, νὰρχίζῃ μὲ τέτοια λόγια ἡ Ἰλιάδα μας. Σὲ παρακαλῶ, γιατί θυμώνει ἄραγες ὁ Ἀχιλλέας; Θυμώνει ἀπὸ φιλότιμο — κ' ἔτσι, μὲ τὸ φιλότιμο, ἀρχινᾶνε τὰ φιλολογικά μας.

Θὰ μοῦ πῇς μάλιστα πὼς ὁ Ἀχιλλέας, τὴν ὥρα ποὺ θύμωσε, διόλου δὲ θύμωσε ἀπὸ τὴν ἀγάπη ποὺ εἶχε γιὰ τὴ Ῥωμιοσύνη, ἀπὸ πατριωτισμὸ δὲ θύμωσε, διόλου δὲ στοχάστηκε τὸ *ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης* τοῦ Ὅμηρου, τοῦ μπαμπᾶ του, παρὰ θύμωσε ἀπὸ φιλότιμο καὶ μόνο. Λυπητερὸ κι ἀφτό. Σὰν εἶναι Ὅμηρος νὰ μᾶς δηγηθῇ τὸ θυμὸ καὶ τὸ πεῖσμα τοῦ Ἀχιλλέα, νὰ μᾶς ῥαψῳδιάση τὰ ἱστορικά του, καλά! Μὰ σὰ δὲν εἶναι;

Τὸ φιλότιμο φταίει ποὺ στὴν ἀρχαία τὴν Ἑλλάδα κάθε πολιτεία ἔχει νόμους δικούς της, κάθε χώρα κυβέρνηση δική της, δικά της ἀρχοντάτα. Καὶ σὲ κάθε πολιτεία καὶ σὲ κάθε χώρα, μπορεῖ νὰ πῇς πὼς τὸ φιλότιμο ἔφαγε τὸν κυβερνήτη. Κ' ἔτσι δὲν ἔγινε ποτὲς ἡ ἀρχαία ἡ Ἑλλάδα ἔθνος ἕνα καὶ δυνατό. « Μῆνιν ἄειδε, θεά! » Μαλλώνανε οἱ πολιτεῖες, μαλλώνανε οἱ χῶρες ἀναμεταξύ τους καὶ καταστράφηκε ἡ Ἑλλάδα, καὶ σκλάβα του τὴν ἔκαμε ὁ Ῥωμαῖος, ποὺ ἀπὸ τέτοια φιλότιμα δὲν ἤξερε, γιατὶ κοίταζε πρῶτα τὴ δουλειά του.

Ἤρθες ἐσὺ τώρα, Ἀργύρη μου ἀγαπημένε, κ' ἔπαινο σοῦ

Digitized by Google

χρωστᾷ ἡ Ῥωμιοσύνη ἀλάκαιρη γιὰ τοῦτο μόνο, ἃ δὲν εἴτανε κι ἄλλα, ποὺ ἦρθες δηλαδὴ καὶ μᾶς ἔδειξες, στὴν Ἱστορία σου, πὼς τὸ κακὸ ἐκεῖνο τὸ μεγάλο, τὸν *πολυεθνισμὸ* καὶ τὸν *ἀνεθνισμὸ* τῆς ἀρχαίας τῆς Ἑλλάδας, πὼς τὴν ἀῤῥώστια της τὴν τρομερώτερη, τῆς ἔδωκε πιὰ δρόμο ἡ Ἑλλάδα ἡ σημερνή, ἃς εἶναι καλὰ τὸ Βυζάντιο, ἃς εἶναι καλὰ κ'οἱ Ῥωμαῖοι, ποὺ ἀπ' ἀφτοὺς τὸ μάθανε οἱ Ἕλληνες νὰ βαστιοῦνται ἀνάμεσά τους, νὰ γίνουν ἕνας λαός, καὶ πὼς ὅλοι τώρα θέλουνε μαζὶ νὰ κάμουν ἕνα ἔθνος, ἕνα ποὺ νὰ βγῇ πιὸ δυνατὸ κατόπι. Ἀπόδειξη πὼς τὸ θέλουνε, καὶ τὰ τελεφταῖα τώρα τώρα ποὺ εἴδαμε γιὰ τὴν Κρήτη, ἀφοῦ γι' ἀφτήνε σηκώθηκε ἡ Ἑλλάδα στὸ ποδάρι. Ἀπόδειξη ποὺ ἡ Κρήτη, καὶ σήμερις ἀκόμη, τὴν ἕνωση θέλει.

Γειά σου, χρυσέ μου, ποὺ βλέπεις τὰ ψεγάδια, μὰ ποὺ μᾶς λὲς καὶ τὰ παινέδια μας. Καὶ πῶς μᾶς τὰ λές! Καὶ μὲ τί γλώσσα τρεχάμενη σὰν τὸ κρουσταλλένιο τὸ νερό! Τί ὕφος ποὺ τὸ ταίρι του δὲν ἔχει, ἁπλὸ καὶ καθάριο, ἥσυχο κι ὄμορφο, καὶ γιομάτο χρώματα, καὶ μὲ τὴ θωριὰ ἐκείνη τὴν ἀλάλητη τοὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδας! Καὶ μὲ τί καρδιὰ τρυφερὴ ποὺ μᾶς τὰ λὲς καὶ πῶς ξέρεις καὶ μᾶς τὰ φέρνεις, καὶ μᾶς ἔχεις μέσα χίλιες κουβέντες κι ἀνέκδοτα χίλια, διασκεδαστικὰ κι ὡραῖα, νά, τί νὰ σοῦ πῶ; σὰν καλὸς πατέρας ποὺ κάθεται καὶ μιλᾷ μὲ τὰ παιδιά του καὶ τοὺς μαθαίνει τὰ χρειαζούμενα. Τοῦ κάκου, φίλε μου! Τὰ ῥωμαΐκα ἐσὺ μόνος τὰ γράφεις. Ἐμεῖς, ποὺ καὶ πού, ἁρπάζουμε ἀπὸ ἕνα ψίχουλο. Ἐσὺ μᾶς ζύμωσες ἀλάκαιρο τὸ ψωμί, τὸ ψωμὶ ποὺ θὰ μᾶς δώσῃ δύναμη κ' ὑγεία.

Πῶς τὸ κατάφερες; Καὶ γὼ δὲν τὸ πίστεβα, πὼς μποροῦσε τόσο γλήγορα νὰ γραφῇ ἔργο σὰν τὸ δικό σου. Μὲ τὸ ἔργο σου τοῦτο πῆγε ὁμπρὸς τὸ ζήτημα βήματα γιγαντένια, καὶ μοῦ φαίνεται σὰ νὰ κερδίσαμε καμιὰ κατοστὴ χρόνια γιὰ τὴ γλώσσα. Εἶναι θάμα. Θάμα, φίλε μου, μὰ τί κάθουμαι

Digitized by Google

καὶ ῥωτῶ πῶς ἔγινε καὶ πῶς τὸ κατάφερες; Τὸ ξέρω πολὺ καλὰ τὸ πῶς. Ὁ πατριωτισμὸς σοῦ ἄναψε τὴν καρδιά σου ἐσένα. Τὸ λαὸ τὸ δύστυχο λυπήθηκες, ποὺ μὲ τὰ φιλότιμα καὶ τὶς ψεφτοφιλοδοξίες τοῦ δασκάλου, βιβλίο δὲν ἔχει ὅπου νὰ διαβάσῃ τὰ ἱστορικά του. Θάῤῥος θὰ τοῦ δώσῃς μ' ἀφτὰ ποὺ τοῦ δηγᾶσαι, θὰ τοῦ δώσῃς καὶ μάθηση. Ἔβγε σου. Καὶ τόκαμες ἐσὺ ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα σου, ὄχι ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸν ἔπαινο, γιατὶ θαῤῥῶ καὶ τοὺς δυό μας ἐμᾶς πολὺ γιὰ τέτοια δὲ μᾶς νοιάζει. Μᾶς νοιάζει ὁ ἔπαινος γιὰ τοὺς ἄλλους, πρῶτα πρῶτα δηλαδὴ γιὰ τὸ λαὸ καὶ γιὰ τὴ γλώσσα του τὴν ἀθάνατη.

Digitized by Google

ΣΕ ΦΙΛΟ ΚΥΠΡΙΩΤΗ[1]

Rosmapamon (Côtes-du-Nord).

Ἀξιότιμε κύριε,

Ἄγνωστος, ὅπως λέτε, δὲ γίνεται νὰ μοῦ εἶστε. Ἀφοῦ ἀγαποῦμε καὶ μισοῦμε τὰ ἴδια, κάπου πρέπει, δίχως νὰ τὸ ξέρουμε, νἀνταμωθήκανε οἱ καρδιές μας. Μόνο ποὺ ἐσεῖς τὰ λέτε πολὺ καλήτερις ἀπὸ μένα. Καμαρώνω τὴν ἀλάθεφτή σας τὴ γλώσσα τὴ δημοτικὴ καὶ τὸ ὕφος σας τὄμορφο, ποὺ τὰ λέει ὅλα τόσο καθάρια καὶ τόσο σωστὰ καὶ μὲ τόση χάρη. Πρόθυμος εἶμαι νὰ γνωριστοῦμε καὶ περισσότερο· ἅμα γυρίσω στὸ Παρίσι, δηλαδὴ σὲ καμιὰ δεκαριὰ μέρες, θὰ διαβάσω στὴν *Ἀθηνᾶ* καὶ στὸ *Δελτίο τῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας* τὶς δυὸ μελέτες ποὺ γράψατε καὶ ποὺ μοῦ σημειώνετε...

Σὰ μιλῶ γιὰ δασκάλους, ξέρετε βέβαια ἐσεῖς ποὺ ξέρετε τόσα, πὼς ὁ λόγος μου δὲν εἶναι γιὰ τοὺς δημοδασκάλους. Πολλοὶ μάλιστα εἶναι μαζί μας κ' ἐλπίζω νὰ βρεθῇ ἀφορμὴ καμιὰ μέρα, νὰ μπορέσω νὰ πῶ σὲ κανένα μου ἄρθρο πὼς ἄλλους δασκάλους ἔχουμε νὰ πολεμήσουμε. Εἶχα φυλάξει ἕνα *Ἄστυ*, ποὺ δημοσίεψε ἴσια ἴσια τὸ γράμμα ἢ τὴ διαμαρτύρηση, ποὺ κάμανε οἱ δημοδασκάλοι σας, καὶ μπράβο τους.

1) Δημοσιέφτηκε στὴν Ἀλήθεια τῆς Λεμησσός, 1 τοῦ Γεννάρη, 1901, πρωτοχρονιάτικο, ἀπὸ καλοσύνη τους. Τὸ γράμμα μου, σταλμένο ἀπὸ τὸ μικρό μου τὸ ξοχικό, εἴτανε ἀπάντηση, ὄχι ὅμως γραμμένη γιὰ νὰ δημοσιεφτῇ, σ' ἕνα ὡραῖο κ' ἐβγενικὸ γράμμα τοῦ κ. Σίμου Μενάρδου, ὅπου μοῦ μιλοῦσε γιὰ τὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα κι ὅπου μοῦ ἔλεγε πολλὰ γιὰ τοὺς δημοδασκάλους τῆς Κύπρος καὶ τὰ παράπονά τους, ποὺ οἱ Ἄγγλοι θέλανε καὶ καλὰ νὰ τοὺς μάθουνε τὰ ἐγγλέζικα. Ἔλεγε ἀκόμη πὼς ἡ λέξη δάσκαλος, μὲ τὸ νόημα ποὺ τῆς δίνουμε, μπορεῖ τάχα καὶ νὰ πειράξῃ μερικοὺς δημοδασκάλους, ποὺ δασκάλοι δὲν εἶναι. Γιὰ τοῦτο καὶ γὼ δημοδασκάλους θὰ τοὺς λέω ἀπὸ δῶ κι ὀμπρός. — Κ. καὶ τὸν Πρόλογό μας, 8.

Digitized by Google

Ὅσο γιὰ τοὺς Ἄγγλους, δὲ θὰ νικήσουνε ἀφτοί. Εἶναι καιρὸς ποὺ λέω κάτι νὰ γράψω γιὰ τὸ νησί σας, κ' εἶναι τιμή μου, τιμὴ μεγάλη, νὰ πῶ τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὴν Κύπρο[1].

Γράφετε πὼς *τῆς Κύπρου* εἶναι ὁ κυπριώτικος τύπος τῆς γενικῆς. Ἐννοεῖτε βέβαια μ' ἀφτὸ πὼς στὸ νησί σας λένε *καὶ* γενικὴ *τῆς Κύπρου*. Τὴ γενικὴ *ου* γιὰ τὰ θηλυκὰ μὲ *-ος* τὴ λένε καὶ σ' ἄλλους τόπους. Εἶναι ὅμως δασκαλισμὸς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι. Ἀπόδειξη, ποὺ ἔχετε, καθὼς λέτε, καὶ τὸν τύπο *ἡ Κύπρου, τῆς Κύπρους*, μὰ ὄχι πλάγι πλάγι καὶ τὸν τύπο *τῆς Κύπρου*· λοιπὸν ὁ μόνος δημοτικὸς τύπος θἄναι ὁ πρῶτος. Γιὰ νὰ ποῦμε πὼς *τῆς Κύπρου* εἶναι κυπριώτικος τύπος, θἄπρεπε νὰ βρισκόντανε καὶ δημοτικὲς γενικὲς « τῆς νήσου », « τῆς πλατάνου » καὶ τέτοια. Εἰδεμή, νόημα δὲν ἔχει μιὰ γενικὴ *τῆς Κύπρου*. Ἡ γενικὴ *τῆς Κύπρους* ἔχει τὸ λόγο της κι ἀφτή· πολὺ ἁπλὸς μάλιστα· *ο* ἄτονο ἔγινε *ου* κ' ἔτσι θὰ τὄχετε σὲ πολλά· λένε *τῆς Κύπρους* ὅπως λένε καὶ *τῆς Κύπρος*. Μ' ἄλλα λόγια, γενικὴ *τῆς Κύπρους* καὶ γενικὴ *τῆς Κύπρος* — ποὺ θὰ εἶναι ὁ κοινὸς τύπος — εἶναι τὸ ἴδιο[2].

Γράφετέ μου στὸ Παρίσι καὶ νὰ ξέρετε πὼς μὲ χαρά μου θὰ σᾶς διαβάζω.

Πρόθυμός σας.

1) Ὁ κ. Σῖμος Μενάρδος μὲ παρακαλοῦσε νὰ πῶ καὶ γὼ ἕνα λόγο γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας ποὺ τοὺς ἔβαζε τότες ἄνω κάτω· κ. π. ἀ. 67.

2) Κοίτ. τὴ μελέτη τοῦ Σ. Μενάρδου, Ἡ γενικὴ κατὰ Κυπρίους, Ἀθηνᾶ, Θ', 435-450 (γραμμένη, μὲ τὸ συμπάθειο, στὴν ὑπερκαθαρέβουσα· « Ὀθνεῖον γάρ τι πεπονθέναι πάθος ὀνόματ' ἀκηράτως ἑλληνικά, οἷα Λόφου τε καὶ Κοφίνου καὶ Νήσου καὶ Μύρτου, ἄτοπον ἂν εἴη πιστευθῆναι »). Ὥστε φοβοῦμαι λιγάκι μήπως ὁ φίλος ὁ Κυπριώτης, δηλαδὴ ὁ Σῖμος Μενάρδος, ποὺ μὲ τόσο καλὴ μέθοδο σπούδασε τὰ κυπριώτικα, μήπως καὶ στὸ ζήτημα τοῦτο παρασύρθηκε ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα ποὺ γράφει, ἐπειδὴ ἀπατός του τὸ σημειώνει πὼς λένε τῆς Λεμεσοῦ, μὰ πὼς λένε καὶ τῆς Λεμεσοῦς (σ. 436-7). Λοιπὸν ἐγὼ πάντα νομίζω πὼς -ος ἢ -ους εἶναι τὸ γνήσιο — καὶ τὸ -ου ἀντὶς ο τὸ ξηγᾷ πολὺ καλὰ ὁ ἴδιος.

Digitized by Google

ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ 1901[1]

ΤΑ ΒΡΑΒΕΙΑ

Ὅσοι μοῦ στείλανε γιὰ τὸ Διαγωνισμὸ ἀξίζουνε νὰ τοὺς πῶ πρῶτα πρῶτα πὼς τοὺς ἔχω ὑποχρέωση μεγάλη, ἀφοῦ δουλέψανε ὅλοι τους γιὰ τὴν Ἰδέα. Μοῦ δείξανε καὶ κάμποση μπιστοσύνη. Ἐδῶ βρισκούμαστε ἀναμεταξύ μας, ἀδερφικὰ καὶ φιλικά. Δὲν ἔχουμε καμιὰ ἐπιτροπή, *ἑταίρους* δὲν ἔχουμε, μήτε γραμματέα, μήτε πρόεδρο. Ἔτσι θαῤῥῶ δὲν ἔχουμε οὔτε χατίρια οὔτε ῥουσφετάκια. Τίποτις. Τὸ κάτω κάτω, σὰν εἶναι νὰ δώσῃ βραβεῖο μιὰ ἐπιτροπή, ποιὸς ἀποφασίζει; Ἕνας κ' ἕνα· ὁ ἕνας εἶναι πότε ὁ πρόεδρος, πότε ὁ γραμματέας. Τὸ ἕνα εἶναι πάντα τὸ ῥουσφέτι. Γιατὶ καὶ στὸ Διαγωνισμὸ τὸ δικό μας, ἕνας νὰ μὴν ἀποφασίσῃ, ἀφοῦ τὸ μόνο ῥουσφέτι θἄτανε νὰ μὴν ἔδινε καθόλου βραβεῖο καὶ νὰ τὸ κρατοῦσε ἥσυχα γιὰ λόγου του; Σὰ δώσῃ, θὰ πῇ πὼς δὲν μπόρεσε νὰ κάμῃ ἀλλιῶς. Κι ὅσοι πάλε δὲν τὸ πήρανε, θὰ καταλάβουνε καὶ μοναχοί τους τὸ γιατί, ἅμα δοῦνε πόσα εἶναι σωστὰ καὶ πόσα δὲν εἶναι ἀπὸ κεῖνα ποὺ γράφουνε· θὰ τὰ βροῦνε ὅλα στὸ χερόγραφό τους σημειωμένα μὲ τὸ *νῦ* καὶ μὲ τὸ *σῖγμα*.

Κανενὸς ὄνομα, ὅσο διάβαζα, δὲν ἤξερα, παρὰ μόνο ἑνὸς ποὺ μοῦ τὄγραψε κ' ἑνὸς ἀλλουνοῦ ποὺ τὸ μάντεψα. Οἱ ἄλλοι μοῦ εἶναι ἄγνωστοι καὶ δὲ σκοπέβω σήμερα νὰ τοὺς πῶ δημόσια τὰ καθέκαστα, εἴτε κακὰ εἴτε καλά, ποὺ εἶδα στὰ χαρ-

1) Δημομιεφτήκανε στὸ Ἄστυ, Παρασκεβή, 19, Σαββάτο, 20 τοῦ Ὀχτώβρη, 1901. — Δημοσιεφτήκανε χωριστὰ καὶ σὲ φυλλάδα μαζὶ μὲ κάποια δηγήματα τοῦ Διαγωνισμοῦ· Διαγωνισμὸς γιὰ τὴ γλώσσα, 1901. Ἀθήνα, 1902, σελ. 1-16.

Digitized by Google

τιὰ τοῦ καθενός. Παρατήρησα πὼς κάθε κριτής, ἅμα κάμῃ καὶ μιὰ λογοδοσία, συνηθίζει καὶ χτυπᾷ μὲ χέρι βαρὶ ἀβράβεφτους καὶ βραβεμένους. Πολὺ φυσικό. Θέλει νὰ δείξῃ ὁ κριτὴς πὼς εἶναι χίλιες φορὲς ἀνώτερος ἀπὸ κεινοὺς ποὺ κρίνει. Ἐγὼ δὲ θὰ δείξω τέτοιο πρᾶμα, ἴσως γιατὶ ἔμαθα πὼς πέφτει πολὺ δύσκολο νὰ κάνῃ κανεὶς ἀριστουργήματα, κ' ἔτσι καὶ τὰ μικρὰ ποὺ γίνουνται μοῦ φαίνουνται πὼς πάντα εἶναι κάτι. Θὰ τὰ πάρω λοιπὸν τώρα ἕνα ἕνα, κι ἀφοῦ ἀποσωθοῦνε, βλέπουμε ποιανοῦ ἀξίζει καὶ ποιανοῦ δὲν ἀξίζει βραβεῖο. Μοῦ στείλανε τρεῖς γραμματικὲς καὶ πέντε δηγήματα ἢ συλλογὲς ἀπὸ δηγήματα. Θὰ μιλήσω πρῶτα γιὰ τὶς γραμματικές. Μὰ πρέπει ἀπὸ τώρα νὰ πῶ ἕνα κάμποσο περίεργο περιστατικό, κι ἀφτὸ εἶναι ποὺ γραμματικὲς καὶ δηγήματα εἶναι γραμμένα μὲ τὸ ἴδιο σύστημα, δηλαδὴ καὶ δηγήματα καὶ γραμματικὲς δίχως κόμματα, δίχως στιγμές, δίχως ὑποστιγμὲς ἐκεῖ ποὺ θέλει· ἀλήθεια ποὺ κάποτες ἔχει ἐκεῖ ποὺ δὲ θέλει. Συχνὰ κ' οἱ τόνοι ὅπου κι ὅπως τύχῃ. Σ' ἀφτὸ ἀπάνω μοιάζουνε ὅλα. Τί λέγαμε ; Ἡ περίφημή μας πάντα ἡ ἀπροσεξιά.

Α'.

Οἱ γραμματικές.

Ἔλπιζα, νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, πὼς θὰ μοῦ στείλουνε περισσότερες ἀπὸ τρεῖς. Ἀπόρησα μάλιστα ποὺ δὲ βρέθηκε κανένας νέος, κανένας φοιτητὴς νὰ δοκιμάσῃ κάτι νὰ κάμῃ, ἀφοῦ παραδίνεται γλωσσολογία στὴν Ἀθήνα. Μπορεῖ βέβαια ὁ τάδες ἢ τάδες καθηγητὴς τῆς Ἀθήνας νὰ μὴν τἄχῃ καλὰ μὲ τὸν τάδε ἢ τὸν τάδε καθηγητὴ τοῦ Παρισιοῦ. Τοὺς νέους τί τοὺς μέλει ; Μὰ τί μὲ μέλει καὶ μένα ; Μῖσος προσωπικὸ δὲν ἔχω μὲ κανέναν ἄθρωπο. Ποῦ νὰ προφταίνω νὰ βλέπω

Digitized by Google

πρόσωπα ; Ἐμεῖς ἔχουμε καὶ βλέπουμε ἰδέες, κ' εἶναι πολλές. Ἂς τὶς βλέπουνε λιγάκι κ' οἱ νέοι. Θαῤῥῶ μάλιστα πὼς ἕνας φοιτητής, ἅμα τοῦ δοθῇ ἀφορμὴ — καὶ βραβεῖο — σὲ κάθε μέρος τοῦ κόσμου θὰ φανῇ πρόθυμος νὰ δουλέψῃ γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Μόνο οἱ Ἀθηναῖοι τάχατις δὲν τὸ καταδέχουνται ; Νομίζω πὼς ἕνας φοιτητής, ἢ σὰ θέλετε καὶ κανένας τελειόφοιτος, θἄτανε περισσότερο, ἴσως καὶ καλήτερα προτοιμασμένος στὴ γλωσσολογία καὶ στὴ γραμματικὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἢ μήπως καὶ γελιέμαι ; Τὸ βέβαιο εἶναι ποὺ ἡ δημοτικὴ θέλει χρόνια καὶ χρόνια μελέτη, κ' οἱ τρεῖς καλοὶ ἀθρῶποι ποὺ μοῦ κάμανε ἀπὸ μιὰ γραμματικὴ ὁ καθένας, δὲ μοιάζει νὰ εἴχανε ποτέ τους ἢ τὰ μέσα ἢ τὸν καιρὸ γιὰ τέτοια σπουδαία δουλειά.

Ἡ « *Γραμματικὴ τῆς γλώσσας τῆς Ῥωμιοσύνης, Ἀθήνα-Πόλη,* 1898-1900 » βλέπω καὶ χρειάστηκε δυὸ χρόνια ὥςπου νὰ γίνῃ. Μοῦ εἶναι κι ἀφιερωμένη. Ἐφκαριστῶ πολὺ καὶ γιὰ τἀφιέρωμα καὶ γιὰ τὴν καλλιγραφία, μάλιστα καὶ γιὰ τὸν κόπο, γιατὶ δὲν εἶναι ζήτημα πὼς κόπιασε καὶ πάσκισε κ' ἔβαλε τὰ δυνατά του ὁ συντάχτης γιὰ νὰ πετύχῃ. Δὲν πιστέβω νὰ τὸ κατώρθωσε· ἴσως ὅμως δὲ φταίει ὁ ἴδιος. Ἔφριξα ὅταν εἶδα μὲ τί τρόπο διδάσκουνε τὴ γραμματικὴ στὰ σκολειά· ἡ « Γραμματικὴ τῆς γλώσσας τῆς Ῥωμιοσύνης » μοιάζει σὰ νἄναι μεταφρασμένη στὴ δημοτικὴ — καὶ κάμποσο ἀχαμνὰ μεταφρασμένη — ἀπὸ καμιὰ « Ἑλληνικὴ γραμματική. » Κ' ἔτσι διαβάζει κανεὶς κάτι παράξενα πράματα, ἄξαφνα πὼς « τἄφωνα εἶναι ἐννιὰ *β γ δ θ κ π τ φ χ* », ἢ πὼς « τὰ μακρὰ εἶναι δύο *η ω* » κτλ. κτλ. Τέτοια θὰ τοὺς μαθαίνουνε στὸ σκολειό, καὶ τὸ παιδὶ θὰ ξακολουθῇ νὰ πιστέβῃ ὅλη του τὴ ζωὴ πὼς τὸ σημερνό μας τὸ *β*, λόγου χάρη, εἶναι ἄφωνο, ἀφοῦ μάλιστα κανένας δὲν τοῦ εἶπε πὼς ἡ προφορὰ ἄλλαξε κι ἂν τὸ πῇ τὸ παιδί, μπορεῖ καὶ νὰ τὸ δείρουνε. Χαρὰ στὴν καθαρέβουσα ! Τί ὄμορφα ποὺ παραδίνει στὰ παι-

Digitized by Google

διὰ καὶ τὴν ἀρχαία γλώσσα καὶ τὴ *νεοελληνική*, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀλήθεια. Προκόψανε τὰ ἑλληνόπαιδα.

Καὶ τί προκοπὴ θέλετε νἄβγῃ, σὰν τοὺς λένε τὴ νύχτα μέρα, τὸ *β* ἄφωνο, καὶ μακρὸ τὸ *η*; Βέβαια, τὸ ξέρω πὼς ἅμα γλυτώσουνε ἀπὸ τὸ μάθημα, τὰ πετοῦνε ὅλα στὸ γιαλό. Τότες ὅμως, παρακαλῶ, τὸ μάθημα τί πρᾶμα εἶναι; *Λόγια δίχως νόημα*. Τίποτις ἄλλο.

Ἡ *Γραμματικὴ τῆς γλώσσας τῆς Ῥωμιοσύνης*, ἂν καὶ πῆρε κάμποσα λάθια της ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα, χρωστᾷ κι ἄλλα τόσα στὸν πατέρα της τὸν ἴδιο. Κάπου γράφει — καὶ τὴν ἀντιγράφω πιστὰ — τὴν ἀκόλουθη φράση· « Ἐξῶν ἀπὸ τὸ *οἱ* τοῦ πληθυντικοῦ θηλυκοῦ γένους [ὁ Βηλαρᾶς, Pernot, Chrest. gr., σελ. 160, ἀράδα 6, ἔγραφε *γένου*· μὰ ἂς εἶναι πιὰ] μποροῦμε νὰ μεταχειριστοῦμε τὸν τύπο *ᾗ* ποῦναι ἄχρηστος πάνω κάτω σήμερις » κτλ., γιατὶ ἔχει πολλὰ *καὶ τὰ λοιπά*. Ὁ καθένας θὰ καταλάβῃ πὼς εἶναι πολὺ δύσκολο, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ἀδύνατο, σὰν ἔγραψε κανεὶς τέτοια φράση ἀλλόκοτη, νὰ γράψῃ γραμματικὴ μὲ κάποιαν ἀξία. Πῆρε μερικὰ κι ἀπὸ ξένα βιβλία, ποὺ μήτε τὰ κατάλαβε, ἢ πῆρε καὶ δὲν τὸ εἶπε. Ἐλεεινὸ πρᾶμα. Τίποτις δὲ βρῆκα μέσα ποὺ νὰ μᾶς δείχνῃ εἴτε μέθοδο εἴτε πρωτοτυπία, μόνο ποὺ εἶναι κάπως πρωτότυπα τὰ λάθια[1].

1) Ἡ Γραμματικὴ τῆς γλώσσας τῆς Ῥωμιοσύνης, ποὺ περιγράφεται στὴ λογοδοσία μου, μὲ τὸν τρόπο ποὺ βλέπετε — καὶ δὲν ξεσκέπασα ὅλα της τὰ ψεγάδια — εἶναι ἡ... γραμματικὴ τοῦ Ῥοντάκη, ποὺ βγῆκε κατόπι μὲ τὸν τίτλο Ῥωμαΐκη Γραμματική, Ἀθήνα, 1904 — καὶ μὲ κάμποσο πάταγο, μὰ διωρθωμένη κι ὠφελημένη ἀπὸ τᾶπειρα ποὺ τῆς εἶχα σημειωμένα στὰ περιθώρια. Γιὰ τὰ σημειώματά μου ἐννοεῖται πὼς λέξη δὲ φυσᾷ. Μὰ δὲν μπορῶ νὰ παραπονεθῶ ποὺ ὁ ἄθρωπος δὲ μ' ἀνάφερε. Ἀνάφερε τὄνομά μου σὲ μιὰ σημείωση, δική του (σελ. 13, 1). Κάπου εἶπα (κ. Ῥ. κ. Μ., Α', 163) πὼς στὸ χιώτικο ἢ πυργούσικο καλισιμέρα θὰ σώζεται γιὰ σίγουρο καμιὰ δοτική, δηλαδὴ καλὴ σοῖ μέρα. Δὲν πρόστεσα ὅμως, γιατὶ ἔλεγα πὼς καταλαβαίνεται καὶ μοναχό του, πὼς δοτικὴ θάναι, ἀφοῦ ἀλλιῶς δύσκολο νὰ ξηγηθῇ, καὶ τὸ ου, λ. χ., μὲ ἀκόλουθο ε ι, ἀδύνατο νὰ πέσῃ, ὥστε ἀδύνατο καὶ νἄγινε ἀπὸ τὸ καλή σου ἡμέρα· τὸ ου, σὲ τέτοια περίσταση, μήτε συχωνέβεται μήτε χάνεται. Λοιπὸν ὁ καλός μας ὁ Ῥοντά-

Digitized by Google

Τὸ *Χειρόγραφο βιβλίο χωρισμένο σὲ τρία μέρη, καὶ τὸ τρίτο πάλι σ' ἕξη, δηλ. σὲ φωνητική, λεχτικό, σημασιολογία, μορφολογία, σύνταξη καὶ ρυθμικὴ ἢ στιχουργία τῆς ἁπλοελληνικῆς* μιλεῖ, καθὼς βλέπετε, γιὰ πολλὰ πολλὰ πράματα. Στὸ πρῶτο μέρος λέει μάλιστα κι ἄλλα πολλὰ καὶ σωστὰ καὶ νόστιμα, κάπου κάπου καὶ σοφά, γιὰ τὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα, ποὺ μπορεῖ ἀξιόλογα νὰ τὰ δημοσιέψῃ καμιὰ μέρα. Ἔπειτα μᾶς ἔχει μιὰ ἱστορία τῆς γαλλικῆς, τῆς ἰταλικῆς, ὡς καὶ τῆς γερμανικῆς, ποὺ δὲ φαίνεται νάχῃ πολὺ τὸν τόπο της. Ὕστερις ἔρχεται καὶ βαστᾷ ἀκόμα ἴσα μὲ τὸ δέφτερο μέρος, ἄλλη μιὰ ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ποὺ θαῤῥῶ πὼς ἴσως κάπως διαφορετικὰ θὰ τὴν ἔγραφε ὁ Krumbacher. Ἔχει καὶ κάτι ἱστορικὰ τῆς καθαρέβουσας, ποὺ διαβάζουνται πολὺ ἔφκολα καὶ μὲ ὄφελος.

Ἡ δουλειὰ ποὺ ἔγινε λοιπὸν εἶναι σημαντική. Φοβοῦμαι

κης, ποὺ ἀφτὰ δὲν τὰ ἤξερε γιὰ βέβαιο, ἐπειδὴ καὶ δὲ θὰ τοῦ τὰ εἶχα σημειωμένα στὸ χερόγραφό του, ἥσυχα ἥσυχα γράφει· « βάζει τό: Καλή σοι μέρα γιὰ εἶδος δοτικῆς [γρ. δοτική]. Αὐτὸ εἶναι φανερὰ λάθος. Πρέπει νὰ γράφεται: Καλή σ' ἡμέρα = δηλαδή: Καλή σου ἡμέρα ποῦναι συφωνότατο μὲ τὴ σύνταξι [γρ. σύνταξη] τῆς δοτικῆς καὶ φανερὰ ἡ μοναχὴ ἀληθινὴ γραφή. » Τὸ σπολλάτι μου ἀφτὸ εἶτανε· τώρα θὰ καταλάβατε τὸ γιατί. Ἐγώ, φυσικά, τίποτις μὲ τὸ Ῥοντάκη δὲν εἶχα· μοῦ ἀφιέρωνε κιόλας τὴ γραμματική του. Λοιπὸν καὶ γὼ δὲν μποροῦσα νάχω παρὰ καλὴ διάθεση γιὰ τὸν ἀφιερωτή. Ἔπρεπε ὡςτόσο νὰ πῶ καὶ τὴν ἀλήθεια. Νά ὅμως πρᾶμα ποὺ ὁ νοῦς τοῦ Ῥωμιοῦ δὲν τὸ χωρεῖ. Ῥουσφέτι τἀφιέρωμά μου· ῥουσφέτι καὶ τὸ βραβεῖο μου. Ῥωμαΐκα. Κι ἄλλο ἕνα ῥωμαΐκο πρέπει νὰ σημειώσω ἐδῶ. Στὴ γραμματική του ὁ Ῥοντάκης ἀνεβάζει στὰ οὐράνια τὸ Βηλαρᾶ, τὸν προκηρύχνει τάχατις ἀρχηγό του. Κι ἀφτὸ δὲ μοῦ ἀρέσει διόλου, ἐπειδὴ μᾶς δείχνει ἔτσι πὼς δὲν ἔχει γιὰ τὸ Βηλαρὰ τὸ σέβας ποὺ τοῦ πρέπει. Τὸ κάνει, ὄχι γιατὶ τόντις νοιώθει τί εἶναι ἕνας Βηλαρὰς — ποῦ νὰ τὸ νοιώσῃ; — τὸ κάνει τάχα γιὰ νὰ μὲ πειράξῃ, ὁ ἀνόητος. — Στὸ μέρος ποὺ ἀναφέραμε, ὁ Ῥοντάκης (σ. 13, σημ. 1), γράφει: Δόξα σοι ὁ Θεός. Τὸ σωστὸ εἶναι· ὦ Θεός, κλητική. Μὰ δὲ θὰ γλυτώναμε ἀπὸ τὰ λάθια. Σὰ βγῆκε ἡ Γραμματική, νόμισα χρέος μου νὰ πῶ στὸ Νουμὰ (20 τοῦ Φλεβάρη 1905, ἀρ. 136, σ. 6: Μικρὴ δήλωση) τί πρᾶμα εἶτανε τὸ βιβλίο. Χαίρουμαι τουλάχιστο ποὺ στὸ χερόγραφο τοῦ διαγωνισμοῦ εἶχε κάτι ῥηματικοὺς κατάλογους παρμένους — ἂς τὸ ποῦμε κ' ἔτσι — ἀπὸ ξένα βιβλία, ἐνῶ στὴν τυπωμένη τὴ γραμματικὴ τὸ διώρθωσε κάπως. Μὰ πρῶτα πρῶτα πρέπει κανεὶς νὰ διορθώσῃ τὴν ψυχή του — ἂν μπορεῖ.

Digitized by Google

ὅμως ἴσια ἴσια μήπως καὶ καταπιάστηκε πολλὰ μαζὶ ὁ συντάχτης, κ' ἔτσι, ὅσο μεγάλος ὅσο γενναῖος κι ἂν εἶτανε ὁ πόθος του, δύσκολο καὶ σὰ θαματουργὸ πρᾶμα νὰ τὰ κατάφερνε ὅλα, ἀφοῦ κι ὁ πιὸ φοβερὸς γλωσσολόγος θὰ τὸ εἶχε κάφκημά του, καὶ μὲ δίκιο, ἂν ἔκανε μονάχα μιὰ « φωνητική », ποὺ λέει τὸ « χειρόγραφο βιβλίο », ἕνα « λεχτικό », μιὰ « σημασιολογία », μιὰ « ρυθμικὴ » τῆς ἀθρωπιᾶς. Ἀπάνω στὰ γλωσσολογικά, δὲ φαίνεται ὁ συντάχτης νἄχη πιδεξιοσύνη μήτε μέθοδο καλή. Ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ μᾶς λέει στὴ γραμματική του, ἕνα θέλω νἀντιγράψω· « Τὸ *τ* γίνεται *δ*· ἄτραχτος=ἀδράχτι, τόξον=δοξάρι. Γίνεται *β*· βάτραχος =βαθρακός, βοθρακλᾶς, μποθρακλᾶς [λοιπὸν καὶ *μπ!*]. Γίνεται *κ*· στιλβώνω=σκλιβώνω, σεῦτλον, σέσκλο. Γίνεται *π*· ταῶς=παγῶνι. Γίνεται *τσ*· κατήφεια=κατσοῦφα, κατσουφιάζω, γατοῦλλι (γάτα)=γατσοῦλλι, κομματοῦλι (κομμάτι)=κομματσοῦλλι, κληματί(δ)ς=κληματίδα, ρητίνη =ρητσίνι. Γίνεται *χ*· φάτνη (φατνίον=παχνί. » Γίνεται πολλὰ πράματα τὸ *τ*, ὅπως ἀλλοῦ βλέπω ἄξαφνα τὸ *δ* καὶ « γίνεται *ν*· δίδω(μι)=δίνω. » Κάθε γλωσσολόγος θὰ διῇ ὅμως, πὼς γιὰ νὰ θαρρῇ κανεὶς πὼς ἔτσι *γίνεται* κ' ἔτσι ἀλλάζει μιὰ γλώσσα, θὰ πῇ ὄχι μόνο πὼς ἡ σημερνὴ γλωσσολογία τοῦ εἶναι κάπως ξένη, μὰ πὼς δὲ θὰ πολυδιάβασε μήτε θὰ πολυκοίταξε τὶς γραμματικὲς τῆς δημοτικῆς ποὺ γραφήκανε ὡς τώρα στὴν Ἑβρώπη.

Μὰ ἔχει τὸ βιβλίο ἀφτὸ κι ἄλλο λάθος πιὸ σπουδαῖο, νομίζω, γιατὶ τὸ κάτω κάτω λάθια γλωσσολογικὰ βέβαια πὼς θὰ κάμῃ ἕνας ποὺ γλωσσολόγος δὲν εἶναι, κι ἀνάγκη δὲ βλέπω καμιὰ νὰ γίνουμε ὅλοι μας γλωσσολόγοι. Ἀνάγκη ὅμως εἶναι νὰ γράφουμε ὅλοι τὴ γλώσσα μας, καὶ πολλοὶ φαντάζουνται σήμερα πὼς γιὰ νὰ τὴ γράψουνε, φτάνει νὰ βάλουνε τύπους τῆς δημοτικῆς ἐκεῖ ποὺ ἡ καθαρέβουσα ἔχει τύπους ἀρχαίους —δηλαδὴ ψεφτοαρχαίους, γιατὶ ἀρχαῖοι μήτε εἶναι μήτε

Digitized by Google

εἶτανε ποτέ τους — μὲ δυὸ λόγια, νὰ μεταφράζουνε τὸ τυπικὸ τῆς καθαρέβουσας στῆς δημοτικῆς τὸ τυπικό. Εἶναι λάθος πολὺ μεγάλο. Τὸ εἴπαμε κι ἄλλες φορές. Μὰ διορθώνεται πολὺ ἔφκολα. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ *γράφῃ* κανεὶς ῥωμαΐκα· τὸ ζήτημα εἶναι πρῶτα ῥωμαΐκα νὰ *συλλογιέται*. Κι ἅμα τὸ κάμῃ ἀφτό, θὰ διῇ πὼς ἡ καθαρέβουσα μὲ τοὺς ξενισμούς της πέφτει καὶ μαραίνεται μοναχή της, πὼς μοναχά τους, μὲ τοὺς τύπους τοὺς σωστούς, λουλουδιάζουνε τὰ λόγια τῆς ἀλήθειας. Τὸ « χειρόγραφο βιβλίο » εἶναι μεταφρασμένη καθαρέβουσα. Μὰ δὲν ἔχει, ποὺ νὰ πῇς, ἀξία ἐπιστημονικὴ — καὶ λυποῦμαι πολὺ γιὰ τὴ δουλειὰ ποὺ ἔγινε, ἀφοῦ βραβεῖο νὰ πάρῃ μοῦ φαίνεται ἀδύνατο[1].

Ἡ τρίτη μας γραμματικὴ — καὶ ἡ τελεφταία — εἶναι πολὺ πολὺ περίεργη κι ἀξιομελέτητη. Γεμάτη ἀπὸ ἰδέες! Τί δηλαδή; Λάθια δὲν ἔχει; Ἔχει τόσο χοντρὰ ποὺ κάποτες τρομάζει κανένας. Μὰ τί νὰ σᾶς πῶ; Εἶναι ὡς καὶ τὰ λάθια της περίεργα, γιατὶ ἔχει τὸ καθένα τὸ λόγο του. Κάποτες λέω στοὺς μαθητάδες μου, πὼς λάθια εἶναι στὴν ἐπιστήμη δυῶ εἰδῶνε· εἶναι ἀμέθοδα, εἶναι καὶ μεθοδικά. Τέτοια τὰ δικά του, μεθοδικὰ ὅλα. Γυρέβει πάντα ὅλα νὰ τὰ μεθοδολογήσῃ, νὰ βρῇ τὴν αἰτία, τὸ γιατί τοῦ καθενός, ἔπειτα νὰ βάλῃ κάθε πρᾶμα στὸν τόπο ποὺ τοῦ πρέπει, νὰ κάμῃ κατάλογο μεθοδικὸ γιὰ τὸ καθετί. Ἀφτὸς εἶναι καὶ τῆς ἐπιστήμης ὁ σκοπός. Μὰ βλέπει κανεὶς ἀμέσως πὼς ὁ συντάχτης τῆς τρίτης μας γραμματικῆς — « Γραμματικὴ τῆς ρωμέϊκης γλῶσσας » ![2] — ἢ δὲν μπόρεσε νὰ προμηθεφτῇ τὰ χρειαζούμενα βιβλία, ἢ δὲν ὑποψιάστηκε πὼς ὑπάρχουνε. Καὶ τότες γελιέται, γιατὶ δὲν ξέρει, γιατὶ δὲν τοῦ στάθηκε δυνατὸ νὰ μάθῃ.

1) Ὁ καλὸς ὁ ἄθρωπος ποὺ ἔγραψε τὴ γραμματικὴ ἀφτή, ὄχι μόνο δὲν πειράχτηκε μὲ τὰ λόγια μου, μὰ γενήκαμε κατόπι ἀκόμη πιὸ φίλοι. Νά λοιπὸν καὶ Ῥωμιὸς μὲ ὅλα του τὰ καλά. Ἐφτανησιώτης.

2) Θέλει ῥωμαΐκης καὶ τὸ κατάλαβε ὁ ἴδιος. Γιὰ τὸ Φιλήντα μας ὁ λόγος.

Digitized by Google

Ἀλλοῦ πάλε βλέπουμε πὼς διάβασε, πὼς ἔμαθε, πὼς κατάλαβε λαμπρὰ τὰ λίγα ποὺ ὁ νοῦς του πρόφτασε νάρπάξῃ, μ' ἕνα λόγο, πὼς ἔχει φλέβα γλωσσολόγου. Καὶ σὰν ἔμαθε, πολεμᾷ, ψάχνει καὶ βρίσκει. Καταντᾷ μάλιστα ἡ γραμματική του σὰ δρᾶμα ζωντανό, σὰν ἀγώνας παντοτινός· ἕνας ἄθρωπος ποὺ παλέβει στὸ σκοτάδι καὶ ποὺ κάποτες φαίνεται τὸ πρόσωπό του, τὴ στιγμὴ ποὺ σκουντάφτει, σκύβγει, μαζώνει χάμω δυὸ πέτρες, τὶς χτυπᾷ καὶ βγαίνει φῶς. Ἀπαράλλαχτα ὅπως τὸ ῥωμαΐικο τὸ κάημένο, ποὺ ἔχει τὸ νοῦ, μὰ ποὺ τὰ μέσα δὲν τἄχει, ποὺ κοπιάζει, ποὺ παθαίνεται, ποὺ πονεῖ καὶ ποὺ τὸ νοιώθει πὼς δὲν μπορεῖ νὰ προκόψῃ, γιατὶ τοῦ λείπουνε ὅλα, μιὰ καὶ ἡ γλώσσα τοῦ λείπει.

Διάβαζα τὴ γραμματικὴ κι ἀποροῦσα. Κάπου κάπου, σοῦ ξηγοῦσε ἕναν τύπο, σοῦ ὡρμήνεβε μιὰ λέξη, μ' ἕναν τρόπο, μὲ μιὰ μέθοδο ποὺ καὶ στὴν Ἑβρώπη ἀκόμη, καλήτερη δὲ θὰ εἶχε ἀναγνωρισμένος γλωσσολόγος. Ἔτυχε συχνά, ὅσο σημείωνα κ' ἔγραφα, νἀρχίσω νὰ συζητῶ μαζί του, ἀντὶς νὰ διορθώνω, γιατὶ καὶ στὰ πιὸ παράξενα εἶχε λόγο νὰ δώσῃ, ἤξερε γιατί τἄλεγε. Σὰν τέλειωσα τὴ γραμματικὴ μαζὶ μὲ τὴ διόρθωση, ἔμαθα καὶ τὄνομά του. Εἶναι κάποιος Μενέλαος Φιλήντας ποὺ κάθεται στὴν Ἀφτόνη τοῦ Μαρμαρᾶ! Νὰ καθότανε ἀφτὸς πουθενὰ στὴν Ἑβρώπη, βέβαια πὼς θἀκουγότανε τὄνομά του καὶ προτοῦ τὸ γράψω ἐδῶ. Ἀφτὸς θἄπιανε τόπο σπουδαῖο στὴν ἐπιστήμη. Ἔπρεπε νὰ βρισκότανε κανεὶς νὰ τὸν ἔβγαζε ἀπὸ κεῖ ποὺ εἶναι, κ' ἔτσι νὰ μπορέσῃ τὸ παιδὶ νὰ δουλέψῃ στὰ γερὰ γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ γιὰ τὴ γλώσσα. Τὸ βιβλίο του μοῦ ἔδωκε καλὴ ἐλπίδα καὶ γιὰ τὸν ἴδιο, ποὺ εἶναι ἄξιος κατόπι νὰ κάμῃ πιὸ σπουδαῖα, καὶ γιὰ τὸ ῥωμαΐικο, ποὺ ὅ τι μπορεῖ τὸ κάνει· κι ὅπως μπορεῖ.

Γιὰ νὰ πάρῃ θἀῤῥος — καὶ μαζί του τὸ ῥωμαΐικο — τοῦ ἀξίζει τὸ μισὸ βραβεῖο. Δικό του εἶναι.

Digitized by Google

Β'.

Τὰ δηγήματα.

Τὸ Δήγημα στὴν Ἑλλάδα δὲν τὰ πάει ἀχαμνά. Μυθιστορήματα δὲ γενήκανε ἀκόμη πολλὰ ὡς τώρα. Εἶναι καὶ πιὸ δύσκολα. Θέλουνε καὶ δημόσιο νὰ τὰ διαβάζῃ, κι ἀφτὸ πολὺ πιὸ δύσκολα βρίσκεται ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα τὸ ἴδιο. Νὰ διαβάζῃ ρομάντζα, θαρρεῖ πὼς μπορεῖ ὁ καθένας. Ἔχει ἄδικο. Πρέπει νὰ εἶναι ξεναντίας προτοιμασμένη ἀπὸ χρόνια καὶ χρόνια μιὰ κοινωνία γιὰ τέτοια διαβάσματα. Χρειάζεται μεγάλος πολιτισμός. Οἱ δυὸ τόποι τοῦ κόσμου ὅπου βλέπουμε καὶ πουλιοῦνται τὰ περισσότερα ρομάντζα, εἶναι ἡ Ἀγγλία κ' ἡ Γαλλία, οἱ δυὸ τόποι δηλαδὴ ποὺ ἔχουνε σήμερα στὴν Ἑβρώπη τὴν πιὸ ἀρχαία καὶ τὴν πιὸ πλούσια φιλολογία, καὶ ποὺ αἰῶνες τώρα κ' αἰῶνες δουλέβει ὁ νοῦς καὶ γράφουνται βιβλία.

Κι ἀφτοὶ πάλε ἀρχίσανε πρῶτα πρῶτα μὲ τὸ δήγημα, καὶ κατόπι μονάχα κάμανε καὶ ρομάντζα. Πρέπει μάλιστα νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς πὼς τότες μόνο, σὰ γενήκανε τὰ ρομάντζα, καταλάβανε πὼς ἔχει τὴ δυσκολία του καὶ τὸ δήγημα· τότες μόνο καὶ στὴ δηγηματογραφία βγήκανε τἀληθινὰ τἀριστουργήματα. Δὲ λέω πὼς δὲν μπορεῖ νὰ βγῇ δήγημα, ποὺ νὰ πιάσῃ τὸν τόπο του, ποὺ νἄχῃ μέσα του συγκεντρωμένο, εἴτε ὁλοζώντανο πάθος, εἴτε νόημα φιλοσοφικὸ καὶ μεγάλο, ἀκόμη καὶ κεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχουνε ρομάντζα, μὰ εἶναι πολὺ σπάνιο ἀφτό, καὶ στοῦ Διαγωνισμοῦ μας τὰ δηγήματα, μόλις, θαρρῶ, θὰ τὸ διοῦμε.

Ἀριστούργημα τὸ « Τουρκόπουλο » βέβαια δὲν εἶναι. Προσπάθησε ὁ συγραφιὰς νὰ μᾶς συγκινήσῃ μὲ τὰ ἱστορικὰ ἑνὸς Τουρκόπαιδου ποὺ ὁ προπάππους του εἴτανε Ῥωμιὸς καὶ γίνηκε Τοῦρκος, γιὰ νὰ μὴν τοῦ πάρῃ τὸ τσιφλίκι καὶ τὰ πράματά του ὁ Σουλτάνος. Τὸ Τουρκόπουλο, σὰν τὄμαθε

Digitized by Google

ἀφτό, παίρνει τὰν ἄδεια ἀπὸ πατέρα καὶ μάννα, τοὺς ἀποχαιρετᾷ, βγαίνει στὸ Ῥωμαΐικο, πάει πρῶτα στὴν Ἀθήνα, μὰ βαριέται « μπαμπούρα πολὺ καὶ σκόνη », σηκώνεται καὶ πάει ἀλλοῦ, ποῦ ὅμως δὲν τὸ ξέρω, γιατὶ δὲν τὸ λέει. Στὸν τόπο ποὺ πῆγε — πάντα στὸ Ῥωμαΐικο — βρίσκεται καὶ μιὰ Σοφιανή. Ἀφτήνε τὴ Σοφιανή, τὴν ἐρωτέβεται ὁ Δήμαρχος τοῦ χωριοῦ κ' ἕνας στραβός, Παβλαντᾶς τὄνομά του, ποὺ κανεὶς δὲν τὄννοιωσε πὼς εἶναι στραβός, καὶ ποὺ πέφτει μιὰ μέρα στὸ πηγάδι, νὰ ψαρέψῃ τὴ Σοφιανή, γιατὶ τοῦ εἴπανε πὼς ἔπεσε μέσα κι ἀφτή, καὶ τότες καταλάβανε ὅλοι πὼς εἴτανε στραβὸς ὁ Παβλαντᾶς! Τί γίνουνται κατόπι ὁ Παβλαντᾶς κι ὁ Δήμαρχος, δὲν μπορῶ νὰ σᾶς τὸ πῶ, ἀφοῦ δὲ μοῦ τὸ εἶπε κανένας. Εἶδα μόνο πὼς τὸ Τουρκόπαιδο στὸ μεταξὺ φόρεσε τὰ ῥάσα. Τότες ἀνταμώνεται μὲ τὴ Σοφιανὴ καὶ « ριζώνει στὴν καρδιά του. » Μὰ ὁ πνεματικός του, ὁ Μακάριος, « ἔξυπνος ἄθρωπος, πραχτικός, νόησε ποῦ εἶναι ἀδύνατο σὲ κεῖνον πάλλάζει πίστη νὰ σβυστοῦν τελειωτικὰ ἀπὸ τὴν ψυχή τους ὅλες ἐκεῖνες οἱ συνήθειες οἱ παλιὲς ποῦ ἔρχονται ἀπὸ κλερονομιά. » Τοῦ λέει νὰ φύγῃ, καὶ γλήγορα μάλιστα. Πάει ὁ κακομοίρης στὴν ἐρμιά, χτίζει ἕνα παλιόσπιτο καὶ πεθαίνει καλόγερος. Ἡ Σοφιανὴ πεθαίνει καλόγρια.

Ὁ δηγηματογράφος μοιάζει σὰ νἄναι πολὺ νέος καὶ λιγώτερο « πραχτικὸς » ἀπὸ τὸν πνεματικὸ τὸ Μακάριο. Θἄναι τὸ πρῶτο του δήγημα. Ψυχολογία νὰ μὴ γυρέβουμε. Τὰ πρόσωπα ἔρχουνται, φέβγουνε, ζοῦνε, πεθαίνουνε, ὅπως τύχῃ. Στὴν ἀρχή, τὸ μισὸ δήγημα λέει χίλια δυὸ γιὰ τὸν πατέρα καὶ τὴ μάννα τοῦ Τουρκόπουλου. Κατόπι, μήτε ἀκούγουνται. Παντοῦ λείπει ὁ σπάγγος. Μὰ τί σπάγγος; Μήτε κλωστὴ δὲν πιάνεις. Ἡ γλώσσα ὅμως — μὲ κάμποσα λάθια στὴ γραμματικὴ — ἀχαμνὴ δὲν εἶναι. Ἔχει ῥωμαΐικη μυρουδιά. Μπορεῖ πιὸ ὕστερα ὁ δηγηματογράφος μας νὰ κάμῃ καλήτερα. Μὰ πρέπει νὰ μάθῃ πρῶτα νὰ σφιχτοδένῃ τὰ λόγια καὶ τὶς ἰδέες.

Digitized by Google

« Ἡ μπαντιέρα τῆς ταβέρνας », ἀφιερωμένη « στὴ Μεγάλη Ἰδέα », δὲν εἶναι διόλου κακογραμμένη, πάντα μὲ λάθια ποὺ καὶ ποὺ, μὰ πρόσεξε ὅσο μπόρεσε ὁ δηγηματογράφος. Εἶναι σειρὰ δηγήματα, μικρά, πολὺ μικρά, σειρὰ εἰκονοῦλες ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1897. « Ἡ μπαντιέρα τῆς ταβέρνας, Ἀπὸ τὴ Λάρισσα στὰ Φέρσαλα, Ἡ Ἀλήθεια, Ὁ Προδότης. » Μὲ διόρθωμα, χτένισμα καὶ σιάξιμο, θᾶτανε πολὺ καλὸ νὰ δημοσιεφτοῦνε. Τὸ μικρὸ μικρὸ δήγημα, γιὰ νὰ εἶναι ὁλότελα πετυχημένο, ἔρχεται πιὸ δύσκολο ἀπὸ τὸ μεγαλήτερο τὸ δήγημα· πρέπει νὰ λάμπῃ σὰ διαμάντι δουλεμένο. Ἐδῶ ἔχει κάπου νόστιμες περιγραφοῦλες· ἔχει καὶ ψυχὴ καὶ καρδιά· μεγάλη φεγγοβολιὰ δὲν ἔχει. Μὰ ἐφκολοδιαβάζεται καὶ μπορεῖ μερικὰ νἀρέσουνε, λόγου χάρη, *Ὁ προδότης, Ἀπὸ τὴ Λάρισσα στὰ Φέρσαλα* κ' ἡ ἴδια ἡ *Παντιέρα τῆς ταβέρνας* μὲ τὸ γέρο Θανασό.

« Ἡ Φώτω ἡ μαβριδερὴ » εἶναι δήγημα πολὺ πιὸ μεγάλο καὶ πιὸ σημαντικό. Ἴσως εἶναι μάλιστα μεγάλο μὲ τὸ παραπάνω, δηλαδὴ θέλει ποὺ καὶ ποὺ κόψιμο ἢ συμμάζωμα. Πὼς ἀξίζει νὰ δημοσιεφτῇ, μὲ λίγες ἀλλαγές, ζήτημα δὲν εἶναι. Ὁ δηγηματογράφος καταπιάστηκε σπουδαία καὶ δύσκολη δουλειά, προσπάθησε νὰ μᾶς παραστήσῃ ἕναν ἁπλὸ ἄθρωπο, ἕναν τζοπάνη, ποὺ ἀπὸ φυσικό του ἀκαμάτης διόλου δὲν εἶναι, μήτε δειλός, μήτε φοβιτσιάρης, ποὺ ἔκαμε στρατιώτης, ποὺ στὸν πόλεμο χτυπήθηκε μὲ θάρρος, μὰ ποὺ στὴν ἀγάπη, ὅτι ἄρχισε ἀφτὴ στὰ στήθια του νὰ τρεμουλιάζῃ, γίνεται ἀμέσως σὰν τὸ παιδί, τόλμη καμιὰ δὲν ἔχει, σέρνεται ἀναποφάσιστος δῶθε κεῖθε, δὲν ἀποκοτᾷ νὰ πῇ τὴν καρδιά του, τόσο ποὺ στὸ τέλος παντρέβεται ἡ κόρη, δίχως ἴδια της νὰ τὸ θέλῃ, κι ὁ Πάτρας — εἶναι τὄνομά του — θἀπόθνησκε ἀπὸ τὸν πόνο, ἂν τὸ βόλι ἑνὸς συντοπίτη του δὲν τὸν ἔρριχνε κάτου. Ὁ τρόμος του, ἅμα νοιώθει μέσα του τὴν ἀγάπη, κατόπι τὸ κρυφό του τὸ σεκλέτι, ἄθαρρο κι ἀφτὸ καὶ σιγανό,

Digitized by Google

εἶναι ἡ ποίησή του ἡ ἀληθινή. Καὶ πόσες φορὲς βλέπει κανεὶς στὴ Ῥωμιοσύνη, στὸ λαό, στοὺς ἀγράμματους, στοὺς φτωχούς, κάτι ἁπλοϊκοὺς ἀθρώπους ποὺ ἄνοιωθα μέσα τους κι ἀνήξερά τους κοιμᾶται καμιὰ ποίηση μυστικιά!

Τὴν ποίηση ποὺ λέμε, κατώρθωσε ἄραγες νὰ μᾶς τὴ δείξῃ κατάβαθα καὶ θεοφάνερα ὁ δηγηματογράφος; Ὄχι βέβαια. Μὰ κάτι θὰ πῇ ποὺ τὴν εἶδε, τὴν κατάλαβε καὶ θέλησε νὰ μᾶς τὴν ξεδιπλώσῃ. Ὁ κακημός, ἡ λιγούρα, ἡ βαριομάρα, ὁ πόνος τῆς ἄτυχης ἀγάπης, δὲ βρήκανε ἀνάξιο ποιητή. Ἔχει φαντασία καὶ καρδιά, ἔχει καὶ τὴν ἐφκολία νὰ σοῦ τὰ στρογγυλέβῃ ἀσκούνταφτα ὅσα σοῦ λέει, κι ὅμως, εἴτε γιατὶ δὲν πρόφτασε, εἴτε γιατὶ δὲν πάσκισε, εἴτε γιατὶ βαρέθηκε, σοῦ τὰ στρεβλώνει ἐδῶ καὶ κεῖ ἀπὸ τὴν ἀτεχνιὰ ἢ ἀπὸ τὴν τεμπελιά του. Ἕνα ἐπίθετο ξέρει, *γλυκός*, καὶ τὸ κολνᾷ ὅπου θέλει νὰ πῇ κάτι ποὺ ἀρέσει, καὶ σὰν εἶναι νὰ μὴν ἀρέσῃ, ἀλύπητα ἔρχεται καὶ ξανάρχεται τἄλλο τὸ ἐπίθετο *λυπημένος*. Λάθια στὴ γραμματικὴ κάμποσα, καὶ πάντοτες ἀπὸ ἀδουλεψιά. Ἔχει κ' ἕνα εἶδος ψυχολογία ῥηχὴ ῥηχή. Κι ὡστόσο τρέχει μοναχό του τὸ δήγημα, σὰν καθάριο κελαϊδιστὸ νεράκι μέσα στἀγκάθια καὶ στὰ παλιόχορτα. Σὰν τύχῃ πάλε κι ἀνταμώσῃ πέτρες, σταματᾷ ἢ ἄξαφνα πηδᾷ ἀπὸ τὸ στρωματάκι του. Πρέπει νὰ πάρῃ δύναμη, νὰ πάῃ τὸ δρόμο του ἴσια τὸ ποτάμι. Καὶ τότες, σὰ θέλει, ξεχειλίζει. Τὰ ὄμορφα τὰ ποτάμια, καὶ σὰν ξεχειλοῦνε ἀκόμα, ἔχει τὸ ξεχείλημά τους κάποιο μεγαλεῖο, ποὺ καὶ τἀγκάθια καὶ τὰ χόρτα κ' οἱ πέτρες κ' οἱ βράχοι ποὺ κυλοῦνε, φαίνουνται σὰ νἄτανε καμάρι τους καὶ πλοῦτος.

Ἀπὸ μάστορη τεχνίτη καμωμένη, μὲ τὸν ἴδρο τοῦ πρόσωπου γραμμένη, μὲ τὸν πόθο τῆς ψυχῆς μοιάζει χυμένη νἄναι « Ἡ Φώτω ἡ μαυριδερή », σὰν τὴ συγκρίνει κανένας μὲ τὸ τέταρτό μας τὸ δήγημα « Ἡ μητέρα μου ἡ Κώσταινα. » Πιὸ ἀδούλεφτο, πιὸ ἀπελέκητο πρᾶμα δὲν εἶδα. Ἡ

Digitized by Google

γλώσσα ἐλεεινή, κακορίζικη. Ἐκεῖ ποὺ ἡ δημοτικὴ θὰ τοῦ ἔδινε, φτάνει νὰ τὶς ἔβλεπε, χίλιες νόστιμες, ὡραῖες, μυρωδάτες καὶ συνάμα σωστὲς λέξες, πάει καὶ σοῦ ξεδιαλέγει κάτι δασκαλισμοὺς ποὺ εἶναι τρομάρα. Μήτε γύρεψε τὶς ὀρθὲς λέξες μήτε τὸ ὑποψιάστηκε πὼς μποροῦσε νὰ τὰ πῇ καλήτερα. Τὰ λάθια στὴ γλώσσα, νὰ φωνάζῃ πιὰ κανένας. Ὅλο μαζὶ τὸ δήγημα πολύλογο, σαχλό, νερουλιασμένο. Κι ὅμως, ὅμως! Τὸ διώρθωσα μὲ τὴν προσοχὴ τὴ μεγαλήτερη, προσπάθησα νὰ δώσω τοῦ δηγηματογράφου μας νὰ καταλάβῃ μὲ τί τρόπο σιάζουνται μερικά, γιατὶ πρέπει χωρὶς ἄλλο τὸ δήγημα νὰ δημοσιεφτῇ! Πῶς ἀφτό, ἀφοῦ εἶναι τόσο ἀχαμνό; Ναί, ἀχαμνό, μὰ τὸ παιδὶ ποὺ τὄγραψε κάτι ἔχει μέσα του ποὺ πῶς νὰ τὸ πῶ; μοιάζει σὰ φῶς. Ἴσως χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὸ ξέρῃ, μᾶς ἄνοιξε δρόμο, μᾶς ἔδειξε ποῦ καὶ πῶς πρέπει νὰ βαδίζουμε γιὰ νὰ βροῦμε στὸ τέλος τἀληθινὸ τὸ ῥωμαΐικο τὸ δήγημα. Εἶναι ῥωμαΐικο τὸ δήγημα, ῥωμαΐικα τὰ πρόσωπα, τὸ δρᾶμα, ῥωμαΐικο κι ἀφτό, πάίζεται σὲ ῥωμαΐικο χωριό, σὲ χωριουδάκι μάλιστα, συναμεταξὺ ἁπλούς, μικροὺς ἀθρώπους. Ἄξαφνα ὅμως, στὸ δήγημα ὅλο, χύνεται παράξενη καὶ μαγεφτικὴ φεγγοβολιά, γιατὶ ἀντὶς ἀθρώπους βλέπεις τὸν ἄθρωπο, γιατὶ στὸ δρᾶμα τὸ ταπεινὸ τοῦ χωριοῦ, βλέπεις τὸ δρᾶμα τὸ ἀθρώπινο, γιατὶ βλέπεις στοῦ Ῥωμιοῦ τὴν ψυχή, τὴν ψυχὴ ὁλωνῶνε, γιατὶ τὸ ντόπιο κι ἀσήμαντο ἱστορικὸ πῆρε μονοματιᾶς γενικὸ πολυσήμαντο νόημα, γιατὶ τὸ χωριὸ ἔγινε κόσμος. Καὶ τώρα, σᾶς παρακαλῶ, θέλει ξύλο ἢ δὲ θέλει ὁ δηγηματογράφος μας; Τὴν ἰδέα, τὴ φιλοσοφία τὴν ἔχει, μὰ τίποτα δὲν εἶναι μήτε φιλοσοφία μήτε ἰδέα χωρὶς τὴ γλώσσα, δηλαδὴ χωρὶς τὴν τέχνη, χωρὶς τὴ δουλειά.

Τὰ «Διηγήματα τοῦ Βουνοῦ καὶ τοῦ Κάμπου» εἶναι πέντε. *Ὁ Ἀπόστρατος, ὁ Γκεσούλης, ἡ Γέννηση ἑνὸς Ἥρωα, τὸ Χριστουγεννιάτικο ὄνειρο τοῦ πιστικοῦ, ἡ Πομπεμένη*. Εἶναι γραμμένα λέει ἀπὸ τὸ «Γιάννη Σκαπετορράχη.»

Digitized by Google

Νὰ μᾶς ζήσῃ, γιατὶ ὁ Σκαπετορράχης, σὲ μερικά του δηγήματα, λόγου χάρη, τὸ πρῶτο, τρίτο καὶ τέταρτο, μᾶς δείχνει πὼς νοιώθει τί θὰ πῇ καθαφτὸ ἡ δύσκολη τέχνη νἄχῃ ἕνα δήγημα ἀρχή, μέση καὶ τέλος καὶ νἄχῃ ἀφτὰ μόνο. Σὰν προσέχει, σὰ βάζει τὰ δυνατά του, εἶναι ἡ πέννα του ἀντρίκια, ξέρει ποὺ πάει, ξέρει ποῦ πρέπει νὰ σταθῇ, ποῦ νὰ πάρῃ δρόμο. Μὰ καθόλου δὲν τοῦ λείπει μήτε φαντασία μήτε ποίηση. Ποίηση ἔχει ἀφράτη ἀφράτη καὶ περίσσια *Τὸ Χριστουγεννιάτικο ὄνειρο τοῦ πιστικοῦ*. Εἶναι γραμμένη μὲ χέρι γερὸ *Ἡ Γέννηση ἑνὸς Ἥρωα*, πολὺ ὄμορφο δήγημα καὶ σπαραχτικό. Ἔχει καὶ κάμποση ψυχολογία, οἱ χαραχτῆρες ἀχαμνὰ δουλεμένοι δὲν εἶναι, καὶ μάλιστα βαθουλούτσικα σκαλισμένος ὁ λαμπρὸς ἐκεῖνος ὁ *Ἀπόστρατος*. Ὅλα γιομάτα ζωή, καὶ σὰν τὰ σιάξῃ, σὰν τὰ παστρέψῃ λιγάκι, ὅλα θὰ διαβαστοῦνε ὡραῖα.

Μὰ τί νὰ τοῦ κάμω καὶ περισσότερους ἔπαινους, ἀφοῦ τοῦ κάνω τὸν καλήτερο; Δικό του τἄλλο μισὸ βραβεῖο.

Ἀπ' ὅσα εἴπαμε, θὰ καταλάβαν ἐλπίζω πὼς βραβεῖο ἀλάκαιρο δὲν μπόρεσε φέτο νὰ δοθῇ. Ἀλάκαιρο βραβεῖο θέλει καὶ πρᾶμα ἔξοχο. Δύσκολα δίνεται. Τουλάχιστο μποροῦν ἔτσι νὰ πιστέψουνε καὶ τὰ καλὰ ποὺ τοὺς λέω. Κρισολογίες, καὶ γιὰ ἐπιστημονικὰ καὶ γιὰ φιλολογικὰ βιβλία, ἔγραψα κι ἀλλοῦ παρὰ στὴν Ἀθήνα. Διάβασα καὶ κάμποσα στὴ ζωή μου, κάμποσα εἶδα κι ἄκουσα. Ἴσως δὲ συφωνῶ πάντοτες μήτε μὲ τὸ δημόσιο, μήτε μὲ τοὺς κρισογράφους τῆς Ἀθήνας· μὰ ἴσως πάλε δὲ φταίω γώ. Ἴσως τὄφερε ἡ τύχη καὶ τὰ χρόνια, δηλαδὴ ποὺ εἶδα καὶ περισσότερα. Ὁ Διαγωνισμός μας ἀφτὸς γιὰ τὴ γλώσσα, ἔχω ἐλπίδα πὼς ἄκαρπος δὲ θὰ βγῆκε· μπορεῖ κι ὅσοι μοῦ στείλανε, νὰ ὠφεληθοῦνε ἀπὸ κεῖνα ποὺ τοὺς εἶπα· μὰ καὶ τὸ δημόσιο θὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰ ἔργα τὰ καινούρια ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ Διαγωνισμός.

Καὶ τώρα παρακαλῶ νὰ μοῦ δηλώσῃ ὁ καθένας τὄνομα

Digitized by Google

καὶ τὴν ἀντρέσσα του, γιὰ νὰ μοιράσω τὰ βραβεῖα καὶ νὰ γυρίσω πίσω τὰ χερόγραφα. Ὀνόματα ξέρω μόνο δυό, τοῦ Φιλήντα καὶ κεινοῦ ποὺ ἔκαμε τὸ δήγημα· *Ἡ μητέρα μου ἡ Κώσταινα*[1]. Πρέπει νὰ μοῦ γράψουνε οἱ ἄλλοι.

Παρακαλῶ καὶ τοὺς φίλους τῆς δημοτικῆς νὰ θυμηθοῦνε ὅσα τοὺς εἶπα κι ἀπὸ πρῶτα (στὸ *Ἄστυ* Ἰούλιο, 2, 1901)[2]. Ἔχουμε δηγήματα πολλὰ νὰ δημοσιέψουμε, πού, ἀφοῦ εἶναι ὅλα δηγήματα, μποροῦμε ἀξιόλογα, κοστίζει καὶ λιγώτερο, νὰ τὰ δημοσιέψουμε μαζὶ σ' ἕναν τόμο, μὲ τὸν τίτλο· *Διαγωνισμὸς γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ 1901*[3], καὶ μὲ τὰ ὀνόματα ἐκεινῶνε ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσουνε, δίνοντας, σὰ θέλουνε, καὶ λίγα, γιατὶ πρέπει νὰ μάθουμε ὁ καθένας νὰ δίνουμε γιὰ νὰ δημοσιέβουνται βιβλία, ὅσο γίνεται περισσότερα. Πῶς θὰ προκόψῃ τὸ ζήτημα χωρὶς κάποια θυσία; Ὅλοι ἔχουνε χρέος κάτι νὰ κάμουνε. Τὰ μεγάλα τὰ πράματα ἔτσι γίνουνται, μὲ τὴ συνέργεια ὁλωνῶνε. Συνέργεια, ἐνέργεια, τὸ ἴδιο εἶναι. Κ' ἐνέργεια θέλει τὸ καλό. Ἐνέργεια θέλει κ' ἡ νίκη. Πολὺ σπουδαῖο εἶναι, πολὺ σημαντικὸ νὰ δημοσιέβουνται, νὰ *ὑπάρχουνε* τὰ βιβλία. Μαζί τους, κάθε μέρα περισσότερο, κάθε μέρα πιὸ ζωντανή, βλέπουμε νὰ ὑπάρχῃ, νὰ βασιλέβῃ κ' ἡ ἐθνοσώστρα Ἰδέα.

Σημείωση. — Μοῦ στείλανε ὡς τώρα γιὰ τὴ δημοσίεψη· ὁ κ. Α. Ἀντρεάδης, 20 φρ. (χρ.), ὁ κ. Βεργωτής, 25, ὁ κ. Δ. Πετροκόκκινος, 250, τὸ μικρό μου τὸ κοριτσάκι, 1 (περισσότερα, λέει, δὲν μπορεῖ)[4]. — Πολὺ πολὺ ἐφκαριστῶ τοὺς φίλους. Ἂν ἀργήσουνε τὰ δηγήματα νὰ δημοσιεφτοῦνε, δὲ θὰ φταίω ἐγώ. Ἂς ὁρίσουνε οἱ κύριοι δηγηματογράφοι κι ἂς μοῦ τὰ στείλουνε διωρθωμένα γλήγορα.

1) Α. Γεωργιάδης. Ὅπως τὸ διώρθωσε κατόπι καὶ τυπώθηκε, ἀριστουργηματάκι. Τὸ βραβεῖο τὸ πῆρε ὁ Χρηστοβασίλης.

2) Κοίτ. πιὸ ἀπάνω, σελ. 73 κι ἀκ.

3) Ὁ τόμος ἀφτὸς βγῆκε μὲ τὸν ἴδιο τίτλο στὰ 1902, χάρη στὰ λιανὰ ποὺ μοῦ δώσανε οἱ καλοὶ φίλοι.

4) Κατόπι ἔλαβα κι ἀπὸ τὸν Ἀργύρη τὸν Ἐφταλιώτη, φρ. (χρ.) 20, ἀπὸ τὸν Π. Βλαστό, 25, ἀπὸ τὸν Πάλλη, 94, κ' ἔτσι μπόρεσε καὶ βγῆκε βιβλιαράκι πολὺ ὡραῖο, κ. π. ἀ. σ. 98, 1.

Digitized by Google

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ Κ' Η ΚΡΗΤΗ[1]

8 τοῦ Ἅη Δημήτρη, 1901.

Ἀξιότιμε κύριε Κωστογιάννη,

Νὰ μὲ γράψετε συντρομητὴ[2] στὴ φημερίδα σας. Καιρὸς ποὺ θέλω νὰ σᾶς τὸ πῶ καὶ δὲν ἄδειασα.

Λυποῦμαι πολὺ γιὰ τὸν τίτλο ποὺ διαλέξατε. Νὰ μὴν ξεχνοῦμε κιόλας πὼς τὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα εἶναι ζήτημα πραχτικό. Σὰ δὲ θέλετε νὰ παίρνετε ὀνόματα ποὺ νἄναι ὅλους διόλου δημοτικά, φρόνιμο τουλάχιστο νομίζω νὰ τὰ διαλέγετε μὲ τρόπο ποὺ νὰ συφωνοῦνε μὲ τὴν ἄγραφη, μὰ πολὺ κανονικὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. Νὰ λέγατε, λόγου χάρη, τὴ φημερίδα σας *Ἡ Κρητικὴ Ζωὴ* ἢ τίποτις τέτοιο, θἄτανε πολὺ καλήτερο, γιατὶ τότες χωρὶς τὴν παραμικρὴ δυσκολία τὸ κλίνει κι ὁ λαός, τὸ κλίνει κι ὁ πιὸ ἀγράμματος, ἀφοῦ εἶναι γλώσσα του. Κι ὁ σκοπὸς τοῦ τύπου, παρακαλῶ, ποιὸς εἶναι; Νὰ διαβάζουνε — καὶ νἀγοράζουνε — τὶς φημερίδες ὅσο γίνεται περισσότεροι. Ἀφτὸ εἶναι τὸ πραχτικό. Πραχτικὰ ὅμως τὰ τριτόκλιτα δὲν εἶναι, μιὰ καὶ τὰ κάμαμε πρωτόκλιτα. Λοιπὸν ἡ κλίση *ἐφημερίς, ἐφημερίδος, ἐφημερίδι, ἐφημερίδα,* δὲν μπορεῖ νὰ γενικεφτῇ, δηλαδὴ νὰ γίνῃ κοινὴ ἐθνικὴ γλώσσα. Ἀπόδειξη, ποὺ βγῆκε ἀμέσως ὀνομαστικὴ *ἐφημερίδα, φημερίδα,* ὅπως κι ἀπαρχῆς μποροῦσε ὁ καθένας νὰ τὸ καταλάβῃ πὼς θὰ γίνῃ.

1) Δημοσιέφτηκε στὴν Κρητικὴ Ἐφημερίδα, Σάββατο, 13 τ' Ἅη Δημήτρη, ἀρ. 13, 1901. — Πρόλ., 11.

2) Τὸ εἶχα τότες συδρομητή, ποὺ κι ἀφτὸ γίνεται, ἀκούγεται κιόλας. Μὰ συντρομητή, ὅπως μοῦ γράφουνε, τὸ ξέρουνε σήμερα στὴν Ἀθήνα, κ' εἶναι ἀκόμη καλήτερο.

Digitized by Google

Ἐγὼ τί νὰ σᾶς πῶ; Τὰ θάῤῥη μου ἔχω στὴν Κρήτη κ' εἶμαι βέβαιος πὼς ἐκεῖ θὰ λυθῇ τὸ ζήτημα καμιὰ μέρα, γιατὶ ὁ Κρητικὸς ἔχει ποίηση, ἔχει καὶ νοῦ.

Πολὺ ὡραῖα κάνετε τὸ λοιπὸ καὶ δημοσιέβετε κρητικὰ δημοτικὰ τραγούδια, μόνο ποὺ θέλει προσοχὴ μεγάλη τέτοια δουλειά. Νὰ σᾶς τὸ πῶ κι ἀφτό, ἀφοῦ σήμερα ἔχω γρίνιες. Εἶδα στὸ πρῶτο φύλλο κάτι πολὺ ὄμορφους στίχους, μὰ μὲ ὀρθογραφίες ποὺ δὲ μοιάζει νἄναι πολὺ σωστές, ἄξαφνα *στὸ κάμπο, στὴ κορφή*. Θαῤῥῶ πὼς εἶναι λάθος. Δὲν πῆγα στὴν Κρήτη, μὰ κι ἀπ' ἀφτὰ ποὺ βλέπω ἔτσι ὠρθογραφημένα, τὸ κατάλαβα πὼς τὸ *π, τ* καὶ *κ*, σὰν ἔχει πρῶτα *ν*, τὰ λέτε ἀπαράλλαχτα ὅπως λέτε *ντροπή, μπαίνω, γκαρδιακός*, δηλαδὴ *τογκάμπο, τηγκορφή*. Δὲν πειράζει ποὺ δὲν ἔχουμε ψηφιὰ νὰ τὰ σημειώσουμε· εἶναι πολὺ ἑλληνικά, ἔχουνε ὅλα τὸ λόγο τους καὶ μποροῦμε νὰ τὰ γράφουμε καθὼς γράφουμε καὶ τἄλλα, δηλαδὴ *τὸν κάμπο, τὴν κορφή*, κτλ., γιατὶ σὰν εἶναι κατοπινὸ *π, τ, κ*, τὸ *ν* πάντα θὰ μείνῃ στὴ δημοτική, ἢ μ' ἕναν τρόπο ἢ μὲ τὸν ἄλλο, καὶ δὲ γίνεται νὰ παραπέσῃ[1].

Μὲ περισσότερη χαρά μου ἀκόμα, εἶδα πὼς ξαναδημοσιέβετε τὰ ὡραῖα ἐκεῖνα γράμματα τοῦ γέρου Κρητικοῦ, στὰ 1858. Βλέπετε λοιπὸν τί σέβας ποὺ πρέπει νἄχουμε γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Μὲ τοῦ λαοῦ τὴ βοήθεια καὶ τὴ γλώσσα, πολεμούσανε τὰ παλληκάρια, μὲ τὸ λαὸ καὶ μὲ τὴ γλώσσα του κάμανε τὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ καὶ μὲ τὸ λαὸ θὰ κάμουνε κατόπι κ' ἑλληνικὴ φιλολογία, μὲ τὴ γλώσσα τῆς λεφτεριᾶς.

Ἴσως — μὰ *ἴσως* εἶναι ἀφτό, καὶ τίποτις ἄλλο — ἴσως σᾶς στείλω, ἂν τὶς θέλετε δηλαδή, κάτι μικρὲς μελέτες, ποὺ προ-

1) Ἢ μ' ἕναν τρόπο ἢ μὲ τὸν ἄλλο, σημαίνει πὼς κάποτες μνήσκει ὡς καὶ κεῖ ποὺ δὲ φαίνεται. Λ. χ., τὸ ν τῆς αἰτιατικῆς τοῦ ἄρθρου, στὴν Τῆνο, κόλλησε μὲ τὸ ἀρχικὸ τ τῆς Τῆνος, κ' ἔγινε τὴν dῆνο, ἔπειτα τὴ Dῆνο, τόσο μάλιστα ποὺ καταντήσανε νὰ λένε καὶ ὁ Dηνιακὸς (ντηνιακός), ἀκόμη καὶ σὰ δὲν ἔχει προηγούμενο ν.

Digitized by Google

σπάθησα μέσα νὰ πῶ τῆς γλώσσας μας τὰ ἱστορικά. Εἶναι ὅμως γλωσσολογίες καὶ μὲ τέτοιες -ίες ὁ κόσμος δὲν πολυδιασκεδάζει. Ὡςτόσο καλὸ νὰ ξέρουμε καὶ τί ἀξίζει ἡ γλώσσα μας, καὶ τί θὰ πῇ γλώσσα, γιατὶ συχνὰ οἱ περισσότεροι μιλοῦνε γιὰ τὰ ζητήματα ἀφτά, χωρὶς μοῦ φαίνεται νὰ τὰ καλομελετήσανε. Τὸ ἴσως μου ὅμως ἔχει τὸ λόγο του, γιατὶ ἂν εἶναι νὰ γίνουνε τἄρθρα μου, θὰ βαστάξουνε κάμποσο, ἀφοῦ θἄναι σωστὴ σειρά[1].

Νὰ μὲ συμπαθᾶτε ποὺ σᾶς γράφω τόσο βιαστικά, γιὰ τόσο σπουδαῖα πράματα, γιὰ τὴ γλώσσα καὶ γιὰ τὴν Κρήτη. Μόλις πρόφτασα καὶ στὰ τρεχάτα νὰ σᾶς πῶ δυὸ λόγια. Δὲ θέλησα νὰ μὲ πῆτε ἀχάριστο ἢ ξεχασιάρη, τώρα ποὺ ἔλαβα τὴν *Κρητικὴ* (ὁρίστε καὶ τίτλος), καὶ τώρα ποὺ τὴ διάβασα.

Πρόθυμός σας.

1) Οἱ μελέτες μου ἀφτὲς εἶναι ἡ Ῥωμαΐκη γραμματική, ποὺ γράφεται ὁλοένα. Πρέπει νὰ πῶ κιόλας πὼς ἄρθρα καινούρια δὲ μοῦ ζητήσανε στὴν καλὴ φημερίδα ποὺ λέμε.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ξαναδημοσιέβω ἐδῶ, ἀφοῦ ἦρθε κ' ἡ χρονολογικὴ σειρά της, τὴ φυλλαδούλα ποὺ στὰ 1902 (7 τοῦ Ἀπρίλη) δημοσιέφτηκε χωριστά. Τὴν ξανατυπώνω ἀπαράλλαχτα καθὼς εἴτανε, καὶ μὲ τὸ ξώφυλλο τὸ ἴδιο, ἐπειδὴ ὁ σκοπός μου εἶναι, ὅλα μου κατόπι νὰ βρεθοῦνε τὸ καθένα τομολογημένο μὲ τὴν ἀράδα, στὴν ἔκδοση ποὺ κάνω τώρα.

Τὸ δήλωσα κι ἀπαρχῆς πὼς εἴτανε ἀπόσπασμα. Τυπώθηκε τότες σὲ ἀντίτυπα λίγα, κατάντησε πολὺ σπάνια — ὁ ἴδιος δὲν ἔχω πιὰ νὰ μοιράσω — καὶ ὅσοι τότες δὲν τὴν πήρανε, θέλω νὰ τὴν ἔχουνε στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα*, ὅπως τὴν ἔβγαλα στὸ βράσιμο τοῦ 1902. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ποὺ πλάγι πλάγι μὲ τὴν παλιὰ σελίδωση, ἔβαλα καὶ τὴ σελίδωση τοῦ τέταρτου τόμου *Ῥόδα καὶ Μῆλα*. Λοιπὸν καὶ στὴ γλώσσα δὲν ἄλλαξα τίποτις, ἂν καὶ ὑπάρχει μὲ τἄλλα μου σήμερα κάποια διαφορὰ στὴν ὀρθογραφία καὶ στὴν κατάληξη τῶ ῥημάτωνε — δηλαδὴ *γράφουνε* ἀντὶς *γράφουν*, *γραφόταρε* ἀντὶς *γράφουν-ταν* κτλ. — καθὼς τὸ ξήγησα καὶ στὴ δέφτερη ἔκδοση τοῦ *Ταξιδιοῦ* καὶ στὴν *Ἀπολογία*.

Γιὰ τὴ φυλλάδα τὴν ἴδια εἶπα ὅσα εἶχα νὰ πῶ στὸν *Πρόλογό* μου, κ. σ. 11 κι ἀκόλ.

Digitized by Google

Digitized by Google

ΨΥΧΑΡΗΣ

Ῥόδα καὶ Μῆλα

(ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

Μ' ἕνα γράμμα τῆς Α. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη.

. . . . . .
Cominciai, come persona franca.
DANTE, *Inf.* II, 44 (3).

ΑΘΗΝΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ
à PARIS, chez :
H. WELTER, EDITEUR
4, RUE BERNARD PALISSY, 4

1902

Digitized by Google

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ, Ἀθήνα, 1888. — *Θὰ ξανατυπωθῇ, στὴν ἴδια σειρὰ καὶ στὸ ἴδιο μέγεθος, στὰ* 1903. *Κατόπι θὰ βγῇ καὶ δέφτερος τόμος :* ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ.

Τ'ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΙΡΗ, Ἀθήνα, 1897. *Θὰ ξαναβγῇ στὴν ἴδια σειρά.*

Ῥ̔ΩΜΑΙΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ, *κτλ.* Ἀθήνα, 1901. — *Βγῆκε ὁ* πρῶτος τόμος *μὲ τὸν* Κυρούλη *καὶ τὸ* Γουανάκο. *Ὁ δέφτερος τόμος τοῦ* Θεάτρου *πιὸ ὕστερα.*

Ῥ̔ΟΔΑ ΚΑΙ ΜΗΛΑ. *Ὁ* πρῶτος τόμος, *τοῦ χρόνου* (1902). *Σήμερις βγαίνει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ* δέφτερο τόμο.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ῥόδα καὶ Μῆλα

(ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

Digitized by Google

Digitized by Google

ΨΥΧΑΡΗΣ

Ῥόδα καὶ Μῆλα

(ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

Μ' ἕνα γράμμα τῆς Α. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη.

. . . . . .
Cominciai, come persona franca.
DANTE, *Inf.* II, 44 (3).

ΑΘΗΝΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ
à PARIS, chez :
H. WELTER, EDITEUR
4, RUE BERNARD PALISSY, 4

1902

Digitized by Google

Digitized by Google

Τὸ σεβαστό μου γράμμα τῆς Ἀ. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη, Ἰωακεὶμ τοῦ Γ', ἀξιώθηκα νὰ τὸ λάβω σὰν εἴταν πιὰ τραβηγμένα τὰ τέσσερα πρῶτα φύλλα, κ' ἔτσι δὲ μοῦ στάθηκε δυνατὸ νὰ τὸ βάλω στὴν ἀρχὴ ἀρχή, ὅπως ἔπρεπε, ὅπως τὸ ἤθελε κ' ἡ καρδιά μου. Μὰ κι ἀφτὸ δὲ φτάνει, τέτοιος θησαυρὸς νὰ λάμπῃ στὴν ἀρχὴ ἑνὸς βιβλίου, ποῦ διαβάζουνται κατόπι καὶ τὰ δικά μας. Τοῦ χρειάζεται ἰδιαίτερη θέση, θέση ποῦ νὰ στέκῃ χώρια καὶ πιὸ ἀψηλά, νὰ ποῦμε, ἀπὸ μᾶς, θέση ποῦ νὰ εἶναι ἀρχὴ καὶ τέλος ὁ λόγος τοῦ Πατριάρχη. Θὰ βρῆτε λοιπὸν τὸ γράμμα τυπωμένο σὲ χωριστὸ χαρτί, σὲ χωριστὴ φυλλαδούλα· βέβαια, θὰ προτιμοῦσα νὰ τοῦ κάμω, ἂν εἴταν τρόπος, καὶ κιβώτιο χρυσό, μὰ τί πιὸ χρυσὸ θέλετε, τί μάλαμα καλήτερο ἀπὸ τὸ γράμμα τὸ ἴδιο, ποῦ θὰ τὸ δῆτε φωτογραφημένο ἀπαράλλαχτα ὅπως εἶναι καὶ τὸ πρωτότυπο; Στὴν ἴδια φυλλαδούλα, μὰ μὲ τὰ συνηθισμένα μας τὰ στοιχεῖα καὶ τὸ συνηθισμένο μας ἁπλὸ χαρτί, ἀναγκάστηκα νὰ βάλω καὶ τὸ γράμμα τὸ δικό μου, ἀφοῦ ὁ Παναγιώτατος, μὲ τὴν καλοσύνη του τὴν ἀπέραντη, μοῦ χάρισε τὴν τιμὴ νὰπαντήσῃ στὰ ταπεινά μου τὰ λόγια.

Digitized by Google

Digitized by Google

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ

Α'.

Ὅσα δημοσιέβω σήμερις ἐδῶ στὴ μικρή μου τὴ φυλλάδα, λογάριαζα πρῶτα νὰ τὰ βάλω στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα*. Τὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα* εἶναι συλλογὴ ποῦ ξανατυπώνω μέσα ὅλα μου τὰ φιλολογικὰ καὶ γλωσσολογικά, μ' ἕναν ἱστορικὸ πρόλογο τὸ καθένα. Ἔτσι ἔγινε σὰν καινούριο βιβλίο, μὰ ἔγινε συνάμα καὶ πολὺ χοντρὸς ὁ τόμος, ὅπως τὸν ἔχω συγυρισμένο ἀπὸ πέρσι γιὰ τὸν τύπο. Εἶπα τότες πῶς ἀντὶς ἕναν τόμο θὰ κάμω δυό. Πρέπει ὅμως νὰ βγῇ ὁ πρῶτος τοῦ χρόνου, γιατὶ ἔχουμε κατόπι νὰ βγάλουμε κι ἄλλα πολλά· μα ἐπειδὴ στὴ συλλογή μου, δηλαδὴ στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα,* εἶναι ὅλα τοποθετημένα μὲ τὴ χρονολογική τους τὴ σειρά, τὰ τελεφταῖα μου τἄρθρα, ποῦ τώρα τώρα τἄγραψα, θἄπρεπε νὰ μποῦνε στὸ τέλος τοῦ δέφτερου τόμου, κ' ἴσως ἔτσι προσμένουν ἀκόμη δυὸ χρόνια. Θἀργούσανε ὅμως πολύ, καὶ κάλλια νὰ δημοσιεφτοῦνε σήμερις χωριστά, ὥςπου νἀρθῇ ἡ ὥρα νὰ τὰ συνάξω κι ἀφτὰ μαζὶ μὲ τἄλλα.

Ὡς τώρα, δὲ συνήθιζα νὰ δημοσιέβω τἄρθρα μου σὲ φυλλάδα, τουλάχιστο προτοῦ τὰ δημοσιέψω σὲ καμιὰ φημερίδα. Ἔλπιζα λοιπὸν κι ἀφτὰ ἐδῶ, πρῶτα νὰ διαβασ-

Digitized by Google

τοῦνε σὲ φημερίδα καὶ κατόπι νὰ τὰ δοῦνε στὸ βιβλίο μου, στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα*. Μὰ δὲ στάθηκε δυνατὸ καὶ νομίζω πῶς πρέπει νὰ πῶ γιὰ ποιὸ λόγο.

Παρακαλῶ πολύ, μὰ πολύ, νὰ μὴν πιστέψῃ κανένας πῶς τὰ λέω μὲ πίκρα, μὲ θυμό, νὰ μὴν πιστέψῃ μήτε πῶς τὰ λέω γιὰ παράπονο. Στὴν ἡλικία μου ἀφτὰ δὲν τὰ ξέρει πιὰ κανείς. Εἶδα κ' ἔπαθα κάμποσα· ἔμαθα νὰ ξετάζω καὶ νὰ βλέπω, ἔμαθα τὴ δύσκολη τέχνη νὰ μὴν προσμένω περισσότερο ἀπὸ κεῖνο ποῦ σηκώνει τοῦ καθενὸς τὸ φυσικό, ἔμαθα νὰ καταλαβαίνω τὴν ψυχὴ τοῦ ἀθρώπου, καὶ σὰν καταλαβαίνεις, τότες δὲν μπορεῖς νὰ θυμώσῃς, τότες γίνεσαι καὶ καλός. Δὲ φταὶν οἱ ἀθρῶποι· φταίει ὁ καιρὸς ποὺ γεννηθήκανε καὶ ζοῦνε, σὰ δὲν ἔχουνε τὴ χρειαζούμενη τὴν ἐνέργεια νὰ διορθώνουνε τὴν ἐποχή τους. Ἀφτὰ θὰ τὰ δοῦμε λίγο λίγο. Τὸν Κακλαμάνο τὸν ἔχω τὸ ἴδιο καθὼς τὸν εἶχα καὶ πρῶτα. Εἶναι φίλος μου παλιός. Μὲ τὸ Γαβριηλίδη, ὕστερις ἀπὸ κάτι παλιὲς ἱστορίες ποῦ εἴχαμε καὶ ποῦ τὶς ξέχασα τώρα πιά, τὰ ξυνίσαμε μιὰ δυὸ φορές. Πέρασαν ἀφτά. Ἐγὼ θυμοῦμαι μονάχα, σήμερα μάλιστα ποῦ τοῦ ῥίχτηκαν ὅλοι, τὰ χρόνια τὰ παλιά, σὰν ἔγραψε τόσα καὶ τόσα γιὰ τὸ *Ταξίδι μου*. Λοιπὸν οὔτε μὲ τὸν Κακλαμάνο οὔτε μὲ τὸ Γαβριηλίδη δὲν ἔχω παράπονο κανένα. Τὰ λέω γιὰ νὰ νοιώσουνε κατόπι σὲ τί κατάσταση ἠθικὴ βρίσκεται ὁ τόπος σήμερις, κ' ἴσως νὰ ὠφεληθοῦνε μερικοὶ ἀπὸ τώρα. Ζητήματα γενικά.

Προτοῦ γίνῃ τὸ κίνημα τὸ ἀντιμεταφραστικό, εἶχα στείλει, ὅπως συνήθιζα, τοῦ φίλου μου τοῦ Κακλαμάνου, ἕνα μου ἄρθρο ποῦ μιλοῦσα γιὰ τὸν Μποὲμ καὶ γιὰ τὸ Σουρῆ, μόλις γιὰ τὴ γλώσσα. Ἔγινε τὸ κίνημα. Τὶς ἕξη τοῦ Νοέβρη, 1901, τὴν ἴδια μέρα θαῤῥῶ ποῦ γιουρουντίσανε στὸ *Ἄστυ* οἱ φοιτητάδες, μοῦ ἔγραψε ὁ Κακλαμάνος πῶς ἀπὸ δῶ κι ὁμπρὸς γιὰ δικά μου ἄρθρα πιὰ μήτε λόγος, καὶ πῶς

Digitized by Google

μοῦ γυρίζει τὸ ὑστερνό μου. Στὸ ὑστερνό μου ἀφτό, ἀπαντοῦσα τοῦ Μποὲμ καὶ νόμιζα πῶς τοῦ ἔπρεπε ἀπάντηση, γιατὶ ὁ Μποὲμ εἶχε δημοσιέψει κάτι ἄτοπα πράματα γιὰ μένα. Ἔγραψα τότες τοῦ Γαβριηλίδη· τοῦ εἶπα πῶς δὲ μοῦ φαίνεται σωστὸ νἄχῃ ὁ καθένας τὸ δικαίωμα νὰ μὲ βρίζῃ ἀπὸ μακριά, χωρὶς νὰ μπορῶ κἄνε νὰ πῶ λέξη. Τοῦ ῥώτηξα λοιπὸν ἂν ἤθελε νὰ βάλῃ τἄρθρο μου. Τοῦ ἔλεγα κι ἄλλο ἕνα, δηλαδὴ πῶς ἐδῶ στὸ Παρίσι πολλὲς φορὲς ἤρθανε σπίτι μου ὡς κι ἄγγλοι, ὡς καὶ γερμανοὶ φημεριδογράφοι νὰ μοῦ ζητήσουν τὴ γνώμη μου γιὰ τὰ φοιτητικά, καὶ πῶς μοῦ ἔρχουνταν ἐμένα παράξενο καὶ μάλιστα σὰν ξένο, νὰ λέω τὴ γνώμη μου παντοῦ καὶ μόνο στὴν Ἑλλάδα, ποῦ γι' ἀφτήνα δουλέβω καὶ πασκίζω μέρα νύχτα, νὰ μὴν μπορῶ νὰ τὴν πῶ. Μὲ τὸ ἕνα μου τἄρθρο γιὰ τὸν Μποέμ, ἔγραφα τοῦ Γαβριηλίδη, πῶς εἶχα κι ἄλλα πέντε γιὰ τὸ κίνημα, κι ἂν τὰ θέλει.

Πολὺ φιλικὸ γράμμα μοῦ ἀποκρίθηκε ὁ Γαβριηλίδης καὶ μοῦ ἔλεγε πῶς γιὰ τὴν ὥρα, ὕστερις ἀπὸ τὰ μεταφραστικά, δὲν μποροῦσε νὰ βάλῃ δικά μου.

Γιατί ἀρνήθηκε ὁ Γαβριηλίδης, καὶ γιατί μοῦ μήνησε ὁ Κακλαμάνος πὼς θὰ μοῦ γυρίσῃ τἄρθρο μου; Ἀπὸ φόβο; Σωστὸ δὲν εἶναι νὰ τὸ ποῦμε. Δὲν πιστέβω νὰ φοβήθηκαν ἄλλο γιουρούσι, ἂν κι ἀφτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, γιατὶ βέβαια εἶναι κάπως δυσάρεστο νὰ βλέπῃ κανεὶς τὰ τζάμια του σπασμένα κάθε μέρα. Φοβήθηκαν τὴν κοινὴ γνώμη. Κι ἀφτὸ γιὰ φημεριδογράφους τί θὰ πῇ; Θὰ πῇ πῶς δὲ διαβάζουνε, δηλαδὴ πῶς δὲν ἀγοράζουνε τὴ φημερίδα τους. Φταίει λοιπὸν ἡ κοινὴ γνώμη. Καὶ νομίζω ἀλήθεια πῶς φταίει καὶ πῶς εἶναι, πῶς καταντᾷ τὸ ζήτημα σπουδαῖο. Ἐγώ, λόγου χάρη, δὲ μετάφρασα Βαγγέλιο ποτέ μου· στὰ θρησκεφτικὰ ποτέ μου δὲν ἀνακατέφτηκα. Πῶς ἤξεραν τί γνώμη ἔχω, προτοῦ μ' ἀκούσουνε; Καὶ τί φο-

Digitized by Google

βούντανε ; Τὄνομά μου, καὶ μόνο ἀφτό, νὰ μὴν τὸ βάλῃ φημερίδα, ἀναγνώστης νὰ μὴν τὸ δῇ! Ὡςτόσο μὴ νομίζετε πῶς δὲν τὸ βάζουνε καὶ διόλου. Ἄλλο τίποτα. Τὸ βάζουνε κάθε τόσο, σὰν εἶναι νὰ μὲ χτυπήσουνε, νὰ μὲ βρίσουνε, νὰ μὲ ποῦνε μπερμπάντη κι ἄλλες τέτοιες νοστιμάδες. Τὶς λένε μάλιστα τόσο πιὸ ἔφκολα ποῦ τὸ ξέρουνε πῶς δὲν μπορῶ νὰποκριθῶ, ἀφοῦ ὡς κ' οἱ φίλοι μου δὲν τολμοῦνε νὰ δημοσιέψουνε ἄρθρο δικό μου. Ῥωτῶ λοιπὸν ἥσυχα ὅλους τοὺς φρόνιμους ἀθρώπους ἂν εἶναι ἀφτὰ καλὰ πράματα.

Ἀφτὰ καλὰ πράματα δὲν εἶναι. Σὲ κανέναν τόπο σήμερις, πουθενὰ στὴν Ἐβρώπη, ὅσο κι ἂν εἶναι τὸ πάθος τὸ κομματικό, κ' ἔχει καὶ κεῖ, δὲ φάνηκε ποτὲ μιὰ τέτοια καραντίνα. Πάντα θὰ βρεθῇ κ' ἕνας ἄθρωπος νὰ σοῦ μιλήσῃ, κ' ἕνα φύλλο δημόσιο νὰ βάλῃ τἄρθρο σου καὶ νὰ τυπώσῃ τὄνομά σου. Νὰ μὴν ξεχνοῦνε μάλιστα, ἴσα ἴσα ἐκεῖνοι ποῦ μὲ βρίζουνε μ' ὅλο τὸ κέφι στὴν Ἑλλάδα, πῶς ἅμα ἔστειλαν ἃς εἶταν καὶ μπόσικο ἄρθρο ἐναντίο μου στὴν Ἐβρώπη, τοὺς φιλοξένησαν οἱ φημερίδες, ὅσο κι ἂν εἴτανε μὲ τὸ παρτίδο μου, ὅσο κι ἂν ἤξεραν πῶς τἄρθρο δὲν ἄξιζε, ὅσο κάποτε κι ἂν τοὺς βαζιέστιζαν τοὺς φλύαρους δικούς μας, ποῦ πάντα θαῤῥοῦνε πῶς ἔχουνε καὶ πῶς πρέπει νὰ ποῦνε κι ἀφτοὶ ἕνα λόγο ἢ συχνότερα πολλά, πάρα πολλὰ λόγια! Πρέπει νὰ συνηθίσουνε στὴν Ἑλλάδα νἀφίνουν ἥσυχα τὸν καθένα, τὴν ἰδέα του νὰ λέῃ. Σ' ἕνα κράτος ἀνεξάρτητο, ποὺ πολέμησε μάλιστα γιὰ τὴ λεφτεριά, εἶναι ἀπαραίτητο τέτοιο δικαίωμα γιὰ κάθε ἄθρωπο. Σὰν τὰ μαθαίνουν ἀφτὰ στὴν Ἐβρώπη, γράφουν πῶς ἡ Ἑλλάδα πολιτισμένο ἔθνος δὲν εἶναι. Κ' ἔχουνε δίκιο. Τόσο περισσότερο δίκιο ποῦ δὲν εἶναι τὸ ζήτημα γιὰ ἕνα δυὸ ἄτομα, παρὰ γιὰ κοινὴ γνώμη. Σημαίνει πῶς ἡ κοινὴ γνώμη ἀκόμη δὲν τὄμαθε τί θὰ πῇ ἀνεξαρτησία καὶ τί θὰ πῇ λεφτερία, μ' ἄλλα λόγια πολιτισμός.

Digitized by Google

Λέω, στὴν Ἑλλάδα. Μὲ χαρά μου μεγάλη ὅμως εἶδα πὼς στὴν καημένη τὴν Πόλη, ποῦ πάντα ὁ Τοῦρκος τὴν πατεῖ, ἔχουν ὡςτόσο περισσότερη τόλμη καὶ καλήτερους τρόπους.

Μιὰ πολίτικη φημερίδα, ἡ « *Κωνσταντινούπολις* », ὄχι μόνο δημοσίεψε ἄρθρο δικό μου — θὰ τὸ βρῆτε παρακάτω — μὰ ἔγραψε κι ἄλλο ἕνα ἄρθρο, κύριο ἄρθρο, γιὰ νὰ πῇ πῶς βέβαια καὶ τὶς ἰδέες μου δὲν τὶς θέλει, δὲν τὶς παραδέχεται, μὰ πῶς εἶναι σωστὸ νὰ πῶ καὶ γὼ τὸ λόγο μου καὶ πῶς νὰ μὲ βρίζῃ κανείς, ὅπως μὲ βρίζουνε, δὲν εἶναι πράματα τῆς ἀθρωπιᾶς.

Ἐγὼ ἀφτὰ πολὺ τὰ καμαρώνω — καὶ μὴ νομίζετε γιὰ τἄτομό μου, ἀχ! νὰ μὲ ξέρατε, θὰ βλέπατε τί ἀδιάφορο ποῦ μοῦ εἶναι — τὰ χαίρουμαι, γιατὶ μπορῶ τότες μ' ὅλη τὴν ἡσυχία νὰ πῶ στὴν Ἐβρώπη καὶ τὰ καλά μας. Θαῤῥῶ λοιπὸν πῶς πρέπει τώρα κ' ἡ Ἑλλάδα νὰ φιλοτιμηθῇ καὶ σ' ἀφτὸ ποῦ εἴπαμε νὰ μοιάζῃ μὲ τὴν Πόλη. Γιατὶ, παιδιά μου, νὰ τὸ ξέρετε καὶ σᾶς τὸ λέω ἀπὸ τὸ βάθος τὸ πιὸ κατάβαθο τῆς ψυχῆς μου, σᾶς τὸ λέω μ' ὅλη μου τὴν ἀγάπη, μ' ὅλη μου τὴν καρδιά· μοῦ εἶναι ἀδύνατο, μὰ παντάπασι ἀδύνατο, νὰ πῶ ψέμα. Τίποτες ἄλλο νὰ μὴν προσμένετε ἀπὸ μένα ποτέ σας παρὰ τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀλύπητη τὴν ἀλήθεια. Ἐννοῶ τὴν ἀλήθεια ὅπως τὴ βλέπει ὁ καθένας μὲ τὰ μάτια τὰ δικά του, ὅπως λοιπὸν τὴ βλέπω καὶ μὲ τὰ δικά μου. Κάθε φορὰ ποῦ στραβοπατήσετε, κάθε φορὰ ποῦ κάνετε κανένα λάθος, ἐγὼ πάντα θὰ τὸ πῶ. Τοῦ κάκου! καὶ δὲ θὰ τὸ σκεπάσω. Δὲν μπορῶ. Καὶ μὴ θαῤῥῆτε πῶς τὴν ἀνεξάρτητή μου τὴ γνώμη δὲ συνηθίζω παντοῦ νὰ τὴ φωνάζω, μὴ θαῤῥῆτε πῶς τὰ κακά σας καὶ τὰ καλά σας τὰ βλέπω μὲ τῶν ἀλλωνῶνε τὰ μάτια, μὲ τὰ μάτια τῆς Ἐβρώπης. Στὰ 1897, ἡ Ἐβρώπη σᾶς κατηγόρησε γιὰ τῶραῖο ἐκεῖνο σας τὸ κίνημα, τὸν πόλεμο τῆς Κρήτης. Τὸ διαλάλησα

Digitized by Google

τοῦνε σὲ φημερίδα καὶ κατόπι νὰ τὰ δοῦνε στὸ βιβλίο μου, στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα*. Μὰ δὲ στάθηκε δυνατὸ καὶ νομίζω πῶς πρέπει νὰ πῶ γιὰ ποιὸ λόγο.

Παρακαλῶ πολύ, μὰ πολύ, νὰ μὴν πιστέψῃ κανένας πῶς τὰ λέω μὲ πίκρα, μὲ θυμό, νὰ μὴν πιστέψῃ μήτε πῶς τὰ λέω γιὰ παράπονο. Στὴν ἡλικία μου ἀφτὰ δὲν τὰ ξέρει πιὰ κανείς. Εἶδα κ' ἔπαθα κάμποσα· ἔμαθα νὰ ξετάζω καὶ νὰ βλέπω, ἔμαθα τὴ δύσκολη τέχνη νὰ μὴν προσμένω περισσότερο ἀπὸ κεῖνο ποῦ σηκώνει τοῦ καθενὸς τὸ φυσικό, ἔμαθα νὰ καταλαβαίνω τὴν ψυχὴ τοῦ ἀθρώπου, καὶ σὰν καταλαβαίνεις, τότες δὲν μπορεῖς νὰ θυμώσῃς, τότες γίνεσαι καὶ καλός. Δὲ φταὶν οἱ ἀθρῶποι· φταίει ὁ καιρὸς ποὺ γεννηθήκανε καὶ ζοῦνε, σὰ δὲν ἔχουνε τὴ χρειαζούμενη τὴν ἐνέργεια νὰ διορθώνουνε τὴν ἐποχή τους. Ἀφτὰ θὰ τὰ δοῦμε λίγο λίγο. Τὸν Κακλαμάνο τὸν ἔχω τὸ ἴδιο καθὼς τὸν εἶχα καὶ πρῶτα. Εἶναι φίλος μου παλιός. Μὲ τὸ Γαβριηλίδη, ὕστερις ἀπὸ κάτι παλιὲς ἱστορίες ποῦ εἴχαμε καὶ ποῦ τὶς ξέχασα τώρα πιά, τὰ ξυνίσαμε μιὰ δυὸ φορές. Πέρασαν ἀφτά. Ἐγὼ θυμοῦμαι μονάχα, σήμερα μάλιστα ποῦ τοῦ ῥίχτηκαν ὅλοι, τὰ χρόνια τὰ παλιά, σὰν ἔγραψε τόσα καὶ τόσα γιὰ τὸ *Ταξίδι μου*. Λοιπὸν οὔτε μὲ τὸν Κακλαμάνο οὔτε μὲ τὸ Γαβριηλίδη δὲν ἔχω παράπονο κανένα. Τὰ λέω γιὰ νὰ νοιώσουνε κατόπι σὲ τί κατάσταση ἠθικὴ βρίσκεται ὁ τόπος σήμερις; κ' ἴσως νὰ ὠφεληθοῦνε μερικοὶ ἀπὸ τώρα. Ζητήματα γενικά.

Προτοῦ γίνῃ τὸ κίνημα τὸ ἀντιμεταφραστικό, εἶχα στεῖλει, ὅπως συνήθιζα, τοῦ φίλου μου τοῦ Κακλαμάνου, ἕνα μου ἄρθρο ποῦ μιλοῦσα γιὰ τὸν Μποὲμ καὶ γιὰ τὸ Σουρῆ, μόλις γιὰ τὴ γλώσσα. Ἔγινε τὸ κίνημα. Τὶς ἕξη τοῦ Νοέβρη, 1901, τὴν ἴδια μέρα θαῤῥῶ ποῦ γιουρουντίσανε στὸ *Ἄστυ* οἱ φοιτητάδες, μοῦ ἔγραψε ὁ Κακλαμάνος πῶς ἀπὸ δῶ κι ὁμπρὸς γιὰ δικά μου ἄρθρα πιὰ μήτε λόγος, καὶ πῶς

Digitized by Google

μοῦ γυρίζει τὸ ὑστερνό μου. Στὸ ὑστερνό μου ἀφτό, ἀπαντοῦσα τοῦ Μποὲμ καὶ νόμιζα πῶς τοῦ ἔπρεπε ἀπάντηση, γιατὶ ὁ Μποὲμ εἶχε δημοσιέψει κάτι ἄτοπα πράματα γιὰ μένα. Ἔγραψα τότες τοῦ Γαβριηλίδη· τοῦ εἶπα πῶς δὲ μοῦ φαίνεται σωστὸ νἄχῃ ὁ καθένας τὸ δικαίωμα νὰ μὲ βρίζῃ ἀπὸ μακριά, χωρὶς νὰ μπορῶ κἄνε νὰ πῶ λέξη. Τοῦ ῥώτηξα λοιπὸν ἂν ἤθελε νὰ βάλῃ τἄρθρο μου. Τοῦ ἔλεγα κι ἄλλο ἕνα, δηλαδὴ πῶς ἐδῶ στὸ Παρίσι πολλὲς φορὲς ἤρθανε σπίτι μου ὡς κι ἄγγλοι, ὡς καὶ γερμανοὶ φημεριδογράφοι νὰ μοῦ ζητήσουν τὴ γνώμη μου γιὰ τὰ φοιτητικά, καὶ πῶς μοῦ ἔρχουνταν ἐμένα παράξενο καὶ μάλιστα σὰν ξένο, νὰ λέω τὴ γνώμη μου παντοῦ καὶ μόνο στὴν Ἑλλάδα, ποῦ γι' ἀφτήνα δουλέβω καὶ πασκίζω μέρα νύχτα, νὰ μὴν μπορῶ νὰ τὴν πῶ. Μὲ τὸ ἕνα μου τἄρθρο γιὰ τὸν Μποέμ, ἔγραφα τοῦ Γαβριηλίδη, πῶς εἶχα κι ἄλλα πέντε γιὰ τὸ κίνημα, κι ἂν τὰ θέλει.

Πολὺ φιλικὸ γράμμα μοῦ ἀποκρίθηκε ὁ Γαβριηλίδης καὶ μοῦ ἔλεγε πῶς γιὰ τὴν ὥρα, ὕστερις ἀπὸ τὰ μεταφραστικά, δὲν μποροῦσε νὰ βάλῃ δικά μου.

Γιατί ἀρνήθηκε ὁ Γαβριηλίδης, καὶ γιατί μοῦ μήνησε ὁ Κακλαμάνος πῶς θὰ μοῦ γυρίσῃ τἄρθρο μου; Ἀπὸ φόβο; Σωστὸ δὲν εἶναι νὰ τὸ ποῦμε. Δὲν πιστέβω νὰ φοβήθηκαν ἄλλο γιουρούσι, ἂν κι ἀφτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, γιατὶ βέβαια εἶναι κάπως δυσάρεστο νὰ βλέπῃ κανεὶς τὰ τζάμια του σπασμένα κάθε μέρα. Φοβήθηκαν τὴν κοινὴ γνώμη. Κι ἀφτὸ γιὰ φημεριδογράφους τί θὰ πῇ; Θὰ πῇ πῶς δὲ διαβάζουνε, δηλαδὴ πῶς δὲν ἀγοράζουνε τὴ φημερίδα τους. Φταίει λοιπὸν ἡ κοινὴ γνώμη. Καὶ νομίζω ἀλήθεια πῶς φταίει καὶ πῶς εἶναι, πῶς καταντᾷ τὸ ζήτημα σπουδαῖο. Ἐγώ, λόγου χάρη, δὲ μετάφρασα Βαγγέλιο ποτέ μου· στὰ θρησκεφτικὰ ποτέ μου δὲν ἀνακατέφτηκα. Πῶς ἤξεραν τί γνώμη ἔχω, προτοῦ μ' ἀκούσουνε; Καὶ τί φο-

Digitized by Google

βούντανε ; Τὄνομά μου, καὶ μόνο ἀφτό, νὰ μὴν τὸ βάλῃ φημερίδα, ἀναγνώστης νὰ μὴν τὸ δῇ! Ὡςτόσο μὴ νομίζετε πῶς δὲν τὸ βάζουνε καὶ διόλου. Ἄλλο τίποτα. Τὸ βάζουνε κάθε τόσο, σὰν εἶναι νὰ μὲ χτυπήσουνε, νὰ μὲ βρίσουνε, νὰ μὲ ποῦνε μπερμπάντη κι ἄλλες τέτοιες νοστιμάδες. Τὶς λένε μάλιστα τόσο πιὸ ἔφκολα ποῦ τὸ ξέρουνε πῶς δὲν μπορῶ νἀποκριθῶ, ἀφοῦ ὡς κ' οἱ φίλοι μου δὲν τολμοῦνε νὰ δημοσιέψουνε ἄρθρο δικό μου. Ῥωτῶ λοιπὸν ἥσυχα ὅλους τοὺς φρόνιμους ἀθρώπους ἂν εἶναι ἀφτὰ καλὰ πράματα.

Ἀφτὰ καλὰ πράματα δὲν εἶναι. Σὲ κανέναν τόπο σήμερις, πουθενὰ στὴν Ἐβρώπη, ὅσο κι ἂν εἶναι τὸ πάθος τὸ κομματικό, κ' ἔχει καὶ κεῖ, δὲ φάνηκε ποτὲ μιὰ τέτοια καραντίνα. Πάντα θὰ βρεθῇ κ' ἕνας ἄθρωπος νὰ σοῦ μιλήσῃ, κ' ἕνα φύλλο δημόσιο νὰ βάλῃ τἄρθρο σου καὶ νὰ τυπώσῃ τὄνομά σου. Νὰ μὴν ξεχνοῦνε μάλιστα, ἴσα ἴσα ἐκεῖνοι ποῦ μὲ βρίζουνε μ' ὅλο τὸ κέφι στὴν Ἑλλάδα, πῶς ἅμα ἔστειλαν ἃς εἶταν καὶ μπόσικο ἄρθρο ἐναντίο μου στὴν Ἐβρώπη, τοὺς φιλοξένησαν οἱ φημερίδες, ὅσο κι ἂν εἶτανε μὲ τὸ παρτίδο μου, ὅσο κι ἂν ἤξεραν πῶς τἄρθρο δὲν ἄξιζε, ὅσο κάποτε κι ἂν τοὺς βαζιέστιζαν τοὺς φλύαρους δικούς μας, ποῦ πάντα θαῤῥοῦνε πῶς ἔχουνε καὶ πῶς πρέπει νὰ ποῦνε κι ἀφτοὶ ἕνα λόγο ἢ συχνότερα πολλά, πάρα πολλὰ λόγια! Πρέπει νὰ συνηθίσουνε στὴν Ἑλλάδα νἀφίνουν ἥσυχα τὸν καθένα, τὴν ἰδέα του νὰ λέῃ. Σ' ἕνα κράτος ἀνεξάρτητο, ποὺ πολέμησε μάλιστα γιὰ τὴ λεφτεριά, εἶναι ἀπαραίτητο τέτοιο δικαίωμα γιὰ κάθε ἄθρωπο. Σὰν τὰ μαθαίνουν ἀφτὰ στὴν Ἐβρώπη, γράφουν πῶς ἡ Ἑλλάδα πολιτισμένο ἔθνος δὲν εἶναι. Κ' ἔχουνε δίκιο. Τόσο περισσότερο δίκιο ποῦ δὲν εἶναι τὸ ζήτημα γιὰ ἕνα δυὸ ἄτομα, παρὰ γιὰ κοινὴ γνώμη. Σημαίνει πῶς ἡ κοινὴ γνώμη ἀκόμη δὲν τὄμαθε τί θὰ πῇ ἀνεξαρτησία καὶ τί θὰ πῇ λεφτερία, μ' ἄλλα λόγια πολιτισμός.

Digitized by Google

Λέω, στὴν Ἑλλάδα. Μὲ χαρά μου μεγάλη ὅμως εἶδα πὼς στὴν καημένη τὴν Πόλη, ποῦ πάντα ὁ Τοῦρκος τὴν πατεῖ, ἔχουν ὡςτόσο περισσότερη τόλμη καὶ καλήτερους τρόπους.

Μιὰ πολίτικη φημερίδα, ἡ « *Κωνσταντινούπολις* », ὄχι μόνο δημοσίεψε ἄρθρο δικό μου — θὰ τὸ βρῆτε παρακάτω — μὰ ἔγραψε κι ἄλλο ἕνα ἄρθρο, κύριο ἄρθρο, γιὰ νὰ πῇ πῶς βέβαια καὶ τὶς ἰδέες μου δὲν τὶς θέλει, δὲν τὶς παραδέχεται, μὰ πῶς εἶναι σωστὸ νὰ πῶ καὶ γὼ τὸ λόγο μου καὶ πῶς νὰ μὲ βρίζῃ κανείς, ὅπως μὲ βρίζουνε, δὲν εἶναι πράματα τῆς ἀθρωπιᾶς.

Ἐγὼ ἀφτὰ πολὺ τὰ καμαρώνω — καὶ μὴ νομίζετε γιὰ τἄτομό μου, ἀχ! νὰ μὲ ξέρατε, θὰ βλέπατε τί ἀδιάφορο ποῦ μοῦ εἶναι — τὰ χαίρουμαι, γιατὶ μπορῶ τότες μ' ὅλη τὴν ἡσυχία νὰ πῶ στὴν Ἐβρώπη καὶ τὰ καλά μας. Θαῤῥῶ λοιπὸν πῶς πρέπει τώρα κ' ἡ Ἑλλάδα νὰ φιλοτιμηθῇ καὶ σ' ἀφτὸ ποῦ εἴπαμε νὰ μοιάξῃ μὲ τὴν Πόλη. Γιατὶ, παιδιά μου, νὰ τὸ ξέρετε καὶ σᾶς τὸ λέω ἀπὸ τὸ βάθος τὸ πιὸ κατάβαθο τῆς ψυχῆς μου, σᾶς τὸ λέω μ' ὅλη μου τὴν ἀγάπη, μ' ὅλη μου τὴν καρδιά· μοῦ εἶναι ἀδύνατο, μὰ παντάπασι ἀδύνατο, νὰ πῶ ψέμα. Τίποτες ἄλλο νὰ μὴν προσμένετε ἀπὸ μένα ποτέ σας παρὰ τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀλύπητη τὴν ἀλήθεια. Ἐννοῶ τὴν ἀλήθεια ὅπως τὴ βλέπει ὁ καθένας μὲ τὰ μάτια τὰ δικά του, ὅπως λοιπὸν τὴ βλέπω καὶ μὲ τὰ δικά μου. Κάθε φορὰ ποῦ στραβοπατήσετε, κάθε φορὰ ποῦ κάνετε κανένα λάθος, ἐγὼ πάντα θὰ τὸ πῶ. Τοῦ κάκου! καὶ δὲ θὰ τὸ σκεπάσω. Δὲν μπορῶ. Καὶ μὴ θαῤῥῆτε πῶς τὴν ἀνεξάρτητή μου τὴ γνώμη δὲ συνηθίζω παντοῦ νὰ τὴ φωνάζω, μὴ θαῤῥῆτε πῶς τὰ κακά σας καὶ τὰ καλά σας τὰ βλέπω μὲ τῶν ἀλλωνῶνε τὰ μάτια, μὲ τὰ μάτια τῆς Ἐβρώπης. Στὰ 1897, ἡ Ἐβρώπη σᾶς κατηγόρησε γιὰ τώραϊο ἐκεῖνο σας τὸ κίνημα, τὸν πόλεμο τῆς Κρήτης. Τὸ διαλάλησα

Digitized by Google

καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ δῶ πῶς εἴχατε δίκιο. Σήμερις, μὲ τὸ ὑστερνό σας τὸ κίνημα, σᾶς κατηγορῶ καὶ γώ, μὰ ὄχι γιατὶ σᾶς κατηγόρησε ἡ Ἐβρώπη. Δὲ σᾶς κατηγόρησε ἀρκετά, γιατὶ δὲ σᾶς ξέρει κι ὅπως σᾶς ξέρω. Σᾶς κατηγόρησα ἐπειδὴ κατάλαβα τί κακὸ ποὺ σᾶς ἔκαμε, καὶ βέβαια πὼς ὕστερις ἀπ' ἀφτὰ δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ γιὰ ἔθνος πολιτισμένο ἡ Ἑλλάδα. Σᾶς κατηγόρησα κι ἀκόμη σᾶς κατηγορῶ, ἐπειδὴ θαῤῥῶ πὼς εἴχατε ἄδικο, κι ἅμα τὸ θαῤῥῶ πρέπει νὰ τὸ πῶ ἀμέσως, γιατὶ ἕνα πρᾶμα κανεὶς μαθαίνει στὴν Ἐβρώπη, κ' εἶναι ἅγιο πρᾶμα καὶ μεγάλο, πῶς χρωστάει κανεὶς σ' ἕνα ἔθνος, ποὺ θέλει κ' εἶναι ἄξιο νὰ προδέψῃ, πρῶτα πρῶτα τὴν ἀλήθεια.

Β'.

Ἔχω τώρα νὰ σᾶς πῶ καὶ κάτι ἄλλο. Σὲ ζητήματα θρησκεφτικά, ποτέ μου δὲν ἀνακατέφτηκα. Δὲν ξέρετε πόσο τὰ ποφέβγω, τόσο πολὺ μάλιστα ποὺ στὰ 1893, θυμοῦμαι, εἶχα γράψει κάτι, ἕνα νησιώτικο γράμμα, καὶ μοῦ εἶπαν οἱ φίλοι μου στὴν Ἀθήνα πῶς μποροῦσε ὁ κόσμος νὰ τὸ πάρῃ στραβά, νὰ θαῤῥέψῃ ἄξαφνα πῶς ἔχει μέσα τίποτις θρησκεφτικά, ἐνῶ εἶτανο λόγος μου γιὰ ποίηση, γιὰ φαντασία καὶ τίποτις ἄλλο. Δὲν τὸ δημοσίεψα. Κι ἀπὸ κεῖ νὰ κρίνετε, γιατὶ σὰν ἔχει τὸ κουράγιο κανεὶς νἀρνηθῇ τὰ παιδιά του — καὶ μήπως δὲν τἀγαπᾶμε ὅλοι μας σὰν παιδάκια τὰ ποιήματά μας; κ' ἕνα εἶδος ποίημα εἶτανε κι ἀφτό — θὰ πῇ πῶς τὰ παίρνει σοβαρὰ τὰ πράματα. Θὰ δημοσιεφτῇ μόνο ἀφοῦ πεθάνω, στ' Ἀνέκδοτά μου, γιὰ νὰ δοῦνε κιόλας τί ἀθῶο ποῦ εἶτανε.

Ἀπάνω σ' ἀφτά, ποτέ μου δὲν ἄλλαξα. Εἶπα καὶ στὸ *Ταξίδι μου* τί σημαίνει θρησκεία γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ πῶς σημαίνει πατριωτισμὸ καὶ πατρίδα. Πῶς νὰ πολεμήσω ἐγὼ ἰδέα ποῦ εἶναι καὶ δικιά μου, πῶς νὰ συντρέξῃ σὲ τέ-

Digitized by Google

τοιο πρᾶμα ἡ ψυχή μου; Ἀδύνατο. Βέβαια λοιπὸν πῶς τίποτις δὲ θὰ κάμω στὴ ζωή μου ποῦ νὰ τὸ παρεξηγήσῃ κανένας, ἀφοῦ τὸ ζήτημα εἶναι τέτοιο. Κι ὅπως εἴμουνα τότες, εἶμαι καὶ τώρα. Νὰ μεταφράζουνε, νὰ μὴ μεταφράζουνε τὸ Βαγγέλιο, νᾶχουνε, νὰ μὴν ἔχουνε τὴν ἄδεια, νὰ πρέπῃ, νὰ μὴν πρέπῃ, ἀφτὰ ἐγὼ δὲν τὰ ξετάζω, γιατὶ δουλειά μου δὲν εἶναι. Δὲ μετάφρασα, τὸ μόνο ποῦ μπορῶ νὰ πῶ καὶ σώνει. Μάλιστα, καὶ θὰ βρῆτε τὸ γράμμα μου παρακάτω, ἔγραψα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη, νὰ τὸν παρακαλέσω ταπεινὰ νὰ μὲ φωτίσῃ σὲ θρησκεφτικὴ δυσκολία, ποῦ μοῦ φάνηκε σπουδαία κάμποσο καὶ μεγάλη. Ἀφτὰ ὁ Παναγιώτατος τὰ ξέρει καὶ τὸν Παναγιώτατο πρέπει νὰ ῥωτᾶμε. Δημοσιέβω τὸ γράμμα μου, ἂν καὶ δὲν τὸ σκόπεβα, σὰν τὄγραψα, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δείξω πῶς εἶναι ἄξια ἡ δημοτικὴ νὰ γράφῃ μ' ὅλο τὸ σέβας, μ' ὅλο τὸ χρειαζούμενο ὕφος ὡς καὶ σὲ Πατριάρχη, γιατὶ, ἐννοεῖται, στὴ δημοτικὴ γραμμένο εἶναι τὸ γράμμα μου. Ὁ ἀγώνας ὁ δικός μου ἐμένα, εἴτανε, εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντα γιὰ τὴ δημοτική. Τὰ γλωσσικὰ τὰ ζητήματα εἶναι κάπως καὶ δουλειά μου· σ' ἀφτὰ καταγίνουμαι, ἀφτὰ μελετῶ, ἀφτὰ ξέρω, ἀφιέρωσα τὴ ζωή μου σ' ἀφτά. Εἶμαι καὶ γλωσσολόγος καὶ καθηγητής· γράφω κιόλας. Ἅμα λοιπὸν εἶναι τὸ ζήτημα γιὰ τὴ γλώσσα, ἔχω νὰ πῶ καὶ γὼ τὸ λόγο μου· εἶναι μάλιστα καὶ χρέος μου. Γιὰ τοῦτο βγῆκα καὶ μίλησα, ὅταν ἔγιναν τὰ φοιτητικά. Γιὰ τοῦτο μιλῶ καὶ τώρα. Εἶδα μὲ χαρά μου μεγάλη, καὶ νὰ σᾶς τὸ ξομολογηθῶ ξάστερα, μὲ τὴν ἡσυχία τῆς καρδιᾶς μου, πῶς ὁ Παναγιώτατος, στὴν ὑστερνή του τὴν Ἐγκύκλιο, λέει κάμποσα καὶ γιὰ τὴ γλώσσα. Ἔτσι, ὅλα καλά, γιατὶ πῆρα καὶ γὼ τὴν ἀνάσα μου· μπορῶ τώρα νἀνοίξω τὸ στόμα, δίχως κανένας νᾶχῃ τὸ δικαίωμα νὰ πῇ πῶς ἀνακατέβουμαι σὲ ζητήματα θρησκεφτικά· νά ποῦ γράφει καὶ τὸ Φανάρι γιὰ γλωσσικὰ ζητήματα. Σ' ὅλα τἄλλα σκύβω τὸ κεφάλι, μὰ μήπως δὲν εἶναι

Digitized by Google

καὶ πράματα ποῦ κάτι μπορεῖ νὰ πῇ κ' ἕνας γλωσσολόγος, ἀφοῦ εἶναι καὶ γιὰ τὴ γλώσσα ; Νὰ μοῦ δώσουνε λοιπὸν καὶ μένα τὴν ἄδεια νὰ μὴ συμμεριστῶ τὴ γλωσσικὴ τὴ γνώμη τοῦ Φαναριοῦ, ὅπως τὴν εἴδαμε τουλάχιστο προκηρυγμένη στὴν Ἐγκύκλιο, κι ὅπως σᾶς τὴν ἀντιγράφω ἐδῶ.

« Ἠκούσατε δήπου καὶ ὑμεῖς, ἀγαπητοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, περὶ γενομένης ἔναγχος θρασείας ἀποπείρας μεταφράσεως τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ὑπό τινος ὁμογενοῦς Πάλλη τοὔνομα εἰς γλῶσσαν χυδαίαν ἔναγχος ἐκφυεῖσαν ἐκ τῶν κεφαλῶν τινων, καινὰ καὶ ἀπρόσφορα βουλευομένων, πεπατημένην, ἀνώμαλον καὶ ἀκατάρτιστον, μὴ οὖσαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, κοινὴν παρ' ἡμῖν διάλεκτον, ὡς οἴονται » κτλ. κτλ. (*Ταχυδρόμος*, 22 τοῦ Δεκέβρη, 1901).

Ὄχι, Παναγιώτατε, μ' ὅλο τὸ συμπάθειο, μ' ὅλο τὸ σέβας, μ' ὅλη τὴν ἀφοσίωση, ἔτσι δὲν εἶναι τὰ πράματα.

Ὑπάρχουνε στὴν Ἑβρώπη, μπορεῖ νὰ λογαριάσουμε, ὡς πέντε ἐπίσημες ἕδρες ποῦ διδάσκουνε τὴ δημοτικὴ καὶ τὰ ἱστορικά της, ποῦ διδάσκουνε δηλαδὴ πῶς ἄλλαξε λίγο λίγο ἡ γλώσσα κ' ἔγινε ἡ σημερνὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Κοντὰ στὸ νοῦ πῶς δὲν μπορεῖ νἄναι γλώσσα « πεπατημένη, ἀνώμαλη κι ἀκατάρτιστη », γιατὶ βέβαια πῶς γιὰ τέτοια γλώσσα δὲ θὰ πλέρωνε ἡ Ἑβρώπη νὰ κάμῃ ὡς πέντε ἕδρες, μὲ πέντε καθηγητάδες.

Καὶ δὲν εἶναι γλώσσα διόλου ποῦ βγῆκε ἀπὸ τὰ κεφάλια μερικῶνε, γιατὶ ἄλλο δὲν προσπαθοῦνε καὶ δὲ θέλουνε οἱ μερικοὶ παρὰ νὰ γράψουν ἴσα ἴσα ὅπως μιλεῖ ὁ λαός. Τὸ ξέρω καὶ τἄκουσα τί μᾶς ἀποκρίνουνται σ' ἀφτό. Λένε πῶς ἡ γλώσσα ποὺ γράφουμε δὲν εἶναι διόλου « κοινὴ γλώσσα », πῶς εἶναι γλώσσα τοῦ κεφαλιοῦ μας. Δηλαδὴ δὲν τὸ λέει ὁ Πατριάρχης, μὰ μήτε κ' ἡ Ἐκκλησία δὲν τὸ λέει ἀφτό· μᾶς τὰ εἴπανε καὶ μᾶς τὰ ξαναείπανε πολλοί, τώρα χρόνια καὶ χρόνια. Κι ἀλήθεια ὑπάρχει στὸ ζήτημα σημαντικὸ παρανόημα,

Digitized by Google

μ' ἄλλα λόγια ὅλοι δὲν μπήκανε ἀκόμη στὸ νόημα ἢ δὲ θελήσανε νὰ μποῦνε. Φοβοῦμαι μήπως καὶ μᾶς λείπουνε *γενικὲς ἰδέες*· ἀφτὸ εἶναι τὸ κακό, εἶναι ἴσως καὶ τὸ μόνο. Κοιτάζουμε τὶς λέξες· δὲν κοιτάζουμε τὴ γραμματική· δὲν καταλαβαίνουμε πῶς ἡ γλώσσα δὲν εἶναι *λέξες*, παρὰ σύστημα σωστό. Λόγου χάρη — καὶ βλέπετε πῶς δὲν κρύβγουμαι, πῶς δὲν προσπαθῶ νὰ τὰ σκεπάσω τὰ πράματα — μᾶς κατηγοροῦνε ποῦ θὰ γράψουμε ἄξαφνα *ἡ ἐγκύκλιο*, *τῆς ἐγκύκλιος*. Καὶ μᾶς φωνάζουν ἀμέσως· « Μήπως τὰ λέει ἀφτὰ ὁ λαός; » Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι ἄλλο. Λέει ὁ λαός· *ἡ ἐγκύκλιος, τῆς ἐγκυκλίου;* Δὲν πιστέβω, κι ἂν τὸ πῇ ἕνας, ὅλοι μαζί, δηλαδὴ ὅλος ὁ λαὸς σ' ὅλη τὴ Ῥωμιοσύνη, ποιὸ θὰ μάθῃ νὰ κλίνῃ πιὸ ἔφκολα, *ἡ ἐγκύκλιος, τῆς ἐγκυκλίου* ἢ τἄλλο τὸ δημοτικό· *ἡ ἐγκύκλιο, τῆς ἐγκύκλιος;* Τὸ δέφτερο, δὲν εἶναι λόγος, ἀφοῦ μάλιστα κ' οἱ δασκάλοι, στὴν αἰτιατική, χωρὶς *ν* θὰ τὸ ποῦνε, κ' ἔτσι τὸ κάνουνε ἴδιοι τους μισὸ δημοτικό. Πῶς τὸ δέφτερο ἀφτὸ μπορεῖ νὰ φαίνεται κάπώς δυσκολοχώνεφτο σὲ κείνους ποῦ ἀπὸ τὸ πρωΐ ὡς τὸ βράδυ μόνο καθαρέβουσα διαβάζουνε, παράξενο δὲν τὸ βρίσκω. Μὰ ὁ λαὸς εἶναι τὸ ἔθνος κι ὄχι οἱ δασκάλοι. Καὶ γιατί θὰ μάθῃ πιὸ ἔφκολα ὁ λαὸς νὰ λέῃ· *ἡ κλίση, τῆς κλίσης*, κτλ., κτλ.; Γιατί θὰ μάθῃ πιὸ ἔφκολα τὴν *ἐγκύκλιο;* Γιατὶ ἀφτὰ εἶναι γλώσσα του. Γιατὶ ὁ λαὸς θηλυκὰ ὀνόματα μὲ ὀνομαστικὴ *-ος* ἢ *-ις* καὶ μὲ γενικὴ *-ου* ἢ *-εως*, δὲν ἔχει. Γιατὶ παντοῦ ἀφτὰ ὁ λαὸς τἄλλαξε κανονικὰ καὶ τἄκαμε ὀνομαστικὴ *-ο* ἢ *-η*, γενικὴ *-ος* ἢ *-ης*. Γιατὶ ἔχει τὸ λόγο της, γιατὶ ἔχει τὸ νόμο της ἡ ἀλλαγή. Γιατὶ κανονικὸ δὲ θἄτανε νὰ τἄλεγε ἀλλιῶς. Γιατὶ ἀφτὰ εἶναι ἡ *κοινή* του γλώσσα. Καὶ *γενικὴ ἰδέα* ἀφτὸ θὰ πῇ.

Μπορεῖτε σὲ τέτοια νὰ μὲ πιστέψετε, καὶ κάτι νοιώθω. Τὸ βέβαιο εἶναι ποῦ σήμερις κανένα ἔθνος πολιτισμένο δὲν ἔχει

Digitized by Google

γλωσσικό ζήτημα σὰν τὸ δικό μας. Νὰ τὸ ξέρετε· ἀφτὰ δὲν εἶναι πολιτισμός. Δὲ θέλω νὰ πῶ δικίσου πῶς στὴν Ἑλλάδα δὲ βρίσκονται σοφοὶ ποῦ νὰ μὴ μελετοῦνε τοὺς ἀρχαίους. Μὰ κ' ἔλκει τους ἀπὸ ποιοὺς κι ἀπὸ ποῦ τὸ ἀκοῦν; Ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, καὶ θὰ μοῦ τὸ μολογήσετε πῶς στὴν Εὐρώπη σπουδάζουν καὶ γνωρίζουνε πολὺ πιὸ κατίβαθα τοὺς ἀρχαίους, ἀφοῦ στὴν Εὐρώπη γεννήθηκε κ' ἡ ἐπιστήμη. Στὴν Εὐρώπη λοιπὸν ἑλληνιστὴς δὲν ὑπάρχει ποῦ νὰ μὴ σοῦ πῇ καὶ νὰ μὴ σοῦ ἀποδείξῃ τί βάρβαρο, ναί, τί τεράστιο, τί ἀλλόκοτο πρᾶμα εἶναι ἡ καθαρεύουσα. Γιὰ νὰ τὴ γράφῃ κανένας, σημαίνει πῶς πάει κι ἀποξέχασε ὁλότελα πιὰ τὴ μονάδικιά ἐκείνη, τὴν πανόμορφη γλῶσσα ποῦ εἶταν ἡ ἀρχαία, καὶ ποῦ μόνη της κόρη μᾶς ἀπόμεινε ἡ δημοτική. Μὴν ἀκούστε ὅσους σᾶς κολακεύουνε· μιλήστε σοβαρὰ μὲ σοβαροὺς ἀνθρώπους καὶ θὰ δῆτε τί θὰ σᾶς ποῦνε.

Ἐγὼ τὰ ξέρω καὶ πονῶ. Μπορεῖ κανένας σήμερις ἀπὸ σᾶς νὰ μὴ μ' ἀκούσῃ. Μπορεῖ κ' ἡ φυλλάδα μου ἀφτὴ ἀπαρατήρητη νὰ περάσῃ. Τί πειράζει; Δημοσιέβω τὴ φυλλάδα μου, ὄχι γιὰ νἀγοραστῇ, ὄχι, σὰ θέλετε, καὶ γιὰ νὰ διαβαστῇ, μὰ γιὰ νὰ ὑπάρχῃ. Δὲ θέλω νὰ λένε κατόπι πῶς δὲ βρέθηκε κανένας νὰ πῇ τὴ γνώμη του ἀνεξάρτητα στὴν Ἑλλάδα. Χρέος μου τὸ θαρρῶ νὰ μὴν ἀφίνω νὰ τὴν κατηγοροῦνε, πῶς εἶναι χυδαία ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ μας, ὅποιος κι ἂν τὴν κατηγορήσῃ. Τώρα ἡ πρόληψη σᾶς θόλωσε τὴν ὀρθὴ κρίση. Ἄβριο θὰ καταλάβετε πῶς δουλέβω καὶ πασκίζω γιὰ τὸ καλό. Εἶναι κάτι ἀστέρια στὸν οὐρανὸ ποὺ τὸ φῶς τους, λὲν οἱ ἀστρονόμοι, ἀκόμη δὲν ἔφτασε ἴσια μὲ τὴ γίς. Τί ἔχει νὰ κάμῃ, ἀφοῦ τὸ φῶς ὑπάρχει; Ἔτσι καὶ σὰ δὲν τὴ βλέπουμε, στάπόμακρα τουρανοῦ, φεγγοβολᾷ ἡ ἀλήθεια. Θὰ φωτίσῃ κι ἀφτὴ μιὰ μέρα τὴν Ἑλλάδα.

Digitized by Google

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ

Χτυποῦνε τὶς μηλιὲς ποῦ κάνουνε τὰ μῆλα.

Εἴπαμε πιὸ ἀπάνω πῶς οἱ φημερίδες, ἄρθρα μὲ τὄνομά μου δὲ βάζουνε καὶ πῶς ὅποιος ἔχει ὄρεξη, μπορεῖ νὰ μὲ χτυπᾷ ὅσο θέλει, χωρὶς ἐγὼ νὰ παντήσω. Διόλου δὲν ἀπόρησα λοιπὸν ὅταν εἶδα τὸν κ. Γ. Ν. Χατζηδάκη, καθηγητὴ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας στὸ ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο, νὰ γράψῃ ἐναντίο μου, ὅπως ἔγραψε στὸ *Ἄστυ*, 1 τοῦ Γεννάρη, 1902. Εἴτανε, βλέπετε, καὶ πρωτοχρονιάτικο. Λυποῦμαι μόνο ποῦ στὸ *Ἄστυ* γράφηκαν ἀφτά. Σὰ δὲ γελιέμαι, εἶναι σήμερις κάμποσα χρόνια ποὺ γνωριζόμαστε μὲ τὸν κ. Θ. Ἄννινο. Εἴτανε καὶ φίλος μου· ἔχω πάντα καὶ κάτι πολὺ νόστιμες ζουγραφιὲς ποῦ μοῦ ἔκαμε. Δὲν πιστέβω μήτε μαζί του μήτε μὲ τὸ *Ἄστυ* νὰ κακοφέρθηκα ποτέ μου. Ὁ ἴδιος μοῦ φάνηκε, κάθε φορὰ ποῦ ἀνταμωθήκαμε, ἄθρωπος ἥσυχος καὶ μὲ τρόπους καλούς. Εἶναι κρῖμα ποῦ ἄλλαξε τόσο γλήγορα, καὶ ποῦ τώρα μὲ βρίζουνε — ἄνοστα μάλιστα καὶ δίχως πολὺ γοῦστο — σὲ μιὰ φημερίδα ποῦ τὴν ἀγαποῦσα, καὶ ποῦ θαῤῥῶ πῶς ὅσο κι ἂ μὲ τίμησε, θὰ τὴν τίμησα κάπως καὶ γώ. Δὲν εἶναι καλὰ πράματα μήτε σωστά, νὰποξεχνάῃ ἔτσι κανείς, χωρὶς ἀνάγκη, τὰ περασμένα, γιατὶ ἀνάγκη νὰ μὲ βρίζῃ βέβαια δὲν εἶχε· ἔφτανε νομίζω νὰ βγάλῃ προκήρυξη πῶς ἀπὸ δῶ κι ὀμπρὸς δὲν ξέρει πιὰ τὄνομά μου, ἂν κι ἀφτὸ περιττό, ἐπειδὴ δὲν ἔχω τὴ συνήθεια νὰ φορτώνουμαι στοὺς ἀθρώπους. Λυπήθηκα λοιπὸν ὄχι γιὰ μένα, μὰ γιὰ τὸ *Ἄστυ*, κ' ἴσως ὁ Θ. Ἄννινος, ποῦ ἔχει κρίση καὶ τρόπους, τὸ καταλάβῃ καὶ λυπηθῇ μαζί μου, ἐπειδὴ μήτε ὄμορφο μήτε καὶ ταιριάζουμενο τὸ βλέπω νὰ μοῦ φέρνουνται ἄξαφνα τόσο ἄδικα καὶ τόσο... δασκάλικα.

Digitized by Google

Τἄρθρο τοῦ κ. Γ. Ν. Χατζηδάκη, καθηγητῆ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας στὸ ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο, ἔχει τίτλο· *Ἤλθεν κι' ἄλλος ποὺ τὴν Κῶ καὶ γυρεύει μερτικό.* Δημοτικὰ ἀφτά, μόνο ποῦ ἔπρεπε θαῤῥῶ νὰ τὸ πῇ *ἦρθεν* ἢ τὸ κοινὸ *ἦρθε*, νὰ τὸ γράψῃ *κι ἄλλος* (ὄχι *κι' ἄλλος*) καὶ ποῦ στὴν κοινὴ τὴ λαλιά μας δὲ συνηθίζουμε τὸ *πού*. Ἀλήθεια ὅμως πῶς εἶναι καὶ παροιμία. Μὰ ἐμεῖς δὲ γράφουμε ὅπως τὸ φαντάζεται ὁ κ. Χατζηδάκης. Ἔβαλα στὴν ἀρχὴ μιὰ παροιμία καὶ γώ, ποῦ θαῤῥῶ πῶς πιάνει τὸν τόπο της καὶ ποῦ εἶναι καὶ στὴν κοινὴ τὴ λαλιά.

Ὁ κ. Χατζηδάκης ὡςτόσο τί λέει; Μὲ λέει, σὰ μιλεῖ γιὰ μένα, ὁ *αἱρεσιάρχης*, ἴσως γιατὶ βαριέται νὰ βάζῃ κάθε φορὰ τὄνομά μου ἴσως καὶ γιατὶ σήμερις ἀχαμνὸ δὲν εἶναι νὰ μοῦ δίνουνε τέτοιο ὄνομα, ὕστερις ἀπ' ὅσα ἔγιναν ἐκεῖ κάτω· μπορεῖ πιὸ ἔφκολα νὰ πιστέψῃ ὁ κόσμος πῶς ἐγὼ μετάφρασα τὸ Βαγγέλιο καὶ νὰ μοῦ ῥιχτοῦν ἀκόμη παραπάνω[1].

Ἀλλιῶς, πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβῃ γιατί βγαίνει ἄξαφνα ἕνας καὶ μιλεῖ γιὰ σένα, χωρὶς νὰ πῇ τὄνομά σου; Τὸ ξέρω πῶς ὁ κ. Χατζηδάκης τὰ συνηθίζει ἀφτά· καὶ στὸ περίφημο τὸ δημοψήφισμα γιὰ τὴ γλώσσα, ὅταν ἔγινε, καὶ στὸ ἰντερβιοῦ τοῦ Λοτῆ, ὅταν τὸ δημοσίεψε ὁ *Ταχυδρόμος*, ὁ κ. Χατζηδάκης μὲ χτύπησε χωρὶς ἐννοεῖται νὰ πῇ πῶς χτυπᾷ τὸν Ψυχάρη, μὰ ἴσως κανέναν ἀδερφό μου ἢ ξάδερφο. Τώρα νά ποῦ μοῦ βρῆκε τουλάχιστο κι ὄνομα. Μπορεῖ πάλε νὰ τὸν ἀδικῶ καὶ νὰ τὸ φαντάζουμαι πῶς διάλεξε πίτηδες τέτοιο εἶδος ὄνομα γιὰ μένα. Μπορεῖ νὰ μὲ λέῃ *αἱρεσιάρχη* κι ὄχι Ψυχάρη γιὰ ἄλλους λόγους. Ἀπὸ τὰ 1893, ποῦ ἀκολούθησαν ἀναμεταξύ μας κάτι δυσάρεστα — γιὰ κεῖνον — πόσες φορὲς δὲν εἶπε πῶς μ' ἔχει γιὰ πεθαμμένο! Καὶ δὲν

1) Κοίταξε τὴ νόστιμη φρασούλα· « πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ αἱρεσιάρχου καὶ τοῦ εὐαγγελίου αὐτοῦ. » Τὸ λέει μάλιστα δυὸ φορές. Δὲ θυμοῦμαι μήτε νἄγραψα μήτε νὰ μετάφρασα Βαγγέλιο.

Digitized by Google

ἐννοοῦσε πῶς ἔπρεπε νὰ μιλήσῃ γιὰ μένα μὲ σέβας — ὅπως θαῤῥῶ καὶ μιλεῖ πάντα κανεὶς γιὰ τοὺς πεθαμμένους — μὰ νὰ μὴ μ' ἀναφέρῃ διόλου.

Χαίρουμαι πού λίγο λίγο ξαναζῶ, γιατὶ ἀφοῦ χτύπησε πρῶτα τὸν ἀνώνυμο τὸν Ψυχάρη, νά σου ποῦ τώρα στὸ *Ἄστυ* βάζει μιὰ φορὰ στὴν ἀρχὴ καὶ τὄνομά μου — θὰ τοῦ κόστισε! — ὅσο κι ἂν τὸ λέει *αἱρεσιάρχης* κάθε φορὰ παρακάτω, γιατὶ πρέπει ὁ κόσμος νὰ τὸ καταλάβῃ πῶς ὁ *αἱρεσιάρχης* ἐγὼ εἶμαι. Κι ἀφτὸ λοιπὸν τὸ καλὸ μοῦ ἔκαμαν οἱ φοιτητάδες· χωρὶς τὸ κίνημά τους, ἀκόμη θἄγραφα στὸ *Ἄστυ* κ' ἴσως ὁ Χατζηδάκης θὰ μὲ εἶχε πάντα γιὰ πεθαμμένο, ἐνῶ ἀναστήθηκα τώρα, καὶ σὲ λίγο ἄλλο ὄνομα δὲ θὰ γράφῃ.

Χωρατέβω, γιὰ νὰ περάσῃ ἡ ὥρα, γιατὶ τὄχει καὶ τὸ φυσικό μου, γιατὶ πολὺ διασκεδαστικὰ δὲν εἶναι ὅσα βλέπουμε καὶ γίνουνται σήμερις στἄγια τὰ χώματα. Ὡςτόσο τἄρθρο τί λέει; Λογιῶ λογιῶ πράματα, ποῦ ὅλα δὲ θὰ σᾶς τὰ ξαναπῶ καὶ νὰ εἶστε ἥσυχοι. Θὰ πάρουμε μόνο δυό.

Γράφει ὁ κ. Χατζηδάκης γιὰ τὰ *Essais de grammaire historique*: « Ἐκρίθησαν δὲ καὶ κατεκρίθησαν τὸ μὲν ἐν τῇ « Ἐφημερίδι » τοῦ Κορομηλᾶ (καὶ οὐδεμία ἐδόθη ἀπάντησις εἰς τὰ ἐκεῖ λεχθέντα), τὸ δὲ ἐν τῇ *Berliner philologische Wochenschrift* [1887, ἀρ. 32-33] καὶ ἐν τῇ *Einleitung*, σελ. 234 κέξ. » Εἶναι ἀλήθεια πῶς δὲν ἀποκρίθηκα στὴν *Ἐφημερίδα* τοῦ Κορομηλᾶ, καὶ νὰ σᾶς τὸ μολογήσω παστρικά, μήτε θυμοῦμαι τί ἔγραφε. Πῶς δὲ λέει ὅμως πῶς τοῦ ἀποκρίθηκα στὴν ἴδια τὴν *Berliner philologische Wochenschrift*, καὶ μάλιστα γερμανικὰ (1888, ἀρ. 17, 18, 20, σ. 515-516, 547-548, 611-612); Καὶ σὰ δὲν ἔχω λάθος, πέρασαν κάμποσα χρόνια προτοῦ ξαναγράψῃ ἐκεῖ ὁ κ. Χατζηδάκης. Τί νἀποκρίνουμαι λοιπόν, ἀφοῦ ξεχνᾷ τὴν ἀπόκριση;

Digitized by Google

[illegible] ἐλεγχας
[illegible] τῶν
[illegible] ὁλόκληρος, κίτινες
[illegible] Karl Burresch [illegible]
[illegible] πι-
[illegible] νε γεννη-

[illegible] τοῦ Karl Burresch. [illegible]
[illegible] ἐξ [illegible] κατα
[illegible] τοῦ ἔτους. Στὰ *Essais* τ. Α΄. σελ. 218-
[illegible] ἐξ [illegible]
[illegible] Ἀντιγωνίστης τοῦ Ἀθανασίου) ἔνα:
[illegible] τὸ τόλμ. τόλμ. τοῦ [illegible]
[illegible] Χατζηδάκης τὸ εἶχε τῶς [illegible] καὶ τὸ [illegible]-
[illegible] καὶ ἐπὶ [illegible] καὶ [illegible] τῶς
1000 [illegible] δὲν ἔλαβε! Ὁ Ἀντιγωνίστης [illegible]
[illegible]) καὶ ὁ [illegible]
[illegible] τῶς Ἀντιγωνίστου). κατ. Ἀθηναῖον Γ΄.
[illegible] τοῦ λόγ. ὁ Χατζηδάκης τῶς
[illegible] τὸ [illegible] καὶ [illegible]. Κι ἀφοῦ
[illegible] γράψες φορὲς στὰ *Essais* μὲ γιὰ
[illegible] ἐπὶ [illegible] τὸ [illegible] μου.
[illegible] ὁ κ. Χατζηδάκης δὲ μίλησε ποτὲ γιὰ τὸν
[illegible] καὶ γιὰ τὸν [illegible] του.

Στὰ *Études de philologie néo-grecque*. 1892 (σελ.
[illegible] εἶχα τὸ δίκηο νὰ τῶ κ. ἄλλα μερικὰ
[illegible] κ. Χατζηδάκη. λόγου χάρ. τῶς ὁ Μάρις ὁ
[illegible] ἔνομα ἔβαλε. Τὸ εἶχε πάρει ὁ κ. Χατζη-
[illegible] ὄνομα λατινικό. ὁ *Marius*, καὶ μὲ τὴν ἰδέα
[illegible] τὰ λέω — εἶπε κάμ-
[illegible] τῆς δημοτικῆς πολὺ σωστὰ δὲν εἶπανε.
[illegible] τῶς δὲν τὸ ξαναεῖπε πολὺ τῶς ὁ Μάρις

Digitized by Google

εἶτανε Ῥωμαῖος. Λοιπὸν κάτι ἀξίζουν καὶ τὰ βιβλία τὰ δικά μου κ' ἡ στραβή τους ἡ μέθοδο.

Στὸ ἴδιο τὸ βιβλίο, σελ. 250-254, καταλόγησα, μὲ τὸν ἀριθμό του τὸ καθένα, μιὰ σειρὰ ῥωτήματα ποῦ κάνω τοῦ κ. Χατζηδάκη, μ' ἄλλα λόγια τοῦ δείχνω κάμποσα λαθάκια στὰ δικά του τὰ βιβλία, καὶ ζητῶ νὰ μοῦ πῇ ἂν τἄχει γιὰ λάθια ἢ ὄχι. Ἀκόμη προσμένω, καὶ δὲ μοῦ ἀποκρίθηκε ποτέ του. Λοιπὸν ὥςπου νὰ μοῦ ἀποκριθῇ, θαῤῥῶ πῶς δὲν ἔχω νὰ συζητῶ μαζί του.

Μποροῦσα νὰ πῶ κι ἄλλα πολλά. Φέτο στὸ μάθημά μου παραδίδω καὶ σκολιάζω τὸ βιβλίο τοῦ κ. A. Thumb: Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus, 1901. Μὲ χαρά μου μεγάλη διάβασα, σελ. 26, τί γράφει ὁ κ. Χατζηδάκης γιὰ τὴ μέθοδο ποῦ πρέπει νἀκολουθοῦμε, σὰ θέλουμε καὶ καλὰ νὰ βρίσκουμε ἀρχαῖα δωρικά, ἰωνικά, αἰολικά, στὴ σημερνὴ τὴ δημοτική· πρέπει, λέει, πρῶτα νὰ κοιτάξουμε ἂν οἱ τύποι ἀφτοί, ποῦ τοὺς λέμε δωρικοὺς κτλ., βρίσκουνται καὶ στὰ *μεσαιωνικὰ* τὰ κείμενα. Κι ἀλήθεια ἔτσι γράφει ὁ ἴδιος (Gœtt. Gel. Anz. 1899, 506: « Die Beispiele... müssen mittels der mittelalterl. Sprachdenkmæler auch für das mittelalter nachgewiesen werden; sonst kann man immer annehmen, dass sich solche Erscheinungen unabhængig von einander so wohl damals als in der neuen Zeit entwickelt haben.» Καὶ στὰ *Essais* καὶ στὶς *Etudes* ἀφτὸ φώναζα. Ὡςτόσο — ἴσως γιατὶ τὸ φώναζα ἐγώ — τί δὲν εἶπε τότες ὁ κ. Χατζηδάκης καὶ γιὰ τὴ μέθοδό μου καὶ γιὰ τὰ βιβλία μου; Θέλει νὰ γεράσουνε, φαίνεται, γιὰ νὰ τὰ καλοκαταλάβῃ κανένας τὰ βιβλιαράκια τὰ δικά μου.

Μὰ τὸ ζήτημα ἀφτὸ εἶναι ὄξω ἀπὸ τὴν ὑπόθεσή μας. Σήμερις γράφω γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, γιὰ νὰ ξέρουνε τί τρέχει. Θαῤῥῶ πῶς εἶναι σωστὸ καὶ δίκιο, προτοῦ μὲ χτυπήσῃ ὁ κ. Χατζηδάκης, νὰ μᾶς πῇ ὀρθὰ κοφτά, τί γνώμη ἔχει γιὰ

Digitized by Google

τὸν Ἀντρόνικο κι ἂν ὁ Μάρις εἶναι λατῖνος ἢ δὲν εἶναι. Εἰδεμή, κάθε φρόνιμος ἄθρωπος θὰ κρίνῃ πῶς ὅσα πῇ γιὰ μένα, θὰ τὰ πῇ ἀπὸ πάθος καὶ τότες πολλὴ πέραση δὲν ἔχουνε, ἴσως μάλιστα δὲν ἔχουνε καὶ καμιά. Ἔτσι νομίζω. Ἐγὼ νἀποκρίνουμαι στὸν τάδε καὶ στὸν τάδε, καιρὸ δὲν ἔχω, νὰ εἶχα καὶ τὴν ἐφκαιρία. Ὑποθέτω πῶς ὁ κ. Γ. Ν. Χατζηδάκης, καθηγητὴς τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας στὸ ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο, θὰ ξέρῃ καλήτερις ἀπὸ τοὺς ἄλλους τί λάθια μπορεῖ νἄχῃ στὰ ἐπιστημονικά μου τὰ βιβλία. Σᾶς ἔδειξα, ἡ ἐπίκρισή του τί ἀξίζει. Καὶ μὲ τέτοιον τρόπο δὲν ἔχω νἀποκριθῶ καὶ στοὺς ἄλλους.

Ἀφτὰ σᾶς τὰ λέω, παιδιά μου, γιατὶ σᾶς γνωρίζω. Τώρα πήρατε δρόμο. Ἐγὼ πάλε δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ βγάζω φυλλάδες κάθε τόσο. Λοιπὸν ἐσεῖς θὰ μὲ χτυπᾶτε, θὰ μὲ βρίζετε, θὰ λέτε καὶ θὰ λέτε. Τὸ εἶπε κι ὁ Χατζηδάκης πῶς ἐμεῖς συκοφαντοῦμε τὴν Ἑλλάδα. Ἂς ἐλπίζουμε νὰ τὴν τιμήσουνε τρόποι σὰν τοὺς δικούς του. Ἐγὼ προσμένω, μὲ ἡσυχία μεγάλη. Τὸ ξέρω πῶς κάμποσο καιρὸ ἀκόμη θὰ μοῦ ῥίχνεστε καὶ σεῖς καὶ τὸ *Ἄστυ* κι ὁ Θ. ὁ Ἄννινος κι ἄλλοι πολλοί. Μὰ τὸ ξέρω πῶς θὰ σᾶς περάσῃ. Θὰ καταλάβετε, δὲ γίνεται· καμιὰ μέρα θὰ λυπηθῆτε κιόλας. Ἔννοια σας γιὰ μένα. Ὅποιος δουλέβει μὲ τὴν πίστη τὴν καρδιοσώστρα γιὰ ἕναν ἅγιο σκοπό, δὲν τὸ βάζει μὲ τὸ νοῦ του τί μπορῇ νὰ πῇ νἀπελπίζεται, ἂς εἶναι καὶ δεφτερόλεφτο. Ἕνα πρᾶμα μονάχα δὲν κάνω πιά, νὰ πολεμῶ δῶθε κεῖθε. Δὲν ἀξίζει. Ἔχει καὶ πρέπει νὰ γίνῃ δουλειὰ πιὸ σόβαρή. Πρέπει νὰ γίνουν ἔργα. Κι ἀφτὸ θὰ προσπαθήσω, τὰ ἔργα νὰ γίνουνε. Σὰν ξυπνήσετε λοιπὸν καὶ σὰν ἔρθετε στὰ σύγκαλά σας, θὰ τὰ διαβάσετε, θὰ δῆτε, ὅσο σᾶς ἔπαιρνε ὁ ὕπνος καὶ σᾶς κρατοῦσε ἡ μέθη, θὰ δῆτε πόση δουλειὰ ἔγινε γιὰ νὰ μᾶς ζήσῃ πάντα ἡ πανάγαθή μας Ἰδέα.

Digitized by Google

ΟΙ ΝΤΟΠΙΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΝΤΟΠΙΑ[1]

Ἀπὸ τὴν Ἀγγλία ἔλαβα τὶς προάλλες ἕνα πολὺ περίεργο περιοδικό. Δηλαδή, ἀπὸ τὴν Ἀγγλία τὄλαβα, μα βγαίνει στὴν Ἀθήνα. Ἔχει ὄνομα ποῦ εἶναι καὶ δὲν εἶναι ἑλληνικό, γιατὶ λέγεται *Διόνυσος*, δὲν τὸ πῆραν ὅμως ἀπο τὴν ἀρχαιότητα, τὸ πῆραν ἀπὸ ἕνα Γερμανό, κ' εἶναι ἀδύνατο νὰ καταλάβῃ κανένας γιὰ ποιὸ λόγο πῆγαν καὶ τὸ πῆραν ἀπὸ τὴ Γερμανία, κι ὄχι καλήτερα, ὅπως νομίζω, ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, ἀφοῦ ὁ Τζέτζης τέτοιο περιοδικὸ θὰ εἶχε στὸ νοῦ του, σὰν ἔγραφε· « Εἰδότες τοῦτον παλαιὸν Διόνυσον τυγχάνειν, οὐ τὸν χεζοκαρκάλην υἱὸν τὸν τῆς Σεμέλης » Χιλ. 5,795. Παρακάτου τὸν εἶπε καὶ « Ζαβοσκουτέλη » 8,586. Ἀπ' ὅλα τὰ ἐπίθετα τοῦ Διόνυσου — καὶ σκάλιξα ὧρες στὸ Λεξικὸ τοῦ Bruchmann, *Epitetha deorum et... periodicorum* — κανένα δὲ βρῆκα ποῦ νὰ ταιριάζῃ πιὸ πολὺ γιὰ τὸν καινούριο τὸ Διόνυσο, ἀπὸ τὰ δυὸ ἐπίθετα τοῦ Τζέτζη.

Ὁ Διόνυσος γράφεται στὴν καθαρέβουσα, πάει νὰ πῇ σὲ κάμποσες γλῶσσες. Γράφει μέσα ἕνας ποῦ ἂν κρίνεις ἀπὸ τὸ ὕφος του, θἄναι γιὰ βέβαιο Ῥωμιός, μὰ ποῦ θὰ τὸ κρύφτῃ, γιατὶ βλέπω καὶ βάζει ὄνομα, ποῦ ῥωμαΐικο δὲν εἶναι, μὰ ποῦ κι ἀφτὸ δὲν ξέρω ἂν πρέπει νὰ τὸ πῶ φράγκικο, ἀφοῦ στὰ 1830 εἴτανε θαῤῥῶ τῆς μόδας, σήμερα ὅμως στὴν Ἑβρώπη δὲν ἔχει μήτε πέρασῃ μήτε νόημα κανένα. Τὄνομα τὸ φράγκικο εἶναι

1) Τἄρθρο μου ἀφτὸ γράφηκε πρὶ γίνουν τὰ φοιτητικά. Μὰ ὅ τι κι ἂν ἔγινε, δὲν μπορῶ νἀφήσω δίχως ἀπάντηση κάτι ἄτοπα λόγια. Ἕνα μονάχα ἔχω νὰ σημειώσω σήμερις· ὅσα κι ἂν ἔγραψε ἐναντίο μου — κ' εἶναι πολλά — τὸ κακόμοιρο τὸ παιδὶ ποῦ πέθανε, δὲν τοῦ ἀποκρίθηκα ποτέ μου, μήτε τἄρθρο μου ἀφτὸ γιὰ κείνονε δὲν εἶναι.

Digitized by Google

Μποέμ. Ὁ Μποὲμ λοιπὸν ἀφτὸς γράφει λογιῶ λογιῶ πράματα γιὰ τὴν *ἐθνικὴ* ψυχή, τὴν *ἐθνικὴ* γλώσσα, τὴν *ἐθνικὴ* τὴν ἰδέα. Μὴ θαῤῥῆτε ὅμως πῶς τὰ γράφει, γιατὶ ἔχει τάχα νὰ μᾶς πῇ τίποτις πρωτότυπο. Διόλου! Τὰ γράφει, γιὰ νὰ βρίζῃ. Νὰ μᾶς βρίζῃ ὁ Διόνυσος τοῦ Τζέτζη, παράξενο δὲν εἶναι. Τί ἄλλο, σᾶς παρακαλῶ, μπορεῖ νὰ κάνῃ παρὰ νὰ βρίζῃ; Τόσο μόνο ξέρει. Δὲν ἔχει ὅμως κανένα δικαίωμα νὰ τυπώνῃ μὲ τὄνομά μας λόγια ποῦ δὲν τὰ εἴπαμε ποτέ μας. Λέξη δὲν εἶπα στὴ ζωή μου ἀπ' ὅσα μὲ βάζει καὶ λέω ὁ ὑστερνὸς *Διόνυσος* (σελ. 235-236). Σὰ θέλετε καὶ τὴν ἀπόδειξη, ὁρίστε. Γράφει, σελ. 235, πῶς στὰ 1893, σὰ γύρισα ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα στὴν Ἀθήνα, ὁ Μποὲμ ἦρθε νὰ μὲ βρῇ καὶ τοῦ εἶπα πῶς πρέπει νὰ πάω ἀκόμη στὴ Θεσσαλία, νὰ μάθω τὰ ῥωμαΐκα, νὰ τὰ *ῥαντζάρω*, νὰ τὰ *φκιάσουμε* ὕστερα κτλ. κτλ.

Στὴ Θεσσαλία εἶχα πάει προτοῦ πάω στὰ Δωδεκάνησα. Λοιπὸν ἀδύνατο, ἀφτὰ νὰ τὰ εἶπα.

Μὰ πολὺ ἀστόχαστα μιμήθηκε τὴ λαλιά μου τὴν ἴδια. Ὁ Διόνυσος τοῦ Τζέτζη μπορεῖ νὰ *φκιάνῃ* ὅσα θέλει. Ἐγὼ προσπαθῶ νὰ γράψω τὴ γλώσσα ὅπως τὴν *ἔφτειαξε* ὁ λαός. Ὅποιος πάλε κατάλαβε ἀπὸ δημοτικὴ ἂς εἶναι καὶ μιὰ σταλούλα, θὰ ξέρῃ πῶς δὲ μ' ἄκουσε ποτέ του κανένας νὰ ξεστομίσω τύπο μὲ *ντζ* (*ῥαντζάρω*), ἀφοῦ ἡ δημοτικὴ *ντζ* δὲν ἔχει, καὶ μεῖς τὴ δημοτικὴ σπουδάζουμε καὶ μελετοῦμε.

Ῥαντζάρω δὲν μπόρεσα νὰ πῶ, καὶ γιὰ μιὰν ἄλλη αἰτία. Ὁ Διόνυσος — ὅπως καὶ κάμποσοι Ἀθηναῖοι στὴν ὁμιλία τους — ἀνακατώνουνε σωρὸ ἀχώνεφτες λέξες γαλλικές, γερμανικὲς κ' ἐγγλέζικες. Ὑποθέτω πῶς τὸ κάνουνε, γιατὶ ζοῦνε στὴν Ἀθήνα. Ἐμεῖς ποῦ ζοῦμε στὴν Ἐβρώπη, τὰ ῥωμαΐκα τὰ μιλοῦμε καθάρια. Διόλου δὲν τὸ συνηθίζω νὰ κουβαλῶ γαλλικὲς λέξες σὲ κουβέντα ῥωμαΐκη.

Digitized by Google

Ὁ Μποὲμ γράφει ξακολουθώντας (σελ. 236), πῶς σὰν ἦρθε στὴ *Μινέρβα*, νὰ μὲ δῇ, θέλησα νὰ τὸν κεράσω, καὶ φώναξα τὸ « γκαρσόνι », νὰ μᾶς φέρῃ κρασί. Περίεργο πρᾶμα, γιατὶ ἐγὼ κρασὶ δὲν πίνω. Ἂς εἶναι ὅμως. Θὰ τὸ μάντεψα κι ἀπὸ τότες πῶς ὁ Μποὲμ θὰ γινότανε κατόπι Διόνυσος. Μὰ ζήτησα, λέει, τοῦ γκαρσονιοῦ, νὰ μᾶς φέρῃ « κρασὶ ἀπὸ τὸν τόπο », ἐπειδὴ καὶ δὲν ἤξερα νὰ τὸ πῶ « κρασὶ ντόπιο. » Ἀφτά, μόνο ἕνας Μποὲμ τὰ ξέρει. Τὴ λέξη « ντόπιος » τὴν ἔγραψα ὡςτόσο στὸ *Ἄστυ*, τὶς 12 τοῦ Σταβροῦ (1893), δυὸ φορές, καὶ τὶς 3 τ᾽Ἀη Δημήτρη, τὴν ἴδια χρονιά, σ᾽ ἕνα μέρος ποῦ κάτι λέω μάλιστα γιὰ *ντόπια* γλώσσα, κι ὄχι ἐννοεῖται γλώσσα *ἀπὸ τὸν τόπο*. Βρίσκουνται ἀφτὰ στὰ *Νησιώτικα γράμματά* μου, τἄγραψα δηλαδὴ σὰν εἶμουν ἀκόμα στὰ Δωδεκάνησα, καὶ προτοῦ ἔρθῃ ὁ Διόνυσος νὰ τὸν κεράσω.

Γράφει ὁ Διόνυσος (σελ. 236) πῶς « ἡ ψυχή του θύμωσε », σὰν τἄκουσε ἀφτό, κ᾽ εἶπε « ἀπότομα πρὸς τὸ γκαρσόνι : Νὰ μᾶς φέρῃς *ντόπιο* κρασί, ρετσίνα ! »

Μήτε « ἀπότομα » νὰ μιλῇ τὸν ἄκουσα, μήτε τὸν εἶδα νὰ θυμώνῃ. Μοῦ φάνηκε ξεναντίας πολὺ φρόνιμο, ἥσυχο παιδί, καὶ τὸ ὕφος του ἥμερο καὶ ταπεινό. Στὴ *Μινέρβα*, ποῦ λέει, ὅταν τοῦ μήνησα νἀρθῇ, παρουσιάστηκε ἀμέσως. Δὲν εἶταν ὅμως στὰ 1893, εἶτανε στὰ 1895, μέρα τετάρτη, 30 τοῦ Σταβροῦ-2 τ᾽Ἀη Δημήτρη, ἡ ὥρα ἕξη ἑφτά, τὸ βράδυ· τὸν εἶδα πιὸ χαρούμενο ἀκόμα, πιὸ πρόθυμο παρὰ στὰ 1893, καὶ μάλιστα πολὺ πιὸ *δημοτικιστὴ* ἀπὸ μένα. Τοῦ εἶχα μετρήσει τριάντα ἕξη δραχμές — ἕνα ναπολεόνι — χωρὶς νὰ τοῦ χρωστῶ τίποτις, γιὰ ἕνα του δήγημα, ποῦ εἶχα δημοσιεμένο σὲ παρισιάνικη φημερίδα, καὶ ποῦ τὸ ὑπόγραψα θυμοῦμαι τότες μὲ τὄνομά του τἀληθινό, γιατὶ δὲ ζοῦνε στὴν Ἀθήνα οἱ Παρισιάνοι, καὶ γιὰ τοῦτο τοὺς φαίνεται πολὺ ἀλλόκοτο νὰ βγαίνῃ Ῥωμιὸς μὲ φράγ-

Digitized by Google

κικα ψεβδώνυμα. Μὲ τὴν ὑπογραφὴ Μποέμ, ἐδῶ δὲ θὰ τὄπαιρνε καμιὰ φημερίδα.

Τέτοια βλέπω στὸ *σημειωματάρι* μου, ποῦ λέει (σελ. 235). Ἂς κοιτάξῃ κι ὁ ἴδιος στὰ δικά του. Δὲ συνηθίζω νὰ μιλῶ, καθὼς τὸ γράφει ὁ Μποέμ, μὲ τὸ σημειωματάρι στὸ χέρι, γιὰ νὰ τὰ πῶ τάχα πιὸ ῥωμαΐϊκα. Μὰ τὰ σημειωματάρια δὲν εἶναι ἀχαμνὰ πράματα, καὶ κάποτε πρέπει κανεὶς νὰ τὰ ξαναδιαβάζῃ.

* * *

Βέβαια, νὰ εἶταν ὁ λόγος μόνο γιὰ ἕναν Μποέμ, δὲ θἄξιζε τὸν κόπο, μιὰ λεξούλα νὰ καταστρώσῃ κανεὶς στὸ χαρτί. Μὰ βλέπω κ' ἔγινε τῆς μόδας, κάτι παιδιὰ ἢ καὶ κάτι γέροι, ποῦ μήτε ξέρουνε μήτε σπουδάζουνε τὰ ῥωμαΐϊκα, νὰ μᾶς λὲν ἐμᾶς, κάθε τόσο, πῶς δὲν τὰ ξέρουμε, γιατὶ δὲ ζοῦμε στὴν Ἀθήνα. Τὸ λένε δηλαδή, χωρὶς νὰ τὸ πιστέβουνε, μὰ γιὰ νὰ τὸ πιστέψουνε ἄλλοι, κ' ἔτσι τοῦ λόγου τους, χτυπώντας τοὺς φίλους τῆς δημοτικῆς, νὰ χτυποῦν ἀκόμη πιὸ σίγουρα τὴ δημοτικὴ τὴν ἴδια. Μήνας δὲν εἶναι ποῦ βγῆκε πάλε κάποιος νὰ γράψῃ γιὰ μᾶς μερικὰ πολὺ ἄτοπα. Ἕτοιμη τοῦ ἔχω τὴν ἀπάντηση· θὰ δημοσιεφτῇ ὅμως μόνο τοῦ χρόνου, στὸν Πρόλογο ἑνός μου βιβλίου. Ἐλπίζω τότες, ἀκόμα πιὸ ξάστερα παρὰ σήμερις ἀπ' ὅσα γράφω γιὰ τὸ Διόνυσο τοῦ Τζέτζη, νὰ καταλάβουνε πολλοί, ποιὸς νοιώθει καλήτερα μαθὲς καὶ τὴ ῥωμαΐϊκη ψυχὴ καὶ τὴ ῥωμαΐϊκη γλώσσα, ἐκεῖνος ποῦ ξέρει μόνο νὰ φωνάζῃ πῶς ζῇ στὴν Ἑλλάδα, ἢ ἐκεῖνος ποῦ ὅπου κι ἂν τὸν ἔφερε ἡ τύχη, κατάβαθα μελετάει γλώσσα καὶ ψυχή.

Μά, θὰ μοῦ ποῦνε, προσωπικά! Πειράχτηκες, ἀποκρίθηκες, τί βγῆκε; Καλά! Ἐλᾶτε λοιπὸν τώρα νὰ πάρουμε κανέναν ἄλλονε, κανέναν ποῦ βέβαια δὲ μοῦ ἀρέσουνε μερικὰ

Digitized by Google

ποῦ κάνει, μὰ ποῦ μήτε μὲ πείραξε ὁ ἄθρωπος στὴ ζωή του, μήτε εἶχα μαζί του ποτέ μου τίποτις προσωπικά. Χάρηκα πολὺ σὰν ἔμαθα πῶς θἀνοίξῃ ἄξαφνα θέατρο ὁ Σουρῆς. Κι ἀλήθεια νὰ μὴν τὸ λένε, τί μᾶς μέλει; Κάλλια νἄτανε, γιατὶ ἔχω τὴν ἴδια γνώμη ποῦ ἔχει κι ὁ Κακλαμάνος· σὰν τὸν Κακλαμάνο, τὄχω γιὰ βέβαιο πῶς ἀπὸ κεῖ καμιὰ μέρα μπορεῖ νὰ βγῇ τἀληθινὸ τὸ ῥωμαΐικο θέατρο, μάλιστα μὲ διεφτυντὴ σὰν τὸ Σουρῆ. Ποιὸς εἶναι ἀπὸ τὸ Σουρῆ πιὸ Ῥωμιός, ἀφοῦ βγάζει κιόλας τὸ *Ῥωμιό;* Κι ὡςτόσο τί νὰ σᾶς πῶ; Ἐμένα μήτε ὁ Σουρῆς τόσο βέρος Ῥωμιὸς δὲ μοῦ φαίνεται νἄναι, ἐξὸν ἂν ἔρθετε καὶ μοῦ πῆτε πῶς τρελλαίνεται γιὰ τὰ ξένα καὶ πῶς τὰ προτιμάει ἀπὸ τὰ ντόπια, ὅπως τὸ συνηθίζει κάποτες ὁ Ῥωμιός. Μποροῦμε θαῤῥῶ πολὺ ἔφκολα μὲ δυὸ λόγια, νὰ τἀποδείξουμε ἀφτὸ γιὰ τὸ Σουρῆ.

Διάβασα στὸ *Ἄστυ* (17 τ᾽Ἀη Δημήτρη, 1901), πῶς κάποιος πῆγε μὲ τὸ Σουρῆ στὸ θέατρό του καὶ μιλούσανε μαζὶ γιὰ τὰ καρδιοχτύπια (τὰ λέει ἀλλιῶς, μὰ δὲν πειράζει), ποῦ τὰ ξέρουν οἱ δραματογράφοι, σὰν εἶναι νὰ παραστηθῇ ἕνα τους ἔργο καινούριο — (κι ἀφτὸ ἀλλιῶς τὸ λέει· « κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν *μεγάλων μαχῶν των* », ποῦ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, δὲν τὸ καλονοιώθω, γιατὶ ἄκουσα νὰ χτυπιοῦνται στοὺς δρόμους, μὰ δὲν ἄκουσα νὰ χτυπιοῦνται δᾶ καὶ τόσο πολὺ στὰ θέατρα οἱ Ἀθηναῖοι). Ὁ Σουρῆς, λέει, ξέρει « τὰ τὶκ » ὅλων, καὶ μοῦ ἄρεσε ὁ λόγος, γιατὶ σὰν τὸν εἶδα, εἶπα μὲ τὸ νοῦ μου πῶς κάτι θὰ μάθω γιὰ τὴν Ἀθήνα στὰ Παρίσια ποῦ ζῶ, ἀφοῦ ὁ Σουρῆς, ποῦ εἶναι Ῥωμιός, θὰ μᾶς ἀράδιαζε βέβαια « τὰ τὶκ » τὰ ῥωμαΐικα. Τίποτις, φίλε μου! Ἀρχινᾷ καὶ μᾶς μιλεῖ γιὰ ποιόνα; Γιὰ τὸ Σαρντοῦ! Ἀφτὰ ποῦ εἴπαμε δηλαδή· πρῶτα πρῶτα θὰ συλλογιστῇ ὁ Ῥωμιὸς ὁ Σουρῆς τὸν παρισιάνο τὸ Σαρντου. Ἀθήνα, Παρίσι, ἕνα πρᾶμα, μιὰ πολιτεία. Ἐμεῖς, σὰ γράφουμε ῥωμαΐικα, σὰ γράφουμε γιὰ τὸ ῥωμαΐικο

Digitized by Google

θέατρο, ποτέ, μὰ ποτὲ δὲ θὰ πάῃ ὁ νοῦς μας στὸ Σαρντοῦ. Τὸν ἔχουμε στὸ Παρίσι. Τί θὰ τὸν κάνουμε στὴν Ἀθήνα;

Γιά νὰ δοῦμε τώρα καὶ ποιὰ εἶναι τὰ « τὶκ » τοῦ Σαρντοῦ. « Πηγαίνει, λέει, ὁλοένα στὸ ταμεῖο τὴν παραμονὴ τῆς *πρώτης* καὶ ῥωτᾷ πόσα εἰσιτήρια πουληθήκανε. »

Ἂν πάει ὁ Σαρντοῦς στὸ ταμεῖο, θὰ γυρίζῃ σπίτι του φοβερὰ ζεματισμένος, γιατὶ θὰ τοῦ λένε πῶς εἰσιτήριο κανένα δὲν πουλήθηκε. Τὴν *πρώτη βραδειὰ* ποῦ παίζουνε κανένα ἔργο στὸ Παρίσι, δὲν *πουλιοῦνται, χαρίζουνται* τὰ εἰσιτήρια στοὺς φίλους καὶ τὶς φημερίδες. Μᾶς τὸν ἔκαμε λοιπὸν ὁ Σουρῆς τὸν κακόμοιρο τὸ Σαρντοῦ πολὺ πιὸ « ἐκμεταλλεφτὴ » ἀπὸ κεῖνο ποῦ εἶναι. Μὰ δὲν πιστέβω καὶ νὰ τρέχῃ στὰ ταμεῖα· ἔχουνε κάποτε στὴν Ἑβρώπη περισσότερη φινέτσα στὴν κερδοσκοπία· θὰ γελάστηκε ὁ Σουρῆς. Ἀφτὰ ποῦ εἴπαμε δηλαδή· μισὰ τὰ παρισιάνικα, μισὰ τὰ ῥωμαΐϊκα, μισὰ ὅλα, ὅπως κ' ἡ γλώσσα μισή!

Ἂς ἀφήσουμε ὅμως τί λέει καὶ τί δὲ λέει ὁ Σουρῆς στὴν ὁμιλία μ' ἕνα φίλο, κι ἂς κοιτάξουμε τί γράφει γιὰ τὸ δημόσιο, γιὰ τοὺς Ῥωμιούς, ἂς κοιτάξουμε πρῶτα πρῶτα τὴ *Χειραφεσία* ἢ *Χειραφέτηση*, γιατὶ ἀκόμα δὲν κατώρθωσα νὰ καταλάβω πῶς τὴν εἶπε. Μιὰ ἔτσι τὸ βλέπω στὶς φημερίδες, μιὰ τὸ βλέπω ἀλλιῶς. Τί τοῦ μέλει τοῦ Σουρῆ γιὰ τέτοιες μικροδουλειές; Ἀλήθεια ὅμως, τί πειράζει καὶ τὸ κάτω κάτω; Μήτε τὸ ἕνα εἶναι ῥωμαΐϊκο μήτε τἄλλο. Ξένα πράματα. Πηγαίντε, ῥωτήξτε τὸν κοσμάκη ποῦ πλερώνει νὰ πάῃ στὸ θέατρο, τί θὰ πῇ χειραφεσία καὶ χειραφέτηση. Δὲ θὰ καταλάβῃ. Καὶ πῶς νὰ πῶ ῥωμαΐϊκη μιὰ λέξη, ποῦ ὁ Ῥωμιὸς δὲν τὴ νοιώθει; Καὶ μὴν ξεχνᾶτε πῶς μιλᾶμε μονάχα γιὰ Ῥωμιοὺς ποῦ πᾶνε στὸ θέατρο, δηλαδὴ ποῦ ζοῦνε σὲ μιὰ μεγάλη πολιτεία. Οἱ ἄλλοι Ῥωμιοί, τὸ ἔθνος μ' ἕνα λόγο, γιὰ χειραφεσίες χαμπάρι δὲν ἔχουνε.

Digitized by Google

Ὡςτόσο νομίζω πῶς ἕνας ποιητὴς πρέπει κάπου κάπου νὰ συλλογέται καὶ τὸ ἔθνος.

Τὴ λέξη, θὰ μοῦ πῆτε, τὴ μαθαίνει κατόπι. Μιὰ λέξη δὲ σημαίνει τίποτα. Πολὺ καλά. Ἐλᾶτε νὰ ξετάσουμε λοιπὸν καὶ τὸ νόημα. Μπᾶς τάχατις εἶναι τὸ νόημα γιὰ τοὺς Ῥωμιοὺς λιγώτερο ξένο ἀπὸ τὴ λέξη; Ἐγὼ θαῤῥῶ τὸ ἐναντίο, καὶ μάλιστα δὲν πιστέβω, νόημα πιὸ ξένο νὰ ὑπάρχῃ στὴ Ῥωμιοσύνη. Τί νὰ σᾶς πῶ; Σὰν εἶδα τὸν τίτλο τῆς κωμῳδίας, σάστισα. Πρέπει κανεὶς νὰ μὴ γνώρισε στὴ ζωή του μάννα, κόρη, πεθερά, νὰ μὴ γνώρισε ἀδερφή, γιὰ νὰ πάῃ νὰ λέῃ πῶς οἱ γυναῖκες στὴν Ἑλλάδα θέλουνε νὰ κάνουνε τὸν ἄντρα, καὶ νὰ περγελᾷ τὴ χειραφεσία, σὰ νὰ τὸ παράκαναν τάχα οἱ γυναῖκες. Πῶς οἱ γυναῖκες εἶναι πιὸ προκομμένες, πιὸ διαβασμένες, μ' ἕνα λόγο, πιὸ πολιτισμένες ἀπὸ τοὺς ἄντρες, ἀφτὸ πιὰ τὸ βλέπει κανεὶς ἀμέσως, ἅμα πάῃ στὴν Ἀθήνα, στὴν Πόλη, στὴ Σμύρνη, καὶ σὲ μικρότερες πολιτεῖες ἀκόμη. Ἀφτὰ ἐννοεῖ ἀπάνω κάτω κ' ἡ κ. Παρρὲν στὸ μυθιστόρημά της. Μὰ ἡ καθαφτὸ χειραφεσία εἶναι ἄλλο ζήτημα. Τέτοιο ζήτημα μπορεῖ νὰ βγῇ μόνο σὲ τόπους ποῦ χρόνια καὶ χρόνια, ἴσως μάλιστα αἰῶνες, ἡ γυναίκα συνήθισε νὰ τὴ βάζουνε τόσο ἀψηλά, ποῦ δὲν παραξενέβεται κανένας, σὰν ἔρχεται ἕνας Ντάντες κι ὄχι μόνο σᾶς λέει πῶς εἶναι καὶ δοῦλος καὶ σκλάβος της, μὰ ποῦ σᾶς ἀποδείχνει κιόλας πῶς ἡ μεγαλήτερη σοφία, τὸ μεγαλήτερο ἀγαθό, εἶναι ἡ γυναικήσια ἀγάπη. Δὲ βλέπω νὰ πολυέγιναν ἀφτὰ στὴν Ἑλλάδα, καὶ πρέπει νὰ ξέρουμε πῶς ἡ γυναίκα, γιὰ νὰ σηκώσῃ κεφάλι, γιὰ νὰ ζητήσῃ δικαιώματα καινούρια, εἶναι ἀνάγκη νἄμαθε λίγο λίγο τί θὰ πῇ ἀνεξαρτησία. Ἐκεῖ ποῦ δὲν ἔχει, κάθεται ἥσυχη καὶ προσμένει.

Δὲ θέλω νὰ πῶ διόλου πῶς ἡ γυναίκα στὴν Ἑλλάδα εἶναι σκλάβα. Μὰ ὁ καθένας ξέρει πῶς στὰ χωριά, ὅπου κι ἂν πάς, καὶ σὲ κάμποσες χῶρες μάλιστα δὲν ἔρχεται κι ἀφτὴ

Digitized by Google

νὰ καθήοη στὸ τραπέζι, πρᾶμα ποῦ ποτὲ στὴ Γαλλία, μήτε σὲ χωριὰ μήτε σὲ χῶρες, δὲ θὰ τὸ δῆς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ποῦ ἡ γυναίκα στὴ Ῥωμιοσύνη ἀκούει τὸν ἄντρα. Τὄχει τὸ φυσικό της, κι ἀπόδειξη, πῶς θἀκούση ὡς καὶ ξένο ἄντρα, μιὰ καὶ τὸν κάμη γαμπρό της. Ἡ πεθερὰ πιὸ πολὺ θὰ προσέξη στοῦ γαμπροῦ της παρὰ στῆς κόρης της τὰ λόγια. Τὸν κλοπιάνει, τὸν περιποιέται, ποῦ νὰ μὴ στάξη καὶ νὰ μὴ βρέξη. Γιατί ἀφτό; Γιατὶ ἔμαθε νἀκούη. Στὴν Ἑβρώπη, ποῦ ἔμαθε ἡ γυναίκα νὰ εἶναι ἀνεξάρτητη, δὲν πῆραν τὰ πράματα τὸν ἴδιο δρόμο, δηλαδὴ θἀκούση τὴν κόρη της ἡ πεθερὰ ὅσο καὶ τὸ γαμπρό της. Ὅσα δικαιώματα ὁ ἄντρας, τόσα, λέει, κ' ἡ γυναίκα. Κι ἀπὸ κεῖ βγήκανε κάτι ἄνοστοι χωρατᾶδες στὸ Παρίσι γιὰ τοὺς γαμπροὺς καὶ τὶς πεθερές. Βλέπω καὶ γίνουνται μόδα ὡς καὶ στὴν Ἀθήνα. Τὰ *ντόπια* λοιπὸν ποῦ εἶναι καὶ τί τὰ κάνουμε; Οἱ χωρατᾶδες ἀφτοὶ δὲ μοῦ φαίνουνται λιγώτερο ξένοι ἀπὸ τὶς χειραφεσίες τοῦ Σουρῆ.

Ἔλα τώρα καὶ σὺ ποῦ μᾶς τὰ ψέλνεις! Μήπως δὲν εἶναι γελοῖο νὰ λέγεται μιὰ γυναίκα κυρία Κορδορούμπα, νὰ θέλη νὰ γίνη ὑπουργός; Ναί, πολὺ γελοῖο. Ἂς τὰ βάλουμε λοιπὸν κι ἂς γελάση ὁ κόσμος, ἀφοῦ ὁ λόγος εἶναι νὰ γελοῦμε. Ἂς ἀφήσουμε γειὰ καὶ στὴ Ῥωμιοσύνη καὶ στὸ ἔθνος. Ὁ Σουρῆς γελᾷ. Μπορεῖ νὰ γελάσω κι ὁ ἴδιος ἐγὼ ποῦ τὰ λέω. Καὶ τὸ κάτω κάτω ἀφτὸ ἔχει νὰ πῆ, δηλαδὴ νὰ πιτύχη στὸ θέατρο μιὰ κωμῳδία. Καθὼς τὸ λέει πολὺ φρόνιμα ἴδιος ὁ Σουρῆς, ἡ κωμῳδία « μπορεῖ νὰ εἶναι καλὴ καὶ νὰ μὴν ἀρέση. Μπορεῖ νὰ εἶναι σάχλα καὶ νὰ θριαμβεύση. » Ἐγὼ τοῦ ἔφκουμαι νὰ πετύχη. Ἔμαθα νὰ προσέχω στὴν ἰδέα μονάχα, καὶ νὰ τὸ ποῦμε *γέττα σκέττα,* σὰν τὸν Περικλέτο, μ' ὅλες τὶς καθαρέβουσες, ποῦ θαῤῥεῖ πῶς πρέπει νὰ τὶς φορτώνη στὸ σβέρκο τοῦ Ῥωμιοῦ, καὶ ποῦ φοβοῦμαι πολὺ μήπως κατόπι τὶς πάρη στὸ σβέρκο τὸ δικό του, ὁ Σουρῆς δουλέβει κι ἀφτός, κάποτε μάλιστα πολὺ νόστιμα, γιὰ τὴ δημοτική.

Digitized by Google

Κάτι ὅμως κάνουμε καὶ μεῖς γιὰ τὴ γλώσσα· κάτι κάνουμε καὶ γιὰ τὸ ἔθνος. Βέβαια, ζοῦμε στὴν Ἐβρώπη· μπορεῖ μάλιστα νὰ εἶναι ἀφτὸς ὁ λόγος ποῦ ὀνειρεβόμαστε γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἐβρωπαϊϊκο πολιτισμό. Μελετοῦμε τὸν πολιτισμὸ ἴσως ἀπὸ πιὸ κοντά. Μὰ κ' ἡ γλώσσα εἶναι πολιτισμός, ἀφοῦ γλώσσα ἐθνικὴ βλέπουμε παντοῦ, ὄξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Πολιτισμὸς εἶναι νὰ καταλάβῃ κανεὶς καὶ τί πρᾶμα εἶναι ἡ ἐθνικὴ ψυχή. Θαῤῥῶ πῶς κι ἀπὸ τὴν ψυχὴ τὴ ῥωμαϊϊκη κάτι νοιώθουμε. Νὰ μὴ μᾶς κατηγοροῦνε λοιπὸν τόσο πολύ, μήτε ὁ Σουρῆς μήτε οἱ ἄλλοι.

Καὶ τοῦ Σουρῆ καὶ τοὺς ἄλλους, ἕνα πρᾶμα μονάχα θέλησα νὰ πῶ σήμερις, πῶς συχνοτυχαίνει νὰ καταλαβαίνῃ καλήτερα κανεὶς τὰ ῥωμαϊϊκα καὶ τὴ Ῥωμιοσύνη, σὰ ζῇ στὴν Ἐβρώπη, παρὰ σὰ ζῇ στὴν Ἀθήνα, καὶ παράξενο διόλου δὲν εἶναι, γιατὶ ἐμεῖς ὅλοι μας ποῦ ζοῦμε, ὅπως λένε, στὴν Ἐβρώπη, κι ὁ Ἐφτκλιώτης κι ὁ Πάλλης κι ὁ Μαρκέτης κι ἄλλοι πολλοί, ξέρουμε καὶ συγκρίνουμε. Ὅποιος ὅμως συγκρίνει, νομίζω πῶς ἴσως κρίνει καὶ καλήτερα.

26 τοῦ Ὀχτώβρη — 9 τοῦ Νοέβρη, 1901.

Digitized by Google

ΤΟ ΑΝΤΙΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ

Α'.

ΤΙ ΛΕΝΕ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ

Ἡ Ἑλλάδα κάποτε σὰ νὰ ξεχνᾷ πῶς ἡ Ἐβρώπη τὴν κοιτάζει. Βέβαια, εἶναι τιμή της, μὰ μπορεῖ νὰ καταντήση καὶ βάρος. Γι' ἀφτὸ πρέπει περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους νὰ προσέχη. Μερικοὶ τὸ ξέρουν, κι ἀφοῦ ἔγιναν ὅσα καλὸ εἴτανε νὰ μὴ γίνουνε ποτέ, θυμώνουν ὅταν ἔρχεται κανεὶς καὶ λέει τὰ πράματα παστρικά, καὶ τὰ κρίνει ὅπως τἄκρινε ἡ Ἐβρώπη. Τότες πολεμᾷ νὰ τὰ κρύψη, τουλάχιστο νὰ τὰ σκεπάση. Τὄχει ὁ Ῥωμιὸς ἀφτὸ τὸ σύστημα, καὶ δὲ μοῦ φαίνεται νὰ ὑπάρχη κανένα ποὺ νὰ τοῦ κάμη κακὸ περισσότερο, γιατὶ συνηθίζει ὁ κόσμος καὶ δὲν τὸν πιστέβει, μήτε σὰ λέει τὸ καλό. Ἡ πιὸ φρόνιμη πολιτικὴ πάντα εἶναι ἡ πολιτικὴ τῆς ἀλήθειας, ὄχι μόνο γιατὶ ὁ Πλάτωνας ἔλεγε πῶς ὡραιότερο ἀγαθὸ δὲν ἔχει, μὰ γιατὶ δὲν ἔχει μήτε ὄφελος μεγαλήτερο.

Τώρα ποῦ ἡ Ἀθήνα ἡσύχασε λιγάκι, τώρα ποῦ μερικοὶ ἀρχίζουν καὶ ξεχνοῦνε, ἄλλοι πάλε μελετοῦν τὰ περασμένα καὶ συλλογιοῦνται, τώρα ποῦ ἦρθε ἡ ὥρα τῆς σκέψης καὶ τῆς σωπασιᾶς, ἐλπίζω νἀκούσουν ὅσα τὄχω γιὰ χρέος μου νὰ

Digitized by Google

τοὺς πῶ. Σὰν ἔγινε τὸ κίνημα, σὰν πρωτομάθαμε τὰ νέα στὴν Ἑβρώπη, ἀπὸ παντοῦ ἦρθαν ἐδῶ νὰ μὲ ρωτήξουν τὴ γνώμη μου. Καὶ τὴν εἶπα. Τὴν ἔγραψα μάλιστα, καθὼς συνηθίζω, παστρικά. Μοῦ ἔρχεται σὰν παράξενο καὶ μοῦ φαίνεται σὰν ἄτοπο, μόνο στὴν Ἑλλάδα νὰ μὴν μπορῶ νὰ πῶ τὴν ἰδέα μου καὶ νὰ φοβοῦνται μερικοί, ὅταν πάω νὰνοίξω τὸ στόμα.

Τὸ στόμα μου τἄνοιξα κάμποσες φορές, καὶ μάλιστα σὲ χρόνια καὶ σὲ καιροὺς ποῦ μοῦ ἔπεφτε κάπως δύσκολο νὰ τἀνοίξω. Δὲν τὰ δηγήθηκα ποτέ μου. Ἴσως ὅμως οἱ φίλοι μου τὰ γνωρίζουνε. Στὰ 1897, τὶς 7 τοῦ Φλεβάρη, σὰν τυραννοῦσαν τὴν Κρήτη καὶ Τοῦρκοι καὶ Δυνάμες, δὲ βάσταξα· ἔβγαλα λόγο γιὰ τὴν Κρήτη, γιὰ τὴ λεφτεριά, γιὰ τὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ ἀντιπολίτεψη ἔκανα τῆς τότε Κυβέρνησης, ποῦ τὰ εἶχε καλὰ μὲ τὴ Ῥουσσία, κ' ἡ Ῥουσσία δάχτυλο δὲν κουνοῦσε. Ἀντιπολίτεψη νὰ κάνῃ ἕνας ὑπάλληλος — κ' εἶμαι καθηγητὴς πλερωμένος ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση — δὲν εἶναι πρᾶμα ἔφκολο καὶ μπορεῖ νὰ τὸ μετανοιώσῃ ὁ καθηγητής. Ἴσα ἴσα τὴν ἄλλη μέρα, 8 τοῦ Φλεβάρη, μὲ φώναξε ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας ποῦ εἶχε, λέει, νὰ μοῦ μιλήσῃ ἀπὸ μέρος τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶ, γιατὶ τἀνάγνωσμά μου ἐκεῖνο βρέθηκε νὰ εἶναι τὸ πρῶτο δημόσιο κίνημα γιὰ τὴν Κρήτη, κι ἄναψαν ἀμέσως οἱ γενναῖες καρδιὲς τοῦ Παρισιοῦ. Μοῦ εἶπε λοιπὸν ὁ ὑπουργός, μὲ πολλὰ λόγια, μὰ τὸ νόημα εἶταν ἁπλὸ καὶ σκέττο, πῶς ἢ θὰ πάψω ἢ θὰ μὲ πάψῃ. Τοῦ ἀποκρίθηκα μὲ τὸ χαμόγελό μου τὸ πιὸ ἁπαλό — γιατὶ σὰν ξέρει κανεὶς τί θέλει, περιττὸ νὰ θυμώνῃ — πῶς, ἀλήθεια, σκοπὸ δὲν εἶχα νὰ κάμω καὶ δέφτερο ἀνάγνωσμα, μὰ πῶς τώρα, ὕστερις ἀπὸ τὰ λόγια ποῦ μοῦ εἶπε, τὸ θαῤῥοῦσα χρέος μου νὰ ξακολουθήσω. Καὶ ξακολούθησα. Κ' ἔτρεξα μάλιστα στὶς ἐπαρχίες νὰ βγάλω κι ἄλλους λόγους, ποῦ δὲν τὸ σκόπεβα πρῶτα.

Digitized by Google

Λοιπὸν κάπως ἔχω θαῤῥῶ καὶ τὴν ἄδεια καὶ τὸ δικαίωμα, κάτι νὰ πῶ σήμερις καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Κι ὡςτόσο, μήτε ἤθελα μήτε λογάριαζα, προτοῦ ἀρχίσῃ τὸ κακό, νὰ μιλήσω γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ Πάλλη.

Ἐννοεῖται, δὲν μπόρεσα νὰ κάμω ἀλλιῶς, σὰν ἄκουσα τί γίνουνταν ἐκεῖ κάτω, καὶ πῶς σπάνανε τζάμια, γιουρουντίζανε στὶς φημερίδες — τούρκικα γιουρούσια, μὰ τὸ Θεό! — πῶς τραβούσανε πιστολιές, πῶς σκοτώνανε κι ἀθρώπους. Μοῦ φάνηκε σὰ νὰ τὰ παράκαναν πιὰ τὰ πράματα.

Μάλιστα, ὅταν ξετάζει κανεὶς μὲ νοῦ καὶ φρόνηση καὶ κρύο αἷμα, ὅπως ἐλπίζω νὰ τὸ κάνουνε τώρα, τὴν πρώτη αἰτία τῆς ταραχῆς, βλέπει τί ἄδικο κίνημα εἶταν ἐκεῖνο.

Στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ ὅμως, ὅταν ἔγραφαν καὶ φιλονικούσανε κ' ἔβριζε ὁ ἕνας τὸν ἄλλονα, ἔλεγα λέξη νὰ μὴν ξεστομίσω· κοίταζα καὶ σώπαινα. Τὄχω σύστημα καὶ μὴν ἀπορῆτε· ἅμα βλέπω στὴ μέση τίποτις θρησκεφτικά, μιλιὰ δὲ βγάζω. Μὴ σᾶς μέλῃ καὶ δὲ μὲ πιάνετε. Ἀφτὸ κι ἀπὸ τὰ 1888, στὸ *Ταξίδι μου*, τὸ εἶπα καὶ τὸ βάσταξα. Θρησκεφτικὸ ζήτημα ἕνα πρᾶμα, κι ἄλλο πρᾶμα ζήτημα γλωσσικό. Δηλαδή, νὰ πῇ κανεὶς τὴν ἀλήθεια, ζήτημα θρησκεφτικὸ στὴν Ἑλλάδα, κανένα δὲν ὑπάρχει. Στὴν Ἑβρώπη, μπορεῖ νἄχῃ, γιατὶ τὸ ζήτημα εἶναι καὶ πολιτικό. Στὴν Ἑλλάδα ὅμως εἶναι μόνο καὶ μόνο ἐθνικό. Ἡ θρησκεία, τόσα καὶ τόσα χρόνια, τόσους αἰῶνες, ἔσωσε τὸ ἔθνος· γιὰ τὸ Σταβρὸ πολεμούσανε στὰ 1821. Ἀφτὰ καὶ δῶ στὴν Ἑβρώπη τἄγραψα. Μὰ τί κάθουμαι καὶ λέω γιὰ τὰ 1821; Μήπως ἀκόμη καὶ σήμερις δὲν πολεμοῦνε γιὰ τὸ Σταβρό; Νὰ μὴν ξεχνοῦμε, δὲ λέω μονάχα τὴν Κρήτη, τἅγιο τὸ Νησί, μὰ καὶ τὸν ἀγώνα τὸν τρομερὸ ποῦ ἔγινε, καὶ πολὺς καιρὸς δὲν εἶναι, γιὰ τὰ Προνομιακὰ στὴν Πόλη, ὅταν ὁ Διονύσιος ὁ Ε' σηκώθηκε, πάτησε ποδάρι, ἔκλεισε τὶς ἐκκλησίες ὅλες, τραβήχτηκε στὸ Μακρίκιοϊ καὶ μαζὶ μὲ τὸν Ἡρακλείας ἀνάγκασε

Digitized by Google

τὸ Σουλτάνο, ποῦ ἔτρεμε, νὰ μὴν ἀγγίξῃ τὰ Προνόμια.

Ἀφτὰ ἐγὼ τὰ θυμᾶμαι. Θυμᾶμαι κι ἄλλα πολλά. Σὰν κατεβαίνω στὴν Ἑλλάδα, νὰ ξέρετε πῶς φτάνει νὰ πάω σὲ χωριό, νὰ μπῶ σὲ βαπόρι, καὶ πρῶτος φίλος μου ὁ παππᾶς. Τί θέλετε τώρα; Νὰ τὰ χαλάσω μὲ τοὺς παππᾶδες, ποῦ τἄχουμε τόσο καλά; Ἀφτὸ πιὰ δὲ γίνεται. Γιὰ τὴ γλώσσα λοιπόν, ὅσα θέλετε, σᾶς λέω. Γιὰ τὴ θρησκεία τσιμουδιά. Δὲν εἶναι δουλειὰ δική μου.

Φοβοῦμαι ὅμως μήπως κι ἄλλαξε τώρα τὸ ζήτημα. Θρησκεφτικὸ δὲν μπορεῖ νἄναι, ἀφοῦ τὸ εἴπαμε δᾶ πῶς δὲν ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα ζήτημα θρησκεφτικό. Θαῤῥῶ πῶς κάτι ἄλλο θὰ τρέχῃ, καὶ λέω πῶς μοιάζει νἄναι καὶ ζήτημα τῆς ἀναθροφῆς, ἢ σὰν προτιμᾶτε τοῦ πολιτισμοῦ. Τίποτις στὸν κόσμο δὲν ξέρω, τίποτις δὲ βλέπω ποῦ μὲ δίκιο νὰ τὸ πῇ κανένας πιὸ ἀντιελληνικὸ ἀπὸ τὴν ἄγρια τὴ βία, σὰν πάνε, λόγου χάρη, καμιὰ κατοσταριὰ νομάτοι καὶ ῥίχνουνται ἀπάνω σ' ἕναν ἢ δυό, καθὼς ἔκαμαν οἱ φοιτητάδες, ὄχι ἑκατό, μὰ πεντακόσιοι, ὅταν πολιώρκησαν ἕνα Ἄστυ καὶ μιὰν Ἀκρόπολη, νὰ ζητήσουνε ἄξαφνα παραρτήματα μὲ τὸ ζόρι. Ἐδῶ, στὸ Παρίσι, σὰν τὰ μάθαμε, ἦρθαν κάμποσοι ῥεπορτέρηδες, νὰ τοὺς ξηγήσω τί τρέχει. Προσπάθησα νὰ πῶ καὶ τοῦ στραβοῦ τὸ δίκιο, προσπάθησα κάπως, ὄχι βέβαια νὰ πάρω τὸ μέρος τους, ποῦ εἶναι ἀδύνατο πρᾶμα γιὰ καθέναν ποῦ ξέρει καὶ κρίνει, χωρὶς τὸ αἷμα του νἀνάφτῃ, μὰ τουλάχιστο νὰ πῶ καὶ ποιοὺς λόγους εἶχαν ἢ θαῤῥούσανε πῶς εἶχανε. Οἱ φίλοι μου ἐδῶ στὸ Παρίσι μὲ κατηγόρησαν πῶς θέλω νὰ τοὺς ἀθωώσω καὶ πῶς μίλησα γι' ἀφτοὺς μὲ καλοσύνη ποῦ δὲν τὴν ἀξίζουνε. Γιατὶ ἐδῶ δὲ χωρατέβουνε. Ὅσο μποροῦσε νὰ βλάψῃ τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἔβλαψε ἀφτὸ τὸ κίνημα τὸ βάρβαρο. Καὶ τίποτα δὲν εἴτανε, ποῦ πήγανε στὴν *Ἀκρόπολη* καὶ τ' *Ἄστυ*. Κατόπι, ἅμα οἱ πατριῶτες μας οἱ περίφημοι ἀγνάντεβαν κανένα στρατιώτη, κανέναν ἀπὸ

Digitized by Google

κείνους δηλαδὴ ποῦ εἶναι τὸ στήριγμα τῆς πατρίδας, ἀγριέβανε, ῥίχνανε πέτρες καὶ σκοτώνανε. Ὅσα εἶδε ὁ δρόμος Κορακῆ, κάλλια νὰ μὴν τἄβλεπε ποτέ του δρόμος ῥωμαϊκος. Περίεργη σύμτωση ἀλήθεια, στὸ δρόμο τῆς καθαρέβουσας νὰ γίνουνε καὶ τὰ περισσότερα κακά! Τέτοια μᾶς ἔφερε ὁ μακαρίτης μὲ τοὺς δασκαλισμούς του, ποῦ τὸ *δρόμο* θέλησε νὰ τὸν κάμῃ *ὁδό*, κι ἀκούστηκε τότες στὴν ἀρχαία τὴν Ἀθήνα μιὰ νεολαία ξεφρενιασμένη νὰ φωνάζῃ· Ἀφορισμό! Ἀφορισμό.

Σὰ μαθέφτηκαν πιὰ κι ἀφτά, κατάντησα, κάθε φορὰ ποῦ γίνουνταν ὁμιλία — κ' εἴτανε ζήτημα τῆς μέρας ὡς καὶ στὸ Παρίσι — νὰ τοὺς παρακαλῶ, γιὰ τὄνομα τοῦ Θεοῦ, νὰ μὴ νομίζουν πῶς τρελλάθηκε ἡ Ἑλλάδα καὶ πῶς ὅλος ὁ κόσμος ἐκεῖ κάτω μοιάζει μὲ τοὺς φοιτητάδες. Τὰ λιγώτερα ποῦ ἄκουα εἶταν· «Κρῖμα στὸν τόπο!» ἢ «Τί βαρβαρωσύνη καὶ τί βαρβαρόπαιδα! Ἡ νεολαία σου τέτοια εἶναι; Γι' ἀφτοὺς δουλέβεις καὶ χάνεις τὴν ὥρα σου; Πῶς δὲν ντρέπουνται τοὺς προγόνους τους; Χαρὰ στὸ Πανεπιστήμιο καὶ στὴ φοιτηταριά! Ὁρίστε κλασσικισμὸς καὶ μασκαραλίκια!» καὶ σωρὸ τέτοια, πολὺ πιὸ *σκληρά*, ποῦ ἂν κοπιάσουνε καὶ ῥίξουνε μιὰ ματιὰ στὶς ἐβρωπαϊκες φημερίδες, θὰ δοῦνε πῶς τοὺς ἔκρινε ὁ κόσμος. Καὶ τίποτὰ δὲν εἶναι τὸ τί γράφανε· θἄπρεπε νἄκουγαν ἐκεῖνα ποῦ λέγανε. Ἀποροῦσε κ' ἕνας φημεριδογράφος Ἄγγλος, ποῦ ἦρθε νὰ μοῦ ζητήσῃ ἰντερβιοῦ, γιὰ τὰ πολὺ μέτρια λόγια ποῦ δημοσίεψα τὴν πρώτη φορά[1].

Ἐννοεῖται, κάτι ἑλληνόπαιδα στὸ Παρίσι βγάλανε τηλεγράφους στὴν Ἀθήνα, πήγανε στὶς φημερίδες ἐδῶ, φωνάξανε, μὲ βρίσανε — τί φταίω γώ, ἤθελα πολὺ νὰ τὸ ξέρω — καὶ τὸ πιὸ νόστιμο εἶναι ποῦ δὲ βρήκανε νὰ τοὺς διαφεντέψῃ παρὰ μιὰ μόνη φημερίδα τῆς ἀντιπολίτεψης, ποῦ τοὺς πῆρε

1) Κοίτ. *Petit Temps*, 26 τοῦ Νοέβρη, 1901, Ἀκρόπολη, 16 τοῦ Νοέβρη, σελ. 2, στ. 2.

Digitized by Google

γιὰ καθολικούς, ἀφοῦ θὰ κατάλαβε ὑποθέτω πὼς δὲ θέλουνε νὰ μεταφραστῇ τὸ Βαγγέλιο ἀπὸ τὴ λατινική.

Ἡ ἑλληνικὴ φοιτηταριὰ τοῦ Παρισιοῦ, ὅπως εἴπαμε, ἔχει τὸ σύστημα τὸ ῥωμαΐικο, ποῦ πρέπει κανεὶς νὰ φωνάζῃ, σὰν ἔφταιξε, γιὰ νὰ μὴν πάῃ τάχατις ἡ Ἑβρώπη, ποῦ εἶναι κουτὴ καὶ δὲ νοιώθει, νὰ πιστέψῃ ἄξαφνα πῶς τόντις ἔγινε στὴν Ἑλλάδα κανένα πρᾶμα ποῦ δὲν εἴτανε τοῦ πολιτισμοῦ νὰ γίνῃ. Γιὰ τοῦτο φώναξαν καὶ τὰ καημένα τὰ ἑλληνόπαιδα. Καὶ τί βγῆκε; Βγῆκε ποῦ εἶπαν ἀκόμη περισσότερο πῶς εἶναι φωνακλᾶς ὁ Ῥωμιός. Καὶ θέλω νὰ τὸ κατέχετε καὶ νὰ τὸ θυμᾶστε κατόπι, πῶς ἕνα πρᾶμα ἐδῶ σᾶς ἔκαμε καλό, ποῦ σηκώθηκα τότες κ' εἶπα τὴ γνώμη μου, γιατὶ ὁ κόσμος συλλογίστηκε ἀμέσως· « Νά κ' ἕνας Ἕλληνας ποῦ τολμᾷ νὰ πῇ καὶ τὰ κακὰ μὲ τὸ ἴδιο θάῤῥος ποῦ λέει καὶ τοῦ τόπου του τὰ καλά. » Τὰ κακά, θὰ τὰ λέω κάθε φορὰ ποῦ θἄχουμε ἀπὸ τέτοια· μήτε ἀφτὸ νὰ μὴν τὸ ξεχάσετε, καὶ μὴν προσμένετε ἀπὸ μένα τίποτις ἄλλο παρὰ τὴν ἀλήθεια.

Μὰ τί ξέρουν οἱ καημένοι οἱ φοιτητάδες τοῦ Παρισιοῦ ἀπὸ Παρίσια; Ζοῦνε στὴν Ἑβρώπη· τί θὰ πῇ ἑβρωπαΐικος πολιτισμός, μήτε τὄννοιωσαν ὡς τώρα. Εἶναι πολὺ περίεργο ἀφτὸ καὶ τὄχει ὁ Ῥωμιός, νὰ κάθεται στὰ ξένα κ' ὑποψία ὁ νοῦς του νὰ μὴν παίρνῃ ἀπ' ὅσα βλέπει κι ἀπ' ὅσα γίνουνται γύρω του. Οἱ Ῥωμιοὶ τοῦ Παρισιοῦ ὄχι μόνο παραπονέθηκαν ποῦ τοὺς βρίζω, μὰ βγήκανε ἄξαφνα νὰ μὲ κατηγορήσουνε ἀπάνω σὲ ζητήματα γλωσσικά, καὶ μήτε τὸ συλλογιστήκανε πόσο ἀπόρησε ὁ κόσμος, ἀφοῦ εἶμαι καθηγητὴς κι ἀφτοὶ πρέπει πρῶτα νὰ μάθουνε καὶ κατόπι νὰ μιλοῦνε. Νόμισαν πῶς εἶναι ὅπως στὴν Ἑλλάδα, ποῦ ὁ καθένας θὰ σοῦ λαλήσῃ γιὰ τὸ καθετί. Παρατήρησα ὅμως πῶς ἀπὸ τὶς 7 τοῦ Μαΐου 1885, διδάσκω στο Παρίσι τὴ γλώσσα μας καὶ τὰ ἱστορικά της ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἴσια μὲ σήμερα. Στὰ μαθήματά μου ξετάζω καὶ τί θὰ πῇ γλώσσα, τί θὰ πῇ

Digitized by Google

κοινή, ἀρχαία, δημοτικὴ λαλιά. Εἶδα ξένους πολλοὺς νἄρχουνται· καμπόσοι ἀπ' ἀφτοὺς εἶναι τώρα καθηγητάδες σὲ μεγάλα Πανεπιστήμια τῆς Ἐβρώπης. Φέτος πάλι ἔχω πολὺ σπουδαίους μαθητάδες, καὶ νέους καὶ γέρους. Ποτὲ στὸ μάθημά μου δὲ θυμοῦμαι νὰ πάτησε Ῥωμιός, παρὰ ἕνας μιὰ φορά, ποῦ εἶδα κ' ἔπαθα ὥςπου νὰ τοῦ μάθω, δὲ λέω πιὰ γλωσσολογία, μὰ λίγη ἐπιστημονικὴ μέθοδο, ποῦ ποτέ του δὲν μπόρεσε νὰ καταλάβῃ τί θὰ πῇ. Οἱ ἄλλοι δὲν ἔρχουνται. Σὰν τὸ λέω στοὺς συναδέρφους μου, ἀπορροῦνε. Εἶναι ἡ πρώτη ἕδρα ποῦ ἔγινε στὴν Ἐβρώπη γιὰ τὴν ἱστορικὴ παράδοση τῆς δημοτικῆς. Ἐννοοῦν ἑδῶ πῶς ἔπρεπε νὰ κολακέβῃ ἀφτὸ τοὺς Ῥωμιούς. Τίποτα! Μήπως καὶ δὲν τὰ ξέρουν ὅλα; Τὸν Ψυχάρη θὰ πάνε νἀκούσουνε τώρα; Ἐμένα μοῦ φαίνεται ἴσα ἴσα πῶς γιὰ νὰ μὲ πολεμοῦνε, ἀπὸ κεῖ ἔπρεπε νἀρχίσουνε. Τί σημασία θέλετε νὰ δώσω στὰ μπόσικα λόγια ποῦ λένε κάτι παιδιὰ χωρὶς μάθηση καὶ χωρὶς κρίση;

Τοὺς τὰ εἶπα λοιπὸν ἀφτὰ καὶ δῶ, καὶ τοὺς τὰ εἶπα δημόσια, νἀρθοῦνε στὰ σύγκαλά τους. Ἐπειδὴ ὅμως εἶμαι καλὸς καὶ βρίσκουνται μόνα τους στὰ Παρίσια, τοὺς τὸ εἶπα μὲ τρόπο. Μὰ νά τώρα ποῦ εἴμαστε ἀναμεταξύ μας. Ἥσυχα λοιπὸν καὶ παστρικὰ θὰ πῶ καὶ τῆς ἀθηναΐκης φοιτηταριᾶς πῶς νὰ γιουρουντίζουνε ὅπως κάνανε, εἶναι τούρκικα συστήματα, πῶς νὰ σκοτώνεται στοὺς δρόμους ὁ λαός, ὁ στρατὸς νὰ σκοτώνεται, γιατὶ δασκάλεψαν καὶ ζητοῦσαν ἀφορισμοὺς οἱ φοιτητάδες, εἶναι καὶ θὰ μείνῃ ἁμαρτία. Νὰ θυμηθοῦνε καὶ τὸν Ἀριστείδη, ἀφοῦ τοὺς ἀρχαίους θέλουνε νὰ μιμηθοῦνε. Νὰ χτυπάῃ ὅμως κανεὶς δίχως πρῶτα νἀκούσῃ, νὰ μὴν ἔχῃ κάθε ἄθρωπος τὸ δικαίωμα νὰ πῇ ὅ τι θέλει, καὶ μάλιστα νὰ τὸ πῇ στὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα, νὰ σφαλνοῦνε τὰ στόματα μὲ πιστολιές, πρέπει νὰ τὸ ξέρουνε πῶς ἀφτὰ θὰ τὰ λογαριάζουνε κατόπι γιὰ βάρβαρα κι ἀντιελληνικὰ στὴν ἱστορία. Μὰ δὲ φελᾷ κιόλας τὸ σύστημά

Digitized by Google

τους, γιατὶ πάντα ἡ ἀλήθεια θἀκουστῇ. Τὸ καλήτερο εἶναι τὸ λοιπὸν ἴδιοι μας νὰ τὴ λέμε. Καὶ νὰ μὴν τύχῃ καὶ ποῦνε πῶς εἴτανε τὸ κίνημα θρησκεφτικό. Διόλου. Ὁ φανατισμός τους εἶναι ἀδικιολόγητος. Ἄλλο ζήτημα δὲν ὑπάρχει παρὰ ζήτημα γλωσσικό. Λίγη προσοχὴ νὰ μοῦ χαρίσετε, κ' ἐλπίζω νὰ τἀποδείξουμε ἄβριο, μὲ τρόπο ποῦ νὰ τὸ καταλάβῃ ὁ καθένας θεοφάνερα.

Digitized by Google

ΣΤΑ 1858 ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Φοβοῦμαι μήπως ἡ καθαρέβουσα, μὲ τοὺς ἀρχαϊσμούς της, μᾶς κάνῃ γλήγορα καὶ ξεχάσουμε τὶς μεγάλες κι ἀληθινὲς δόξες τῆς καινούριας μας κι ὁλοζώντανης Ἑλλάδας. Ὁ γέρο Κρητικὸς εἶναι ἀπὸ κείνους ποῦ τίμησαν τὸ ἔθνος στὰ ὑστερνὰ τὰ χρόνια. Ὁ γέρο Κρητικὸς πολεμοῦσε μὲ τὸ τουφέκι, μὰ πολεμοῦσε καὶ μὲ τὴ γλώσσα. Ὁ γέρο Κρητικὸς συχνὰ βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ σκοτώσῃ καὶ Τοῦρκο Κρητικό, δηλαδὴ τὸ κάτω κάτω, ἀδέρφι του νὰ σκοτώσῃ. Μὰ δὲν τὸ εἶχε ἀφτὸ γιὰ κάφκημα· ἡ καρδιά του λυπούντανε καὶ ράγιζε. Ἄρχιζε τότες νὰ τοὺς μιλῇ φρόνιμα κι ἀδερφικά, γύρεβε νὰ τοὺς κάμῃ Χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἔλεγε γιὰ τὴ θρησκεία του, τί ὡραία ποῦ εἴτανε, τί μεγάλη.

Ἡ φυλλάδα ποῦ τοὺς τἄλεγε ἀφτά, εἶναι πολὺ σπάνια. Ὁ τίτλος της εἶναι· *Δεύτερη φυλλάδα γιὰ τζοὶ Τούρκους τζῆ Κρήτης γραμμένη ἀπὸ τὸ γέρω Κρητικὸ στὰ* 1858. Νὰ μποροῦσα, θὰ σᾶς τὴν ἀντίγραφα ὅλη, νὰ δῆτε τί νόστιμα ποῦ τὰ λέει στοὺς συμπατριῶτες του τοὺς *Ἀγάδες*. Φαίνεται μάλιστα πῶς ἔτσι ἔκριναν καὶ στὴν Ἐβρώπη, γιατὶ ἄρεσαν κι ἀκούστηκαν ὡς ἐκεῖ κάτω τὰ λόγια τοῦ γέρου Κρητικοῦ, κι ὁ ἴδιος γράφει πῶς ἡ πρώτη του ἡ φυλλάδα « ἐπῆγε στὴ Φράντζα κι' ἔδωκεν ὁ μεγαλοδύναμος κι' ἤπεσε στὴ χέρα μεγάλων ἀνθρώπω, καὶ τὴν ἐμεταγράψασι στὴ φραντζέζικη γλῶσσα, καὶ τὴν ἐβάλασι σταῖς γαζέταις, κι' ἐγράψασι πολλὰ παινέματα γιὰ τὴ φυλλάδα· μ' ἃς ἀφήσωμε μεῖς τὰ παινέματα, κι' ἃς εἰδοῦμε ἂν εὑρίσκουσι σωστὴ τὴ συργουλὴ ποῦ σᾶς ἐδίδω νὰ γιαγύρετε στὴ πίστη

Digitized by Google

τοῦ Χριστοῦ, ποὖναι ἡ πίστη τῶ Τετέδω σας. Καὶ βάνω ἀρχὴ ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ καὶ σοφοῦ Ἅγιου-Μάρκου Γιαρδὲν, ποῦ λέει πὼς εὑρίσκει εὔλογα, σωστὰ κι' ἀληθινὰ ὅσα γράφει ἡ φυλλάδα. » Τὰ ἴδια εἶπε, λέει, « κι' ἄλλος πολιτικὸς καὶ σοφὸς ἄνθρωπος ὁ Λενορμὰνδ, ποῦ διάβασε κι' ἀφτὸς τὴ φυλλάδα καὶ τὴν ἐμετάγραψε στὸ φραντζέζικο, καὶ τὴν ἤβαλε κι' αὐτὸς στὴ Γαζέτα του. » Καὶ μεταφράζει τώρα ὅσα δημοσίεψε κι ὁ Lenormand· « Σταῖς σημεριναῖς περίστασαις τζῆ Κρήτης, ἡ πιτυχιὰ τζῆ φυλλάδας αὐτῆς, μεγάλο διάφορο μπορεῖ νἄχῃ... Κι' αὐτὰ ποῦ λέει ὁ Γέρω Κρητικὸς, γιὰ τὴν ἀγριοσύνη ποὖχουνε, ὅσοι χριστιανοὶ ἀφήκασι τὴ πίστη τως, καὶ μπήκασι στὸ σαντζάκι τοῦ Ἰσλὰμ, δὲν ἀληθεύγουσι μοναχὰ γιὰ τὴ Κρήτη, παρὰ εἶναι καὶ σ' ἄλλαις μεραῖς τοῦ Τούρκικου βασίλειου. »

Μπράβο του ὅμως τοῦ γέρου Κρητικοῦ, ποῦ στὰ δύστυχα καὶ μάβρα χρόνια τῆς σκλαβιᾶς, τὸ κατώρθωσε νἀκουστῆ τὄνομά του στὴν Ἐβρώπη, νὰ πιτύχῃ κ' ἡ φυλλάδα του στὴν Ἑλλάδα. Νὰ δοῦμε τώρα τί τοὺς λέει τοὺς Ἀγᾶδες ὁ γέρο Κρητικὸς καὶ γιατί ἄρεσαν τόσο πολὺ κ' οἱ δυό του φυλλάδες.

Τοὺς λέει ἁπλά, ἥσυχα καὶ φρόνιμα λόγια· σᾶς τἀντιγράφω ἀπαράλλαχτα ὅπως τἄχει, δίχως νἀλλάξω μήτε τὴν ὀρθογραφία· « Παρακαλῶ σας, Ἀγάδες, νὰ βάλλετε νὰ σᾶς ἐδιαβάσουνε τὸ Εὐαγγέλιο, γιὰ νὰ γνωρίσετ' ἀπατοί σας τὸ ψῶμα [δηλαδὴ πῶς δὲν εἶναι προφήτης ὁ Μοχαμμέτης]. Μ' ἀφοῦ σᾶς εἶπα τὰ γράφει τὸ Κουράνι, ἂς σᾶς ἐπῶ τὰ γράφει καὶ τὸ Εὐαγγέλιο.

Τὸ Εὐαγγέλιο λέει· « Ἕνας ἀπὸ τζοὶ μαθητάδες εἶπε τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Κύριε, δασκάλεψέ μας πῶς νὰ κάνωμε ντοὰ [προσεφκή], κι' ὁ Ἰησοῦς τῶς εἶπε, ὄντας κάνετε προσευχὴ νὰ λέτε.

Digitized by Google

« Πατέρα μας ποῦ εἶσε στοὺς οὐρανοὺς, ἁγιασμένο νἆναι τ' ὄνομά σου, ἂς ἔλθῃ ἡ βασιλεία σου, ἂς γενῇ τὸ θέλημά σου ὡς καθὼς στὸν οὐρανὸ ἔτζι κι' ἀπανοθιὸ στὴ γῆς. Τὸ ψωμί μας τὸ σημερνὸ δός μας σήμερις. Καὶ συχώρησέ μας τζὴ ἁμαρτίαις μας, γιὰ νὰ συχωροῦμε καὶ μεῖς τῶ χρεωφειλετῶ μας. Καὶ μὴ μᾶς ἀφήσεις στὸ πειρασμό, παρὰ ξεμίστεψέ μας ἀπὸ τὸ πονηρό. Ἀμήν ».

Ἐτούτη τὴ προσευχὴ κάνομε μεῖς, ὅλου τοῦ κόσμου οἱ Χριστιανοί· μὰ ὁ Μοχαμμέτης λέει, πῶς ἡ προσευχὴ τῶ Χριστιανῶ εἶναι κουζουλάδα μοναχή. Πιστεύγετέ του Ἀγάδες, ἂν ἀγαπᾶτε !

Τὸ Εὐαγγέλιο λέει,

« Μακάργοι ἐκεῖνοι ποῦ λειποῦνται, γιατὶ αὐτοὶ θαὔρουνε παρηγοριά.

Μακάργοι ἐκεῖνοι ποῦ εἶναι ἥμεροι, γιατὶ αὐτοὶ θὰ κληρονομήσωσι τὴ γῆ.

Μακάργοι ἐκεῖνοι ποῦ πεινοῦσι καὶ διψοῦσι γιὰ δικαιοσύνη, γιατὶ αὐτοὶ θὰ χορτάσουσι δικαιοσύνη.

Μακάργοι ἐκεῖνοι ποῦ κάνουσι ἐλεημοσύνη, γιατὶ αὐτοὶ θ' ἀπολάψουσιν ἐλεημοσύνη.

Μακάργοι ἐκεῖνοι ποὔχωσι τὴ καρδιὰ καθαρὴ, γιατὶ θἀδοῦσι τὸ Θεό.

Ἀγαπᾶτε, λέει ὁ Χριστός, τζοὶ ὀχθρούς σας καὶ κάμετε καλὸ σὲ κείνους ποῦ σᾶς μισοῦσι, γιατὶ ἂν ἀγαπᾶτε κείνους ποῦ σᾶς ἀγαποῦσι τί μισθὸ θὰ ἔχετε ;

Ὄντας κάνετε λεημοσύνη νὰ μὴ ξεύρῃ ἡ ζερβιὰ χέρα σας, ἤντα κάνει ἡ δεξιὰ, παρὰ μόνος ὁ Θεὸς νὰ τὸ κατέχῃ.

Ἐλᾶτε σ' ἐμένα, λέει ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅλοι οἱ ἀποσταμένοι καὶ οἱ βαρυοφορτωμένοι, κ' ἐγὼ θὰ σᾶς ἀναπάψω.

Σηκώσετε τὸ ζυγό μου ἀπάνω σας, καὶ μάθετ' ἀπὸ μένα πῶς εἶμαι ἥμερος καὶ ταπεινὸς στὴ καρδιὰ, κ' ἡ ψυχή σας

Digitized by Google

θἀπολάψῃ ἀνάπαψι, γιατὶ ὁ ζυγός μου εἶναι καλὸς καὶ τὸ φορτιό μου ἐλαφρό ».

Λοιπόν; Ἀφτὸ ποῦ λέγαμε!

Σὰ βγῆκε ἡ φυλλάδα τοῦ γέρου Κρητικοῦ, σὰν ἀκούστηκε ἴσα μὲ τὴν Ἐβρώπη, σᾶς παρακαλῶ πολὺ νὰ μοῦ πῆτε γιατί δὲν ἔσπασαν τζάμια, γιατί δὲ σηκώθηκε ἡ φοιτηταριὰ στὸ ποδάρι καὶ γιατί δὲν ἔπεσαν ὑπουργεῖα;

Γιατὶ τότες *γλωσσικὸ ζήτημα δὲν εἶχε.*

Καὶ τὸ συμπέρασμα; Τὸ συμπέρασμα εἶναι πῶς τὸ ὑστερνὸ τὸ κίνημα διόλου θρησκεφτικὸ δὲν εἴτανε· εἴτανε κίνημα δασκάλικο ἢ σὰ θέλετε κίνημα τῆς καθαρέβουσας ἐναντίο τῆς δημοτικῆς, λοιπὸν ἀντιδημοτικό.

Καλέ, τίποτα! Εἴταν τὸ κίνημα πολιτικό! Σηκώθηκε ὁ ἑλληνισμὸς νὰ πολεμήσῃ τοὺς Σλάβους.

Ἔτσι; Γιά νὰ ῥωτήξουμε πάλε τὸ γέρο Κρητικό, τί λέει. Μήπως εἴτανε κι ἀφτὸς πασλαβιστὴς καὶ τὄκρυφτε; Δὲν πιστέβω. Τοὺς ἀγᾶδες ὅμως τῆς Κρήτης, τσίκουδο δὲν τοὺς ἔμελε γιὰ τὴν καθαρέβουσα. Ἤθελε ὁ γέρο Κρητικὸς νὰ τοὺς μάθῃ τὸ Βαγγέλιο, λοιπὸν ἔπρεπε νὰ τοὺς τὸ μεταφράσῃ στὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦνε. Τὸ ἴδιο θαῤῥῶ κ' οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας. Ἀφτοὺς γιὰ Πανεπιστήμια, καθαρέβουσες καὶ δασκάλους, δὲν τοὺς κόφτει. Ἕνα γυρέβουνε, μποροῦνε ἢ δὲν μποροῦνε νὰ καταλάβουνε τὸ Βαγγέλιο ποῦ ἔρχεσαι τοῦ λόγου σου καὶ τοὺς τὸ λὲς πῶς ἀπ' ὅλα τὰ Βαγγέλια τοῦ κόσμου, τὸ δικό σου εἶναι τὸ πιὸ ἀρχαῖο. Σὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ καταλάβῃ, σοῦ ἀφίνει γειά, ὅσο ἀρχαῖος κι ἂν εἶσαι.

Μὰ γίνεται νὰ πάθῃς καὶ χερότερα, γιατὶ φτάνει νἄμαθε ἀπὸ τὸ Κομιτάτο του, κι ὁ Σλάβος εἶναι ἄξιος νὰ σοῦ ῥωτήξῃ ἐσένα τοῦ ἁπλοῦ τοῦ χωριάτη, ἐσένα τοῦ Ῥωμιοῦ τῆς Μακεδονίας· « Ἔλα, νὰ σὲ χαρῶ καὶ νὰ μοῦ πῇς τί λέει τὸ Βαγγέλιο τὸ πανάρχαιο ποῦ καὶ καλὰ θέλεις νὰ μᾶς τὸ διδάξῃς. Πές μου, ἀφτὸ ἐδῶ, κι ἀφτὸ ἐκεῖ, τί θὰ πῇ; »

Digitized by Google

Ὁ χωρικὸς ἢ καταλαβαίνει τὸ κείμενο καὶ τοῦ τὸ ξηγάει στὴν ἁπλή του τὴ γλώσσα. Καὶ τότες, ἰδοὺ ποῦ τὸ μετάφρασε ῥωμαΐϊκα! Ἡ δὲν τὸ καταλαβαίνει καὶ τότες ὁ Σλάβος — δηλαδὴ τὸ σλάβικο τὸ Κομιτάτο, θὰ τὸν περγελάσῃ ποῦ καφκιέται γιὰ τὸ Βαγγέλιο τὸ πανάρχαιο, κι ὁ ἴδιος δὲ νοιώθει τί λέει.

Ἔτσι πάει κ' ἡ Μακεδονία.

Ὄξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, προκοπὴ δὲν ἔχει καὶ δὲν ὑπάρχει ἔθνος. Ἡ μεγαλήτερη διπλωματία κ' ἡ πιὸ φρόνιμη κ' ἡ πιὸ πραχτική, εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Τὸ πολιτικὸ τὸ ζήτημα λοιπόν, τὸ πασλαβικό, τὸ σοφιστήκανε κατόπι. Ἔγινε πρόφαση, μιὰ κι ἄναψαν τὰ μυαλὰ μὲ τὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα.

Γιατὶ γλωσσικὸ ζήτημα ἔχουμε. Ἡ μπᾶς καὶ δὲν τὸ πιστέβετε; Πρῶτα νἀκούσετε κ' ὕστερα νὰ μοῦ πῆτε.

« Ἡ *φιλολογικὴ* ἀσέβεια, ὁ *φιλολογικὸς* βανδαλισμὸς τῶν νέων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης Ἡροστράτων βαίνει ὁσημέραι αὔξων ὑπὸ τὰς ἐκ *Παρισίων* εὐλογίας τοῦ *αἱρεσιάρχου* καὶ ἀθλοθέτου αὐτῶν. ».

Ὁ *αἱρεσιάρχης* ποιὸς εἶναι; Ὁ ἴδιος ποῦ, μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρό, σ' ἕνα περίφημο ἰντερβιοῦ, τὸν ἔβγαλε κι ὁ Λοτῆς *αἱρεσιάρχη*. Ἀποδείξαμε πῶς ὁ Λοτῆς λέξη δὲν εἶπε ἀπ' ὅσα δημοσίεψε τότες ὁ *Ταχυδρόμος*. Ὁ *Ταχυδρόμος* ἀφτό, μποροῦσε νὰ τὸ χωνέψῃ; Δὲν μπόρεσε. Καὶ τὶ ἔκαμε; Στὸν ἴδιο ἀριθμὸ (26 τοῦ Σεττέβρη, 1901) ποῦ λέει γιὰ τὸν αἱρεσιάρχη, γράφει καὶ τἀκόλουθα· « νομίζομεν ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν οἰκτρὰν γελωτοποίησιν τοῦ Θείου λόγου, δύναται ἀποτελεσματικῶς νὰ ἐνεργήσῃ. » Ἡ πρώτη σπίθα εἶναι πολίτικη· τότες μόνο ἀρχινάει τὸ ζήτημα καὶ γίνεται θρησκεφτικό.

Νὰ παρατηρήσετε, σᾶς παρακαλῶ, πῶς δὲ μιλάει γιὰ

Digitized by Google

μετάφραση ὁ *Ταχυδρόμος*, παρὰ γιὰ « γελωτοποίηση. » Δηλαδή, δὲ θυμώνει γιατὶ μεταφράστηκε τὸ Βαγγέλιο, θυμώνει γιατὶ μεταφράστηκε στὴ δημοτική. Σωστὸ ἢ ὄχι; Λοιπὸν τὸ ζήτημα γλωσσικό, καὶ δασκάλικο τὸ κίνημα. Ὅλα τἄλλα βγῆκαν ἀπὸ κεῖ· πρώτη φορά, ὅσο ξέρω, ποῦ ζήτησαν, ἡ Ἐκκλησία νὰ ἐνεργήση. Γιὰ Σλάβους, γιὰ Μακεδονία, μήτε μιλιά. Ἐννοεῖται! Δὲν μπόρεσε ἀμέσως νὰ τοὺς ἔρθη τόσο παράξενη φαντασία. Πῶς νὰ ποῦνε τέτοια πράματα καὶ τί νόημα ἔχουνε; Μήπως ἡ γλώσσα μας ἡ δημοτικὴ ἀρχαία δὲν εἶναι; Εἶναι καὶ παραεῖναι, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαία βαστᾷ. Ποιὸς ἔχει λοιπὸν τὸ δικαίωμα νὰ σοῦ πῇ πῶς τὰ ῥωμαϊκα, ἑλληνικὰ δὲν εἶναι; Καὶ μήπως, σὰ μετάφραζε τὸ *Πάτερ ἡμῶν* ὁ Γέρω Κρητικὸς στὴν ντόπια τὴ λαλιά του, ἔρχουνταν καὶ τοῦ λέγανε οἱ Ἀγᾶδες πῶς ἀρχαία γλώσσα δὲν εἴτανε; Μιὰ καὶ τοὺς τἄλεγε στὴ γλώσσα του, θὰ πῇ πῶς τοὺς τἄλεγε κ' ἑλληνικά. Ὁ λαὸς παντοῦ ἔτσι θὰ κρίνη. Γιὰ τὸ δάσκαλο εἶναι ἡ δημοτική, γλώσσα χαλασμένη, ἑλληνικὴ δὲν εἶναι, καὶ γι' ἀφτὸ κατόπι τὸ σοφίστηκε πῶς κι ὁ Σλάβος θὰ κατηγορήση τὸ Βαγγέλιο, μιὰ καὶ τὸ δῇ στὴ δημοτική. Δὲν κατάλαβε ὁ δάσκαλος πῶς τόσο λίγο θὰ τὸ κατηγορήσουν οἱ Σλάβοι ὅσο λίγο τὸ κατηγόρησαν κ' οἱ Ἀγᾶδες. Μὰ καὶ τοὺς Ἀγᾶδες καὶ τοὺς Σλάβους, γιὰ δασκάλους τοὺς πῆρε.

Παντοῦ, λοιπὸν τί βλέπουμε; Σὰν ἁλυσίδα βαστιοῦνται ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ δασκαλισμοῦ καὶ τὰ πρῶτα δασκάλικα λόγια τἀκούσαμε ἀπὸ τὴν Πόλη.

Τώρα μπαίνουμε στὸ νόημα. Χωρὶς νὰ τὸ ὑποψιαστοῦνε, στὸ ἀνεξάρτητο τὸ Κράτος, στὴν Ἑλλάδα, σηκώθηκαν οἱ φοιτητάδες κ' ἔκαμαν τόσο κακό, γιὰ νὰ γίνη τὸ χατίρι τοῦ *Ταχυδρόμου* — ἑνὸς ῥαγιάδικου παλιόφυλλου τῆς Πόλης.

Καὶ νὰ μὴν ἀποροῦμε. Ἀπὸ ποῦ νὰ τὴν ξέρουν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν Πόλη; Ἀκούτε με καὶ μένα, ποῦ εἶμαι Πολίτης, καὶ θὰ σᾶς τὰ πῶ.

Digitized by Google

ἐκεῖνος ποὺ ἐμεῖς δὲν τὸ βλέπαμε, ποῦ μήτε μᾶς περνοῦσε νὰ τὸ δοῦμε. Εἴτανε τὸ σπίτι του χτισμένο πολὺ ἀψηλὰ κι ἀπὸ τὰ παράθυρα ξάνοιγες τὸ Μπογάζι, τὸ Μαρμαρᾶ καὶ τὸ Φανάρι. Λοιπὸν ὁ Παναγιώτατος, ἀπὸ τὸ σοφᾶ του, ἔρριχτε κάποτε μιὰ ματιὰ ὄξω. Καὶ ποῦ πήγαινε ἡ ματιά του; Ποῦ ἔτρεχε ὁ λογισμός του; Θαρρεῖτε στὸ Πατριαρχεῖο, τάχα γιὰ νὰ ξαναγίνῃ Πατριάρχης; Ὄχι. Ἕνα ὄνειρο μεγάλο διάβαινε ἀπὸ τὴν ὄψη του ποῦ καὶ ποῦ, καὶ μιὰ θολώνανε, μιὰ φεγγοβολούσανε τὰ μάτια του τὰ ὡραῖα μὲ τὸ μαγεφτικὸ τὄνειρο ποῦ περνοῦσε. Κοίταζε ὁ Πατριάρχης τὴν Ἁγιὰ Σοφιά, γιατὶ τὄνειρό του εἶναι, στὴν Ἁγιὰ Σοφιὰ μιὰ μέρα ὁ Πατριάρχης νὰ λειτουργήσῃ.

Σὰν κατέβηκα στὴν Πόλη ἀπὸ τὸ Μπογιατζίκιοϊ, μὲ τὴν ψυχὴ συγκινημένη ἀπ' ὅσα μάντεψα στὸ πρόσωπό του, μὲ συνέπαιρνε καὶ μένα τὄνειρο τὸ χρυσὸ τοῦ Πατριάρχη. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα μοῦ φάνηκε πῶς εἶχα δεῖ ἐθνοσωτήρα, πῶς εἶχα δεῖ ἄθρωπο ποῦ καταλάβαινε τί εἶναι σήμερις καὶ τί μπορεῖ ἄβριο νὰ γίνῃ ὁ ἑλληνισμός. Τὸ μῖσος γιὰ τὸν Τοῦρκο, ποῦ ποτὲ στὴν καρδιά μου δὲν κοιμᾶται, ποῦ πάντα ξαγρυπνάει, ἄρχιζε πάλε νὰ μοῦ χαλνάῃ τὰ σπλάχνα. Καὶ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, δὲν πρόσεχα πολὺ σὲ κεῖνα ποὺ μοῦ λέγανε οἱ Πολῖτές· μὰ κ' οἱ φίλοι μας οἱ Πολῖτες δὲν προσέχανε πολὺ σὲ κεῖνα ποὺ εἶχα ἐγὼ στὸ νοῦ μου εἴτε γιὰ Τοῦρκο εἴτε γιὰ Χριστιανό, καὶ ποῦ καλὸ εἴτανε νὰ τἄχουνε παντοτεινὰ καὶ στὸ δικό τους τὸ νοῦ. Οἱ Πολῖτες μας τὴ δουλειά τους. Τοὺς εἶπα πῶς ἔρχουμουν ἀπὸ τὸ Μπογιατζίκιοϊ κ' ἔτρεχε ἡ γλώσσα τους. Ἄκουσα γιὰ τὸν Ἰωακεὶμ χίλια δυό, καὶ καλὰ καὶ κακά. Τὰ σημείωσα κάπου ἀπὸ περιέργεια στὸ σημειωματάρι μου, ἀπαράλλαχτα μὲ τὰ λόγια ποῦ μοῦ λέγανε οἱ Πολῖτες, καὶ μπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω πῶς δὲ μοῦ τὰ λέγανε διόλου στὴν καθαρέβουσα. Στοχάστηκα ὅμως πῶς σὰ λένε τόσα γιὰ ἕναν ἄθρωπο, ἂς εἶναι καὶ κακά, πρέπει ὁ ἄθρωπος ἀφτὸς νἄχῃ καὶ

Digitized by Google

κάποιαν ἀξία, ἴσως μάλιστα καὶ μεγάλη. Καὶ τόντις ἔχει ὁ Ἰωακεὶμ ἐνέργεια μοναδικιά. Δὲ συλλογέται τὴν Ἁγιὰ Σοφιὰ μονάχα· τὸ μάτι του ὅλα τὰ βλέπει, ὁ νοῦς του γυρέβει ὅλα νὰ τὰ μάθῃ, θέλει νὰ βάλῃ τάξη στὰ παραμικρὰ τῆς Ἐκκλησίας, κατεβαίνει κάθε τόσο ἀπὸ τὸ Φανάρι, ὡς καὶ στὶς ἐκκλησιὲς πηγαίνει, νὰ κοιτάξῃ ἂν εἶναι πάστρα. Δὲν εἶναι παπᾶς μὲ τὸ ῥάσο, ποῦ νὰ κάθεται. Μάλιστα ἔδωσε καὶ τραπέζι ἐπίσημο στὸ Φανάρι, κάλεσε πρέσβηδες, ἔδειξε μ' ἀφτὸ καὶ στοὺς ξένους πῶς κάτι θὰ πῇ Πατριαρχεῖο. Εἶναι, ὅπως εἴπαμε, ἀληθινὸς ἐθνάρχης, γιατὶ καὶ τοὺς βυζαντινοὺς ἀϊτοὺς μέσα στὴ Σύνοδο πῆγε καὶ τοὺς ἔβαλε, μέσα στὸ Πατριαρχεῖο, ζουγραφισμένους στὸν τοῖχο, νὰ μὴν ξεχνοῦν τὰ ἱστορικά τους οἱ Πολῖτες, νὰ φαίνεται πάντα στὸ Φανάρι ὁ ἑλληνισμὸς μὲ τὰρχαῖο του τὸ μεγαλεῖο.

Καὶ τί βγαίνει ἀπ' ὅσα εἴπαμε; Βγαίνει πῶς ἕνας Πατριάρχης ἔχει νὰ συλλογιστῇ πολλὲς δουλειές, καὶ πῶς γιὰ νὰ καταλάβῃ ποιὸς μετάφρασε Βαγγέλιο, κ' ἡ δημοτικὴ τί πρᾶμα εἶναι, πρέπει κάποιος νὰ τοῦ τὰ πῇ. Κι ἀλήθεια ἔτσι ἔγινε. Στὸ πρῶτο γράμμα ποῦ γράφει ὁ Παναγιώτατος στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἑλλάδας, μήτε λέει, μὰ μήτε μπορεῖ νὰ πῇ πῶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μεταφραστῇ τὸ Βαγγέλιο· μιλεῖ μόνο καὶ μόνο γιὰ τὸ « καινοφανὲς χυδαϊκὸν γλωσσικὸν σύστημα », δηλαδὴ ἀπαράλλαχτα ὅπως τὰ παράστησε κι ὁ *Ταχυδρόμος*, ὅπως τὰ εἶπανε κατόπι κ' οἱ ἄλλες πολίτικες κι ἀθηναϊκες φημερίδες. Ἀφτὸ ποῦ λέγαμε· γλωσσικὸ τὸ ζήτημα.

Τὰ ἴδια κ' οἱ καθηγητάδες τῆς Θεολογικῆς Σκολῆς. Πρῶτα μετάφραζαν ἢ ἔγραφαν πῶς εἴτανε καλὸ νὰ μεταφραστῇ τὸ Βαγγέλιο· ἅμα βγῆκε μετάφραση στὴ δημοτική, δὲ θέλανε πιὰ μήτε νὰκούσουν ἀπὸ μετάφραση. Πάντα γλωσσικὸ τὸ ζήτημα.

Digitized by Google

Οἱ φοιτητάδες, κ'οἱ φημερίδες μαζί τους, τί φωνάζανε μέρα νύχτα; Βεβήλωση! Βεβήλωση! Ποιά, παρακαλῶ; Βεβήλωση, ποῦ μεταφράστηκε στὴ δημοτική. Ὡς τότε γιὰ καμιὰ μετάφραση δὲν εἶπε κανένας πῶς εἶτανε βεβήλωση, πῶς ἔβαλαν οἱ Σλάβοι νὰ μεταφραστῇ τὸ Βαγγέλιο, πῶς μὲ τὴ μετάφραση πάει κ' ἡ Μακεδονία. Γιατί; Γιατὶ μετάφραση στὴν καθαρέβουσα μόλις περνοῦσε γιὰ μετάφραση. Τὴν καθαρέβουσα τὴν ἔχουνε πῶς εἶναι κι ἀφτὴ ἕνα εἶδος ἀρχαία γλώσσα, γλώσσα τοῦ Βαγγέλιου. Κανεὶς δὲν εἶπε ποτέ του πῶς σωστὴ βεβήλωση εἶναι μιὰ μετάφραση σὲ τέτοια γλώσσα, στὴν καθαρέβουσα, ποῦ ὡςτόσο γλώσσα δὲν εἶναι. Ἡ φοιτηταριά, οἱ δασκάλοι κ' οἱ Ταχυδρόμοι τὴ συνήθισαν καὶ γιὰ νὰ τὸ νοιώσουν πῶς εἶναι μετάφραση κ' ἡ μετάφραση στὴν καθαρέβουσα, χρειάστηκε νὰ δοῦνε μετάφραση ἀληθινή, δημοτικὴ μετάφραση. Ἂν εἶχαν ὅμως συνηθίσει τὴ δημοτική, ἂν ὅλος ὁ κόσμος ἔγραφε τὴ δημοτική, μήτε θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸ νοῦ τους πῶς μὲ τὴ δημοτικὴ τὴ μετάφραση γίνεται βεβήλωση, πῶς θὰ σλαβέψῃ πιὰ ἡ Ἑλλάδα καὶ πῶς πάει πέρα γιὰ πέρα ἡ Μακεδονία. Ἴσα ἴσα, ὅσα εἴπανε γιὰ τοὺς Σλάβους, ποῦ τὰ συλλογιστήκανε μόνο σὰ μεταφράστηκε στὴ δημοτικὴ τὸ Βαγγέλιο, μᾶς δείχνουνε θεοφάνερα πῶς εἶτανε τὸ ζήτημα γλωσσικό. Μποροῦσε ἄξαφνα νἄναι καὶ ῥοῦσσος ὁ Μητροπολίτης ὁ Προκόπιος. Δὲν κατέβηκε ὑποψία κανενός, μὲ τὴν πρώτη μετάφραση, γιατὶ ζήτημα γλωσσικὸ δὲν εἶτανε στὴ μέση.

Ὁ Λεβίδης, στὸ λόγο ποῦ ἔβγαλε ὅταν ἔθαψαν τοὺς σκοτωμένους, εἶπε πῶς ἔπεσαν « ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῶν πατρίων, τῆς *γλώσσης*, τῆς θρησκείας » κτλ. Πρῶτα ἡ πατρίδα, δέφτερη ἡ γλώσσα, δηλαδὴ ἡ καθαρέβουσα, ποῦ τὴ θαῤῥοῦν ἀφτοὶ πῶς εἶναι μὲ τὴν πατρίδα ἕνα πρᾶμα, καὶ τρίτη μονάχα ἡ θρησκεία. Κι ἀπὸ τὰ παραμικρὰ βλέπουμε τὸ λοιπὸν πῶς χωρὶς τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικό, δὲ θὰ εἴχαμε ἄλλο

Digitized by Google

κανένα. Εἶταν ἡ πρώτη ἀρχή· κατόπι βγῆκαν ὅλα τἄλλα καὶ κόλλησαν. Ἡ κόλλα δὲ θἄπιανε, νὰ μὴν εἶταν ὁ δασκαλισμός.

Τώρα μάλιστα ποῦ ξέρουμε πῶς τὸ ζήτημα εἶτανε γλωσσικό, μποροῦμε νὰ καταλάβουμε γιατί, σὰ *σπιρουνίσανε*, ποῦ ἔγραφε μιὰ δασκάλικη φημερίδα, τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ἔβγαλε τὴν ἀπόφαση ποῦ ἔβγαλε. Δὲν μποροῦσε νὰ βγάλῃ καμιὰν ἄλλη, καὶ πολὺ ἄδικα ζητοῦσαν ἀφορισμὸ οἱ φοιτητάδες τῆς θεολογίας, ποῦ φοβοῦμαι μήπως ζητώντας τέτοιο πρᾶμα φανήκανε κάπως ἀθεολόγητοι θεολόγοι. Πολὺ περίεργο εἶναι νὰ σηκώνεται κανεὶς γιὰ νὰ διαφεντέψῃ τὴ θρησκεία κ' ἔπειτα νὰ γυρέβῃ πράματα ποῦ ἡ θρησκεία δὲν τὰ παραδέχεται. Ἀδύνατο νὰ γίνῃ ἀφορισμός! Ὅσο ἔχει ὄρεξη καὶ δύναμη κανείς, ἂς παγαίνῃ νὰ φωνάζῃ στοὺς δρόμους, ἂς θυμώνῃ, ἂς βρίζῃ, ἂς χτυπᾷ κι ἂς χτυπιέται. Ὁ λόγος εἶναι νὰ μάθουμε ἂν ἡ δημοτικὴ μεταφράζει πιστὰ ἢ ὄχι τὸ κείμενο. Στὸ ἀκόλουθο τἄρθρο θὰ πῶ τὴ γνώμη μου γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ Πάλλη, θὰ συζητήσουμε δηλαδὴ τί φιλολογικὴ ἀξία ἔχει. Μπορεῖ νὰ μὴ συφωνῶ σ' ὅλα μαζί του. Μὰ δὲ θὰ τὸν ἀφορίσω γι' ἀφτό. Ἅμα θέλουμε ἀφορισμούς, καταντάει πολὺ σπουδαία ἡ δουλειά, γιατὶ μοῦ εἶναι πολὺ ἔφκολο νὰ φανταστῶ πῶς ἄξαφνα ἑνὸς δασκάλου τοῦ κατεβαίνει νταμλᾶς, σὰ διαβάσῃ τὴ λέξῃ *ὄνισσα*· ἴσως καὶ μένα τὸν ἴδιο δὲ μοῦ ἀρέσει. Ἐλᾶτε ὅμως νὰ δοῦμε, θὰ πῇ *ὄνισσα* ἢ δὲ θὰ πῇ; χάλασαν ἢ δὲ χάλασαν τὸ νόημα οἱ λέξες « Ἐκείνη τὴν ὥρα πῆγαν οἱ μαθητάδες στὸν Ἰησοῦ καὶ λένε » κτλ.; εἶναι, τὰ *βυζαντιάρικα βυζαντιάρικα* ἢ δὲν εἶναι; Ἂν εἶναι, νἀφορίσῃς τὴ μετάφραση, θἀφορίσῃς καὶ τὸ Βαγγέλιο, θἀφορίσῃς καὶ τοὺς Ἀποστόλους, θἀφορίσῃς καὶ τὸν Ἰησοῦ!

Πολὺ φρόνιμα λοιπὸν εἶπε ἡ Ἱερὰ Σύνοδο πῶς « ἀποκρούει καὶ ἀποδοκιμάζει καὶ κατακρίνει ὡς βέβηλον, πᾶσαν ΔΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΣ εἰς ἁπλουστέραν ἑλληνικὴν

Digitized by Google

γλῶσσαν *ἀλλοίωσιν ἢ μεταβολὴν* τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου. » Καὶ βέβαια! Νὰ μεταφράσῃς τὸ Βαγγέλιο καὶ νὰ τὸ στρεβλώσῃς στὴ μετάφρασή του, δηλαδὴ νὰ *χαλάσῃς ἢ ἀλλάξῃς τὸ νόημα*, θὰ σ' ἀποκρούσῃ, θὰ σ' ἀποδοκιμάσῃ καὶ θὰ σὲ κατακρίνῃ. Κοντὰ στὸ νοῦ. Μὰ δὲ θὰ πῇ διόλου πῶς θὰποκρούσῃ, θὰποδοκιμάσῃ καὶ θὰ κατακρίνῃ κάθε μετάφραση. Τί λέω; Νὰ καλοπροσέξῃς στὰ λόγια της, θὰ καταλάβῃς πῶς δὲν τῆς στάθηκε δυνατὸ μήτε κἄνε νὰ σοῦ πῇ πῶς δὲν ἔχεις τὴν ἄδεια νὰ μεταφράσῃς τὸ Βαγγέλιο, γιατὶ γράφει πῶς « ἐντέλλεται δ' ὑμῖν... ὅπως μηδεὶς μηδέποτε ΆΝΑΓΙΝΩΣΚΗ μετάφρασιν οἱανδήποτε τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ὡς ἀπηγορευμένην καὶ καταδικασμένην ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. » Ἐδῶ μοιάζει σὰ νἄναι καταδικασμένη κ' ἴδια ἡ μετάφραση, καταδικασμένη ὅμως μόνο σὰν τὴ διαβάζεις, σὰν εἶναι λόγος γιὰ διάβασμα, ὄχι γιὰ γράψιμο μήτε γιὰ δημοσίεψη (ὡς ἀπ. καὶ καταδ.). Θὰ μοῦ πῆτε, διαφορὰ δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ δὲ σ' ἀφίνει νὰ τὴ διαβάσῃς. Σωστό. Ὑπάρχει ὅμως, ἀφοῦ δὲ λέει πῶς δὲ σ' ἀφίνει νὰ κάμῃς τὴ μετάφραση.

Ἴσως πάλε δὲν κατάλαβα καλὰ τί λέει, γιατὶ δὲν εἶμαι καὶ θεολόγος καὶ στὰ θεολογικά, ἐννοεῖται, δὲν ἔχω νὰ πῶ τίποτις.

Μὰ ἡ μικρὴ καὶ ταπεινή μου γνώμη, τώρα ποῦ τὸ ξετάζουμε, εἶναι ὄχι μόνο πῶς δὲν καταδικάστηκε μετάφραση, μὰ πῶς, νὰ τὸ γυρίσῃ κανεὶς τὸ πρᾶμα ὅπως θέλει, δὲ γίνεται νὰ καταδικαστῇ δημοτικὴ μετάφραση. Κι ἀφτό, γιὰ τὴ δημοτικὴ πολὺ σημαντικό. Ἂν εἴτανε τὸ ζήτημα θρησκευτικό, θὰ μποροῦσε νὰ καταδικαστῇ περίφημα, φτάνει νὰ στρέβλωνε, δηλαδὴ νὰ χαλνοῦσε ἢ νἄλλαζε τὸ νόημα· ἐπειδὴ τὸ ζήτημα εἶναι γλωσσικό, δὲν μπόρεσε ἀποφασιστικὰ νὰ καταδικάσῃ τὴ μετάφραση. Ὡς καὶ τὸ διάβασμα, γιὰ νὰ τἀπαγορέψῃ, χρειάστηκε νἀπαγορέψῃ καὶ τὸ διάβασμα στὴν καθαρέβουσα.

Digitized by Google

Κι ἀφτὸ γιὰ μᾶς ἔχει μεγάλη σημασία[1]. Θὰ πῇ πῶς καὶ νὰ θυμώνουνε μερικοί, τὴ δημοτικὴ τοὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν καταδικάσουνε. Εἶναι γλώσσα ἐθνική, ποῦ ἴδιοι τους τὸ βλέπουνε τώρα πῶς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζήση. Καὶ πῶς ἡ δημοτικὴ νὰ μὴ ζήση; Ποιὸς μὲ τὰ σωστά του δὲν τὴν ἀγαπάει, ποῦ εἶναι σάρκα του καὶ ψυχή του; Ἀκούτε με ποῦ σᾶς τὸ λέω. Σὰ φιλιωθοῦμε καὶ τὸ στοχαστῆτε καὶ καταλάβετε ποιὸ εἶναι τὸ καλό, τὸ φρόνιμο, τώραῖο, θὰ δῆτε πῶς ἀφτὴ ξέρει νὰ δοξάση τὴν Ἑλλάδα, πῶς εἶναι κακὸ πρᾶμα νὰ σωπαίνη, κακὸ νὰ μὴν πῇ μ' ἕναν ἔπαινο τὄνομά σου, καὶ πῶς μαζί της θὰ ζοῦνε στοὺς αἰῶνες ὅλοι ἐκεῖνοι, ποῦ ἡ ποίησή της τοὺς χάρισε ἀθάνατη ζωή.

1) Ὅσα εἴπαμε πιό ἀπάνω γράφηκαν προτοῦ δημοσιέψουν οἱ φημερίδες τὴν πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ Ἐγκύκλιο. Τώρα πιὰ ζήτημα δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ κ' ἡ Ἐγκύκλιο τὸ λέει· « κοινῇ ψήφῳ καὶ γνώμῃ ἀπεφηνάμεθα ὅπως τοὐντεῦθεν ἀπαγορεύηται πᾶσα εἰς νεώτερον ἑλληνικὸν ἰδίωμα κατὰ λέξιν μετάφρασις τῆς τε ἁγίας Γραφῆς καθόλου καὶ τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἰδίᾳ ». Ἐννοεῖται λοιπὸν πῶς δὲν ἔχουμε πιὰ νὰ ποῦμε τίποτα. Τἄφησα ὅμως ἐκεῖνα ποῦ εἶχα βάλει πιὸ ἀπάνω, γιατὶ δὲν μπορεῖ νἄχῃ καὶ κανένα κῦρος ἡ θεολογική μου γνώμη, καὶ γιατὶ τὸ μόνο ποῦ ἔχω ἐγὼ νὰ ξετάσω καὶ ποῦ ἔλεγα, δὲν ἄλλαξε, δηλαδὴ δὲν ἀπαγορέβεται ἡ δημοτικὴ μετάφραση μονάχα - ἡ καταλεχτικὴ μετάφραση· ἀπαγορέβεται κάθε μετάφραση, ὡς καὶ στὴν καθαρέβουσα. Ὁ λόγος μου ἀφτὸς εἴτανε καὶ τὸ σπουδαῖο γιὰ μᾶς ἀφτὸ εἶναι.

Digitized by Google

Ο ΠΑΛΛΗΣ

Πιστέψτε με κ' ἔτσι εἶναι, οἱ Πολῖτες ὅλα τὰ φταίνε. Τοὺς Πολῖτες ἐγὼ τοὺς ξέρω. Ἀπὸ τὴν Πόλη βαστῶ καὶ γώ. Οἱ Πολῖτες οἱ δύστυχοι, τί θὰ πῇ λεφτεριὰ μήτε τὸ φαντάζουνται, μὰ μήτε καὶ βλέπουνε στὸν τόπο τους. Νομίζουνε πῶς εἶναι τὸ ἴδιο κι ἀλλοῦ, καὶ πῶς γιὰ νὰ κάμῃ τίποτα κανένας, πρέπει πρῶτα κάποιος ἄλλος νὰ τοῦ τὸ πῇ. Πήγανε λοιπὸν καὶ στοχάστηκαν πῶς ἐγὼ ἔβαλα τὸν Πάλλη νὰ μεταφράσῃ τὸ Βαγγέλιο! Δὲν τὸ ὑποψιάζουνται πῶς στὴν Ἑβρώπη, κάθε ἄθρωπος, μάλιστα σὰν εἶναι ἄντρας, κρίνει μὲ τὸ νοῦ του καὶ θέλει μὲ τὴ θέλησή του, ὅσο κι ἂν πασκίζει γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ ποῦ ἔχουνε κι ἄλλοι. Μὰ πολὺ ἀχαμνὰ γνωρίζουνε καὶ τὸν Πάλλη. Κι ἀλήθεια, βλέπω καὶ μιλοῦνε στὴν Πόλη γι' ἀφτόνα μὲ κάμποσο παράξενο τρόπο, καὶ δὲν εἶναι μήνας, ἕνα πολίτικο φύλλο ἔγραφε κάπου· *Ἀλέξανδρός τις Πάλλης*.

Ὁ *τις* ἀφτὸς ποιὸς εἶναι, γιὰ ἐλᾶτε νὰ τὸ δοῦμε.

Φέτο, στὸ Παρίσι, ἕνας καθηγητὴς ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστούς, καὶ νὰ ξέρετε μάλιστα πῶς εἶναι περισσότερο φίλος τῆς καθαρέβουσας παρὰ τῆς δημοτικῆς, συλλογίστηκε νὰ ξηγήσῃ στὸ μάθημά του — εἶναι ἀπὸ τάψηλότερα μαθήματα τοῦ Παρισιοῦ — τὴν Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη καὶ νὰ τὴ συγκρίνῃ μὲ τὸν Ὅμηρο, γιατὶ τοῦ ἔκαμε ἡ μετάφραση ἐντύπωση μεγάλη. Πέρσι, στὸ μάθημά μου, ποῦ εἶχα μαθητάδες τοῦ πρώτου νεροῦ, μελετήσαμε κατάβαθα, λέξη γιὰ λέξη, τὴν Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη καὶ τὸν Ὅμηρο. Ἀπορούσανε καὶ μὲ τὸν πλοῦτο τῆς δημοτικῆς καὶ μὲ τὴν τέχνη τοῦ μεταφράστη, ποῦ

Digitized by Google

κάποτες εἶναι ἀλήθεια νὰ θαμάζῃς. Ἀφτὰ ἐγὼ τἄγραψα, ἐλπίζω πῶς τἀπόδειξα κιόλας, σ' ἕνα μου ἐπιστημονικὸ ἄρθρο[1], ποῦ μπορεῖ θαῤῥῶ κανεὶς νὰ πιστέψῃ τί λέω, γιατὶ στὸ ἴδιο ἄρθρο κατακρίνω τὸν Πάλλη, δὲ συφωνῶ μαζί του σὲ κάμποσα, κι ὡςτόσο λέω πῶς τυχαίνει νὰ δῇ κανεὶς στὴ μετάφρασή του ἀχτιδιὲς ἀπὸ κεῖνο ποῦ ἐδῶ τὸνομάζουνε génie, ποῦ τὸ εἶπε ἡ καθαρέβουσα πολὺ ἄνοστα *μεγαλυία* καὶ ποῦ μιλώντας ἀναμεταξύ τους ἴδιοι τους οἱ δασκάλοι τὸ βαφτίσανε τζένιο.

Ἀπ' ἀφτὰ τί βγαίνει; Βγαίνει ποὺ ὁ Πάλλης εἶναι ἀπὸ κείνους ποῦ στὴν Ἐβρώπη τιμοῦνε τὴν Ἑλλάδα. Καὶ τί θαῤῥεῖτε τώρα νὰ λένε στὴν Ἐβρώπη, σὰ βλέπουνε πῶς ἴσα ἴσα τέτοιους ἀθρώπους βρίζετε κι ἀφορίζετε; Θὰ λένε πῶς γιὰ νὰ καλοκαταλάβῃ κανείς, γιὰ νὰ χαρῇ τὶς ὡραιότητες τῆς Ἰλιάδας τοῦ Πάλλη, χρειάζεται κάποια μελέτη καὶ πῶς ἐσεῖς ποῦ ὅλο μιλᾶτε γιὰ τοὺς ἀρχαίους, δὲν τοὺς μελετᾶτε διόλου.

Κι ἀλήθεια ἔτσι εἶναι. Μήπως δὲ φωνάζετε κάθε τόσο πῶς παίρνουμε λέξες — γιατὶ λέξες ξέρετε μονάχα — πότε ἀπὸ τὸ ἕνα χωριό, πότε ἀπὸ τἄλλο; Μά, παιδιά μου, τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα τί ἄλλο εἶναι παρὰ ντόπιες γλῶσσες — δωρικά, ἰωνικά, αἰολικά — μαζωμένες δῶθε κεῖθε; Μήπως δὲ φωνάζετε κάθε μέρα πῶς βάζουμε ξένες λέξες; Ἀμέ, τί ἔβαζε ὁ Ὅμηρος, σὰν ἔλεγε *τιθαιβώσσω, κυπάρισσος, χρυσός, κασσίτερος*, ποῦ χρόνια τώρα καὶ χρόνια ἔδειξαν πῶς εἶναι ξένα, μερικὰ μάλιστα ἑβραΐϊκα (E. Renan, Hist. des langues sémitiques, σελ. 205 — καὶ βέβαια δὲν τὸ εἶπε γιὰ νὰ πειράξῃ τοὺς Ἕλληνες[2]); Μήπως δὲ φωνάζετε

1) *Revue critique*, n. 24, 1901, σελ. 461 κι ἀκόλ.

2) Λέξες ξένες, ὄχι ὁ Ὅμηρος κι ὅποιος στὴ ζωή του εἴτε μίλησε εἴτε ἔγραψε ἀθρώπινη λαλιά, μὰ ἔχει ἄπειρες ὡς κ' ἡ Ἐκκλησία, στὴν ἐπίσημη τὴ γλώσσα της, ἃς ἀφήσουμε πιὰ τὸ ἀλληλούϊα καὶ τὰ τέτοια. Ἰδοὺ μερικές· ἀντερίον, ἀντιμήνσιον, ἀποκουκουλισμός, ἀῤῥαβών, βάϊον, βαϊοφόρος,

Digitized by Google

κάθε ὥρα πῶς φτειάνουμε λέξες τοῦ κεφαλιοῦ μας ; Καὶ τί ἔκανε ὁ Θουκυδίδης, σὰν ἔπλαθε τὴ λέξη *τολμητής*, ἀντὶς νὰ τὸ πῇ *οἷός τε τολμᾶν*, ποῦ θἄτανε τὸ σωστὸ ἀττικό, δηλαδὴ τοῦ λαοῦ ἡ καθάρια γλώσσα (κοίτ. Θουκ. ἔκδ. Croiset, σελ. 111) ; Φρίκη μου ! Στὸν Ὅμηρο, βρίσκει κανεὶς καὶ χερότερα, γιατὶ ὄχι μόνο τὶς λέξες ἀνακάτωνε, μὰ καὶ τοὺς τύπους, *Ἀτρείδης*, ὀνομαστική, μὲ *η*, *Ἀτρείδαο*, γενική, μὲ *α* ! κτλ., κτλ.

Τί παράπονα λοιπὸν ἔχετε μὲ τὸν Πάλλη ; Πῶς ζῇ τάχατις μακριά, καὶ δὲ νοιώθει ἀπὸ ἑλληνισμό ; Ζῇ μακριὰ ὁ Πάλλης ἢ μήπως καὶ ζοῦν οἱ ἄλλοι μακριά, ἐκεῖνοι δηλαδὴ ποῦ ζοῦνε στὴν Ἀθήνα ; Ἐγὼ δὲν τὸ εἶπα. Τὸ εἶπε ὁ κ. Γαλανός, στὴν *Ἀκρόπολη* σέβεται, λέει, τοὺς θεολόγους τοῦ Πανεπιστήμιου, « ἀλλὰ δὲν δυσκολεύομαι νὰ εἴπω, ξακολουθεῖ, ὅτι ἀφτοὶ δὲν ἐφρόντισαν νὰ ἔλθουν εἰς συνάφειαν μὲ τὸν λαόν », καὶ γιὰ μερικοὺς ἄλλους γράφει πῶς « γνω-

βικίον, γεδέκιον (τούρκικο ἀφτό !), δηπουτᾶτος, διβάμβουλον ἢ καὶ διβάμπουλον, δομέστικος, ἐπιμανίκιον ἢ ἐπιμάνικον, ἰνδικτιών, ἴνδικτος, καλανδάριον ἢ καὶ καλεντάριον, καμπάνα, καμπαναρειὸν ἢ καμπανάριον, κανδῆλα. κανίον ἢ καννίον, καστρήνσιος, κατζίον (ἰταλικό), κέλλα, κελλάριος ἢ κελλαρίτης, κελλίον, κληρικᾶτον, κόλυβα, κόλβα, κόλβια, κολών, κολῶνα, κοντακάριον, κοντάκιον, κοντόν, κορῶνα, κουβούκλης, κουβίκλιον, κουβικούλιον, κουβούκλιον, κουκούλλιον, λίβελλος, μανδήλιον, μαντήλιον, μανδύας (περσικό), μανουάλιον, μοσχοσάπωνον, μοῦσα, νάρδος, νοτάριος, ὀρκιώλιον, ὀστιάριος. ὀφφικιάλος, ὀφφίκιον, παγκάριον (τὸ λατινικὸ bancus, ὁ πάγκος !), παλλίον, παππᾶς, παραμανδύας, Πάσχα, Πασχάλια, πατερίτσα, πηνσός, πιττάκιον, πολυκάνδηλον, πριμικήριος, πρόξιμος (τὸ λατινικὸ proximus !), πρωτονοτάριος, ράσον, ρασοφόρος, ρεφερενδάριος, σάββατον, σακελλάριος, σακέλλιον, σάκκος, σαμδάνιον ἢ σαμτάνιον, σάνδαλον ἢ σανδάλιον, σινδών, σκουφάλιον, σκοῦφος, σολέα ἢ σολέας, σύγκελλος, τέμπλον, τέστον, τίτλος, τροῦλλα ἢ τροῦλλος, φελώνιον, χαζράνιον (τούρκικο καὶ τοῦτο), χαρτουλάριος, χερνιβόξεστον. Πολλὰ εἶναι κι ἀρχαῖα, δηλαδὴ καὶ στὴν ἀρχαία ξένα ! Μὰ ποῦ νὰ ξέρουν οἱ καημένοι τί λένε ; Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ τὰ πάρουμε τὰ πράματα, ἴδια ἡ ἀλφάβητος κ' ἴδιο τὸ βιβλίον εἶναι ξένα. Τὴν πόρτα, ποῦ στὴ γλώσσα μας εἶναι πολὺ ἀρχαία, τὴν ἔχουνε γιὰ ξένη· γιὰ τὸ κελλί, ποῦ εἶναι τῆς ἴδιας ἐποχῆς, δὲ λένε τίποτα, γιατὶ μήτε τὸ ὑποψιάζουνται πῶς εἶναι κι ἀφτὸ λατινικό. Ὡςτόσο ἔγιναν ἑλληνικά, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα ποῦ καταλογήσαμε πιὸ ἀπάνω, κοίτ. Clugnet, Noms liturgiques grecs, Paris, 1891.

Digitized by Google

ρίζουν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὅσον καὶ τὸν πλανήτην Ἄρην.»
Ἔπειτα, μήπως δὲν εἶναι νόστιμο, σὰν ἔρχεται ἡ καθαρέβουσα νὰ μᾶς μάθῃ τί λένε καὶ τί δὲ λένε στὴν Ἑλλάδα, ποιὲς λέξες εἶναι ἄχρηστες καὶ ποιὲς δὲν εἶναι, νὰ μᾶς τὸ διδάσκῃ ἀφτὸ ἡ καθαρέβουσα ποῦ γράφει κάθε μέρα *οἰκοκυρά, σπογγαλιεύς, καθήσατε, παγίον, κηλῖδες, ὀξύδιον, ὀφείδιον*, κι ἄλλα χίλια καὶ χίλια, ποὺ δὲν τὰ λέει ὁ λαος στὴν Ἑλλάδα *πουθενά*;

Κι ὡςτόσο κάτι θὰ τρέχῃ, κάτι θἄχουνε μὲ τὸν Πάλλη. Πάω νὰ πῶ μάλιστα πῶς τὸ κίνημα δὲν εἶτανε καθαφτὸ κίνημα ἐναντίο τῆς δημοτικῆς· λέω πῶς εἶτανε κίνημα ἐναντίο τοῦ Πάλλη. Θὰ τὸ δοῦμε κι ἀφτό, μὲ λίγη πομονή.

Νὰ διαβάσετε τὶς φημερίδες, νὰ τὶς καλοδιαβάσετε ὅμως καὶ νὰ ξεσκαλίζετε τὸ κάτω κάτω, θὰ δῆτε πῶς ἀπαράλλαχτα ὅσα εἴπανε γιὰ τὴ μετάφραση τῆς Ἰλιάδας, τὰ εἴπανε καὶ γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ Βαγγέλιου. Ἂς ξεχάσουμε μιὰ στιγμὴ τοὺς θυμούς, τὴ λύσσα, τὶς βρισιὲς καὶ τοὺς ἀφορισμούς. Ἂς κοιτάξουμε τὴν οὐσία. Τὸν κατηγοροῦνε τὸν Πάλλη πῶς εἶναι *ὑπερβολικός*, πῶς μὲ τὶς *ὑπερβολές* του ῥεζίλεψε τὸν Ὅμηρο (« ὁ δύστηνος Ὅμηρος *ἐρρεζιλεύθη* », Ταχυδρόμος, 26 Σεφτ. 1901), ἔπειτα ἦρθε « ἡ σειρὰ τοῦ Εὐαγγελίου » (Ταχυδρόμος, ἴδ. ἀρ.) καὶ τὸ *ξεμαλλιάρισε* ὁ Πάλλης (« ἐξεμαλλιάρισεν » Ταχυδρόμος).

Τώρα λοιπὸν μποροῦμε νὰ φιλονικήσουμε, ἀφοῦ καταλάβαμε τί τρέχει. Τὸ ζήτημα γιὰ *ὑπερβολές*.

Ἂς παραδεχτοῦμε μιὰ στιγμὴ πῶς ἔχει. Ἂς τὸ μολογήσουμε ὅμως ἀμέσως πῶς κι ἀλήθεια νἄτανε, πάλε δὲ θἄφταιγε ὁ Πάλλης, ἀφοῦ ἡ μιὰ ὑπερβολὴ φέρνει τὴν ἄλλη. Κ' ἡ πρώτη κ' ἡ μεγάλη ὑπερβολή, νὰ τὸ ποῦμε ξάστερα, εἶναι ἡ καθαρέβουσα, γιὰ νἀφήσουμε ἥσυχο τὸν Κόντο μὲ τοὺς ἀττικισμούς του. Ὁ δάσκαλος, φτάνει μιὰ λέξη νἀκούσῃ ποὺ τὴ συνηθίζει κι ὁ λαός, καὶ δὲ θέλει μὲ κανέναν

Digitized by Google

τρόπο νὰ τὴ γράψῃ· ὅσο ἀρχαῖος κι ἂν εἶναι ὁ *ἄῤῥωστος*, θάῤῥεψε ὁ δάσκαλος πὼς θὰ γιατρέψῃ τὸ Ῥωμιό, μιὰ καὶ τὸν πῇ *ἀσθενής*. Σωστὸ λοιπὸν εἴτανε μὲ τὴν ἀντίδραση, ποῦ εἶναι φυσικὸ πρᾶμα σὲ κάθε ἄθρωπο, νὰ πάνε ἴσα ἴσα νὰ ξεσκαλίζουν τὶς πιὸ δημοτικές, τὶς πιὸ ψαράδικες λέξες καὶ νὰ τὶς βάλουνε στὰ βιβλία. Μὰ εἶναι καὶ κρῖμα νὰ χαθοῦνε τέτοιες λέξες· εἶναι πάντα καὶ πιὸ φρόνιμο, πιὸ ὠφέλιμο, νὰ μαζώξῃ κανεὶς λέξες ἄγνωστες, δηλαδὴ λέξες ποὺ δὲ γράφηκαν ἀκόμη καὶ ποῦ ἄθριο μπορεῖ καὶ νὰ ξεχαστοῦνε, παρὰ νὰ μαζώνῃ λέξες γνωστές, δηλαδὴ νὰ τὶς παίρνῃ ἀπὸ τὰ βιβλία. Τὸ κάτω κάτω, οἱ πιὸ δημοτικές, οἱ πιὸ χυδαῖες, ποῦ λὲν οἱ δασκάλοι, ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἐθνικὸς θησαβρός, κ' ἔτσι τὰ βλέπουνε τὰ πράματα στὴν Ἐβρώπη, ποῦ μπορεῖ κάτι νὰ νοιώθουνε κι ἀπὸ ἐπιστήμη κι ἀπὸ ποίηση κι ἀπὸ τέχνη.

Μὰ τὴ δουλειά μας ἐμεῖς. Ἂς ὑποθέσουμε πῶς τὸ παράκαμε ὁ Πάλλης, πῶς εἶναι *ὑπερβολικός*. *Ὑπερβολὴ* ὅμως τί σημαίνει; Ἀξίζει νὰ τὸ ψυχολογήσουμε τὸ πρᾶμα, γιατὶ μοῦ φαίνεται πῶς εἶναι δυῶ λογιῶ ὑπερβολές. Μπορεῖ ἄξαφνα κάτι νὰ γράψω ποῦ νὰ θέλω νὰ σφαντάξῃ, ποῦ νὰ γυρέψω νὰ τὸ κάμω *ὑπερβολικό*. Μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τὸ γράψω μὲ τὴν ἡσυχία μου, μὰ νὰ σοῦ φανῇ ἐσένα *ὑπερβολή*.

Νομίζω λοιπὸν πῶς τὰ *ὑπερβολικὰ* τοῦ Πάλλη φαίνουνται πῶς εἶναι ὑπερβολικά, μὰ πῶς ἐκεῖνος στὴ μετάφρασή του, διόλου ὑπερβολικὰ δὲν τὰ θέλησε. Τί θέλησε ὁ ἄθρωπος; Ἀφτός, ἐννοεῖται, ὅσο μετάφραζε, τἀποζεχνοῦσε ὁλότελα πῶς ὑπάρχουνε δασκάλοι στὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ λαὸ εἶχε στὸ νοῦ του, τὸ λαὸ κοίταζε, μιλοῦσε μὲ τὸ λαό. Ποιὸς μπορεῖ νὰ τὸν κατηγορήσῃ, ἀφοῦ καὶ τὸ Βαγγέλιο τὸ ἴδιο ἔγινε, γράφηκε, διαλαλήθηκε γιὰ τοὺς πιὸ πρόστυχους, γιὰ τοὺς βαρκάρηδες, τοὺς ψαράδες, γιὰ τὸν ὄχλο.

Καὶ πρέπει ἀμέσως νὰ ποῦμε πῶς μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ

Digitized by Google

κρίνουμε ὡς τώρα μὲ τί ἀφτιὰ θὰ τὸν ἄκουαν οἱ πιὸ ἁπλοί, γιατὶ δὲ δοκιμάσαμε καὶ γιατὶ τὸ κίνημα δὲν εἴτανε κίνημα τοῦ λαοῦ. Δὲν πειράζει, θὰ μοῦ πῆτε. Σώνει ποῦ οἱ θεολόγοι — ὄχι ὅλοι ὅμως, μὰ μερικοὶ μαθημένοι νὰ διαβάζουνε καθαρέβουσες μέρα νύχτα — σώνει ποῦ ἀφτοὶ σταναχωρέθηκαν καὶ θυμώσανε μὲ τὶς ὑπερβολὲς τοῦ Πάλλη.

Πολὺ καλά. Νὰ δοῦμε ἥσυχα καὶ γιὰ ποιὲς ὑπερβολὲς εἶναι ὁ λόγος. Κανεὶς βέβαια δὲ θὰ πῇ πῶς ὅλα εἶναι ὑπερβολές, πῶς εἶναι ὑπερβολικὴ κάθε λέξη. Νὰ παίρναμε τὶς λέξες μιὰ μιά, θὰ βλέπαμε πῶς οἱ περισσότερες, ἢ νὰ τὸ ποῦμε πιὸ σωστά, πῶς ὅλες, ὄξω ἀπὸ μερικές, εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ συνηθισμένες, ἀπὸ κεῖνες ποῦ καὶ σεῖς καὶ γὼ τὶς λέμε κάθε μέρα. Κι ἂν τὶς λέμε κάθε μέρα, ὑπερβολικὲς δὲν μπορεῖ νἄναι. Ἐρχόμαστε λοιπὸν τώρα στὸ καθαρτὸ ζήτημα. Ὑπερβολικές, στοῦ Πάλλη τὴ μετάφραση, θὰ ποῦμε πῶς εἶναι μόνο *μερικὲς* λέξες.

Καὶ κοιτάξτε, σᾶς παρακαλῶ, τί νόστιμο ποῦ εἶναι· πάω καὶ γὼ νὰ συφωνήσω μαζί σας! Μάλιστα! Μοῦ φαίνεται καὶ μένα πῶς ἔχει μέσα κάποιες ὑπερβολές! Ὁ Πάλλης, παιδιά, ἐμένα μοῦ ἀρέσει πολύ, πρῶτα γιατὶ εἶναι Πάλλης, καὶ δέφτερο... γιατὶ θἀρχινᾶτε γλήγορα νὰ λέτε· « Δὲ βλέπετε τὸν Ψυχάρη; Νά φρόνιμος ἄθρωπος, καὶ μὲ τὸ μέτρο τους ὅλα, καὶ μὲ γοῦστο καὶ δίχως καμιὰ ὑπερβολή! » Ὡςτόσο ἐλᾶτε νὰ ξετάσουμε γιατί μοιάζουν ὑπερβολικὲς μερικὲς λέξες τοῦ Πάλλη, ἀφοῦ μόνο γιὰ μερικὲς δείξαμε πῶς εἶναι τὸ ζήτημα.

Νομίζω πῶς φαίνουνται ὑπερβολικές, ὅπως φαίνουνται ὑπερβολικοὶ καὶ κάτι τύποι τοῦ Πάλλη, γιατὶ συνηθίζει καὶ βάζει πλάγι πλάγι κάμποσους δασκαλισμοὺς μαζὶ μὲ τὰ πιὸ ἄκρα δημοτικά, κ' ἔτσι τὰ δημοτικά του φαντάζουνε περισσότερο καὶ χτυποῦνε στὸ μάτι κάπως δυσάρεστα. Θὰ σᾶς βάλῃ ἄξαφνα ἕνα *καὶ μέν*, ποῦ τοῦ κάκου καὶ δημοτικὸ

Digitized by Google

δὲν εἶναι, κοντὰ κοντὰ μὲ μιὰν *γκαμήλα*. Μποροῦσε πολὺ καλὰ νὰ μὴ βάλῃ τὸ *ναὶ μέν*, καὶ νὰ μᾶς τὴν πῇ ἁπλὰ *καμήλα*. Σᾶς καθίζει, δῶθε κεῖθε, κάτι *πόθεν*, ἢ κάτι *τὰ τοῦ Καίσαρα*, ποῦ ὅ τι κι ἂν πῇς, δὲν ταιριάζουνε διόλου μὲ κάτι *πραγὺς* ἢ μὲ κάτι *πάγκους*. Μιὰ καὶ μᾶς μιλεῖς γιὰ *σαράφηδες*, δὲν ἔχεις πιὰ τὸ δικαίωμα νὰ μᾶς ἀλλάξῃς τὴ δημοτικὴ μετοχὴ *ἐρχάμενος* καὶ νὰ μᾶς τὴν κάμῃς *ἐρχόμενος*. Ἡ ἁρμονία στὸ ὕφος καὶ στὴ γλώσσα, ἡ ὁμοιοχρωμιά, ποῦ νὰ ποῦμε, εἶναι πράματα τόσο σπουδαῖα κ' ἔχουνε τόση δύναμη, ποῦ χωρὶς νὰ τὸ νοιώσουνε, εἶμαι βέβαιος πῶς οἱ περισσότεροι σκούνταψαν ἴσα ἴσα γιατὶ μερικὰ τοὺς φανήκανε σὰ νὰ μὴν εἶχανε ῥυθμὸ καὶ μέτρο. Κι ἀλήθεια, νὰ τὸ καλοξετάσετε τὸ πρᾶμα, μὲ ἥσυχο, κρύο αἷμα, θὰ δῆτε πῶς ὁ Πάλλης πολὺ συχνὰ σᾶς βάζει καμιὰ λέξη δασκάλικη, ποῦ τῆς δίνει κατάληξη δημοτική, ἀντὶς νὰ βάλῃ τὴ δημοτικὴ τὴν ἴδια (λ. χ., *ὄγισσα* κι ὄχι *γαϊδάρα*). Ἀλλοῦ πάλε τὸ παρακάνει στὸ δημοτικό, ἀπαράλλαχτα δηλαδὴ ὅπως καὶ στὴν *Ἰλιάδα* του. Μὰ μοῦ φαίνεται πῶς ἀφτὰ εἶναι μικρὰ ψεγάδια, ψεγαδάκια, καὶ σὰν ἔρθῃ τὸ πρᾶμα σὲ συζήτηση, μπορεῖ νὰ μὴν πείσουμε τὸν Πάλλη, μπορεῖ ὅμως νὰ πείσουμε ἄλλους, γιατὶ τότες παίρνουμε τὸ βιβλίο, ζγιάζουμε κάθε λέξη, κάθε τύπο, φιλονικοῦμε, ψάχνουμε στὰ λεξικά, στὶς γραμματικές, ὅπως, μὲ τὸ συμπάθειο, ἔκαμα κι ὁ ἴδιος, ποῦ δὲν τὰ πρωτολέω σήμερις ἀφτά, παρὰ τἄβαλα στἄρθρο μου ἐκεῖνο τῆς *Revue critique*, ποῦ σᾶς ἔλεγα στὴν ἀρχή. Τὸν κατηγόρησα μάλιστα ποῦ ἔγραψε τὴ λέξη *γαλκιάς*. Μοῦ ἔμαθε κατόπι ὁ Βλαχογιάννης πῶς ὑπάρχει. Βλέπετε πῶς καὶ γὼ γελάστηκα. Μὲ τὴν ἥσυχη τὴ συζήτηση, μὲ τὴ μελέτη, ὅλα γίνουνται πάντα πιὸ καθάρια, πιὸ φανερά. Μπορεῖ μάλιστα νὰ συφωνήσουνε κ' οἱ πιὸ τρομεροὶ ἀντίπαλοι.

Καὶ τώρα τί νὰ ποῦμε;

Digitized by Google

Τί νὰ ποῦμε, ποῦ νὰ μὴν τὸ λέτε καὶ μοναχοί σας! Γιὰ μερικὲς λέξες, γιὰ μερικὲς *ὑπερβολές*, ἔγινε τὸ τόσο κακό, ἔκαμαν ἄνω κάτω τὴν Ἑλλάδα. Στὸ Θεό σας, εἶναι ἀφτὰ πολιτισμός; Ἀφτὰ εἶναι τὰ μαθήματα κ' ἡ μελέτη ποῦ προσμένει κανεὶς κι ἀπὸ νέους κι ἀπὸ κάποιους γέρους; Ἡ μήπως δὲν εἶναι καμώματα; Πολὺ τὸ φοβοῦμαι καὶ πολὺ μοῦ πικραίνει τὴν καρδιά.

Digitized by Google

ΤΙ ΚΕΡΔΙΣΑΜΕ

Ἄς σᾶς ξεμολογηθῶ λοιπὸν ὡς τὸ τέλος, μὲ τὸ συνηθισμένο μου τὸ θάρρος καὶ μ' ὅλη μου τὴν ἀγάπη.

Σὰν ἔμαθα, ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια, πῶς ὁ Πάλλης εἶχε σκοπὸ νὰ μεταφράση τὸ Βαγγέλιο, εἶπα μὲ τὸ νοῦ μου· « Κακὴ τὴν ἔχουμε ! »

Σὰ βγῆκε ἡ μετάφραση κι ἄρχισαν οἱ πολέμοι, συλλογίστηκα, μὲ κάποια χαρὰ μάλιστα, γιατὶ ὁ ἄθρωπος πάντα καμαρώνει, ὅταν ἔχει δίκιο· « Τί ἔλεγα ; Ὁρίστε κ' οἱ μπελᾶδες ! »

Σὰν ἄκουσα ὅμως πῶς σπάνουνε τζάμια, πῶς πέφτουν ὑπουργεῖα, πῶς μᾶς χτυποῦνε καὶ σηκώνουνε πανάσταση, ἀμέσως εἶπα· « Τὸ ζήτημα κερδεμένο ! »

Καὶ βέβαια ! Μᾶς ἔδειξε τὸ κίνημα πῶς οἱ δασκάλοι ἄξιοι δὲν εἶναι νὰ συζητοῦνε. Δὲν ἔχουνε τίποτα, μὰ τίποτα, νὰ μᾶς ἀποκριθοῦν. Ἔχουνε μόνο γροθιές. Σοβαρὰ νὰ φιλονικήσουνε δὲν μποροῦνε. Τί καὶ τί δὲν τοὺς εἴπαμε ; Τὸ ξετάσαμε τὸ ζήτημα, τὸ μελετήσαμε, τὸ γυρίσαμε καὶ τὸ μεταγυρίσαμε. Τίποτις ! Ἀναγκάζουνται ὅλο τὰ ἴδια, τὰ παλιά, τἄνοστα, τἀβάσιστα νἀναμασοῦνε. Καὶ τὸ νοιώθουνε πιὰ κι ἀφτοί, πῶς ἔτσι εἶναι, ἀφοῦ θυμώνουνε.

Καὶ τώρα βλέπει ὁ καθένας ἀπὸ ποιὸ μέρος εἶναι *ὑπερβολές*, ἀπὸ τὸ δικό μας ἢ ἀπὸ τὸ δικό τους. Ὑπερβολικοὺς νὰ μᾶς λένε, δὲν ἔχουνε πιὰ τὸ δικαίωμα καὶ πάει. Ἅμα τὸ ποῦνε, θὰ τοὺς θυμίζουμε τὸ κίνημά τους. Ἀφτὸ σώνει.

Μὲ τὰ σωστά σας, μήπως δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ὅλος ὁ δάσκαλος ; Τί καθόμουνα καὶ σᾶς ἔλεγα γιὰ μιὰ λέξη ποῦ μᾶς

Digitized by Google

σηκώνουνε, γιὰ ἕναν *ἄῤῥωστο* ποῦ τὸν κάνουνε *ἀσθενῆ*; Μήπως δὲν εἶναι γιὰ κάθε λέξη τὸ ἴδιο τὸ σύστημα πάντα; Μήπως κάθε μέρα δὲν ἀλλάζουν τὴ γλώσσα; Ὅ τι κι ἂν τοὺς πῇς, κάλλια σφάζουνται – ἢ σὲ σφάζουνε – παρὰ νὰ μὴ γράψουνε *ψωμίον* ἀντὶς *ψωμί*, σὰ δὲν τὸ γράφουν *ἄρτος* δηλαδή, *χεὶρ* ἀντὶς *χέρι*, *πίλος* ἀντὶς *καπέλλο* καὶ πάει λέοντας. Τώρα μάθαμε ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ τοὺς καταντήσῃ τὸ πεῖσμα, γιατὶ ζήτημα δὲν εἶναι πῶς οἱ φημερίδες τοὺς ἄναψαν τὰ μυαλά τους, καὶ γιατί; Γιατὶ θύμωσαν, καλέ, τί λέω; γιατὶ λύσσαξαν οἱ φημερίδες βλέποντας πῶς ἡ δημοτικὴ προδέβει ὁλοένα, πῶς κάνει κάθε μέρα φίλους περισσότερους, πῶς ὑψώνεται ὁ λαός – κ' ἔπρεπε νὰ τὸ χαίρουνται, ἀφοῦ ὅσο πιὸ πολὺ ὁ λαὸς τὶς διαβάζει, τόσο καὶ θὰ πουλιοῦνται πιὸ πολύ. Ὄχι! Κάλλια τὴν πρόληψή μου παρὰ τὄφελός μου! Νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, εἶναι καὶ δυσάρεστο σὰ δῇ κανεὶς πῶς δὲν ἔχει δίκιο, πῶς γελάστηκε. Μᾶς εἶπαν πῶς ἡ δημοτικὴ δὲ γράφεται – καὶ γράφηκε. Μᾶς εἶπαν πῶς δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃς στὴ δημοτικὴ βιβλίο ἱστορικό – κ' ἔγινε. Μᾶς εἶπαν πῶς ἡ δημοτικὴ γιὰ σπουδαῖα, σοβαρά, ἐπιστημονικὰ δὲν ἀξίζει – καὶ μᾶς ἔβγαλε ὁ Μαρκέτης τὴν Πλουτολογία του. Ὁ ἀγαθὸς ὁ Μαρκέτης! Ποιὸς τὸ ξέρει; Μὲ τὸν τρόπο του τὸν ἥσυχο, ἴσως φταίει ἀφτὸς τὸ περισσότερο, ποῦ μᾶς ἀπόδειξε πῶς ἡ δημοτικὴ εἶναι καλὴ καὶ γιὰ Πλουτολογία.

Τίποτα δὲ βλέπω ποῦ νὰ μᾶς ὠφέλησε λοιπὸν ὅσο τὸ ὑστερνὸ τὸ κίνημα τῆς φοιτηταριᾶς, τίποτα ποῦ νἄμαστε πιὸ κερδεμένοι, ἂν ὄχι σήμερις, ἄβριο δίχως ἄλλο. Εἶπα τὴν πρώτη στιγμὴ πῶς ἐγὼ τὴ μετάφρασή δὲ θὰ τὴν ἔκανα. Δὲ θὰ τὴν ἔκανα βέβαια, μὰ μόνο καὶ μόνο ἀπὸ σύστημα, γιὰ νὰ μὴν ἀνακατέβω δηλαδὴ δυὸ ζητήματα, ἕνα γλωσσικὸ κ' ἕνα θρησκεφτικό. Βλέπουμε τώρα πῶς εἶναι γλωσσικό, πῶς ἀπ' τὴ γλώσσα ἄρχισε, κι ἂς πάσκισαν ὅσο μπόρεσαν καὶ

Digitized by Google

τοὺς σύφερνε, νὰ βάλουνε μέσα μερικοὶ καὶ τὴ θρησκεία καὶ τὰ πολιτικά. Εἶναι γλωσσικὸ τὸ ζήτημα καὶ θὰ τελειώση πολὺ καλά.

Γνωριστήκαμε καὶ στὴν Ἐβρώπη. Ποῦ νὰ ξέρη πρὶν ὁ κόσμος στὸ Παρίσι τί κάνω καὶ γιατί πολεμῶ νὰ βρῶ λέξες, ἀντὶς μὲ τὶς ὁλοέτοιμες νὰ γράφω τὰ βιβλία μου γαλλικὰ καὶ νὰ γεμίζω τὴν τζέπη μου παρᾶδες; Σὲ τί καταγίνεται ἀφτός; Σὲ γραμματικὲς καὶ μικρολογίες; Τί βαρετὰ πράματα! Τί κρῖμα! Τὰ βαρετὰ πράματα καὶ τὸ κρῖμα σήμερα τὰ μάθανε. Γυρέβουμε νὰ κάνουμε ἔθνος. Κι ἀξίζει τὸν κόπο νὰ καταγίνεται κανεὶς στὴ γραμματική, ἀφοῦ ἡ γραμματικὴ χάλασε τὸν κόσμο.

Τὸ πιὸ νόστιμο εἶναι ποῦ ἀναγκάστηκε νὰ μᾶς διαφεντέψη ὡς κ' ἡ Κυβέρνηση, σαχλά, μὰ ὅπως κι ἂν εἶναι, δὲν μπόρεσε μὲ τοὺς ἐπαναστάτες νὰ πάη. Τὸ σοβαρό, τὸ ἥσυχο, τὸ φρόνιμο κόμμα, τὸ κόμμα ποῦ θέλει τὴν καλὴ τὴν τάξη, τὸ ἀντιεπαναστατικὸ τὸ κόμμα ἐμεῖς εἴμαστε. Ἀφτὸ πιὰ στὴν Ἐβρώπη, ἀναγνωρισμένο. Τἀναγνωρίζουνε μέρα τὴν ἡμέρα καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἀνατολή. Μὴ βλέπετε ποῦ σήμερις μερικοὶ φοβοῦνται κι ἄλλοι κρύβουνται. Βέβαια, δὲ φέρνουνται ὅλοι σὰν τὸν Μπότσαρη ἢ τὸν Κολοκοτρώνη. Τί πειράζει; Μπᾶς καὶ δὲν εἶναι ἀθρῶποι; Θὰ τοὺς περάση ὁ φόβος καὶ θἀρθοῦνε στὰ σύγκαλά τους. Μιὰ στιγμὴ δὲν ἀπελπίστηκα. Ἔχω τὴν Ἰδέα, τὴν ἅγια τὴν Ἰδέα ποὺ μὲ βαστᾷ καὶ μ' ὁδηγάει, καὶ πέφτω γονατιστὸς νὰ τὴν προσκυνήσω, γιὰ τὴ δύναμη, γιὰ τὴν ἀγάπη ποῦ μοῦ δίνει. Κάμποσες φουρτοῦνες εἶδα στὴ ζωή μου. Ἐπανάσταση ξέρω τί θὰ πῇ. Βρέθηκα σὲ πλῆθος ποῦ φώναζε, ποῦ χούγιαζε, ποῦ τὸ τύφλωνε, ποῦ τὸ παραστράβωνε ἀνεξήγητο πάθος καὶ μῖσος τρομερό, ποῦ σήκωνε τὶς γροθιές, ποῦ σὲ σκουντοῦσε, ποῦ σὲ πατοῦσε, νὰ σὲ σκοτώση. Τὸ εἶδα νὰ μανίζη μέσα στοὺς δρόμους τοῦ Παρισιοῦ, εἴμουνα μὲ καμιὰ δεκαριὰ φί-

Digitized by Google

λους, κ' ἐναντίο μας τὸ πλῆθος ἑκατοστάδες ξεφρενιασμένοι, λυσσασμένοι.

Καὶ γιατί; Γιατὶ διαφεντέβαμε ἄθρωπο ἀθῶο κι ἀφτοὶ τὸν ἤθελαν καὶ καλὰ προδότη - ὅπως καὶ σήμερις στὴν Ἑλλάδα διαφεντέβουμε τὴ γλώσσα τὴν ἀθώα, καὶ γιὰ τοῦτο μᾶς πολεμοῦνε. Νὰ ποῦμε ὅμως τὴν ἀλήθεια, ὡς καὶ στὴν παραζάλη, ὡς καὶ στὴν τρικυμιά, ἐδῶ στὸ Παρίσι, καὶ μόνος σου νὰ εἶσαι καὶ πλῆθος ἀλάκαιρο νὰ ῥίχνεται ἀπάνου σου, πάντα θὰ βρῆς κ' ἕνα φίλο ποῦ νὰ τολμήσῃ νὰ βγῇ στὸ δρόμο μαζί σου - καὶ μιὰ φημερίδα νὰ δημοσιέψῃ ἕνα σου ἄρθρο. Θὰ τὰ δοῦμε κατόπι κι ἀφτὰ στὴν Ἑλλάδα, σὰ γνωστέψῃ. Τὰ φοιτητικὰ τίποτις δὲν εἶναι, εἴτε γλωσσικὸ τὸ πῆς τὸ κίνημα, εἴτε καὶ θρησκεφτικό. Ὅπως κι ἂν τὸ πάρῃς ἀφτὰ εἶναι καμώματα ποῦ μόνο σ' ἕνα μεσαιώνα τὰ βλέπεις. Καὶ τί θὰ πῇ; Θὰ πῇ πῶς ἡ καημένη μας ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔφτασε ἀκόμα ἴσα μὲ τὸν πολιτισμὸ ποῦ βρίσκεται σήμερις ὄχι μονάχα ἡ Ἐβρώπη, μὰ καὶ κάμποσα ἔθνη πιὸ μικρά. Παράξενο διόλου δὲν εἶναι νὰ μὴν κατάλαβε ὡς τώρα τί ἀξίζει καὶ τί σημαίνει γλώσσα ζωντανή, ἀφοῦ ἡ ψυχή της δὲ γλύτωσε ἀπὸ τὰ μάβρα τὰ χρόνια τῆς μεσαιωνιᾶς. Θὰ γίνουν ὅλα λίγο λίγο. Θἄρθῃ κι ὁ πολιτισμός, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἔρθῃ σ' ἕνα λαὸ προικισμένο σὰν τὸν ἑλληνικό. Θὰ προκόψῃ, θὰ καταλάβῃ, θὰ δῇ, καὶ θὰ μιλήσῃ. Ἕνα πρᾶμα μονάχα φοβοῦμαι καὶ τὸ τρέμω, μήπως καὶ μὴν ξεφορτωθοῦνε τὴν καθαρέβουσα προτοῦ ἀφανίσῃ ὁλότελα τὸ ἔθνος. Πῶς ἔβλαψε τὸ τελεφταῖο κίνημα στὴν Ἐβρώπη, ζήτημα δὲν εἶναι. Εἶπαν πὼς μ' ἀφτὰ πάει κ' ἡ Κρήτη. Ἐγὼ θαῤῥῶ πῶς καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ φοιτητικά, ὄρεξη καμιὰ γιὰ Ἕνωση δὲν εἶχαν οἱ Δυνάμες. Τώρα ὅμως βρήκανε καὶ πρόφαση, καὶ τἀποτέλεσμα εἶναι ποῦ θἀργήσουν ἀκόμη περισσότερο. Μὰ χωρὶς νὰ γυρέβουμε τί μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ νὰ μὴ γίνῃ στὴν Ἐβρώπη, βέβαιο εἶναι ποῦ ἡ καθαρέβουσα μπορεῖ καμιὰ

Digitized by Google

μέρα νὰ καταστρέψῃ τὴν Ἑλλάδα. Συλλογιστῆτε το μιὰ στιγμή, καὶ νὰ φρίξετε, πῶς οἱ στρατιῶτες, ἁπλοὶ στρατιῶτες, ἀξιωματικοὶ καὶ στρατηγοί, ἄλλη γλώσσα μιλοῦνε κι ἄλλη γράφουνε! Συλλογιστῆτε το ἀφτὸ μὲ τὰ σωστά σας, ξετάστε, μελετήστε τὸ πρᾶμα, νὰ καταλάβετε τί βόθρος καὶ τί χάος μπορεῖ, ἄβριο μεθάβριο, νὰ γίνῃ ἄξαφνα ὁ πόλεμος. Καὶ τότε νὰ μοῦ πῆτε ἂν ἡ ψεφτιά, δηλαδὴ ἂν ἡ καθαρέβουσα, εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἄξια νὰ σκοτώσῃ λαό.

Κι ὡςτόσο, δὲν ξέρω γιατί, ἐλπίζω, πάντα ἐλπίζω πῶς θὰ τὰ προλάβετε ἀφτά, πῶς δὲ θὰ δοῦμε τέτοιο χαλασμό. Ναί, τὸ ἐλπίζω καὶ τὸ πιστέβω. Μὴ σᾶς μέλῃ. Νἄχετε πάντα καὶ σεῖς ἐλπίδα καλή. Δὲ φαντάζεστε τί δύναμη ποὺ τὴν ἔχει ἡ ἀλήθεια, τί μαγεφτικιὰ ποῦ εἶναι ἡ δημοτική. Ὅλα θὰ τὰ βολέψῃ κι ὅλους θὰ τοὺς ἡσυχάσῃ. Ἐθνικὴ γλώσσα ἀφτὴ εἶναι. Ἐθνική, γλωσσικὴ ἑνότητα, τὸ ἴδιο. Τὴν ἀληθινὴ τὴν ἑνότητα ποῦ θὰ τὴ βροῦμε; Θὰ τὴ βροῦμε φυσικὰ στὴ γλώσσα ποῦ μοναχό του ἔκαμε τὸ ἔθνος, στὴ δημοτική. Ἀφτή, καὶ μόνη ἀφτή, θὰ νικήσῃ.

Δὲ θυμᾶστε ποῦ τὴν ἴδια τὴν ἡμέρα, σὰν τἄθαψαν τἀδέρφια τὰ κακόμοιρα ποῦ ἔπεσαν τότες σὲ ἄδικο ἀγώνα, δὲ θυμᾶστε πῶς ἕνα παιδί, ἕνας φοιτητής, ἄρχισε μὲ γλυκειὰ φωνή, νὰ λέῃ μερικοὺς στίχους στοὺς πεθαμμένους; Καὶ σὲ τί γλώσσα τοὺς ἔλεγε; Τοὺς ἔλεγε στὴ γλώσσα τῆς καρδιᾶς του. Ἐκείνη τὴ βραδειά, ὡς κ' ἡ δημιουργία λαλοῦσε στὴν καρδιά, νὰ τὴν ἡσυχάσῃ. Φαίνεται πῶς σὰν περεχύθηκε στὸ κοιμητήριο τὸ πλῆθος, δρᾶμα σπαραχτικὸ ἔδειχνε ἴδιος ὁ οὐρανός. Εἴτανε ἄγρια κακοκαιριὰ καὶ βασίλεβε ὁ ἥλιος αἱματωμένος· ἄφινε τὴ νύχτα σιγὰ σιγὰ νἀποσκεπάσῃ τὴν ἁμαρτία τῆς ἡμέρας τῆς φοβερῆς. Λὲς καὶ πήγαινε ἡ Ἀθήνα νὰ βυθιστῇ σὲ σκοτάδι παντοτεινό. Ἄξαφνα ὅμως τὴ λυπήθηκε ὁ οὐρανός. Προτοῦ ἀκόμη βουλιάξῃ ὁ ἥλιος, πίσω ἀπὸ τὰ βουνὰ τὰ τρισμάκαρα, ἔβγαινε ἡ παρηγοριά, ἔβγαινε

Digitized by Google

ὁλόφωτο φεγγάρι. Ἡ παρήγορη φεγγαρογιομωσιὰ λὲς καὶ χάδεβε τώρα τὸ λαό μας τὸν ἀθάνατο καὶ τὸν ἁγιασμένο. Μιὰ στιγμή, στὶς δυὸ ἄκρες τοὐρανοῦ, γλυκοχαιρετιοῦνταν ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι. Κατέβηκε ὁ ἥλιος μὲ τὶς ἀχτῖδες του γαληνεμένες. Ἥμερα γελοῦσε τὸ φεγγάρι μέσα στὴ νύχτα τὴν τρομασμένη. Τὸ καλό του τὸ φῶς ἔλουζε τὴν Ἑλλάδα πέρα πέρα. Εἴτανε ὥρα μοναδικιά, ὥρα τῆς θλίψης καὶ συνάμα τῆς εἰρήνης. Τὸ φεγγάρι ἀνιστοροῦσε τοὺς πεθαμμένους ποῦ σὰν τοὺς θυμηθοῦμε, βρέχουνε ποτάμια τὰ μάγουλά μας. Τὸ φεγγάρι μᾶς ὡρμήνεβε καὶ τὴν ἐλπίδα, τὸν ἥσυχο τὸ στοχασμό, τὴ ζωὴ τὴν ἀπόβαθη τῆς ψυχῆς μας, τὸ φεγγάρι μαγεφτικὰ ξυπνοῦσε τὴν ἀγάπη. Καὶ λίγο λίγο ἀρχίναε νὰ τρεμουλιάζῃ στὰ σωθικά μας ἡ κοσμοσώστρα Ἰδέα, ὥςπου νὰ πάρῃ δύναμη, νὰ σηκωθῇ, νὰ φέξῃ μαζὶ μὲ τὸν Ἥλιο τὸν ἀβριανό, τὸν ἥλιο τὸν ξαναγεννημένο ποῦ θὰ φωτίσῃ τὴν Ἑλλάδα.

Χριστούγεννα, 1901.

Digitized by Google

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ὅπως εἴπαμε πιὸ ἀπάνω (σελ. 5), τἀκόλουθο τἀρθρουδάκι δημοσιέφτηκε στὴν « Κωσταντινούπολη », Δεκέβρη, 18, 1901, σελ. 1, στ. 4. Ὕστερις ἀπὸ τὸ κίνημα, δημοσίεψα γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ γιὰ τὸ κίνημα τὸ ἴδιο τὰ ἑξῆς, ποῦ εἶναι ἄρθρα, τὰ περισσότερα μάλιστα μεγάλες μελέτες. *Le Matin,* 23 Novembre, 1901 (ἁπλὸ ἰντερβιοῦ κι ὄχι πολὺ πιστό)· *Petit Temps,* 24 Novembre, 1901; *Le Siècle,* 25 Novembre, 1901 (ἰντερβιοῦ ποῦ τὸ ὑπαγόρεψα ὁ ἴδιος)· *Petit Temps,* 27 Novembre, 1901; *Gazette de Lausanne,* 7 Décembre, 1901 (L'*Iliade* d'A. Pallis); *The Levant Herald,* 31 Décembre, 1901 (στὴν Πόλη)· *Revue des Revues,* 1er Janvier, 1902, p. 19 (La Querelle des Evangiles en Grèce); *Journal de Genève,* 7 Janvier, 1902 (Coup d'œil sur la littérature grecque moderne); *The Times,* 10 January, 1902; *Grande Revue,* 1er Février, 1902, p. 285 (De Mytilène en Bretagne;); *The Manchester Guardian,* 4 February, 1902 καὶ 24 Febr.; *Stamboul,* 26, 27 Févr. 1902 (Mots turcs en grec); R. C. 1902, N. 10, 197 (Ὀρφές, Παρθένος). Λοιπὸν ἔχουμε ἄρθρα δικά μου δημοσιεμένα, δεκάξη ὅλα μαζί, στὴ Γαλλία, στὴν Ἑλβετία, στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Τουρκιά. Τίποτις στὴν Ἑλλάδα. Στὴν Ἑλλάδα ἔστειλα, εἶναι τώρα μῆνες, ἕνα μου βιβλίο· Γιὰ τὸ Ρωμαΐικο θέατρο. Εἶχα μάλιστα κάμει καὶ κάτι ἀντίτυπα χωριστὰ ποῦ τἄδωσα σὲ δημόσιες βιβλιοθῆκες (Πανεπιστήμιο καὶ Βουλὴ) καὶ σὲ μερικοὺς φίλους φημεριδογράφους. Ἀπὸ τὶς βιβλιοθῆκες, ἐννοεῖται, κι ἀπὸ κάμποσους ἄλλους, οὔτε μιλιά· ἀπὸ τοὺς φίλους τοὺς φημεριδογράφους, ὄξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ἀκόμη προσμένω νὰ μοῦ ποῦνε πῶς τὄλαβαν, ὄχι νὰ μοῦ κάμουν ἄρθρα. Τὸ μόνο σπουδαῖο καὶ σοβαρὸ ἄρθρο ποῦ γράφηκε, τὄγραψε ἀντίπαλος, μὰ τίμιος κ' εἰλικρινὸς ἄθρωπος, ὁ Λαμπρίδης, στὸν Ἀγώνα.

Καὶ πάλε μὴ θαῤῥῆτε πῶς σᾶς τὰ λέω ἀπὸ παράπονο γιὰ τοὺς φίλους μου. Διόλου. Μὰ καλὸ νὰ σημειωθοῦν ἀφτὰ ἐδῶ, γιὰ νὰ ξέρουμε. Σᾶς τὰ λέω καὶ γιὰ νὰ καταλάβετε πιὰ μοναχοί σας τὴν ἀλήθεια· στὴν Ἐβρώπη, ὅ τι θέλει κανείς, δημοσιέβει· στὴν Ἑλλάδα, ὄχι μόνο δὲν κερδίζω τίποτις, μὰ ὡς κ' οἱ φίλοι μου σωπαίνουνε. Λοιπόν, ἀφτὸ κάτι θὰ πῇ· θὰ πῇ πῶς ὅ τι κάνω, δὲν τὸ κάνω ἀπὸ συφέρο μου κανένα· τὸ κάνω μόνο καὶ μόνο ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα κι ἀπὸ ἀφοσίωση γιὰ τὴν Ἰδέα. Ἐλπίζω πιὰ τώρα ὁ καθένας νὰ τὸ εἴδε.

Digitized by Google

ΤΙ ΛΕΕΙ Ο "ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ"

ΚΑΙ ΤΙ ΛΕΩ ΕΓΩ

Ὁ « Ταχυδρόμος » δὲν εἶναι τυχερός, σὰ μιλεῖ γιὰ μένα. Λὲς καὶ τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ πῇ τὴν ἀλήθεια.

Γράφει (ἀρ. 1046, 16 τοῦ Νοέβρη, δηλ. τοῦ Σποριά, 1901) πῶς ὅταν εἴμουνα 21 χρονῶ καὶ « γαλλόφωνος μόνον », μὲ στείλανε στοῦ κ. Φιλήμονα στὴν Ἀθήνα, πῶς τὴν κεριακὴ μοῦ εἴπανε νὰ πάω στὴν ἐκκλησιὰ καὶ ῥώτηξα· « Est-ce qu'y (ἐννοεῖ βέβαια : Est-ce qu'il y) va de bon monde ? Πηγαίνει ἐκεῖ καλὸς κόσμος ; »

Τίποτις ἀπ' ὅσα γράφει, ἀλήθεια δὲν εἶναι. Δὲν ξέρω τί ἔτυχε νὰ πῇ καὶ νὰ μὴν πῇ γιὰ τὴν ἐκκλησιὰ ὁ ξάδερφός μου, μὰ ὁ « Ταχυδρόμος » ἐμένα μὲ πῆρε γιὰ τὸ γιὸ τοῦ θειοῦ μου τοῦ Δημητράκη. Συχωρεμένοι πιὰ καὶ γιὸς καὶ πατέρας. Ἂς ἀφίνουμε ἥσυχους τοὺς πεθαμμένους τουλάχιστο κι ἂς μὴ μαζώνουμε ὅλες τὶς φλυαρίες ποὺ ἀκούμε. Ἐγώ, ἕνα μόνο μπορῶ νὰ βεβαιώσω, πῶς μήτε ὅταν εἴμουν εἴκοσι ἑνὸς χρονῶ νέος, δὲν κάθησα σὲ δασκάλου σπίτι.

Πῶς παιδὶ παιδὶ ἀναθράφηκα στὴν Πόλη, θὰ τὸ μαρτυρήσουν καὶ κάμποσοι Πολῖτες. Τὸ λέω καὶ τὸ ξαναλέω στὸ « *Ταξίδι μου* ». Κ' ἔτσι βγαίνει πῶς ὁ « Ταχυδρόμος » μᾶς πολεμᾷ, δίχως νὰ μᾶς διαβάζῃ, δίχως νὰ ξέρῃ. Πολὺ φυσικό.

Εἶδα ὡστόσο μὲ χαρά μου μεγάλη ποῦ τὸ κατάλαβε

Digitized by Google

μέρα νὰ καταστρέψῃ τὴν Ἑλλάδα. Συλλογιστῆτε το μιὰ στιγμή, καὶ νὰ φρίξετε, πῶς οἱ στρατιῶτες, ἁπλοὶ στρατιῶτες, ἀξιωματικοὶ καὶ στρατηγοί, ἄλλη γλώσσα μιλοῦνε κι ἄλλη γράφουνε! Συλλογιστῆτε το ἀφτὸ μὲ τὰ σωστά σας, ξετάστε, μελετήστε τὸ πρᾶμα, νὰ καταλάβετε τί βόθρος καὶ τί χάος μπορεῖ, ἄβριο μεθάβριο, νὰ γίνῃ ἄξαφνα ὁ πόλεμος. Καὶ τότε νὰ μοῦ πῆτε ἂν ἡ ψεφτιά, δηλαδὴ ἂν ἡ καθαρέβουσα, εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἄξια νὰ σκοτώσῃ λαό.

Κι ὡςτόσο, δὲν ξέρω γιατί, ἐλπίζω, πάντα ἐλπίζω πῶς θὰ τὰ προλάβετε ἀφτά, πῶς δὲ θὰ δοῦμε τέτοιο χαλασμό. Ναί, τὸ ἐλπίζω καὶ τὸ πιστέβω. Μὴ σᾶς μέλῃ. Νἄχετε πάντα καὶ σεῖς ἐλπίδα καλή. Δὲ φαντάζεστε τί δύναμη ποὺ τὴν ἔχει ἡ ἀλήθεια, τί μαγεφτικιὰ ποῦ εἶναι ἡ δημοτική. Ὅλα θὰ τὰ βολέψῃ κι ὅλους θὰ τοὺς ἡσυχάσῃ. Ἐθνικὴ γλώσσα ἀφτὴ εἶναι. Ἐθνική, γλωσσικὴ ἑνότητα, τὸ ἴδιο. Τὴν ἀληθινὴ τὴν ἑνότητα ποῦ θὰ τὴ βροῦμε; Θὰ τὴ βροῦμε φυσικὰ στὴ γλώσσα ποῦ μοναχό του ἔκαμε τὸ ἔθνος, στὴ δημοτική. Ἀφτή, καὶ μόνη ἀφτή, θὰ νικήσῃ.

Δὲ θυμᾶστε ποῦ τὴν ἴδια τὴν ἡμέρα, σὰν τἄθαψαν τἀδέρφια τὰ κακόμοιρα ποῦ ἔπεσαν τότες σὲ ἄδικο ἀγώνα, δὲ θυμᾶστε πῶς ἕνα παιδί, ἕνας φοιτητής, ἄρχισε μὲ γλυκειὰ φωνή, νὰ λέῃ μερικοὺς στίχους στοὺς πεθαμμένους; Καὶ σὲ τί γλώσσα τοὺς ἔλεγε; Τοὺς ἔλεγε στὴ γλώσσα τῆς καρδιᾶς του. Ἐκείνη τὴ βραδειά, ὡς κ' ἡ δημιουργία λαλοῦσε στὴν καρδιά, νὰ τὴν ἡσυχάσῃ. Φαίνεται πῶς σὰν περεχύθηκε στὸ κοιμητήριο τὸ πλῆθος, δρᾶμα σπαραχτικὸ ἔδειχνε ἴδιος ὁ οὐρανός. Εἴτανε ἄγρια κακοκαιριὰ καὶ βασίλεβε ὁ ἥλιος αἱματωμένος· ἄφινε τὴ νύχτα σιγὰ σιγὰ νἀποσκεπάσῃ τὴν ἁμαρτία τῆς ἡμέρας τῆς φοβερῆς. Λὲς καὶ πήγαινε ἡ Ἀθήνα νὰ βυθιστῇ σὲ σκοτάδι παντοτεινό. Ἄξαφνα ὅμως τὴ λυπήθηκε ὁ οὐρανός. Προτοῦ ἀκόμη βουλιάξῃ ὁ ἥλιος, πίσω ἀπὸ τὰ βουνὰ τὰ τρισμάκαρα, ἔβγαινε ἡ παρηγοριά, ἔβγαινε

Digitized by Google

ὁλόφωτο φεγγάρι. Ἡ παρήγορη φεγγαρογιομωσιὰ λὲς καὶ χάδεβε τώρα τὸ λαό μας τὸν ἀθάνατο καὶ τὸν ἁγιασμένο. Μιὰ στιγμή, στὶς δυὸ ἄκρες τοὐρανοῦ, γλυκοχαιρετιοῦνταν ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι. Κατέβηκε ὁ ἥλιος μὲ τὶς ἀχτῖδες του γαληνεμένες. Ἥμερα γελοῦσε τὸ φεγγάρι μέσα στὴ νύχτα τὴν τρομασμένη. Τὸ καλό του τὸ φῶς ἔλουζε τὴν Ἑλλάδα πέρα πέρα. Εἴτανε ὥρα μοναδικιά, ὥρα τῆς θλίψης καὶ συνάμα τῆς εἰρήνης. Τὸ φεγγάρι ἀνιστοροῦσε τοὺς πεθαμμένους ποῦ σὰν τοὺς θυμηθοῦμε, βρέχουνε ποτάμια τὰ μάγουλά μας. Τὸ φεγγάρι μᾶς ὡρμήνεβε καὶ τὴν ἐλπίδα, τὸν ἥσυχο τὸ στοχασμό, τὴ ζωὴ τὴν ἀπόβαθη τῆς ψυχῆς μας, τὸ φεγγάρι μαγεφτικὰ ξυπνοῦσε τὴν ἀγάπη. Καὶ λίγο λίγο ἀρχίναε νὰ τρεμουλιάζῃ στὰ σωθικά μας ἡ κοσμοσώστρα Ἰδέα, ὥςπου νὰ πάρῃ δύναμη, νὰ σηκωθῇ, νὰ φέξῃ μαζὶ μὲ τὸν Ἥλιο τὸν ἀβριανό, τὸν ἥλιο τὸν ξαναγεννημένο ποῦ θὰ φωτίσῃ τὴν Ἑλλάδα.

Χριστούγεννα, 1901.

Digitized by Google

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ὅπως εἴπαμε πιὸ ἀπάνω (σελ. 5), τἀκόλουθο τἀρθρουδάκι δημοσιέφτηκε στὴν « Κωσταντινούπολη », Δεκέβρη, 18, 1901, σελ. 1, στ. 4. Ὕστερις ἀπὸ τὸ κίνημα, δημοσίεψα γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ γιὰ τὸ κίνημα τὸ ἴδιο τὰ ἑξῆς, ποῦ εἶναι ἄρθρα, τὰ περισσότερα μάλιστα μεγάλες μελέτες. *Le Matin*, 23 Novembre, 1901 (ἁπλὸ ἰντερβιοῦ κι ὄχι πολὺ πιστό)· *Petit Temps*, 24 Novembre, 1901; *Le Siècle*, 25 Novembre, 1901 (ἰντερβιοῦ ποῦ τὸ ὑπαγόρεψα ὁ ἴδιος)· *Petit Temps*, 27 Novembre, 1901; *Gazette de Lausanne*, 7 Décembre, 1901 (L'*Iliade* d'A. Pallis); *The Levant Herald*, 31 Décembre, 1901 (στὴν Πόλη)· *Revue des Revues*, 1er Janvier, 1902, p. 19 (La Querelle des Evangiles en Grèce); *Journal de Genève*, 7 Janvier, 1902 (Coup d'œil sur la littérature grecque moderne); *The Times*, 10 January, 1902; *Grande Revue*, 1er Février, 1902, p. 285 (De Mytilène en Bretagne;); *The Manchester Guardian*, 4 February, 1902 καὶ 24 Febr.; *Stamboul*, 26, 27 Févr. 1902 (Mots turcs en grec); R. C. 1902, N. 10, 197 (Ὀρφές, Παρθένός). Λοιπὸν ἔχουμε ἄρθρα δικά μου δημοσιεμένα, δεκάξη ὅλα μαζί, στὴ Γαλλία, στὴν Ἑλβετία, στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Τουρκιά. Τίποτις στὴν Ἑλλάδα. Στὴν Ἑλλάδα ἔστειλα, εἶναι τώρα μῆνες, ἕνα μου βιβλίο· Γιὰ τὸ Ρωμαϊκο θέατρο. Εἶχα μάλιστα κάμει καὶ κάτι ἀντίτυπα χωριστὰ ποῦ τἄδωσα σὲ δημόσιες βιβλιοθῆκες (Πανεπιστήμιο καὶ Βουλὴ) καὶ σὲ μερικοὺς φίλους φημεριδογράφους. Ἀπὸ τὶς βιβλιοθῆκες, ἐννοεῖται, κι ἀπὸ κάμποσους ἄλλους, οὔτε μιλιά· ἀπὸ τοὺς φίλους τοὺς φημεριδογράφους, ὄξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ἀκόμη προσμένω νὰ μοῦ ποῦνε πῶς τὄλαβαν, ὄχι νὰ μοῦ κάμουν ἄρθρα. Τὸ μόνο σπουδαῖο καὶ σοβαρὸ ἄρθρο ποῦ γράφηκε, τὄγραψε ἀντίπαλος, μὰ τίμιος κ' εἰλικρινὸς ἄθρωπος, ὁ Λαμπρίδης, στὸν Ἀγώνα.

Καὶ πάλε μὴ θαῤῥῆτε πῶς σᾶς τὰ λέω ἀπὸ παράπονο γιὰ τοὺς φίλους μου. Διόλου. Μὰ καλὸ νὰ σημειωθοῦν ἀφτὰ ἐδῶ, γιὰ νὰ ξέρουμε. Σᾶς τὰ λέω καὶ γιὰ νὰ καταλάβετε πιὰ μοναχοί σας τὴν ἀλήθεια· στὴν Ἐβρώπη, ὅ τι θέλει κανείς, δημοσιέβει· στὴν Ἑλλάδα, ὄχι μόνο δὲν κερδίζω τίποτις, μὰ ὡς κ' οἱ φίλοι μου σωπαίνουνε. Λοιπόν, ἀφτὸ κάτι θὰ πῇ· θὰ πῇ πῶς ὅ τι κάνω, δὲν τὸ κάνω ἀπὸ συφέρο μου κανένα· τὸ κάνω μόνο καὶ μόνο ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα κι ἀπὸ ἀφοσίωση γιὰ τὴν Ἰδέα. Ἐλπίζω πιὰ τώρα ὁ καθένας νὰ τὸ εἴδε.

Digitized by Google

ΤΙ ΛΕΕΙ Ο "ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ"

ΚΑΙ ΤΙ ΛΕΩ ΕΓΩ

Ὁ « Ταχυδρόμος » δὲν εἶναι τυχερός, σὰ μιλεῖ γιὰ μένα. Λὲς καὶ τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ πῇ τὴν ἀλήθεια.

Γράφει (ἀρ. 1046, 16 τοῦ Νοέβρη, δηλ. τοῦ Σποριά, 1901) πῶς ὅταν εἴμουνα 21 χρονῶ καὶ « γαλλόφωνος μόνον », μὲ στείλανε στοῦ κ. Φιλήμονα στὴν Ἀθήνα, πῶς τὴν κεριακὴ μοῦ εἴπανε νὰ πάω στὴν ἐκκλησιὰ καὶ ῥώτηξα· « Est-ce qu'y (ἐννοεῖ βέβαια : Est-ce qu'il y) va de bon monde ? Πηγαίνει ἐκεῖ καλὸς κόσμος ; »

Τίποτις ἀπ' ὅσα γράφει, ἀλήθεια δὲν εἶναι. Δὲν ξέρω τί ἔτυχε νὰ πῇ καὶ νὰ μὴν πῇ γιὰ τὴν ἐκκλησιὰ ὁ ξάδερφός μου, μὰ ὁ « Ταχυδρόμος » ἐμένα μὲ πῆρε γιὰ τὸ γιὸ τοῦ θειοῦ μου τοῦ Δημητράκη. Συχωρεμένοι πιὰ καὶ γιὸς καὶ πατέρας. Ἂς ἀφίνουμε ἥσυχους τοὺς πεθαμμένους τουλάχιστο κι ἂς μὴ μαζώνουμε ὅλες τὶς φλυαρίες ποὺ ἀκούμε. Ἐγώ, ἕνα μόνο μπορῶ νὰ βεβαιώσω, πῶς μήτε ὅταν εἴμουν εἴκοσι ἑνὸς χρονῶ νέος, δὲν κάθησα σὲ δασκάλου σπίτι.

Πῶς παιδὶ παιδὶ ἀναθράφηκα στὴν Πόλη, θὰ τὸ μαρτυρήσουν καὶ κάμποσοι Πολῖτες. Τὸ λέω καὶ τὸ ξαναλέω στὸ « *Ταξίδι μου* ». Κ' ἔτσι βγαίνει πῶς ὁ « Ταχυδρόμος » μᾶς πολεμᾷ, δίχως νὰ μᾶς διαβάζῃ, δίχως νὰ ξέρῃ. Πολὺ φυσικό.

Εἶδα ὡςτόσο μὲ χαρά μου μεγάλη ποῦ τὸ κατάλαβε

Digitized by Google

τώρα κι ὁ ἴδιος πῶς εἶχα δίκιο σὰν ἔλεγα πῶς τὸ ζήτημα δὲν εἶναι θρησκεφτικὸ διόλου, παρὰ μόνο γλωσσικό. Νά ποῦ κι ὁ « Ταχυδρόμος » τὸ φωνάζει, ἀφοῦ γράφει πὼς ἐγὼ εἶμαι ὁ « ἀρχικὸς αἴτιος », ὁ « φύσει τε καὶ θέσει ἱδρυτὴς καὶ ἀθλοθέτης τοῦ μυσαροῦ καὶ καταράτου ἀγῶνος ». Ἐπειδὴ δὲ μετάφρασα στὴ ζωή μου μήτε Καινὴ μήτε Παλαιὰ Διαθήκη, θὰ πῇ πῶς γιὰ τὴ γλώσσα ὁ λόγος[1].

Ὅσο γιὰ τὶς βρισιές, τοὺς θυμούς, τὶς λύσσες, τὰ δοντοτριξίματα, ἐλπίζω καμιὰ μέρα νὰ μεταφράσω τἄρθρο του γαλλικὰ κι ἂς μ'ἀφορίση. Δὲν ταιριάζει νὰ διασκεδάζω μόνος μου, διαβάζοντας τέτοιες κωμῳδίες, πρέπει καὶ στὰ Παρίσια νὰ γελάσουνε – ἢ νὰ λυπηθοῦνε, γιατὶ ἔμαθε τώρα ἡ Ἐβρώπη ὡς ποῦ μᾶς καταντήσανε οἱ λύσσες κ' οἱ θυμοί. Μὰ νὰποκριθῶ, μήτε κἄνε τὸ συλλογίστηκα.

Ὁ « Ταχυδρόμος » καὶ γὼ δὲ μιλοῦμε τὴν ἴδια γλώσσα. Ἐμεῖς εἴμαστε ἥσυχοι ἀθρῶποι ποῦ φροντίζουμε γιὰ τὸ καλό. Ἀφίνουμε στὴν καθαρέβουσα ὅλα τἄλλα.

1. Εἶδα κατόπι πῶς τἀναγνωρίζει κι ὁ ἴδιος, ἀφοῦ λέει γιὰ τό μεταφραστικὸ τὸ ζήτημα πῶς « μετετράπη ὑπὸ τῶν σοβαρωτέρων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου ὀργάνων ἀπὸ καθαρῶς γλωσσικοῦ καὶ φιλολογικοῦ ζητήματος εἰς θρησκευτικόν » Ταχ. 26 τοῦ Φλεβάρη, 1902 ! - Τοῦ Φλεβάρη τοῦ χρωστοῦμε κι ἄλλα κάμποσα, μάλιστα πολὺ καλήτερα, δηλαδὴ δυὸ ἄρθρα ἀξιόλογα τοῦ Σκρίπ, γιὰ τὴ γλώσσα (2 καὶ 17 τοῦ Φλεβάρη), καὶ τρία στὴν Ἀκρόπολη (1, 16 καὶ 17 τοῦ Φλεβάρη). Καμαρώνω, γιατὶ βλέπω κ' εἶχα δίκιο νἄχω ἐλπίδα καλή. Στὴν Ἑλλάδα ποτὲ δὲν πρέπει νἀπελπίζεται κανένας, ὅπως κ' ἴδια της δὲν ἀπελπίστηκε ποτέ της. Ἥσυχα ἥσυχα καὶ λίγο λίγο ξέρει καὶ τὰ σιάνει ὅλα.

Digitized by Google

ΈΝΑ ΓΡΑΜΜΑ

ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ

Digitized by Google

Digitized by Google

Ἕνα γράμμα σημαντικό

Ἰδοὺ λοιπόν, ὅπως εἴπαμε στὴν πρώτη φυλλαδούλα, φωτοχαραγμένο καὶ χωριστά, τὸ πολύτιμο γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη. Ἰδοὺ καὶ τὸ δικό μου, ἀπαράλλαχτα ὅπως τὄγραψα, μόνο ἐννοεῖται ποῦ σὰ γράφει κανεὶς σὲ τέτοια πρόσωπα, συνηθίζει καὶ παίρνει μεγάλο χαρτὶ καὶ γεμίζει τὴ μισὴ κόλλα μονάχα. Ἔτσι τὸ θέλει κι ὁ τύπος καὶ τὸ σέβας. Μὰ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ χαρτὶ κι ἀπὸ τὸ γράψιμο, ἔχει νὰ κάμῃ κ' ἡ οὐσία, δηλαδὴ τὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς σου, τὸ ὕφος ποῦ ταιριάζει κ' ἡ καρδιὰ ποῦ φαίνεται ἀπὸ τὸ ὕφος. Στὸ ταπεινό μου τὸ γράμμα θἄρεσαν ἀφτὰ στὸν Παναγιώτατο, ἀφοῦ μοῦ ἀποκρίθηκε μὲ τόση καλοσύνη, ἀφοῦ μάλιστα εἶπε τὸ γράμμα μου « υἱϊκόν ».

Ἀφτὸς ὁ λόγος μοῦ φτάνει, κάφκημά μου τὸν ἔχω, κι ἀλήθεια, ὅποιος διαβάσῃ τὸ γράμμα μου, θὰ καταλάβῃ ἀμέσως μὲ τί σκοπὸ καὶ γιατί τὄγραψα. Πρέπει ὅμως ὅλα νὰ τὰ συλλογιστοῦμε καὶ μάλιστα μερικὰ νὰ προλάβουμε. Οἱ Ἀθηναῖοι, ποῦ θέλουνε πάντα νὰ δείξουνε πῶς ἔχουνε πνέμα καὶ μάθηση, θὰ ψάξουνε στὴν ἱστορία καὶ θὰ μᾶς ποῦνε βέβαια πῶς μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρό, στὴ Γαλλία, ὁ Βολταῖρος ὁ ἴδιος πῆρε κ' ἔγραψε τοῦ Πάπα, τοῦ ἀφιέρωσε ὡς κ' ἕνα δρᾶμα του, καὶ πῶς τάχα στοχάστηκα καὶ γώ – ἀπὸ φιλοδοξία, ποιὸς ξέρει ; γιατὶ καὶ τί δὲ λένε ; – νὰ μιμηθῶ τὸ Βολταῖρο. Τέτοια λόγια εἶναι ξυπνάδες ἀθηναϊϊκες. Ἕνα μονάχα ξεχνοῦνε οἱ φίλοι, δηλαδὴ πῶς ὁ Πατριάρχης δὲν εἶναι Πάπας, εἶναι μάλιστα τὸ ἐναντίο, καὶ πῶς ὄχι μόνο δὲ θέλω νὰ παραβγῶ μὲ τὸ Βολταῖρο, μὰ πῶς ποτέ μου, στὴν Ἑλλάδα, δὲν ξεστόμισα λεξούλα γιὰ τὰ θρησκεφτικὰ

Digitized by Google

καὶ γιὰ τὴ θρησκεία, ποῦ νὰ μοιάζῃ κι ἀπὸ μακριὰ μὲ ὅσα ἔλεγε κάθε μέρα ὁ μεγάλος ὁ φιλόσοφος, ποῦ περισσότερο πολεμοῦσε τοὺς Δυτικοὺς παρὰ τὴ χριστιανοσύνη, περισσότερο τῆς πατρίδας του τὰ θρησκευτικὰ παρὰ τὴ θρησκεία τὴν ἴδια.

Ἄλλο ἡ θρησκεία στὴν Ἑλλάδα, κι ἄλλο στὴ Ρώμη. Τὸ ξέρουμε δᾶ πῶς μὲ τοὺς τόπους ἀλλάζουν τὰ ζητήματα, μὰ ἐπειδή, γιὰ τὰ μικρά μου τὰ μυαλά, εἶναι πάρα πολὺ ἔξυπνος ὁ κόσμος στὴν Ἀθήνα, πρέπει νὰ πάρω τὰ μέτρα μου κι ἀπὸ τώρα νὰ μποῦμε στὸ νόημα. Εἶμαι τουλάχιστο βέβαιος πῶς στὴν Πόλη θὰ κρίνουνε πολὺ πιὸ φρόνιμα καὶ μὲ λιγώτερες σοφίες. Ἐκεῖ τὸ γνωρίζουνε πῶς σὲ μερικὰ πράματα πρέπει κανεὶς νὰ προσέχῃ στὴ σημασία ὡς καὶ τῆς πιὸ ἀσήμαντης λέξης ποῦ θὰ πῇ. Μοῦ φάνηκε πῶς στὴν παραζάλη ποῦ εἴδαμε τότες στὴν Ἀθήνα γιὰ τὰ μεταφραστικά, ἔτυχε ἴσα ἴσα νὰ ποῦνε καὶ μιὰ λέξη ποῦ ἴσως ἄξαφνα μποροῦσε νὰ πάρῃ νόημα πολὺ πιὸ σπουδαῖο ἀπὸ τὸ νόημα ποῦ λέγανε νὰ τῆς δώσουν ὅσοι τὴν εἴπανε πρώτη φορά. Τὸ γράμμα μου ἄλλο λόγο δὲν ἔχει. Μὰ δὲ βλέπω καὶ νὰ τὄγραψα δίχως αἰτία, γιατὶ σὰ διάβασα τὴν Ἐγκύκλιο, ποῦ ἔβγαλε τὸ Φανάρι τὸ ἴδιο – προτοῦ, ἐννοεῖται, πάρουν τὸ γράμμα μου – δὲν εἶδα μέσα ἐκείνη τὴ λέξη ποῦ μ' ἔκαμε καὶ τρόμαξα στὴν ἀρχή.

Ἂς τἀφήσουμε ὅμως ἀφτά. Ἐμένα τώρα μοῦ ἡσύχασε τὴν ψυχή, ἐμένα μὲ καταπράϋνε τὸ γράμμα τοῦ Πατριάρχη. Μὲ τὴ χριστιανική του τὴν ἀγαθωσύνη – καὶ μὲ νοῦ μεγαλήτερο, θαῤῥῶ, παρὰ ποῦ μᾶς ἔδειξαν κάμποσοι ὑπουργοὶ καὶ πρωθυπουργοὶ στὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ σημειώσουμε πρῶτα πρῶτα πῶς ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀποκρίνεται στοὺς πιὸ ταπεινούς του δούλους, ὅσο πιὸ σπουδαῖα κι ἂν ἔχει νὰ συλλογιστῇ. Μπορεῖ κι ἀφτὸ γιὰ πολλοὺς – ὄνομα κανένα δὲν εἶπα, μήτε μικροῦ, μήτε μεγάλου – νὰ σταθῇ

Digitized by Google

ὠφέλιμο μάθημα. Κοιτάξτε ὅμως τί ὡραῖα, τὶ γλυκὰ ποῦ τὰ λέει, τί ἐβγενικὰ ξέρει καὶ τὰ φέρνει ὁ Παναγιώτατος. Δὲ γράφει πῶς μ' *ἀποδοκιμάζει*, γράφει πῶς *δὲ μ' ἐπιδοκιμάζει* – « οὐκ ἔχει ἡμᾶς ἐπιδοκιμάζοντας ἡ ὑμετέρα Ἑλλογιμότης » – κι ἀμέσως ἀλλάζει τὸ ὕφος, ἀμέσως σοῦ φανερώνει τὸν τρόπο ἐκεῖνο τὸν ἥσυχο καὶ τὸν πολιτικὸ ποῦ τὸν ξέρουνε τόσο καλὰ στὸ Φανάρι. Ἐγὼ πάλε γιατί νὰ μὴν πῶ τοῦ Παναγιώτατου πῶς καὶ νὰ μ' ἀποδοκιμάσῃ ἐκεῖνος, τὸ παραδέχουμαι, πῶς ἔχει καὶ δίκιο νὰ τὸ κάμῃ ; Βέβαια ! Πῶς μπορεῖ νὰ μ' ἐπιδοκιμάσῃ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος μὲ τόσο ὕψος, μὲ τόση ἐβγένεια, γράφει τὴν καθαρέβουσα ; Τέτοια γράμματα νὰ εἶχα, τόμους καθαρέβουσα θὰ δημοσίεβα. Δὲν εἴπαμε δᾶ καὶ ποτέ μας πῶς ἐννοούσαμε νὰ γράφουν τὴ δημοτικὴ στὸ Πατριαρχεῖο. Προσέξτε ὅμως, σᾶς παρακαλῶ, καὶ σὲ κάτι ἄλλο, ποῦ γιὰ μένα εἶναι πολύ, μὰ πολὺ σημαντικό. Ἀπάνω στὸ γλωσσικὸ τὸ ζήτημα, γιατὶ σ' ἀφτὸ καὶ μόνο καταγίνουμαι, ἀπάνω καὶ σὲ κάτι ἄλλα ποῦ ἀνησύχησε ἡ καρδιά μου καὶ ποῦ τἄλεγα στὸ γράμμα μου μὲ τὴ γλώσσα μας, δὲ μ' ἐπιδοκιμάζει ὁ Παναγιώτατος. Μὰ δὲ θὰ πῇ ἀφτὸ διόλου μήτε πῶς πειράζω τὸ ἔθνος, γράφοντας τὴ δημοτική, μήτε πῶς ποτέ μου τὄβαλα κἄνε μὲ τὸ νοῦ μου νὰ πειράξω τίποτις ἄλλο ἐθνικό. Τὸ λέει ὁ ἴδιος, κι ὁρίστε, ἀκούστε τώρα τὰ χρυσά του τὰ λόγια· « Εἰ δ' ἐν ταῖς οὐτωσὶν ἐκφραζομέναις κρίσεσι περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων οὐκ ἔχει ἡμᾶς ἐπιδοκιμάζοντας ἡ ὑμετέρα Ἑλλογιμότης, *πεποίθαμεν οὐδὲν ἧττον ὅτι τηρεῖ ἐν ἑαυτῇ ἀκραιφνῆ τὰ πατροπαράδοτα πρὸς τὸ Γένος καὶ πρὸς τὴν ἁγίαν θρησκείαν φρονήματα. Ἐφ' οἷς καὶ εὐλογοῦμεν αὐτὴν πατρικῶς* » κτλ. Τὰ διαβάζω κ' ἡ καρδιά μου ἀναγαλλιάζει. Ἐκεῖνο δηλαδὴ ποῦ χρόνια καὶ χρόνια τώρα το φωνάζω καὶ δὲ θέλουνε νὰ τἀκούσουνε, σήμερις, ἀπὸ τὸ Θρόνο του τὸν ἀψηλό, ἥμερα ἥμερα, ὁ Πατριάρχης τὸ λέει.

Digitized by Google

Βγαίνει ὅμως κ' ἕνα μεγαλήτερο, ἕνα μάθημα πολὺ πιὸ σπουδαῖο ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ Πατριάρχη. Βγαίνει ποῦ στὸν κόσμο, στὴν κοινωνία, στοὺς ἀθρώπους, δὲν ἔχει νὰ κάμῃ μονάχα ἡ γλώσσα, ἔχει νὰ κάμῃ ὁ καλὸς ὁ τρόπος, ἔχει νὰ κάμῃ πολὺ περισσότερο κι ὁ νοῦς κ' ἡ ψυχή, ἡ καλὴ θέληση κ' ἡ καρδιά. Τὸ γράμμα τὸ δικό μου στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη εἶναι γραμμένο στὴ δημοτική, κι ὁποιος διάβασε εἴτε ἄρθρα μου εἴτε βιβλία μου, θὰ δῇ πῶς ἔγραψα τὴ δημοτικὴ ἀκέρια, χωρὶς νὰ κάμω τὴν παραμικρὴ παραχώρηση, καὶ σύρωνα μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ τὸ εἴπαμε δᾶ καὶ τὸ παραείπαμε πῶς τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι ἡ μόνη μου ἐμένα ἡ δουλειά· γράφοντας μάλιστα σὲ Πατριάρχη, μὲ τὴ ζυγαριὰ τἄβαλα ὅλα. Ὡστόσο βλέπετε πῶς τὸ γράμμα μου δὲ δυσαρέστησε τον Παναγιώτατο Πατριάρχη. Καὶ τί νόημα ἔχει ἀφτό; Νόημα ἔχει πῶς ἡ δημοτική μας ἡ καημένη, πρόστυχη δὲν εἶναι, ἀφοῦ καταδέχτηκε καὶ τὴ διάβασε πατριάρχης· νόημα ἔχει πῶς ἡ δημοτική μας, πῶς ἡ γλώσσα μας, διόλου ἀκατανόητη δὲν εἶναι, ἀφοῦ γιὰ νὰ καταδεχτῇ νὰπαντήσῃ ὁ Πατριάρχης, ἀφοῦ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ μοῦ πῇ τὴ σεβαστή του τὴ γνώμη γιὰ ὅσα τοῦ ἔγραφα στὴ δημοτική, σημαίνει πῶς τὴν κατάλαβε. Νά μάλιστα ποῦ εἶπε « υἱϊκὸν » ἕνα γράμμα γραμμένο στὴ γλώσσα τῆς καρδιᾶς μας.

Τέτοια μεγάλη, τέτοια ὁριστικὴ σημασία ἔχει τὸ γράμμα τοῦ Πατριάρχη. Ἀφτὸ πιὰ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τἀλλάξῃ. Τὸ μάτι τοῦ Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' ἀμέσως εἶδε τί τρέχει, δὲ θέλησε ὁ Ἰωακεὶμ νὰ ποῦνε κατόπι στὴν ἱστορία πῶς δὲν ἤθρε νὰ χαρίσῃ τῆς δημοτικῆς κ' ἕνα λόγο καλό. Καὶ σὲ τοῦτο, καθὼς καὶ στἄλλα, φάνηκε ὁ νοῦς τοῦ Πατριάρχη, ποῦ τότες στὸ Μπογιατζίκιοϊ ἔφεγγε στὸ πρόσωπό του, σὰν πήγαμε καὶ μᾶς δέχτηκε. Μὰ σὲ τί δὲν ἔχει δίκιο ὁ Πατριάρχης; Σ' ὅλα, ὡς καὶ σὲ κεῖνο ποῦ μοῦ λέει πῶς ζῶ μακριὰ

Digitized by Google

ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι βέβαιο πῶς ἀπὸ τὴν Ἐβρώπη τὰ βλέπουμε τὰ πράματα κάπως ἀλλιῶς. Τὰ εἴπαμε δᾶ κι ἀλλοῦ. Μὰ ξέρουμε στὴν Ἐβρώπη καὶ σὲ ποιοὺς μιλοῦμε, ξέρουμε τί σέβας χρωστοῦμε στὸν καθένα, ξέρουμε τί σημασία μεγάλη ἔχουν τὰ πρόσωπα τὰ ἱστορικά, καὶ γὼ τί δὲν ἀκούω, σὰ μοῦ τὸ λέει Πατριάρχης, σὲ τέτοιο γράμμα;

Μάλιστα νὰ σᾶς τὸ πῶ πιά, τώρα τὄκαμα ἀπόφαση, τέλειωσε, καὶ τίποτις ἄλλο δὲν ἀκούω. Ἄς λένε γιὰ μένα ὅ τι θέλουν. Ἐλπίζω τουλάχιστο νὰ μὴ μὲ ποῦνε πιὰ λεβαντῖνο, ὕστερις ἀπὸ τὸ γράμμα τὸ πατριαρχικό, ποὺ τὰ λέει ξάστερα τὰ καθέκαστα. Μὰ καὶ νὰ τὸ ποῦνε, δὲν πειράζει. Παρακαλῶ τοὺς φίλους μου καὶ κάθε ἀναγνώστη μου γιὰ ἕνα πρᾶμα μονάχα· βλέπω καὶ βγαίνουνε συχνὰ κάμποσοι καὶ γράφουνε πῶς εἶπα τὸ καὶ τό, ποῦ βάζουνε μάλιστα κάποτε καὶ μιὰ φράση δική μου παρμένη ἀπὸ κανένα γράμμα μου ἢ ἀπὸ κανένα μου βιβλίο καὶ φωνάζουνε· « Ὁρίστε, ἀφτὰ λέει, ἡ γνώμη του τέτοια εἶναι! »

Ἡ γνώμη μου λοιπὸν εἶναι μόνο ἡ γνώμη ποῦ ἔχει τὴν ὑπογραφή μου, κι ὄχι τὰ λόγια ποῦ λένε πῶς εἶπα. Γνώμη μου εἶναι ἡ γνώμη μὲ τὸ νόημα ποῦ ἔχει σ' ὅλη τοῦ λόγου τὴ σειρά, κι ὄχι ποῦ τῆς δίνουνε, σὰν ἁρπάζουνε μιὰ φρασούλα ἢ δυὸ καὶ τὶς ξεχωρίζουνε ἀπὸ τὴν ἔννοια τὴ γενική. Γνώμη μου εἶναι ὅσα εἶπα ἐδῶ. Καλὸ νὰ τὸ ξέρουνε, σήμερα μάλιστα ποῦ μερικοί μας φίλοι, ὄχι δὲ μᾶς διαφεντέβουνε, μὰ μὲ κάποια πρεμούρα περίεργη, γιὰ νὰ δείξουνε τάχα πῶς δὲν ἔχουνε πιὰ τίποτις νὰ κάμουνε μαζί μας, βάζουνε ἄρθρα ποῦ ἔρχεται ὁ δείνας κι ὁ τάδες νὰ πῇ ἐναντίο μας ὅ τι ἄτοπο, χυδαιότρελλο κι ἀκαταλόγιστο τοῦ κατεβῇ.

Ἐγὼ πιὰ δὲν ἀποκρίνουμαι λέξη. Νὰ σᾶς τὸ πῶ παστρικά, δὲν πιστέβω καὶ νὰ μᾶς κάνουνε κανένα κακὸ ἀφτὰ ποῦ ξεστομίζουνε κάθε τόσο ἐναντίο μας. Γιὰ νὰ πιάση τόπο ἕνας λόγος ποῦ θὰ πῇς, γιὰ νὰ σ' ἀκούνε σὰν κατακρίνεις

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

ΓΡΑΜΜΑ

ΣΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ

Θειότατε καὶ Θεοπρόβλητε δεσπότη, Παναγιώτατε Οἰκουμενικὲ Πατριάρχη, τὸ θεῖο Σκῆνος τῆς τρισόλβιας ψυχῆς Σας νὰ ὑγιαίνῃ καὶ νὰ νικήσῃ κάθε εἶδος ἐπήρεια. Λόγια ταπεινὰ ἔρχουμαι νὰ ψιθυρίσω στοῦ Θρόνου Σας τὰ πόδια, μὲ τὴ γλώσσα τῆς καρδιᾶς μου.

Μὲ τῆς καρδιᾶς μου τὸ χτύπημα καὶ μὲ σέβας ἀλάλητο θυμοῦμαι τὴν ἡμέρα ἐκείνη ποῦ πρώτη φορά, στὰ 1886, ἀξιώθηκα νὰ πάω στὸ Πατριαρχεῖο καὶ φίλησα τοῦ Πατριάρχη τὸ χέρι. Ἀπὸ τότες, καὶ στὰ ἐπιστημονικά μου τὰ βιβλία καὶ στὰ φιλολογικά, ὅπως καὶ στὰ μαθήματά μου, ποῦ συχνάζουνε πολλοὶ νέοι καὶ γέροι, ὅπως καὶ στὰ δημόσια τἀναγνώσματά μου, ὅσα γίνουνται δηλαδὴ ὄξω ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, καὶ κάθε φορά, μ' ἕνα λόγο, ποῦ βρέθηκε ἀφορμή, παντοῦ, στὴν Ἀθήνα καὶ στὰ Παρίσια, γαλλικὰ κ' ἑλληνικά, προσπάθησα νὰ πῶ, προσπάθησα νὰ δείξω τί νόημα ἱερὸ καὶ τί ἅγια δύναμη στὸν κόσμο ἔχει τὸ Πατριαρχεῖο ἐκεῖνο, ποὺ τόσα καὶ τόσα χρόνια, τόσους αἰῶνες, μέσα Του κρατοῦσε — ἀπὸ τοὺς παλιοὺς παλιοὺς καιροὺς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τοῦ Κωσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ τῆς Νέας Ῥώμης — κρατοῦσε κ' ἔσωσε μοναχό Του θρησκεία καὶ πατρίδα. Εἶναι νὰ φρίξῃ ὁ νοῦς κ' ἡ καρδιὰ νἀναγαλλιάσῃ, σὰ συλλογιέται κανεὶς τὰ μοναδικά, τὰ περίφημα τὰ ἱστορικά Του. Ἀλάκαιρο τὸ ἔθνος ἀπὸ κεῖ βγῆκε, ποῦ σὰν τὸ σταβραϊτό, μὲ τὰ οὐράνια τὰ φτερά Της, τὸ προστάτεβε καὶ τὸ σκέπαζε, νὰ μὴν πάθῃ τίποτις, ἡ ἀκάματη κι ἅγια

Digitized by Google

Φροντίδα τοῦ Πατριάρχη. Τὸ προφύλαξε πάντα, σὰν πατέρας καλός, ὁ δέσποτας ὁ θεοπρόβλητος, γιατὶ θεοπρόβλητο Τὸν ἤξερε καὶ Τὸν ξέρει ὁ λαός Του·

πρόβλησις ἔστι γὰρ θεοῦ, χριστὸς ἔνι κυρίου,

καὶ σήμερις ἀκόμη, ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης μὲ τὸ γλυκὸ τὸ χριστιανικὸ χαμόγελό Του, μὰ καὶ μὲ τὴν ἥσυχη καὶ σταθερὴ ψυχή Του, ὅταν κόντεβε τὸ ἔθνος νὰ πελαγώση, τὸ γλύτωσε ἀπὸ τὴν τρικυμιὰ τὴ μανισμένη ποῦ σὲ μάβρη καὶ δύστυχη μέρα, ἤθελε νὰ τοῦ πάρη ὡς καὶ τὴ λίγη ζωὴ ποῦ τοῦ ἀπόμνησκε. Τὸ συμμάζωξε ὁ Πατριάρχης στὸ λιμάνι τῆς Σωτηρίας κ' εἶδε φῶς ὁ λαός μας. Ἀλήθεια, πρέπει Φανάρι νὰ τὸ λέμε, καὶ Φανάρι ἀληθινὸ τῆς Νέας Ῥώμης, ἀφοῦ ἀπὸ κεῖ φωτίζεται πέρα πέρα ὅλη Σας ἡ νέα ἡ Ῥωμιοσύνη.

Μὲ τὸ ἴδιο τὸ καρδιοχτύπι καὶ μὲ τὸ ἴδιο τὸ σέβας ποῦ πῆγα τότε στὸ Πατριαρχεῖο, τολμῶ καὶ σήμερις νὰ γράψω στὴν Παναγιότητά Σας. Μοῦ ἔδωσε, γιὰ νὰ τὸ κάμω, λίγο θάῤῥος ἡ σκέψη πῶς ἔτσι τουλάχιστο θὰ φανῶ ἐκεῖνο ποῦ εἶμαι, δηλαδὴ ἕνα παιδὶ τῆς Πόλης ποῦ θυμᾶται μὲ στοργὴ τὰ γονικά του, γιατὶ κι ἀπὸ τὸν πατέρα μου τὸ συχωρεμένο τὸ Νικολάκη κι ἀπὸ τὸ μακαρίτη τὸν παπποῦ μου τὸ Μισὲ Γιάννη ἔμαθα τί θὰ πῇ Πατριαρχεῖο καὶ τί θὰ πῇ Πατριάρχης. Εἶχα μάλιστα τὸ ἐφτύχημα τὸ μεγάλο, τἀλησμόνητο, μὰ Ἐσεῖς, Παναγιώτατε, ποῦ νὰ τὸ θυμᾶστε ; νὰ Σᾶς φιλήσω τὸ χέρι, ὅταν ξαναπῆγα στὴν Πόλη, ἀποσταλμένος ἀπὸ τὸ γαλλικὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας. Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ ξεχάσω τὴ σεβαστή μου Σας καὶ τόση καλοσύνη, καὶ πάντα μου φυλάγω ἕνα μάβρο κομπολόγι ποῦ μᾶς δώσατε μὲ τὴν ἐφκή Σας, νὰ τὄχουμε γιὰ κειμήλιο παντοτεινό.

Θὰ προσφύγω καὶ σήμερα στὴν ἅγια σκέπη τῆς σοφίας Σας. Ἐδῶ, στὰ δυτικὰ τὰ μέρη ποὺ ζῶ, συχνά, πολὺ συχνά, κάθουμαι καὶ συλλογιοῦμαι τὰ χρυσὰ τὰ χρόνια τὰ παιδιακήσια, σὰ διάβαζα ἢ μὲ τὸ δάσκαλο ἢ μοναχός μου

Digitized by Google

τὴν Ἅγια Γραφή. Καὶ τὴν ξαναδιαβάζω καὶ τὴ μελετῶ, καὶ πολλὲς φορὲς τὴν ἀναφέρω στὰ μαθήματά μου, ἢ γιὰ νὰ ξηγήσω πότε μιὰ λέξη, πότε ἕναν τύπο, ἢ γιὰ νὰ σπουδάξω μαζὶ μὲ τοὺς μαθητάδες μου τὴν ὡραία, τὴν ἁπλὴ γλώσσα ποῦ γράφανε τότες στὰ χρόνια τὰ ποστολικά. Ἄξαφνα ὅμως ἦρθα σὲ ταραχὴ μεγάλη, καὶ Σᾶς, Παναγιώτατε, Ἐσᾶς, ὁλωνῶ μας τὸ Φωστήρα, πρέπει νὰ παρακαλέσω, γιατί ποιὸς ἄλλος μπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ; νὰ ἡσυχάσετε τὴ θορυβωμένη τὴν καρδιά μου ποῦ πονεῖ. Εἶδα κι ἀποφασίσανε στὴν Ἑλλάδα πῶς δὲν πρέπει πιὰ ὀρθόδοξος χριστιανὸς νὰ διαβάζῃ « μετάφρασιν ΟΙΑΝ ΔΗΠΟΤΕ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ». Κατάλαβα λοιπὸν πῶς κάθε λέξη καὶ κάθε φράση πρέπει νὰ μείνουν ἀμετάφραστες ὅπως τὶς ἔχει τὸ κείμενο τὸ ἴδιο. Κι ἀφτὸ ἴσια ἴσια εἶναι ποῦ μοῦ φέρνει θλίψη κι ἀκατανίκητη ταραχή, γιατὶ, ἐκεῖ ποῦ πρέπει, ἐκεῖ ποῦ τὸ θέλει τὸ νόημα, καὶ μάλιστα πολλὲς φορές, τὸ κείμενο τὸ ἴδιο μεταφράζει, λόγου χάρη, Εὐαγγ. κ. Μαθθαῖον, 27,46· « ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ λέγων· ἠλεὶ ἠλεὶ λεμὰ σαβαχθανεί; *τοῦτ' ἐστιν*· Θεέ μου Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλειπες; » Ἐννοεῖται, Παναγιώτατε, καὶ θέλω νὰ τὸ πῶ ἀμέσως, πῶς ὁ λόγος μου διόλου δὲν εἶναι, στὸ ταπεινὸ τὸ γράμμα ποὺ Σᾶς γράφω, γιὰ τὸ μεταφραστικὸ τὸ ζήτημα, ὅπως ἀκούστηκε σήμερις. Πρέπει δὲν πρέπει νὰ μεταφράζεται, ἀφτὰ Ἐσεῖς τὰ ξέρετε, δέσποτά μου, καὶ δὲν εἶναι δουλειὰ δική μου νὰ ξετάζω τέτοια πράματα. Ἕνα λέω μονάχα, πῶς ἡ λέξη ΟΙΑΝ ΔΗΠΟΤΕ μὲ τρομάζει. Ἂν ἀλήθεια δὲ μᾶς ἀφίνουνε, γιατὶ ἔτσι γράφουνε, νὰ διαβάζουμε « ΟΙΑΝ ΔΗΠΟΤΕ μετάφρασιν », τότες καὶ τὸ « τοῦτ' ἐστιν » τοῦ Ἀποστόλου πρέπει μετάφραση νὰ τὸ ποῦμε, τότες μεταφράζει καὶ τὸ κείμενο τὸ ἴδιο. Τρέμει κανεὶς μόνο ποὺ τὸ βάζει μὲ τὸ νοῦ του. Τί πρέπει λοιπόν, τί μπορῶ νὰ κάμω; Νὰ μὴ διαβάζω μήτε τἄγιο τὸ κείμενο; Δὲ γίνεται. Κι ὡστόσο, πῶς νὰ τὸ διαβάζω,

Digitized by Google

ἀφοῦ μεταφράζει. ἀφοῦ εἶναι γραμμένο σὲ δυὸ γλῶσσες; Ἐδῶ, στὰ Παρίσια. συχνὰ τυχαίνει καὶ συζητῶ μὲ τοὺς δυτικούς. Γνωρίζω καὶ μερικοὺς ἀββᾶδες ποῦ ἔρχουνται τώρα καὶ με βρίσκουν καὶ μοῦ λένε· « Ἐσὺ μετάφραση δὲν παραδέχεσαι καμιά, « ΟΙΑΝ ΔΗΠΟΤΕ »· ὁποια κι ἂν εἶναι, τὴν καταδικάζεις. Ἔλα τότες νὰ μᾶς πῇς τὸ καθαφτὸ κείμενο ποιὸ εἶναι· « Ἤλει· ἡλεὶ » ἢ « Θεέ μου Θεέ μου »; Ἢ μήπως εἶναι κείμενο καὶ τὰ δυό; Ὁρίστε λοιπὸν ποῦ εἶναι μετάφραση καὶ τὸ κείμενο, ποῦ τὸ κείμενο μεταφράζει καὶ μεταφράζεται μοναχό του! » Καὶ μ' ἀφτά τους τὰ λόγια καὶ μ' ἄλλα πολλά, γιατὶ ξέρουν ἀφτοὶ καὶ τὰ βρίσκουνε ἄπειρα σὰν τὴ θάλασσα μὲ τὸν ἄμμο, ἀκόμη περισσότερο μοῦ ταράζουνε, μοῦ χαλνοῦνε τὴν ψυχή.

Παναγιώτατε Πατριάρχη, θειότατε δεσπότη, Ἐσεῖς, καὶ μόνος Ἐσεῖς μπορεῖτε νὰ μὲ φωτίσετε, καὶ βέβαια ἡ καλοσύνη σας δὲ θἀφήση ἀβοήθητο ἕνα παιδί Σας, γιατὶ κάθε Χριστιανὸς μποροῦσε νὰ Σᾶς γράψη τέτοιο γράμμα καὶ τὰ ἴδια νὰ Σᾶς πῇ. Ἡ μακαρίτισσα ἡ γιαγιά μου παραγγελιὰ μοῦ ἔδωσε νὰ διαβάζω τὸ Βαγγέλιο. Ἡ καρδιὰ μοῦ πόνεσε, σὰν εἶδα πὼς δὲν ἔχω τὴν ἄδεια, καὶ Σᾶς λέω τὸν πόνο μου μὲ τὴ γλώσσα τῆς καρδιᾶς μου. Σᾶς τὸ λέω μὲ τὴ γλώσσα ποῦ τὸ ξέρω πῶς θὰ τὴν ἀγαπάη τὸ Οἰκουμενικό μας τὸ Πατριαρχεῖο, γιατί σέβας τῆς ἀξίζει, ἀφοῦ ὁ ἀθάνατός μας ὁ Βαλαωρίτης ἔκαμε στὴν ἴδια γλώσσα τὸν περίφημο τὸν ὕμνο γιὰ τὸν ἐθνομάρτυρα Γρηγόριο. Δὲν ἔχω οὔτε τὴ δύναμη οὔτε τὴ χάρη τοῦ Βαλαωρίτη, μὰ ποιὸς ξέρει σήμερις τί θὰ ποῦν ἄβριο στὴν ἱστορία, κ' ἔτσι τόλμησα καὶ γὼ νὰ σᾶς ἀνοίζω τὴν καρδιά μου, μὲ τὴν ἐλπίδα πῶς θὰ θελήσετε νὰ τῆς πῆτε θεῖα καὶ καλὰ λόγια.

Παναγιώτατε Οἰκουμενικὲ Πατριάρχη, μακαριώτατε Δεσπότη, πολλὰ Σας τὰ χρόνια κι ἀγαθὰ καὶ δοξασμένα, Ἀρχιεπίσκοπε τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, νὰ ξαναδῆτε τὴν

Digitized by Google

Πόλη *βασιλίδα*, — μὲ τὰ δάκρια Σᾶς τὸ γράφω ἀφτό — νὰ ξανακούσουμε ὅλοι μας μιὰ μέρα κανένα καινούριο «τοὺ βίγκας», καὶ νὰ εἶναι πάντα πατριάρχης ὁ Ἰωακεὶμ ὁ Γ'.

Σᾶς προσκυνάει, θεοπρόβλητε δεσπότη, τῆς Παναγιότητας Σας ὁ ἐλάχιστος ὁ δοῦλος

ΨΥΧΑΡΗΣ

17 τοῦ Χριστοῦ, 1901.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ΉΛΙΟΒΑΣΙΛΕΜΑΤΑ. ΤΟΥ ΘΥΜΗ ΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑ — ΤΟ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ. *Θὰ βγοῦνε κατόπι — ἐλπίζουμε, στὰ* 1905 — *καὶ θὰ εἶναι ὁ πρῶτος τόμος τῆς σειρᾶς ἀφτῆς, ποῦ θἄχῃ μικρὰ μυθιστορήματα.*

ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΜΑΣ. *Ἕνας καὶ μόνος τόμος. Προετοιμάζεται.*

ΉΡΩΜΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ. Ὁ πρῶτος τόμος, *ἐλπίζουμε, στὰ* 1904. *Θὰ βγῇ πρῶτα ἡ* ΜΕΓΑΛΗ ΉΡΩΜΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ. *Ἔπειτα μιὰ* Σύντομη.

ΔΙΓΕΝΗΣ ΆΚΡΙΤΑΣ. *Δημοτικὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα.*

Ἡ ΖΩΗ ΜΟΥ.

Digitized by Google

Πουλιέται δρ. 2.

Digitized by Google

LA QUESTION DU GREC[1]

[Au Rédacteur du *Levant Herald*].

Le *Courrier de la Presse* m'envoie la découpure de deux articles parus dans votre numéro du 17 décembre, dans lesquels je suis vivement pris à partie. Je laisse de côté tout ce qui est personnel et inintéressant. Je n'examine pas les idées de l'auteur, qui ne présentent rien de nouveau. Je me borne à quelques rectifications de faits, que je vous serais bien obligé d'accueillir.

L'auteur anonyme des articles en question nous dit qu'il n'existe pas de grammaire du grec *vulgaire*. Il y en a trois : celle de S. Portius, publiée avec un commentaire par M. W. Meyer, ancien élève de ma conférence à l'Ecole des Hautes Etudes ; la grammaire même de S. Portius est de 1638 ! Comme le grec *vulgaire* a peu changé depuis, il a suffi, pour la rééditer, de la compléter sur certains points.

La deuxième est celle de M. A. Thumb, privat-docent à l'Université de Fribourg-en-Brisgau, publiée chez Trübner, en 1895. La troisième, de 1897, parue chez Garnier, est celle de M. H. Pernot, également un des anciens membres de ma conférence.

Il est singulier que ces ouvrages, connus de tout le

1) Δημοσιέφτηκε στὸ *Levant Herald*, Constantinople, Tuesday, December 31, 1901. Ὡς καὶ στὸ *Levant Herald* τῆς Πόλης βγῆκε κάποιος δάσκαλος νὰ μὲ χτυπήση. Κατόπι ἀπὸ τὰ μεταφραστικά, χτυπούσανε ὅπου μπορούσανε. — Κοίτ. τὸν Πρόλ., 16-17.

Digitized by Google

monde savant, soient précisement ignorés de ceux dont ils étudient la langue nationale.

J'aurais trop à faire, si je voulais nommer ici tous les ouvrages spéciaux de linguistique, tous ceux qui ont trait à l'évolution même du langage. Le miracle que proclame l'auteur des articles puristes, celui d'une langue parlée qui n'aurait point de grammaire, est un phénomène dont vainement on chercherait un exemple parmi ceux qu'a relevés la science jusqu'ici.

J'ajoute qu'en Europe il y a pour le moins six chaires consacrées à l'étude du grec *vulgaire* et de son histoire. Il serait pour le moins surprenant que tout ce bruit se fît autour d'un *charabia*.

Il est vrai que l'auteur se fait une idée particulière de l'enseignement tel qu'il se pratique en Europe. « Les affirmations, écrit-il, ne lui coûtent rien devant les étrangers qui ne peuvent en nulle façon les démentir. » Ni mes confrères, les professeurs de néo-grec, ni moi-même n'avons l'habitude d'abuser de la crédulité de nos auditeurs. Du reste, nous n'affirmons jamais, nous prouvons. Au surplus, mes cours sont publics. J'y ferai l'accueil le plus empressé au premier *puriste* qui voudra bien y démontrer mes erreurs et me présenter un argument solide.

Je crois tout au contraire qu'il y acquerra quelques notions plus précises, je ne dis pas sur le grec vulgaire, mais encore sur le grec puriste. Par exemple, votre correspondant parle de *b* et de *d français* dans *l'idiome vulgaire*. Ces sons n'ont rien qui soit plus français que grec, ils n'ont même rien d'étranger. Si c'étaient des sons étrangers, il tombe sous le sens qu'ils ne seraient pas grecs, c'est-à-dire qu'il serait impossible à un Grec de les prononcer. Le plus piquant de l'aventure est que les puristes

Digitized by Google

ne disent pas deux mots sans employer ces deux sons. C'est ainsi qu'ils prononcent ém*b*oros et nullement ém*p*oros, pán*d*a et nullement pán*t*a, en*g*uéphalos et nullement en*k*éphalos. Comme ces mots s'écrivent sur le papier par un *p*, un *t* et un *k*, ils ne s'aperçoivent pas de la contradiction, car ils s'attachent à la lettre, qui est morte, et n'écoutent pas le son, qui est vivant. Aussi demeurent-ils persuadés que le grec moderne n'a ni *b* ni *d* ni *g*, alors qu'il en abonde dans leur propre bouche. Ce qui prouve, une fois de plus, qu'à Paris on peut savoir comment le grec se parle à Constantinople, mieux que cela n'est su à Constantinople même.

Veuillez, Monsieur le Rédacteur, recevoir l'assurance de mes sentiments très distingués.

Paris, 25 décembre, 1901.

Digitized by Google

LA QUESTION DU GREC ET M. ABBOTT[1]

Monsieur le Directeur,

Je rends hommage à la presse anglaise qui témoigne tant d'intérêt à la question du grec moderne, si importante pour l'avenir littéraire de la Grèce, ainsi qu'à l'esprit de liberté qui anime vos journaux.

Dans le numéro du *Times* du 25 Décembre 1901, je suis personnellement pris à partie par M. G. F. Abbott, qui m'accuse de méconnaître dans mes ouvrages le « genuine racy vernacular Greek. » Je fais appel à votre haute impartialité pour vouloir bien insérer, en guise de réponse, les réflexions suivantes.

Je n'ai pas à m'expliquer sur le fond de la question, sur ce qui est le grec *puriste,* le grec des livres, et le grec *vulgaire* ou moderne, le grec de la vie. Je crois avoir dit déjà tout ce qu'il y avait à dire sur ce sujet. Entre autres, il est acquis aujourd'hui que les emprunts faits par le grec *puriste* au grec ancien ne doivent être en rien rapprochés des emprunts faits par le français, par exemple, au latin, attendu que le français emprunte des *mots* seulement, qu'il refait ensuite sur le modèle des autres mots d'usage, tandis que le grec savant charrie tout un système de formes grammaticales et refait la langue même. C'est ce qui a été établi, dès 1886, dans mes *Essais de grammaire*

1) Δημοσιέφτηκε, μὲ ἄλλο τίτλο — στὸν *Times,* London, Friday, January 10, 1902 — ὕστερις ἀπό ἕνα χτύπημα, στὴν ἴδια φημερίδα, τοῦ κ. Abbott, ἐναντίο τῆς δημοτικῆς κ' ἐναντίο μου. — Κ. Πρόλογο, 16-17.

Digitized by Google

historique néo-grecque, ouvrage couronné par le prix Volney de l'Institut de France, t. I, p. 273, 275.

M. G. F. Abbott ne semble pas connaître ce livre. Mais, en général, pour discuter sur des questions de principes, je crains qu'il ne soit pas tout à fait l'homme qu'il faut. M. G. F. Abbott est l'auteur d'un très élégant petit volume intitulé : *Songs of Modern Greece,* Cambridge, 1900. Malgré le soin de l'exécution typographique, ce recueil a été plutôt mal accueilli par la critique compétente. Dans le *Spectator* du 3 Novembre 1900, p. 624, donc, en Angleterre même, sa méthode de transcrire le grec est qualifiée de « hopelessly unscientific. » M. K. Krumbacher, le savant professeur de l'Université de Munich, est beaucoup plus sévère, car il écrit, dans la *Berliner philologische Wochenschrift,* N. 13, 1901, p. 406 : — « Von der Komplizirtheit der Entstehung des Neugriechischen wie der sprachlichen Vorgänge überhaupt hat der Verfasser keine Ahnung. » Plus loin même, il parle de « krasse Ignoranz. » M. H. Pernot, répétiteur de grec moderne à l'Ecole des Langues orientales vivantes, dans un article publié par la *Revue de Linguistique et de Philologie comparée,* t. XXXIV, fasc. I, 1901, p. 105 et suivantes, a démontré que M. G. F. Abbott a pris pour des chansons populaires des chansons d'auteurs célèbres, et que, trompé sans doute par l'homme qui le renseignait, il a publié comme pièces originales des morceaux qui traînent dans tous les recueils en Grèce. Moi-même, dans un prochain article de la *Revue Critique,* j'espère établir que M. G. F. Abbott n'a pas même rigoureusement transcrit les textes que le chanteur populaire faisait copier à son usage. En effet, M. G. F. Abbott part de l'idée que le grec moderne est un grec *corrompu.* Alors, tout naturellement, il s'efforce de rétablir les for-

Digitized by Google

mes classiques, qui sont antérieures à cette abominable corruption. Et cela, dit-il, pour faciliter la lecture de son livre aux hellénistes.

Mais qu'arrive-il ? L'éditeur ne s'aperçoit pas qu'avec les restitutions, il fait disparaître la rime, c'est-à-dire la poésie même de ces jolies pièccs. Supposez qu'un Anglais, un poète, fasse rimer *earth* et *birth,* ce qui n'a rien de bien extraordinaire. Voici maintenant que son imprimeur, pris de zèle, rétablit tout à coup les formes vieux-saxonnes *ertha* et *giburd* (voyez *English Etymology,* by F. Kluge and F. Lutz, 1898). Ça ne rime plus. C'est pourtant ce que fait M. G. F. Abbott. En grec moderne, le vent du nord se dit Voriás (Βοριάς), la mer qui se gonfle *fouskothalassiá* (φουσκοθαλασσιά), avec l'accent sur la dernière syllabe. P. 168, M. G. F. Abbott rétablit tranquillement Voréa (Βορέα) et *fouskothalassía* (φουσκοθαλασσία), avec l'accent sur l'*i*. Plus de rime ! Des exemples analogues se retrouvent aux pages 134, 136, 140, 158, 190, 220. Quelquefois, les mots en rime sont loin l'un de l'autre. L'éditeur alors n'a pas vu que les vers rimaient. Il faut remarquer, en outre, que les mots ainsi rétablis dans le texte et d'autres, ou bien ne se disent que dans quelques rares dialectes, ou bien, tels que *mvas* (μϐᾶς), au lieu de *bas* (μπᾶς), ne sont usités par *aucun* Grec. Dans ces conditions, une discussion sur les principes généraux ne serait possible tout au plus qu'à la seconde édition. Tous les mots grecs y sont défigurés, et, sous la forme où ils se trouvent, nul en Grèce ne les connaît. Il ne faut pas s'étonner après cela que l'auteur ait qualifié la langue vulgaire de jargon « composed of the slang of town slums and the dialects of country districts clumsily mixed together. » C'est exactement l'aspect que le grec moderne a dans son livre.

Digitized by Google

LA QUESTION DE LA LANGUE EN GRÈCE[1]

[Au Directeur du *Manchester Guardian*].

Monsieur,

Dans la question de la prononciation du grec, et dans celle de la langue moderne, il y a surtout deux points sur lesquels la Grèce d'aujourd'hui s'est elle-même hypnotisée. Comme l'orgueil national mal dirigé s'oppose à l'examen purement scientifique et impartial de ces problèmes, ils sont devenus le principal obstacle à tout progrès sérieux.

Ces réflexions m'ont été suggérées par un article paru dans votre estimable journal du 28 Janvier, dans lequel on mentionne « l'argot de Psichari », « le dialecte de Psichari », « l'hérésie de Psichari », et autres politesses de ce genre. Je n'ai pas besoin, en vous adressant ces lignes, de faire appel à votre esprit libéral, ni même d'invoquer le droit de réponse. Je n'ai point l'intention de répliquer dans le style de M. Gennadios. Les expressions dont il se sert ne sauraient convenir à un débat de cette importance. M. Gennadios doit se croire à Athènes, et il me rappelle le ton et le vocabulaire des polémiques de là-bas. Examinons plutôt le fond des choses. M. Gennadios désire

1) Δημοσιέφτηκε στὸ *Manchester Guardian*, Tuesday, February 4, 1902, σ. 10, στ. 3. Δημοσιέφτηκε ὅμως σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση ποὺ μοῦ τὴν κάμανε κεῖ κάτω. Λοιπὸν τὸ ξαναμετάφρασα στὸ γαλλικό, ἀφοῦ γαλλικὰ πρωτογράφηκε. Εἶναι ἀπάντηση σὲ κάτι ἄρθρα ἑνὸς κ. Γεννάδιου ποὺ ἔγραψε τότες σὲ κάμποσες ἀγγλικὲς φημερίδες, ἄτοπα κι ἀβάσιστα πράματα γιὰ τὸ ζήτημα. Πολὺς πάταγος ἔγινε ἀπὸ μέρος του. Μὰ δὲν ἀπόμεινε τίποτις. *Much ado about nothing* = τἄρθρα του δηλαδή. — Κ. Πρόλ., 16-17.

Digitized by Google

éclairer le public anglais sur la vraie cause des troubles provoqués par la traduction des Evangiles. Il devrait alors s'assurer qu'il est bien informé. Or, dans la *Revue des Revues* du 1er Janvier 1902, il a été établi, d'après les faits eux-mêmes, que la seule cause de ces troubles a été, non pas la traduction du *Nouveau Testament,* mais sa traduction dans ce que les puristes appellent le grec *vulgaire,* et qui, scientifiquement, historiquement, doit s'appeler le grec *moderne*. M. Gennadios ne discute pas ces preuves. Quand il les aura réfutées, nous pourrons causer. Jusque-là, il n'y a pas à perdre de paroles sur cette partie de la question.

Je comprends parfaitement que les puristes nient la persécution dont les *popularistes* sont aujourd'hui les victimes. Elle n'en est pas moins réelle pour cela. J'espère, dans un prochain volume, citer certains faits, dont plusieurs fort divertissants. En voici un. Un instituteur — que je ne nommerai pas — a reçu une lettre dans laquelle il était menacé de révocation par les autorités, parce que, dans des cafés et des cercles privés, il avait parlé en faveur de la « vulgarisation (ἐκχυδαϊσμός — disent ces messieurs —) de la langue grecque », à propos de la « célèbre paraphrase de l'Evangile ». Voilà une délicieuse méthode. Ne discutons pas, fermons toutes les bouches, et la question est réglée.

J'en arrive à la partie philologique de l'article de M. Gennadios. Je commence par déclarer hardiment que ce n'est pas une tare pour un homme de ne pas être un philologue. Il peut être un brave homme sans cela. Toutefois, on a souvent observé que les non-spécialistes, quand ils citent des textes, ont l'habitude d'en citer beaucoup, mais jamais celui qui est important et caractéristique.

Digitized by Google

M. Gennadios accumule des raisonnements sur le mot νερό. Il oublie seulement l'inscription du roi Silko (C. I. G. III, 5072, l. 20, VIme siècle de notre ère, au plus tôt), où le mot νηρόν apparaît pour la première fois. En revanche, il ne cite pas Homère (ι, 374) pour le mot ψωμός. Les arguments sur κρασὶ sont sans valeur. Du reste, ce que prouvent tous ces textes, c'est le fait que les mots commencent à un certain moment à être employés ; peu à peu leur usage s'étend, et κρασί prend la place de οἶνος, que le peuple d'aujourd'hui ne comprend plus. La loi de l'évolution lexicologique a échappé à notre auteur.

Je n'insiste pas sur certains détails. On suppose seulement (personne n'affirme, comme le dit M. Gennadios), que le mot ψωμός dans Job et ψωμίον (N. T. Jo. XIII, 29, oublié naturellement par M. Gennadios) signifient *pain* (V. Schleusner s. v. et le « Dictionnaire de la Bible » de Hastings, s. v. *Bread).* Pour νερό, M. Gennadios nous renvoie, après Hemsterhuys (1746), à un passage d'Hésychius où, suivant l'édition classique de M. Schmidt, il est certain maintenant qu'il ne faut plus lire νηρόν. Je garde en réserve quelques bijoux de semblable valeur, et même des perles plus rares. Mais comment M. Gennadios peut-il parler de langues, de choses et de livres, sans les connaître ? Il croit, par exemple, que Lukanis a traduit l'*Iliade.* Evidemment, il ne l'a pas lu, et cependant Lukanis n'est pas du tout un livre rare[1].

On conviendra que ces notions philologiques peuvent être exigées de ceux qui s'attaquent à des problèmes aussi sérieux, tout en attaquant surtout ceux qui ont con-

1) K. *Revue critique,* N. 24, 1901, 462. Ὁ Λουκάνης, ὄχι μόνο δὲ διάβασε ποτέ του τὴν Ἰλιάδα, μὰ μετάφραζε κιόλας τὸν Ἑρμονιακό, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν τὴν εἶχε ποτέ του διαβασμένη.

Digitized by Google

sacré leur vie à ces études. J'entrevois, dans l'article de M. Gennadios, une théorie d'après laquelle il y aurait eu, en grec classique, deux langues, une langue écrite et une langue parlée. Aussi chez Homère? La science de nos jours ne peut même plus s'arrêter à réfuter de pareilles thèses.

Le grec populaire a son développement propre. L'« argot » de Psichari, le « dialecte » de Psichari, l'« hérésie » de Psichari consistent, pratiquement, à dire ψωμί, κρασί et νερό, en d'autres termes, à nommer les choses par leur nom — exactement comme on fait partout! Il faut regretter que des préjugés tenaces obscurcissent ce débat[1]. Il est même un peu attristant de voir que les adversaires vont dans un sens contraire à leur but. Car, après tout, c'est un honneur pour la Grèce de posséder un poète tel que M. Palamas. Pourtant M. Gennadios a le courage de s'en affliger! Soit. Quant à nous, nous attendrons, avec la plus grande patience, les écrivains d'imagination, en prose ou en poésie, que pourront nous préparer les laboratoires du purisme.

Agréez, etc.

1) Sur l'objet de la controverse, il est impossible d'accepter la moindre discussion avec quiconque n'a pas lu les *Idoles* de M. Roïdis, les *Essais* (t. I, p. 235-288), les cinq articles dans l'*Asty* (8, 11, 13, 15 et 18 Mai 1900 [δηλαδὴ Ἑρ. κ. Μ., Β', 1903, 252-294, τάρθρα μου γιὰ τὸ Σύλλογο τοῦ Βικέλα]) et la *Bataille littéraire en Grèce* dans la *Revue de Paris* (1er Mars 1901). Tous les arguments des magisters y sont réfutés un à un. Il n'y a jamais eu aucune réponse topique. Toujours en marge.

Digitized by Google

LA QUESTION DE LA LANGUE EN GRÈCE[1]

[Au Directeur du *Manchester Guardian*].

Monsieur,

J'ai lu la longue lettre de M. Gennadios dans le *Guardian* du 18 février. Je me refuse absolument à entrer dans une discussion quelconque avec lui. Les attaques personnelles ne sont pas de la science. M. Gennadios m'attribue des paroles que je n'ai jamais prononcées. Je n'ai jamais dit que je n'étais plus un Grec, ni que la langue et la littérature classiques n'étaient qu'un cadavre.

M. Gennadios fait appel à l'autorité de M. Jebb. M. Jebb est un savant distingué qui a été un jour égaré dans la question du grec moderne par un autre puriste, M. Constantinidès, comme on le voit dans sa préface à l'*Anabase*. Je pense que ce point a déjà été réglé (V. mes *Essais de Grammaire historique*, vol. I, p. 296-7, 1886).

Je suis, etc.

1) Δημοσιέφτηκε στὸ *Manchester Guardian* καὶ τοῦτο (February 24, 1902, σ. 10, στ. 5). Ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο, τὸ βάλανε μεταφρασμένο ἀγγλικά, καὶ τὸ ξαναγύρισα στὸ γαλλικό. — Εἶναι ἀπάντηση — πολὺ μικρή, καθὼς βλέπετε — σ' ἕνα πολὺ μακρινὸ ἄρθρο ποὺ ὁ κ. Γεννάδιος, ἀντὶς νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ μελετήσῃ ὅσα τοῦ ἔλεγα, νόμισε πὼς ἔπρεπε νὰ μοῦ ἀπαντήσῃ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶχε τίποτα βάσιμο νὰ πῇ, τὸ γέμισε μὲ προσωπικὰ καὶ ἀέρα. Ὁ Ῥωμιὸς ποτέ του δὲ σωπαίνει. Κατόπι ὅμως ἀπὸ τὴ μικρή μου τὴν ἀπάντηση, σώπασα ἐγώ. — Σὰ γενήκανε τὰ φοιτητικὰ στὴν Ἀθήνα, σήκωσε μπαντιέρα ὁ σιὸρ Γεννάδιος στὴν Ἀγγλία νὰ πῇ πὼς ὡραῖα κάμανε οἱ φοιτητάδες νὰ μὴν ἀφίνουνε σὲ ἀνεξάρτητο βασίλειο νἄχῃ τὴ γνώμη του ὁ καθένας. Μπράβο του καὶ νὰ χαίρεται τέτοια λόγια. Μὰ καλὸ νὰ σημειωθῇ καὶ τοῦτο ἐδῶ. — Κ. Πρόλ., 16-17.

Digitized by Google

GREC ANCIEN ET GREC MODERNE[1]

I

Monsieur le Directeur,

Je voulais depuis longtemps vous remercier des bons articles que vous avez consacrés à la cause du grec moderne. J'ai été obligé de batailler un peu de côté et d'autre. Aujourd'hui, les polémiques sont closes. Je vous présente donc quelques réflexions que je crois de nature à intéresser les Grecs de Constantinople. Demeurons-en convaincus : dès que l'on voudra étudier sans parti pris, sans passion, ce problème important du grec moderne, tout le monde tombera d'accord.

Abordons tout de suite la grande question : ce qu'on reproche au grec *vulgaire,* c'est d'être farci de mots étrangers. On veut donc l'en expurger.

Est-ce là le vrai reproche ? Il est permis d'en douter. Comme M. W. H. D. Rouse l'a observé dans la *Literature* (14 déc. 1901, p. 565), on fait aussi bien la chasse aux mots purement grecs, tels que νερό et κρασί, qu'aux mots d'origine étrangère, tels que πόρτα ou σπίτι.

Il y a mieux : un puriste ne se fait pas scrupule d'employer un mot étranger en l'habillant à sa façon. Il écrira fort bien ἐῤῥεζιλεύθη, mais ne consentira jamais à ce qu'on écrive : ἔγινε ῥεζίλι, qui est employé couramment[2].

1) Δημοσιέφτηκε στὸ *Stamboul,* Constantinople, 26-27 Février, 1902.
2) Κ. πιὸ ἀπάνω, σ. 51-177.

Digitized by Google

De plus, la langue savante est pleine de mots étrangers, à ne compter que les noms de mois, lesquels sont tous latins. Le peuple, au contraire, a trouvé pour plusieurs d'entre eux des noms purement grecs d'origine. Cependant, aucun de ces messieurs n'en veut entendre parler.

Enfin, dans la langue officielle de l'Eglise, les mots étrangers abondent (κελλίον, ὀφφίκιον, etc., etc.) et même γεδέκιον[1], pour désigner un siège placé près du trône épiscopal, mais plus bas et moins orné, sur lequel l'évêque s'assoit dans les cérémonies où il n'officie pas pontificalement. Γεδέκιον n'est autre que le turc : يدك *yedec.*

Il ne semble donc pas qu'on en veuille au grec *vulgaire* à cause des mots étrangers. On l'accuse plutôt d'être un grec *corrompu,* aussi bien dans les mots indigènes que dans les mots d'emprunt.

C'est ce dernier point que je voudrais examiner, si vous consentez un moment à me suivre chez M. Jourdain. Nous y ferons un peu de phonétique.

Puisque nous avons cité un mot turc, prenons-en un autre, le mot پاشا, *pacha.* Le premier son de ce mot, ainsi que le second et, par conséquent, le quatrième, c'est-à-dire *p* et *a,* ont leurs équivalents grecs. Le troisième reste en l'air : le grec moderne n'a pas le son ش *chine* ou *ch,* comme, par exemple, le français, l'allemand, l'anglais, l'italien, etc. Il le remplacera donc par le simple son de l'*s.* D'autre part, un substantif masculin, finissant autrement que par le signe caractéristique du nominatif, se présente en grec moderne comme une véritable impossibilité. Pour toutes ces raisons, پاشا, *pacha,* aboutit régulièrement à πασάς. Le français qui a le son *ch,* mais qui a

1) K. πιὸ ἀπάνω, σμ. 2, σ. 176-50.

Digitized by Google

perdu les désinences casuelles, dira, au contraire, *pacha ;* grammaticalement, c'est moins élégant.

Il faut, bien entendu, dès qu'on parle d'une langue, s'élever tout de suite aux idées générales. Lorsque les études linguistiques sont encore peu avancées dans un pays, on croit volontiers qu'une langue est faite de mots, et l'on discute sur ceux-ci à perte de vue. Une langue, en réalité, est faite de *sons* et de *formes*. C'est là ce qui constitue sa grammaire, c'est-à-dire sa contexture générale.

Or, par définition, du moment qu'un peuple emploie certains sons et certaines formes d'une façon courante, il est évident que ni les formes, ni les sons, n'ont rien pour lui d'étranger. Nous voyons même qu'il est incapable d'emprunter des sons qu'il n'a pas. Le Grec ne peut pas prononcer de *ch* et le Français de θ ou de δ[1].

Dès qu'un peuple emprunte, son premier soin est de conformer, point par point, le *mot* étranger à sa grammaire vivante.

Prenons un exemple plus démonstratif que le précédent.

Un mot turc a passé en grec, le mot باغچه, *baghtchè*. Arrêtons-nous à ce dernier.

Que de difficultés il présente pour une bouche grecque! Non point cependant à cause du ب, *b ;* le grec possède ce son, p. e. dans ἔμπορος, prononcé *émboros,* μπαίνω prononcé *béno* — peu importe la double lettre μπ : on n'en prononce qu'une simple ; il n'est pas de langue au monde aujourd'hui qui dispose d'assez de lettres pour noter toute la variété de ses sons.

Les difficultés s'accumulent au milieu du mot *baghtché*.

1) Ὁ λόγος ἐδῶ γιὰ τὴν κοινὴ γλώσσα, ἐπειδὴ στὶς ντοπιολαλιές, λ. χ. στὴ Σαβόγια, ὑπάρχουνε καὶ δ καὶ θ.

Digitized by Google

Le Grec commencera par en écarter une, tout de suite : il prononcera donc, à la fin, une *s* au lieu de *ch :* cette *s* entre, en effet, comme second élément dans la lettre *tchîm*. Il gardera le *ghaïn,* dont il fait très bien un χ ; d'ailleurs, le Turc lui-même, dans la conversation courante, ne saurait prononcer ici, devant une sourde *(ch),* autre chose que *kh,* c'est-à-dire, en réalité, خ. Nous avons jusqu'ici μπαχτσέ et, avec l'*s* de tout à l'heure, μπαχτσές.

Pas du tout ! La grammaire s'oppose à l'existence de cette forme de la façon la plus absolue. Vous entendez bien que je parle ici de cette grammaire *non-écrite,* comme les lois morales de Sophocle[1], et qui vit, elle aussi, au fond des consciences populaires.

Dans l'espèce, elle y vit depuis la plus haute antiquité, car le grec moderne, à travers son évolution, a conservé certaines règles qui lui sont communes avec le grec ancien. Ainsi, en grec ancien une *s* ou un *t* entre deux consonnes, quand aucune d'elles n'est une liquide ou une nasale, et quand la première n'est pas une dentale, disparaît sans exception. Aussi, en sommes-nous réduits à ne connaître l'existence de ces *s* ou de ces *t* que par la comparaison avec les langues congénères et par le grec lui-même ! Par exemple, le Grec dit ἕξ (lisez ἕκσ) ; mais il dira ἕκτος, au lieu de ἕκστος (comme *sextus,* lisez : *sec-s-tus),* précisément parce que *s,* dans ἕκστος, se trouverait entre deux consonnes. Oh ! il n'y a pas à dire : ἕκτος est une forme *corrompue.* La préposition ἐξ est à son tour devenue ἐκ,

1) Ἔτσι τοὺς λένε δηλαδή, γιατὶ τοὺς ἀνάφερε ὁ Σοφοκλὴς σ' ἕνα μέρος σημαντικὸ (Ἀντ. 454, ἄγραπτα)· μὰ εἴτανε γνωστὸ σ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες καὶ σήμαινε μάλιστα κοινός, φυσικὸ δίκιο (φύσει δίκαιον), κ. Ἄγραφος Νόμος (v. R. Hirzel, Leipzig, 1900, 4°, 100 σ.· γιὰ τὸ στίχο τῆς Ἀντιγόνης, κ. σ. 25, σημ. 4). Τὸν κοινὸ τὸν ὅρο τὸν ἅρπαξε ὁ ποιητὴς κι ἀμέσως τὸν ἀνύψωσε.

Digitized by Google

parce qu'elle avait un *s* de trop devant le nombre considérable des mots commençant par une consonne. Mais ici les *fautes* se sont accumulées. Cette préposition, qui tantôt devait avoir une *s*, tantôt n'en pas avoir, a brouillé toutes les idées, si bien qu'elle entre en composition, contrairement aux règles ordinaires et qu'on trouve ἐξ même devant un ξ! On en peut avoir de curieux exemples sur les inscriptions (entre autres dans Meisterhans, éd. 3e, p. 105). Les mots comme ἐκστρατεία sont de formation purement littéraire — celui-ci ne se trouve que dans Lucien — et nous ne sommes pas renseignés sur la prononciation réelle de ces groupes dans la langue courante, pas plus il y a mille ans qu'aujourd'hui.

II

Faites-moi crédit de la démonstration analogue pour le *t* entre consonnes. C'est un peu compliqué, mais c'est tout aussi *corrompu*.

Eh bien ! le grec moderne est infecté d'une *corruption* identique. Car voyez ce qui se passe : en vertu de la règle qui donne ἕκτος pour ἕκστος, le mot μπαχτσές, auquel nous étions parvenus, devient déjà μπαχσές. Mais ici, il y a une nouvelle impossibilité : la combinaison χσ n'est ni ancienne ni moderne, car ces deux consonnes, en moderne, comme en ancien, donnent κσ. Le grec classique ne devrait-il pas dire *correctement* ὄνυχσι ? Il n'en fait rien. Il dit ὄνυκ-σι, tout comme le moderne dit μπακ-σές.

Voilà donc un mot où je ne vois rien d'étranger. Il est tout grec. Il en va de même de μπαξεβάνης, καϊξῆς et du fameux μπαξίσι (باغشش ou بخشش). Aussitôt appris, celui-ci devient, comme les autres, propriété nationale.

Digitized by Google

A Constantinople, on cherche à substituer à μπαξές, le mot κῆπος. Tant que l'on voudra. Le malheur est que le mot κῆπος ne nous apprend rien. Le mot μπαξές, mieux que le mot savant, atteste l'*immortalité* de la langue grecque.

Voici donc qu'elle n'a pas varié dans la grammaire, c'est-à-dire dans ses œuvres vives. Du même coup, le peuple prouve à quel point il reste inaltérable. Faisons maintenant le travail inverse et choisissons une forme populaire *corrompue*, une de celles que le purisme veut rendre à sa noblesse première. Prenons les nombreux futurs en -έψω ou -άψω, θὰ παιδέψω, θὰ κλάψω. Quelle horreur! Dépêchons-nous vite de rétablir -εύσω et -αύσω, θὰ παιδεύσω, θὰ κλαύσω, etc. Réfléchissons une minute toutefois. Le peuple emploie-t-il ces derniers futurs? Non, puisqu'il emploie les premiers. Les savants les emploient-ils? Oui et non. Quand ils parlent couramment, ils ne les emploient guère. Ils ne les emploient que quand ils se surveillent. Alors, ils font un effort, c'est donc que cette prononciation ne leur est pas naturelle. Et comme elle a raison de ne pas l'être! Car, il s'agit de s'entendre: comment prononce-t-on exactement?

Par un φ, cela ne fait de doute pour personne. On prononce comme s'il y avait écrit κλάφσω et παιδέφσω. N'est-ce pas un barbarisme? Jamais le grec classique ne nous offre cette combinaison φσ, pas plus d'ailleurs que le grec moderne[1]. La preuve, c'est que αυ et ευ sont considérés comme diphtongues. Du moment que αυ et ευ ont cessé de l'être, ce qui s'est produit devait se produire : *norma-*

1) Γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφὲς καὶ τὸ ΦΣ ποὺ εἶναι ἄλλο ζήτημα, κ. Ἑρ. κ. Μ., Β', 7, σημ. 1, καὶ Clermont Ganneau, *Orig. des caract. complém. de l'alph. gr. :* Υ Φ Χ Ψ Ω, *Mélanges Graux,* 434-435.

Digitized by Google

lement, le φ est devenu π. La combinaison ψ est, en effet, des plus grecques.

On voudra donc bien en convenir gentiment, car, pour ce qui est de nous, nous n'y mettons aucun parti pris. Ce futur savant est à la fois une forme *corrompue,* puisque φσ n'est pas grec et, par cela même, une forme *étrangère.*

Je m'arrête. J'en aurais long à dire sur les mots *étrangers.* Ne nous en séparons pas trop vite. Quel peuple n'a pas emprunté des mots aux peuples voisins? Ces emprunts constituent l'histoire culturelle de l'humanité[1]. Les Grecs anciens — depuis Homère! — avaient pris une foule de mots aux langues sémitiques ou de l'Inde, à commencer par les noms des lettres de leur alphabet! Ils en ont à leur tour fourni beaucoup aux langues orientales. Dans le Dictionnaire de M. Barbier de Meynard j'ai pu compter près de six à sept cents mots grecs modernes empruntés par le turc osmanli. Il doit y en avoir davantage dans le turc parlé. Souvent, on croit, comme pour le mot ويزيته, *vizita,* que l'emprunt est italien. Un examen minutieux des textes nous apprend que l'italien avait d'abord passé par le grec βίζιτα, puisque ce mot se trouve déjà dans le *Tesoro* italien-grec de Somavera, ouvrage qui date de 1709, et que dans le *Tesoro* grec-italien, lequel est de la même date, nous lisons βιζιτάρω, ce qui prouve que le substantif βίζιτα avait dû faire long séjour en grec, puisque des verbes avaient eu le temps d'en dériver. Il est donc intéressant de constater, par cet exemple, que les Turcs ont dû aux Grecs quelques premiers

1) « Je feiner die Sprache, desto mehr mit fremden Elementen versetzt. » A. Schleicher, *Sprachvergleichende Untersuchungen,* Bonn, 1848, 67.

Digitized by Google

éléments de civilisation, tout au moins de vie sociale. Ἐπίσκεψις ne nous apprend rien de ce genre. Outre qu'ils nous renseignent sur l'influence exercée par les Grecs autour d'eux, les mots étrangers sont parfois de vénérables témoins du passé. Tels les mots σπίτι, πόρτα et βάρκα[1]. Ces deux derniers, qu'on prend pour italiens ! — ils remontent au IVe siècle de notre ère — ont à leur heure, sans qu'on s'en doute, marqué un progrès dans l'architecture et dans la navigation. Σπίτι (du latin *hospitium)* nous offre un *t* que le français n'a pas dans *hospice* et que l'italien a altéré dans *ospizio*. Puisque le purisme veut de l'antique, à toute force, c'est quelque chose, il me semble, aujourd'hui, d'être plus ancien que les langues romanes.

Que résulte-t-il de tout ce qui précède? Deux conclusions s'en dégagent, pour le moins. L'examen des mots de provenance étrangère est l'affaire des spécialistes. Dans la vie de tous les jours, les seuls mots *étrangers* sont les mots en rupture de ban avec la grammaire vivante. Il faut donc laisser de pareilles études à ceux dont elles sont le métier. L'opinion commune ne peut que se méprendre en ces matières. Il semble à peu près établi aujourd'hui que le mot classique ἄνθρωπος n'est pas grec d'origine. L'expulsera-t on quand on le saura? Où nous arrêterions-nous à ce compte? Nous priverons nous aussi des mots ἔλα et μακάρι[2], quand nous aurons découvert leur provenance? Ils sont considérés couramment comme mots grecs. Heureusement, ils ne le sont pas et ne peuvent l'être, car s'ils l'étaient, l'harmonie des lois du langage

1) K. Μικρογιάννη, Λατινικά, Ἑστία εἰκονογραφημένη, τ. Β', ἀρ. 30, 1891, 51 κι ἀκόλ.

2) Γιὰ τὸ ἔλα, κ. G. Meyer, *Etym. Wörterb. der Alb. Spr.*, 1891, *ea*, σ. 93. Γιὰ τὸ μακάρι δὲ θυμοῦμαι ποῦ μίλησε ὁ ἴδιος.

Digitized by Google

en serait rompue. C'est là ce qu'il ne faut pas oublier — et ce qui compte.

S'ensuit-il cependant que les puristes ont eu tort de traquer les mots étrangers? Il est hors de doute qu'ils obéissaient à des intentions excellentes. Il est hors de doute aussi que la science a fait, depuis ces tentatives, bien des progrès. Elle nous apprend à envisager les choses sous leur biais véritable. Les mots *étrangers*, tels qu'on les entend d'ordinaire, sont un mythe. Un peuple, au contraire, y affirme sa personnalité. Mais, s'il en est ainsi, et du moment que la langue *vulgaire* est une langue normale, ses détracteurs mêmes ne peuvent que pousser un cri de soulagement. Les voici délivrés d'un grand poids. Ils se feront honneur en se rendant à l'évidence. Il ne faut plus s'attacher à la lettre, il faut en tout et partout suivre l'esprit, car il sauve.

Recevez, Monsieur le Directeur, etc.

Digitized by Google

ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ[1]

Τὸ βραβεῖο τοῦ διαγωνισμοῦ θὰ τὸ πάρῃ φέτος ὁ τυπογράφος. Μ' ἄλλα λόγια δὲ θὰ βραβεφτῇ ἀπ' ὅσα μοῦ στείλανε κανένα· θὰ δημοσιεφτοῦνε μονάχα μερικά.

Δὲ θὰ πῇ πὼς τὰ μερικὰ ποὺ δημοσιέβουνται εἶναι ἀχαμνά. Βέβαια πὼς ὄχι, ἀφοῦ δημοσιέβουνται. Μὰ δὲν εἶναι ἀρκετὰ πρωτότυπα, δὲν εἶναι δουλεμένα ὅπως πρέπει, μοιάζουνε σὰ ῥιχμένα βιαστικὰ στὸ χαρτί. Ἐμεῖς πάλε θέλουμε νὰ δώσουμε ἀξία μεγαλήτερη στὸ Διαγωνισμό, μὴ δίνοντας ἔφκολα τὸ βραβεῖο. Κ' ἴσως ἔτσι μάθουνε οἱ νέοι νὰ προσέχουνε, νὰ βάζουνε τὰ δυνατά τους, νἄχουνε πομονὴ κι ἀγάπη στὴν ἐργασία. Ἐγὼ ποὺ εἶμαι γέρος, δὲν κουράζουμαι. Λοιπὸν καὶ τοῦ λόγου τους σωστὸ νὰ κοπιάζουνε περισσότερο, ἀφοῦ εἶναι μάλιστα νὰ πάρουνε καὶ βραβεῖο.

Ἔχουνε νὰ δημοσιεφτοῦνε στὸ δέφτερο τόμο τοῦ Διαγωνισμοῦ μας — τώρα ποὺ βγῆκε ὁ πρῶτος[2] — κάτι μικρὰ δηγηματάκια καὶ μιὰ πολὺ καλὴ μελέτη γιὰ τὴν καθαρέβουσα. Ἤθελα μαζὶ μ' ἀφτὰ νὰ δημοσιέψω καὶ κάτι ἄλλα δηγήματα ποὺ γιὰ τέτοιο σκοπὸ μοῦ φαίνουνται ἀξιόλογα. Μὰ ὁ δηγηματογράφος μοῦ μήνησε πὼς ἀφοῦ δὲν παίρνει βραβεῖο, ἐννοεῖ μήτε νὰ γίνῃ λόγος πὼς ἔστειλε τάχα δηγήματα σὲ διαγωνισμό. Τὸ φιλότιμο. Ἔτσι τοὺς καταλάβαμε τοὺς διαγωνισμούς. Πρῶτα νὰ εἴμαστε σίγουροι πὼς παίρνουμε τὸ βραβεῖο, ἔπειτα νὰ διαγωνιστοῦμε.

1) Δημοσιέφτηκε στὴν Ἑστία, Παρασκεβή, 13 τοῦ Δεκέβρη, 1902. Κ. τί λέμε καὶ στὸν Πρόλογο, σ. 15-16.

2) Διαγωνισμὸς γιὰ τὴ γλώσσα 1901. Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας, 1902. Σελ. 210-221, βρίσκουνται οἱ ὅροι.

Digitized by Google

Ἔλπιζα νὰ δημοσιέψω κ' ἕνα μεγάλο μυθιστόρημα ποὺ ἔλαβα. Δὲ μοιάζει ὅμως πολὺ ὥριμο ἀκόμα· ἴσως τὸ διοῦμε τοῦ χρόνου. Ἂς περιοριστοῦμε στὰ λίγα λοιπὸν ποὺ ἔχουμε καὶ ποὺ φτάνουνε γιὰ νὰ γίνῃ πάλι ἕνας νόστιμος τόμος. Τοὺς φίλους μου ὡστόσο θὰ τοὺς ἀφήσω ἥσυχους· παρὰ δὲν τοὺς γυρέβω γιὰ τὰ τυπωτικά. Ἔχουμε τὶς χίλιες δραχμὲς τοῦ φετινοῦ μας τοῦ Διαγωνισμοῦ. Ὅσα περισσέψουνε μάλιστα, θὰ προστεθοῦνε στὸ Διαγωνισμὸ τοῦ 1903 γιὰ νὰ δοθοῦνε, ἂν τύχῃ, περισσότερα βραβεῖα ἢ γιὰ νὰ δοθῇ, ὅπως τὸ ποθοῦμε, καὶ μεγαλήτερο.

Digitized by Google

ΤΟ ΛΕΦΚΩΜΑ ΚΙ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ[1]

(Γιὰ τὸ λέφκωμα τῆς κ. Δ. Α. Κῦρο).

Τὸ λέφκωμα. — Κάτι, φίλε μου, συλλογισμένος;

Ὁ ποιητής. — Σὲ βλέπω καὶ τρομάζω.

Τὸ λέφκ. — Δὲ λὲς καλήτερα πὼς βαριέσαι;

Ὁ ποιητ. — Γιατί τάχα νὰ βαρεθῶ;

Τὸ λέφκ. — Γιατὶ νά ποὺ τὴν ἔπαθες καὶ σὺ σὰν τοὺς ἄλλους. Γραψίματα σοῦ γυρέβουνε.

Ὁ ποιητ. — Ἄφησε τοὺς ἄλλους νὰ παραπονιοῦνται. Παράπονο ἐγὼ δὲν ἔχω.

Τὸ λέφκ. — Ἔλα δά! Σὰ νὰ μὴν τὸ ξέρω πὼς εἶμαι ἀδιάκριτο.

Ὁ ποιητ. — Ἀδιακρισία δὲν εἶναι. Εἶναι τιμή μου — καὶ καμάρι μου.

Τὸ λέφκ. — Τὰ κοπλιμέντα! Φραντζεζιές!

Ὁ ποιητ. — Διόλου. Ἐσὺ ποὺ ξέρεις τόσα, ἕνα βλέπω καὶ δὲν τὸ ξέρεις.

Τὸ λέφκ. — Μὴ ῥωτᾷς! Ἄκουσα — πρὶν ἀπὸ τὶς δικές σου δηλαδὴ — τόσες κουταμάρες ποὺ προσπαθῶ νὰ ξεχάσω καὶ μερικές.

Ὁ ποιητ. — Ξέχνα τις ὅλες· μόνο μὴν ξεχάσῃς τὰ χέρια ποὺ σὲ βαστοῦνε.

Τὸ λέφκ. — Τὴν κερά μου τώρα θὰ μοῦ μάθῃς;

Ὁ ποιητ. — Λοιπὸν ἔχε το γιὰ κάφκημά σου ποὺ χέρια γυναικήσια σὲ βαστοῦνε.

Τὸ λέφκ. — Ὁρίστε τώρα! Εἶδες ἀδέρφι μου ποτέ σου ποὺ νὰ μὴ βρίσκεται σὲ γυναικήσια χέρια;

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Νουμά, ποὺ τότες ἄρχιζε νὰ βγαίνῃ, ἀρ. 15, 20 τοῦ Φλεβάρη, 1903, σ. 1, στ. 2-3. — Κ. Πρόλογο, 16.

Digitized by Google

Ὁ ποιητ. — Ἀφτὰ ποὺ σοῦ λέω! Ἡ γυναίκα ὅμως εἶναι σὰν τὸν Ποιητή, ἴσως καὶ παραπάνω. Ἡ γυναίκα μᾶς χάρισε τὴν ἀγάπη. Μὰ ἡ γυναίκα εἶναι καὶ μάννα. Ἡ γυναίκα δημιουργᾷ. Ἡ γυναίκα εἶναι ἡ ἀθρωπότητα ὅλη. Ἡ γυναίκα εἶναι καὶ ἡ ἀληθινὴ ψυχὴ τῆς Ῥωμιοσύνης.

Τὸ λέφκ. — Μῶλα ῥωμαΐϊκα, νὰ σὲ νοιώσω.

Ὁ ποιητ. — Ναί! Ῥωμαΐϊκα θέλω νὰ μιλήσω — καὶ γιὰ τοῦτο δὲ μοῦ φτάνεις!

Τὸ λέφκ. — Τί; Γυρέβεις κι ἄλλο λέφκωμα;

Ὁ ποιητ. — Θέλω τὸ λέφκωμα τῆς καρδιᾶς! Στὴν καρδιὰ μέσα κατάβαθα θέλω νὰ χαράξω τὰ λόγια ποὺ θὰ σοῦ πῶ.

Τὸ λέφκ. — Τώρα σὲ βλέπω ἐγὼ καὶ τρομάζω!

Ὁ ποιητ. — Μὴν τρομάζῃς κ' εἶναι λόγια γλυκά, λόγια τῆς καρδιᾶς ποὺ πρέπει στὴν καρδιὰ νὰ γραφοῦνε.

Τὸ λέφκ. — Σώπα καλέ, καὶ θὰ μᾶς ἀκούσουνε.

Ὁ ποιητ. — Νὰ μ' ἀκούσουνε ὅλοι καὶ πρώτη ἀπ' ὅλους ἡ γυναίκα. Πές της νὰγαπήσῃ τὴ γλώσσα τῆς ἀγάπης. Πές της νὰγαπήσῃ τὴ γλώσσα τοῦ παιδιοῦ της. Πές της νὰ κάμῃ τὴ γλώσσα μας παιδί της. Ἀγάπη καὶ παιδιά, Ἔθνος τί ἄλλο θὰ πῇ;

Τὸ λέφκ. — Κατάλαβα! Ῥεκλάμα γιὰ τὴ Δημοτική!

Ὁ ποιητ. — Ῥεκλάμα γιὰ τὴν Ἑλλάδα!

Τὸ λέφκ. — Ὅσο θέλεις, μὰ ὄχι ῥεκλάμα γιὰ μένα. Θὰ μὲ κάμουνε κομμάτια! Θὰ μὲ πάρουνε γιὰ Βαγγέλιο μεταφρασμένο — καὶ θὰ μὲ κάψουνε.

Ὁ ποιητ. — Μὴ φοβᾶσαι! Γερὰ εἶναι τὰ χέρια τὰ γυναικήσια καὶ τὰ φύλλα σου τὰ χαριτωμένα, ὅταν τέτοια χέρια σὲ κρατοῦνε, μποροῦνε ἥσυχα νὰ τραγουδᾶνε στὴ μητρική μας τὴ λαλιά!

Παρίσι, 19 τοῦ Φλεβάρη, 1903.[1]

1) Ὕστερις ἀπὸ Τὸ Λέφκωμα κι ὁ Ποιητής, ἐρχότανε μὲ τὴ χρονολογική του τὴ σειρά, ἕνα γράμμα μου πρὸς τὰ Παναθήναια, 31 τοῦ

Digitized by Google

Η ΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑ[1]

Ἡ δασκάλισσα εἶναι ἡ καθαφτὸ μητέρα τοῦ παιδιοῦ. Μπορεῖ — ἀφοῦ ὅλοι μας εἴμαστε ἀθρῶποι — κάποτες ἡ μάννα ἡ ἀληθινὴ νὰ μὴν κάμῃ τὸ χρέος της, ἴσως καὶ νὰ μὴν τὸ ξέρῃ. Τὸ ξέρει πάντα ἡ δασκάλισσα καὶ τὸ ξέρει καλά, εἰδεμὴ δασκάλισσα δὲν εἶναι. Ἅγιο τἀπάγγελμά της. Ἡ δασκάλισσα, μὲ περισσότερο νοῦ ἀκόμα κι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς γονιούς, θὰ μαλλώνῃ καὶ θὰ χαϊδέβῃ, θὰ παινᾷ καὶ θὰ ψεγαδιάζῃ. Θὰ δείχνῃ συνάμα δικιοσύνη κι ἀγάπη. Θὰ κουβεντιάζῃ καὶ θὰ διδάσκῃ, ἁπλά, τρυφερά, δίχως ποτέ της νὰ φανῇ σκολαστικὴ μήτε στὸ ὕφος μήτε στὴ διδαχή της· ἡ σωστὴ δασκάλισσα δασκάλα δὲν εἶναι. Ἥσυχα καὶ μὲ τὴ ζέστη τῆς καρδιᾶς της, μεθοδικὰ καὶ ξέθαρρα, ἡ δασκάλισσα θὰ μάθῃ τοῦ παιδιοῦ τὴν πατρίδα του, τὴν πίστη του καὶ τὴ γλώσσα του. Θὰ τοῦ μάθῃ καὶ τὴν ἀλήθεια, μαθαίνοντάς του, συχνὰ καλήτερα κι ἀπὸ τὴ μητέρα, τὴ γλώσσα του τὴ μητρική. Κ' ἔτσι τὸ καλὸ ποὺ θὰ σπείρῃ στὴν πάναγνη ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ ἡ δασκάλισσα, κατόπι θὰ γίνῃ καρπός, σὰ γίνῃ καὶ τὸ κοριτσάκι γυναίκα, τἀγώρι ἄντρας.

Ἀπρίλη 23, 1903.

Μάρτη, 1903, τ. 6, σ. 355, στ. 2. Βρέθηκε ὅμως ἀνάγκη νὰ τὸ βάλω στὴν Ἀπολογία (Ρ. κ. Μ., Γ', 339-340) καὶ δὲν τὸ ξανατυπώνω. Εἶπα κάτι γιὰ τὸ γράμμα καὶ τὴ δημοσίεψή του στὰ Παναθήναια, πιὸ ἀπάνω, στὸν Πρόλογο, σ. 17.

1) Ἀδημοσίεφτο. Κ. τὸν Πρόλογό μας, σ. 17-18.

Digitized by Google

ΕΘΝΙΚΟΣ ΕΒΕΡΓΕΤΗΣ[1]

Φίλε μου Βαρλέντη,

Σοῦ ἔλεγα στὸ τελεφταῖο μου τὸ γράμμα πὼς εἶδα καὶ δὲ θύμωσες, ἂν καὶ σοῦ τἄψελνα λιγάκι ἀπάνω στὸ ζήτημα τῆς γραμματικῆς. Σήμερις ὅμως θύμωσα ἐγὼ μαζί σου καὶ κόντεψα νὰ μὴ διαβάσω τὸ βιβλιαράκι σου, γιατὶ σκούνταψα πολὺ δυσάρεστα στὸν πρῶτο στίχο. Λὲς τὸν Τσυγγρὸ *ἐθνικὸ εὐεργέτη*, ἔπειτα τονὲ συγκρίνεις μιὰ μὲ τὸ Θεὸ καὶ ἄλλη μιὰ μὲ τὸ Χριστό·

Σὰ σὲ θεὸ μπροστά σου
γέρνω τὸ κεφάλι,
Καὶ προσκυνάω σὲ σένα τὸ Χριστό.

Τί ἀνήθικα πράματα εἶναι ἀφτά, μὲ τὸ συμπάθειο, καὶ τί σιχαμένα ; Σὰ λὲς τὸν πλούσιο Χριστὸ καὶ Θεό, τὸν ποιητή,

1) Ἀφοῦ δημοσιέφτηκε στὸν Πύρρο (ἀρ. 19. 6 τοῦ Σετέβρη, 1903, σ. 2, 1-2), πρέπει καὶ δῶ νὰ τὸ ξαναδημοσιέψω. Τὄβαλε τότες — λιγάκι ἀδιάκριτα, γιὰ νὰ μὴν τοῦ τὰ μασοῦμε — ὁ Βαρλέντης σ' ἕνα του ἄρθρο τοῦ Πύρρου, ὅπου ἔλεγε πὼς τὸν τίτλο « ἐθνικὸς εὐεργέτης », τονὲ δίνουνε στὸν τελεφταῖο μας ὁμογενῆ παραλὴ ποὺ « πέταξε γιὰ τὴν πατρίδα του σὰ σὲ σκύλο κάποιο κόκκαλο. » Ἔπειτα, μὲ τὴ συνηθισμένη του εἰλικρίνεια, μᾶς τὸ μολογᾷ πὼς ὁ ἴδιος, ὕστερις ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ κ. Τσυγγροῦ, τὸν ὠνόμασε ἐθνικὸ ἐβεργέτη σὲ μιὰ ὥρα συνεπαρμοῦ. Ἐκείνη τὴν ὥρα ἴσια ἴσια τοῦ ἔγραψα τὸ γράμμα μου. Καὶ βέβαια, πὼς τὸ νὰ δίνουνε οἱ πλούσιοι, τοὺς τιμᾷ· τιμᾷ καὶ τὴν Ἑλλάδα. Μὰ παρατήρησα πολλὲς φορὲς πὼς ὁ Ῥωμιὸς ἔχει μάτια μόνο γιὰ νὰ κοιτάζῃ τὸν πλούσιο — κάποτες καὶ χέρι γιὰ νὰ τοῦ ζητᾷ. Εἶναι κακὸ πρᾶμα καὶ τὰ δυό. Δὲ λέμε πὼς ὁ πλούσιος δὲν μπορεῖ νὰ φανῇ ὠφέλιμος στὴν πατρίδα, νὰ τὴ δοξάσῃ κιόλας, σὰν τύχῃ. Λέμε πὼς μεγαλήτερος ἐβεργέτης ἀπὸ τὸν ποιητὴ δὲν ὑπάρχει σ' ἕναν τόπο, καὶ πὼς στὸν τόπο ποὺ ἡ ποίηση τὸν ἔκαμε καὶ ποὺ ἡ ποίηση τοῦ χάρισε ζωή, χρέος του ἔχει νὰ κοιτάζῃ πρῶτα τὸν ποιητή, τὸν πλούσιο κατόπι. Τέτοιο νόημα ἔχουνε τὰ λόγια μου κι ὄχι ἄλλο. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι γιὰ πρόσωπα· εἶναι γιὰ μιὰ ἰδέα. — Κ. τὸν Πρόλογο, 18-19.

Digitized by Google

παιδί μου, τί θὰ τὸν πῇς; Σὰ λὲς ἐβεργέτηδες τοὺς Τσυγγρούς, τοὺς Σολωμοὺς καὶ τοὺς Βαλαωρίτηδες τί θὰ τοὺς πῇς; Ἀπὸ τὸν ποιητὴ μεγαλήτερος δὲν εἶναι κανένας, οὔτε πλούσιος οὔτε βασιλιάς. Καὶ σὲ τί τόπο τὰ λὲς ἀφτά; Καὶ γιὰ τί ἔθνος μιλᾷς, ποὺ τὸ ἐβεργέτησε, λές, ἕνας Τσυγγρός; Γιὰ τὴν Ἑλλάδα! Γειά σου καὶ χαρά σου! Ἴσια ἴσια γιὰ τὸν τόπο καὶ γιὰ τὸ ἔθνος τὰ γράφεις, ποὺ ἂν ὑπάρχει, τὸ χρωστᾷ μόνο καὶ μόνο στὴν ποίηση. Οἱ πρόγονοί μας τὰ νοιώθανε ἀφτὰ κ' οἱ πλούσιοι πέραση δὲν εἴχανε μπροστὰ στὸν Παρθενώνα.

Ἡ μπόσικη καὶ ἀνήθικη καὶ σιχαμένη ἀφτὴ συνήθεια νὰ δοξάζῃ κανεὶς τοὺς πλούσιους, δὲν μποροῦσε νὰ φανῇ παρὰ σὲ χρόνια ὅπου δὲ νοιώθουνε πιὰ Παρθενώνας τί θὰ πῇ...

Ὁ πλοῦτος, ὁ μόνος, ὁ ἀληθινός, ὁ πραχτικὸς ὁ πλοῦτος, εἶναι ὁ νοῦς. Γιατὶ ἂν ὁ νοῦς δὲ φώτιζε πρῶτα ἕνα ἔθνος, μήτε ἐμπόριο μήτε μπάνκες μήτε διάβολος δὲ θὰ στεκότανε. Τὸ κεφάλι του ἔτσι κανεὶς δὲν πρέπει νὰ τὸ χαμηλώνῃ· ἀψηλὰ νὰ τὸ βαστᾷ, ἂν ἔχει ποίηση μέσα του τὸ κεφάλι, γιατὶ ἀψηλὰ βλέπει πάντα ὁ ποιητής.

Digitized by Google

Ο ΣΟΛΩΜΟΣ[1]

Παρίσια, 11/24 τοῦ Μαγιοῦ, 1902.

Ἀξιότιμε κ. Πρόεδρε[2],

Τὸ ἐβγενικό σας κι ἀγαπητό μου κάλεσμα, νἀρθῶ καὶ νὰ μιλήσω γιὰ τὸ μεγάλο μας τὸ Σολωμό, στὴν περίφημη κι ὡραία του πατρίδα, εἴτανε ἀπὸ τὶς λίγες τὶς χαρὲς ποὺ μοῦ φέρανε, μὲ τὰ βαριοκίνητα φτερά τους, τὰ στερνὰ τὰ χρόνια, τὰ χρόνια τὰ μάβρα ποὺ ἀκολουθήσανε τὸν πόλεμο τοῦ 1897. Ὡςτόσο μήτε ἀφτή μου τὴ χαρὰ δὲ θὰ τὴν ἀπολάψω, καθὼς τουλάχιστο θὰ τὸ ποθοῦσα. Πρέπει φέτο νὰ μείνω στὸ Παρίσι. Ἔτσι τὸ θέλησε ἡ τύχη καὶ διάφορα περιστατικὰ ποὺ σᾶς τὰ λέω στὸ ἰδιαίτερο τὸ γράμμα μου. Πόσο τὸ λυποῦμαι! Πόσο θὰ μοῦ ἄρεζε νὰ ξανάβλεπα τὴ Ζάκυθο! Θυμοῦμαι τὶς χαρισάμενες ὧρες ποὺ πέρασα, στὰ 1895, μὲ ὅλους σας, μὲ τὸν καλὸ τὸ Βιάζη, μὲ τὸ Μαρτζώκη, καὶ μὲ τοὺς ἄλλους φίλους. Ὧρες χαρισάμενες, μὰ καὶ θλιβερές, γιατὶ πηγαίναμε κι ἀκούγαμε γιὰ τὸν τρομερὸ τὸ σεισμό, ποὺ ὅ τι

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Νουμά, ἀρ. 63, 5 τοῦ Ὀχτώβρη, 1903, σ. 4-8, σ' ἐπιφυλλίδα. Δημοσιέφτηκε κατόπι στὸ βιβλίο ποὺ ἐβγαλε ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή, μὲ τὸν τίτλο Ἔκθεσις τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Σολωμοῦ. Ἐν Ζακύνθῳ. Τύποις Ν. Κοντογιώργη, 1903 (σ. 83-93). Ὡραῖος τίτλος μὰ τὸ ναί. Ὡςτόσο λιγάκι μακρής. Δὲν ξέρω τί θἄλεγε κι ὁ Σολωμός. — Κι ἄλλο κάτι πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσω. ποὺ ἴσως καὶ φανῇ παράξενο μιὰ μέρα στοὺς στερνούς μας, πὼς στὴν ἐθνικὴ γιορτή, γιὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Σολωμοῦ, καλέσανε καὶ τὸ Μιστριώτη. Ὁ Μιστριώτης πῆγε. Μάλιστα ἐβγαλε καὶ λόγο στὴν καθαρέβουσα. Ὁ λόγος του βρίσκεται στὸ ἴδιο βιβλίο ποὺ τυπώθηκε κι ὁ δικός μου.

2) Ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς.

Digitized by Google

κι ἂν ἔκαμε, δὲ χάλασε ὅμως τἀθάνατο λουλούδι ποὺ εἶναι τὸ Νησί σας.

Μοῦ φαίνεται σήμερις ἀκόμα πιὸ ἀθάνατο καὶ πιὸ ζωντανό, ἀφοῦ γιορταζετε τὸν ποιητή σας, ποὺ δὲν εἶναι μόνο δικός σας ποιητής, ποὺ ποιητή του τὸν ἔχει ὅλο τὸ ἔθνος. Χρόνια τώρα καὶ χρόνια ἡ καρδιά μου τὸ ποθοῦσε, τὸ λαχταροῦσε ὁ νοῦς μου, νὰ πῶ καὶ γὼ ἕνα λόγο γιὰ τὸ Σολωμό. Ὁ Σολωμός! Πρῶτα, πρῶτα, πρέπει ὅμως κάτι νὰ ποῦμε, νὰ ποῦμε μάλιστα πολλά, γιὰ σᾶς ὅλους τοὺς Ζακυθινούς, ποὺ μὲ τόση θέληση, μὲ τόση δραστηριότητα καὶ νὰ μὴν τὸ ξεχνοῦμε, μὲ τόσους κόπους, τὸ κατορθώσατε νὰ τιμήσετε σήμερα τὸν ποιητή σας, ὅπως τοῦ ἀξίζει, ὅπως σᾶς τιμᾷ καὶ τοὺς ἴδιους ἡ τιμὴ ποὺ τοῦ ἀποδίνετε.

Ἔχετε δίκιο, ἔχετε πολὺ δίκιο, καὶ μπορεῖ μάλιστα νὰ μὴν τὸ βλέπῃ ἀκόμη ξάστερα ὁ καθένας τὸ καλὸ ποὺ κάνετε, ἀφοῦ δείχνετε, ὄχι μονάχα πὼς ξέρετε τί σημαίνει ποιητής, μὰ πὼς ξέρετε τί σημαίνει ἑλληνικὴ ἱστορία. Κι ἀλήθεια ἔτσι εἶναι. Ἰδοὺ ἕνα ἔθνος, ἕνα κράτος, ἕνα βασίλειο, ποὺ χρωστᾷ τὴν ὕπαρξή του στὴν ποίηση, ναί, στὴν ποίηση καὶ μόνο. Πῶς ἄρχισε ἡ Ἑλλάδα; Τραγουδώντας. Τὰ τραγούδια ἐκεῖνα, τὰ πρῶτα, λεγόντανε τότες ῥαψῳδίες καὶ γενήκανε Ἰλιάδα κι Ὀδύσσεια. Εἴτανε τραγούδια τοῦ λαοῦ, δημοτικὰ τραγούδια, καὶ κατόπι, σὰν πολεμήσανε τὰ λιοντάρια στὸ Μαραθώνα, σὰν κάμανε ἀθάνατο γιὰ τοὺς αἰῶνες τὄνομα τῆς Σαλαμίνας, μὴ θαῤῥῆτε τάχα πὼς οἱ πρόγονοί μας οἱ μοναδικοὶ πολεμούσανε γιὰ τὴ Σαλαμίνα ἢ γιὰ τὸ Μαραθώνα· γιὰ τὸν Ὅμηρο πολεμούσανε, πολεμούσανε γιὰ τὰ τραγούδια ἐκεῖνα τοῦ λαοῦ, ποὺ τὰ σέβουνται σήμερα, ποὺ τἀγαποῦνε ὅλου τοῦ κόσμου οἱ λαοί. Μὴ νομίζετε πὼς θὰ τοὺς ἔμελε γιὰ ἕνα κομμάτι γίς, ἂν ἡ γὶς ἀφτὴ δὲν εἴτανε τὸ περιβόλι ὅπου λουλούδιαζε ἡ ποίηση πέρα καὶ πέρα. Ὅποιος τὸ πιστέβει, πὼς οἱ Ἕλληνες τὸ συλλογιστήκανε ποτέ τους νὰ δια-

Digitized by Google

φεντέψουνε τὸ χῶμα τὸ ἑλληνικό, γιὰ τὴν αἰτία ποὺ εἶτανε χῶμα δικό τους, δὲν κατάλαβε τὴν παντοτινὴ φροντίδα ἐκεινῶνε ποὺ δὲ συλλογιόντανε παρὰ μόνο τὴν Ἰδέα. Δὲν κοιτάζανε τὸν πλοῦτο, δὲν κοιτάζανε τὰ ὑλικὰ τἀγαθά, ὅπως τὰ λένε. Εἴχανε δημιουργήσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν ἀθρωπότητα ὅλη, ἀγαθὰ μεγαλήτερα, κάτι ἀχάλαστα ἀγαθά. Ἀπὸ τὸν καιρὸ — τὸν ὠγύγιο — ποὺ ἄρχισε ὁ ἄθρωπος νὰ πατῇ μὲ τὰ δυὸ πόδια του τὴ γίς, πρόδεψε λίγο λίγο, ἄργησε πολὺ νὰ προδέψῃ τἀθρώπινο τὸ γένος. Πρόδεψε ὅμως πάντα δημιουργώντας. Ὁ ἕνας, λόγου χάρη, βρῆκε τὸν τρόπο νὰ πελεκᾷ τὸ ξύλο μὲ πελέκι φτειασμένο ἀπὸ πέτρα· ὁ ἄλλος βρῆκε τὸν τρόπο νἀνάφτῃ φωτιά, κ' ἔτσι νὰ προφυλάγεται ἀπὸ τὰ ζῶα, ποὺ τὰ τρόμαζε ἡ φλόγα· ὁ τρίτος βρῆκε τὸν τρόπο νὰ χτίσῃ μιὰ καλύβα, νὰ κάμῃ τὸ πρῶτο σπίτι. Οἱ δικοί μας οἱ πρόγονοι, ὅταν ἦρθε ἡ σειρά τους βρήκανε ἄλλα· βρήκανε τὸν τρόπο νὰ συλλογιοῦνται, βρήκανε τὸν τρόπο νὰ συλλογιέται ὁ ἀθρώπινὸς ὁ νοῦς, ὁ νοῦς νὰ γίνῃ φῶς ποὺ νὰ τρομάζῃ τὸ χάος, ὁ νοῦς νὰ πλάθῃ, κ' ἔτσι δημιουργήσανε οἱ Ἕλληνες πολλά, ποὺ τὰ συνήθισε σήμερις ὁ κόσμος, μὰ ποὺ κάτι θὰ πῇ νὰ τὰ δημιούργησε πρῶτος ἐκεῖνος ὁ λαός. Δημιούργησε τὴν Ἰδέα. Δημιούργησε δηλαδὴ τὴ δόξα, τὸν πόθο γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς Ἰδέας, δημιούργησε, ἴσως ὄχι τὴν ποίηση, ἀφοῦ ποίηση εἴχανε κι ἄλλοι λαοί, μὰ δημιούργησε γιὰ βέβαιο τὴν ἀξία, τὸ νόημα τὸ ἱερὸ ποὺ πρέπει νἄχουνε γιὰ ὅλους κ' ἡ ποίηση κι ὁ ποιητής.

Ἀφτὸ εἶναι ποὺ ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμό. Σὰν κατεβήκανε οἱ Ῥωμαῖοι στἄγια τὰ χώματα, σὰν ἔγινε ἡ Ἑλλάδα ἐπαρχία τους, τὴ φύλαγε πάντα, τὴν προστάτεβε ἡ ποίησή της, κ' εἶτανε προστάτης ποὺ δὲ φοβήθηκε ποτέ του κανένα στρατό. Κατόπι ὁ Ἑλληνισμὸς ὁ νικημένος νίκησε τὸ νικητή του, κ' εἶτανε ἡ νίκη σωστή, ἀφοῦ στὸ Βυζάντιο, ποὺ τὸ ξέρετε πὼς ἀπαρχῆς εἶναι κράτος ῥωμαϊκό, μείναν οἱ Ἕλληνες

Digitized by Google

μονάχα. Τί τοὺς ἔδινε τόση δύναμη; τί τοὺς κρατοῦσε σφιχτοδεμένους; Ἡ ποίηση ἐκείνη ποὺ τῆς δώσανε οἱ πρόγονοι πρῶτα πρῶτα ψυχὴ καὶ σάρκα. Καὶ κοιτάξτε ἀλήθεια, στὸ 21, πῶς μὲ τὴν ἴδια τὴν Ἰδέα ζωντανέβει ἀμέσως ὁ Ἑλληνισμός. Στοχαστῆτε πὼς ἀκουστήκανε συνάμα οἱ κλέφτικες τουφεκιὲς καὶ τὰ κλέφτικα τὰ τραγούδια.

Βλέπετε τώρα τί ὡραῖα, τί κατάβαθα, τί λαμπρὰ ποῦ κατάλαβε ὁ Σολωμὸς τὸν Ἑλληνισμὸ κι ὅλη τὴν ἑλληνικὴ τὴν ἱστορία, ὅταν ἔκαμε τὸν Ὕμνο του τὸν περίφημο κ' ἔψαλε τὴν ξαναγεννημένη Λεφτεριά. Ἡ λατρεία γιὰ τοὺς ἀρχαίους, γιὰ τὸ μεγαλεῖο τους, γιὰ τὰ ἴδια τὰ ἰδανικά, ἡ λατρεία γιὰ τὴν Ἰδέα, ἡ λατρεία γιὰ τὴ γλώσσα ζοῦσε στὴν καρδιὰ καὶ στοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ. Ἀφτὸ νὰ μὴν τἀφήσουμε ἀπαρατήρητο, ἀμέσως νὰ τὸ ποῦμε πὼς ἡ λατρεία τῆς δημοτικῆς πάντα βρίσκεται ἀδερφωμένη μὲ τὴ λατρεία τῆς ἀρχαίας, μὲ τὴ λατρεία τῆς δόξας μας τῆς προγονικῆς. Μᾶς τὸ φανερώνει ὁ Σολωμὸς στὰ ἔργα του παντοῦ, καὶ στὸ γνωστό του τὸν πεζὸ Διάλογο, μὰ καὶ στὸν Ὕμνο του, μὲ τοὺς πρώτους στίχους·

Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ *ἱερά*.

Καὶ βέβαια πὼς τὰ θυμήθηκε, μόλις ποὺ ἄνοιξε τὸ στόμα, τὰ ἱερὰ τὰ κόκκαλά τους, ἐπειδὴ ὅποιος ὀνειρέβεται σήμερα γιὰ τὴν Ἑλλάδα ποίηση καινούρια, καινούρια φιλολογία, θὰ πῇ πὼς στὸν ὕπνο του τὸν ξυπνᾶνε οἱ μυρουδιὲς τῆς δάφνης τᾶς ξακουστῆς, θὰ πῇ πὼς θέλει τὴν Ἑλλάδα κόρη ἀντάξια τῆς μεγάλης τῆς μάννας, θὰ πῇ πὼς προσμένει κι ἀπὸ τὴ σημερνὴ τὴν Ἑλλάδα νὰ δημιουργήσῃ ὅπως δημιουργοῦσε κ' ἡ ἀρχαία, δηλαδὴ ζωντανά. Ποιὸς φαντάζεται ὅμως τὸν Ὕμνο τοῦ Σολωμοῦ γραμμένο στὴν καθαρέβουσα; Σᾶς παρακαλῶ, ποιὸς φαντάζεται Ὅμηρο στὴν καθαρέβουσα γραμ-

Digitized by Google

μένο; Ποιὸς φαντάζεται γραμμένο στὴν καθαρέβουσα τὸν Πλάτωνα; Λοιπόν, ὅσο πιὸ δημοτικὰ ἔγραφε ὁ Σολωμός, τόσο πιὸ πολὺ ἔμοιαζε ἴσια ἴσια μὲ τοὺς ἀρχαίους. Σὲ ἄλλη ἐποχή, μίλησε τὴν ἴδια γλώσσα, Ναί, τὴν ἴδια, τὴν ἴδια πάντα, γιατί, κάθε μέρα, κάθε ὥρα, κάθε στιγμή, στὰ χρόνια τῆς θλίψης καθὼς καὶ στὰ χρόνια τῆς χαρᾶς, ὅσο ἔζησε, ὅσο πόφερε, ὅσο δούλεβε, ὅσο πολεμοῦσε, ὅσο νικοῦσε, ἢ ὅσο νικότανε, παντοῦ, στὴ στεριὰ καὶ στὴ θάλασσα, στὶς πολιτεῖες καὶ στὰ χωριά, στὰ σπίτια ἢ στὶς φτωχὲς καλύβες, σὰν ἔκλαιγε, σὰ γελοῦσε, σὰν ἔτρωγε καὶ σὰν ἔπινε, στοχαστῆτε το καὶ περηφανεφτῆτε ποὺ ὁ λαὸς ὁ ἑλληνικός, ἀπὸ τοῦ Ὁμηρου τὸν καιρὸ καὶ πιὸ ἀπάνω, ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ὑπάρχει γλώσσα ἑλληνική, ὁ λαός μας μίλησε τὴ γλώσσα του, τὴ μάθαινε ὁ πατέρας τοῦ παιδιοῦ του, τὸ παιδὶ τοῦ παιδιοῦ, πρᾶμα ποὺ μᾶς τὸ φανερώνει ξάστερα ὡς καὶ τῆς γλώσσας ἡ ἀλλαγή, ἀφοῦ γιὰ νἀλλάξῃ ἔπρεπε ἡ γλώσσα νὰ μιλιέται, ἀφοῦ ἄλλαξε ὅπως ἀλλάζουνε μονάχα οἱ γλῶσσες ποὺ μιλιοῦνται, δηλαδὴ ἀπαρατήρητα κι ἀδιάκοπα, κι ἀφτὸ θὰ πῇ πὼς στιγμούλα δὲν πέρασε δίχως ἑλληνικὸ στόμα νὰ μιλᾷ, δίχως ἑλληνικὸ ἀφτὶ νἀκούῃ τὴ λαλιά μας, θὰ πῇ πὼς τὴ λαλιά μας τὴν ἔχουμε καὶ τὴ βαστοῦμε ἀπὸ τοὺς προγόνους μας τοὺς ἴδιους, ἀπὸ τοὺς προομηρικοὺς προγόνους μας ἀκόμη, θὰ πῇ πὼς καθὼς ἡ Λεφτεριά, καθὼς κι ὁ ποιητὴς ποὺ τὴν ἔψαλε, θὰ πῇ πὼς εἶναι κι ὁ λαός μας

Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένος
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά.

Ὅλοι μας ξέρουμε σήμερις ἀπ' ὄξω τοὺς στίχους ἢ μερικοὺς στίχους τοῦ Ὕμνου· τοὺς συνηθίσαμε, τοὺς συχνολέμε καὶ καταντήσαμε ἴσως νὰ μὴ βλέπουμε τὸ ἀληθινὸ θάμα ποὺ εἴτανε νὰ γίνουνε τέτοιοι στίχοι, στὴν ἐποχὴ ποὺ τοὺς ἔκαμε ὁ Σολωμός. Ὁ Παλαμᾶς στὴν πρωτότυπη κι ὡραία του με-

Digitized by Google

λέτη γιὰ τὸν ποιητή μας, θυμίζει πὼς ὁ Πολυλᾶς ὠνόμασε τὸν Ὕμνο « τὸν πρῶτο γνήσιο καρπὸ τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας, ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσι αἰῶνες τοῦ μαρασμοῦ της. » Ἀλήθεια κ' εἶναι νἀπορήση ὁ λογισμός, ὅταν αἰῶνες κ' αἰῶνες ἡ ποίηση σωπαίνει στὰ στήθια ἑνὸς λαοῦ, κι ἀκούγεται ἄξαφνα μιὰ φωνή, ποὺ ὡς καὶ τὰ κύματα στὸ γιαλό, ποὺ ὡς καὶ τὰ φύλλα στὸ ῥουμάνι, τὰ γεμίζει μὲ κάποιο πρωτότρεμο ἀντίλαλο τῆς χαρμοσύνης. Μὰ μήπως εἶναι ὁ Ὕμνος μονάχα; Μήπως δὲν εἶναι καὶ τόσα ἄλλα, ποὺ τὸ καθένα τους πρέπει νὰ τὄχουμε γι' ἀληθινὸ ἀριστούργημα; Ἡ *Ἀγνώριστη*, ἡ *Ξανθούλα*, ἡ *Φαρμακωμένη*, ὁ *Θάνατος τῆς ὀρφανῆς*, ὁ *Θάνατος τοῦ βοσκοῦ*, τὰ *Ψαρά*, τὰ περίφημα *Ἀποσπάσματα*, ὅλα μαζὶ μὲ τὰ *Σατυρικά* του, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ πλούσια τῆς σημερνῆς μας φιλολογίας τὰ στολίδια. Ὡςτόσο εἴδαμε πολλὲς φορὲς τοὺς δικούς μας, νὰ γράφουνε μὲ κάποια μετριοφροσύνη καὶ συνάμα μὲ κάποιο καταφρόνιο, πὼς δὲν ἔχουμε τάχα ἔργα φιλολογικὰ ποὺ νὰ εἶναι καὶ τοῦ λόγου ἄξια. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς φαίνεται παράξενο ποὺ κρίνουν ἔτσι μερικοί, ἐνῶ ἔχουμε ἕνα Σολωμό, ἐνῶ ἔχουμε κι ἄλλους· εἶναι ἀνάγκη κανεὶς πολὺ πολὺ νὰ διαβάζη καὶ πολὺ πολὺ νὰ μελετᾷ, γιὰ νὰ καταλάβη τὰ πράματα τὰ πιὸ ἁπλά. Δὲ θέλω νὰ πειράξω κανένα, μὰ δὲν πιστέβω νὰ τὸ ῥίξαμε ὡς τώρα μὲ τὸ παραπάνω οὔτε στὸ διάβασμα οὔτε στὴ μελέτη. Νὰ διῆτε μάλιστα ποὺ κι ὁ ἴδιος ἐγὼ ποὺ σᾶς τὸ λέω, χρόνια καὶ χρόνια θαῤῥοῦσα, ὅπως τὸ θαῤῥοῦνε ἀκόμη καμπόσοι, πὼς βέβαια κ' εἶναι ποιητὴς ὁ Σολωμός, ποῦ ὅμως νὰ συγκριθῇ μὲ τοὺς Ἐβρωπαίους; Ὅταν πῆρα καὶ σπούδασα τοὺς μεγάλους ποιητάδες τῆς Ἐβρώπης καὶ σύγκρινα μαζί τους τὸ Σολωμό, τότες καὶ μένα μοῦ κατέβηκε φῶς. Ὁ Σολωμός μας εἶναι ταίρι ταίρι μὲ τοὺς μεγαλήτερους, καὶ μὴ νομίζετε πὼς ἔτσι τἀποφάσισα εἴτε γιατὶ μοῦ ἀρέσει, εἴτε γιατὶ τὸ φαντάζουμαι, εἴτε καὶ γιὰ νὰ σᾶς κολακέψω. Εἶναι πρᾶμα ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τἀποδείξη,

Digitized by Google

γιατὶ ξέρουμε πὼς ὑπάρχουνε μερικὰ γνωρίσματα γενικά, ποὺ μᾶς φανερώνουνε ξάστερα ποιὸς εἶναι καὶ ποιὸς δὲν εἶναι μεγάλος ποιητής. Τὰ γνωρίσματα τοῦτα, φτάνει μιὰ νὰ τὰ παρατήρησε κανένας, καὶ τοῦ εἶναι βολετὸ νὰ τὰ νοιώσῃ ἀμέσως ἐκεῖ ποὺ βρίσκουνται· δὲν εἶναι ἀφτὸ ποὺ λέω μεγάλη, ἀψηλὴ φιλοσοφία, δὲν εἶναι πρᾶμα ποὺ νὰ μὴν μπαίνῃ στὸ νόημα ὁ καθένας. Τὸ πρῶτο γνώρισμα εἶναι ἡ ἐφκολία ποὺ μαθαίνουμε ἀπ' ὄξω τοὺς στίχους ἑνὸς ποιητῆ, ἅμα εἶναι ἀλήθεια ποιητής. Ναί, καὶ δουλεμένοι μὲ κόπο, καὶ δυσκολοκαμωμένοι νὰ εἶναι οἱ στίχοι. φτάνει ποιητὴς νὰ τοὺς ἔκαμε, καὶ τοὺς μαθαίνεις τόσο καλά, τόσο γλήγορα ποὺ δὲν μπορεῖς πιὰ νὰ τοὺς ξεχάσῃς. Ὁ Σολωμὸς ἔχει ὅμως κι ἄλλο κάτι· ἔχει δόξα ποὺ τὴν εἶχανε λίγοι, πολὺ λίγοι στὴν Ἑβρώπη· οἱ στίχοι του γενήκανε δημοτικοί. Ἀφτὸ εἶναι πιὰ τὸ σπουδαῖο τὸ σημεῖο, σημεῖο ποὺ σ' ἕναν Ὅμηρο τὸ ἀπαντοῦμε. Τρίτο γνώρισμα, ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιημάτου· ὁ ποιητής, ποὺ εἶναι γεννημένος ποιητής, τὄχει ἀφτὸ τὸ χάρισμα, νἀρχίζῃ ἕνα ποίημα μ' ἕναν ὡραῖο μοναδικὸ στίχο, ὅσο ἀμελημένοι κάποτες κι ἂν εἶναι οἱ ἀκόλουθοι. Τέτοιους στίχους, ὁλόχυτους, μὲ τέλος συχνὰ λιγώτερο πετυχημένο, τοὺς βλέπουμε στοὺς μεγαλήτερους, τοὺς βλέπουμε καὶ στὸ Σολωμό·

Λεφτεριά, γιὰ λίγο πάψε
Νὰ χτυπᾷς μὲ τὸ σπαθί,
Ἔλα τώρα δῶ καὶ κλάψε,
Στοῦ Λὸρ Μπάϋρον τὸ κορμί.

ἢ ἀλλάζοντας ὕφος·

Τὰ τραγούδια μου τἄλεγες ὅλα·
Τοῦτο μόνο δὲ θέλει τὸ πῇς.

Τέταρτο γνώρισμα μπορεῖ νὰ ποῦμε πὼς εἶναι κάποιο χύσιμο τοῦ στίχου ἀμίμητο, δηλαδὴ ποὺ ἀδύνατο νὰ τὸ μιμη-

Digitized by Google

θῇς, ὅ τι κι ἂν κάμῃς. Χύνεται μέσα στὸ στίχο ἡ ψυχή, ὁ νοῦς, ἡ φαντασία τοῦ ποιητῆ καὶ χύνεται τόσο γεμάτα, ποὺ τοῦ κάκου καὶ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄλλος στίχος ἀπὸ τὸ στίχο ποὺ θέλησε ὁ ποιητής. Ἄπειρους τέτοιους διαβάζουμε στὸ Σολωμό, ἢ δυνατοὺς ἢ χαριτωμένους καὶ μυρωδάτους·

Γιούλια, μοσκοῦλες, καὶ γαντσιές, τριαντάφυλλα καὶ ῥόδα.

Μὰ νὰ μὴν παίρνουμε μονάχα τοὺς πιὸ γνωστούς· ὡς καὶ μερικοὶ στίχοι, ποὺ περνοῦνε κάποτες ἀπαρατήρητοι, τὄχουνε κεῖνο τὸ ποιητικὸ τὸ μεγαλεῖο, τὸ ἀταίριαχτο, σὰ λέει, λόγου χάρη·

Τὸ ἕνα χτύπαε τἄλλο χέρι
Ἀπὸ τὴν ἀπελπισιά.

Συχνά, πολὺ συχνά, στοῦ Σολωμοῦ τοὺς στίχους, ἡ καρδιὰ φωνάζει, ὁ νοῦς πλάθει κόσμους μὲ δυὸ λόγια.

Το πέμτο... ἴσως ὅμως δὲ χρειάζεται νὰ καταλογίσουμε πιὰ καὶ τὸ πέμτο γνώρισμα, γιατὶ ἀπ' ὅσα εἴπαμε δὲν ἔχει κανένα ὁ ποιητής, ἅμα δεν ἔχει μέσα του τὴ ζωὴ τὴν ξαναγεννήτρα, τὴ ζωὴ ποὺ ἀλήθεια ξαναγεννᾷ τὸν ἄθρωπο, ἀφοῦ σ' ὅλα ἐκεῖνα ποὺ βλέπεις, νοιώθεις ἢ συλλογιέσαι, ὕπαρξη θὰ δώσῃ ὁ ποιητής, σὰν τὰ ζωντανέψῃ, μὲ τὴ ζωή του.

Τέτοια γνωρίσματα, κι ἄλλα πολλά, βρίσκουμε στὸ Σολωμό. Πῶς λέμε τὸ λοιπὸν πῶς μᾶς λείπει φιλολογία, ὅταν εἶναι ὄχι μόνο ἕνας Σολωμός, μὰ γιὰ νὰ μὴν τοὺς ὀνομάσουμε ὅλους, ὅταν εἶναι κ' ἕνας Βαλαωρίτης; Ὁ Βαλαωρίτης, κι ἀφτὸς μοναδικὸς ποιητής, σὰν το Σολωμό, μὲ τὴν καρδιά του ποὺ εἴτανε φλόγα μονάχη, μὲ τὴν τέχνη του ποὺ σκάλιζε καὶ ποὺ ἔβρισκε, μὲ τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ λαό, μὲ τὴ βαθειὰ ψυχολογία ποὺ ὁ λαος τοῦ ἔμαθε, μὲ τὰ σπλάχνα του ἐκεῖνα ποὺ ἔννοιωθε μέσα του γιὰ τὴν πατρίδα χαλασμό, ὁ Βαλαωρίτης εἶναι σὰν ἄλλο ἀστέρι τοὐρανοῦ μας. Σᾶς παρα-

Digitized by Google

καλῶ νὰ μὴν τοὺς συγκρίνουμε καὶ καλὰ τὸν ἕνα μὲ τὸν ἄλλονε. Ἂς ἀφήσουμε στοὺς ὑπερκριτικοὺς τέτοια παιχνίδια ἢ τέτοια μανία. Ὅσο μεγάλος εἶναι ὁ Σολωμός, τόσο μεγάλος εἶναι καὶ ὁ Βαλαωρίτης. Πατέρες μας κ' οἱ δυό, κ' οἱ δυό τους παιδιὰ τῆς ἴδιας μάννας, τῆς Μούσας μας τῆς λαϊκῆς.

Κοιτάξτε πῶς ἀλλάζουνε οἱ καιροί, καὶ μὲ τοὺς καιροὺς πῶς ἀλλάζει τοῦ ἀθρώπου ἡ γνώμη. Καὶ τὸ Σολωμὸ καὶ τὸ Βαλαωρίτη τοὺς κατηγορούσανε τότες πολλοί, γιατὶ γράφανε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Σήμερα ἐμεῖς — ἀχ! βέβαια γιὰ τίποτα δὲν τοὺς κατηγοροῦμε, ὁ Θεὸς φυλάξῃ — λυπούμαστε μόνο ποὺ κάπου κάπου, ἴσως γιὰ νὰ γίνῃ ὁ στίχος πιὸ ἔφκολα, δὲν προσέξανε ἀρκετὰ στὴ γλώσσα τὴν ἀλάθεφτη, ὅπως τὴν ἔκαμε ὁ λαός. Ἡ λύπη μας ἀφτὴ δὲν εἶναι διόλου τὸ παράπονο τοῦ σκολαστικοῦ, ποὺ δὲ θέλει νὰ πατηθῇ μήτε ὁ παραμικρὸς κανόνας τῆς γραμματικῆς. Ἔχει ἄλλη αἰτία πιὸ ἀψηλότερη, καὶ μᾶς μάθανε ἴδιοι τους νὰ λυπούμαστε, γιατὶ ἀφτοὶ μᾶς μάθανε τί θὰ πῇ καὶ ποιητής. Μᾶς τὄμαθε περίφημα ὁ Σολωμός, ἀφοῦ γιὰ τὸ Σολωμὸ εἶναι σήμερις ὁ λόγος. Ὁ σωστὸς ὁ ποιητής, ψυχὴ καὶ γλώσσα, εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ του. Χρέος του νὰ ξεδιακρίνῃ κι ἀχάλαστο νὰποδώσῃ κάθε ψιθύρισμα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς γλώσσας. Ὁ ποιητὴς εἶναι ὁ μεγάλος πατριώτης. Πρῶτο πρόσωπο σ' ὅλους τοὺς τόπους τοῦ κόσμου, πιὸ πολὺ ἀκόμη στὴ Μουσοπλασμένη τὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἀνώτερό του δὲν ὑπάρχει. Ὁ ποιητὴς γιὰ ὅλους θὰ λαλήσῃ. Παντοδύναμα θὰνοίξῃ τὴ φωνή του, γιὰ νὰ ψάλῃ τῆς πατρίδας τὰ μεγαλεῖα. Ἀφτός, μ' ἕνα χάδι τῆς καρδιᾶς του, ὅπως ἡ μάννα τὸ παιδί, ἔθνος ἀλάκαιρο θὰ μαγέψῃ· μ' ἕνα λόγο τῆς ἀγάπης, σὰ νὰ εἴχανε τὰ λόγια του φτερά, ἀνάλαφρα θὰ μᾶς σηκώσῃ, νὰ μᾶς πάῃ ἐκεῖ ποὺ θέλει, μαζί του νὰ μᾶς πάρῃ κ' ἡ καρδιά μας μέσα μας νὰ λιώνῃ, ποὺ μᾶς πῆρε. Ἀφτός, ὅταν ἡ Λεφτεριὰ μὲ τὸ χέρι της τὰκούραστο, ἀνάψῃ τοὺς ἅγιους τοὺς πολέμους, θὰ βροντήσῃ καὶ

Digitized by Google

θὰ στράψῃ· σταλιὰ αἷμα στὶς φλέβες σου δὲ θἀφήσῃ, ποὺ νὰ μὴν τὸ κάμῃ φωτιά. Ἀφτὸς πάλε, σὰν πέσῃς λαβωμένος, ἢ σὰν πανεῖς, μὲ τὰ γλυκά, μὲ τὰ θεόγλυκά του τὰ δάκρια, σιμά σου θἀρθῇ νὰ σὲ παρηγορήσῃ. Λιγώτερο ἐσὺ θλίβεσαι καὶ χαίρεσαι λιγώτερο ἀπὸ τὸν ποιητή, γιατὶ ἀφτὸς θλίβεται καὶ χαίρεται περισσότερο ἀπ' ὅλο τὸ ἔθνος, ποὺ ὅλο μέσα του τὸ νοιώθει, ποὺ ὅλο μέσα του ζῇ. Ἀφτὸς θὰ σοῦ μάθῃ καὶ τὸ καλὸ καὶ τὠφέλιμο, θὰ σοῦ μάθῃ τὴν ἐλπίδα, καὶ νὰ κλαῖς θὰ σοῦ μάθῃ καὶ νὰ γελᾷς, ἀφτὸς ποὺ ὅλος του εἶναι καλοσύνη, ποὺ ὅλος του εἶναι ἀγάπη.

Ἀγάπη τοῦ χρωστοῦμε καὶ μεῖς. Ἄκουσα νὰ λένε πὼς ὁ Σολωμός, προτοῦ πεθάνῃ, κουρασμένος ἴσως καὶ κάπως ἀπελπισμένος, βλέποντας πὼς ὁ κόσμος δὲν ἀγαποῦσε, δὲν πολυκαταλάβαινε τὰ μονάκριβά του τὰ ἰδανικά, πῆρε κ' ἔκαψε ἢ ξέσκισε ὁ ἴδιος τοὺς στίχους ὅπου ἔλπιζε νἀληθέψουνε τὰ ἰδανικὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς ψυχῆς του. Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ τὸ πιστέψω. Δὲν μπορῶ νὰ πιστέψω πὼς ἕνας ποιητὴς σὰν τὸ Σολωμό, ἔκαμε τέτοια ἀπόφαση, πὼς τὸ βάσταξε ἡ καρδιά του νὰ τιμωρήσῃ τὸ ἔθνος. Γιατὶ θὰ εἴτανε ἀληθινὴ τιμωρία. Τί δυστύχημα μεγαλήτερο, παιδιά, φαντάζεται κανένας στὴν Ἑλλάδα, παρὰ νὰ σωπάσῃ ὁ ποιητής, ποὺ Ἑλλάδα τὴν ἔκαμε ἀφτός, ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιά; Γιὰ βέβαιο τὄχω πὼς ὁ Σολωμός, ὅσο πικραμένος καὶ νὰ εἴτανε κάποτες, πάντα παρηγορήθηκε μὲ τὰ ἰδανικά του. Ὁ ποιητὴς γιὰ τὰ ἰδανικά του καὶ μόνο δουλέβει, ποὺ κατόπι γίνουνται ὁλωνῶ μας ἰδανικά, δηλαδὴ ἀλήθεια ὁλωνῶ μας. Βλέπετε πὼς σήμερα τὸν προσκυνοῦμε. Ὡςτόσο, ἴσως εἶναι καλὸ καὶ νὰ προσέχουμε, καλὸ νὰ μὴν ἀπομείνῃ δυσαρεστημένος ὁ ποιητὴς καὶ πικραμένος. Δὲ φτάνει νὰ τοῦ στήσουμε ἀντριάντα, πρέπει, ὅσο τὸν ἔχουμε, νὰ τοῦ γλυκαίνουμε καὶ τὴ ζήση. Δὲν πρέπει νὰ σφαλνᾷ τὸ στόμα ὁ ποιητής, νὰ στέκεται μακριάθε ἀπὸ μᾶς. Τί δὲ θὰ δίναμε τώρα, νὰ τὸν εἴχαμε μπροστά μας

Digitized by Google

τὸ Σολωμό, νὰ τὸν ἀκούγαμε, νὰ μᾶς μιλοῦσε! Χαμόγελα θὰ γέμιζε ἡ Ζάκυθο πέρα πέρα. Ὁ ποιητὴς εἶναι πάντα λυπημένος. Ἕνα χαμόγελο νὰ δῇ ἀπὸ κεῖνα τἀγαθὰ χαμόγελα τῆς ψυχῆς μας, καὶ στὰ στήθια του ἀμέσως θὰ ξανοίξῃ τὸ λουλούδι τῆς καλοσύνης. Θὰ ξανοίξῃ καὶ στὰ στήθια τὰ δικά μας, γιατὶ θὰ διοῦμε καὶ μεῖς στὸ πρόσωπό του νὰ λάμπῃ τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ σπλαχνικὸ ποὺ λέγεται Ἰδέα.

Δικός σας.

Digitized by Google

ΓΙΑ ΤΗΝ "ΤΡΙΣΕΥΓΕΝΗ"[1]

28 τοῦ Σταυροῦ 1903.

Ἀγαπητέ μου,

Εἶναι ὡραῖο δρᾶμα ἡ Τρισέβγενη, καὶ πρωτότυπο. Ἴσως γι' ἀφτὸ ἄκουσες τόσα καὶ θ' ἀκούσῃς ἀκόμη πολλά. Εἶναι πρωτότυπο, γιατὶ δὲ χρωστᾷς τίποτις κανενός. Ἔχει μέσα συβολισμό, μὰ ὁ συβολισμός σου ἐσένα μήτε ξενίλα μυρίζει μήτε ἰπσενισμούς. Εἶναι ῥωμαΐϊκος. Δὲ θὰ πῇ ὅμως πὼς θὰ τὸν καταλάβουνε καλήτερα. Ποιὸς προσέχει σήμερα στὰ ῥωμαΐϊκα καὶ στοὺς Ῥωμιούς; Ὅλα μας ῥωμαΐϊκα καὶ Ῥωμιοὶ ὅλοι μας. Λοιπὸν τί τὰ θέλεις καὶ τί σὲ νοιάζει; Δὲν τὸ καταδεχούμαστε νὰ φανοῦμε κεῖνο ποὺ εἴμαστε· περηφάνεια ποὺ σημαίνει καταφρόνιο τοῦ ἑαφτοῦ μας· ψέφτικη λοιπὸν κι ὀλέθρια περηφάνεια. Ἡ ψυχή μας; τῆς Ῥωμιοσύνης ἡ ψυχή; Καλέ, δὲ βαριέσαι; Ποιὸς θὰ σκύψῃ νὰ τὴ μελετήσῃ, μελετώντας νὰ τὴν καλλιεργήσῃ, νὰ νοιώσῃ τί πρᾶμα εἶναι ἡ ψυχή μας ἀφτή, καὶ τί μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄβριο ἡ ψυχή μας;

Ἐσὺ ἄνοιξες τὰ φτερά σου. Ἀνέβηκες ἴσα μὲ τὰ οὐράνια κι ἀπὸ κεῖ ἀπάνου μᾶς εἶδες πῶς εἴμαστε καὶ πῶς θᾶμαστε κατόπι. Σὲ συνεπήρανε οἱ ἐλπίδες σου οἱ μαγεμένες, ὁ γενναῖος σου ὁ νοῦς, ἡ τρυφερὴ καρδιά σου. Ὠνειρέφτηκες τὴ Ῥωμιὰ τὴ μελλούμενη, ἀπαλλαγμένη, ξελυτρωμένη ἀπὸ κάθε πρόληψη ποὺ κομποδένει, ἀπὸ κάθε ψεφτιὰ ποὺ λερώνει, λέφτερη καὶ τίμια, γιατὶ ξέρει καὶ γιατὶ βλέπει, γυναίκα,

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Νουμά, ἀρ. 65, 19 τοῦ Ὀχτώβρη, 1903, σ. 1, στ. 1-3. Εἶναι γράμμα στὸν Παλαμά, ποὺ δημοσίεψε τότες τὸ δρᾶμα του Ἡ Τρισεύγενη. — Κ. τὸν Πρόλογο, 23-24.

Digitized by Google

ὄχι σκλάβα, ταίρι ἀληθινὸ κι ἀντάξιο τοῦ ἀντρός της. Δὲν τὰ συνήθισε ἀκόμη ἀφτὰ ἡ γυναίκα ἡ δική μας. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς δὲ θυμᾶται μιὰ μάννα, μιὰ γιαγιά; Ὅταν ἡ γυναίκα εἶχε περισσότερη κρίση, γνώση περισσότερη ἀπὸ τὸν ἄντρα, ἔπρεπε νὰ τὸ κρύψη, ἔπρεπε, γιὰ νὰ τὴν ἀκούση, νὰ κάμη σὰν τὴ δούλα τὴν ταπεινὴ ποὺ κάτι ἔχει νὰ πῇ τοῦ ἀφέντη. Ἀφέντης εἶτανε ὁ ἄντρας, κ' ἡ γυναίκα ἕνα πλάσμα ποὺ ἀνάγκη δὲν ἔχεις νὰ μάθης τί τῆς ἀρέσει καὶ τί δὲν τῆς ἀρέσει. Τὸ χρέος της εἶναι νἀγαπᾷ, δηλαδὴ νὰ θέλη ὅ τι θέλει ὁ ἄντρας. Ὁ ἄντρας νὰ θελήση ἄξαφνα κάτι ποὺ τὸ θέλησε ἡ γυναίκα, ἢ ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ θέλη, ὁ ἄντρας, εἴτε σπίτι του, εἴτε στὸν περίπατο, εἴτε στὸ ταξίδι, νὰ ῥωτήση τὴ γυναίκα του γιὰ ἕνα της κέφι, γιὰ κανένα της γοῦστο ἢ γιὰ καμιὰν ὄρεξή της, μάλιστα νὰ διῇ ἂν τὸ ῥώτημά του δὲ θὰ ξυπνήση τίποτις ἄγνωστό του, ποὺ στὴν ψυχή της κοιμᾶται καὶ ποὺ πρῶτος ἀφτὸς ἔτσι θὰ τὸ χαρῇ, — μήτε τὸ βάζει μὲ τὸ νοῦ του. Ἀπαρχῆς εἶναι βέβαιος πὼς ὅ τι πῇ, ὅ τι νοιώση, ὅ τι συλλογιστῇ τοῦ λόγου του, θὰ τὸ πῇ, θὰ τὸ νοιώση, θὰ τὸ συλλογιστῇ καὶ κείνη. Δίχως κἄνε νὰ τὴ συβουλεφτῇ, τἀποφάσισε πὼς ἔχουνε τὰ ἴδια γοῦστα, τὴν ἴδια ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Τέτοια σκλαβιὰ ἡ Τρισέβγενή σου μήτε θέλει νὰ τὴν ἀκούση. Κ' εἶναι τόσο δυνατὸ κι ὡραῖο τὸ αἴστημά της, ποὺ ὅταν ἔρχεται, νάφτικα ντυμένη στοῦ Πέτρου Φλώρη, ὅταν τοῦ μιλᾷ γιὰ τὸν πατέρα της, ποὺ κι ἀφτὸς ἄδικα τῆς φέρνεται, μὰ ποὺ ἡ Τρισέβγενη δὲν τὸ καταδέχεται νὰ τὸν ἀδικήση οὔτε τοῦ Πέτρου της ὁ λόγος, ὁ Πέτρος δὲν τῆς ἀποκρίνεται, πάει νὰ ξεχάση ὡς καὶ τὸ ἄχτι του τὸ παλιό, γιατὶ βλέπει πλάσμα μπροστά του ποὺ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ φαίνεται σὰν ἀνώτερο. Ἀνώτερη ἀπ' ὅλους μᾶς τὴ δείχνεις καὶ στὴ λαμπρὴ ἐκείνη τὴ στιγμὴ μὲ τὸν Πάνο Τράτα, ὅσο λειπει ὁ ἄντρας της, καὶ ποὺ δὲ διαλογοῦνε, δὲν ἀντιμετωπίζουνται δυὸ πρόσωπα, παρὰ δυὸ κοινωνίες, παρὰ δυὸ κόσμοι. Συβο-

Digitized by Google

λισμὸς ἀφτὸ θὰ πῇ. Θὰ πῇ, ὁ κοινὸς ἀναγνώστης ἢ ὁ κοινὸς θεατής, στὰ λόγια τὰ σπαραχτικὰ ποὺ ἀνταλλάζουνται, νὰ συναρπάζεται μὲ τὸ πάθος, ὁ φιλόσοφος νὰ ξεδιαλέξῃ μέσα καὶ μιὰ ἰδέα. Ἡ δική σου ἀξίζει μελέτη. Πολὺ σωστὰ τὴν ψυχολόγησες τὴν Τρισέβγενή σου. Ὅσο κ' ἴδια της ἂν τὸ θέλει, ὅσο κι ἂν τὄχει τὸ σκαρί της νὰ κόψῃ δρόμο πρὸς τὰνοιχτὰ τῆς ζωῆς, πρὸς τὸν πολιτισμό, οἱ συνήθειες οἱ παλιές, οἱ κληρονομημένες, τῆς σφιχτοδένουνε τὰ πόδια. Ἡ ἄψεφτη λέει μιὰ ψεφτιά. Γιατί; Γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τοῦ ἀντρός της τὴν ἀγάπη. Κι ὁ ἄντρας της θυμώνει καὶ τὴν ἀφίνει, ὁ ἄντρας της ποὺ ἴσως πιότερο κι ἀπ' ἀφτήνε φταίει γιὰ τὴν ψεφτιά της. Ἡ γυναίκα, ὅταν εἶναι σκλάβα, πῶς νὰ κάμῃ, πῶς νὰ σωθῇ, παρὰ μὴ λέγοντας τὴν ἀλήθεια, ὅπως καὶ τὰ παιδιὰ τόσες φορές, γιὰ νὰ μὴν τιμωρηθοῦνε; Νομίζει πὼς ἔτσι θὰ γλυτώσῃ — κ' ἔτσι πεθαίνει· μάθημα καὶ τοῦτο γιὰ τὴν Τρισέβγενη τὴ μελλούμενη, ποὺ ἡ μόνη της σωτηρία θἄναι μιὰ μέρα νὰ μείνῃ πιστὴ ὡς τὸ τέλος στὸν προορισμό τῆς, στὴν ἀλήθεια.

Τὸ τέταρτο μέρος ἴσως εἶναι καὶ τὸ πιὸ τολμητερό σου. Ἀντὶς νὰ μᾶς τὴ φέρῃς στὴ σκηνή, νὰ χύνουμε δάκρια στὸ θάνατό της, ψυχομαχᾷ ἡ Τρισέβγενη μακριάθε ἀπὸ μᾶς, ἐνῶ μᾶς δείχνεις πῶς κρίνουνε οἱ ἄλλοι τὴ μοναδικὴ τὴν κοπέλλα, ἐνῶ ποιητικὰ καὶ καθάρια μᾶς μεταφράζεις τὴν κοινὴ γνώμη τοῦ κόσμου, καὶ τὴν κακὴ καὶ τὴν καλή. Βέβαια, θἄτανε πιὸ δραματικὸ νὰ τὴ βλέπαμε, νὰ τῆς τὰ λέγανε κεινῆς, μὰ προτίμησες τὴ φιλοσοφία ποὺ σοῦ φάνηκε τὸ καθαφτό σου δρᾶμα. Ὁ ἀγαθός σου ὁ βιολιτζής, ὁ Νίκαρος, μᾶς λέει τότες καὶ τὴν καρδιά σου· ἀγάπησες τὴν Τρισέβγενη καὶ τὴν ἀγαπᾷς, γιατὶ στὰ τρίσβαθα τῆς ψυχῆς της ἀνακάλυψες τὸ μάλαμα τἀχάλαστο, ποὺ σήμερα ἴσως φέγγει σὲ μιὰ ἢ δυὸ κόρες καὶ ποὺ σοῦ δίνει ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλο, ἐπειδὴ τὸ μάλαμα τῆς Τρισέβγενης εἶναι τὸ ῥωμαϊκο μάλαμα τἀληθινό.

Digitized by Google

Ἡ γλώσσα σου πολὺ ὡραία. Ἔτσι ποτέ σου θαῤῥῶ δὲν ἔγραψες, μὲ τόσο χρῶμα, μὲ τόσο φῶς, μὲ τόση ποίηση καὶ τόσο βάθος. Καὶ μὲ τόση γραμματική. Γραμματικὴ καὶ τέχνη γιὰ μένα, τὸ ξέρεις, εἶναι τὸ ἴδιο. Μπορεῖ ποὺ καὶ ποὺ νὰ μὴ συφωνῶ μαζί σου. Ἔχεις ἔρωτα μὲ τὸ *γ* τὸ τελικό, γιὰ νὰ-ποφύγῃς τάχα μιὰ χασμωδία. Γράφεις μάλιστα καὶ *καλὴν* ἀντάμωση. Μὰ τὸ *λέγε;* Φοβοῦμαι μήπως καὶ τὸ *γ* ἀφτὸ εἶναι σὰν μπογιὰ ποὺ βάζουμε στὴν ἀλήθεια, γιὰ νὰ γίνῃ ὁμορφότερη, καὶ δὲ γίνεται. Ἡ γλώσσα μας τὶς ἔχει τὶς χασμωδίες ποὺ σὲ τρομάζουνε, ὅπως ἔχει καὶ πολλὰ τέτοια ποὺ ἀπὸ χασμωδία καλήτερα δὲν εἶναι· φάνηκε *καὶ* (τὸ βάζεις καὶ σύ, σελ. 9), *στὸ στόμα* κτλ. Ἔχω σημειωμένα στὸ δρᾶμα σου κάμποσα. Τί νὰ σοῦ τὰ ξεσηκώσω τώρα; Δὲν ἀξίζει. Βλέπουμε ἄλλη φορά. Ἡ Τρισέβγενη νὰ μᾶς ζήσῃ, καὶ παιδιὰ νὰ μᾶς κάμῃ, καὶ στὴ γλώσσα καὶ στὴν Ἰδέα.

Digitized by Google

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟ ΤΟΥ 1902[1]

Ὅσο τὸ συλλογιοῦμαι — κι ὅσο τὸ δοκιμάζω — δύσκολο, πολὺ δύσκολο μοῦ φαίνεται νὰ κάμῃ κανεὶς στὴν Ἑλλάδα ὅ τι δουλειὰ κι ἂν εἶναι, μὲ κάποια συνέχεια. Τὸ βλέπω κι ἀπὸ τὸ μικρό μας τὸ Διαγωνισμό. Κόντεψε φέτο νὰ μὴ βγῇ τὸ βιβλιαράκι τοῦ Διαγωνισμοῦ. Κόντεψε νὰ μὴ γίνῃ κι ὁ Διαγωνισμός.

Ἡ πρώτη χρονιὰ πῆγε περίφημα. Μοῦ στέλνανε χερόγραφα μὲ τὸ καντάρι. Τὰ διάβαζα· δινότανε τὸ βραβεῖο, δημοσιέβαμε τὴν προκήρυξη, μιλοῦσα γιὰ τὸν καθένα καὶ γιὰ τὸ ἔργο του, εἴτε σημαντικό, εἴτε κι ἀσήμαντο. Χαρούμενοι ὅλοι, κι ὅλα μας λαμπρά.

Ἔπειτα ἦρθε τὸ μεταφραστικὸ τὸ ζήτημα καὶ τὸ κίνημα τῆς φοιτηταριᾶς. Εἶπε ὁ κόσμος· — « Αἰ! τώρα πιὰ τί νὰ στέλνουμε ; »

Γιὰ ποιὸ λόγο τὸ εἶπανε, εἶναι μυστήριο γιὰ μένα. Τί σκέση ἔχει ὁ διαγωνισμὸς μὲ τοὺς φοιτητάδες ; Ὄχι. Τοὺς ἔφυγε τὸ θάρρος καὶ θὰ νομίσανε πὼς μοῦ ἔφεβγε καὶ μένα. Αἰτία καμιὰ δὲν εἴτανε νὰ μοῦ φύγῃ. Τὄδειξα μάλιστα δημοσιέβοντας ἀπανωτὰ δυὸ βιβλία στὰ 1901-1902. Ἡ δουλειὰ δουλειά· ἴσια ἴσια ὅταν εἶναι φουρτούνα, χρέος ἔχουνε οἱ νάφτες

1) Δημοσιέφτηκε σὲ μιὰ φυλλαδούλα ποὺ ἔβγαλα τότες μὲ τὸν τίτλο· Διαγωνισμὸς γιὰ τὴ γλώσσα, 1902. Ἀθήνα, τυπογραφεῖο τῆς Ἑστίας, 1903. Ἔβαζα μέσα καὶ κάτι χαριτωμένα δηγηματάκια τοῦ Ἡ. Στάβρου. Τἀποτελέσματα τοῦ Διαγωνισμοῦ εἴχανε δημοσιεφτῆ στὴν Ἑστία, κ. π. ἀ σ. 15-16.

Digitized by Google

κι ὁ καπετάνιος νὰ μὴ χάσουνε τὸν μπούσουλα. Εἰδεμή, κ' ἴδιοι τους θὰ καταστραφοῦνε.

Τὸ καταλάβανε μερικοὶ καὶ τοὺς εἶμαι πολὺ ὑποχρεωμένος. Τέσσερεις μοῦ στείλανε ἀπὸ κάτι ὁ καθένας. Χρειάστηκε τότες ὅμως νὰ βρεθῇ καὶ φημερίδα ποὺ νὰ δημοσιέψῃ μιὰν ἁπλὴ προκήρυξη. Θὰ δηγηθῶ καμιὰ μέρα τί τράβηξα — καὶ πόσα γράμματα ἔγραψα — γιὰ νὰ τὸ καταφέρω[1]. Ἐννοεῖται, εἴτανε καὶ φημερίδες ὅπου μήτε νὰ ζητήσω τέτοιο πρᾶμα δὲν μποροῦσα. Μὲ χαρά μου μεγάλη πρέπει νὰ πῶ ἀμέσως πὼς ὁ κ. Κῦρος, τῆς *Ἑστίας*, πολὺ ἐβγενικὰ καὶ μὲ τὸ πρῶτο γράμμα ποὺ τὸν παρακαλοῦσα νὰ τὸ κάμῃ, τὸ δέχτηκε νὰ βάλῃ στὴν *Ἑστία* τὴν προκήρυξή μου[2]. Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ τὸ κείμενο[3].

. . . . . .

Ἀφοῦ δημοσιέφτηκε λοιπὸν ἡ προκήρυξη, στὴν *Ἑστία*, τοιμαζόμουνε πιὰ νὰ δημοσιέψω καὶ τὸ βιβλιαράκι τοῦ Διαγωνισμοῦ, νὰ βάλω μέσα μιὰ μελέτη γιὰ τὴν καθαρέβουσα, ποὺ εἶχα λάβει. Λογάριαζα ὅμως χωρὶς τὸ φιλότιμο τὸ γνωστό, ποὺ μᾶς ξεδιακρίνει ἐμᾶς ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους λαούς. Ἐμεῖς ἐννοοῦμε νἄμαστε ὅλοι πρωθυπουργοί. Ὅποιος δὲ βραβέφτηκε, τόχει γιὰ προσβολὴ νὰ δημοσιεφτῇ χάρισμα ἡ ἐργασία του. Ἐπειδὴ δὲν μπόρεσε νὰ βραβεφτῇ κανείς, κόντεψε νὰ μὴ δημοσιεφτῇ καὶ τὸ βιβλιαράκι.

Φαίνεται ὅμως πὼς εἶμαι λιγάκι Ἀρβανίτης καὶ στὸ πεῖσμα. Γιατί ὅμως πεῖσμα νὰ τὸ λέμε; Ἂν εἴτανε πεῖσμα, ἡ Ἑβρώπη ὅλη δὲ θἄταν Ἑβρώπη, θἄτανε ἀρβανιτιά. Στὴν Ἑβρώπη μαθαίνει κανεὶς νὰ τελειώνῃ ἐκεῖνο ποὺ ἀρχίζει. Τόσο καὶ τίποτις ἄλλο. Τὸ κάνει μάλιστα κανεὶς πολὺ φυσικά, πολὺ ἁπλά, ὅπως κάνει ἕνας ἄθρωπος τὸ χρέος του. Μιὰ

1) Κ. τὸν Πρόλογο, σ. 14-16.
2) Ἑστία, 13 τοῦ Δεκέβρη, 1902. Κ. π. ἀ. σ. 16.
3) Δὲν τό ξκναβάζω, ἀφοῦ μπῆκε πιὸ ἀπάνω, σ. 227.

Digitized by Google

καὶ εἴπαμε στὴν προκήρυξη πὼς δημοσιέβουμε, χρέος μας νὰ δημοσιέψουμε. Θέλησα λοιπὸν καλὰ καὶ σώνει νὰ βάλω τὰ δυνατά μου γιὰ νὰ βγῇ ὁ μικρὸς ὁ τόμος, ὅσο κι ἂν εἶναι μικρός. Ἔτσι θέλησα νὰ δείξω πὼς δὲν ταιριάζει, πὼς δὲν πρέπει νἀπελπιζούμαστε τόσο ἔφκολα, καὶ πὼς πάντα μποροῦμε κάτι νὰ κάμουμε, πὼς εἶναι ἁμαρτία νὰ παραιτοῦμε τὴ δουλειά.

Ἴσια ἴσια βρεθήκανε στὸ σερτάρι μου τὰ νόστιμα δηγηματάκια τοῦ Ἠλία Στάβρου. Ὁ σκοπός μου εἴτανε νὰ τὰ δημοσιέψω μαζὶ μὲ τἄλλα· τὰ δημοσιέβω σήμερα μοναχά τους, καὶ θὰ τὰ χαρῇ ὁ ἀναγνώστης. Χρειάζεται κάμποση τέχνη γιὰ νὰ χύσῃ κανεὶς ποίηση καὶ ζωὴ σὲ μικρὲς εἰκονοῦλες, μὲ τρόπο ποὺ ἡ ζουγραφιὰ νὰ μὴν εἶναι οὔτε πλούσια μὲ τὸ παραπάνω στὰ χρώματα, οὔτε μὲ τὸ παραπάνω φτωχειά, νὰ μὴ σφαντάζῃ, μὰ νὰ μὴν καταντᾷ καὶ ἄφαντη, μ' ἄλλα λόγια, νὰ βρῇ ὁ ζουγράφος τὴν πινελλιὰ τὴ σωστή. Τὰ τέτοια ὁ Ἠλίας Στάβρος τὰ πετυχαίνει ὡραῖα. Θὰ δῆτε τί δροσάτα, τί ποιητικὰ ποὺ εἶναι τὰ δηγηματάκια του, τί ἄδολο πατριωτισμὸ μᾶς φανερώνουνε καὶ τί παλληκαρήσια, γενναία κ' ἐβγενικιὰ ψυχή.

Ὁ Ἠλίας Στάβρος δὲν πειράζεται ποὺ δὲν παίρνει βραβεῖο γιὰ τὰ ποιηματούδια του τὰ πεζά. Βραβεῖο ἔχει τὴν καρδιά του, ἐπειδὴ κ' εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους ποὺ δουλέβουνε ἀφιλόκερδα γιὰ τὴν Ἰδέα.

30 τοῦ Ἅη Δημήτρη, 1903.

Digitized by Google

ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΕΖΑ[1]

Φίλε μου Βαρλέντη,

Κι ὁ ἴδιος δὲν τὸ ξέρεις τί ἐφτυχισμένος ἄθρωπος ποὺ εἶσαι. Κάνεις στίχους καὶ μοῦ γυρέβεις νὰ σοῦ κάνω πρόλογο! Τί ἀνάγκη ἔχεις ἐσύ; Δὲ σοῦ φτάνει τάχα ἡ ποίησή σου, ποὺ θέλεις ἀκόμα καὶ τὰ πεζά μου; Ἐγώ, νἄμουνε ποιητής, ποιὸς θὰ μ' ἔπιανε; Βασιλιάς. Θἄβγαινα στὸν κόσμο ἀπρολόγητος. Κι ἀλήθεια, μήπως δὲν τὸ παρατήρησες καὶ σὺ πὼς ἕνας τόμος πεζά, χωρὶς πρόλογο, μοιάζει σὰ νἄναι λειψός, ἐνῶ σ' ἕναν τόμο στίχους, ὁ πρόλογος μοιάζει σὰ νὰ περσέβῃ: Ἐννοεῖται τὸ πρᾶμα καὶ μοναχό του, ἀφοῦ ὁ ποιητής, στὰ ποιήματά του ἔχει τὴ φαντασία του ὁδηγό, περνᾷ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ ἕνα τἀντικείμενο στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὴ μιὰ ἰδέα στὴν πλαγινή, ἀπὸ τὴν πλαγινὴ στὴν πιὸ ἀπόμακρη, πάει, ἔρχεται, φέβγει, ξαναγυρίζει, ὁλοένα πετᾷ καὶ σὰν καθήσῃ μιὰ στιγμή, ἀνοίγει πάλε τὰ φτερά του καὶ χάνεται. Λοιπὸν τί πρόλογο χρειάζεται τὸ πουλί; Ὁ πεζογράφος εἶναι πιὸ ταπεινός· βγαίνει στοὺς κάμπους, διαλέγει καὶ μαζώνει τὰ λουλούδια· σὰν τὰ μάζωξε, λέει νὰ τὰ δέσῃ — κι ὁ πρόλογός του μᾶς δείχνει τὸ δέσιμο τῆς λογικῆς.

Δὲ σοῦ φαίνεται τάχα περίεργο ποὺ ὅλοι τοῦ κόσμου οἱ λαοὶ ἀρχίσανε ἀπὸ τὴν ποίηση; Ὁ νοῦς, ὅταν ἀκόμη δὲν ἔμαθε νὰ σφιχτοδένῃ τοὺς λογισμούς του, τὸ βρίσκει πιὸ ἔφκολο καὶ πιὸ τερπνὸ νὰ σεργιανίζῃ δῶθε κεῖθε, νὰ ὀνειροθρέφεται, νὰ ζῇ στὰ σύννεφα ἢ στὸν Ὄλυμπο ἀπάνω μὲ τοὺς θεούς. Σὰν τύχῃ πάλε καὶ κατεβῇ ἀπὸ τὰ Ὀλύμπια, γιὰ νὰ δώσῃ πραχτικὰ μαθήματα στοὺς ἀθρώπους ἢ καὶ γιὰ νὰ

1) Ὁ μικρός μου ὁ Πρόλογος δημοσιέφτηκε σ' ἕνα ὡραῖο βιβλιαράκι τοῦ Χ. Βαρλέντη· Στροφές, Ἀθήνα, 1904. — Κ. τὸν Πρόλογό μας, 21.

Digitized by Google

φιλοσοφήση, δὲ βλέπεις πὼς κι ὁ Ἡσίοδος, κι ὁ Ξενοφάνης, κι ὁ Παρμενίδης, οἱ μεγάλοι μας Ἐλεᾶτες, σὲ κάτι στίχους τους ποὺ μοιάζουνε σὰν ἀστραψιές, μᾶς φωτίζουνε ξαφνικά, μὰ δὲν ξέρουνε ἀκόμη τὸν τρόπο, ἢ τέχνη τὸ πῆς ἢ μέθοδο, σκοτιδιὰ σκοτιδιὰ νὰ σοῦ ξεσκορπίσουνε τὸ χάος. Ὕστερις ἀπὸ τὸ νοῦ, ἔρχεται ἡ διάνοια, ποὺ λέει ὁ Πλάτωνας, ἔρχεται ὁ πεζὸς λόγος, ποὺ ὅλα τὰ ξεδιαλύνει καὶ τὰ συγυρίζει. Τότες ἀπὸ τὸν πεζογράφο μαθαίνει τὴ λογική του κι ὁ ποιητής, ὁ Ἐβριπίδης πολεμᾷ νὰ μιμηθῇ τὸν Ἀναξαγόρα — προλόγους βάζουνε ὡς κ' οἱ τραγῳδίες!

Μὰ ἡ ποίηση, ὅσο λογικὰ κι ἂν προσπαθεῖ νὰ ψυχολογήση τἀθρώπινα πάθη, ὅσο ξάστερα κι ἂν πασκίζει νὰ σημειώση στὸ χαρτὶ τὰ περαστικά μας τὰ καρδιοχτύπια, ὅσο κι ἂν εἶναι σοφή, πάντα ὅμως ἔμεινε τὸ πουλάκι ἐκεῖνο τὸ ἀβάσταχτο ποὺ εἴδαμε, καὶ πάντα μᾶς θυμίζει τὰ πρῶτα τῆς ἀθρωπότητας τὰ χρόνια, ὅταν ἡ φαντασία μας ἀκόμη ἔτρεχε παντοῦθε σὰν τἀνεξάρτητο παιδί. Μπορεῖ μερικοὶ νὰ σοῦ ποῦνε πὼς ἡ ποίηση σ' ἀφτὸ δείχνει τὴν ἔλλειψή της, ἐγὼ θὰ σοῦ τὸ πῶ χάρισμά της. Τί ὡραῖο πρᾶμα καὶ τί χαριτωμένο, νὰ λές, νὰ νοιώθης, νὰ συλλογιέσαι ὅτι θέλεις κι ὅποτε θέλεις, χωρὶς μάλιστα νὰ φροντίζης γιὰ τὸ τί εἶπες, τί ἔννοιωσες, τί συλλογίστηκες μιὰ ὥρα προτήτερα! Ὁ Ῥωμιός, ποὺ τώρα μόνο ξυπνᾷ, ποὺ τώρα μόνο, ὕστερις ἀπὸ αἰῶνες μάβρους καὶ κλειδωμένους, ξανοίγει τὸν κόσμο μὲ μάτια δικά του, τρελλαίνεται ἅμα βλέπει πὼς τοῦ εἶναι βολετὸ νὰ ὁρμήση ὁ νοῦς του, πότε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, πότε ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἔτσι ἀγάπησε καὶ τὴν ποίηση, ποὺ τὸν ἀφίνει λέφτερο νὰ πεταχτῇ ὅπου τοῦ στρέξη. Κι ἀλήθεια, μήπως τοῦ μέλει τοῦ ποιητῆ, μήπως ἔχει καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ γράφη τόμους, νὰ γιομίζη κατεβατὰ καὶ νὰ κοιτάζη ἂν ἡ σελίδα ποὺ ἀρχίζει, ἔρχεται μὲ τὴ σειρά της κατόπι ἀπὸ τὴ σελίδα ποὺ τελειώνει; Τίποτα! Ἕνα ποίημα τοῦ φτάνει, γιὰ νὰ γίνη ἀθάνατος, καὶ

Digitized by Google

τὸ ποίημα ποὺ τὸν ἀθανάτισε, διόλου δὲ χρειάζεται νὰ εἶναι συνέχεια κανενὸς ἄλλου ποιηματιοῦ. Καλέ, τί λέω ; Ἔχει τὸ δικαίωμα ὁ ποιητὴς νὰ κάμῃ καὶ κακοὺς στίχους. Τί πειράζει, ἅμα κατορθώσῃ ἕναν ἀλησμόνητο ; Ἀκόμη καὶ σὰν καταπιαστῇ ποίημα μεγάλο, δήγημα σὲ στίχους, παραμύθι, δρᾶμα, κωμῳδία, βέβαια θέλει δουλειὰ γιὰ νὰ τὸ πετύχῃ, μὰ ὁ κόσμος δὲν πάει νὰ γυρέψῃ στοὺς στίχους του μέσα φιλοσοφία καὶ λογική· ὁ κόσμος συναρπάζεται μὲ δυὸ τρεῖς στίχους, μὲ μιὰ ὡραία εἰκόνα, μὲ κάτι ἀψηλοὺς λογισμούς, κάποτες καὶ μὲ λόγια. Ἐμᾶς τοὺς καημένους τοὺς πεζογράφους, θὰ μᾶς ψιλολογήσουνε, μήπως καὶ δὲ βρίσκεται στὸν τόπο της κάθε λεξούλα.

Ἡ κρίσιμη ὥρα γιὰ ἕνα ἔθνος εἶναι ἡ ὥρα ποὺ ἀρχίζει καὶ γράφει τὰ πεζά. Τὸ παρατήρησε ἀφτὸ ἕνας φιλόσοφος μεγάλος — καὶ τὸ βλέπουμε σήμερα στὴν Ἑλλάδα. Ἡ δημοτικὴ ὡς τώρα γράφηκε μόνο στὴν ποίηση· νά ποὺ γράφεται ὅμως καὶ στὰ πεζά, ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια. Τίποτα δὲ μοιάζει κι ὡςτόσο εἶναι σημαντικό. Νὰ γράφῃ κανεὶς τὰ πεζά, δὲ θὰ πῇ τάχα πὼς ἀραδιάζει λέξες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὸ τέλος τῆς γραμμῆς, ἀνεμπόδιστα, δίχως ἡ γραμμὴ νὰ συμμορφώνεται μὲ τὸ μέτρο, δηλαδὴ νὰ εἶναι πότε πιὸ μικρή, πότε πιὸ μεγάλη· νὰ γράφῃ κανεὶς τὰ πεζά, θὰ πῇ πὼς ἀραδιάζει τοὺς λογισμούς του ἕναν ἕνανε, μὲ τὴ σειρά τους, πὼς δὲν τοὺς περιορίζει τὸ μέτρο τῆς συλλαβῆς, παρὰ μονάχα τὸ πιὸ δύσκολο μέτρο ποὺ ἡ λογικὴ μᾶς τὸ φανερώνει. Πεζὸς λόγος θὰ πῇ σκέψη, πομονή, ἐργασία, κρίση καὶ διάκριση, θὰ πῇ φαντασία καὶ κριτικὴ συνάμα, ποίηση καὶ σοφία, τρέλλα καὶ γνώση, θὰ πῇ λεφτεριὰ ποὺ γιὰ νὰ τὴν ἀπολάψῃς πρέπει νἄσαι πρῶτα κύριος τοῦ ἑαφτοῦ σου, ἀφέντης καὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς σου. Ἀφτὰ ὅμως εἶναι πράματα ποὺ ἄψε σβῆσε, ἀπὸ το πρωὶ ὡς τὸ βράδυ, δὲν μπορεῖ ἕνα ἔθνος νὰ τὰ κάμῃ συνήθεια· γιὰ τοῦτο λοιπόν, ὥςπου τὰ συνηθίσουμε,

Digitized by Google

γίνουνται τόσα παράξενα, πού κ' ἴδιοι μας δὲν καταλαβαίνουμε τὸ λόγο· γιὰ τοῦτο, ναί, ἴσως γιὰ τοῦτο καὶ μόνο, ἡ Ἑλλάδα φαίνεται ἀκόμη σὰν τὸ παιδὶ πού ξέρει καὶ τραγουδᾷ, μὰ πού δὲν ξέρει νὰ γράφῃ. Δὲν καταστάλαξε ὁ νοῦς μας, δὲν ἡσύχασε. Ἄδετες, ἀσυνάρτητες, *ποιητικὲς* ἰδέες μᾶς παρατραβοῦνε δῶθε κεῖθε· σηκωνούμαστε, φωνάζουμε, χτυποῦμε, χωρὶς νἄχουμε ὑποψία γιὰ τὸ τί κάνουμε καὶ δὲν κάνουμε· ἄστατα κι ἄταχτα, ὅπως ἡ φαντασία μας ἡ ἀχαλίνωτη μᾶς τὸ προστάξῃ, μιὰ πετοῦμε ἀπάνω, μιὰ κυλιούμαστε κάτω. Μὴν τρομάζῃς ὡςτόσο· ὅλα τὰ φέρνουνε τὰ σημερνά μας τὰ περιστατικά, πού θὰ περάσουνε καὶ μὴ σὲ μέλῃ· παίζουμε ἀκόμη, πηδοῦμε σὰν τὸ στίχο, πού πότε γομίζει τὴ γραμμή, πότε τὴν ἀφίνει ἄδεια ἢ μισή. Χορέβουμε στὸν ἀέρα· δὲν πατοῦμε τὴ γίς, δὲ μάθαμε νὰ βαδίζουμε σοβαρὰ καὶ πεζά. Κ' ἔτσι, φίλε μου, ἔχουμε τόσους καὶ τόσους μπελάδες κάθε μέρα, ἐμεῖς καὶ τὸ ἔθνος.

Μήπως δὲν εἶχα δίκιο νὰ σοῦ λέω πὼς εἶσαι ἄθρωπος ἐφτυχισμένος, ἐσὺ ποῦ εἶσαι ποιητὴς καὶ δὲν ἔχεις τοὺς μπελάδες τοὺς δικούς μας; — « Ὄχι, σ' ἀκούω καὶ μοῦ ἀπαντᾷς, γιατὶ καὶ γὼ γράφω τὰ πεζά. » — Τὰ γράφεις πολὺ νόστιμα, τὰ γράφεις πολὺ ἔφκολα. Πόσο πρόδεψε ἡ δημοτική μας, ἡ ἐθνική! Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρό, φαινότανε ἀδύνατο νὰ γράψῃ κανεὶς τὴ γλώσσα του σὲ φημερίδα. Γλήγορα θὰ μᾶς φανῇ παράξενο νὰ μὴν τὴ γράφουμε. Ὅσο γράφεται πιὸ συχνά, τόσο περισσότερο τὴ θέλει ὁ κόσμος. Τὴ διαβάζουνε κι ἀποροῦνε τί ὡραῖα πού διαβάζεται, τί ἔφκολα λέει κανεὶς μ' ἀφτὴ ὅ τι θέλει. Ἐσύ, τὸ ὕφος τὸ δημοσιογραφικὸ στὴ δημοτικὴ τὸ κατάλαβες περίφημα, βρῆκες τὸ σωστό. Ἀντὶς νὰ μᾶς βάζῃς κάτι φράσες πού τὶς βαζιεστίζει κι ὁ πιὸ ἀκούραστος ἀναγνώστης, γιατὶ ἀντάμωσε τὶς ἴδιες σ' ὅλες τὶς φημερίδες τῆς Ἑβρώπης, ἀντὶς νὰ μεταφράζῃς ὅπως ἡ καθαρέβουσα μεταφράζει ἀπὸ ξένες γλῶσσες, ἐσὺ δὲ γράφεις, ἐσὺ μιλεῖς μὲ τὴν καρδιά σου,

Digitized by Google

μᾶς ἀραδιάζεις τὶς ἰδέες σου μιὰ μιά, ξέρεις καὶ μᾶς πείθεις.

Στὴν ποίηση ξεθυμαίνεις. Ἐκεῖ πιὰ ἡ ἀλυσίδα τοῦ πεζοῦ λόγου δὲ σὲ βαστᾷ, καὶ γιὰ τοῦτο μοῦ ἀρέσουνε οἱ στίχοι σου, ἐπειδὴς εἶναι ἴσια ἴσια σὰν τὸ πουλάκι ποὺ κελαϊδεῖ καὶ πετᾷ. Μοῦ ἔστειλες μόνο δυὸ τυπογραφικὰ φύλλα, κι ἄλλα δὲ διάβασα τοῦ καινούριου τόμου ποὺ ἔχεις τὸ σκοπὸ καὶ τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ἀφιερώσης. Μὰ καὶ στὰ λίγα κατεβατά, πολλοὺς στίχους εἶδα, εἶδα ποιηματάκια, εἶδα μικρά, χαριτωμένα τραγούδια, ποὺ μοῦ δείχνουνε τὸν ποιητὴ μὲ τὴ φαντασία του ἐκείνη τὴν ἀβάσταχτη καὶ τὴν παντοτρεχούσα. Μᾶς ἀποκαθρεφτίζεις καὶ τὰ ὄνειρα τοῦ ποιητῆ, ὅταν ὁ ἴδιος δεν ξέρει καλὰ καλὰ τί νόημα ἔχουνε. Κατώρθωσες ὅμως, γιατὶ πολὺ δύσκολο εἶναι νὰ τὸ κατορθώση κανένας, νὰ μᾶς παραστήσης καθάρια ὡς καὶ τὰ σκοτεινά, νὰ μᾶς συλλαβίσης ὡς καὶ τἀλάληντα ἐκεῖνα ποὺ κ' ἡ ψυχή μας δὲν τὰ ξεκαθαρίζει. Δὲν τὸ πιστεύεις; Ἄκουσε·

Μὲ ζώνει ἡ νύχτα ἡ ἄχαρη
Καὶ τὸ πηχτὸ σκοτάδι,
Σκέπη τοῦ ὕπνου ὁλόβαθη
Καὶ τῆς σκλαβιᾶς σημάδι.

Τοῦ κλέφτη ἀλαφροπάτημα
Μέσ' τὴν ψυχή μου νοιώθω
Καὶ στόμα λύκου ἀχόρταγου
Τὸ μυστικό μου πόθο.

Κ' εἶν' ἡ ὁρμή μου ἀκράτητη...
Μὰ ὁ ἥλιος ξεπροβάλλει
Καὶ σβυέται κάθε φάντασμα
Καὶ τῶν παθῶν ἡ ζάλη[1].

Κάποτες πάλε πόθος μυστικὸς σὲ συνεπαίρνει· ζητᾷς τὸ ἀζήτητο, θέλεις νὰ φτάσης τὸ ἄφταστο, γυρεύεις τὸ ἰδανικὸ

1) Νὰ μὲ συμπαθᾷς ποὺ κάπου κάπου διορθώνω τὴν ὀρθογραφία σου. Εἶναι φριχτὴ ἡ δική σου — καὶ μὴν ξεχνᾷς πὼς εἶμαι δάσκαλος.

Digitized by Google

ποὺ δὲν τὸ γνωρίζουμε, ποὺ δὲν ξέρουμε ἂν ὑπάρχει καὶ ποὺ τὸ λαχταροῦμε·

Σὰν 'Αφροδίτη ὁλόχαρη,
Φριχτὴ σὰν τὴν 'Εκάτη,
Ἔλα καὶ στάσου ἀντίκρυ μου,
Ἔλα καὶ πές μου κάτι

Κάτι ἀπ' τὸν κόσμο ἀνώτερο
Κι ἀσύγκριτο στὴν πλάση,
Τραγούδι ὀνειροφάνταστο,
Ποὺ θὲ νὰ ξεπεράσῃ

Κάθε λογῆς κελαϊδισμό,
Κάθε λογῆς τραγούδι,
Ἔλα καὶ πές μου, μάγισσα,
Τἀληθινὸ τραγούδι.

Τὸ τραγούδι τἀληθινὸ ἐγὼ τὸ ξέρω. Καὶ θὰ σοῦ τὸ πῶ. Εἶναι τὸ τραγούδι τῆς καρδιᾶς μαζὶ καὶ τοῦ νοῦ. Μὴ βλέπῃς ποὺ εἶμαι πεζογράφος. Ἔχει κι ὁ πεζογράφος τὴ φαντασία του, ἔχει καὶ τὴν ποίησή του, ὅσο λογικὴ κι ἂν εἶναι, ὅσο ψυχολόγα[1], ὅσο ξεδιαλύτρα κι ἂν τὴ θαρρεῖς. 'Αψηλὰ πετᾷ κι ἀφτή, ἅμα πρέπει. Καὶ πρέπει, ἀφοῦ ἀψηλὰ βρίσκεται ἡ ἀλήθεια. Βρίσκεται ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ μικρό μας τὸ ἐγώ, ἀπὸ τὸ μπόσικο τὸ φιλότιμο, ἀπὸ τὴ ζούλια, τὴν ψεφτιά, τὶς βρισιὲς καὶ τοὺς πολέμους. Βρίσκεται στὴν ἀφιλόκερδη μελέτη τοῦ καλοῦ, τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ δίκιου, ὅταν ἔχεις τὸν πόθο νὰ διῇς τὴν ἀλήθεια, χωρὶς πάθος, χωρὶς ὄφελος γιὰ σένα, μὲ μόνη τὴν ἀνταμοιβὴ ποὺ χάρηκες τὸ πρόσωπό της. Τότες τὴν καταλαβαίνεις συνάμα καὶ τὴν ἀγαπᾷς. Κι ἀμέσως γίνεται τὸ τραγούδι τἀληθινὸ ποὺ γυρέβεις, τὸ τραγούδι ποὺ τὸ τραγουδᾶνε μαζὶ ὁ νοῦς κ' ἡ καρδιά.

'Ο φίλος σου.

Παρασκεβή, 19 τοῦ Σποριᾶ, 1903.

1) Εἶχα γράψει πρῶτα ψυχολόγισσα, κ' ἔτσι τυπώθηκε. Μὰ συλλογίστηκα πῶς ἡ ψυχολόγισσα κάνει καλήτερα γιὰ οὐσιαστικό.

Digitized by Google

ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ 1903[1]

Ὁ Μ. Φιλήντας, ποὺ πῆρε τὸ μισὸ βραβεῖο στὸ Διαγωνισμὸ τοῦ 1901, μοῦ ἔστειλε, γιὰ τὸ Διαγωνισμὸ τοῦ 1903, διάφορα πράματα, ποὺ τὸ ἕνα μοῦ φαίνεται πολὺ καλό, καὶ ποὺ τἄλλα δὲν εἶναι ἀχαμνά· ἑφτὰ *Παιδικοὺς Διαλόγους*, τρεῖς *Ἱστορίες τῆς ἀγάπης* καὶ μιὰ *Γραμματική*, δηλαδὴ τὸ δέφτερο μέρος *(μορφολογία κ' ἐτυμολογία)* τῆς *Ῥωμαΐκης Γραμματικῆς*, ποὺ τὸ πρῶτο μέρος της *(φωνολογία καὶ γραφή)*, δημοσιέφτηκε στὰ 1902 στὴν Ἀθήνα.

Οἱ *Παιδικοὶ Διαλόγοι* τοῦ Φιλήντα ἔχουνε κάποια χάρη καὶ κάποια νοστιμάδα· ὁ σκόπός τους, ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη, παιδαγωγικός, καὶ μάλιστα ἠθικός. Δὲ γυρέβει μονάχα, ποὺ νὰ ποῦμε, νὰ διασκεδάσῃ τὰ παιδιά. Θέλει νὰ τὰ διδάξῃ, νὰ τοὺς μάθῃ νὰ φέρνουνται σὰν τίμια, γενναῖα, προσεχτικὰ παιδάκια, νὰ σέβουνται τοὺς γονιούς τους, νὰγαποῦνε καὶ τὰ γράμματα. Νὰ πῶ τώρα πῶς πέτυχε ὁ Φιλήντας ὁλότελα; Ὁλότελα ποιὸς πετυχαίνει καὶ σὲ τί; Νὰ κάνῃ βιβλία κανείς, ἂς εἶναι καὶ διαλόγους, γιὰ τὰ παιδιά, εἶναι τέχνη μεγάλη καὶ δὲν πιστέβω νὰ ὑπάρχῃ στὴ φιλολογία δυσκολώτερο εἶδος. Πρέπει ὁ συγραφιὰς μήτε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὸ τέλος νὰ κατηχῇ, μὰ μήτε καὶ νὰ ξεχνᾷ πῶς ἡ παιδιακήσια ψυχὴ ἔχει ἀνάγκη νὰ τὴ ζυμώσῃς ἀκόμη. Ἐσύ, ποὺ δὲν ἔχεις πιὰ τὰ χρόνια τους, χρειάζεται νὰ καταλάβῃς τί τοὺς ἀρέσει καὶ τί δὲν τοὺς ἀρέσει, τί μπορεῖ νὰ χαδέψῃ τὴ φαντασία τους, τί

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Νουμά, ἀρ. 71, Κεριακή, 23 τοῦ Νοέβρη, 1903, σ. 1 ἀκ. — Κ. Πρόλογο, 24.

Digitized by Google

νὰ πλουτίσῃ τὸ νοῦ τους, νὰ γίνῃς ἁπλὸς ὅπως εἶναι ἁπλὰ καὶ κεῖνα, κι ὡςτόσο πάντα νὰ εἶσαι ἄντρας, μ' ἄλλα λόγια νὰ βλέπῃς τὰ πράματα, τὸν κόσμο, τὸν ἄθρωπο, τὴ ζωή, καὶ μὲ τὰ δικά τους τὰ μάτια καὶ μὲ τὰ δικά σου.

Ἀφτὸς ἴσια ἴσια εἶναι ὁ κόμπος. Στὴν Ἐβρώπη, τέτοια ξέρουνε καὶ σοῦ τὰ φτειάνουνε μιὰ χαρά. Κάθε χρόνο τὰ βλέπω ποὺ βγαίνουνε τὸ Δεκέβρη, ἀηβασιλιάτικα. Τὰ παίρνω κάποτες, τὰ διαβάζω καὶ ζουλέβω. Τὰ περισσότερα εἶναι παραμύθια. Κατήχηση καμιά. Τὰ πιάνει τὸ παιδὶ καὶ δὲν τἀφίνει ὥςπου νὰ τὰ τελειώσῃ. Κι ὅμως ἀπὸ τὸ παραμύθι, ἀπὸ τὴν πλοκή του, ἀπὸ τὸ τάδε ἢ τὸ τάδε πρόσωπο, ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ φέρνουνται μέσα ὁ καθένας, χωρὶς ὁ συγραφιὰς νὰ φυσήσῃ λέξη, χωρὶς νὰ φανερώσῃ σκοπὸ εἴτε παιδαγωγικό, εἴτε ἠθικό, βγαίνει γιὰ τὰ παιδιὰ ἕνα μάθημα ἢ μιὰ τέρψη μυστική, ποὺ εἶναι μάθημα καὶ δάφτη. Δὲν πρέπει νὰ πιστέβουμε πὼς ἠθικὰ βιβλία εἶναι τὰ βιβλία ποὺ σοῦ μιλοῦνε γιὰ ἠθική. Ἕνα ὡραῖο δήγημα, μόνο καὶ μόνο ποὺ εἶναι ὡραῖο, εἶναι συνάμα καὶ ἠθικό. Δὲν ἔχουμε νὰ καλλιεργήσουμε μονάχα τὴ λογικὴ τοῦ παιδιοῦ· ἔχουμε νὰ καλλιεργήσουμε καὶ τὴ φαντασία καὶ τὴν καρδιά του. Ἔχουμε νὰ καλλιεργήσουμε τὴν ποίησή του. Ὄμορφες εἰκόνες, δυὸ τρεῖς περιγραφοῦλες, παραμύθια διασκεδαστικά, γίνουνται κατόπι ἕνα εἶδος ὁδηγίες ζωντανές, ποὺ τὸ παιδὶ τὶς θυμᾶται καὶ βρίσκει τὸ δρόμο του στὴ ζωή.

Ἐμεῖς ποὺ ἔχουμε τόσα καὶ τόσα παραμύθια, ἴσως τὰ καλήτερα τῆς Ἐβρώπης, πῶς δὲν παίρνουμε κανένα, πῶς δὲν τὸ σιάζουμε λιγάκι γιὰ νὰ ταιριάξῃ μὲ τὴν παιδικὴ τὴν ἡλικία, ὅπως κάνουνε κάθε μέρα στὴν Ἐβρώπη, ὅπου πάνε καὶ μαζέβουνε ὕλη ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τὰ παραμύθια, ὄχι μονάχα γιὰ δράματα, κωμῳδίες καὶ ῥομάντζα, μὰ καὶ γιὰ τέτοια πρωτοχρονιάτικα βιβλιαράκια ; Δὲν εἶναι ἁμαρτία ἐμεῖς νὰμελοῦμε τὰ δικά μας ; Οἱ δράκοι, τὰ φίδια, οἱ ἀράπηδες, οἱ

Digitized by Google

μάγισσες, τὰ κάστρα, τὰ ζῶα καὶ τὰ δέντρα ἔχουνε ποίηση, ἔχουνε, σὰν ξέρεις τὸν τρόπο, καὶ μαθήματα νὰ δώσουνε στὰ παιδιά μας[1]. Ἀχ! πόσες φορὲς τὸ συλλογίστηκα νὰ καταπιαστῶ κανένα τέτοιο βιβλίο! Δὲν ἀδειάζω. Τρέμω κιόλας, γιατὶ θέλει πολλὴ τέχνη. Ἂς δοκιμάσῃ ἄλλος κι ἂς τὸ κατορθώσῃ. Δὲν εἶναι ἀκατόρθωτα πράματα, φτάνει νἄχῃς ἕνα χρόνο καιρὸ καὶ νὰ νοιώθῃς ἀπὸ ἀληθινὴ παιδαγωγία.

Οἱ Διαλόγοι τοῦ Φιλήντα βέβαια πὼς δὲν εἶναι τόσο πολὺ πρωτότυποι. Μὰ εἶναι γραμμένοι στὴ γλώσσα μας κι ἀφτὸ εἶναι πρωτοτυπία, μάλιστα σημαντική. Ὄξω ἀπὸ τοὺς διαλόγους ἀρτούς, βιβλιαράκια στὴ δημοτικὴ γιὰ τὰ παιδιὰ δὲ γνωρίζω, παρὰ κάτι χαριτωμένα τραγουδάκια τοῦ Πάλλη[2] καὶ κάτι μικρὲς κωμῳδίες ἢ σκηνοῦλες τῆς κ. Φλ. Φουντουκλῆ ποὺ μερικὲς μοῦ φαίνουνται σὰν ἀριστουργηματάκια[3]. Σὲ στίχους κι ἀφτές. Οἱ διαλόγοι τοῦ Φιλήντα στὸ πεζό, καὶ πεζὰ τώρα μᾶς χρειάζουνται. Λοιπὸν ἀξίζει νὰ τοὺς δημοσιέψουμε στὸν ἐρχάμενο τόμο τοῦ Διαγωνισμοῦ, τὸν τόμο τοῦ 1904.

***

Γιὰ τὶς *Ἱστορίες τῆς ἀγάπης* τοῦ καλοῦ μας τοῦ Φιλήντα πολλὲς κουβέντες δὲ θὰ πιάσουμε. Δηλαδὴ μποροῦνε καὶ οἱ τρεῖς ἱστορίες νὰ δημοσιεφτοῦνε, μὰ ἐγὼ νομίζω πὼς θελουνε

1) Τὰ μεσαιωνικά μας τὰ ποιήματα, λ. χ., ὁ Καλλίμαχος καὶ ἡ Χρυσορρόη (κοίτ. *Collection de romans grecs,* Paris, 1880, par Sp. P. Lampros, σελ. 1-109), θὰ εἴτανε πολὺ ὄμορφα γιὰ τὸ σκοπὸ ποὺ λέμε.

2) Ἀλεξ. Πάλλη Τραγουδάκια γιὰ παιδιά. Ἀθήνα, τυπογραφεῖο Σ. Κ. Βλαστοῦ, 1889, 39 σελ.

3) Ἔμμετροι παιδικαὶ σκηναὶ μετ' ᾀσμάτων. Ἐν Ἀθήναις, 1903. Ἀρ. 1. « Περνάει περνᾷ ἡ μέλισσα », κτλ. Βγήκανε ὡς τώρα οἱ ἀριθμοὶ 1, 4, 5, 6, 10. Νὰ διώρθωνες μιὰ ὀρθογραφία ἀπὸ δῶ, ἕναν τύπο ἀπὸ κεῖ, ψεγαδάκι δὲ θἀπόμνησκε. Κι ὁ τίτλος ὁ καθαρεβουσιάνικος σὰ νὰ μοῦ χαλνᾷ λιγάκι τὸ κέφι. — Βγήκανε τώρα κι ἄλλα πολλά.

Digitized by Google

πρῶτα λίγο σιάξιμο. Οἱ τίτλοι τους εἶναι ὅμορφοι. *Ὁ φυλακισμένος, Ὁ τρελλός, Τῆς ψυχῆς τὰ βάθια.* Μὰ τὰ βάθια τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι μικρὴ δουλειά, καὶ γιὰ νὰ τὰ πάρῃ τὸ μάτι μας σ' ἕνα μικρὸ δηγηματάκι, πρέπει μὲ κάποιο τρόπο τὸ δήγημά σου νὰ δείχνῃ σὰν πηγάδι, ποὺ βγαίνουνε τὰ νερά του ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γῆς κι ὅμως εἶναι τὰ χείλια του στενά. Κάποτες βλέπουμε τὰ χείλια του μονάχα, χωρὶς νὰ καταλάβουμε τὸ βάθος. Ἔτσι θαῤῥῶ καὶ στὶς ἱστορίες τοῦ Φιλήντα. Δὲν τὸ λέω γιὰ νὰ τὸν κατηγορήσω. Προτιμῶ τὶς ἱστορίες του ἀπὸ κάμποσες ἄλλες ποὺ ἔχουνε καὶ περισσότερη ἀπαίτηση. Λέω μόνο καὶ μόνο πὼς πολὺ ψυχολογημένες δὲν εἶναι. Διαβάζουνται ὡςτόσο, καὶ μάλιστα μήτε συγκρίνουνται μὲ κάτι *Πολίτικες Ἀγάπες* ποὺ μοῦ σταλθήκανε ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ ποὺ δὲν μπόρεσα, τὸ μολογῶ, νὰ πάω ἴσα μὲ τὸ τέλος.

Πιὸ ὕστερα, ὅταν καταλάβουμε τί ἀξία ἔχουνε γιὰ τὸν πολιτισμό, τὰ ἠθογραφικὰ τὰ ῥομάντζα, ἡ φιλολογία μας θὰνοίξῃ δρόμους καινούριους. Θὰ σιάξῃ τότες καὶ τὸ δήγημά μας. Καλὰ ἔκαμε λοιπὸν ὁ Φιλήντας ποὺ προσπάθησε τουλάχιστο νὰ ἠθογραφήσῃ. Μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς πὼς σήμερις εἴμαστε ὅλοι μας ἄγνωστοι στὸν ἑαφτό μας. Ἠθογραφήσαμε ποὺ καὶ ποὺ ἕνα δυὸ χωριά. Ποιὸς ζῇ καὶ πῶς ζοῦνε στὶς πολιτεῖες δὲν τὸ ξέρουμε, κι ὅσο δὲν ἠθογραφήσουμε τὴν Ἑλλάδα, δὲ θὰ μάθουμε τὴν ψυχή μας. Ἀφτὸ θὰ τὸ καταφέρῃ τὸ ῥομάντζο, καὶ τέτοιος εἶναι ὁ προορισμός του ὁ μεγάλος, ὁ ἐθνικός του σκοπός. Μὰ ὁ Φιλήντας ἀνάγκη δὲν ἔχει νὰ ζουλέβῃ τοὺς ἠθογράφους. Τοῦ κάκου! Εἶναι γεννημένος γλωσσολόγος — κι ἀφτὸ μικρὸ πρᾶμα δὲν εἶναι. Ἴσως μάλιστα εἶναι εἶδος ἠθογράφημα κ' ἡ γλωσσολογία. Ὁ νοῦς τοῦ ἀθρώπου ἕνας εἶναι· τὴ δύναμή του τὴ δείχνει μὲ διάφορους τρόπους, ἢ ὅπως λένε, σὲ διάφορους κλάδους· ἀλλάζει ὁ τρόπος, ἀλλάζει κι ὁ κλάδος· δὲ θὰ πῇ πὼς κ' ἡ δύναμη ἀλλά-

Digitized by Google

ζει· μπορεῖ λοιπὸν ἀπαράλλαχτα τὴν ἴδια δύναμη νὰ φανερώνῃς καὶ σὰν ψυχολογήσῃς ἀθρώπινο πλάσμα, καὶ σὰ φυσιολογήσῃς ἀθρώπινη λαλιά. Κι ἀφτὴ θέλει ψυχολογία, καθὼς θέλει νἄναι κάπως φυσιολόγος κι ὁ τέλειος ὁ καρδιογνώστης, ἀκόμη πιὸ πολὺ σὰ γίνεται κ' ἐθνογνώστης. Τὴν πομονή, τὴν παρατήρηση, τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ξεδιάλυση ποὺ ἡ γλώσσα μᾶς ζητᾷ στὴ σπουδή της, τὰ ζητᾷ κ' ἡ σπουδὴ τῆς ψυχῆς, ὅταν πιάσῃς καὶ παρακολουθήσῃς τὰ παραμικρὰ κινήματα ποὺ ἕνα ἕνα, δίχως νὰ τὸ νοιώθουμε, δίχως νὰ τὸ ξέρουμε, στὰ σωθικά μας, στὸ νοῦ μας, σὲ ὅλη μας τὴν ἐνέργεια τὴν ψυχική, σὲ ὅλη μας τὴ δράση, γεννοῦνε τοὺς λογισμούς μας, τὰ πάθη μας καὶ τὶς πρᾶξες μας, ὅπως κινήματα κινήματα μέσα στὸ στόμα τοῦ καθενός μας, ἡ γλώσσα φέρνει ἀνήξερά μας, ἀνήθελά μας, τόσες καὶ τόσες ἀλλαγές, τόσους τύπους, τόσους ἤχους, ποὺ στὸ τέλος καταντοῦνε καινούρια λαλιά.

Ὁ Φιλήντας ἔχει τὴν περιέργεια, τὴν προσοχὴ καὶ τὴ μέθοδο τοῦ γλωσσολόγου. Ἔχει καὶ τὸ κάτι ἐκεῖνο τἀπροσδιόριστο ποὺ σ' ὅ τι κάνεις, τὄχεις ἢ δὲν τὄχεις ἀπὸ γεννησιμιό σου, καὶ ποὺ λέγεται φλέβα. Ἕνα κάποιο προμάντεμα μυστικό, ἕνα ξεχωριστὸ νοιώσιμο, ἕνα μήνυμα κρύφιο ἀρχίζει μέσα του σὰν καμπανίτσα νὰ σημαίνῃ, ὅταν ψάχνει, καὶ τοῦ λέει· Ἐκεῖ νὰ ψάξῃς, γιὰ νὰ βρῇς τὴν ξήγηση τὴ σωστή. — Καὶ τί τάχα, μὲ ῥωτᾶτε, ὅλα σωστὰ λοιπὸν ὅσα βρίσκει ὁ Φιλήντας; Βέβαια ὄχι. Γιὰ τὰ λάθια τοῦ Φιλήντα εἴπαμε καὶ στὴν προκήρυξη τοῦ πρώτου Διαγωνισμοῦ[1]. Ἐπειδὴ ὁ νοῦς του δὲν κοιμᾶται καὶ πάντα γυρέβει, μπορεῖ κάποτες ὡς καὶ τὰ λάθια του νὰ σὲ βοηθήσουνε, καὶ ξακολουθώντας νὰ γυρέβῃς, ἐσὺ νὰ βρῇς ἄξαφνα ἐκεῖνο ποὺ δὲν κατώρθωσε νὰ τὸ καταλάβῃ. Τὰ λάθια του εἶναι μεθοδικά, ὅπως τὄδειξα κι ἄλλοτες. Γι' ἀφτό, τοῦ ἄφησα τὰ περισσότερα· τοῦ εἶπα

1) Κ. π. ἀ. σ. 104-5.

Digitized by Google

μάλιστα νὰ μὴν τὰ διορθώση. Μονομιὰς στὴν ἐπιστήμη δὲ βρίσκεται ἡ ἀλήθεια. Θέλει γύρους καὶ γύρους ὥσπου νὰ μπῆς στὸν ἴσιο δρόμο. Ἕνας ποὺ ψάχνει, ἀκόμη καὶ σὰ δὲ βρίσκει, σοῦ ἀνοίγει τὴν ὄρεξη, σὲ κάνει νὰ ψάξῃς πιὸ πολύ, κάμποσες φορὲς σὲ κάνει καὶ νὰ βρῆς.

Ἡ γραμματικὴ τοῦ Φιλήντα ἔχει καὶ ἄλλα δυὸ προτερήματα. Εἶναι γραμμένη στὴν καθάρια δημοτική, κι ἀπὸ τὴ δημοτικὴ βγάζει ὅρους ἐπιστημονικοὺς ἐφκολονόητους καὶ ἁπλοφτειασμένους. Τί ὡραῖο πρᾶμα ποὺ εἶναι, τί θέαμα μοναδικὸ γιὰ τὸν ἐπιστήμονα ὅσο καὶ γιὰ τὸν καλλιτέχνη, ὅταν ἀρχίζει μιὰ γλώσσα δημοτικὴ νὰ γίνεται ὄργανο τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης! Οἱ δημοτικές, οἱ ἐθνικὲς γλῶσσες καλλιεργηθήκανε πιὰ τώρα παντοῦ στὴν Ἐβρώπη, γεράσανε κιόλας. Ἡ δική μας εἶναι φρέσκα φρέσκα, δροσάτη σὰν τὴν ἀβγή, ἔχει τὴ χάρη τῆς ἀβγῆς, ἔχει καὶ τῆς ἀβγῆς τὴ δύναμη, ποὺ πρώτη νικᾷ τὴ νύχτα. Οἱ Ἐβρωπαῖοι, σήμερα ποὺ ξεχάσανε τὰ γλυκοχαράματά τους, δὲν ξέρουνε πῶς καὶ μὲ τί τρόπο γενήκανε τότες τὰ πράματα. Ἐμεῖς μὲ τὰ μάτια μας τὰ βλέπουμε, καὶ τὰ πλάθουμε συνάμα μὲ τὸ νοῦ μας. Εἶναι ἀπαράλλαχτα σὰ νὰ μᾶς εἴτανε δοσμένο, τὴν ἴδια τὴν ὥρα ποὺ ξετυλίγεται καὶ πάει ἕνα φαινόμενο εἴτε φυσικὸ εἴτε κοινωνικό, νὰ διοῦμε, νὰ καταλάβουμε, νὰ μελετήσουμε βαθμὸ βαθμὸ τὸ ξετύλιγμά του. Κι ἀπ' ὅσα γίνουνται τώρα μποροῦμε νὰ ἐννοήσουμε, ὄχι μόνο τί ἔγινε στὴν Ἐβρώπη, ὅταν ἄρχισε, ἀντὶς τὴν πεθαμμένη τὴ λατινική, νὰ γράφεται, ὡς καὶ σὲ βιβλία φιλοσοφικά, ἡ ζωντανὴ δημοτικὴ γλώσσα, μὰ νὰ ξετάσουμε κιόλας μὲ τί τρόπο, στὴν ἀρχαία τὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴ δημοτική, ἀφοῦ ἄλλη δὲν εἴχανε καμιά, τὸ κατορθώσανε νὰ κάμουνε τόσους ὅρους ἐπιστημονικούς, νὰ παραστήσουνε τόσες καὶ τόσες ἀφερημένες ἰδέες. Ἡ δημοτική μας, ἡ καθαφτὸ ἐθνική, ἔχει γιὰ νὰ βγάζῃ τέτοιους ὅρους μιὰ ἐφκολία ποὺ εἶναι θάμα. Δηλαδή, ἂν οἱ

Digitized by Google

καλοί μας οἱ δασκάλοι θέλανε νὰ δείξουνε φιλότιμο ἀληθινό, θὰ περηφανεβόντανε ὅλοι τους ποὺ ἡ χυδαία, ἡ καταφρονεμένη, μπόρεσε τόσο πολὺ νὰ πλουτίσῃ σὲ τόσο λίγο διάστημα, μπόρεσε νὰ χρησιμέψῃ σὲ τόσο μεγάλους σκοπούς. Τί πειράζει ποὺ κάθε ὅρος τοῦ Φιλήντα δὲν εἶναι τέλειος; Ἂς ποῦμε κιόλας, ἂν προτιμᾶτε, πὼς ὁ Φιλήντας δοκιμάζει, πὼς ὅλοι μας δοκιμάζουμε καὶ τίποτις ἄλλο. Μήπως τὸ νὰ δοκιμάζῃ κανεὶς δὲν εἶναι κάτι; Δοκίμασε νὰ χαράξῃς γράμματα στὸν ἀέρα. Δὲν μπορεῖς. Στὸ μάλαμα ὅμως δοκιμάζεις. Μάλαμα κ' ἡ γλώσσα μας, ἀφοῦ γίνεται τὸ δοκίμασμα.

Θὰ μᾶς ποῦνε ὅμως — καὶ τἄκουσα συχνὰ καὶ τὸ ξέρω — ἀχ! κ' οἱ φίλοι μας θὰ μᾶς τὸ ποῦνε, πὼς σὲ μερικοὺς ὅρους, σὲ μερικὲς νιόφτειαστες λέξες, ὁ ἀναγνώστης *σκουντάφτει*. Ἀφτὸ πρέπει νὰ τὸ ξετάσουμε ἀλλοῦ· εἶναι ζήτημα σωστό, δὲ χωρεῖ στὴ μικρή μας τὴν προκήρυξη. Διάβασα κάποτες μάλιστα πὼς εἴμαστε καὶ *φανατικοί*. Ἐκεῖνος ποὺ τὄγραψε, δὲ θὰ συλλογίστηκε καλὰ καλά, προτοῦ τὸ γράψῃ, τί σημαίνει φανατισμός. Βέβαιο εἶναι πὼς μὲ κάμποσους ὅρους τοῦ Φιλήντα θἀπορήσουνε, θὰ ξυπαστοῦνε, ποιοὶ ὅμως παρακαλῶ; ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ τὸ πρωΐ ὡς τὸ βράδι, συχνὰ καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλουνε, ζοῦνε μὲ τὰ χέρια βουτηγμένα, ὅπως μοῦ ἔλεγε κάποιος, στῆς καθαρέβουσας τὸ μελάνι, δηλαδὴ θὰ *σκουντάψουνε*, ποὺ εἴπαμε, δημοσιογράφοι, φημεριδογράφοι, δικηγόροι, γιατροί, μ' ἕνα λόγο οἱ γραμματισμένοι. Μὰ σὰ δὲ γελιέμαι, ἀφτοὶ ὅλοι τους ἀποτελοῦνε κύκλο στενό. Καὶ φανατισμὸς ἴσια ἴσια θὰ πῇ νὰ περιορίζεσαι καὶ νὰ προσέχῃς μόνο σὲ κύκλους στενούς. Πρέπει νὰ κρίνουμε, πρέπει νἀποφασίζουμε, πρέπει νὰ βλέπουμε ἀπὸ πιὸ ἀψηλά. Πρέπει νἀφήσουμε τὰ γραφεῖα, νἀνεβοῦμε στὸ κορφοβούνι καὶ ἀπὸ κεῖ νὰ ξανοίξῃ τὸ ἔθνος ἡ ματιά μας. Ἀφοῦ λένε πὼς σκουντάφτουμε, ἂς ποῦμε καὶ μεῖς πὼς ἀρκετὰ σκούνταψε τὸ ἔθνος, σκουντάφτει μάλιστα κάθε μέρα μὲ τοὺς δασκαλισμούς. Ἂς

Digitized by Google

κάνουμε καὶ μεῖς μιὰ θυσία. Ἡ καλοσύνη τὸ θέλει. Τὸ θέλει κ' ἡ ὀρθὴ κρίση. Τὸ θέλει καὶ ὁ πατριωτισμός.

Νομίζω λοιπὸν πὼς ἔχουμε καὶ κάποιο χρέος νὰ φανερώνουμε τὴν καλοσύνη μας, τὸν πατριωτισμό μας καὶ τὴν ὀρθή μας τὴν κρίση, ὅταν ἔρχουνται καὶ μᾶς ξυπνοῦνε ἀπὸ τὸν ὕπνο μας τὸ βαθή, τόσα βιβλία ποὺ γράφουνται γιὰ τί ἄλλο παρὰ γιὰ τὸ καλό; γιὰ τί ἄλλο παρὰ γιὰ νὰ πλουτίσουνε καὶ τὴ γλώσσα μας καὶ τὸ νοῦ μας, μαζὶ μ' ἀφτὰ ἐννοεῖται καὶ τὴν Ἑλλάδα. Σέβας χρωστοῦμε σὲ κάθε δουλειὰ σοβαρή. Ἐλπίζω, ἡ γραμματικὴ τοῦ Φιλήντα νὰ διαβαστῇ, νὰ μελετηθῇ κιόλας μὲ τὴν προσοχὴ ποὺ τῆς ἀξίζει. Δὲν τὴν ἔγραψε ὁ ἄθρωπος γιὰ νὰ διασκεδάσῃ, μήτε γιὰ νὰ πειράξῃ κανένανε. Τὴν ἔγραψε γιὰ νὰ σταθῇ χρήσιμος στὴν Ἰδέα. Μὰ θὰ μοῦ πῇς, τὴν Ἰδέα τὴ δική σου, ποὺ μᾶς τὴ γράφεις κιόλας μὲ Ι κεφαλαῖο, ἐμεῖς δὲν τὴν ἀγαποῦμε. Ψέματα λέτε! Ἀδύνατο νὰ μὴν τὴν ἀγαπᾶτε. Τὴ λατρέβετε, τρελλαίνεστε γιὰ τὴν Ἰδέα μας, φτάνει μὲ ἀμεροληψία νὰ διῆτε ποιὰ εἶναι. Ὅποιος τὴν κατάλαβε, τὴν ἀγάπησε ἀμέσως. Σὰ θέλετε ὅμως καὶ νὰ τὴ μισήσετε, καλά. Πρέπει τουλάχιστο νὰ τὴ μελετᾶτε καὶ νὰ τὴ σέβεστε. Μιὰ Ἰδέα! Θαῤῥεῖτε τάχα πὼς Ἰδέες ὑπάρχουνε πολλές, μὲ κεφαλαῖα; Θαῤῥεῖτε πὼς τὶς ἀνταμώνετε στὸ δρόμο, φτάνει νὰ βγῆτε ὄξω; Σπάνιες εἶναι, πολὺ σπάνιες. Ἰδέα ποὺ στέκει, ποὺ ξέρει τί θέλει, ποὺ μεθοδικὰ ξετάζει τὰ καθέκαστα, ποὺ θρέφεται μὲ τὰ ἰδανικὰ καὶ ποὺ συνάμα εἶναι πραχτικὸς ὁ σκοπός της, δηλαδὴ ἐθνικός, ἀκούτε με καὶ σὰ βλέπετε μιὰ τέτοια Ἰδέα, νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶτε μὲ χαρά, γιατὶ ἔθνος ὑπάρχει μόνο σὰν ὑπάρχει καὶ τέτοια Ἰδέα.

Νὰ μὴν πιάνετε λοιπὸν τὶς φιλονικίες γιὰ κάθε λεξούλα καὶ γιὰ κάθε κόμμα ἢ δασεία. Νὰ μὴν τὰ ψιλολογᾶτε μὲ τὸ παραπάνω. Νἀγαπᾶτε σύῤῥιζα τὴν Ἰδέα, δηλαδὴ ὅλην μαζί. Τὴν Ἰδέα νἀγαπήσετε, καὶ στοῦ Φιλήντα τὴ γραμματικούλα. Τὸ κάτω κάτω νά ποὺ ἔχουμε καὶ μιὰ γραμματικὴ

Digitized by Google

γραμμένη στὴ γλώσσα μας. Ἀφτὸ ἔχει νὰ κάμῃ. Ἀφτὸ νὰ βλέπετε. Ἀφτὸ νὰ θυμηθῆτε καὶ σὰ δημοσιέψουμε τὴ γραμματική του στὸν τρίτο τόμο τοῦ Διαγωνισμοῦ, στὰ 1904[1]. Ὁ Φιλήντας θὰ βάλῃ μαζὶ μὲ τὸ δέφτερο μέρος καὶ τὸ πρῶτο, ἀφοῦ τὸ διορθώσῃ καὶ τὸ ξαναχύσῃ. Ἔτσι θἄχουμε σ' ἕναν τόμο σωστὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς.

Γιὰ τὸ δέφτερο μέρος, ποὺ εἶναι πολὺ καλήτερο ἀπὸ τὸ πρῶτο, παίρνει ὁ Φιλήντας ὅλο τὸ βραβεῖο, καθὼς τοῦ ἀξίζει, δηλαδὴ χίλιες δραχμές.

Ὁ δέφτερος τόμος τοῦ Διαγωνισμοῦ δημοσιέβεται σ' ἕνα μήνα[2], μὲ κάτι νόστιμα δηγηματάκια ἑνὸς δασκάλου, ποὺ εἶναι καὶ ποιητής. Γιὰ τοῦτο ἀγαπᾷ κι ἀφτὸς τὴν Ἰδέα.

Παρίσια, 14 τοῦ Σποριᾶ, 1903

1) Ὄχι μόνο δὲν τυπώθηκε στὰ 1904, μὰ δημοσιεμένη ἀκόμη δὲν εἶναι, ἂν καὶ τυπωμένο τὸ πρῶτο μέρος. Ἄργησε γιὰ πολλοὺς λόγους· ἕνας ἀπ' ἀφτοὺς εἶναι ποὺ ὁ Φιλήντας ξαναδούλεψε τὴ γραμματική του — κ' ἔγινε τόμος διπλὸς ἀπὸ κεῖνο ποὺ εἴτανε.

2) Εἶναι ὁ τόμος ποὺ μιλήθηκε πιὸ ἀπάνω, σ. 251.

Digitized by Google

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΗΣ "ΟΡΕΣΤΕΙΑΣ"[1]

Παρίσια, 28 τοῦ Σποριᾶ, 1903.

Ἀγαπητέ μου *Νουμά*,

Μόλις ἔλαβα, μόλις πρόφτασα σήμερα τὸ πρωΐ νὰ διαβάσω ἐκεῖνα ποὺ γράφεις γιὰ τὴν παράσταση τῆς *Ὀρέστειας*, γιὰ τὸ κακὸ ποὺ ἔγινε καὶ στὴν παράσταση καὶ κατόπι. Τί νὰ σοῦ πῶ, ποὺ ἡ χαρά μου δὲ λέγεται; Εἶναι ἀπὸ τὶς μεγαλήτερες *γῖκες* ποὺ λογαριάζει ὡς τὰ σήμερα ἡ δημοτική μας.

Μάλιστα, *γίκη!* Ἀπορεῖς; Στάσου λιγάκι, καὶ θὰ συφωνήσουμε.

Ἡ *Ὀρέστεια* ποὺ παραστάθηκε εἶναι μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν κ. Σωτηριάδη. Τὴ μετάφραση δὲν τὴν ξέρω· ξέρω μονάχα τὸν κ. Σωτηριάδη, καὶ μόνο ἀπ' ὅσα ξέρω γιὰ τὸν καινούριο μας τὸν ποιητή, μπορῶ νὰ κρίνω.

Μὰ τί λέω; Καὶ σὺ τὸν ξέρεις. Δὲ θυμᾶσαι; Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ κάμαμε λόγο γιὰ τὸν κ. Σωτηριάδη στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα* (τ. Α', σελ. 28 καὶ ἀκόλουθες). Ὁ κ. Σωτηριάδης βγῆκε τότες νὰ μᾶς χτυπήση γιὰ τὸ *θανατικὰ καταδικασμένο σύστημά μας* (« καταδίκην θανατικὴν τοῦ συστήματος »), ποὺ δὲ γράφαμε δηλαδὴ τὴ μισὴ γλώσσα· τὸ *ἰδίωμα* τὸ δικό μας, τὸ *χυδαιοφραγκορωμαικό*, τοῦ ἔφερνε, λέει, *ἀηδία*· ὁ *ψυχαρισμὸς* εἴτανε « μειονέκτημα τοῦ ἀλλογενοῦς σχεδὸν συγγραφέως. » Ἔπρεπε νἄρθῃ, ἔπρεπε νὰ φανῇ κανένας *Παῦλος* νὰ μᾶς κεραυνοβολήση, νὰ συμμαζωχτοῦμε.

1) Δημοσιέφτηκε στό Νουμά, ἀρ. 72, 30 τοῦ Νοέβρη, 1903, σ. 1, στ. 3 κι ἀκ. — Κ. Πρόλογο, 25 κι ἀκ.

Digitized by Google

Ἤσυχε. Φτάνει ὁ κ. Σωτηριάδης στὴ σκηνὴ — καὶ κεραυνοβολοῦσαν τὰ γέλια. Γιατί; Γιατί ἀφτὸ τάχα; Γιατὶ ὁ κ. Σωτηριάδης, ἀπ' ὅσα καταλάβα, μᾶς τάκαμε ὅλα θάλασσα, δημοτικὴ καὶ καθαρεύουσα.

Λοιπὸν ὁ κόσμος, φίλε μου, δὲ γέλασε, δὲ δυσαρεστήθηκε πού εἶπανε ἡ γλῶσσα τοῦ κ. Σωτηριάδη δημοτική· δυσαρεστήθηκε, θύμωσε μάλιστα, πού ἀρκετὰ δημοτικὴ δὲν εἶπανε!

Ναίσκε! Μὰ πῶς γίνεται, μὲ ρωτᾶς, ἀφοῦ ἀφτοὶ πού θυμώσανε, εἶναι καὶ δασκάλοι; Ἀφτοὶ μήτε μισὴ δημοτικὴ δὲ χωνέβουνε!

Ἔτσι θαρρεῖς; Ἐγὼ δὲν τὸ πιστέβω. Παρατηρήθηκε συχνὰ στὴν ἱστορία, λ. χ., στὸ 21 μας, πὼς χωρὶς νὰ τὸ ξέρουνε, χωρὶς κιόλας νὰ τὸ θελουνε, κάποτες κ' οἱ πιὸ ἀντίθετοι, κ' οἱ πιὸ ἥσυχοι, κ' οἱ πιὸ φρόνιμοι παρασέρνουνται ἀπὸ τὸ ῥέμα, ὅταν καμιὰ Ἰδέα μεγάλη ἔρχεται ἄξαφνα καὶ ξεχειλίζει ἀλάκαιρο σ' ἕναν τόπο. Τέτοια Ἰδέα μᾶς σπρώχνει ὅλους, μᾶς συναρπάζει, νὰ πάμε καὶ νὰ πάμε ὁμπρός. Κ' ἡ δική μας εἶναι μεγάλη, ἀφοῦ γράφει ποίηση καὶ λεφτεριά.

Λοιπόν, τοῦ κάκου! Ἔχει δὲν ἔχει, τὴ συνηθίσανε πού τὴ συνηθίσανε ὡς κ' οἱ δασκάλοι, ὅσο λίγο κι ἂν τὸ ὑποψιάζουνται, τὴ γερή μας, τὴ λέφτερη, τὴν ἀσκλάβωτη ἀπὸ δασκαλισμούς, τὴν ποιητική μας τὴ γλώσσα τὴ δημοτική. Σὰν ἀκούσουνε μισὴ γλώσσα, κ' ἴδιοι τους παραξενέβουνται. τοὺς φαίνεται σὰν *παρωδία*. Πολὺ σωστὰ ἔβαλες τὴ λέξη στώραϊο σου καὶ γενναῖο ἄρθρο πού δημοσιέβει ὁ *Νουμὰς* (ἀρ. 68 : « Ὁ βράχος καὶ ὁ βοῦρκος »).

Μὰ τί σημαίνει; Πρέπει τάχα, γιατὶ ἕνα πρᾶμα δὲ μᾶς ἀρέσει, νὰ σηκώσουμε πόλεμο; Ποιὸς τὸ λέει; Ὄχι βέβαια ἐμεῖς πού φωνάζουμε λεφτεριά. Λέφτερα ὁ καθένας, σ' ἕνα ἔθνος πολιτισμένο, πρέπει νἄχῃ τὸ δικαίωμα, πρέπει μάλιστα κι ὁ ἴδιος νὰ ξέρῃ πὼς εἶναι χρέος του, νὰ λέῃ τὴ γνώμη του. Ἡ καλήτερη γνώμη θὰ νικήσῃ μοναχή της, ἅμα βγοῦνε

Digitized by Google

ἀνεμπόδιστα ὅλες στὸ δημόσιο. Ἔτσι γίνεται παντοῦ. Ἔτσι γινότανε καὶ στὴν ἀρχαία τὴν Ἑλλάδα, ὅπως κάπου τὸ λέει κι ὁ Θουκυδίδης. Μὰ γιὰ τὸ Θουκυδίδη — καὶ γιὰ κάτι ἄλλα — ἴσως μιλήσουμε γλήγορα σὲ ἄρθρο μεγαλήτερο, νὰ ξετάσουμε καὶ μερικὰ ζητήματα σπουδαῖα. Ἔχω καλή, ἔχω ἀκλόνιστη ἐλπίδα. Δὲν μπορεῖ· ἀφοῦ θέλουμε νὰ μοιάξουμε τοὺς ἀρχαίους, ἀπαραίτητο πρῶτα πρῶτα νὰ μάθουμε νὰ συζητοῦμε. Ἡ ἀτομική, ἀνεξάρτητη γνώμη, ἅγιο πρᾶμα εἶναι καὶ σεβαστό. Νὰ πείθουμε, ναί· νὰ χτυποῦμε, ὄχι. Ἀφτὸ θὰ πῇ λεφτεριά, κ' εἶμαι βέβαιος, γιατὶ καὶ μεῖς στὴ λεφτεριὰ χρωστοῦμε τὴν ὕπαρξή μας, πὼς κι ἀπὸ τώρα θὰ τὸ καταλάβουνε στὴν καλή μας τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ φίλος σου.

Digitized by Google

ΤΟ ΨΩΜΙ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΡΟ[1]

ROSMAPAMON, Perros-Guirec (Côtes-du-Nord)
27 Ἀβγούστου, 1904.

Φίλε μου Ἠλία Βουτιερίδη,

Χαίρουμαι πολὺ ποὺ ἐγῆκες στὸ ταξίδι, νὰ πᾶς νὰ διῆς ἑλληνισμὸ κι ὄξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, νὰ χαιρετήσῃς τὰδέρφια μας τοῦ Νείλου, νὰ χαιρετήσῃς τὴν Ἀλεξάντρεια τὴν ξακουστή. Πῶς σὲ ζουλέβω! Σὲ τί μέρος τοῦ κόσμου μπορεῖς καλήτερα νὰ μιλήσῃς γιὰ τὸ γλωσσικό μας τὸ ζήτημα, γιὰ τὸ ζήτημα τὸ ἐθνικό; Με τὸν Ἀλέξαντρο τὸ Μεγάλο κάμαμε πρώτη φορὰ γλώσσα κοινή. Πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀλέξαντρο, κάθε χώρα, κάθε πολιτεία στὴν Ἑλλάδα εἶχε γλώσσα δική της. Ἀπὸ τοῦ Μακεδόνα τὸν καιρό, ἀρχίσανε λίγο λίγο νὰ ξεχνιοῦνται καὶ νὰ χάνουνται οἱ ντόπιες οἱ λαλιές, ἀττικά, δωρικά, ἰωνικὰ καὶ ἄλλα. Κοινὴ γλώσσα βασίλεψε καὶ στὴν Ἀλεξάντρεια. Μιὰ γλώσσα μιλοῦσε ὅλος ὁ ἑλληνισμός. Κι ἅμα μίλησε μιὰ γλώσσα, ἔγινε ἀμέσως ἕνα καὶ τὸ ἔθνος.

Τί γυρέβουμε σήμερα καὶ μεῖς, παρὰ ἕνα ἔθνος νὰ εἴμαστε, δηλαδὴ μιὰ γλώσσα νὰ ἔχουμε; Μιὰ γλώσσα ποὺ παντοῦ τὴν ἴδια νὰ ξέρῃ τὸ ἔθνος, κ' ἔτσι νὰ νοιώθῃ ὁ καθένας, ὅπου βρίσκεται, ὅπου κι ἂν τὸν ἔφερε ἡ τύχη, πὼς Ἕλληνας εἶναι. Τέτοια γλώσσα, ἐννοεῖται, μήτε τὸ στοχαστήκαμε ποτέ μας ἐμεῖς νὰ τὴ φτειάσουμε, ὅπως τὸ νομίζουνε ἄδικα μερικοί. Ἐμεῖς τὴν παίρνουμε ἀπὸ τὸ ἔθνος ποὺ τὴν ἔφτειασε μοναχό

1) Εἶναι ἀδημοσίεφτο. Γράμμα μου στὸ φίλο μας τὸ Βουτιερίδη ποὺ πῆγε τότες στὴν Αἴγυφτο κ' εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ζητήσῃ μερικὰ λόγια, νὰ τὰ διαβάσῃ στοὺς φίλους ἐκεῖ πέρα. — Κ. Πρόλογο, 27.

Digitized by Google

του. Τὸ ἔθνος πῶς λέει τὸ *ψωμί*, τὸ *κρασὶ* καὶ τὸ *νερό*; *Ψωμί*, *κρασὶ* καὶ *νερὸ* τὰ λέει. Ἅμα ἔρθῃ κανένας καὶ μᾶς τὰ πῇ *ἄρτος*, *οἶνος* καὶ *ὕδωρ*, τότες μᾶς ἔφτειασε δέφτερη γλώσσα· τότες ἔχουμε δυὸ γλῶσσες, ἔχουμε καὶ δυὸ ἔθνη. Ἀφτὸ εἶναι ὅλο τὸ ζήτημα.

Ὅλο, ναί, ὅλο. Παρακάλεσε κανένα φίλο μας ποὺ τοῦ τὰ λὲς καὶ σ' ἀκούει, μὰ ποὺ δὲν τὸν ἔπεισες ἀκόμη, νὰ σοῦ κάμῃ μιὰ καὶ μόνη παραχώρηση, νὰ γράφῃ *ψωμί*, *κρασὶ* καὶ *νερό*, καθὼς τὰ συνηθίζει ἀπὸ τὸ πρωὶ στὸ βράδι, κι ὅλα τἄλλα νὰ τὰ γράφῃ στὴν καθαρέβουσα. Ἔπειτα πές του νὰ διαβάσῃ τὸ κατεβατὸ ποὺ ἔγραψε, μὲ τὸ *ψωμί*, μὲ τὸ *κρασί*, μὲ τὸ *νερό*, καὶ μὲ τὴν καθαρέβουσα σ' ὅλα τἄλλα. Τοῦ κάκου! Θὰ καταλάβῃ. Θὰ καταλάβῃ ἐκεῖνο ἴσια ἴσια ποὺ τοῦ ἔλεγες καὶ ποὺ τώρα θὰ τὸ διῇ μὲ τὰ μάτια του γραμμένο ἀπάνω στὸ χαρτί· νά τες κ' οἱ δυὸ γλῶσσες, νά κ' οἱ δυό μας οἱ ἐθνισμοί. Ἂν τὸ καλοξετάσῃ μάλιστα, θὰ φρίξῃ, θὰ τρομάξῃ μὲ τὸν ἑαφτό του, θὰ πῇ· « Λοιπὸν ἐγώ, ἐγὼ ποὺ τὰ γράφω, εἶμαι διπλὸς ἄθρωπος; Ἕνας ἄθρωπος ποὺ λέει *ψωμί*, κι ἄλλος ἕνας ποὺ γράφει *ἀρτοποιός*; Ἕνας ἄθρωπος ποὺ λέει *νερό*, κι ἄλλος ἕνας ποὺ γράφει *ὄμβρος*; Ἕνας ἄθρωπος ποὺ λέει *κρασί*, κι ἄλλος ἕνας ποὺ τὸ *παιδί* του τὸ κλίνει *παιδίον* ἢ *παῖς*, *παιδός*, ἢ ποὺ θὰ σοῦ τὸ γράψῃ καὶ *τέκνον*, ὅπως λάχῃ; Μὰ τέτοιο πρᾶμα δὲ γίνεται! Δὲ γίνεται τέτοια διγλωσσία! » Κι ὁ φίλος σου, γιὰ νὰ βεβαιωθῇ πὼς δὲν τοῦ ξεφυτρώσανε τόντις στὸ στόμα του δυὸ γλῶσσες, θὰ κοιτάξῃ τὸν καθρέφτη. Ὁ καθρέφτης θὰ τοῦ δείξῃ τὴ γλώσσα του τὴν ἀληθινή, θὰ τοῦ δείξῃ τὸ ἔθνος· ὁ φίλος σου, στὸν καθρέφτη, στὴν ἐθνική μας τὴ γλώσσα, θὰ διῇ ἄξαφνα ὅλα μας τὰ ἐθνικά· ἐκεῖ ποὺ ἡ πέννα του ἀράδιαζε καὶ καμάρωνε τὸν *ἀρτοποιόν*, τὸν *ὄμβρον*, τὸ *παιδίον*, τὸν *παῖδα* καὶ τὸ *τέκνον*, θὰ πορήσῃ μὲ τὰ φυσικὰ τῆς γλώσσας του τὰ κινήματα, ποὺ μορφώνουνε ἄλλες λέξες· τὰ κινήματα ποὺ τὰ βλέπει ἕνα ἕνα

Digitized by Google

στὸν καθρέφτη κ' ἕνα ἕνα γίνουνται λαλιά, θὰ ξυπνήσουνε τὸ μνημονικό του, θὰ τοῦ θυμίσουνε τὸ σπίτι, θὰ τοῦ θυμίσουνε τὸ ψωμί, ποὺ τοὺς τόφερνε ὁ *ψωμάς*, θὰ τοῦ θυμίσουνε τὰ λουλούδια τοῦ μπαξέ του, ποὺ δὲν τὰ δρόσιζε οὔτε *ὄμβρος* οὔτε *ὀμβροῦλα*, παρὰ *βροχούλα* ἢ *βροχή*, θὰ τοῦ θυμίσουνε ἀχ! καὶ τὴ μάννα ποὺ τοῦ ἔλεγε *παιδί μου. Παιδί μου!* Τί λόγια γλυκὰ θἀντηχήσουνε στὴν καρδιά του! Θὰ συγκινηθῇ. Ἐσύ, μὴ λὲς τίποτα, παρατήρησε μόνο τοῦ φίλου σου τὰ ματόκλαδα· ἴσως σὲ μιὰ γωνιὰ τρέμει κ' ἕνα δάκρι. Τότες μὴν τοῦ γυρέψῃς ἄλλη παραχώρηση. Ἔννοια σου! Ἡ πρώτη του ἡ παραχώρηση δὲν τοῦ φτάνει πιὰ καὶ τοῦ ἴδιου. Θὰ τὸ κάμῃ ἀπόφαση. Θὰ γράφῃ τώρα καὶ *σπίτι* καὶ *μάννα* καὶ *λουλούδια*· τὸν *μπαξέ*, δὲ σοῦ λέω, μπορεῖ νὰ μὴν τὸν παραδεχτῇ ἀκόμη· πρέπει νἄναι κανεὶς κάμποσο προχωρημένος στὴν ἐπιστήμη, γιὰ νὰ καταλάβῃ πὼς *ξένη λέξη* δὲ σημαίνει τίποτα ἢ τουλάχιστο πὼς ἂν ἔχει σημασία τέτοιος ὅρος, ἔχει σημασία καλή, ἐνῶ ἐμεῖς κατηγοροῦμε τὶς *ξένες λέξες*, ἀντὶς νὰ τὶς ἀγαπήσουμε, ξεχνώντας πὼς ἀπὸ τὶς *ξένες λέξες* βλέπουμε πιὸ ξάστερα τὴν ἀθανασία τῆς ἑλληνικῆς μας, ἐπειδὴ γιὰ νὰ γίνῃ *μπαξὲς* τὸ τούρκικο *baghtchè*, ἀκολουθήσαμε νόμους ποὺ τοὺς βαστοῦμε ἀπὸ τοὺς προγόνους, μάλιστα κι ἀπὸ τοὺς προπρογόνους, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ προϊστορικά, πρᾶμα ποὺ ὁ *κῆπος*, ὁ παρμένος ἀπὸ τὰ βιβλία, δὲ μᾶς τὸ φανερώνει, καθὼς θαῤῥῶ καὶ τἀπόδειξα μιὰ φορά, γιατὶ κοντὰ στὸ νοῦ πὼς ἅμα παίρνουμε μιὰ λέξη ἀπὸ κανένα λαό, χαλνοῦμε τὴν ξένη γλώσσα, δίχως νὰ χαλάσουμε ποτὲς τὴ δική μας, ἀφοῦ στὸ δάνεισμα δικούς μᾶς νόμους ἀκούμε, ὄχι ξένους, εἰδεμὴ θὰ λέγαμε νέττα σκέττα *ba-gh-t-ch-è*, ποὺ ἴσια ἴσια μᾶς εἶναι ξένο, δὲ θὰ βγάζαμε τὸ μεσιανὸ τὸ *t*, τὸ *ch* δὲ θὰ τὸ προφέρναμε *σ*, καὶ μιὰ τὸ προφέραμε *σ*, μιὰ καὶ τὸ *σ* βρέθηκε πλάγι πλάγι μὲ τὸ *χ*, θὰ τἀφίναμε *χσ*, ἐκεῖ ποὺ τὸ κάναμε *ξ*, *μπαξες*, μὲ τρόπο ποὺ νἄρχεται ἀπα-

Digitized by Google

ράλλαχτα σὰν τὸ *χ* τοῦ *ὄνυχος*, ὅταν ἔσμιζε μὲ τὸ *σ* τῆς δοτικῆς τοῦ πληθυντικοῦ *ὄνυξι*, δηλαδὴ πρῶτα *ὄνυχ-σι*, ἐκεῖ μάλιστα ποὺ ἀδύνατο νὰ πολιτογραφήσουμε τὸν *μπαζέ*, ἃ δὲν τοῦ βάζαμε τὸ σημάδι τὼγύγιο τῆς ἀρσενικῆς ὀνομαστικῆς στὸν ἑνικό, τὸ τελικὸ τὸ *ς*, τὸ *ς* ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει, ἀφότου ὑπάρχει γλώσσα ἑλληνική. Μὰ ἡ γλώσσα μας εἶναι πλούσια· ὅποιος δὲ θέλει τὸν *μπαζέ* μας, ἔχει τὸ *περιβόλι* μας. Ἀφτὸ πιὰ ὁ φίλος σου θὰ τὸ γράψῃ. Νὰ μὴν τὰ πολυλογοῦμε, θὰ γράφῃ ὅσα ἐθνικὰ ξέρει μὲ τὸν τύπο τους τὸν ἐθνικό. Δὲν τὸ θέλει μονάχα ἡ καρδιά, τὸ θέλει κ' ἡ λογική. Τί νόημα ἔχει σὲ παρακαλῶ, τὸ *βαρέλλι*, λόγου χάρη, νὰ μᾶς τὸ γράψῃ *βαρέλλιον* καὶ στὴ γενικὴ *βαρελλίου*, τὸ *μαγαζὶ μαγαζίον* κτλ.; Ἀμέ, οἱ πανελλήνιες *ἀποκριές*; Σὰν ἀλλόκοτο θὰ τοῦ φανῇ, νὰ σοῦ τὶς βαφτίσῃ *ἀπόκρεω*, ποὺ εἶναι καὶ δυσκολόκλιτες οἱ διαβολεμένες, ποὺ εἶναι καὶ μπερδεμὸς — ἐξὸν ἂν τοῦ ἀρέσουνε τἀποκριάτικα καὶ στὴ γλώσσα.

Τώρα, ἐλα νὰ κάμουμε καὶ τὸ μπιλάντσο· πές μου· τὰ κέρδισες ἀφτὰ ποὺ εἶπαμε ἀπὸ τὸ φίλο σου; Ἂν τὰ κέρδισες ἀφτά, κέρδισες ὅλα τἄλλα. Νὰ εἶσαι βέβαιος πὼς ὁ φίλος σου δὲ θὰ σταθῇ στὸ σημεῖο ποὺ τὸν ἔφερες ἢ ποὺ πῆγε μοναχός του. Μὴν ξεχνᾷς πὼς τὸ ἔθνος μας εἶναι πολὺ ἔξυπνο· ἡ σωστὴ κρίση δὲν τοῦ λείπει· ἀκόμη λιγώτερο τοῦ λείπει ὁ πατριωτισμός. Μὰ δὲν ἀγαπᾷ καὶ τὶς κωμῳδίες. Ὁ φίλος σου πρῶτα πρῶτα θὰ βρεθῇ σὲ δυσκολία· δὲ θὰ ξέρῃ πῶς νὰ τὰ βολέψῃ. Ἀπὸ παραχώρηση σὲ παραχώρηση, τὸν εἴδαμε νὰ γράφῃ τοὺς ἐθνικοὺς τύπους, ὅπως τὸ ἔθνος τοὺς λέει, τὴν *ἄνοιξη ἄνοιξη*, τὴ *βρύση βρύση*, τὴ *μύτη μύτη* καὶ *ῥάχη* τὴ *ῥάχη*. Ὡραῖα! Πῶς θὰ κάμῃ τώρα μὲ τὴν *παραχώρηση* τὴν ἴδια, ποὺ δὲν τοῦ τὴν ἔμαθε τὸ ἔθνος, ποὺ τοῦ ἔμαθε ἡ καθαρέβουσα τὴ λέξη; Θὰ τὴ γράψῃ ἆραγες *παραχώρησις*, *παραχωρήσεως*, *παραχωρήσει*, *παραχωρήσεις* καὶ *παραχωρήσεσι*; Θὰκούσῃ τὸ δάσκαλο ἢ θὰκούσῃ τὸ ἔθνος; Τὸ ἔθνος,

Digitized by Google

ἐννοεῖται, θἀκούσῃ, ποὺ τἄκουσε καὶ σὲ ὅλα τἄλλα. Τὸ ἔθνος ὅμως τέτοια περιττοσύλλαβα δὲ γνωρίζει· τὰ ἰσοσυλλάβισε πολὺ ἁρμονικὰ καὶ σοῦ τὰ λέει, καθὼς θὰ τὰ γράφῃ τώρα κι ὁ φίλος σου, *ἄνοιξη, βρύση, μύτη* καὶ *ῥάχη*· τὸ ἴδιο, θὰ σοῦ πῇ καὶ *κυβέρνηση, ἔνωση, δύναμη, θέληση, λέξη*. Μάλιστα στὴν αἰτιατική, μήτε ὁ γραμματισμένος δὲ θὰ σοῦ προφέρῃ τὸ *ν* τὸ τελικό. Νά λοιπὸν ποὺ ὡς καὶ τοῦ λόγου του μᾶς ἄνοιξε τὸν ἴσιο δρόμο πρὸς τὸ ἔθνος. Κι ἀλήθεια, τί θὰ εἴτανε, πῶς θὰ γραφότανε κιόλας ἡ καθαρέβουσα, δίχως τὴ *δημοτική*, δίχως τὰ *γυβαῖα*, δίχως τὰ ἐθνικὰ τὰ *δὲν*, τὰ *θὰ* καὶ τὸ *εἶναι*; Ἀφτὸ μᾶς δείχνει πὼς τὸ ἔθνος εἶναι ἡ ἀρχή μας καὶ ὁ σκοπός μας. Ἔθνος εἴμαστε ὅλοι, καὶ γραμματισμένοι καὶ ἀγράμματοι. Ὁ ἁπλὸς ὁ ἄθρωπος ποὺ στὸν πόλεμο θὰ σκοτωθῇ γιὰ τὴν πατρίδα, ποὺ γιὰ τὴν πατρίδα γίνεται στρατιώτης, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταλαβαίνῃ τῆς πατρίδας του τὴ γλώσσα. Τὸ ἐθνικό, τὸ ἅγιο, τὸ μόνο χρέος εἶναι νὰ κάμουμε γλώσσα ποὺ νὰ μπορῇ ὁ καθένας νὰ τὴ μάθῃ, νὰ τὴ μιλῇ καὶ νὰ τὴ γράφῃ. Θὰ μάθῃ, θὰ μιλῇ καὶ θὰ γράφῃ ὡς κι ὁ χωρικὸς ὁ πιὸ ἀμαθής, τὰ ἐθνικά, ὄχι τἄλλα· τἄλλα, κανένας ἀλάθεφτα δὲν τὰ μαθαίνει, γιατὶ δὲν τὰ ξέρει καὶ τὸ ἔθνος. Ὁ *πατέρας*, τοῦ *πατέρα*, τὸ *παιδί*, τοῦ *παιδιοῦ*, νά τί θὰ μάθουνε ὅλοι. Μὲ προσοχὴ καὶ μὲ σέβας νὰ βαστοῦμε τοὺς τύπους τοὺς ἐθνικούς, τὴν ἐθνική μας γραμματική. Ὁδηγό μας νἄχουμε τὸ ἔθνος, γιὰ νἄχουμε κ' ἐθνικὴ γλώσσα. Μὰ κοίταξε τί ἔφκολα ποὺ θὰ τὸ καταφέρουμε, τί ἔφκολα ποὺ θὰ τὸ καταφέρῃ κι ὁ φίλος σου. Πόσες φορὲς ὡς τώρα δὲν τοῦ διάβασες τὴν *παραχώρηση!* Βάζω στοίχημα, μήτε τὸ παρατήρησε πὼς δὲν τοῦ τὴ διάβασες ἡ *παραχώρησις*. Τέτοια τῆς πρώτης σου ἐκείνης τῆς *παραχώρησης* τἀποτελέσματα. Δούλεψε κι ὁ καθρέφτης· εἶδε μέσα τὴ γλώσσα του παστρική, παστρικὴ τὴν ἐθνική μας γλώσσα· χάρηκε γιὰ τὴν καλή μας τὴν ὑγεία — καὶ λύθηκε πολὺ φυσικὰ τὸ ζήτημα ὅλο. Ἀρχὴ

Digitized by Google

τῆς ὑγείας, μαζὶ καὶ τῆς ὑγείας τῆς ἐθνικῆς, τὸ *ψωμί*, τὸ *κρασὶ* καὶ τὸ *νερό*.

Ἡ γλώσσα μας εἶναι θάμα μονάχο. Ἅμα πιάσῃ κανεὶς νὰ μελετήσῃ τὰ ἱστορικά της, ἅμα διῇ μὲ τί ἁρμονία, μὲ τί ἑνότητα, βαθμὸ βαθμό, ξετυλίγεται καὶ μεταμορφώνεται ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ πιὸ πανάρχαια ἴσα μὲ τὰ χρόνια τὰ δικά μας, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἴσα μὲ τὰ ἐθνικά μας τὰ τραγούδια, δὲν μπορεῖ, δὲν ἀποκοτᾷ νὰ γράψῃ ἄλλη γλώσσα ἀπὸ τὴ γλώσσα ποὺ μέσα της ζοῦνε οἱ αἰῶνες. Αἰῶνες ὀμορφιᾶς, δόξας καὶ πατριωτισμοῦ. Ἡ γλώσσα μας ἡ ἐθνικὴ μᾶς φύλαξε πιστὰ ὅλα μας τὰ περασμένα. Μᾶς φύλαξε τὸν ἐθνισμό μας, ἀφοῦ μόνη της ἀφτὴ μᾶς συνεδένει μὲ τοὺς προγόνους. Τέτοια εἶναι ἡ ἱστορική, τέτοια ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Μὲ νοῦ σσβαρό, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς καρδιᾶς, κι ὁ φίλος σου καὶ μεῖς ὅλοι τὸ χρωστοῦμε, νὰ δουλέβουμε γιὰ τὴν Ἰδέα, νὰ δουλέβουμε γιὰ τὸ ἔθνος, γιὰ τὴν κοινή, τὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα, ποὺ εἶναι ἡ μάννα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ποὺ βαστᾷ, ὅπως βλέπεις, ἀπὸ τὸν Ἀλέξαντρο τὸ Μεγάλο.

Δικός σου.

Digitized by Google

ΑΠΟΛΥΤΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ[1]

[Γράμμα στὸν Ἀ. Ἔξαρχο ποὺ μοῦ ἀφιέρωσε τώραῖο τὸ δήγημά του *Στὴν κερασιά*].

ROSMAPAMON, Perros-Guirec (Côtes-du-Nord)
9 Ἀβγούστου 1904.

Ἀγαπητέ μου συνάδερφε,

Τιμή μου, καμάρι μου καὶ χαρά μου ποὺ μοῦ τἀφιερώνεις τὸ φρέσκο σου τὸ δήγημα, τὸ κερασάτο. Μυρίζει μυρουδιὰ ἐθνική, ῥωμαΐϊκη μυρουδιά, κι ὅπως συχνοτυχαίνει μὲ κάτι ἀγαπημενες ξεχασμένες μυρουδιές, ποὺ ἄξαφνα φυσᾷ τἀγέρι καὶ σοῦ τὶς φέρνει ποιὸς ξέρει ἀπὸ ποῦ, ἔτσι τὰ κεράσια σου καὶ μένα μοῦ ζωντανέψανε ἀνάμνησες παλιές, χρόνια παιδιακήσια χαρισάμενα, περιβόλια τῆς πατρίδας. Τὄβλεπα, σὰ νὰ τὄννοιωθα κιόλας, σὰ νὰ μοῦ ἔλιωνε στο στόμα μου, τὸ κεράσι τὸ λιμπιστικό. Νά τί θὰ πῇ, μὲ καρδιὰ καὶ μὲ τέχνη, ὁ ποιητὴς νὰ μᾶς περιγράφῃ τὴ ζωή, ἂς εἶναι καὶ στὰ πιὸ μικρά της περιστατικά. Πιότερο καλὸ μᾶς κάνεις τοῦ λόγου σου ἀπὸ κεινοὺς ποὺ τὸ κεράσι θὰ τὸ ποῦνε *κεράσιον*, δηλαδὴ ὅταν τὸ θυμηθοῦνε, γιατὶ στὴ ζωὴ δὲν προσέχουνε. Γιὰ τὸ ἔθνος, ἐσὺ δουλέβεις.

Κατάλαβα καὶ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ δήγημά σου, ποὺ καὶ τοῦτο μοῦ φάνηκε κάμποσο σημαντικό. Βλέπω καὶ βάζεις μέσα ντόπιους τύπους, ντόπιες λέξες, λέξες καὶ τύπους τοῦ χωριοῦ σου, ἄξαφνα ἕνα *συλλοΐζομαι*, *εἴκορα*, *θυμιοῦμαι*,

1) Δημοσιέφτηκε στὸ Νουμά, ἀρ. 114, 19 τοῦ Σταυροῦ, 1904, σ. 2, στ. 1 κι ἀκ.· ἀρ. 115, 26 τοῦ Σταυροῦ, 1904, σ. 3, στ. 1 κι ἀκόλ., σ' ἐπιφυλλίδα.

Digitized by Google

παρακάλες (ποὺ ἐγὼ τουλάχιστο *παρακάλια* τὸ ξέρω), *ἀπλογιέται, ἀγλειψιὲς* (πολὺ νόστιμο), καὶ τὴν αἰτ. πληθ. *τὲς* τοῦ θηλυκοῦ, ἀντὶς τὸ κοινό μας τὸ *τίς*. Ἀφτὰ εἶναι πολὺ λίγα. Τί φωνάζουνε λοιπὸν οἱ καλοί μας οἱ δασκάλοι πὼς ἔχουμε χίλιες δυὸ γλῶσσες; Νά ποὺ καὶ σὺ ὁ ἴδιος, ποὺ ὑποθέτω, τὰ θέλησες καὶ τἄβαλες, γιὰ νὰ πάρῃ τὸ δήγημά σου κάποια ντόπια χρωματιά, ὡςτόσο γράφεις κοινὴ γλώσσα, ὄξω ἀπὸ δυὸ τρεῖς λεξοῦλες, ποὺ τὶς νοιώθει δὰ κι ὁ καθένας, ὡς κι ὁ δάσκαλος.

Μὰ δὲν πιστέβω νὰ μοῦ ἀφιέρωσες τὸ δήγημά σου, γιὰ νἀκούσῃς μόνο κοπλιμέντα. Ἔλα τὸ λοιπὸ νὰ ξετάσουμε κ' ἕνα ζήτημα ποὺ εἶναι σπουδαῖο. Πές μου· τί κερδίζουμε τάχα μὲ τὸ *συλλοΐζομαι;* Ἔχει τάχα νόημα περισσότερο ἀπὸ τὸ *συλλογιοῦμαι;* Μοῦ παρασταίνει τάχα πιὸ πιστὰ τὸ χωριό σου, ἐμένα ποὺ δὲν τὸ εἶδα; Τὰ ἴδια θὰ σοῦ ἔλεγα καὶ γιὰ τἄλλα σου τὰ ντόπια, ποὺ σοῦ τἀράδιασα πιὸ ἀπάνω. Καὶ τὸ συμπέρασμα; Τὸ συμπέρασμα εἶναι, φίλε μου, ποὺ ὁ σκοπός μας, ὁ ἀγώνας μας γιὰ τὴ γλώσσα, θέλει καὶ μερικὲς θυσίες, νἀφήσουμε ἥσυχα δηλαδὴ κάτι ντόπια, ὅσο κι ἂν τὰ νοστιμεβούμαστε. Πρέπει, ὄχι νὰ κάμουμε, ἀφοῦ ὑπάρχει, πρέπει νὰ γράφουμε γλώσσα κοινή. Καὶ μὴ θαρρῇς· τὸ ξέρω πὼς τὸ ζήτημα εἶναι πολύπλοκο, πὼς ἔχει κ' ἡ τέχνη, πὼς ἔχει νὰ πῇ τὸ λόγο της κ' ἡ ποίηση. Βέβαια, ὅταν τὸ θέμα εἶναι ντόπιο, ἔρχεται καλήτερα καὶ τὸ ντόπιο τὸ λεξολόγι. Δικιολογιέται καλήτερα, γιατὶ ἔχει τὸ λόγο του. Μὰ καὶ κεῖ χρειάζεται προσοχή. Τὰ *συλλοΐζομαι*, τὰ *εἴνορα*, τὰ *θυμιοῦμαι*, τὰ*πλογιέται*, δὲ μᾶς μάθανε καὶ τίποτις ποὺ νὰ μᾶς φαίνεται καινούριο· μὲ τὶς *ἀγλειψιὲς* πάλε, ποὺ τὸ *α* τὸ ἀρχικὸ τοῦ δίνει κάποιο γοῦστο, κάποια δική του σημασία, ἴσως καὶ μὲ τὶς *παρακάλες*, πλουτίζεις τὴ γλώσσα μας, ἐννοῶ πάντα τὴν κοινή. Ὥστε ἀνάγκη νὰ διαλέγουμε — κι ἀφτὸ ἴσια ἴσια ἤθελα νὰ σοῦ σημειώσω, πὼς ὅπως κι ἂν τὸ φέρουμε,

Digitized by Google

πρέπει νὰ διαλέξουμε. Τὰ τὶς ὅμως τα θηλυκά, ἀνάγκη καμιὰ δὲν ὑπάρχει. δὲν ὑπάρχει κίτια νὰ μὴν τὰ παραδεχτοῦμε ὅλοι, ἀφοῦ εἶναι ὁλωνῶνε. Γιατί, κάμη καὶ σὰ γράφουμε ντόπια. στὰ ἔθνος ὅλα πρέπει νὰ χρουμε τὰ νοῦ μας. Σὰ γράφουμε πιὰ γιὰ γενικὰ θέματα, χρέος μας ἐννοεῖται νὰ καθιερώνουμε — ἀφοῦ, καὶ νὰ τὰ ξέρῃς, ἐμεῖς ποὺ γράφουμε σήμερα θὰ τοὺς καθιερώσουμε — τοὺς καινοὺς τύπους, τοὺς ἐθνικούς.

Θὰ σὲ παρακαλέσω πολὺ νὰ προσέξῃς καὶ σὲ κάτι ἄλλο. Τὸ *ἀπ' ἐδῶ*. τὸ *κατ' ἐκεῖ*, τὸ *ἀπὸ τ' ἐσένα*, τὸ *ἀπ' ἐκείνη*, τὸ *ἀπ' ἐκεῖ*, ποὺ μᾶς βάζεις. εἶναι δασκαλισμοί. Τὸ *α* στὴ γλῶσσα μας εἶναι τὸ πιὸ δυνατὸ φωνήεντο, πιάνει ὅλα τἄλλα, δὲν πιάνεται ἀπὸ κανένα, ἢ νὰ τὸ ποῦμε κάπως πιὸ ἐπιστημονικά, δὲ συντραβιέται στὰ γλωσσικὰ τὰ κατατόπια κανένας ἄλλου φωνήεντου. ἐνῶ τἀρχαῖο εἴτανε πιὸ ἀδύναμο, εἰδεμὴ δὲ θὰ τὸ συντραβούσανε τἄλλα, ὡς καὶ τὸ *ι* (*παρίστημι*). Ὕστερις ἀπὸ τὸ *α*, στὴ δύναμη, ἔρχεται τὸ σημερνό μας *ο*. Κ' ἔτσι λέμε *τἄδωσε*=*τὰ ἔδωσε*, ὄχι *τἔδωσε*, *τὄδωσε*=*τὸ ἔδωσε*, ὄχι *τἔδωσε*. Τὰ κανονικά μας λοιπὸν τὰ δημοτικὰ εἶναι *ἀπὸ δῶ*, *κατὰ κεῖ*, *ἀπὸ τὰ σένα* (τὸ *τὰ* εἶναι ἀπομεινάρι τοῦ *μετά*, *μετὰ σένα*, δηλαδὴ τὸ χωρίσανε σὰ νἄτανε *μὲ τασένα*, σὰ νὰ πήγαινε τὸ *τα* στὸ *σένα*, σὰ νὰ εἴτανε σκέττο *μὲ* τὸ *μετά*, κ' ἔτσι μᾶς βγῆκε τὸ *μὲ* στὴ μέση· τὸ ταιριάξανε μάλιστα καὶ μὲ τὸ *γιά*, καὶ μὲ τὸ *ἀπὸ* (*γιὰ τὰ σένα*, *ἀπὸ τὰ σένα*), δημιουργώντας κάποιο καινούριο *μόριο τα*, ποὺ ἔχει τὴν ἔκφρασή του, ποὺ ἔχει καὶ τὴ χάρη του[1]. Τὸ ἴδιο θὰ ποῦμε κι *ἀπὸ κείνη*, *ἀπὸ κεῖ*, ὅπως τὰ λέει κιόλας ὁ λαός μας. Μπορεῖ τώρα νὰ μὲ ρωτήσῃς γιατί ἐμεῖς — κι ὁ ἴδιος ἐγὼ — γράφουμε *παρόμοιος*, ἐνῶ, ὕστερις ἀπὸ κεῖνα ποὺ σοῦ ξεδιάλισα, δὲν ἔπρεπε νὰ λείψῃ τὸ *α* τοῦ *παρὰ* μὲ τὸ κατο-

1) Στὰ Ἐφτάνησα, λ. χ., στὴ Ζάκυθο, ἔμαθα πὼς λένε καὶ σὲ τὲ σᾶς, ὅπου τὸ τε, καθὼς καὶ στὸ γιὰ τὲ σᾶς, βαστᾷ τὸ ε ἀπὸ τὸ ἐσᾶς, ἐμᾶς, κτλ.

Digitized by Google

πινὸ τὸ *ο* τοῦ *ὅμοιος*. Τὸ γράφουμε, γιατὶ τὸ πήραμε ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα. Θὰ μὲ ῥωτήσῃς ὅμως γιατί γράφουμε καὶ *παρέκει*, γιατί λένε καὶ *ἀπὸ φτοὺς* = *ἀπὸ ἀφτούς*, ἢ *ἀπὸ φτοῦ* = *ἀπὸ ἀφτοῦ*; Τὸ λένε, μὰ δὲ σημαίνει πὼς παράπεσε τὸ *α* ἢ πὼς συντραβήχτηκε ἀπὸ τὸ *ο*. Νομίζουμε πὼς ἔτσι ἔγινε κι ὡςτόσο δὲν μπορεῖ ἔτσι νἄγινε, ἀφοῦ ὁ νόμος δὲν τὸ θέλει, μιὰ κ' εἶναι δυνατώτερο τὸ *α* ἀπὸ τὸ *ο*, καθὼς ὅλη μας ἡ γλώσσα τὸ μαρτυρᾷ. Συνηθίσαμε στὴν κοινή μας γλώσσα τὴν ἀντωνυμία *ἀφτός*, μὲ *α*, καὶ ξεχνοῦμε τὸ ντόπιο τὸ *ἐφτός*, μὲ *ε*. Ἀπὸ τὸ ντόπιο τὸ *ἐφτὸς* μαζὶ μὲ τὸ *ἀπό*, θὰ βγῆκε γιὰ βέβαιο καὶ τὸ *ἀπὸ φτούς*, ἀντὶς *ἀπὸ ἐφτούς*. Εἶναι ὁ ἴδιος νόμος ποὺ παρατηρήσαμε καὶ στὸ *ἀπὸ δῶ*. Τὸ ὑποθέτω, θὰ μοῦ πῆς· μὰ εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ τὸ ὑποθέσω, ἐπειδὴ σίγουρο παράδειγμα δὲν ἔχουμε κανένα, ὅπου νὰ χάνεται τὸ *α*. Τὸ *παρέκει* ἄλλο ζήτημα. Τὸ βέρο τὸ δημοτικὸ εἶναι *παρακεῖ*, ποὺ τὸ ξέρει ὁ λαός. Ἡ καθαρέβουσα μᾶς τὸ μαθαίνει *παρεκεῖ*, μὲ *ε*. Τὸ *ε* ἀφτό, θὰ τὄβαλε ὁ λαὸς καὶ στὸ δικό του τὸ *παρακεῖ*, πιὸ σωστὰ μάλιστα σὲ κανένα *παράκει*, ποὺ θὰ ὑπάρχῃ πουθενά, ποὺ κάπου θἄμεινε μὲ τὸν τόνο στὴν παραλήγουσα. Λοιπὸν τὸ *παρέκει*, καμωμένο ἀπὸ τὸ *παρεκεῖ* καὶ τὸ *παράκει*, μισά μισά. Τὰ τέτοια σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες τοῦ κόσμου ἀκολουθοῦνε, ἄλλο τίποτα. Καὶ μὴν ἀπορῆς ποὺ ὡς καὶ σὲ μιὰ λέξη δημοτική, καθὼς εἶναι τὸ *παρέκει*, φανερώνεται ὁ δασκαλισμός. Μήπως καὶ τοῦ λόγου σου δὲ μᾶς τὄγραψες *ἀπ' ἐδῶ*, ἐνῶ τὸ *ἐδῶ* εἶναι γέννημα καὶ θρέμμα, ποὺ νὰ ποῦμε, τοῦ λαοῦ; Μήπως κι ἄλλοι δικοί μας, ἄλλοι δημοτικιστάδες, δὲ μᾶς γράφουνε κάθε τόσο τὸ ἀνυπόφορο τὸ *ἀλλ' ἐγώ*, ἀλησμονώντας τὸν ἀληθινὸ τὸν κανόνα ποὺ κ' ἴδιοι τους τὸν ἀκολουθοῦνε λέγοντας *μὰ ἐγώ*, καὶ ποτέ τους *μ' ἐγώ*; Πρέπει ἀφτὰ μὲ κάθε τρόπο νὰ τἀποφέβγουμε, τὰ *κατ' ἐκεῖ*, τὰ *ἀπ' ἐδῶ* καὶ τὰ *ἀλλ' ἐγώ*· δὲν τὰ χρειαζούμαστε καὶ μᾶς χαλνοῦνε τὴ γλώσσα.

Digitized by Google

Ἴσως ὅμως θὰ μοῦ πῆς, ὅπως μοῦ τόλεγε μιὰ φορὰ κ' ἕνας καλός μου φίλος, γιατὶ κ' οἱ φίλοι μας τὰ λένε, πὼς εἶμαι κάπως ὑπερβολικός. Κι ἀλήθεια, ἴσια ἴσια γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ *α* καὶ τοῦ *ἀπ' ἐδῶ*, σὰν τοῦ τὸ ξήγησα, μοῦ ἀπάντησε ὁ φίλος μου· « Πάντα κάνεις τοὺς κανόνες σου πάρα πολὺ *ἀπόλυτους*. » Νὰ διοῦμε ὅμως, γιὰ ποιοὺς κανόνες ὁ λόγος; Ἀρτὸ νὰ *μάθουμε πρῶτα*. Κανόνες εἶναι δυὼ εἰδῶνε. Εἶναι οἱ κανόνες τῆς κοινῆς μας δημοτικῆς, μαζὶ καὶ οἱ κανόνες κάθε ντοπολαλιᾶς, μ' ἄλλα λόγια οἱ πανελλήνιες ἢ ντόπιες ἀλλαγές, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ ἔκαμε παντοῦ στὴ γλώσσα μας ὁ λαός. Εἶναι καὶ οἱ κανόνες τῆς κοινῆς δημοτικῆς, κατὰ πὼς τὴ γράφουμε σήμερα στὰ βιβλία μας. Τοὺς πανελλήνιους ἢ ντόπιους κανόνες, κοντὰ στὸ νοῦ πὼς ἐγὼ δὲν τοὺς *κάνω*· τοὺς παρατηρῶ καὶ τοὺς σπουδάζω. Λόγου χάρη, στὴν Κρήτη, τὰ *μάτια* τὰ λένε *μάθια*, κι ἄλλα τέτοια πολλά. Παρατηρεῖ λοιπὸν ὁ γλωσσολόγος πὼς τὸ κρητικὸ τὸ *τ* μὲ *ʒ* κατοπινὸ καὶ κατοπινὸ δέφτερο φωνήεντο (*α*, *ο*, *ου*), γίνεται *θ*. Ἅμα διῶ πὼς δὲ γίνεται *θ* στὸν τάδε ἢ τὸν τάδε τύπο, θὰ προσπαθήσω νὰ καταλάβω γιατί δὲ γίνεται· ἡ *ἐξαίρεση* θάχῃ δικό της λόγο, δηλαδὴ θάκούῃ *ἄλλο* νόμο, μὰ νόμο πάντα, κ' ἔτσι, ἂν τὸ καλοσυλλογιστῆς, κάθε νόμος δὲν μπορεῖ παρὰ νἄναι ἀπόλυτος. Ἀπόλυτος, ἐννοεῖται, ὁ νόμος, ὄχι ὁ γλωσσολόγος. Καὶ στὴν κοινή μας τὴ δημοτικὴ τὰ ἴδια. Νόμος ἀπόλυτος, κάθε *ε* καὶ κάθε *ι*, μὲ τὰ κατοπινὰ φωνήεντα *α ο ου*, νὰ γίνεται *ʒ*, *παλιός*, *νιός*, *γιατρὸς* (=*ʒατρός*), *ποιὸς* (=*πʒός*), καὶ χίλια τέτοια. Ὡστόσο νά ποὺ λέμε, νά ποὺ γράφουμε κιόλας *ὡραῖος* (ἀντὶς *ὡρʒός*, ἂν καὶ τὄχει ὁ λαός μας *στῆς Ὡριᾶς τὸ Κάστρο*), *νέος* (ἀντὶς *νιός*), *βιβλίο* (ἀντὶς *βιβλιὸ* ἢ *βιβλί*, ὅπως λέμε καὶ *παιδί*, ἀντὶς *παιδίον* ἢ *παιδιό*)[1]. Θὰ πῇ ἄραγες πὼς

1) Ὡστόσο καὶ βιβλιὸ γράφηκε· κ. Demetrii Zeni, *Paraphrasis*, ed. F. G. A. Mullachius (Mullach), 1837, σ. 3 : Μὴ νἄχῃς τίποτες βιβλιὸ νέο νὰ μοῦ πουλήσῃς; Ὁ Ζῆνος ἀφτὸς εἴτανε Ζακυθιανός

Digitized by Google

δὲν εἶναι ἀπόλυτος ὁ νόμος ; Διόλου. Θὰ πῇ πὼς κάτι τρέχει καὶ πὼς μὲ τὶς ἐξαίρεσες ἀφτὲς ἀρχίζει καινούριος λογαριασμός.

Μὰ ἐδῶ ἐρχούμαστε πιὰ στὸ ζήτημα τὸ σπουδαῖο τῆς κοινῆς δημοτικῆς, ὅπως τὴ γράφουμε σήμερα στὰ βιβλία μας. Τοὺς κανόνες τῆς γραμμένης μας τῆς δημοτικῆς, βέβαια, δὲν μπορῶ νὰ τἀναιρέσω πὼς τοὺς κάνω, ἀφοῦ ἔκαμα τὸ *Ταξίδι*. Ὅσο δὲ γράφηκε μιὰ γλώσσα ἢ ἂν προτιμᾷς, ὅσο ἡ γραφή της δὲν ταχτοποιήθηκε, ἀνάγκη ἐκεῖνος ποὺ τὴν πρωτογράφει, νὰ τὴν ταχτοποιήσῃ, νὰ τὴν κανονίσῃ, πιὸ σωστὰ νὰ τὸ ποῦμε, ἀνάγκη νὰ *διαλέξῃ*. Διάλεξα. Κι ἄμα διάλεξα, σημαίνει πὼς *ἀπόλυτους* κανόνες δὲν ἔβγαλα. Πῶς εἶναι καὶ δυνατό, σὰ θέλει κανεὶς νὰ γράψῃ γλώσσα *κοινή*, πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ βγάλῃ κανόνες *ἀπόλυτους* ; Ἡ κοινή μας ἡ δημοτικὴ συνηθίζει πλάγι πλάγι τὸ *ἐγὼ* καὶ τὸ *λέω*, ποὺ εἶναι τύποι ἀντίθετοι καὶ ποὺ ἑρμηνέβουνται, μόνο σὰν ὑποθέσῃς πὼς ὑπάρχουνε ντοπιολαλιὲς — ἢ χωριὰ — ὅπου βασιλέβει ἀπόλυτα ὁ κάθε τύπος, δηλαδὴ ἕνα χωριὸ ποὺ σοῦ προφέρνει παντοῦ τὸ μεσιανὸ *γ* (*ἐγώ, ἀκούγω, λαγὸς*=*λαός*), κι ἄλλο ἕνα ποὺ δὲ σηκώνει *γ* ἀνάμεσα σὲ δυὸ φωνήεντα (*ἐώ, ἀκούω, λαὸς*=*λαγός*), κι ἀλήθεια ὑπάρχουνε καὶ τὰ δυὸ τὰ συστήματα, στὸν τόπο του τὸ καθένα, καὶ τὰ παρατήρησα καὶ τὰ δυό, ταξιδέβοντας στὴν Ἑλλάδα[1]. Ἐδῶ *διάλεξε* καὶ ἡ κοινή. Διαλέγω καὶ γώ. Διαλέγουμε ὅλοι μας. Καὶ τὸ βλέπεις· *διαλέγω*, δὲ *διαλέω, διαλέγουμε*, δὲ *διαλέμε*. *Διαλέγω*, ἔτσι τὸ λένε πιὸ πολύ· ἔτσι τὸ φέρνει κι ὁ πληθυντικὸς *διαλέγουμε*. Κ' ἔτσι τὸ γράφουμε. Μὰ φτάνει

κ' ἔζησε στὰ 1530 (κ. ἴ. μ., σ. XLV· κ. καὶ Legrand, *Bibliogr. hellén.*, I, 1885, 179-180). — Φαίνεται πὼς σὲ κεῖνα τὰ χρόνια ξέρανε τὴ δημοτικὴ καλήτερα παρὰ ποὺ τὴν ξέρουνε σήμερις οἱ δασκάλοι.

1) Καὶ πιὸ σωστά, πηγαίνοντας ἀπὸ τὸ Πυργὶ τῆς Χιὸς στὰ Μεστά. Μεγάλο διάστημα δὲ χωρίζει τὰ δυὸ χωριά, κι ὅμως στὸ ἕνα (Πυργὶ) βασιλέβει ὁ τύπος ἐώ, στἄλλο (Μεστὰ) βασιλέβει ὁ τύπος ἐγώ.

Digitized by Google

νὰ κοιτάξῃς τὸ γράμμα μου τὸ ἴδιο, γιὰ νὰ τὸ διῇς πὼς ἀπόλυτους κανόνες δὲ φτειάνω. Μοῦ δίνεις τὴν ἄδεια νὰ σοῦ πῶ ἀκόμη κάτι γιὰ μένα; Θὰ σοῦ τὸ πῶ, κι ἂς μὴ μοῦ τὴ δώσῃς. Ἂν ἄρεσε τὸ *Ταξίδι μου*, ἂν τὸ *Ταξίδι μου* μᾶς ἔκαμε ὁπαδούς, ἴσια ἴσια τὸ χρωστοῦμε σ' ἀφτό, ποὺ ἀπόλυτους κανόνες δὲ σοῦ βγάζει, κι ὡςτόσο εἶναι γραμμένο σὲ ἀπόλυτη δημοτική. Στηρίζεται ἀπάνω στὴν κοινή μας τὴ γλώσσα. Καὶ πάντα στηρίζουμαι στὴν κοινή. Μήπως τὸ στοχάστηκα ποτέ μου νὰ τὸ κανονίσω *διαλέμε*, γιὰ νὰ τὸ συμμορφώσω τάχα μὲ τὸ *λέμε;* Μήπως τὸ *βιβλίο*, ποὺ ὅλος ὁ κόσμος τὸ ξέρει, δὲν τἄφησα *βιβλίο*, καὶ μήπως, γιὰ νὰ βγῇ ἀπόλυτος ὁ κανόνας, τὄκαμα *βιβλιὸ* ἢ *βιβλί;* Τὴν κοινὴ τὴ συνήθεια τὴ βάσταξα ὡς καὶ στοὺς τύπους τῆς καθαρέβουσας, ποὺ χρειαστήκαμε σήμερα νὰ τοὺς ξαναχύσουμε στὸ καλούπι τῆς δημοτικῆς, τὴν *πρόταση*, τὴν *κλίση*, τὴν *κυβέρνηση*, μιὰ καὶ τέτοια περιττοσύλλαβα δὲν τἄχει καὶ δὲν τὰ θέλει πιὰ πουθενὰ ἡ δημοτική μας. Γιατί ὅμως νὰ μὴν παίρνουμε ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα τύπους ποὺ ἀταίριαχτοι δὲ μοιάζουνε μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ; Τόσο λίγο *ἀπόλυτος* εἶμαι, ποὺ παραδέχουμαι τὸ *νέος*, ἐπίθετο καὶ οὐσιαστικό, ὁ *νέος*, *νέος ἄθρωπος*, *νέος* στὰ χρόνια, ἐννοεῖται, ἀφοῦ γιὰ τὴν ἄλλη σημασία, ἔχουμε τὴν ὡραία λέξη *καινούριος*, *καινούρια ῥοῦχα*, *ἰδέα καινούρια*, *τί καινούρια σήμερα;* Ὁ *νέος*, μὲ τὸ *έ* του, εἶναι μάλιστα κέρδος γιὰ μᾶς· κέρδος μας, ἐπειδὴ τότες παρουσιάζεται καλήτερα ὁ *νιός*, οὐσιαστικό, ποὺ δείχνει σὰν πιὸ λεβέντης, σὰν πιὸ δημοτικός, καὶ ποὺ σὲ πολλὰ μᾶς χρησιμέβει[1]. Τὸ *ῃ* τὸ κρατοῦμε καὶ στὴ *νιότη* — ὄχι *νεότη* — καὶ στὰ *νιάτα* — *νεάτα* δὲν ὑπάρχει — καὶ στὰ *σύ-*

1) Μὲ τέτοιο νόημα, κάπως ποιητικό, τὄβαλα καὶ στὸ Ταξίδι μου, σ. 27 (ἔκδ. Β')· « Ὁ οὐρανὸς ἐρωτεμένος γλυκοκοίταζε τὴ γίς, σὰν ποὺ κοιτάζει τὴν ἀγάπη του ἕνας νιός, ὅταν περάσῃ καὶ τὴ διῇ. » — Ἐδῶ δὲν κάνει ὁ νέος.

Digitized by Google

θετα, ποὺ μποροῦμε περίφημα καὶ *ζεβγαρώματα* νὰ τὰ ποῦμε, *γιόπαντρος, γιόσπαρτος, γιόφερτος* κτλ. κτλ.· ἔτσι τὰ ξέρουν, ἔτσι κ' ἡ ποίηση τὰ ξέρει. Καθιερωμένα. Μὰ δὲ φαίνεται νὰ καθιερώθηκε ὁ τύπος *ὡριός*, κι ἂς καθιερώθηκε ὅσο θέλει τὸ *Κάστρο τῆς Ὡριᾶς*· μήτε γὼ μήτε κανένας ἀπὸ μᾶς ποτέ μας δὲ βάλαμε στὸ πεζὸ οὔτε *ὡριὸς* οὔτε *ὡριά*. Ὅλος ὁ κόσμος λέει· *ὡραῖα! Ὡραῖο πρᾶμα! Τί ὡραία γυναίκα!* Δηλαδὴ ἐπίθετο ἢ ἐπίρρημα *(ὡραῖα τὸ κατάφερες)*. Ἴσως καμιὰ μέρα κερδίσουμε καὶ δῶ κανένα οὐσιαστικὸ ἡ *ὡριά*, σὰν τὸ *γιό* μας, μὲ νόημα ποιητικώτερο. Γιατί ὄχι, ἀφοῦ, ἴδιοι μας ἐμεῖς ποὺ γράφουμε *ὡραῖος*, γράφουμε *παγώριος*; Ἀφτὸ ἔρχεται. Δὲν ἔρχεται διόλου ἡ *ὡριότητα*· *ὡραιότητα* τὴν ἀγαποῦμε. Ὡςτόσο ἡ *ὡριοσύνη* δὲ μᾶς τρομάζει. Ποιὸς ὁ λόγος; Ὁ λόγος εἶναι ποὺ τὴν *ὡραιότητα* τὴν κλερονομήσαμε ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα, ἐνῶ τὴν *ὡριοσύνη*, ποὺ ἡ καθαρέβουσα δὲν τὴ συνηθίζει (στοῦ Βλάχου τὸ λεξικὸ τὴν *ὡραιοσύνη* οὔτε τὴ βρίσκεις, ἐνῶ ἔχει κάμποσα *δημοτικά*), ἐμεῖς τὴ βγάλαμε στὴ μέση· ἔφκολα λοιπὸν ἢ τῆς ἀφήσαμε τὸν τύπο της τὸ δημοτικό, ἂν ὑποθέσουμε πὼς πρὶν ἀπὸ μᾶς τὴν εἶχε ὁ λαός, ἢ δημοτικὸ τύπο τῆς δώσαμε, ἂν τὴ φτειάξανε οἱ δικοί μας, ἐπειδὴ καὶ γὼ τώρα δὲν τὸ θυμοῦμαι νὰ σοῦ τὸ πῶ, ἂν εἶναι τόντις τοῦ λαοῦ ἢ κανενὸς ἀπὸ μᾶς, τόσο μοιάζουνε καὶ τὰ δυό, τόσο πέφτει τὸ ἴδιο, εἴτε κάμουμε τύπο εἴτε ἀπὸ τὸ λαὸ τὸν ἀκούσουμε. Διὲς ὅμως τί προσοχή, τί μέτρο καὶ τί γοῦστο — γοῦστο μὲ τὸ νόημα ἐκεῖνο τὸ ψιλόψιλο ποὺ ἡ λέξη ἔχει στὰ γαλλικά — τί φίνο συναίστημα χρειάζεται καὶ συχνὰ τί κόπος, γιὰ νὰ διαλέξῃ κανένας ἢ καὶ γιὰ νὰ δημιουργήσῃ! Τὸν κόπο, δὲ σοῦ λέω, κάποτες τὸν ἀποφέβγουμε· μὰ ὅλοι μας, ἀξεδιάλυτα κι ἀσύνειδά μας, τὸ νοιώθουμε τὸ ρωμαϊκο καὶ τὸ σωστό. Ἂν εἴτανε ἄξαφνα χρήσιμο ἢ ἀναγκαῖο νὰ βγάλουμε ῥῆμα καινούριο ἀπὸ τὸ ἐπίθετο *ὡραῖος*, πῶς θὰ τὸ λέγαμε; *Ὡριώνω*; Διόλου. Θὰ λέγαμε *ὡραιώνω*, ἴσια ἴσια

Digitized by Google

γιατὶ τἀφτί μας δὲν ξέχασε τὸ ἐπιθετο· *ἐπιθετικὴ* σημασία ἔχει καὶ τὸ ῥῆμα, *κάνω ἕνα πρᾶμα νὰ εἶναι ὡραῖο*, (καὶ μάλιστα χίλιες φορὲς καλήτερο τὸ *ὡραιώνω* ἀπὸ τὸ *ὡραΐζω*)· *ἐπιθετικὴ* σημασία δὲν ἔχει τὸ οὐσιαστικὸ *ὡριοσύνη*, ποὺ θὰ πῇ *ὀμορφιά*, καὶ κάτι παραπάνω· ἔτσι ξεχνοῦμε τὸ *έ* (αῖ) τοῦ ἐπίθετου *ὡραῖος*, καὶ τὸ *ιο* δὲ μᾶς πειράζει πιὰ διόλου. Ἀπόλυτα λοιπὸν ἀφτὰ δὲν εἶναι. Μήπως εἶναι ἀπόλυτα κι ὅσα εἴπαμε πιὸ ἀπάνω γιὰ τὸ *νέος* καὶ τὸ *νιός*; Ἡ γλώσσα μας ἔχει μυστικὰ ποὺ μόνο μὲ τὴν ἀδιάκοπη μελέτη τὰ ξεβρίσκεις[1] ἕνα ἕνα, ἕνα ἕνα τὰ χαίρεσαι καὶ τἀγαπᾷς, γιατὶ κάτι θὰ σοῦ μάθουνε ὡς καὶ τὰ παραμικρά. Ἡ σημασία δὲν ὁρίζει πάντα τὸν τύπο, ἀφοῦ γιὰ σημασία μιλοῦμε. Τὸ *Νιόκαστρο* σημαίνει καινούριο κάστρο κι ὁ *νιόφερτος* εἶναι ὁ *καινουριοφερμένος*. Λοιπὸν ἐπίθετο, κι ὡςτόσο μὲ *ῃ*! Ἀπόλυτο θἄτανε νὰ βάζαμε *ῃ* σὲ κάθε *νιὸς* ἐπιθετικὸ — *εἶναι νιὸ κορίτσι* — ἢ νὰ βάζαμε τὸ *ε* σὲ κάθε *νιὸς* οὐσιαστικὸ — *τί νιά*; = *τί νέα*; — ἢ νὰ μὴ βάζαμε ποτέ μας τὸ *νιο-* ἐπιθετικά, παρὰ νὰ χώναμε στὴ θέση του τὸ *καινούριο*. Ἀφτὰ δὲ γίνουνται. Τουλάχιστο ἐγὼ δὲν τἀλλάζω, καθὼς δὲν ἄλλαξα, γιὰ νὰ ξανάρθουμε στὴν ἀρχὴ τῆς κουβέντας μας, τὸ *παρέκει*, νὰ τὸ κάμω καὶ καλὰ *παρακεῖ*. Τὸ *παρακεῖ*, κάποτες τὸ γράφω· κάποτες συφέρνει. Μὰ τὸ *παρέκει* ἀχαμνὸ δὲν εἶναι· μισοπλασμένο καὶ τοῦτο ἀπὸ τὸ λαό, ἂν καὶ κανονικώτερο τὸ *παρακεῖ*.

Ἐδῶ θὰ μὲ τσακώσῃς! Θὰ μὲ ῥωτήσῃς δηλαδὴ γιατί σὲ μαλλώνω. Καὶ γώ, θὰ μοῦ πῇς, γράφω *ἀπ' ἐδῶ*, ἂν *καὶ κανονικώτερο* τὸ *ἀπὸ δῶ*. Ἡ διαφορά, φίλε μου, μεγάλη. Μεγάλη καὶ σπουδαία. Θαῤῥῶ μάλιστα πὼς σοῦ τὴν ἔχω κιόλας σημειωμένη πιὸ ἀπάνω στὸ γράμμα μου, ἐκεῖ ποὺ λέω πὼς « *δὲν τὰ χρειαζούμαστε τὰ τέτοια καὶ μᾶς χαλνοῦνε τὴ γλώσσα.* » Εἶναι *περιττά*. Περιττὰ τὸ *ἀπ' ἐδῶ*, τὸ *κατ' ἐκεῖ*,

1) Ξεβρίσκεις, μὲ τὸ ξε, ὅπως μιὰ φορὰ κ' ἔναν καιρὸ τὸ ἐξευρίσκω, ἐξεῦρον, ἀπ' ὅπου καὶ τὸ ξέρω.

Digitized by Google

τὸ *ἀπὸ τ' ἐσένα*, τὸ *ἀπ' ἐκείνη*, τὸ *ἀπ' ἐκεῖ*, τὸ *ἀλλ' ἐγώ*, τὸ *παρ' ὅταν* καὶ τὰ λοιπά. Σ' ἀφτὰ μποροῦμε καὶ πρέπει νἀκολουθήσουμε τὸν κανόνα. Ὁ κανόνας ὑπάρχει· νὰ τὸν καταστρέψουμε; Ὄχι, ἀφοῦ τὸν ἔκαμε ὁ λαός. Ἂν τὸν καταστρέψουμε, δὲν ἔχουμε γλῶσσα, ἔχουμε σαλάτα. Μιὰ στιγμὴ καὶ θὰ μὲ καταλάβῃς. Ἄλλαξε ἡ γλῶσσα μας ἢ δὲν ἄλλαξε ἀπὸ τοῦ Ὅμηρου τὰ χρόνια στὰ δικά μας; Ἀλλάζοντας, ἀκολούθησε ἢ δὲν ἀκολούθησε νόμους θετικούς; Ζήτημα δὲν εἶναι πῶς ἀκολούθησε. Στοὺς νόμους τῆς ἀλλαγῆς χρέος λοιπὸν καὶ μεῖς νὰ προσέχουμε, εἰδεμὴ δὲ γράφουμε δημοτική, δὲ γράφουμε ἱστορικὴ γλῶσσα. Πῶς ὅμως νὰ προσέχουμε στοὺς νόμους, ὕστερις ἀπὸ κεῖνα ποὺ εἴπαμε πῶς ἀπόλυτους νόμους δὲν κρατοῦμε; Κρατοῦμε, κάθε φορὰ ποὺ εἶναι ἀνάγκη, κάθε φορὰ ποὺ μᾶς τοὺς φανερώνει ξάστερα στὴ γλῶσσα του ἴδιος ὁ λαός, κάθε φορὰ ποὺ τοὺς ξέρουμε, κι ἀκόμη πιὸ πολὺ κάθε φορὰ ποὺ τὸ πιὸ ἔφκολο εἶναι νὰ τοὺς κρατήσουμε. Τὸ κάτω κάτω τί τρέχει; Συχνὰ κάνουμε λάθος, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἀγνοοῦμε τοὺς νόμους. Εἶναι ἢ δὲν εἶναι τὸ δικό μας τὸ *α* πιὸ δυνατὸ ἀπὸ τἄλλα φωνήεντα; Εἶναι. Τότες, ἅμα τὸ μάθουμε, κοντὰ στὸ νοῦ κ' ἴδιοι μας θὰ τὸ ποῦμε, πῶς ἀμέσως γίνεται ἡ γλῶσσα μας ἡ φιλολογικὴ ὀμορφότερη, μιὰ καὶ συμμορφωθῇ, ὅσο τὸ δυνατό, μὲ τὸ νόμο. Τί γυρέβουμε, γιατὶ ἐδῶ πιὰ καταντᾷ τὸ ζήτημα γενικό; Γυρέβουμε τὴν ὀμορφιά, γυρέβουμε τὴν ἐντέλεια, γυρέβουμε τὴν ἀλήθεια. Γι' ἀφτὸ ἀκούμε καὶ τὴν ἐπιστήμη, ἀκούμε τὴν ἱστορία, δηλαδὴ τοὺς ὡραίους νόμους τοὺς ἱστορικοὺς ποὺ μεταμορφίσανε τὴ γλῶσσα μας, ποὺ ἀλλαγὴ ἀλλαγὴ καὶ σειρὰ σειρὰ τὴ συνεδένουνε ἁρμονικὰ μὲ τὴν ἀρχαία μας τὴν ἑλληνική. Ἀκούμε καὶ τὸ λαό μας, ποὺ ὅλη μέρα συνηθίζει τοὺς *δόκιμους* τύπους. Φτάνει νὰ τὸ μάθουμε πῶς τὰ κανονικὰ εἶναι τὰ δικά του, καὶ θὰ τὰ γράφουμε, δὲ γίνεται· λόγο δὲν ἔχουμε νὰ μὴν τὰ γράψουμε, θὰ γράψουμε

Digitized by Google

καὶ τὸ *ἀπὸ δῶ*, καὶ τὸ *ἀπὸ κεῖ*, καὶ σωρὸ ἄλλα, ποὺ ἡ καθαρέβουσα μᾶς τὰ χάλασε, μᾶς τᾶκαμε *ἀπ' ἐκεῖ*, μᾶς τᾶκαμε *ἐμπρὸς* (ἀντὶς *ὀμπρός*), μᾶς τᾶκαμε ὅ τι μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστῇ, μὰ ποὺ ἐρχούμαστε σήμερα νὰ τὰ βάλουμε στὸν ἴσιο δρόμο, στὸ δρόμο τῆς ἀλήθειας, καὶ ποὺ θὰ τὸ καταφέρουμε χωρὶς κόπο κανένα, ἐπειδὴ ἀφτὰ διόλου καθιερωμένα δὲν εἶναι. Ἡ δουλειά μας ἐμᾶς, νὰ διαλέγουμε ὀρθά, ἱστορικὰ καὶ φρόνιμα. Νὰ σοῦ φέρω κι ἄλλο παράδειγμα; Ὁρίστε, γιατὶ τὄχω καὶ καημό. Γνωστὸ πὼς στὴ γλώσσα μας τὸ ἄτονο ἀρχικὸ *ε* — ἂς ἀφήσουμε γιὰ τὴν ὥρα τἄλλα τὰ φωνήεντα — ξεήχησε καὶ χάθηκε, λ. χ. *βρίσκω, γίδι (αἰγίδιον), μπαίνω, μπάζω, νοίκι, ντρέπουμαι, ρωτῶ, σκάρα (ἐσχάρα), ταίρι (ἑταίριον)* κτλ. Ὁ ἴδιος νόμος, πολὺ ὄμορφα, ἐνέργησε καὶ στὴ συλλαβικὴ τὴν *ἄφξηση*, ποὺ ὡςτόσο τὴ λέμε λαμπρὰ κι *ἀβγατισμὸ — χρονικός, συλλαβικὸς ἀβγατισμὸς* — γιατὶ καλὸ νὰ φτειάνουμε ὅρους ἐπιστημονικοὺς ἐφκολονόητους, καλὸ καὶ γιὰ τὸ λαὸ καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ποὺ οἱ περισσότεροι ὅροι μας, μὲ τὴν πρόοδο ποὺ ἔγινε, εἶναι σήμερις καὶ σφαλμένοι· λοιπὸν ὁ συλλαβικὸς ἀβγατισμός, ἅμα εἴτανε ἄτονος, παράπεσε· τὸ βλέπουμε ἀπ' ὅλα μας τὰ ῥήματα· *ἔκαμα, ἔκαμες, ἔκαμε, μὰ κάμαμε, κάματε, (ἔκαμαν ἢ) κάμανε.* Θὰ πῇ πὼς στὴ γλώσσα μας ὁ *ἀβγατισμὸς* σημασία δὲν ἔχει· ἔμεινε τὸ *ἐ* τὸ ἀρχικὸ στὸν τύπο *ἔκαμα*, ὄχι γιὰ τὸν ἀβγατισμό, μὰ γιὰ τὸν τόνο. Μᾶς τἀποδείχνει κι ὁ ἀφανισμὸς τοῦ χρονικοῦ ἀβγατισμοῦ, πὼς λόγος δὲν ὑπάρχει πιὰ νἀβγατίζουμε τοὺς *παρατατικοὺς* — ἀχαμνὸς ὅρος καὶ τοῦτος! — ἢ τοὺς ἀόριστους. Καταλαβαίνουνται κι ἀναβγάτιστοι. Περιττὸ πρᾶμα τὸ *ε*. Κι ὅμως μερικοὶ μεταχερίζουνται ἀβγατισμένα τὰ ῥήματα, *ἐκάναμε, ἐκάματε* κτλ. Ποιὰ ἡ αἰτία; Ἡ αἰτία, σοῦ ἀποκρίνουνται, ποὺ ὁ λαὸς φύλαξε τὸ συλλαβικὸ ἀβγατισμὸ σὲ κάμποσους τόπους. Θαῤῥῶ πὼς δὲν προσέξανε οἱ φίλοι μας σωστὰ σωστά. Ναί, βέβαια, φυλά-

Digitized by Google

ξανε τὸν ἀβγατισμὸ τῆς συλλαβῆς κάτι ντοπιολαλιές, *μὰ* τονὲ φυλάξανε παντοῦ, καὶ στὸ *ἐγάπησα* καὶ στὸ *ἐφῆκα* κτλ. Λογικὸ θἄτανε, νὰ τὰ γράφανε κι ἀφτὰ οἱ φίλοι μας, ἀφοῦ γράφουνε τἄλλα, ἐνῶ γράφοντας μόνο *ἐκάραμε*, χαλνοῦνε τὸ νόμο περιττά. Καὶ ποιὸς δὲ θὰ συφωνήση μαζί μου, πὼς καλήτερο δὲν εἶναι νὰ μὴ χαλνοῦμε τοὺς νόμους; Ἐδῶ μάλιστα τοὺς χαλνοῦμε ἄδικα, ἐπειδὴ δὲν ἀβγατίζουμε τάχα γιὰ νὰ μιμηθοῦμε καμιὰ ντοπιολαλιά, παρὰ γιὰ νὰ μιμηθοῦμε τὴν καθαρέβουσα. Δασκαλισμὸς καὶ τίποτις ἄλλο. Ἐμεῖς τὸν ἀβγατισμὸ τῆς καθαρέβουσας τὸν κρατοῦμε μονάχα στὰ ῥήματα ποὺ τῆς δανιστήκαμε καὶ ποὺ δὲν προφτάσανε ἀκόμη νὰ ξεαβγατιστοῦνε. Δηλαδή, καθαφτὸ ἀβγατισμὸς δὲν εἶναι· τὸν περνᾷ ὅμως κάποτες ἡ καθαρέβουσα γι' ἀβγατισμό, σὰ λέει, *ἐνέργησα*· ἢ μήπως ξακολουθεῖ καὶ τὸ ἀβγατίζει, *ἐνήργησα, ἐξήτασα*; Ἡ καημένη! Τόσο *ἀπόλυτη* νὰ εἶναι! Νόμιζα πὼς τῆς ἔφτανε τὸ *ε* τὸ ἀρχικὸ καὶ πὼς τὸ συνήθιζε, ἀναβγάτιστα, *ἐνέργησα*, γιατὶ κι ὁ γιατρός μου, ἕνας Πολίτης δασκαλεμένος, ἔτσι ῥωτοῦσε, ὅταν εἴμουνε παιδί· *Ἐνέργησε* τὸ γιατρικό; Ἀπὸ τὸ γιατρό μου θὰ κόλλησα καὶ γώ, ἀφοῦ σοῦ ἔγραψα πιὸ ἀπάνω *ἐνέργησε*, ὄχι *νέργησε! Ἐνεργοῦμε*, δὲ *νεργοῦμε*. Τὸ ἀρχικὸ τὸ *ε* τὸ κρατοῦμε ὅπου δὲν τὸ μάσησε ἀρκετὰ ὁ λαὸς γιὰ νὰ τὸ καταπιῇ. Καὶ νά σου πάλε ποὺ ἀπόλυτους κανόνες δὲ στήνω. Μὰ καθὼς πάντα, διαλέγω. Τῆς καθαρέβουσας ῥῆμα καὶ τὸ *ἐξηγῶ*, καὶ τὸ *ἐξετάζω*. Λέμε ὡςτόσο *ξήγησε, ξέτασε, τὸ ξήγησε, τὸ ξέτασε, ἀξήγητος, ἀξέταστος, δὲν τὸ ξηγῶ, δὲν τὸ ξετάζω, τὸ ξηγῶ, τὸ ξετάζω, ξηγῶ, ξετάζω*. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ οὐσιαστικά, *ἡ ξέταση, ξήγηση* κτλ. Ἅμα γενικέβεται ἡ λέξη, ἀκούει τὸ νόμο.

Ἐσὺ τὸν ἀβγατισμὸ δὲν τὸν ἔχεις, στὸ χαριτωμένο σου τὸ παραμυθάκι, παρὰ μονάχα σὲ μιὰ φράση — « καλῶς ἐκόπιασες » — ποὺ μοιάζει ντόπια φράση τοῦ χωριοῦ σου, καὶ

Digitized by Google

ὅπου τὸ ἐπίθετμα — *καλὸς* — βάσταξε ἴσως στερεότυπα τὸν ἀθάνατισμο καὶ τὸν ἔσωσε, γιατὶ σμίξανε οἱ δυὸ λέξες σφιχτὰ σφιχτά, καὶ λεγουνται σὰ νὰ ποτελούσανε κ' οἱ δυό τους μιὰ μόνη ἀχώριστη λέξη. Ἔχεις ὅμως κάτι ἄλλα, ποὺ ἂν ἄδειαζα ἡα σοῦ ἔκανα καὶ δέφτερο γράμμα, νὰ σὲ φιλοπαρακαλέσω νὰ μοῦ τὰ ξεφορτωθῆς. *Ἔρχουμαι, φαίνουμαι,* εἶναι τὰ κοινά, τὰ σωστα. ἐπειδὴ στὴ γλώσσα μας τὸ *ου*, μάλιστα σὰ δὲν ἔχει τόνο, ταιριαζει μὲ μορφὴ μὲ τὸ *μ*, λοιπὸν ἀπὸ τὸ πρῶτο πρόσωπο, μᾶς ἦρθε καὶ τὸ τρίτο *φαίνουνται* — ἢ μὲ *ο* τονισμένο *φαινόνται* — ὄχι *φαίνονται*, καθὼς μοῦ τὸ βάζεις. Μὰ τὸ σεκλέπι μου, ὁ πόνος μου, ἡ τρομάρα μου ἐμένα, τὸ βάσανό μου, τὸ δακρυ μου, εἶναι... τὰ φερσίματά σου μὲ τὸ *ν* μας το τελικό! Τὸ σκοτώνεις τὸ κακόμοιρο, γιατὶ δὲν τὸ περιποιέσαι, δὲν τ' νοιάζεσαι ὅπως πρέπει, κι ἀφτὸ θέλει μάννας ἀγάπη καὶ φροντίδα, σὰν ἀρρωστιάρικο παιδὶ ποὺ εἶναι ἡ ποὺ μᾶς τὸ κατάντησε ἡ καθαρέβουσα. Νὰ διῆς. Ἐσένα τώρα τίποτα δε σοῦ φαίνεται νὰ μοῦ γράψῃς ἄξαφνα πλάγι πλάγι τὶς λέξες *νὰ βγοῦν στὴν ἐξοχή, ἔπεφταν συγνά,* καὶ μήτε τὸ ὑποψιάζεσαι πὼς μᾶς τὴ χαντάκωσες τὴ γλώσσα καὶ πάει. Στάσου, καὶ πρῶτος ἐσὺ θὰ φρίξῃς, ἅμα καταλάβῃς τὴν ἁμαρτία σου. Ἕνας νόμος ἀπόλυτος, πανελλήνιος, ἀσάλεφτος καὶ ἀγέλαστος εἶναι, ποὺ τὸ *ν* συνυπάρχει μόνο μὲ κατοπινὰ φωνήεντα ἢ μὲ κατοπινὰ του *π τ κ*, ἐννοεῖται καὶ μὲ *ψ (πσ), ξ (κσ), τσ* (ποὺ γίνεται τότες *τζ· τσακίζω, τὸν τζάκισα,* ἐπειδὴ καὶ τὸ *τ* ἔγινε *ντ* στὴν προφορά)[1], μὲ *μπ (μπαίνω), ντ (ντρέπουμαι), γκ (γκόρφος),* ὅλα παρόμοια μὲ τὸ *π,* τὸ *τ* καὶ τὸ *κ*. Σὰ δὲν ἔχει φωνήεντα, σὰ δὲν ἔχει *π τ κ* ἢ παρόμοια, δὲν ἔχει μήτε *ν·* λέμε *τὸν πατέρα, τὸν τόπο, τὸν κόπο, τὸν ψωμᾶ, τὸν ξένο, τὸν τζαγανό, τὸν μπαξέ, τὴν*

1) Ἔτσι ἀλλάζουνε στὴν προφορά τους τὸ ψ καὶ τὸ ξ μὲ προηγούμενο ν, ὁ ψωμάς, ὁ ξένος, μὰ τὸν ψωμὰ (δηλαδὴ τὸν bzομά), τὸν ξένο (δηλαδὴ τὸν gzένο). Ἡ γραφή τους ὅμως μ' ἀφτὸ δὲν ἀλλάζει.

Digitized by Google

ντροπή, τὸν γκόρφο, τὸν ἄγγελο κτλ., *μὰ τὸ βασιλιά, τὸ γέρο, τὸ διάβολο* κτλ. κτλ. Σοῦ εἶπα πὼς εἶναι *ἀγέλαστος* ὁ νόμος· κι ἀλήθεια ἔδειξα στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα* (τ. Β', σελ. 19 κι ἀκ., 167 κι ἀκόλ.), πὼς οὔτε ὁ δάσκαλος στὴν κουβέντα, δηλαδὴ μιὰ καὶ μιλᾷ χωρὶς νὰ προσέχῃ, δὲ γελᾷ τὸ νόμο, παρὰ τοῦ ξεφέβγει κ' ἕνας *σύβουλος* ἢ ἕνα *τὸ γνωρίζω = τὸν γνωρίζω!* Ἂν ὁ δάσκαλος ἀνήξερά του ἐφαρμόζει τὸ νόμο, πῶς ἐσὺ δὲ θὰ τὸν ἐφαρμώσῃς; Πῶς δὲ θὰ τὸν ἐφαρμώσῃ ὁ λαός; Κοίταξε ὅμως τότες ποῦ πάμε· φτάνει νὰ τὸ συνηθίσουμε νὰ γράφουμε, ὅπως γράφεις, *νὰ βγοῦν στὴν ἐξοχή, ἔπεφταν συχνά,* καὶ τὸ *ν* θὰ παραπέσῃ. Δοκίμασε νὰ διαβάσῃς γλήγορα τὸ παραμύθι σου καὶ δυνατά· τὸ *ν* ἀφτὸ δὲ θἀκουστῇ. Καὶ μᾶς πλούτισες μὲ ὡραίους τύπους, *νὰ βγοῦ,* κ' ἕνα τρίτο πρόσωπο *ἔπεφτα,* ποὺ δὲν ξεχωρίζεται ἀπὸ τὸ πρῶτο. Μήτε νόημα τὸ λοιπὸ μήτε γραμματική! Δίκιο εἶχα ἢ δὲν εἶχα νἀπελπίζουμαι; Κι ὡςτόσο πολὺ ἔφκολα γλυτώνεις καὶ μᾶς γλύτωσες μ' ἕνα μικρούτσικο *ε*· βάλε *νὰ βγοῦνε στὴν ἐξοχή, πέφτανε συχνά, ταιριάζανε στὴν ἡλικία, μοῦ χρειαζόνταν γιά, εἴτανε μαζί,* ἀντὶς ἐκεῖνα ποὺ ἔβαλες, πὲς *τονὲ γνωρίζω,* ἀντὶς *τὸν γνωρίζω,* καὶ τἄσιαξες ὅλα. Πέντε τόμους δημοσίεψα ὡς τώρα, γιὰ νἀφήσουμε τἀδημοσίεφτα, καὶ ποτέ μου *ν* δὲν ἔβαλα ὅπου δὲν πρέπει. Νά λοιπὸν ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ καταφέρῃ, κι ὅμως νὰ λέῃ ὅσα ἔχει νὰ πῇ. Ποτέ μου *μάλιστα* δὲ δυσκολέφτηκα. Τώρα, γιὰ νὰ συνηθίσουμε ὅλοι μας μιὰ καὶ σώνει, ἄρχισα νὰ μεταχερίζουμαι τὸ *ε* ἀκόμη καὶ μὲ κατοπινὰ *π τ κ* καὶ παρόμοια, ἀκόμη καὶ μὲ κατοπινὰ φωνήεντα, *νὰ βγοῦνε κάποτες, νὰ βγοῦνε ἄξαφνα, πέφτανε καὶ δὲ σαλέβανε.* Ἐκεῖ ποὺ ἡ καθαρέβουσα μᾶς χάλασε τὴ γλώσσα, ἐκεῖ ποὺ ἴδιος ὁ λαός, μὲ τὴ γραμματική του, μᾶς δίνει τὸ μέσο νὰ διορθώσουμε τὴν καθαρέβουσα, ἐκεῖ ποὺ εἶναι *περιττὸ* νὰ παραδεχούμαστε τύπους ἀκανόνιστους (ἀναγκαῖο τὸ *ἐνεργῶ,* λ. χ.), ἐκεῖ ποὺ

Digitized by Google

βασιλέβει ἀφιλονίκητα ὁ κανόνας, ναί, εἶμαι ἀπόλυτος καὶ πρέπει νἄμαστε ὅλοι, γιατὶ χρέος μας εἶναι ὁλωνῶ. Μὰ μὴ θαῤῥῇς πὼς καὶ σ' ἀφτὰ τὸ παρακάνω. Μὴ μὲ κατηγορήσῃς ἄξαφνα ποὺ τὸ *σύνθετο* στὸ γράμμα μου, τὼρθογράφησα *σύθετο*. Δὲ σημαίνει. Καὶ νὰ μὴν τοῦ σηκώσῃς τὸ *ν*, πάλε μὲ τὸν καιρὸ θὰ τὸ χάσῃ, καθὼς τὸ ξήγησα καὶ τοῦτο στὰ *Ῥόδα καὶ Μῆλα* (Β', σελ. 18)· εἶναι τὸ *ν μισὸ* καὶ δὲν πειράζει πολὺ νὰ τὸ γράφουμε, σὰν τύχῃ. Ἐσένα ὅμως σοῦ ἀποθολώνουνε τὸν κανόνα τὸν ἀληθινὸ καὶ κάτι ντόπια ῥήματα, ποὺ τὰ σκορπᾷς δῶθε κεῖθε μὲ μπόλικο χέρι καὶ χωρὶς ἀνάγκη, ἕνα *γαλάσεταν (χαλάσατε)*, ἢ ἕνα *ἤρθεταν (ἤρθατε)*. Ὁ λαός, στὴν Ἤπειρο, θὰ τὰ λέῃ ἐκεῖ ποὺ πρέπει νὰ τὰ πῇ, γιατὶ ξέρει τὴν τέχνη. Ἐμεῖς πρέπει νὰ τὴ μάθουμε. Πρέπει νὰ διαλέγουμε, καθὼς σοῦ εἶπα. Κοινὴ γλώσσα, κανονική, θὰ κάμουμε μόνο διαλέγοντας. Κάτι *πλιὸ (πιό)*, κάτι *σήμερο* καὶ κάτι *ὕστερο*, νὰ μοῦ τὰ πιάσῃς ἥσυχα ἥσυχα καὶ μὲ σέβας νὰ μοῦ τὰ στρώσῃς στὸ ῥάφι. Χρησιμέβουνε στὴν ἐπιστήμη, στὴ γλωσσολογία· στὴ γραφὴ δὲ μᾶς χρησιμέβουνε. Μᾶς βλάφτουνε κιόλας. Πολὺ φρόνιμα ὅλοι μας γράφουμε *ἀπ' ἀφτό*, καὶ παραιτήσαμε τὸ *ἀπὸ 'φτό*, ποὺ πηγάζει ἀπὸ ντοπιολαλιές. Θέλουμε τὸ *ἀπ' ἀφτό*, ποὺ εἶναι κοινό. Ἂν εἶχα νὰ κάμω τὴ διαθήκη μου, τέτοια θἄλεγα καὶ στὴ στερνή μου τὴν ὥρα· « Νὰ διαλέγετε, καὶ νὰ προσέχετε στοὺς κανόνες τῆς κοινῆς μας δημοτικῆς, νὰ διαλέγετε σύφωνα μὲ τον κανόνα καὶ μὲ γοῦστο. » Παραδεχτήκαμε μόνο μερικὰ ντόπια καθιερωμένα, ποὺ ἂν τὰ ξετάσῃς, καὶ τοῦτα πηγάζουνε ἀπὸ καμιὰ ντοπιολαλιά, γιατὶ ἔτσι μονάχα ἑρμηνέβουνται τὰ φωνολογικά τους, μὰ ποὺ καταντήσανε κοινά, λ. χ. τὸ *ἤπια*, τὸ *γιά*, τὸ *τὶς* τοῦ πληθυντικοῦ θηλυκοῦ. Τὸ *ἤπια* μᾶς ἔρχεται ἀπὸ χωριὰ ποὺ βαστάξανε χρονικὸ ἀβγατισμὸ *η* ἀντὶς *ε* κι ὅπου λένε *ἤκαμα, ἠγάπησα*· τὸ *γιὰ* τὸ δανιστήκαμε ἀπὸ τόπους ὅπου τὸ *δια-* γίνεται *για-*, ἐνῶ ἐμεῖς

Digitized by Google

λέμε *διάολος* καὶ *διαβάζω*· τὸ *τὶς* τὸ πήραμε ἀπὸ ἐπαρχίες ὅπου τὸ ἄτονο *ε* (τὲς) ξεπέφτει σὲ *ι* κτλ. κτλ. Παντοῦ, βλέπεις, καὶ σὲ ὅλα χρειάζεται προσοχή, προσοχὴ μεγάλη. Καὶ μὴ νομίζῃς πὼς ἡ προσοχὴ θὰ σὲ βλάψῃ, πὼς πέρα δὲ θὰ τὰ βγάλῃς μὲ τὸν κόπο τὸν περίσσιο. Διόλου. Ὅσο περισσότερο κοπιάζεις, τόσο πιὸ γερὰ θεμελιώνεις τὴ γλώσσα τὴν κοινὴ καὶ τόσο περισσότερο ἀποχτᾷς τὴν ἀφέλεια ἐκείνη τοῦ κοντυλιοῦ, ποὺ ὅποιος σὲ διαβάζει, θαῤῥεῖ καὶ τοῦ κουβεντιάζεις. Τὴν ἀφέλεια τὴν ἔχεις, ἔχεις ἐσὺ καὶ δική σου *μοσκοβολιτάδα*. Ἰδοὺ λέξη ὀμορφούτσικη, ὅσο ντόπια κι ἂν εἶναι· τέτοιες, φέρνε τις ἀπὸ τὸ χωριό σου, γιὰ νὰ μοσκοβολᾷ τὸ λεχτικό μας, γιὰ νὰ δροσίζεται ἡ κοινή μας, γιὰ νὰ μυρίζῃ ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη ῥωμιοσύνη.

Κάμποσο τὸ γράμμα μου, τί λές; Ὡςτόσο χαίρουμαι ποὺ τὄγραψα. Φτάσαμε σήμερα σὲ σημεῖο καλό· φαντάζουμαι πιὰ πὼς ὅλοι μας στὴν Ἑλλάδα εἴμαστε σύφωνοι, πὼς νίκησε ἡ δημοτική. Καὶ τώρα ἥσυχα συζητοῦμε ἀναμεταξύ μας γιὰ κάθε ζήτημα· λέξη λέξη μελετοῦμε τὴ γλώσσα, καὶ πέτρα πέτρα χτίζουμε τὸ παλάτι τὸ ἀχάλαστο, χτίζουμε τὸ παλάτι τὸ ἐθνικό, τὸ πανελλήνιο, τῆς Ἰδέας.

Ὁ φίλος σου καὶ μικρὸς ἐργάτης[1].

1) Στὸ Νουμά, ἀρ. 122, 14 Νοέβρη, 1904, βλέπω καὶ κάποιος ἔβαλε μιὰ φρασούλα δική μου παρμένη ἀπὸ ἕνα γράμμα μου· « Μπράβο του ὡςτόσο τοῦ Φυτίλη. Διάβασα τὸ « Ἔκθετο ». Τὸ ῥούφηξα τὸ δρᾶμα τὸ σπαρταριστό. Βράζει μέσα ζωή. Ἔχει φλέβα γιὰ τὸ θέατρο ἀφτὸς ὁ ἄθρωπος, ἔχει καὶ ποίηση. » Ὅσο μικρὴ κι ἂν εἶναι ἡ φρασούλα, δὲν πειράζει, ἂς τὴν ἀφήσουμε, ἀφοῦ ἐδῶ ἔρχεται μὲ τὴ χρονολογική της τὴ σειρά. Βέβαια πὼς θὰ χρειαζόντανε φράσες πολλές, ὄχι φρασούλα, καὶ γιὰ τὸ Ἔκθετο καὶ γιὰ τὸ Χτισμένο στὸν ἄμμο καὶ γιὰ ὅλα τἄλλα. Μὰ θἄτανε κρῖμα νἄλειπε τὄνομα τοῦ Φυτίλη ἀπὸ τὰ Ῥόδα καὶ Μῆλα.

Digitized by Google

ΑΠΟΣΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΠΟΛΟΓΙΑ

(Ῥόδα καὶ Μῆλα, τ. Γ').

Ἀποσώματα θἄπρεπε νὰ κάμῃ κανεὶς γιὰ κάθε τόμο ποὺ δημοσίεψε, στὸν τόμο ποὺ δημοσιέθει κατόπι. Τὸ εἶπανε πολλὲς φορὲς πὼς ἐκεῖνος ποὺ τελειώνει ἕνα βιβλίο εἶναι πάντα δάσκαλος ἐκεινοῦ ποὺ τἄρχισε, ἂν καὶ τὸ ἴδιο πρόσωπο εἶναι κ' οἱ δυό τους. Κάμποσα παραθλεψίματα, κάμποσα λαθάκια ἔρχουνται ἄξαφνα, ὅταν ξαναδιαθάζουμε τὰ τυπωμένα μας, καὶ μᾶς χαλνοῦνε τὸ κέφι. Ἐνῶ πρῶτα μήτε τὰ βλέπαμε, μονομιὰς λὲς καὶ μᾶς τρυποῦνε τὰ μάτια. Ἕνας σοφὸς μιὰ φορά, παρατηρώντας κάποια κουταμάρα στὸ σύγραμμα ἑνὸς φίλου του σοφοῦ, μὴ θέλοντας νὰ τὸν πειράξῃ, μὰ μὴν μπορώντας καὶ νὰ τὸ κρύψῃ, τὄφερε πολὺ νόστιμα στὸ λατινικὸ καὶ εἶπε μονάχα πὼς τὴν ὥρα ὅπου ὁ τάδες ἔθαλε τὸ τάδε πρᾶμα στὸ τάδε κατεθατό, *aliud agebat vir doctissimus. Εἶχε ἀλλοῦ τὸ νοῦ του.* Ἔτσι καὶ μένα μοῦ φαίνεται πὼς θὰ εἶχα τὸ νοῦ μου κάπου ἀλλοῦ, πολὺ μακριὰ μάλιστα, ὅταν ἀραδιάζοντας διάφορα παραδείγματα τοῦ *ι* ποὺ μὲ συνακόλουθο *ρ* γίνεται *ε*, καταλόγισα καὶ τὸ *μυστρί, μυστριά, μυστρίζω,* χωρὶς νὰ συλλογιστῶ πὼς συνακόλουθο *ρ* σ' ἀφτὲς τὶς λέξες δὲν ἔχει, ἀφοῦ κατόπι ἀπὸ τὸ *ι* ἔρχεται *σ* (σ. 188)[1]. Ξέχασα ἐννοεῖται καὶ μεριχοὺς τύπους ὅπου συνακολουθοῦσε τὸ *ρ*, τὸν *ἰραδέ*, τὴν *κερκελλίδα* = *κιρκελλίδα* = *κρικελλίδα*[2], τὴν *πυρκαγιά*, ποὺ ἴσως νἀκούγεται καὶ *περκαγιά*, τὸ *τσιράκι*, τὸ *τσιρίσι* (Βλ. Λεξ. « asphodèle en poudre. »), τὸ *τσιρλαμπίδι, τσιρλιάρης, τσιρλίζω* (στοῦ Βλ. καὶ τὰ τρία), τὸ *τσιτσι-*

1) Στὸ ἴδιο μέρος βρίσκεται κ' ἕνα πολὺ ἄνοστο λάθος, Meyrand ἀντὶς Meynard.

2) Δὲ θυμοῦμαι ποὺ τὸ εἶδα.

Digitized by Google

ρίζει (τὸ καντήλι) καὶ τὸ *ψειρίζω*. Θὰ εἶναι κι ἄλλα πολλά, ἂν καὶ ὁ κατάλογος ποὺ ἔδωσα εἶναι πιὸ πλούσιος ἀπ' ὅσους γενήκανε ὡς τώρα. Ξέχασα ὅμως νὰναφέρω μερικὰ ποὺ βρίσκουνται στοῦ P. Kretschmer, *Die Entstehung der Koine,* Wien, 1900 (Sitz. b. d. k. Ak. d. W. i. W., philos.-histor. Cl., B. CXLIII), σ. 11. Ἐπειδὴ ὅμως ἀφτὰ πρέπει νὰ ξεταστοῦν ἕνα ἕνα, θὰ τὰ συζητήσω ἀλλοῦ.

Γιὰ νὰ διορθώσω μερικὰ τέτοια, μὰ γιὰ νὰ δημοσιέψω καὶ κάτι γράμματα ποὺ ἔλαβα ὕστερις ἀπὸ τὴν *Ἀπολογία,* στοχάστηκα νὰ προστέσω κι *Ἀποσώματα* στὸ τέλος τοῦ Δ' τόμου.

Ἀκολουθῶ λοιπὸν τὴ σελίδωση τῆς *Ἀπολογίας* καὶ τὰ παραθέτω ἕνα ἕνα.

Σ. 9, γιὰ τὴ γλώσσα τῶν *αἰθουσῶ,* ἰδοὺ μερικὰ ποὺ μοῦ σημειώνει ὁ ἀγαπητός μου ὁ Δ. Πετροκόκκινος (γράμμα του τῶν 6 τοῦ Φλεβάρη 1907)·

« Τί λέει ὁ Χατζηδάκης γιὰ τὴ γλώσσα τῶν αἰθουσῶν, ἀφοῦ ὁ Κλέωνας ὁ Ῥαγκαβὴς μᾶς εἶπε πὼς « ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν Ἀθηνῶν λαλεῖται φεῦ! ἡ γλῶσσα τῶν τριόδων! » — Τὸ λέει στὸν Πρόλογο τῆς Θεοδώρας ἢ τοῦ Ἡράκλειτου. — Δὲ θυμοῦμαι ἃ σοῦ τὄγραψα, μὰ τώρα ποὺ εἴμουνε στὴ Χιό, παρατήρησα πὼς ἐκεῖ ὁ καλὸς κόσμος μιλεῖ γλώσσα πολὺ πιὸ καθαρεβουσιάνικη ἀπὸ τὴν καλήτερη τάξη τῶν Ἀθηνῶ. Ἀφτὸ θὰ πῇ θαῤῥῶ πὼς τὸ ζήτημα πάει μπροστὰ καὶ φυσικὰ οἱ ἐπαρχίες μένουνε πίσω ἀπὸ τὴν πρωτέβουσα. — Καὶ μιὰ ἄλλη παρατήρηση ποὺ ἔκαμα εἶναι πὼς στὴν Ἑλλάδα τὰ παιδιὰ τῶν καλῶν φαμελιῶν μιλοῦνε πιὸ δημοτικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα. — Μιὰ γνωστή μου κυρία μοῦ ἔλεγε πὼς βρέθηκε μιὰ μέρα σ' ἕνα σαλόνι. Ἡ μεγάλη κόρη εἶχε ἀρραβωνιαστῆ καὶ συχαίρουνταν ὁ κόσμος τὴ μαμά της. Μπῆκε ὁ Σκουζὲς μέσα — ὁ ὑπουργὸς — καὶ λέει· « Καὶ στἀποδέλοιπα ». Ἡ μαμὰ δὲν κατάλαβε καλὰ καλά, καὶ τῆς λέει ὁ Σκουζὲς χαμογελώντας· « Μά, κυρία μου, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε τὴ γλώσσα μας. »

Ἂς μᾶς ζήσῃ γιὰ τὸ καλό του τὸ λόγο.

Σ. 41. Ὁ φίλος μας ὁ Νιρβάνας σὰ νὰ πειράχτηκε γιὰ κεῖνα ποὺ

Digitized by Google

εἶπα. Μοῦ ἔγραψε λοιπὸν ἕνα γράμμα τόσο ἐβγενικὸ καὶ τόσο σπουδαῖο γιὰ τὸ ζήτημα, ποὺ τὸν παρακάλεσα νὰ μοῦ δώσῃ τὴν ἄδεια νὰ τὸ δημοσιέψω — καὶ τὸ δημοσιέβω, χωρὶς ἐννοεῖται νἀλλάξω οὔτε κόμμα οὔτε στιγμή. Βλέπει κανεὶς ἀπὸ τὸ γράμμα του πῶς λίγο λίγο ἡ γλώσσα μας ὁλωνῶ μας γίνεται μιά.

Πειραιεὺς 5.Ι.907 — Ἀκτὴ Μουτσόπουλου 119.

Φίλε Κύριε Ψυχάρη,

Λίγο ἀργὰ — τόσο ποὺ σᾶς μύνησα καὶ κάποιο παράπονο μὲ τὸν φίλο Ταγκόπουλο — ἔλαβα τὰ « Ρόδα καὶ Μῆλα », καὶ σᾶς εἶμαι ἐξαιρετικὰ ὑποχρεωμένος γιὰ τὴν καλή σας ἐνθύμηση καὶ τώραῖο χάρισμα ποὺ μοῦ κάνατε. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ σᾶς πῶ μὲ πόση ἀνυπομονησία περιμένω πάντα κάθε καινούργιο σας βιβλίο καὶ μὲ πόση προσοχὴ κι ἀγάπη τὸ διαβάζω.

Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν καινούργιο τόμο τῶν « Ρόδων καὶ Μήλων » σᾶς χρωστῶ ἕνα θερμὸ σπολάτη. Μοῦ κάνετε τὴν τιμή, μὲ κολακευτικὰ λόγια, νὰ ἐνασχοληθῆτε μὲ κάποια ἐργασία μου γιὰ τὸ γλωσσικό μας ζήτημα. Χαρά μου εἶνε ἡ συζήτηση μ' ἀνθρώπους, ποὺ, σὰν καὶ σᾶς, τοὺς κυβερνάει ἡ καλὴ πίστη καὶ ἡ δίψα τῆς ἀλήθειας. Ἤθελα μάλιστα ν' ἀπολογηθῶ στὴν « Ἀπολογία » σας, ἴσα-ἴσα γιὰ ν' ἀποδείξω πῶς βρίσκουμαι περισσότερο σιμά σας ἀπὸ ὅ,τι φαντάζεσθε στὴν « Ἀπολογία ». Δὲν εἶνε τώρα ἡ στιγμή. Ἴσως τὸ κάνω ἀργότερα σὲ μιὰ καινούργια διάλεξή μου — στὸν τόνο τῆς « Γλωσσικῆς Αὐτοβιογραφίας » — μὲ θέμα : *Γιατί, ὑπάρχει γλωσσικὸ ζήτημα.*

Δυὸ λόγια μόνο ἤθελα νὰ σᾶς πῶ ἀπὸ τώρα, γιὰ κάποια ἄθελη βέβαια παρεξήγηση τῆς *Ἔρευνάς* μου σὲ μερικὰ σημεῖα.

Πρῶτο : Συζητᾶτε σοβαρὰ τὴ διαίρεση τῶν γλωσσικῶν τρόπων, ποὺ μεταχειρίσθηκα γιὰ *προσωρινὴ* συνεννόηση καὶ γιὰ ν' ἀποφύγω κάθε προκατάληψη ἀπ' τὶς φραστικὲς ὀντότητες : καθαρέβουσα, δημοτική, χυδαία κτλ., προσπαθῶντας ὅλην αὐτὴ τὴ γλωσσική μας Βαβὲλ νὰ τὴν ξεχωρίσω σὲ τρεῖς κυριώτερους τρόπους,

Digitized by Google

μὲ τὰ πολλά τους διάμεσα. Στὴ διαίρεσή μου αὐτὴ ὡδηγήθηκα περισσότερο ἀπ' τοὺς ψυχολογικοὺς λόγους, ποὺ διευθύνουν τὴν τέτοια ἢ τέτοια τεχνητὴ διαμόρφωση τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου. Ἑπομένως ἡ διαίρεσή μου αὐτὴ δὲν ἔχει ἄλλη σημασία ἀπὸ τὴν προσωρινὴν ἀνάγκη τοῦ νὰ γίνῃ κάποια συνεννόηση μὲ ῥωμηούς. Πάντα φοβήθηκα, καὶ στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστήμη, τὰ σκιάχτρα αὐτά, ποὺ τὰ λέμε φραστικὲς ὀντότητες καὶ νομίζω πῶς, σὲ κάθε δύσκολη καὶ περίπλοκη συζήτηση, ἂν παραμερίσῃ κανένας τοὺς καθιερωμένους ὅρους, κερδίζει ἑκατὸ τὰ ἑκατὸ στὴ συνεννόηση. Ὁ ἴδιος ἐσεῖς πολὺ σοφὰ προτείνετε τώρα νὰντικαταστήσουμε τὸν ὅρο : *δημοτικὴ* μέ : *νεοελληνική*. Κάτι τέτοιο ἀπὸ καιρὸ ζητάω κ' ἐγώ. Κι' ἀπὸ καιρὸ μάλιστα δὲν μεταχειρίζομαι καὶ τὸν ὅρο : καθαρεύουσα, προτιμῶντας τὸν ὅρο : *τεχνητή*. Λέγοντας : *καθαρεύουσα* κάνομε τὴ μεγαλύτερη ἐκδούλευση στοὺς καθαρευουσιάνους, μὲ τὴν ὑποβολὴ τῆς καθαριότητας, γιατὶ καθένας, ποὺ δὲν πολυξετάζει τὰ ζητήματα, προτιμάει νὰ εἶναι μὲ τὸ μέρος τῆς καθαριότητας καὶ φαντάζεται φυσικὰ ὅτι τὸ καθαρώτερο θὰ εἶναι καὶ τὸ καλύτερο. Μιὰ φορὰ μάλιστα εἶχα πεῖ σὲ κύκλο φίλων πῶς ἔπρεπε τὴ δημοτικὴ ἴσα-ἴσα νὰ τὴν ὀνομάσουμε καθαρεύουσα.

Δεύτερο. Πέρνετε ὡς πρότυπο ἰδανικῆς γλώσσας *γιὰ μένα* τὴ γλῶσσα ποὺγραψα τὴν ἔρευνά μου, ἐνῷ ἐγὼ ὁ ἴδιος σημειόνω στὴν ἀρχὴ πῶς ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴ προκαταλάβω κανένα ἢ νὰ φανῶ μεροληπτικός, θὰ μεταχειρισθῶ τὴ συνειθισμένη γλῶσσα, τὴν *ὑπηρεσιακὴ* νὰ ποῦμε τῶν ἐφημερίδων. Καὶ πέρνετε κομάτια ἀπ' τὸ κείμενό μου γιὰ ν' ἀποδείξετε τὴν φράγκικη κατασκευή της. Μήπως ἐγὼ λέω ὄχι. Εἴμαστε ὁλότελα σύμφωνοι. Ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ σᾶς φέρω κομάτια ἀνάλογα, ἀπὸ ἄλλα γραφόμενά μου, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ξεφύγῃ κανένας γράφοντας μιὰ τεχνητὴ γλῶσσα. Στὸ πλάϊ ὅμως βρίσκεται ὅλο τὸ δημιουργικό μου ἔργο (παραμύθια, στίχοι, διηγήματα, μελέτες ἀκόμα) γραμμένο στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα. Δὲν τὰ προσέξατε.

Εἶνε μερικοὶ τύποι βέβαια ποὺ δὲν τοὺς δέχεται ἀκόμα ἡ αἴ-

Digitized by Google

σθησή μου καὶ πού ἡ ἐπιστήμη σας προβλέπει τὴν ἐπικράτησή τους. Ἐκεῖ εἶνε οἱ μικρὲς διαφορές μας. Τί σημαίνει; Στὸ τέλος μπορεῖ νὰ καταλογισθοῦν σὲ βάρος τῆς αἰσθητικῆς μου. Ἔπειτα πρέπει νὰ σᾶς ξομολογηθῶ — ἡ εἰλικρίνεια στάθηκε γιὰ μένα πάντα ὄχι μιὰ ἀρετή, ἀλλὰ μιὰ ἀνάγκη — πῶς πολλὰ ποὺ ξάφνιζαν ὡς τώρα τὴν αἴσθησή μου, μὲ τὸν καιρὸ τὰ δέχτηκα. Ποιὸς ξέρει ἂν δὲν δεχτῶ καὶ περισσότερα.

Τρίτο. Στὸν ὅρο : *ἐλεύθερη μικτὴ* πολλοί, καὶ σεῖς ἀκόμα, δώκατε πολὺ περισσότερη ἐλευθερία, παρὰ ὅση μόνος του ἐννοοῦσε νἄχῃ. Τὸ *ρεμπελιὸ* σὲ τίποτε δὲν στάθηκε ποτὲ τὸ ἰδανικό μου. Μὴν ξεχνᾶτε πῶς εἶμαι κ' ἐγὼ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ τάξη καὶ ἡ μέθοδο δὲν μοῦ εἶναι ξένα. Μὲ τὴν *ἐλευθερία* δὲν θέλησα ἀφηνίασμα, κάθε ἄλλο. Ἐννοοῦσα τὴ χρῆσι μερικῶν τύπων, ποὺ μοῦ φάνηκαν *(μοῦ φάνηκαν)* μπασμένοι στὴ ζωὴ καὶ στὴν κίνηση μὲ κάποιες ἐλπίδες γιὰ ὁριστικὴν ἀναβίωση ἢ ποὺ ὁπωσδήποτε δὲν μυρίζουν νέκρα. Ἴσως μὲ τὴν παρεξήγηση, ποὺ κάνανε οἱ φιλελεύθεροι καὶ φιλορέμπελοι ρωμηοὶ τοῦ ὅρου αὐτουνοῦ, νἄβλαψα χωρὶς νὰ θέλω τὸ ζήτημα. Ἀναγνωρίζω τὸ λάθος μου καὶ θὰ προσπαθήσω νὰ τὸ διορθώσω βάζοντας τὰ πράγματα στὴ θέση τους ἀργότερα. Ἡ πρόθεσή μου δὲν ἤτανε αὐτὴ κι' αὐτὸ μὲ παρηγορεῖ.

Αὐτὰ εἶχα νὰ σᾶς πῶ, σχετικὰ μὲ τὶς σελίδες ποὺ μοῦ κάνετε τὴν τιμὴ νὰ μοῦ ἀφιερώσετε στὴν *Ἀπολογία* σας. Καὶ σᾶς βεβαιόνω πῶς νοιώθω μιὰ ἀλάφρωση, βγάζοντας ἀπ' τὴ μέση — ὅπως τὸ ἐλπίζω — μερικὲς παρεξηγήσεις ποὺ μὲ βάραιναν.

Μὲ συμπαθᾶτε ποὺ σᾶς κούρασα, κλέβοντας τὶς πολύτιμες στιγμές σας μὲ τὴν πολυλογία μου. Μὰ ἔχω τόσα δείγματα τῆς ἀτσαλένιας ἀντοχῆς σας στὴ δούλεψη τῆς ἀλήθειας. Ἐκεῖ βρῆκα τὸ θάρρος καὶ τὴν... ἀδιακρισία τῆς πολυλογίας μου.

Μ' ἐξαιρετικὴ τιμὴ καὶ ἀγάπη

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

Digitized by Google

Σ. 62. « Στὰ παραδείγματα τἀπαρεφατικὰ μπορεῖ νὰ βάλῃς σιμὰ καὶ τὰ-πάει-ἔλα=(billets d'aller-retour). — μὲ τὸ θέλω του= μὲ τὴ θέλησή του (μὰ πιὸ δυνατό). »

Τοῦ Ἔρμονα, 7 τοῦ Φλεβάρη, 1907.

Σ. 68. Τὸ *κομμὸ* καλήτερα ἴσως ἀπὸ τὸ βενετσιάνικο τὸ comó, καθὼς τὸ ἤθελε ὁ G. Meyer, *Neugr. Etymol.*, στὶς *Indog. Forsch.* III (1893), 67. Δὲ θὰ πῇ ὅμως ἀφτὸ πὼς ἡ *ψυχόρμητη δημιουργία* δὲ δουλέβει ὁλοένα. Ὑποψιάζουμαι μάλιστα πὼς ἐκεῖνο ποὺ ἔλεγα πὼς ἀκολούθησε στὰ ρωμαΐϊκα, θἀκολούθησε στὰ βενετσιάνικα, γιατὶ κι ἀφτὰ τελικὸ σύφωνο δὲ θέλουνε. Μὰ δὲν ξέρω πῶς παράπεσέ τὸ *ο*.

Σ. 79, 2. « Renan n'est pas du monde, il ne sait pas causer *aux* femmes », κ. *La Révolution française,* 14 Mars, 1906, 206, n. 1 (=Taine, Correspondance, II, p. 244; v. 59, 168). « Il l'évite toujours dans ses livres. » Ἀφοῦ ὅμως ἕνας Taine τὸ βάζει στὰ γράμματά του, θὰ πῇ πὼς ἡ ἐπίδραση τῆς μιλημένης εἶναι πολὺ μεγάλη.

Σ. 100. Στὸν *Ξενοφὸ* τοῦ Βέη νὰ προστεθῇ κι ἄλλος *Ξενοφὸς* ποὺ τὸν ξεσήκωσε ὁ Σῖμος Μενάρδος (*Ἀθηνᾶ,* ΙϛΊ (1904), 259).

Ἂς προστεθῇ καὶ τὸ νόστιμο γράμμα τοῦ Γιαννιοῦ, ἴδια σελίδα, μαζὶ μὲ τὸ *παθὸς* κτλ.

« Εἶμαι σ' ἕνα καφενεῖο τοῦ Φαναριοῦ [ἀπὸ τὴν Πόλη τὸ γράμμα] καὶ ψαρέβω... χρυσὰ λόγια. Σήμερις μὲ τὴν πρώτη βιξιὰ τσίμπησε κιόλας. Καὶ διέστε τί μεγάλο πραματάκι. Ἕνας γέρος Ῥωμιὸς σὰν ἀποδιάβασε τὴ φημερίδα του, λέει τοῦ ἀλλουνοῦ· « Τί σόϊ ἄθρωπος εἶναι ὁ καινούριος ὁ *ἡγεμὸς* τῆς Σάμος; Τὸν ξέρεις; » Κι ὁ ἄλλος ἀπάντησε· — « Μωρέ, ἂς μὴ μοιάζῃ τοῦ *ἡγεμοῦ* ποὺ βγῆκε κι ὅτι θέλει ἂς πὰ νἄναι. »

— Τἀκούτε; Ποτέ τους δὲ θὰ τἀκούσουνε οἱ δασκάλοι. Ποτέ τους δὲ θὰ καταλάβουνε. Δὲ βλέπουνε τὴ ζωή. Δὲ βλέπουνε τὴν ἀνάγκη τῆς δημοτικῆς, τῆς ἐθνικῆς. — Μὰ τί ὡραῖο καὶ τὸ ψυχολογικό. Φτάνει, λέει, νὰ μὴ μοιάζῃ τοῦ πρώτου κ' εἶναι λαμπρός.

Digitized by Google

Μοῦ φαίνεται, τὰ διαβάσετε τὸ γράμμα. πὼς εἶμαστε στὴν Πόλη καὶ τὼς ἔχουτα.

Σ. 113. 2. Γράμμα τοῦ Krumbacher : « Ῥόδα καὶ Μῆλα, τόμος γ'. s. 113. Anm. 2. ἐκδ. Mullach καὶ Wagner scheint Irrtum. Die von L. Belelis benutzte Hs des British Museum ist der Cod. *Addit.* mss. 8241, dieselbe Hs, aus der W. Wagner das *ABC der Liebe* ediert hat. Ich habe i. J. 1900 auch einige Proben aus der Hs entnommen. » Ἂς πάρῃ μαζί μου τὴν ἁμαρτία στὸ σβέρκο του κι ὁ φίλος ὁ Βελέλης.

Σ. 170, 1. Δίκιο εἶχε ὁ φίλος μου ὁ Clément γιὰ τὸ δέφτερο πρόσωπο *aimât* καὶ τὸ *fût* ποὺ εἶναι παρμένα, ὄχι ὅπως λέγαμε, ἀπὸ τὸ τρίτο τῆς ὑποταχτικῆς, μὰ ἀπὸ τὸν παρακείμενο τῆς ὁριστικῆς. Μοῦ στέλνει δυὸ χρέη μαθητῶνε ὅπου διαβάζω τἀκόλουθα· « ut Romani, virtute ejus jam cognita, cognoscerent etiam liberalitatem : pour que les Romains, la vertu de lui déjà connue, connurent [=connussent] encore sa libéralité. » — « Imparfait : Que je me dérangeasse. Que tu te dérangeasses. Qu'il se dérangeat. Que nous nous *dérangeames*. Que vous vous dérangeates. Qu'ils se dérangèrent. »

Σ. 194, γιὰ τὸ *πιρούνι*. Γράμμα τοῦ Χρηστοβασίλη· « Τὰ *περόνια* μου δὲν εἶναι ὑστερογέννητα, ἐξὸν ἂν εἶναι ὑστερογέννητη ἡ πατρίδα μου ἡ Ἤπειρο. Ἐκεῖ *περόνια* λένε κ' ἐγὼ *περόνια* γράφω. *Περούνι* ἐκεῖ λέμε αὐτὸ ποὺ οἱ Γάλλοι *fourchette*. Παραδέχουμαι τὴ θεωρία σας γιὰ σωστή, μὰ ὑπάρχουνε κ' ἐξαίρεσες. — Τὸ κηρὶ μ' ἀρέσει νὰ τὸ γράφω μὲ η. »

Ἀφοῦ ἔχουμε τὸ λοιπὸν ἕνα *περούνι* μὲ *ε* στὴν Ἤπειρο, ἂς ἐλπίζουμε πὼς θὰ γενικεφτῇ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Τώρα μᾶς λείπει τὸ *βούτερο* (κ. σ. 193). Νὰ μᾶς τὸ βρῇ κανένας, νὰ τὸ χαροῦμε μαζὶ μὲ τὸ ὀωμαΐκο τὸ ψωμί, ποὺ ἔτσι θὰ μᾶς θρέψῃ καλήτερα τὴν Ἰδέα.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Digitized by Google